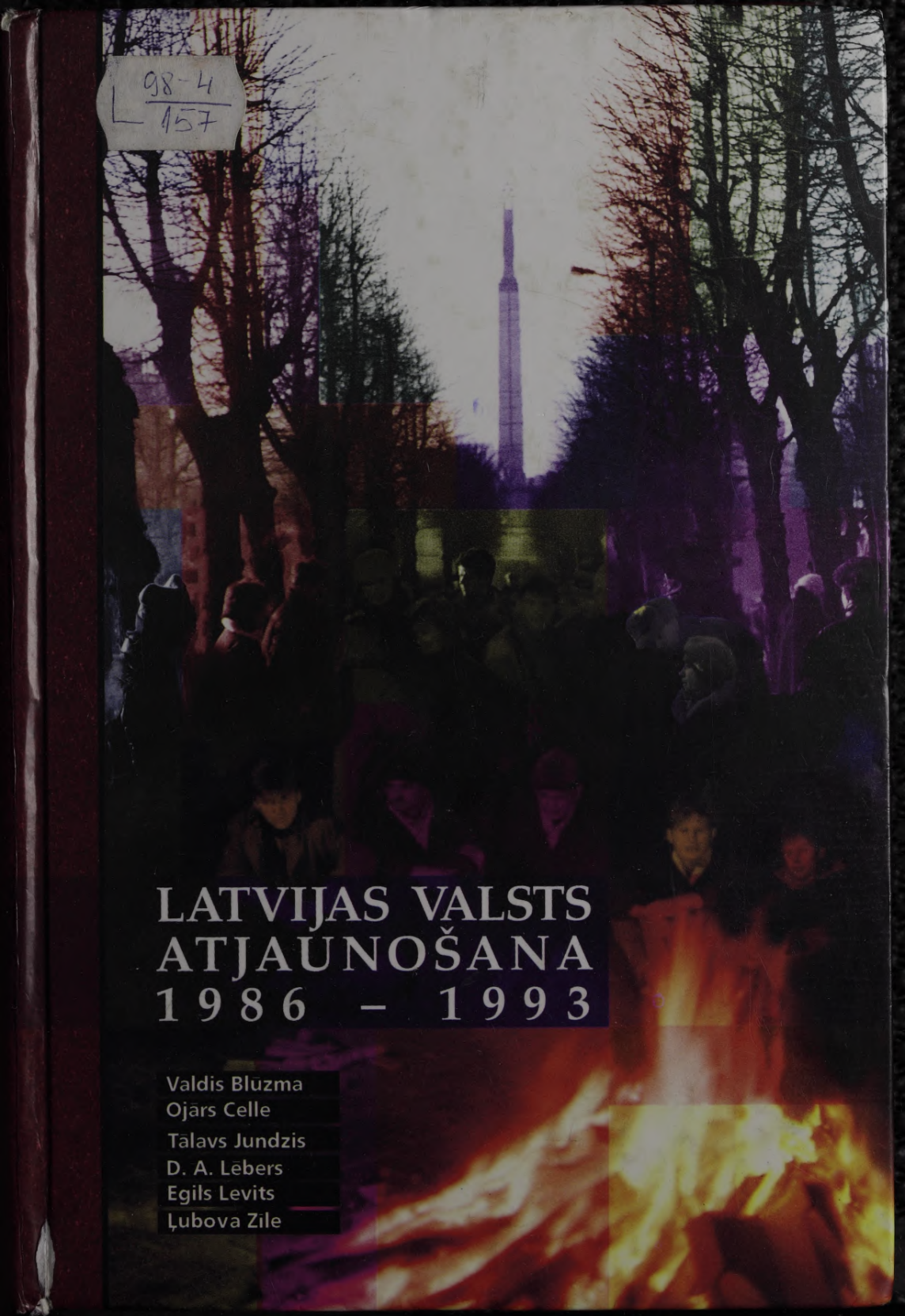

98-4

157

LATVIJAS VALSTS ATJAUNOŠANA 1986 – 1993

Valdis Blūzma
Ojārs Celle

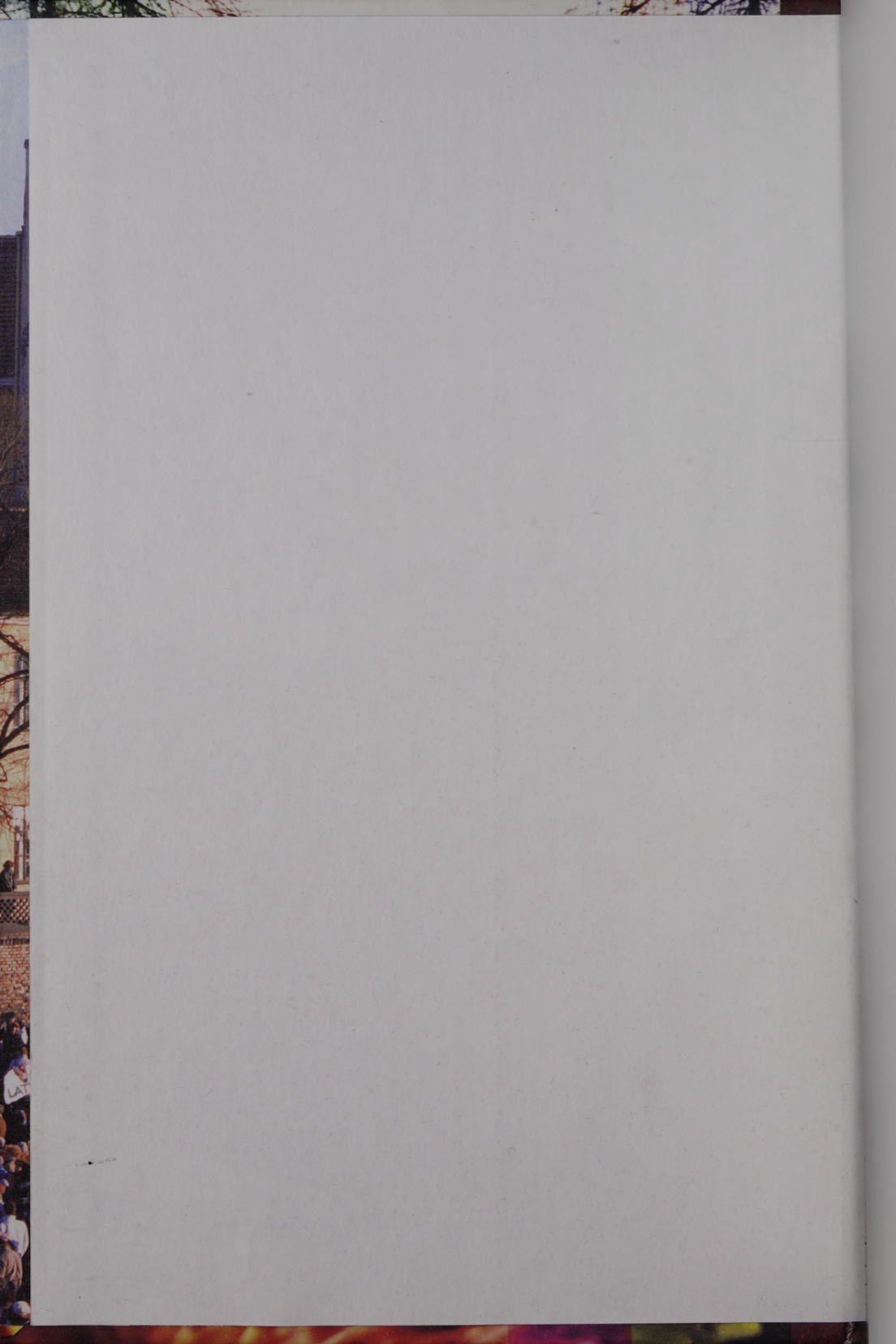
Talavs Jundzis
D. A. Lēbers
Egils Levits
Ļubova Zīle

PĀRKRIEVOŠANAI - NĒ!

LATVISKI

Kontroleksemplārs

Valdis Blūzma
Ojārs Celle
Tālavš Jundzis
Dītrihs Andrejs Lēbers
Egils Levits
Ļubova Zīle

**Latvijas valsts atjaunošana
1986. – 1993.**

*Autoru veltījums Latvijas Republikas
proklamēšanas 80. gadadienai*

Rīga 1998

Valdis Bērziņš
Ojārs Celis
Tālava Jundzis
Dītrihs Andrejs Lōbers
Egils Levits
Ludova Zīle

Latvijas valsts atjaunošana 1986. - 1993.

Autors veiktis Latvijas Republikas
proklamēšanas 80. gadadienu

98-4
L 157

L
323

Latvijas Universitātes
žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds

Latvijas Zinātņu akadēmijas
Baltijas stratēģisko pētījumu centrs

Valdis Blūzma
Ojārs Celle
Tālavš Jundzis
Dītrihs Andrejs Lēbers
Egils Levits
Ļubova Zile

Latvijas valsts atjaunošana 1986. – 1993.

98-16.605

Rīga 1998

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~98-16.605~~

0302042162

UDK 947.43

La 811

Valdis Blūzma

Ojārs Celle

Tālavš Jundzis

Dītrihs Andrejs Lēbers (Loeber)

Egils Levits

Ļubova Zīle

Latvijas valsts atjaunošana. 1986. – 1993.

Rīga, 1998, I–XVIII + 528 lpp.

Grāmata izdota ar
SOROSA FONDA – LATVIJA
atbalstu

Autori izsaka pateicību
Pasaules Brīvo Latviešu apvienībai
par finansiālo atbalstu grāmatas sagatavošanas procesā

Redaktori

Uldis Bormanis, Vija Kaņepe

Korektore

Vija Kaņepe

Saturrādītāju un kopsavilkumu angļu valodā tulkojis

Kārlis Streips

Vāka mākslinieks

Aigars Ozoliņš

Datorsalikums

Andrejs Zīle un Svetlana Zīle

Izdevējs

LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds

ISBN 9984-643-00-X

© Autortiesības pieder autoriem, 1998

Sators

IEVADS

No *Helsinki-86* līdz Satversmes atjaunošanai 1

IESKATS TREŠĀS ATMODAS PRIEKŠVĒSTURĒ 5

Latvijas valsts bojāeja 1940. gadā. Starptautiski tiesiskie aspekti (*D. A. Lēbers*) 7

Avoti (7); Juridiskais fons: divi 1939. gada līgumi (9); I. Padomju Savienības 1940. gada 16. jūnija ultimāts (10); II. Padomju Savienības rīcība intervencijas nolīguma robežās (17); III. Padomju Savienības rīcība, pārkāpjot intervencijas nolīgumu (21); IV. 1940. gada 21. jūlija lēmums par Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai (27); V. 1940. gada notikumu starptautiski tiesiskā aktualitāte mūsdienās (30).

Latvija padomju varā (*E. Levits*) 42

Latvijas okupācija 1940. gada 17. jūnijā (42); Iekļaušanas sagatavošana un Latvijas formālā iekļaušana PSRS 1940. gada 5. augustā (43); Latvijas valstiskā kontinuitāte neraugoties uz iekļaušanu Padomju Savienībā (45); Latvijas sovjetizācija 1940./1941. gadā un no 1944./1945. gada līdz 1953. gadam. (45); Komunistiskās partijas pārveidošana par valdošo partiju (46); Saimniecības pārveidošana: zemes reforma un īpašuma atsavināšana (47); Sabiedriskās un kultūras dzīves unificēšana pēc totalitārā padomju parauga (48); Represijas un 1941. gada 14. jūnija masu deportācija (48); Padomju okupācijas atjaunošana 1944./1945. gadā, vācu okupācija izbeidzoties (49); Lauksaimniecības kolektīvizācija un zemnieku masveidu deportācijas 1949. gadā (50); Pārmaiņas iedzīvotāju sastāvā 1940. – 1953. gadā (51); "Atkušņa periods" Latvijā no 1953. līdz 1959. gadam (52); Nacionālkomunistiskie reformu mēģinājumi no 1958. līdz 1959. gadam (53); Valsts un partijas aparāta tīrīšana no 1959. līdz 1961. gadam (54); Stagnācijas periods no 1960. līdz 1985. gadam. Pārkrievošana un ekstensīva industrializācija (55).

Pretestības kustība okupācijas režīma apstākļos (*L. Zīle*) 64

Bruņotās pretestības kustība (64); Otrā padomju okupācija (65);

Nevardarbīgā pretestība (70); Nacionālkomunistu opozīcija (73); "Septiņpadsmit latviešu komunistu vēstule" (76); Baltijas Federācija (77); Čehoslovākijas notikumi (78); Helsinku deklarācija (80); 45 Baltiešu memorands (82).

I

SABIEDRĪBAS ATRAISĪŠANĀS NO HELSINKI-86 LĪDZ TAUTAS FRONTEI 1986. gads – 1988. gada oktobris . 87

Demokratizācijas procesu aizsākums (*Ļ. Zīle*) 89

Neformālo organizāciju veidošanās un darbība (*Ļ. Zīle*) .. 94

Cilvēktiesību aizstāvēšanas grupa *Helsinki-86* (94); Vides aizsardzības klubs (100); Latvijas Republikas Neatkarības svētki – 18. novembris (102).

Politiskās norises sabiedrībā 1988. gada pirmajā
pusgadā (*Ļ. Zīle*) 108

Grupas *Helsinki-86* 1988. gada 30. janvāra Memorands (109); Tautas masveidīga iesaistišanās sabiedriskajos procesos (110); Deportācijas upuru piemiņas diena – 25 marts (111); Sabiedrisko veidojumu aktivitātes (113); Rakstnieku savienības paplašinātais plēnums (116); Padomju režīma rīkotais upuru piemiņas mitiņš 14. jūnijā (119); LKP CK 18. jūnija plēnums veicina sabiedrības dziļāku sašķelšanos (121); Kustība "Atdzimšana un atjaunošanās" (123); Latvijas Nacionālās Neatkarības kustības dzimšana (124); Sabiedrībā izvērstās vēsturnieku diskusijas (125).

Latvijas Tautas frontes dibināšana un
tās darbība (*Ļ. Zīle*) 133

Latvijas nacionālelniskās simbolikas legalizācija (133); LTF I kongress (140); Republikas Neatkarības pasludināšanas 70. gadskārta (144); Tautu forums (144).

II

POLITISKĀ KONFRONTĀCIJA STARP DEMOKRĀTISKO
KUSTĪBU UN PADOMJU REŽĪMU 1988. gada oktobris
– 1990. gada 4. maijs 149

Tiesību reformu loma neatkarības
atjaunošanā (*T. Jundzis*) 151

PSRS Konstitūcijas un vēlēšanu likuma demokratizācija (153);

Valsts valodas ieviešana (156); Suverenitātes un neatkarības deklarāciju pieņemšana (157); Latvijas PSR Konstitūcijas un vēlēšanu sistēmas reforma (158).

Sabiedrības spēku polarizācija (L. Zīle) 165

Interfrontes kustības rašanās (166); Latvijas Nacionālās Neatkarības kustības dibināšanas kongress (169); Draudi demokrātijai (171); Pilsoņu komiteju veidošana (174); LTF 1989. gada 31. maija Aicinājums (176); Ortodoksālo komunistu nostāja pret politiskām reformām sabiedrībā (178); Latvijas Tautas frontes II kongress (179); Igaunijas Pilsoņu kongress un Latvijas Pilsoņu kongress (181).

Latvijas Komunistiskās partijas krīze un šķelšanās (L. Zīle) 190

Komunistiskās partijas krīze (191); Baltijas Ceļš un Komunistiskās partijas reakcija (194); Aicinājums Latvijas komunistiem (197); Latvijas Komunistiskās partijas pēdējais kongress (201).

1990. gada 4. maija Deklarācija par Neatkarības atjaunošanu (E. Levits) 207

Neatkarības atjaunošanas deklarācijas vēsturiski politiskais konteksts (207); Latvijas sabiedrības izolācija telpā un laikā un valstiskās patstāvības idejas izskaušana (207); Atgūtā vēsture kā bāze Latvijas valstiskās patstāvības idejas atdzimšanai (209); Patstāvīgas Latvijas valsts un demokrātijas idejas attīstība (210); Pasaules uztveres maiņa – "dziedošo revolūciju" raksturojoša iezīme (212); Latviešu padomju funkcionālās elites iepļūšana latviešu nacionālajā kustībā (212); Divi alternatīvi "ceļi" uz neatkarību – parlamentārais un starptautiski tiesiskais ceļš (215); Neatkarības atjaunošanas Deklarācijas sagatavošana un saturs (220); Neatkarības atjaunošanas Deklarācijas politiskais koncepts un sagatavošanas gaita (220); Neatkarības deklarācijas juridiskais saturs (224).

III

DIVVALDĪBAS PERIODS 1990. gada 4. maijs – 1991. gada 21. augusts 237

Neatkarīgas valsts aparāta veidošana un tiesību reformas (T. Jundzis) 239

Tiesībaizsardzības iestāžu reforma (239); Jaunu institūciju veidošana un pašvaldību reorganizācija (241); Ierēdniecības

konservatīvisms (242); Centieni izveidot jaunus tiesību sistēmas pamatus (243); Kriminālās likumdošanas pārveidojumi (246); Kriminālprocesa izmaiņas (247); Administratīvās atbildības likumdošanas izmaiņas (248); Izmaiņas sodu izpildes likumos (248); Diskusijas par civilās likumdošanas reformu (249); Centieni radīt jaunus konstitucionālos pamatus (250); Reformas izglītībā (251); Preses un reliģijas brīvība (251); Likumdošanas institūta ideja (252); 1991. gada 21. augusta Konstitucionālais likums (253).

Politisko partiju veidošanās Latvijā

pirmsākumi (*V. Blūzma*) 258
 Daudzpartiju sistēmas sākumi (260); LNKP izveidošanās (266); LKP politiskais bankrots (268); Pilsonisko partiju veidošanās 1990. un 1991. gadā (270); Politisko partiju loma Latvijas sabiedriskajā dzīvē 1989. – 1991. gadā (273).

Konfrontācija ar Latvijas neatkarības

pretiniekiem (*T. Jundzis*) 278
 PSRS karaspēka aktivitātes (278); Represīvo iestāžu akcijas (280); LKP CK varas atgūšanas centieni (280); LTF aicinājums X stundai (283); Barikāžu laiks (284); Jauni mēģinājumi destabilizēt situāciju (288); Augusta puča notikumi (289).

Centieni ārpolitikā (*T. Jundzis*) 295

Centieni sākt sarunas ar PSRS un attiecības ar demokrātisko Krieviju (297); Sadarbība ar Lietuvu un Igauniju (301); Attiecību veidošana ar starptautiskajām organizācijām un Rietumvalstīm (304).

Augusta pučs: secinājumi un mācības (*E. Levits*) 310

IV

DEMOKRĀTISKĀS VALSTS IEKĀRTAS PILNĪGĀ

ATJAUNOŠANA 1991. gada 21. augusts –

1993. gada 6. jūlijs 313

Tiesību sistēmas reforma (*T. Jundzis*) 315

Valsts bez nopietniem tiesiskiem pamatiem (317); Pašvaldību tiesību pilnveidošana (319); Tiesu reforma (320); Tautsaimniecības pārkārtojumu tiesiskais regulējums (322); Secinājumi (330).

Drošības politika un militāro struktūru veidošana (<i>T. Jundzis</i>)	333
Zemessardzes izveidošana (333); Obligātais dienests (334); Aizsardzības ministrijas izveidošana un tās pirmie uzdevumi (336); Aizsardzības spēku veidošana (337); Nacionālās aizsardzības akadēmijas dibināšana (338); Aizsardzības konceptuālie un tiesiskie pamati (339).	
Atgriešanās starptautiskajā apritē – atjaunotās Latvijas ārpolitika (<i>T. Jundzis</i>)	347
Karaspēka izvešanas problēmu risināšana (349); Orientācija uz Rietumiem (355); Baltijas vienotības stiprināšana (357).	
Sabiedriski politiskās domas un partiju sistēmas attīstība (<i>V. Blūzma</i>)	361
Nacionālistiskās (etnokrātiskās) partijas, organizācijas un kustības (365); Konservatīvās (Kristīgās) partijas, organizācijas un kustības (371); Liberālās partijas un kustības (374); Sociāldemokrātiskās (sociālreformistiskās) un kreisi radikālās partijas un kustības (377); Ekoloģiskās (zaļās) partijas (382).	
5. Saeimas vēlēšanas un 1922. gada Satversmes atjaunošana (<i>J. Zile</i>)	390

V

TRIMDAS LATVIEŠU DEVUMS LATVIJAS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANĀ

411

Īss atskats trimdas politisko aktivitāšu

vēsturē (<i>O. Celle</i>)	413
Politiskās stratēģijas un taktikas attīstība (414); Aneksijas neatzīšanas politika (414); Jauna maiņa, jaunas idejas (415); Darbinieki (415); Līdzekļi (416); Darba metodes (416).	

Trimdas latviešu darbs Latvijas valsts atjaunošanas

procesā (<i>O. Celle</i>)	419
PBLA politiskā darbība (419); PBLA darbība Eiropas Drošības un sadarbības konferencēs (EDSK, vēlāk ODSE) (419); Baltiešu kopdarbība (420); Eiropas Drošības konference Helsinkos 1973. gadā (no 3. līdz 7. jūnijam) (420); Baltiešu prasības tiek ievērotas (421); Helsinku parakstītā EDSK Nobeiguma akta dokuments kā baltiešu ierocis tālākajās akcijās (421); Pirmā EDSK	

Nobeiguma akta izpildišanas izvērtēšana konferencē Belgradā un Madridē (422); ASV izvirza Baltijas jautājumu (425); Demonstrācijas (427); Kopenhāģenas tribunāls (428); Baltiešu Brīvības un miera kuģa brauciens (BBMK) 1985. gada 25.VII – 1.VIII (429); Tālākā darbība (431).

Rietumu latviešu līdzdalība demokrātijas attīstībā

Latvijā (*O. Celle*) 434
 Trimdas latviešu aktīvs 1985. gadā (434); Atšķirīgās vides (434); Pāreja bez asinsizliešanas (435); Vara mainās, tikumi ne (435); Rietumu latviešu līdzdalība (435); Šatokvas konference Jūrmalā, Latvijā, 1986. gadā no 15. līdz 19. jūlijam (436); Būvēsim tiltus uz tautu Latvijā (438); ALA Ārkārtas kongress Vašingtonā 1988. gada 10. decembrī (439); Ganonokves konference Kanādā 1989. gada 7., 8. un 9. aprīlī (440); Latvijas un trimdas vadību Galotņu konference Abrenē, Francijā, no 1989. gada 12. līdz 19. maijam (441); Praktiskā palīdzība Latvijai (442); Neatkarība un padomju sistēmas demontāža (443); Ciešāka Latvijas un trimdas pārstāvju sadarbība (444); ASV latviešu trauksmes stunda (445); Kontaktu un sadarbības nostiprināšana (446); Trimda kļūst ārzemju latviešu kopība (448); Pilsonības jautājums (451); PBLA paplašina darbību Latvijā un atbalstu Latvijai ārpolitiskajā darbā (452); Iepazīšanās ar tautu (453); Ārzemēs dzīvojošo latviešu atgriešanās jautājums (453); Pilsoņu reģistrācija ārzemēs (454); Ceļā uz 5. Saeimas vēlēšanām (455); PBLA definē savu lomu nākotnē (456); Rietumu latvieši pazaudē savu ietekmi Latvijā (457); Nobeiguma komentārs (458).

Summary 463

Autoru biogrāfijas 467

PIELIKUMI 473

Pielikums Nr. 1. 1990. gada Latvijas Republikas Augstākās Padomes deputāti 475

Pielikums Nr. 2. Latvijas Republikas 5. Saeimas deputāti 483

Pielikums Nr. 3. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas pirmie sekretāri 488

Pielikums Nr. 4. Latvijas Tautas frontes priekšsēdētāji	488
Pielikums Nr. 5. Pilsoņu komitejas vadītāji	488
Notikumu hronika	489
1986. gads (489); 1987. gads (489); 1988. gads (489); 1989. gads (491); 1990. gads (493); 1991. gads (496); 1992. gads (501); 1993. gads (502).	
Bibliogrāfija	504
Personu rādītājs	507
Lietotie saīsinājumi	527

Contents

INTRODUCTION

From <i>Helsinki-86</i> to the reinstatement of the Latvian constitution	1
---	----------

A REVIEW OF EVENTS LEADING UP TO THE THIRD RENAISSANCE	5
---	----------

Destruction of the Latvian state in 1940: Aspects of international law (<i>D.A. Loeber</i>)	7
--	----------

Sources (7); The legal background – two treaties in 1939 (9); I. The ultimatum issued by the Soviet Union on 16 June 1940 (10); II. The actions of the Soviet Union within the limits of the intervention agreement (17); III. The actions of the Soviet Union in violation of the intervention agreement (21); IV. The decision of 21 July 1940 to annex Latvia (27); V. The importance of the events of 1940 from the present-day international legal perspective (30).

Latvia under Soviet government (<i>E. Levits</i>)	42
--	-----------

The occupation of Latvia on June 17, 1940 (42); Preparations for the annexation of Latvia by the Soviet Union and its formal annexation on August 5, 1940 (43); Latvia as a constituent republic of the Soviet Union – unlawful according to international law (45); The Sovietization of Latvia in 1940/1941 and from 1944/1945 to 1953 (45); Economic restructuring: land reform and confiscation (47); Unification of public and cultural life (48); Repressions and the mass deportations of 14 June 1941 (48); Reinstatement of the Soviet occupation in 1944/1945 and the end of the German occupation (49); Collectivization of agriculture and deportation of farmers on 25 March 1949 (50); Changes in the population structure between 1940 and 1953 (51); The death of Stalin and the “thaw” in Latvia from 1953 until 1959 (52); Reform efforts by national communists in 1958 and 1959 (53); Purges in the state and party apparatus between 1959 and 1961 (54); The period of stagnation from 1960 until 1985: Russification and extensive industrialization (55).

The opposition movement under conditions of the occupation regime (*Ļ. Zīle*) 64
 The armed opposition movement (64); The second Soviet occupation (65); Non-violent opposition (70); The national communist opposition (73); "The letter from 17 Latvian communists" (76); The Baltic Federation (77); Events in Czechoslovakia (78); The Helsinki declaration (80); The memorandum from 45 Balts (82).

I

THE LIBERATION OF SOCIETY FROM HELSINKI-86 UNTIL THE LATVIAN POPULAR FRONT: 1986 THROUGH OCTOBER 1988 87

The onset of the processes of democratization (*Ļ. Zīle*) 89

Establishment and operations of informal organizations (*Ļ. Zīle*) 94
 The human rights defense group *Helsinki-86* (94); The Environmental Protection Club (100); The independence day of the Republic of Latvia – November 18 (102).

Political events in society in the first half of 1988 (*Ļ. Zīle*) 108
 The memorandum from *Helsinki-86* on 30 January 1988 (109); Mass participation in social processes (110); A memorial day for the victims of deportation – March 25 (111); Activities by public organizations (113); The expanded plenary session of the Writers Union (116); A meeting to commemorate victims organized by the Soviet regime on 14 June (119); The plenary session of the Central Committee of the Latvian Communist Party on 18 July and its role in deepening splits in society (121); The "Rebirth and Renewal" movement (123); Establishment of the Latvian National Independence Movement (124); Open discussions by historians (125).

The establishment and operations of the Latvian Popular Front (*Ļ. Zīle*) 133
 Legalization of Latvia's national and ethnic symbols (133); The first congress of the Latvian Popular Front (140); The 70th anniversary of the proclamation of Latvia's independence (144); The forum of nations (144).

II

THE POLITICAL CONFRONTATION BETWEEN THE DEMOCRATIC MOVEMENT AND THE SOVIET REGIME: OCTOBER 1998 THROUGH 4 MAY 1990 .. 149

The role of legal reform in the restoration of independence (T. Jundzis) 151

Democratization of the constitution and elections law of the USSR (153); Institution of the state language (146); Acceptance of the sovereignty and independence declarations (157); Reform of the constitution and elections system of the Latvian SSR (158).

Polarization of the public (Ļ. Zīle) 165

The emergence of the Interfront movement (166); The founding congress of the Latvian National Independence Movement (169); Threats against democracy (171); The establishment of citizens' committees (174); The resolution of the Latvian Popular Front on 31 May 1989 (176); The views of orthodox communists vis-a-vis political reforms in society (178); The second congress of the Latvian Popular Front (179); The Estonian Citizens' Congress and the Latvian Citizens' Congress (181).

The crisis and deterioration of the Latvian Communist Party (Ļ. Zīle) 190

The party crisis (191); The Baltic Way and the reaction of the Communist Party (194); The call to Latvian communists (197); The last congress of the Latvian Communist Party (201).

The declaration of independence of 4 May 1990 (E. Levits) 207

The historical and political context of the independence declaration (207); Isolation of the Latvian society in time and space and the elimination of the idea of state sovereignty (207); Regained history as a basis for rebirth of the idea of Latvia's state sovereignty (209); Development of the idea of a sovereign Latvian state and democracy (210); Changes in world perceptions – a sign of the "singing revolutions" (212); Participation of the Latvian Soviet functional elite in the Latvian national movement (212); Two alternative "paths" toward independence – the parliamentary method and the method based on international law (215); Preparation of the independence declaration and its content (220); The political concept and preparation process of the independence declaration (220); The legal content of the independence declaration (224).

III

**A PERIOD OF DUAL GOVERNANCE: 4 MAY 1990
THROUGH 21 AUGUST 1991** 237

**Establishment of the apparatus of the independent state
and legal reform** (*T. Jundzis*) 239

Reform of law enforcement institutions (239); Establishment of new institutions and reorganization of local governments (241); The conservative nature of the bureaucracy (242); Efforts to establish a new foundation for a system of justice (243); Reform of criminal law (246); Changes in criminal procedure (247); Changes in the law on administrative liability (248); Changes in punitive laws (248); Discussions concerning reform of civil law (249); Efforts to create new constitutional foundations (250); Education reform (251); Freedom of the press and religion (251); The idea of a legislative institute (252); The constitutional law of 21 August 1991 (253).

**The early phase of the formation of political parties in
Latvia** (*V. Blūzma*) 258

The initial phases of a multi-party system (260); Establishment of the Latvian National Communist Party (266); Bankruptcy of the Latvian Communist Party (268); The establishment of citizenry-based political parties in 1990 and 1991 (270); The role of political parties in Latvian public life between 1989 and 1991 (273).

**Confrontations with the opponents of Latvian
independence** (*T. Jundzis*) 278

Activities of the Soviet armed forces (278); Activities of repressive institutions (280); Efforts by the Central Committee of the Latvian Communist Party to regain power (280); The call from the Latvian Popular Front with respect to "zero hour" (283); The barricades (284); New efforts to destabilize the situation (288); The putsch of August (289).

Foreign policy efforts (*T. Jundzis*) 295

Efforts to launch negotiations with the USSR and relations with democratic Russia (297); Cooperation with Lithuania and Estonia (301); Establishment of relations with international organizations and the countries of the West (304).

**The August putsch: Conclusions and
lessons** (*E. Levits*) 310

IV

FULL RESTORATION OF THE DEMOCRATIC SYSTEM OF GOVERNANCE: 21 AUGUST 1991 THROUGH 6 JULY 1993 313

Reform of the legal system (*T. Jundzis*) 315
A state without serious legal foundations (317); Expansion of the rights of local governments (319); Reform of the courts (320); The legal foundation for economic restructuring (322); Conclusions (330).

Security policy and the establishment of military structures (*T. Jundzis*) 333
Establishment of the Latvian Home guard (333); Mandatory military service (334); Establishment of the Latvian Defense Ministry and its first tasks (336); Establishment of the armed forces (337); Establishment of the National Defense Academy (338); The conceptual and legal foundations of defense (339).

A return to the international environment: The foreign policy of the restored Latvian state (*T. Jundzis*) 347
Efforts to resolve the issue of military withdrawal (349); The orientation to the West (355); Strengthening of Baltic unity (357).

Development of public thought and the political party system (*V. Blūzma*) 361
Emergence of nationalist (ethnocratic) parties, organizations and movements (365); Conservative (Christian) parties, organizations and movements (371); Liberal parties and movements (374); Social Democratic (socio-reformist) and radically leftist parties and movements (377); Environmental (Green) parties (382).

The 5th parliamentary election and reinstatement of the constitution of 1922 (*L. Zīle*) 390

V

THE CONTRIBUTIONS OF EMIGRE LATVIANS IN THE RESTORATION OF LATVIAN INDEPENDENCE 411

A brief review of émigré political activities (*O. Celle*) 413
Development of political strategies and tactics (414); The policy

of non-recognition of the annexation of Latvia (414); A new shift, new ideas (415); Activists (415); Resources (416); Work methods (416).

The work of émigré Latvians in the process of restoring the Latvian state (*O. Celle*) 419

The political activities of the World Federation of Free Latvians (419); Activities of the WFFL at the Conference (Organization) on Security and Cooperation in Europe (419); Joint activities by Balts (420); The European security conference in Helsinki from 3 to 7 June 1973 (420); Observation of Baltic demands (421); The concluding act of the Helsinki conference as a weapon for the Balts in future activity (421); The first evaluation of the implementation of the Helsinki document at a conference in Belgrade (422); America raises the Baltic issue (425); Demonstrations (427); The Copenhagen tribunal (428); The Baltic Peace and Freedom Cruise from 25 July to 1 August 1985 (429); Further activities (431).

Participation of western Latvians in the development of democracy in Latvia (*O. Celle*) 434

Activities by émigré Latvians in 1985 (434); Differing environments (434); The transformation without bloodshed (435); Power changed, morals did not (435); Participation by western Latvians (435); the Chautauqua conference in Jūrmala, Latvia, from 15 to 19 July 1986 (436); Building bridges to the nation in Latvia (438); The emergency meeting of the American Latvian Association in Washington on 10 December 1988 (439); The Ganonoque conference in Canada from 7-9 April 1989 (440); The summit conference of Latvian and émigré leaders in Abrene, France, from 12 to 19 May 1989 (441); Practical assistance to Latvia (442); Independence and the dismemberment of the Soviet system (443); Closer contacts between Latvian and migr representatives (444); The hour of alert for Latvians in the United States (445); Strengthening of contacts and cooperation (446); The émigré community of Latvians abroad (448); The citizenship issue (451); The WFFL expands operations in Latvia and support for Latvia in foreign policy work (452); Becoming acquainted with the nation (453); The return of Latvians from abroad (453); Registration of citizens abroad (454); The road to the 5th parliamentary election (455); The WFFL defines its role for the future (456); Western Latvians lose their influence in Latvia (457); Final comments (458).

~~98-16.005~~
03 02 042 162

Summary	463
Biographies of authors	467
APPENDICES	473
1. Deputies of the Supreme Council of the Republic of Latvia in 1990	475
2. Deputies of the 5th Saeima (Parliament) of the Republic of Latvia	483
3. First secretaries of the Central Committee of the Latvian Communist Party	488
4. Chairmen of the Latvian Popular Front	488
5. Leaders of the Citizens' Committee	488
Chronicle of events	489
1986 (489); 1987 (489); 1988 (489); 1989 (491); 1990 (493); 1991 (496); 1992 (501); 1993 (502).	
Bibliography	504
Index of persons	507
Abbreviations	527

IEVADS

No *Helsinki-86* līdz Satversmes atjaunošanai

Grāmata veltīta vienai no nozīmīgākajām un saistošākajām tēmām Latvijas vēsturē - Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanai.

Autori ir centušies atspoguļot valstiskās neatkarības atjaunošanas procesu tā vēsturiskajā kontekstā. Tādēļ valstiskās atjaunošanas periods grāmatas sākumā tiek saistīts ar Latvijas neatkarības zaudēšanu 1940. gadā, izvērtējot tā laika notikumus no tiesiskā viedokļa. Tas ir nepieciešams ne tikai tādēļ, ka starp neatkarības zaudēšanu un tās atjaunošanu pastāv loģiska sasaiste, bet jo sevišķi tādēļ, ka toreizējo notikumu izvērtējums kļūva par valstiskās atjaunošanas idejisko pamatu.

Turpretī sekojošais piecus gadu desmitus ilgais okupācijas periods tiek skarts tikai garāmejojot, vienīgi lai ieskicētu fonu, uz kura 80. gadu otrajā pusē izveidojās latviešu nacionālā kustība. Taču šī perioda dziļāka analīze nav šī krājuma uzdevums. Nedaudz plašāk tomēr tiek izvērsti viens aspekts – pretestības kustība režīmam. Ar to tiek uzsvērs, ka latviešu nacionālā kustība, kura noveda pie Latvijas valstiskuma atjaunošanas, ir izprotama vispirms kā dabiska atbilde padomju okupācijas režīma piedāvātajam sabiedrības modelim.

Lai atspoguļotu Latvijas valstiskuma atjaunošanu kā visas latviešu nācijas vēsturisku sasniegumu, krājumā atainots arī trimdas pienesums šī kopējā mērķa realizācijā, pirms tam sniedzot nelielu ieskatu trimdas politiskās darbības vēsturē.

Autori fokusē uzmanību uz Latvijas atjaunošanas periodu, uz laika posmu no 1986. līdz 1993. gadam, un iedala to sīkāk četros posmos.

Pirmais posms aptver laiku no 1986. gada, kad izveidojās *Helsinki-86* – pirmā politiskā grupa, kura uzdrošinājās atklāti izvirzīt režīmam politiskās prasības, kas radīja bāzi Latvijas valstiskās atjaunošanas idejai – līdz Latvijas Tautas frontes dibināšanai 1988. gada oktobrī. Šim pirmajam posmam raksturīga sākotnēji lēna, tad arvien straujāk pieaugoša Latvijas tautas masu

politizēšanās un organizatoriskā strukturēšanās, nelielai un izolētai cilvēktiesību grupai pāraugot vispārējā latviešu nacionālajā kustībā. Šo posmu nosacīti varētu apzīmēt par “atraisīšanās” posmu. Tas bija vispirms iekšējs, psiholoģisks process, totalitārā režīma atomizētās sabiedrības locekļiem zaudējot bailes no režīma, kas bija tiktālu iesēdušās apziņā, ka vairs nelika sevi manīt, un atgūstot nacionālo pašapziņu un noteikšanu par saviem uzskatiem. Šī “atraisīšanās” izpaudās uz āru līdz šim vēl nebijušā latviešu nācijas kopējā politiskā dinamikā.

Otrais posms, ko nosacīti varētu apzīmēt par “politiskās konfrontācijas posmu”, aptver laika periodu no Latvijas Tautas frontes dibināšanas 1988. gada oktobrī līdz Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas pasludināšanai 1990. gada 4. maijā. Ar to, ka Tautas fronte kļuva par latviešu nacionālās kustības organizatorisko satvaru (kuram pieslēgās arī ievērojama daļa cittautiešu), tā kļuva politiski rīcībspējīga. Tautas frontes radikālā spārna, kuru veidoja Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība un citi grupējumi, pastāvīgais spiediens uz reformkomunistisko spārnu ievirzīja Tautas fronti un līdz ar to visu latviešu nacionālo kustību arvien mērķtiecīgākā gultnē ceļā uz valstiskās neatkarības atjaunošanu. Vienlaikus Padomju Savienības Komunistiskā partija Latvijā zaudēja savu varas monopolu, kas nozīmēja totalitārā režīma beigas, un daļēji tas saira it kā pats no sevis.

Trešais posms, ko varētu nosacīti apzīmēt par “divvaldības periodu”, ilga no Deklarācijas par Neatkarības atjaunošanu pieņemšanas 1990. gada 4. maijā līdz faktiskās neatkarības atgūšanai 1991. gada augusta beigās. Šajā periodā turpinājās un arvien vairāk saasinājās konfrontācija starp latviešu nacionālo kustību un padomju režīmu, taču tagad konflikts bija pārtapis jaunā kvalitātē, priekšplānā izvirzījusies valstiskā dimensija. Tas bija vienlaicīgi gan iekšējs, gan ārējs konflikts: iekšējs konflikts starp Latvijas valstiskās neatkarības piekritējiem un tās pretiniekiem, un ārējs konflikts starp atjaunoto Latvijas Republiku no vienas puses un Padomju Savienību no otras puses. Šim posmam raksturīgs “varu paralēlisms”, jo spēku samēra ziņā starp abām pusēm bija iestājusies “pata situācija”: ilgstošs kompromiss vairs nebija iespējams, bet neviena no tām nespēja pilnībā kontrolēt situāciju Latvijā.

Ceturtais un beidzamais posms, ko nosacīti varētu apzīmēt par “pārorientācijas” posmu (vai kritiskāk – par “dezorientācijas” posmu) ilga no faktiskās neatkarības atgūšanas 1991. gada augustā

līdz Satversmes spēkā stāšanās brīdim 1993. gada 6. jūlijā. Šajā posmā Latvija jau atkal bija kļuvusi par neatkarīgu valsti ar starptautiski atzītu valdību. Taču izrādījās, ka Latvijas sabiedrība nav gatava šo brīvību, par ko tā vairākus gadus bija aktīvi cīnījusies, bet kuru tā tomēr ieguva pēkšņi, pārvērst pietiekoši mērķtiecīgā rīcībā, konstruktīvā politikā. Citiem vārdiem: kad ārējā neatkarīgas valsts "čaula" bija jāpiepilda ar tai atbilstošu "saturu", kļuva redzams, ka padomju perioda "mantojums" – institucionālā sistēma, sabiedrības pamatvērtības, politiskā pašizpratne, valsts pārvaldīšanas prasme, politiskā kultūra – neatbilst jaunajai situācijai. Šajā periodā sabiedrībā, cīnoties dažādiem ārēji vairāk vai mazāk konturētiem un iekšēji bieži vien pretrunīgiem viedokļiem, tikai lēnām izkristalizējās priekšstati par mērķiem, uz kuriem jāvirzās atjaunotajai Latvijai, kā turpmāk jāveido tās valstiskā iekārta, ekonomika un sabiedrība, kādai jābūt tās ārpolitiskajai orientācijai. Šis posms formāli noslēdzās 1993. gada 6. jūlijā, kad pirmajās brīvajās un demokrātiskajās vēlēšanās pēc 62 gadu pārtraukuma Latvijas pilsoņu ievēlētā Saeima atjaunoja Latvijas demokrātiskās Satversmes darbību pilnā apjomā. Ar to Latvija nodemonstrēja, ka tā ir atjaunota ne tikai kā neatkarīga, bet arī kā demokrātiska valsts. Ar to, pēc autoru domām, Latvijas valsts atjaunošanas procesu var uzskatīt par noslēgtu.

Vienlaicīgi ar to sākās atjaunotās Latvijas transformācijas process par modernajā rietumu pasaulē politiski, ekonomiski, sabiedriski, intelektuāli un kulturāli integrētu valsti un sabiedrību, kurš turpinās joprojām, un, acīmredzot, turpināsies vēl diezgan ilgu laika posmu. Bet tas jau ir cits periods Latvijas vēsturē.

Grāmatas galvenā daļa savā izkārtojumā seko šai piedāvātajai Latvijas valstiskās atjaunošanas procesa periodizācijai. Taču autori uzsver, ka jebkuru, un protams, arī šo vēstures periodizāciju nevajadzētu absolutizēt, jo tā ir tikai palīgīdzeklis attiecīgā vēstures posma labākai izpratnei. Daudzu vēsturisko attīstību cēloņsakarības, kā lasītājs konstatēs, nav iespējams un nav nepieciešams "iespiest" šajā shēmā.

Šī grāmata nav vienota monogrāfija, kuru autori būtu uzrakstījuši kopīgi, bet gan rakstu krājums, kas tapis kā saskaņots kopdarbs. Tas nepretendē uz to, ka Latvijas valsts atjaunošanas process ir apskatīts no visiem aspektiem. Katrs autors ir devis savu, individualizējamu pienesumu, kas satur savu vērtējumu un kam raksturīga sava iekšējā struktūra, stils un terminoloģija. Tas

atspoguļojas arī satura rādītājā un tekstā, kur vienmēr norādīts attiecīgais autors. Katrs autors atbild tikai par savu tekstu. Mēs esam daudz diskutējuši un lielākajā daļā jautājumos esam nonākuši pie kopīga viedokļa. Taču, kā lasītājs pamanīs, atsevišķos jautājumos mūsu vērtējumi vai to nianse par tiem pašiem faktiem var atšķirties. Šī daudzveidība izpaužas arī grāmatas interdisciplinārajā raksturā, jo katrs autors, atbilstoši savai specialitātei, ir piegājis analizējamam jautājumam vairāk no vēsturiskā, politoloģiskā vai arī tiesiskā viedokļa.

Visbeidzot par autoru attieksmi pret analizējamo priekšmetu – Latvijas pavisam nesenās pagātnes notikumiem. Mēs visi, bet katrs savā atšķirīgā veidā, vairāk vai mazāk esam bijuši iesaistīti šajos notikumos, Latvijas valsts atjaunošanās procesā, lai gan mūsu izejas pozīcijas ir bijušas ļoti dažādas, pat diametrāli pretējas. Mēs tomēr uzskatām, ka tas mūs nekavē mēģināt pēc iespējas objektīvi analizēt un atspoguļot šo procesu, vienlaikus nenoliedzot un neignorējot personīgo pieredzi, un nepārstājot raudzīties uz to no sava viedokļa.

Šis krājums ir kopējs darbs, bet ar daudzveidīgu pieeju. Varbūt šī iezīme pat nedaudz atgādina šeit aprakstīto Latvijas valsts atjaunošanas procesu, kur dažādie, bieži vien pretējie viedokļi un rīcība no šodienas virsotnēm atskatoties, gandrīz vai paradoksālā veidā tomēr ir summējušies kopēji sasniegtā rezultātā – neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas valsts atjaunošanā.

Valdis Blūzma

Ojārs Celle

Tālav Jundzis

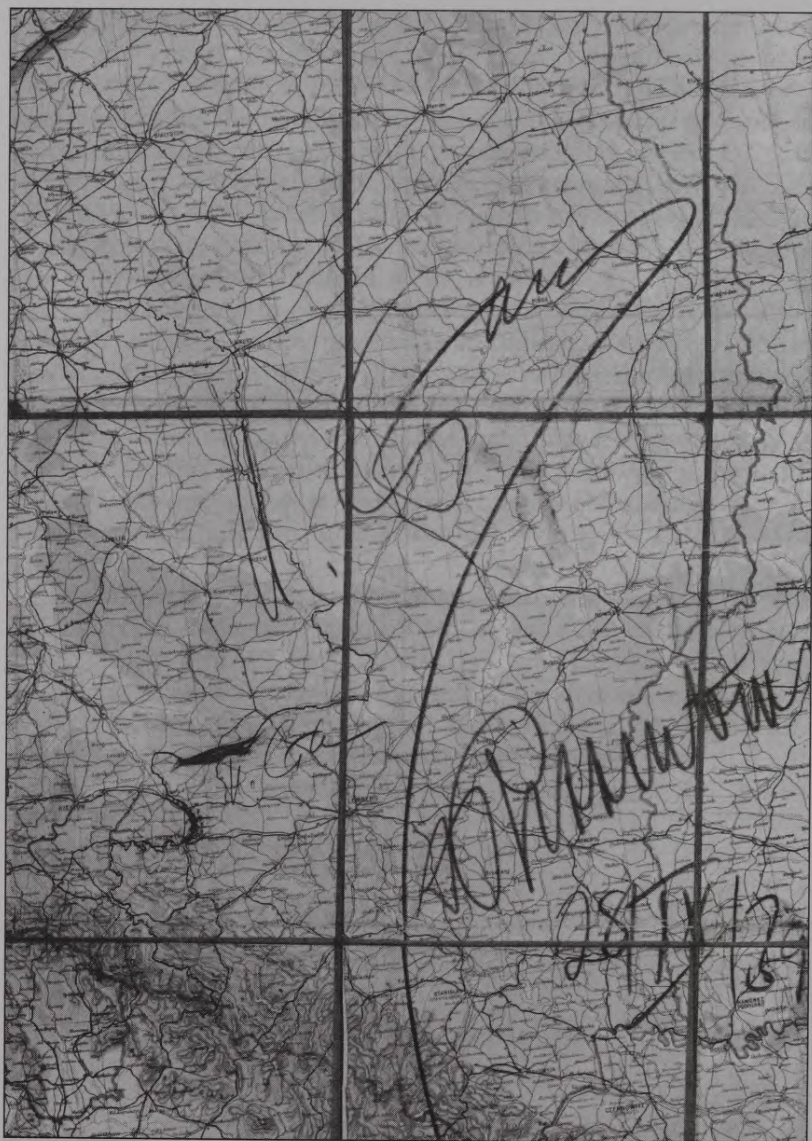
Dītrihs Andrejs Lēbers

Egils Levits

Ļubova Zile

IESKATS TREŠĀS ATMODAS PRIEKŠVĒSTURĒ

J. Staļina un J. Ribentropa paraksti uz kartes, kas datēti ar 1939. g. 28. septembri, un sadala Eiropu ietekmes sfērās

Latvijas valsts bojāeja 1940. gadā. Starptautiski tiesiskie aspekti

Jautājums par "okupācijas fakta atzišanu" joprojām savilņo plašas Latvijas sabiedrības aprindas. Nav vienprātības, kā juridiski novērtēt 1940. gada notikumus. Bieži vien trūkst arī skaidrības par korekto juridisko terminoloģiju.

Šajā nodaļā mēģināts dot 1940. gada notikumu analīzi starptautisko tiesību skatījumā, ņemot vērā tādus jēdzienus kā invāzija, intervencija, agresija, okupācija un aneksija, bet sīkāk neatkārtojot notikumu norisi. Tā laika iekšpolitiskā situācija un ārpolitiskie centieni aplūkoti tikai tiktāl, cik šādiem faktoriem varētu būt starptautiski tiesiska nozīme. Arī 1922. gada Satversme un citas Latvijas nacionālās tiesības skatītas vienīgi starptautisko tiesību sakarībā. Nav iztirzāti tēmas salīdzināmie aspekti, piemēram, Baltijas valstis nav salīdzinātas cita ar citu vai ar notikumiem Austrijā (1938. g.) un Čehoslovākijā (1939. g.).

Avoti

1940. gada notikumu vēsturiskā norise dokumentēta vairākos krājumos, tā, piemēram:

Latvian Legation Washington D.C. Latvian-Russian Relations. Documents. Compiled by Alfred Bilmanis, Washington D.C., 1944; 2. izd., 1978.

*U.S. 83rd Congress 2d Session. House of Representatives. Select Committee to Investigate Communist Aggression and the Forced Incorporation of the Baltic States into the USSR. Third Interim Report. Washington D.C., 1954, 537 pp. [Kersten Report] [Latvia: pp. 287-310]. Reprinted as *Baltic States...* Ed. Igor I. Kavass and Adolf Sprudz, Buffalo, 1972.*

Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers 1940, Washington D.C., vol. 1, 1959 [Forcible Occupation of the Baltic States and their Incorporation into the Soviet Union: pp. 357-444].

Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. g. Dokumenti un materiāli. Atbildīgais redaktors Aleksandrs Drīzulis. Rīga, 1963 (Saīsināti citēts: Sociālistiskās revolūcijas uzvara).

Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939 – 1941, Dokumentation .. von Dietrich A. Loeber. 2. Aufl., Neumünster, 1974.

Latvijas PSR Ārlietu ministrija. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstures institūts. Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā. Dokumenti un materiāli. Rīga, 1987 (Saīsināti citēts: Padomju varas atjaunošana). Izdevumi krievu valodā: Восстановление советской власти в Латвии и вхождение Латвийской ССР в состав СССР. 1.izd. Rīga, 1986; 2.izd. 1987.

Министерство иностранных дел СССР. Полпреды сообщают. Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией. Август 1939 г. - август 1940 г. Москва, 1990 (Saīsināti citēts: Полпреды сообщают).

Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli 1940. g. 16. jūnijs – 19. jūlijs. Rīga, 1991 (Saīsināti citēts: Ministru kabineta sēžu protokoli).

Romain Yakemtchouk. Les Républiques Baltes et la Crise du Fédéralisme Soviétique, Studia Diplomatica, Bruxelles, vol. 43 (1990), nr. 4 – 6, pp. 1 – 408.

Министерство иностранных дел Российской Федерации. Документы внешней политики 1940 - 22 июня 1941, Москва, 1995. (Saīsināti citēts: Документы).

Latvijas okupācija un aneksija 1939 – 1940. Dokumenti un materiāli. Ilga Grava-Kreituse u.c. Rīga, 1995 (Saīsināti citēts: Latvijas okupācija). Krājuma daļa izdota angļu tulkojumā: The Occupation and Annexation of Latvia 1939 – 1940. Documents and Materials, Riga, 1995.

Lettonie-Russie. Traités et documents de base in extenso réunis par Ansis Reinhardts, 2ème tirage, Lausanne, 1998.

1940. gada notikumiem veltīta bagāta literatūra. Daudzas publikācijas izdotas gan Padomju Savienībā, gan Rietumu zemēs un pēc

neatkarības atjaunošanas arī Latvijā. Juridiskā puse turpretim pētīta mazāk. Šajā jomā pazīstami, starp citu, Kristinas Marekas¹, Borisa Meisnera² un Visvara Millera³ darbi. Atjaunotajā Latvijā juridiskos aspektus iztīrājuši arī Valdis Blūzma⁴, Juris Bojārs⁵, Tālavš Jundzis⁶ un Egils Levits⁷. Tālākas norādes dod Ādolfs Sprūdžs savā 1994. gadā publicētajā rakstu krājumā⁸.

Juridiskais fons: divi 1939. gada līgumi

1940. gada notikumi cieši saistīti ar diviem iepriekšējā gadā noslēgtajiem līgumiem.

Padomju Savienība un Vācija 1939. gada rudenī Slepēnā protokola formā vienojās, ka Latvija (kopā ar dažām citām valstīm) turpmāk atrodas padomju "interesu sfērā". Šis tā sauktais Molotova–Ribentropa pakts deva Padomju Savienībai brīvas rokas pēc saviem ieskatiem rīkoties ar Latviju. "Politiskās pārkārtošanās" gadījumā Padomju Savienība Konfidencialā protokolā bez tam solīja nelikt šķēršļus, ja viena Latvijas pilsoņu daļa (vācbaltieši) vēlētos pārcelties uz Vāciju. 1989. gadā gan Padomju Savienība, gan Vācija atzinušas, ka Molotova–Ribentropa pakta Slepēnais protokols par interešu sfērām kopā ar citām slepenām vienošanām ir spēkā neesošas kopš parakstīšanas brīža (*ab initio, ex tunc*). Latviju slepenie protokoli tik un tā nesaistīja (*pacta tertiis nec nocent nec prosunt*), jo tie bija trešo valstu akti (*res inter alios acta*).

Drīz pēc Molotova–Ribentropa pakta parakstīšanas Padomju Savienība piespieda Latviju atļaut savā teritorijā ierīkot padomju militārās bāzes. Latvija attiecīgo līgumu (tā saukto Palīdzības paktu) parakstīja 1939. gada 5. oktobrī Maskavā. Varas draudu dēļ iespējams argumentēt, ka līgums uzskatāms par spēkā neesošu, bet līguma likumības apstrīdēšanai starptautiskās tiesības prasa noteiktās procedūras ievērošanu. Piedraudētajai pusei savas pretenzijas ir jānotificē (jāpaziņo) otrajai pusei ("*impeaching" the validity of a treaty*)⁹. Kārļa Ulmaņa valdība 1939. – 1940. gados šīs tiesības nav izmantojusi. Latvija pēc savas neatkarības atjaunošanas kopā ar Igauniju un Lietuvu Baltijas Padomē 1990. gadā deklarējusi, ka atzīstot visus ar PSRS līdz 1940. gada jūnijam noslēgtos līgumus¹⁰. To skaitā ir arī 1939. gada Palīdzības pakts.

I. Padomju Savienības 1940. gada 16. jūnija ultimāts

1. Padomju 1940. gada 16. jūnija notas kvalifikācija

Padomju Savienība savā notā apsūdz Latviju 1939. gada Palīdzības pakta pārkāpšanā. Atrodot, "ka tādu stāvokli tālāk vairs nevar paciest", PSRS 1940. gada 16. jūnijā, svētdien, plkst. 14.00 (pēc Maskavas laika) notas veidā no Latvijas valdības pieprasījusi:

- sastādīt valdību, kas būtu spējīga un gatava nodrošināt Palīdzības pakta "izvešanu dzīvē";
- brīvi ielaist padomju karaspēka papilddaļas Latvijas teritorijā, "lai tās novietotu Latvijas svarīgākajos centros tādā skaitā, kas būtu pietiekošs, lai nodrošinātu ... Palīdzības pakta realizēšanas iespēju..."¹¹

Citas prasības Padomju Savienība nav izvirzījusi. Maskavas laikrakstā "Izvestija" un Latvijas telegrāfa aģentūras izplatītajā paziņojumā nav iekļauta notas pēdējā rindkopa:

Padomju valdība gaidīs Latvijas valdības atbildi līdz 16. jūnijam, plkst. 11 naktī [pēc Maskavas laika]. Latvijas valdības atbildes nepiesūtīšana līdz šim termiņam tiks uzskatīta par atteikumu izpildīt Padomju Savienības augšminētās prasības.

Šī notas daļa no publicētā teksta tika izslēgta pēc Latvijas valdības lūguma. Tas izriet no Molotova piezīmēm par savu tikšanos ar Latvijas sūtni Frici Kociņu Maskavā un arī no Kociņa ziņojuma Latvijas Ārlietu ministrijai. Kociņš savas valdības lūgumu motivējis ar to, ka "ultimāts var atstāt sliktu iespaidu" [domāts Latvijā un pasaulē]¹².

Padomju nota publicēta ar virsrakstu "Paziņojums" (*Заявление*), bet tā uzskatāma par ultimātu. Starptautiski tiesiskajā literatūrā ultimāts definēts kā vienpusējs paziņojums, kas izvirza vienas valsts prasības otrai valstij, viennozīmīgi piedraudot ar zināmām sekām gadījumā, ja prasības netiks izpildītas noteiktajā laikā. Padomju nota sekas nav konkretizējusi, bet prasība par karaspēka ielaišanu liek saprast, ka atteikuma gadījumā karaspēks šķērsotu Latvijas robežu vardarbīgi. Tāpēc padomju nota kvalificējama kā ultimāts.

2. Vai varas piedraudēšana bija prettiesiska?

Atbilde uz jautājumu, vai Padomju Savienība, draudot pielietot varu, rikojušies prettiesiski, atrodama starptautiskajās tiesībās. Nodala vispāratzītus starptautisko tiesību principus (*general international law*) un līgumos ietvertās starptautiskās tiesības. Pēdējās saista tikai līgumslēdzēju puses un pazīstamas arī kā partikulāras starptautiskās tiesības. Vērtējot kādas valsts aktu vai pasākumu, jāpiemēro tā laika starptautiskās tiesības. Vēlākā starptautisko tiesību attīstība ir izmantojama normu iztulkošanai, bet neder par tiesību avotu.

Jēdzieni karš, varas lietošana un varas piedraudēšana nav sinonīmi; katram ir sava nozīme. Saskaņā ar 1928. gada Briana-Keloga paktu valstis atteicās izmantot "karu" kā savas nacionālās politikas instrumentu. PSRS un tās Rietumu kaimiņvalstis, arī Latvija, paktam pievienojās un 1929. gadā to apstiprināja "Maskavas [Jeb Ļitvinova] protokolā". Bet šie dokumenti viennozīmīgi neaizliedza pielietot varu vai varas draudus. Šāda satura norma iekļauta 1945. gadā Apvienoto Nāciju Hartijā (2.4.pants) un vēlākos dokumentos.

1940. gados varas lietošana un varas piedraudēšana tika nosodīta sakarā ar "intervencijas" aizliegumu. Taču izņēmuma gadījumos intervencija tika atzīta par likumīgu. Tā laika literatūrā nebija vienprātības, ar kādiem iemesliem varētu attaisnot intervenciju. Varas draudu aizliegums toreiz vēl nebija ieguvis vispāratzīta un visaptveroša principa kvalitāti.¹³ Tā, piemēram, Tautu Savienības Juristu komiteja 1924. gadā bija atzinusi, ka valstis ir tiesīgas veikt piespiedu pasākumus, ja tie nav domāti kā kara akti (*coercive measures not intended as acts of war*)¹⁴.

Taču tāds aizliegums tika noteikts starp Latviju un Padomju Savienību noslēgtajā 1932. gada Neuzbrukšanas līgumā. Abas valstis apņēmas atturēties no jebkāda "uzbrukuma" (*акт нападения, aggression*) un arī no jebkādiem "varas darbiem" (*насильственные действия, acts of violence*), kas vērsti pret otrās puses politisko neatkarību (1.pants). Jēdziens "varas darbs" tulkojams sakarā ar intervencijas aizliegumu, kas ietver ne tikai varas lietošanu, bet arī varas piedraudēšanu.

Šāds secinājums izriet arī no 1932. gadā starp Latviju un Padomju Savienību noslēgtās Konvencijas par izlīgšanas procedūru (*conciliation procedure*), kura noslēgta sakarā ar tā paša gada Neuzbrukšanas līgumu. Līgumslēdzēju puses apņēmas "nokārtot

izlīgšanas ceļā visāda veida strīdus izlīgšanas komisijā (*submit for amicable settlement .. disputes of all kinds*). Šis noteikums attiecās it īpaši uz jebkādiem strīdiem par līgumu izpildīšanu (1.pants). Uzstādot savas ultimatīvās prasības Palīdzības pakta īstenošanai dzīvē, Padomju Savienība nav ievērojusi savu pienākumu nokārtot šādus strīdus pirmām kārtām izlīgšanas ceļā. Izlīgšanas pienākumu Padomju Savienība bija apstiprinājusi vēl tanī pašā 1939. gadā Palīdzības paktā, kura neizpildīšanu tā pārmeta Latvijai.

Padomju ultimāts tātad bija pretrunā ar 1932. gada Neuzbrukšanas līgumu. Neskatoties uz to, Latvijas valdība ultimātu pieņēma.

3. Vai ar varas piedraudēšanu izspiestā piekrišana atzīstama par spēkā esošu?

Jaunieceltā Augusta Kirhenšteina valdība dažkārt raksturota kā Padomju Savienības marionete (leļļu jeb Kvislinga valdība). Šāds vērtējums smelts no politiskās zinātnes terminoloģijas. Juri-diski raksturojums nozīmē, ka jaunās valdības iecelšana izspiesta draudu ceļā un tāpēc ir prettiesiska. Līdzīgs arguments izteikts 1990. gada 4. maija Deklarācijā: "Latvijas [Augusta Kirhenšteina] valdība tika izveidota pēc PSRS valdības pārstāvju diktāta. [Šī] valdība nebija Latvijas.. izpildorgāns, jo tā pārstāvēja nevis Latvijas.., bet gan PSRS intereses."¹⁵

Taču jāņem vērā 1940. gados atzītie starptautisko tiesību principi. Valstu prakse rāda, ka līgumu noslēgšanas gaitā pielietotie spaidi līgumu spēku neaizskar. Zinātniskajā literatūrā šo gadsimteņos iesakņojušos ieražu atzīst par "nepieciešamu ļaunumu" (*malum necessarium*), ja ir runa par miera līgumiem, jo citādi kari turpinātos bez gala. No otras puses, autori uzsver, ka spaidi atzīstami tikai tad, ja tie lietoti "taisnīgi" (*just*).¹⁶

Latvijas gadījumā varas piedraudēšana bija netaisna, jo Latvija bija realizējusi sadarbības politiku ar Padomju Savienību un ultimātu nebija provocējusi. Apsūdzības, kuras Padomju Savienība bija izvirzījusi, motivējot savu ultimātu, neapstiprinājās. Latvija nebija veikusi nekādu pret Padomju Savienību vērstu slepenu sadarbību ar Igauniju un Lietuvu. Latvijas arhīvi, kas pēc 1940. gada tika pieejami padomju iestādēm, šādus materiālus nav atklājuši. Apsūdzības izrādījās tikai iegāns. Prettiesiskie varas draudi ļauj apstrīdēt izspiestās gribas izteikšanas likumību, taču tas nenotiek automātiski. Pretenzijas jāpaziņo otrai pusei.

4. Vai ultimāts uzskatāms par agresiju vai par intervenciju?

Agresijas jēdziens definēts 1933. gadā Londonā noslēgtajā konvencijā, kuru, starp citu, parakstījušas gan Latvija, gan Padomju Savienība. Saskaņā ar šo konvenciju par agresoru uzskatāms pirmais, kas

- ieved savus bruņotos spēkus (*invasion by its armed forces*);
- uzbrūk ar sauszemes, jūras vai gaisa spēkiem (*attack by its land, naval or air forces*).

Abos gadījumos runa ir par bruņotu uzbrukumu. Ultimāts ir brīdinājums vārdos un tātad neatbilst agresijas kritērijam. Agresija definēta arī pēckara dokumentos (Apvienotajām Nācijām iesniegtais PSRS projekts 1953. gadā un Apvienoto Nāciju rezolūcija 1974. gadā), bet tie nav piemērojami sakarā ar 1940. gada ultimātu.

Turpretim ultimāts jāklasificē kā intervencija. Ultimāta mērķis ir panākt citas valsts juridiski relevantu rīcību, kas ir šīs valsts kompetencē. Citiem vārdiem sakot, ultimāts nozīmē iejaukšanos citas valsts iekšējās vai ārējās lietās, tas ir intervenciju.

5. Ultimāts kā starptautisko tiesību noziegums

Ultimāta rezultātā Latvija zaudēja savu suverenitāti un neatkarību. Izvirzot un realizējot ultimatīvas prasības, okupants ieguva iespēju svešā valstī rīkoties pēc saviem ieskatiem. Latvijas tautas vienai daļai šī rīcība nozīmēja genocīdu. Ņemot vērā šīs nopietnās un traģiskās sekas, kas arī apdraudēja mieru un drošību Baltijas reģionā, padomju ultimāts 1940. gadā uzskatāms ne tikai par starptautisko tiesību pārkāpumu (*delictum iuris gentium*), bet arī par starptautisko tiesību noziegumu (*crimen iuris gentium*).¹⁷

6. Latvijas valdība pieņem ultimātu un piekrīt intervencijas nolīgumam

Latvijas valdība 1940. gada 16. jūnijā padomju ultimātu pieņēma. Tas notika ārlietu ministra rakstveida atbildes formā, kuru Latvijas sūtnis Maskavā Fricis Kociņš nodeva PSRS ārlietu tautas komisāram Vjačeslavam Molotovam.¹⁸ Atbildē izteikta valdības gatavība nodrošināt brīvu padomju karaspēka caurlaišanu. Pievie-

nots lūgums saskaņot karaspēka ienākšanas vietu un laiku un atlikt karaspēka ieviešanu "vismaz līdz rītdienai". Attiecībā uz otro padomju prasību "saformēt jaunu valdību" – Latvijas Valsts prezidents izteica vēlēšanos zināt, ar kuru personu no padomju puses viņam būtu jāsazinās. Valdības atbildes pamatā bija ārkārtējā sēdē 1940. gada 16. jūnijā pieņemts Ministru kabineta lēmums, kas formulēts šādi: "Nolemj pieņemt Padomju Savienības valdības prasību par papildu karaspēka daļu ielaišanu Latvijā"¹⁹.

Ministru kabineta locekļi, kas nepiedalījās 16. jūnija sēdē, nākošajā dienā "pilnā mērā pievienojās iepriekšējās dienas nolēmumiem". 17. jūnijā sēdes starplaikā Valsts prezidents kabineta lēmumu paskaidroja tautai radio uzrunā tā: "Mūsu zeme kopš šī rīta ienāk Padomju karaspēks. Tas notiek ar valdības ziņu un piekrišanu, kas savukārt izriet no pastāvošām draudzīgām attiecībām starp Latviju un Padomju Savienību. Es tādēļ vēlos, ka arī mūsu zemes iedzīvotāji ienākušas karaspēka daļas uzlūko ar draudzību." Savu uzrunu Kārlis Ulmanis nobeidza ar pazīstamiem vārdiem: "Es palikšu savā vietā, jūs palieciet savās"²⁰. Valdības lēmumu Latvijas Telegrāfa agentūra (LTA) 17. jūnijā atreferēja Valdības Vēstnesī šādi: "Pēc Padomju valdības 16. jūnija paziņojuma saņemšanas valdība tūliņ sanāca uz ārkārtēju sēdi Valsts Prezidenta Dr. Kārļa Ulmaņa vadībā. Valdība nolēma paziņot Padomju valdībai, ka tajā pašā uzticības garā, kādā viņa līdz šim pildījusi savstarpējās palīdzības paktu, viņa piekrīt Padomju valdības prasībai ielaist Latvijā Padomju karaspēka daļas."²¹ un citos preses izdevumos. Ievēribu pelna formulējums. Padomju Savienība 1940. gada 16. jūnijā ultimātu LTA nosauca par "paziņojumu", noklusējot tā ultimatīvo daļu. Nākošajā dienā 18. jūnijā LTA valdības lēmumu pasniedza Valdības Vēstnesī 2. lappusē ar aplāpējošo virsrakstu "Vakar sākās Padomju karaspēka ierašanās Latvijā", kas ievadā skan: "Saskaņā ar Padomju Savienības pieprasījumu un mūsu valdības doto piekrišanu, Padomju karaspēks vakar .. pārnāca mūsu robežu."²².

Latvijas valdība padomju ultimātu nav uzskatījusi par "uzbrukumu" tādā nozīmē, kā šo jēdzienu lieto 1940. gada 3. maija Aizsardzības likums. 14.pants nosaka, ka Valsts prezidents dod pavēli "kara darbības uzsākšanai", ja "ienaidnieks uzbrūk valstij"²³. Tāda pavēle izpalika.

Valdības piekrišana juridiski kvalificējama kā vienošanās ar Padomju Savienību, lai gan tā panākta ultimāta rezultātā. Pret-

tiesiski lietotais militāras varas drauds, kā minēts, ļauj apstrīdēt vienošanās likumību, bet šāda pretenzija jādeklarē un jāpaziņo otrai pusei.²⁴ Ulmaņa valdība to nav darījusi. Tā piekritusi bez ierunām vai protesta. Protestējuši daži Latvijas sūtņi ārzemēs, bet šie protesti tika iesniegti Rietumu valstīm, nevis Padomju Savienībai.

Saskaņā ar 1940. gada 16. jūnija vienošanos valdība tajā pašā dienā pieteica savu atkāpšanos un Kārlis Ulmanis kā Ministru prezidents demisiju pieņēma. Demisionēja arī Ulmanis kā premjers, pieņemot pats savu atkāpšanos, bet paliekot savā amatā kā Valsts prezidents. Par papildu karaspēka daļu izvietošanu un apgādi Latvijā valdība caur armijas pavēlniecību nākošajā dienā (17. jūnijā) ar Padomju karaspēka pavēlniecības pārstāvjiem noslēdza "Nolīguma protokolu"²⁵. To apstiprināja Ministru kabinets savā 18. jūnija sēdē²⁶. Protokols noteica karaspēka izvietošanas rajonus un regulēja tādus jautājumus kā kravu piegādāšana karaspēkam, telefona un telegrāfa izmantošana, atļauja līgt vietējo darbspēku un iespēja iepirkt pārtiku no Latvijas iestādēm.

Latvijas valdības 1940. gada 16. jūnija atbilde un armijas pavēlniecības 17. jūnija protokols kopā turpmāk saīsināti apzīmēti kā "intervencijas nolīgums". Tas aptver gan civilo sfēru (valdības sastādīšana) gan militāro sektoru (karaspēka dislokācija).

Intervencijas nolīgums skatāms kontekstā ar Latvijas valdības īstenoto sadarbības un draudzības politiku attiecībā uz Padomju Savienību. Valdība atturējusies, piemēram, no šādiem soļiem:

- Valdība nav izteikusi protestu Padomju Savienībai par Latvijas neitralitātes neievērošanu, lai gan, Otrajam pasaules karam sākoties, Latvija 1939. gada 1. septembrī bija deklarējusi savu neitralitāti.²⁵ Dānijas valdība līdzīgā situācijā 1940. gada aprīlī bija iesniegusi protesta notu Vācijai sakarā ar savas teritorijas okupāciju, norādot uz Dānijas neitralitātes pārkāpšanu.²⁸
- Ministru kabinets nav izsludinājis 1922. gada Satversmē paredzēto "izņēmuma stāvokli"²⁹. Nav arī ieviests "kara stāvoklis", kā Kārlis Ulmanis un Jānis Balodis to darīja pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma.³⁰ Tas toreiz notika uz 1919. gada noteikumu pamata³¹ un turpinājās līdz 1938. gadam, kad Ulmaņa valdība karastāvokli nomainīja ar īpašu drošības režīmu³². Šī režīma ietvaros Latvijas iekšlietu ministrs 1940. gada 18. jūnijā izdevis rīkojumu, kas noliedza privātpersonām Rīgā atstāt savus dzi-

voķļus naktī. Nākošajā dienā viņš "aplenkuma stāvokli" attiecināja uz visu Latvijas teritoriju.³³

- Turoties pie lojālas sadarbības politikas, Latvijas Valsts prezidents nav izdevis pavēli par rezervistu "mobilizāciju".³⁴

Latvijas Ministru kabineta rīcība apstiprina, ka jaunā valdība iecelta un padomju karaspēks Latvijā ienācis ar Kārļa Ulmaņa valdības piekrišanu. Nav iespējams iztulkot valdības "piekrišanu" kā Kārļa Ulmaņa personīgo uzskatu. Valdības lēmums bija Latvijas valsts orgāna akts.

7. Vai Latvijas Ministru kabinets bija tiesīgs piekrist padomju ultimatīvām prasībām?

Valstis principā nevar apstrīdēt kāda līguma likumību, aizbildinoties ar to, ka piekrišana līgumam dota pretrunā ar savām nacionālām (internajām) tiesībām attiecībā uz līguma noslēgšanas kompetenci. Latvijā ārpolitika saskaņā ar 1922. gada Satversmi ir viena no Ministru kabinetam uzticētām valsts funkcijām. Bet šī kompetence ir ierobežota. Satversme atstāj Saeimai tiesības apstiprināt starptautiskus līgumus, "kuri nokārto likumdošanas ceļā izšķiramus jautājumus" (68.pants). Pieņemot ultimātu, Ministru kabinets atļauj citai valstij veikt bruņotu intervenciju Latvijā. Šāda vienošanās aizskar Latvijas neatkarību, kas sargājama ar visiem Satversmē paredzētiem līdzekļiem.

Satversme savu spēku bija saglabājusi, lai gan Kārlis Ulmanis un Jānis Balodis 1934. gada 15. maija apvērsumā apturēja Saeimas darbību. Tas bija pretlikumīgs un prettiesisks akts. Saeimas funkcijas pēc 1934. gada apvērsuma pildīja Ministru kabinets.³⁵ Citas valstis Latvijas valsts iekārtas pārkārtojumu faktiski bija atzinušas un turpināja uzturēt diplomātiskās attiecības ar Ulmaņa režīmu. Tas attiecas arī uz Padomju Savienību. Tāpēc Latvijas Ministru kabinetā starptautiski tiesiskā ziņā varēja saskatīt kompetentu valsts orgānu un paļauties uz šī orgāna lēmumu spēku.

8. Tiesības un pienākumi, kurus ultimāts neierobežoja

Ultimāts ierobežoja Latvijas suverenitāti un neatkarību tiktāl, ciktāl tas nepieciešams ultimatīvo prasību izpildīšanai. Uz ierobežojumiem norāda pats ultimāta teksts. Padomju Savienība savas

ultimatīvās prasības izvirzīja ar mērķi "panākt.. [1939. g.] palīdzības pakta.. izpildīšanu". Šis pakts pamatojās – kā teikts preambulā – "uz otras puses valstiskās neatkarības atzīšanu un neiejaukšanos tās iekšējās lietās". Pakta "izvešana dzīvē nekādā ziņā nedrīkst aizskart Līdzēju Pušu suverēnās tiesības, starp citu, viņu valsts iekārtu, saimniecisko un sociālo sistēmu un militāro rīcību" (5.pants). Ultimāts tātad Padomju Savienībai uzlika pienākumu saglabāt Latvijā pastāvošo valsts iekārtu.

9. Vai atjaunotā Latvija apstrīdējusi intervencijas nolīguma likumību?

Starptautiskās tiesības ļauj cietušajai pusei, kā minēts, apstrīdēt ar draudiem uzspiestu līgumu, taču tas ir jādeklarē. Atjaunotā Latvija šādu soli nav spērusi. 1990. gada 4. maija Deklarācija ultimātu kvalificē kā starptautisku noziegumu, bet 1996. gada 22. augusta Deklarācija par Latvijas okupāciju konstatē, ka PSRS "1940. gada 17. jūnijā ar militāru spēku okupējusi Latviju", neminot ultimātu un uz tā pamata noslēgto nolīgumu.

II. Padomju Savienības rīcība intervencijas nolīguma robežās

Ultimatīvā veidā uzspiestās tiesības Padomju Savienība realizēja, daļēji ievērojot intervencijas nolīgumu, daļēji to pārkāpjot. Padomju Savienības darbība šķirama no pasākumiem, kurus veikuši Latvijas valsts orgāni (vecā un jaunā valdība).

1. Valdības sastādīšana

Padomju Savienība ultimātā nav precizējusi procedūru, kādā veidā sastādāma jaunā valdība. Latvijas Valsts prezidents valdības atbildē ultimātam izvirzījis jautājumu, "ar kuru personu viņam būtu jāsazinās jaunās valdības sastādīšanas jautājumā – vai ar Padomju Savienības sūtni vai sevišķi pilnvarotu personu"³⁶. Ar savu jautājumu Kārlis Ulmanis lika saprast, ka viņš padomju iejaukšanos Latvijas valdības formēšanas procesā uzskata par pašsaprotamu prasību, kas nav grozāma sarunu ceļā. Taču padomju puse tādu prasību rakstiski nebija izvirzījusi, radot iespaidu, ka valdības sastādīšanas process varētu palikt Latvijas orgānu pārziņā.

Ulmanis uz savu jautājumu 1940. gada 16. jūnijā (caur Frici Kociņu, Latvijas sūtni Maskavā) saņēma Molotova atbildi, ka uz Rīgu izbrauks Andrejs Višinskis, PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieks. Maskavas stacijā Višinski izvadīja Latvijas sūtnis Maskavā, bet Rīgas stacijā Višinski apsveica Latvijas ārlietu ministrs. Višinskim bija izsniegta PSRS Augstākās Padomes prezidija pilnvara "vest sarunas ar Latvijas Republikas prezidentu par jautājumiem, kas saistīti ar" ultimātu.³⁷

Višinskis kopā ar Padomju sūtniecību Rīgā sastādīja jaunās valdības sarakstu un prezentēja to Latvijas Valsts prezidentam 1940. gada 20. jūnijā. Ulmanim nekādu iebildumu pret jauno Ministru kabineta sastāvu nebija. Viņš gan ieminējās par Jāni Blumbergu, līdzšinējo tirdzniecības un rūpniecības ministru, bet Blumbergu jaunajā kabinetā tomēr neiekļāva.³⁸ Nākošajā dienā (21. jūnijā) valdība sanāca uz savu pirmo sēdi.³⁹

2. Padomju karaspēka izvietošana Latvijas teritorijā

Ultimāts pieprasīja ielaist padomju karaspēku "tādā skaitā, kas būtu pietiekošs, lai nodrošinātu" Palīdzības pakta realizēšanu. Pēc dažām ziņām visās trijās Baltijas valstīs 1940. gada 17. jūnijā un vēlāk ienākuši 300 000 – 500 000 padomju karavīru. Citos avotos minēti 200 000 vīri Latvijā vien.⁴⁰ Runa ir par papildu kontingentiem, jo uz 1939. gada Palīdzības pakta pamata Padomju Savienībai bija tiesības Latvijā dislocēt līdz 25 000 karavīru.⁴¹ Salīdzinājumam varētu minēt, ka Latvijas armijā 1939. gadā dienēja ap 30 000 vīru.⁴²

Padomju karaspēka dislocēšanas vietu ultimāts aprakstīja vienkārši ar vārdiem "Latvijas svarīgākajos centros". Rīgā militārās vienības ieņēma, starp citu, lidlauku, dzelzceļa stacijas, ostu, pastu, radio un telegrāfa centrāli, policijas prefektūru, Aizsargu namu.⁴³ 1940. gada 17. jūnija Nolīguma protokols par karaspēka izvietošānu⁴⁴ "svarīgākos centrus" nav precizējis.

3. Vai Padomju rīcība intervencijas nolīguma robežās ir intervencija?

Intervencija nozīmē iejaukšanos svešas valsts iekšējās un ārējās lietās. Padomju Savienība iejaukusies Latvijas lietās, pieprasot valdības atkāpšanos un noteicot jaunu valdības sastāvu.

Padomju Savienība izmantojusi intervenciju kā garantiju līguma pildīšanai, apgalvojot, ka Latvija nav pildījusi 1939. gada Paldzības paktu. Starptautiskajā praksē sastopami arī citi intervencijas paveidi, piemēram, intervencija kā sankcija par pienākumu nepildīšanu, intervencija uz ielūguma pamata vai intervencija humanitāros nolūkos.

Latvijas valdības piekrišana padomju ultimātam neizslēdz argumentu, ka padomju rīcībā saskatāma intervencija. Intervents var gan mēģināt atsaukties uz piekrišanu kā attaisnojošu momentu. Taču, ņemot vērā, ka intervents pats piekrišanu ir prettiesiski izspiedis, šāda atruna nav ņemama vērā (*principle of estoppel*). Intervencijas attaisnojums būtu pretrunā ar interventa līdzšinējo izturēšanos (*venire contra factum proprium*). Iejaukšanās Latvijas iekšējās lietās turklāt kalpoja vienīgi interventa mērķiem un nekādi neatbilda intervencijas upura interesēm.

4. Vai Padomju rīcība intervencijas nolīguma robežās ir okupācija?

Okupācija ir svešas teritorijas ieņemšana ar bruņota spēka palīdzību. Būtiska okupācijas pazīme ir tā, ka okupētā valsts saglabā savu suverenitāti un neatkarību, gan stipri ierobežotā apjomā. Turpretīm, ja okupants tiesiski atzītā veidā likvidē okupētās valsts suverenitāti un neatkarību (piemēram, pilnīgas militāras uzvaras vai atļautas aneksijas rezultātā), tad okupācijas režīms beidzas un okupētā valsts iegūst citu statusu.

Okupācijai tālāk ir raksturīgi, ka okupants pārņem zināmas okupētās valsts varas funkcijas, bet citas atstāj okupētās valsts orgāniem. Okupants, piemēram, izdod ar okupāciju saistītus noteikumus un izveido savas pārvaldes struktūras. Parāleli tam turpinās okupētās valsts darbība. Starptautiskās tiesības okupantam uzliek veselu rindu pienākumu. Okupācijas režīms kodificēts Hāgas 1907. gada konvencijās, kuras papildinātas ar 1949. gada Ženēvas konvencijām.

Atšķir vismaz divus okupācijas tipus: okupācija karalaika apstākļos (*occupatio bellica*) un okupācija miera laika apstākļos (*occupatio pacifica*). Ja okupētā valsts piekritusi okupācijai, tad pieņemts runāt par okupāciju miera laika apstākļos (*occupatio pacifica*)⁴⁵. Okupētās valsts piekrišana karalaika apstākļos nav iedomājama attiecībā uz kara pretinieku.

Padomju orgāni būtiski ierobežoja Latvijas suverenitāti un neatkarību, taču valsti nelikvidēja. Ar okupāciju saistītus noteikumus okupants nav publicējis, jo nevēlējās uzstāties kā okupants. Attiecībā uz Latvijas valdību okupants ir izmantojis savu pārstāvi Andreju Višinski un padomju sūtni Latvijā. Šie pilnvarotie savus norādījumus devuši personīgās sarunās jeb telefoniski. Atklātībā okupants arī neizveidoja īpašu okupācijas pārvaldi. Tam noderēja Padomju sūtniecība Rīgā kā okupācijas štābs.

Rezumējumā var teikt, ka Latvijā notikusi bruņota intervencija (*armed intervention*) kombinācijā ar okupāciju miera laika apstākļos (*occupatio interveniens*).

5. Vai Padomju rīcība intervencijas nolīguma robežās ir invāzija, agresija un varas darbs?

Jautājums, vai Padomju Savienība ar papildu karaspēka ieviešanu veikusi invāziju un agresiju, jārisina, aplūkojot 1933. gada Konvenciju par agresijas definīciju. Kā iepriekš minēts, Konvencija uzskata par agresoru to, kas pirmais izdara invāziju jeb uzbrukumu (*attack*). Jāņem vērā arī 1932. gada Neuzbrukšanas līgums starp PSRS un Latviju.

Ar "**invāziju**" saprot militāru vienību iesoļošanu, iebraukšanu vai ielidošanu svešā teritorijā kara apstākļos. Invāzija atšķiras no "okupācijas" ar to, ka invazoru militārā vadība negrasās izveidot administratīvas struktūras un pārņemt valsts varu ienaidnieka teritorijā. Invāzija ir pagaidu pasākums: militāras vienības vai nu atkal atstāj svešo teritoriju, vai invazors uzsāk varas konsolidāciju un pārvēršas par okupantu.⁴⁶ Latvijas gadījumā invāzija nav notikusi, jo:

- papildu padomju karaspēks ienācis ar Latvijas valdības piekrišanu, tāpat miera laika apstākļos;
 - padomju iestādes ar karaspēka palīdzību nekavējoši konsolidējušas savu varu Latvijā un tādā veidā tūlīt ieguvušas okupanta statusu.
- "**Uzbrukuma**" jēdziens 1933. gada konvencijā nav tuvāk definēts, vienīgi paskaidrots, ka runa ir par bruņotu uzbrukumu. Uzbrukuma pazīmes atkrīt, ja karaspēks ienāk ar valdības piekrišanu. Tā tas arī ir noticis. Piekrišana izslēdz argumentu, ka piekrišajam "uzbrūk" (*volenti non fit iniuria*). Valdība gaidīja, ka padomju karaspēks ienāks Latvijā. Tas izriet no Latvijas Ārlietu ministrijas 1940. gada 16. jūnija atbildes uz padomju ultimātu: ministrija lūdza

padomju pusi paziņot, "pa kādiem.. ceļiem.. grib nākt.. karaspēka daļas" un atlikt karaspēka ieviešanu "vismaz līdz rītdienai".

Secinājumu, ka uzbrukuma pazīmju trūkst, apstiprina salīdzinājums ar Somiju. 1939. gadā somu valdība bija noraidījusi padomju prasības. Izcēlās padomju–somu ziemas karš. Tautu Savienība padomju uzbrukumu Somijai nosodīja kā agresiju un 1940. gadā izslēdza PSRS no savas organizācijas.

1932. gada Neuzbrukšanas līgumā Latvija un PSRS apņēmās, kā minēts (11. lpp.), atturēties ne tikai no uzbrukuma, bet arī no "**varas darbiem**". Ienākot Latvijā ar savu karaspēku, Padomju Savienība ir pielietojusi savu militāro un politisko varu, lai sasniegtu savus mērķus. Tā bija varas demonstrācija. Latvijas valdības piekrišana šī akta raksturu nav mainījusi.

Jautājums, kā klasificēt okupantu rīcību, kas pārkāpj intervencijas nolīgumu, jāaplūko atsevišķi.

III. Padomju Savienības rīcība, pārkāpjot intervencijas nolīgumu

Lai neatklātu padomju orgānu prettiesiskos pasākumus Latvijā, padomju puse mēģinājusi slēpt patieso situāciju un apzināti noklusējusi kompromitējošos faktus. Padomju publikācijās laikā no 1940. līdz 1990. gadam rūpīgi cenzēts viss, kas ļautu secināt, ka Padomju Savienība 1940. gadā nelikumīgā veidā iejaukusies svešas valsts iekšējās lietās un ierobežojusi Latvijas suverenitāti, pārkāpjot ultimātā noteikto režīmu.

1. Padomju orgānu attiecības ar jaunsastādīto valdību

Padomju publikācijās akcentēta Latvijas jaunās valdības patstāvība. Starptautisko attiecību jomā, piemēram, uzsvērts, ka Augusts Kirhenšteins kā Ministru prezidents un ārlietu ministrs 1940. gada 26. jūnijā rīkojis diplomātiskā korpusa pieņemšanu, kurā piedalījās gandrīz vai visas Latvijā akreditētās ārzemju pārstāvniecības.⁴⁷ Atzīmēts, ka valdība (ar Kārļa Ulmaņa parakstu) 1940. gada 29. jūnijā un 1. jūlijā anulējusi Latvijas līgumu par aizsardzības savienību ar Igauniju un sadarbības līgumu ar Igauniju un Lietuvu⁴⁸, kas kalpoja par iegānu padomju ultimātam. Vēlāk, bet vēl pirms iekļaušanas Padomju Savienībā, Latvijas valdība atcēla Latvijas sūtņus Lielbritānijā, ASV, Vācijā un Somijā.⁴⁹

Taču padomju orgāni neaprobežojās ar jaunās valdības izveidošanu un padomju karaspēka ienākšanu, kā tas bija pieprasīts ultimātā. Pēc 1940. gada 17. jūnija padomju puse sāka aktīvi iejaukties okupētās valsts iekšējās lietās, kuras formāli bija Latvijas pārziņā. Intervencijas nolīgumā šādai darbībai nav pamata. Iespējams, ka jaunā Latvijas valdība devusi savu piekrišanu, varbūt pa Latvijas komunistiskās partijas kanāliem. Bet tas tad ir noticis konfidenciali, jo padomju publikācijās – kā minēts – par to nav nekādu ziņu. Arī Latvijas arhīvos, liekas, nav atrasti materiāli, kas apstiprinātu šādu versiju. Ja tomēr viens otrs ministrs vai kāds cits darbinieks slepeni būtu sankcionējis padomju iestāžu iejaukšanos, tad tas ir rīkojies okupantu interesēs. Šāda rīcība atklātu jaunās valdības marionetes raksturu un nevarētu pretendēt uz starptautisku atzīšanu kā tiesisks akts.

Neskatoties uz noklusēšanas politiku, iespējams dokumentēt dažus gadījumus, kad PSRS pārkāpusi intervencijas nolīgumu un iejaukusies Latvijas iekšējās lietās. Runa ir par laiku no 1940. gada 16. jūnija līdz 5. augustam, kad Padomju Savienība anektēja Latviju.

2. Padomju orgānu iejaukšanās civilajā sfērā

a) Latvijas valsts orgānu personālsastāvs

1940. gada 22. jūnijā Andrejs Višinskis un Padomju sūtniecība Rīgā pieprasa no Maskavas 10 – 15 personas, kas varētu sniegt palīdzību jauniejiem ministriem. Tanī pašā dienā Višinskis un padomju sūtnis ziņo, ka viņi nodarbojas ar kadru izlasi Latvijas valsts iestādēm un redakcijām.⁵⁰ Zināms, ka no PSRS 1940. gada vasarā uz Latviju tika atsūtīta 31 persona.⁵¹

b) Latvijas valsts orgānu darbība

1940. gada 17. jūnijā Valsts prezidents vēlējās teikt radiatorunu. Izrādījās, ka nepieciešama padomju sūtniecības atļauja. Nākošajā dienā padomju sūtnis Rīgā atļāvis "radiopārraides ar nosacījumu, ka pārraižu programma tiks saskaņota ar mums"⁵². 22. jūnijā Višinskis un sūtnis Rīgā lūdz priekšniecību Maskavā dot norādījumus sakarā ar Latvijas vēlēšanu likuma pārskatīšanu. Ja nepieciešams, teikts ziņojumā, tiks iesniegti konkrēti priekšlikumi.⁵³ Datums Saeimas vēlēšanām tika saskaņots ar Maskavu. Latvijas Centrālās vēlēšanu komisijas kontrolei Komunistiskā Internacionāle (Kominterne) ar Vissavienības komunistiskās partijas

(VK(b)P) starpniecību atsūtīja divus emisārus, kas piedalījās vēlēšanu komisijas sēdēs Rīgā. Uz viena šī emisāra pieprasījumu komisijas priekšsēdētājs tika izslēgts no partijas.⁵⁴

Politiskās partijas Latvijā pēc 1934. gada apvērsuma bija apturētas. Tagad pacēlās jautājums par to darbības atjaunošanu. 1940. gada 22. jūnijā Višinskis un padomju sūtnis Rīgā lūdz Maskavu dot norādījumus par demokrātisko partiju legalizēšanu. Sakarā ar kompartijas legalizēšanu viņi raksta, ka "nepieciešama nopietna palīdzība no PSRS ar cilvēkiem un līdzekļiem". Višinskis un sūtnis šaubās, vai komunistiskās un sociāldemokrātiskās partijas apvienošanās Latvijā būtu mērķtiecīga un prasa "attiecīgus norādījumus pa Kominternes līniju"⁵⁵.

c) Latvijas pārstāvniecība ārzemēs

Starptautisko attiecību jomā paralēli Latvijas valdības aktiem arī PSRS rīkojās Latvijas vārdā. 1940. gada 3. jūlijā Padomju Savienība iesniedza protesta notu Lielbritānijai sakarā ar Latvijas zeltu. Notā norādīts, ka *Госбанк СССР* (PSRS Valsts banka) esot nopirkusi Latvijas zeltu un 13. jūlijā esot uzdevusi *Bank of England* (Anglijas bankai) pārskaitīt zeltu, kas neesot izpildīts.⁵⁶ 29. jūlijā Molotovs paziņo Vācijas sūtnim Maskavā, ka padomju valdība uzņemas atbildību par nacionalizāciju un citiem aktiem Baltijas valstīs, jo šīs valstis "tuvākajā nākotnē" iekļausies Padomju Savienībā.⁵⁷

d) Valsts drošība

Visrupjākā un necilvēciskākā veidā Padomju Savienība ir iejaukusies valsts drošības jomā. Drīz pēc karaspēka ienākšanas padomju iestādes izveidoja spēcīgu drošības aparātu, kurā noteicēji bija no PSRS iebraukušie darbinieki.⁵⁸ Viņi pārņēma Latvijas politiskās pārvaldes iestādes un uzsāka iedzīvotāju novērošanu, apcietināšanu un deportāciju. Starp pirmajiem upuriem bija

- Ernests Brastiņš, gleznotājs, Latvijas senātnes biedrības priekšnieks, Dievturības draudzes priekšnieks. Arestēts 1940. gada 5. jūlijā.⁵⁹
- Hugo Lazdiņš, Latvijas Tiesu palātas priekšsēdētājs Rīgā. Viņu apcietināja 1940. gada 7. jūlijā.⁶⁰
- Ārlietu ministrs Vilhelms Munters. Viņš savu amatu bija pildījis līdz 1940. gada 21. jūnijam, bet 16. jūlijā viņu apcietināja un kopā ar sievu deportēja uz Padomju Savienību. Pēc dažiem avotiem, padomju drošības orgāni 1940. gada 19. jūnijā bija

uzņēmuši sakarus ar Munteru. Dokumentēts, ka Munters sastādījis ar 17. jūliju datēto un Lavrentijam Berijam (PSRS Iekšlietu tautas komisāram) adresēto ziņojumu par Latvijas politiku.⁶¹

- Valsts prezidents Kārlis Ulmanis. Viņu deportēja uz PSRS 1940. gada 22. jūlijā. Nav skaidrs, uz kāda akta pamata viņš izsūtīts, bet zināms, ka Ulmani aizveda padomju sūtniecības automašīnā no pils uz Rīgas dzelzceļa staciju.⁶² Attiecībā uz Latviju toreiz Padomju Savienība bija ārzemju valsts.

Uz Padomju Savienību deportēja arī bijušo kara ministru Jāni Balodi, bet juridiskā ziņā viņa liktenis atšķīrās. Viņa izsūtīšanu "kopā ar viņa ģimenes locekļiem" bija nolēmis Latvijas PSR Ministru kabinets 1940. gada 31. jūlijā, atsaucoties uz Latvijas 1938. gada Likumu par kārtību un sabiedrisko drošību valstī. Lēmumu izpildīja tajā pašā dienā.⁶³

3. Padomju orgānu iejaukšanās militārajā sektorā

Par bruņotiem incidentiem nav ziņu, bet iejaukšanās tomēr notika. 1940. gada 22. jūnijā Višinskis un padomju sūtnis Rīgā lūdza Maskavu dot norādījumus par aizsargiem. Viņi ieteic aizsargus izformēt.⁶⁴ Cits piemērs: 1940. gada 28. jūnijā padomju Sakaru štābs griezās pie Latvijas kredītbankas ar prasību atbrīvot ēku Rīgā, Raiņa bulvārī 27, ar motivējumu, ka "[ē]ka tiks nodota PSRS karaspēkam"⁶⁵.

Krass iejaukšanās gadījums ir "Baltijas kara apgabala" izveidošana 1940. gada 11. jūlijā ar centru Rīgā. Pavēli devusi padomju, tas ir, ārzemju valsts militārā vadība.⁶⁶

4. Padomju karaspēka palikšana pēc ultimāta mērķa sasniegšanas

1940. gada 17. jūnijā papildu ievestais padomju karaspēks turpināja palikt Latvijā arī pēc tam, kad ienākšanas iemesls bija zudis. Saskaņā ar padomju prasībām bija izveidota jauna valdība, kas garantēja "izvest dzīvē" 1939. gada Palīdzības paktu atbilstoši padomju interesēm. Ja Padomju Savienība 1940. gadā uzskatīja sava karaspēka dislokāciju Latvijā bez tam par nepieciešamu, lai aizsargātu Baltijas valstis no draudošās vācu agresijas, tad pēc Vācijas kapitulācijas 1945. gadā arī šis iemesls vairs nederēja par pamatu tālākajai karaspēka klātbūtnei.

5. Vai Padomju rīcība, pārkāpjot intervencijas nolīgumu, ir intervencija?

Ja padomju rīcība intervencijas nolīguma robežās bija uzskatāma par intervenciju uz piekrišanas pamata, tad šāds pamats nepastāv attiecībā uz padomju akcijām, pārkāpjot nolīguma robežas. Padomju Savienība vainojama intervencijā bez nolīguma aizsega. Tas ir starptautisko tiesību pārkāpums.

Padomju orgānu rīcībā varbūt arī saskatāms Kārļa Ulmaņa valdības maldinājums. Iespējams, ka padomju puse jau pašā sākumā bija iecerējusi ierobežot Latvijas suverenitāti vairāk, nekā tas tika paziņots ultimativajās prasībās, bet atturējās savus nodomus atklāt, lai izdabūtu Latvijas piekrišanu ultimātam. Ja kāda puse ar viltu piedabūta noslēgt līgumu, tā var prasīt, lai līgumu atceļ.⁶⁷

6. Vai Padomju rīcība, pārkāpjot intervencijas nolīgumu, ir okupācija?

1940. gada 17. jūnijā ieviestais okupācijas režīms turpinājās arī tad, kad okupants pārkāpa intervencijas nolīgumu, taču ar noteikumu, ka pārkāpums neiznīcināja Latvijas suverenitāti galīgi un tiesiskā veidā. Tas līdz Latvijas aneksijai 1940. gada 5. augustā nav noticis. Arī padomju uztverē Latvija savu suverenitāti līdz tai dienai nebija zaudējusi.

Pārkāpjot intervencijas nolīgumu, okupants saviem līdz tam pastrādātiem prettiesiskiem pārkāpumiem pievienojis vēl jaunus. Par to okupants ir atbildīgs, un okupētajai valstij ir tiesības prasīt atjaunot stāvokli, kāds pastāvēja līdz pārkāpumam (*status quo ante*).

Uzskats, ka Latvija bija pakļauta okupācijai "mieralaika apstākļos", trimdas publicistikā dažviet izsaucis kritisku polemiku.⁶⁸ Izteikts viedoklis, ka Padomju Savienība "[S]ākot ar 1939. g. 22. augustu .. aizmuguriski pieteica karu" Latvijai un citiem saviem Rietumu kaimiņiem. Apgalvo arī, ka padomju 1940. gada 16. jūnija ultimāts ir bijis kara pieteikums. Latvija it kā esot atradusies karastāvoklī un tāpēc padomju karaspēka ienākšana "kaujas formācijās" bijusi "bruņots uzbrukums kara laika apstākļos" (*occu-*

patio bellica). Noraidot domu, ka notikusi okupācija miera laika apstākļos (*occupatio pacifica*), kritiķi latīņu vārdu "*pacifica*" (neko-reakti) tulko ar "miermīlīgi" un "mierīgi, rāmi, labvēlīgi". Tas sagroza lietas būtību. Autori turklāt velti mēģina pierādīt "kara pieteikšanu". Pēc 1933. gada Konvencijas par agresijas definīciju ir atzīts, ka šāda deklarācija nav priekšnoteikums kara stāvokļa izcelšanai. Kritiķi ignorē arī Latvijas valdības tā laika politiku, kas bija orientēta uz sadarbību un draudzību ar Padomju Savienību. Kārlis Ulmanis vēl 1940. gada 2. jūnijā atgādināja, ka Latvijā atrodas "draudzīgas padomju karaspēka daļas" un ka šīs karaspēka daļas "jāsaņem ar uzticību un jārūpējas par labu sadzīvi"⁶⁹. Padomju ultimativās prasības valdība pieņēma "uzticības garā, kādā viņa līdz šim pildījusi .. [1939. g.] palīdzības paktu"⁷⁰.

Kritiķi, pamatojot savus uzskatus, norāda uz šādiem faktiem:

- Padomju Savienība 1939. gadā izdevusi topogrāfisku karti, kurā Baltijas valstis apzīmētas kā PSRS sastāvdaļas⁷¹;
- Padomju Savienība izdarījusi robežincidentu 1940. gada 14. – 15. jūnijā Abrenes apriņķī, kurā gājuši bojā trīs Latvijas robežsargi un divas civilpersonas. Aizvesti 10 robežsargi un 27 civilpersonas.⁷²

Taču šie notikumi attiecas uz laiku līdz 1940. gada 16. jūnijam un tie nav atturējuši Latvijas valdību dot savu piekrišanu padomju ultimātam 16. jūnijā.

7. Vai Padomju rīcība, pārkāpjot intervencijas nolīgumu, ir agresija un varas darbs?

Intervencijas nolīguma pārkāpumi varētu radīt domas, ka okupants ir veicis **agresiju** bruņotā uzbrukuma (*attack*) formā. Šo jēdzienu lieto 1933. gada Konvencija par agresijas definīciju 1. pantā. Bruņotam uzbrukumam ir raksturīgs atklāts veids un pārsteiguma elements. Padomju puse pārkāpusi intervencijas nolīgumu galvenokārt civilā sfērā, nelietojot bruņotus spēkus. Šie pārkāpumi netika afišēti, un daži no tiem kļuva zināmi tikai šaurām aprindām. Padomju karaspēka ienākšana un dislocēšana notika bez incidentiem. Tāpēc nav pamata apgalvot, ka pēc intervencijas nolīguma noslēgšanas padomju rīcības rezultātā Latvijā būtu izveidojušies kara apstākļi. Laikā no 1940. gada 17. jūnija līdz

Latvijas pievienošanai PSRS militārā jomā nav dokumentēti notikumi Latvijā, kuros varētu saskatīt bruņotu uzbrukumu un kurus tāpēc varētu kvalificēt kā "tiešu" agresiju.⁷³

Cits jautājums, vai Padomju Savienība vainojama "netiešā agresijā" (*indirect aggression*). Padomju izpratnē šis jēdziens aptver arī tādus aktus, kas maina pakļautās valsts politiku par labu agresora valstij (*an act which promotes "a reversal of policy in favour of the aggressor"*)⁷⁴. Padomju Savienības politika Latvijā apskatāmajā laikā bija skaidri vērsta uz šo mērķi.

Par plašu agresijas jēdzienu Padomju Savienība bija iestājusies 1933. gadā Londonas konferencē par agresijas definīciju, kā arī sarunās ar Lielbritāniju un Franciju 1939. gadā sakarā ar drošības garantijām Baltijas valstīm. Taču padomju centieni palikuši bez panākumiem, un netiešā agresija nav kļuvusi par starptautisko tiesību sastāvdaļu.

Tālāk jājautā, vai okupants, pārkāpjot intervencijas nolīgumu, līdz ar to pārkāpis Latvijas – PSRS 1932. gada Neuzbrukšanas līgumu? Abas puses līgumā apņēmas, kā minēts nodaļā par padomju 1940. gada ultimātu (*11. lpp.*), atturēties ne tikai no uzbrukuma, bet arī no **varas darbiem**. Minētie pārkāpšanas akti neliecina par bruņotas varas lietošanu, bet tie tika realizēti okupācijas režīma apstākļos padomju karaspēka klātbūtnē. Tas norāda uz to, ka intervencijas nolīguma pārkāpumiem piemita varas elements. Līdz ar to pārkāpumus var uzskatīt par varas darbiem.

IV. 1940. gada 21. jūlija lēmums par Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai

1. Padomju Latvijas lēmuma iztulkošana

1940. gada 14. – 15. jūlijā jaunievēlētais parlaments savā pirmajā sēdē nolēma Latvijas Republiku nosaukt par Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku. Deputāti tālāk nolēma lūgt Padomju Savienību uzņemt Latviju savā sastāvā. Starptautiski tiesiskā ziņā šo liktenīgo lēmumu iespējams kvalificēt divējādi:

a) Latvijas parlaments ir rikojies kā Padomju Savienības aģents jeb instruments, izpildot šis valsts uzdevumu un darbojoties tās interesēs. Šāds apgalvojums atspoguļo tā laika reālo situāciju. Taču padomju varasvīri šādu iespēju toreiz un arī vēlāk kategoriski noliedza. PSRS pēcnācēja, Krievijas Federācija, turas pie līdzīga uzskata.

b) Ja parlaments (Saeima) ir rīkojies kā Latvijas valsts orgāns, tomēr jāpieņem, ka tas nav izteicis Latvijas tautas brīvo gribu. Tas *prima facie* (uz pirmo acu uzmetumu) izriet no vairākiem apstākļiem:

- parlaments savu lēmumu pieņēmis bez debatēm, vienā sesijā; vienbalsīgi;
- radot iespaidu, ka pievienošanas jautājums iepriekš bija saskaņots ar PSRS vadību bez Saeimas deputātu ziņas un līdzdalības;
- saskaņošanas procesā nepiedalījās arī līdzšinējais Valsts prezidents, kas saskaņā ar Satversmi "reprezentē valsti starptautiski" (41.pants);
- parlaments izveidojās manipulētu vēlēšanu rezultātā: kandidātus varēja izvirzīt tikai viena vienīga partija. Par to nobalsoja 98% no balsotājiem (vēlēšanās bija piedalījušies 95% no balsstiesīgiem pilsoņiem);
- šī partija savā vēlēšanu programmā jautājumu par pievienošanu Padomju Savienībai nemaz nebija iekļāvusi;
- vēlēšanas tika rīkotas citas valsts okupācijas karaspēka klātbūtnē;
- līdzīgas vēlēšanas ar līdzīgiem rezultātiem tajā pašā laikā notika Igaunijā un Lietuvā.

Ja šādā izšķirošā jautājumā tautas griba nav atradusi viennozīmīgu izpaudumu, tad tas ir apstāklis, kas citām valstīm dod tiesības atturēties no pievienošanas atzišanas. Tā tas arī noticis.

Šinī sakarībā Latvijas nacionālas (internās) tiesības var iegūt relevanci starptautiski tiesiskā līmenī. Saeima, pieņemot iestāšanās deklarāciju, nav ņēmusi vērā Latvijas 1922. gada Satversmi, kas izsludinājusi Latviju par "neatkarīgu" republiku (1.pants). Šī noteikuma grozījumam nepieciešama tautas nobalsošana (77. pants). Tāda nobalsošana nav organizēta. Satversme savu spēku nebija zaudējusi pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma, lai gan Saeimas darbība nelikumīgi tika apturēta.⁷⁵

Jaunās varas pārstāvji šādu uzskatu par Satversmi, liekas, nav pieņēmuši. Augusta Kirhenšteina valdība savā 1940. gada 21. jūnija deklarācijā par Satversmi izsakās piesardzīgi: "Valdība rūpēsies, lai pilnībā realizētos Latvijas Republikas Satversme pēc tautas īstenās gribas"⁷⁶. Ministru kabinets savā 4. jūlija sēdē nolēma "izdarīt Saeimas vēlēšanas saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 6.pantu"⁷⁷. Šī norāde, domājams, attiecas uz vēlēšanu principiem, bet jautājumu par 1922. gada Satversmes spēku atstāja

atklātu. Tas pats sakāms par 12. jūlijā pieņemto Ministru kabineta lēmumu atjaunot Saeimas darbību. Zīmīgi, ka Ministru kabinets Satversmi pārkāpis 1940. gada 21. jūnijā, pieņemot amnestijas likumu, un 4. jūlijā, izlemjot likumu par Saeimas vēlēšanām. Šāda satura likumus pēc 1922. gada Satversmes (45. un 81. pants) tiesīga pieņemt vienīgi Saeima. Abus Ministru kabineta likumus izsludinājis Valsts prezidents Kārlis Ulmanis 1940. gadā.⁷⁸

Ņemot vērā pievienošanas akta prettiesisko raksturu, Latvijas PSR Augstākā Padome 1990. gada 4. maijā nolēma 1940. gada 21. jūlijā pieņemto deklarāciju par Latvijas iestāšanos Padomju Savienībā pasludināt "par spēkā neesošu" kopš pieņemšanas brīža. Augstākā Padome tānī pašā laikā atjaunoja 1922. gada Satversmes darbību.⁷⁹

2. Padomju Savienības 1940. gada 5. augusta likums

PSRS Augstākā Padome 1940. gada 5. augustā likuma veidā nolēma "izpildīt Latvijas Saeimas lūgumu uzņemt Latvijas PSR Padomju .. Savienībā..". Formulējums norāda it kā uz vienošanos. Jāatzīmē arī Latvijas sūtņa Friča Kociņa klātbūtne PSRS Augstākās Padomes 5. augusta sēdē Maskavā.⁸⁰ Taču vienošanās nav stājusies spēkā, jo viena no līdzēju pusēm – Latvija – savu gribu likumīgā veidā nebija izteikusi. Maskavas likums tāpēc kvalificējams kā vienpusīgs akts.

3. Vai padomju likums uzskatāms par aneksiju?

Aneksija ir citas valsts teritorijas iekļaušana savā sastāvā un tās valsts varas pārņemšana. Aneksija ir prettiesiska, ja tā notiek agresijas, okupācijas, intervencijas vai cita starptautisko tiesību pārkāpuma rezultātā. Tas izriet no tajā laikā atzītajiem starptautiski tiesiskajiem principiem un arī no līgumiem, kuriem bija pievienojusies gan Latvija, gan Padomju Savienība, tā, piemēram:

- 1920. g. Tautu Savienības Statūti (10. pants);
- 1928. g. Keloga-Briana pakts;
- 1929. g. Maskavas protokols;
- 1933. g. Londonas konvencija par agresijas definīciju;

- 1934. g. Maskavas (Ļitvinova) protokols par agresijas definīciju.

Latvijas aneksija balstījās uz intervenciju un okupāciju, tas ir, uz prettiesiskiem pamatiem. Tāpēc tā neizraisīja juridiskas sekas (*ex iniuria ius non oritur*). Izpalika suverēnas varas maiņa: anektētā valsts saglabāja savu suverenitāti, un anektētājs to neieguva. Tātad Latvija *de iure* turpināja pastāvēt. Padomju iestādes gan neļāva Latvijas varas orgāniem Latvijā īstenot valsts varas funkcijas, bet tas nelikvidēja Latvijas valstiskumu. To apstiprina valstu prakse. Daudzas valstis Latvijas inkorporāciju Padomju Savienībā 1940. gadā nebija atzinušas.

V. 1940. gada notikumu starptautiski tiesiskā aktualitāte mūsdienās

1940. gada notikumu starptautiski tiesiskā aktualitāte izpaužas vairākās jomās.

1. Valsts kontinuitāte

1991. gadā atjaunotā Latvijas Republika uzskata sevi par identisku ar pirmskara Latviju. Savu nostādni Latvijas valsts orgāni pamato ar to, ka 1940. gada okupācijas un aneksijas rezultātā Latvija nav zaudējusi savu statusu kā starptautisko tiesību subjekts. Pēc neatkarības atjaunošanas Latvija turpina savu valstiskumu (*integratio ad integrum*). Starptautiskās prakses līmenī paceļas vesela virkne no kontinuitātes izrietošu jautājumu, kā, piemēram:

- Latvijas Republikas līdz 1940. gadam noslēgtie līgumi;
- Latvijas Republikas pavalstniecība;
- Latvijas Republikas teritorija (piemēram, Abrene);
- Latvijas Republikas īpašumi un prasības;
- Latvijas Republikas saistības un parādi;
- Latvijas Republikas arhīvi un citas kultūras vērtības ārzemēs.

Izejot no kontinuitātes principa, atkrīt nepieciešamība rast risinājumus problēmām, kas saistītas ar Padomju Savienības likvidēšanu 1991. gadā, piemēram, vai Latvija atbild par daļu no PSRS parādiem, vai tā ir tiesīga pretendēt uz daļu no PSRS prasībām un īpašumiem ārzemēs.

2. Okupācijas "leģitimācija"

Latvijas okupācija un aneksija izraisa arī citas pārdomas. Juridiski nozīmīga ir "leģitimācijas" problēma. Vai būtu pareizi uzskatīt, ka Kārļa Ulmaņa valdība un Kārlis Ulmanis kā Valsts prezidents ir leģitimējuši Latvijas okupāciju un aneksiju? Šis joprojām emociju pilnais jautājums radījis savu atbalsi zinātniskajā literatūrā.

Viens no pirmajiem, kas izteica kritiku par Latvijas valdības rīcību, bija Latvijas bijušais sūtnis Zviedrijā Voldemārs Salnais. Viņu sarūgtināja tas apstākļi, ka Ulmaņa režīms kapitulēja "tik nožēlojami un apkaunojoši", neatstājot tautai "pat gandrīz nekādas tiesiskās .. iespējas .. cīnīties par savu patstāvību nākotnē". Tā Salnais izteicās kādā 1941. gadā rakstītajā vēstulē⁸¹. Dažus gadu desmitus vēlāk Jānis Jūrmalnieks (= Agnis Balodis) secina, ka "Prezidents [Kārlis Ulmanis] ar valdību bija kulises, aiz kurām brīvi rīkojās okupanti viņu vārdā"⁸². Edgars Andersons savā kapitāldarbā par Latvijas ārpolitiku (1984.) konstatē: paliekot Valsts prezidenta amatā līdz 1940. gada 21. jūlijam, Kārlis Ulmanis "faktiski .. sankcionēja" padomju "varas pārņemšanu Latvijā", "[a]r savu parakstu segdams lielāko daļu pārmaiņu". Ulmanim "bija jāgādā .. okupantiem juridiskais aizsegs un .. jālikvidē viss, ko viņš bija uzbūvējis". Cenšoties "ar servilu padevību neradīt 'sliktu iespaidu' krievos"⁸³, viņš "neizglāba ne sevi, ne citus, bet atstāja 'sliktu iespaidu' par sevi un Latviju citās zemēs, uzspiezdams savu atbalsta zīmogu visam, kas notika vēlāk"⁸³. Tam piekrīt Aivars Stranga.⁸⁵

Kritika izskan Edgara Dunsdorfa fundamentālajā Kārļa Ulmaņa biogrāfijā: " .. arī valsts prezidentam reizēm var būt kalpa mentalitāte". Dunsdorfs atklāj saikni starp 1934. gada apvērsumu un 1940. gada rīcību: "Ja katastrofa būtu notikusi, pastāvot demokrātiskai iekārtai, tad būtu vainīga tautas pārstāvība. Turpretim tagad .. vaina par neatkarības zaudēšanu ir jāuzņemas 'tautas vadonim' "⁸⁶. Uz 1934. gada apvērsumu sakarā ar "leģitimāciju" norāda arī Inesis Feldmanis, Aivars Stranga un Mārtiņš Virsis, uzsverot, ka Kārļa Ulmaņa antidemokrātiskais režīms novirzījās no uzdevuma "maksimāli apgrūtināt okupācijas .. leģitimāciju"⁸⁷. Noteiktāk izteicās Tālavš Jundzis. Viņš uzskata, ka Kārļa Ulmaņa palikšana savā amatā "ne ar ko nav attaisnojama". Tā bija "nepiedodama politiskā tuvredzība". Viņš parakstījis "okupantu diktētus" likumus,

starp tiem arī tādus, "kas iznīcināja gadu desmitos veidoto militāro sistēmu". Tādā veidā Ulmanis "veicināja okupācijas legalizāciju"⁸⁸.

Diametrāli pretēju viedokli aizstāv Indulis Ronis: Kārlis Ulmanis "ne ar vienu savu parakstu nav leģitimizējis padomju okupācijas varas nodibināšanu Latvijā". Ronis atkārtο savus uzskatus polemikā ar Leonīdu Fedosejevu. Pēc Fedosejeva domām, Kārlis Ulmanis "juridiski un politiski radīja priekšnoteikumus Latvijas sovjetizācijai" un esot tīrs "kolaboracionisma" piemērs. Ronis saskata Fedosejeva rakstā mēģinājumu atrast jaunu grēkāzi, kam uzvelt vainu par 1940. gada notikumiem: agrāk vainoja "tautas masas", tagad agresijas upuri.⁸⁹

Autori vārdu "leģitimācija" (arī legalizācija, sankcija) lieto tādā nozīmē, ka Latvijas varas orgāni piešķirūši likumīgu spēku prettiesiskiem aktiem. Lai gūtu skaidrību, jautājums par leģitimāciju jādiferencē. Runa pirmām kārtām ir par citas valsts aktiem, tas ir, par okupāciju un intervenciju. Taču autori jēdzienu attiecina arī uz pārmaiņām Latvijas vietējo tiesību sistēmā. Bez tam jāatšķir Kārļa Ulmaņa valdības lēmumi un Valsts prezidenta akti.

a) Valdības lēmumi

Kārļa Ulmaņa valdība atbild par savu darbību līdz 1940. gada 21. jūnijam, kad tās funkcijas pārņēma Augusta Kirhenšteina valdība. Vecā valdība 16. jūnijā pieņēma padomju ultimātu un paziņoja, ka "viņa gatava nodrošināt brīvu padomju karaspēka caurlaišanu". Ministru kabinets izvairās izteikt savu neizpratni vai sašutumu par ultimātīvo prasību izvirzīšanu. Ārlietu ministrija savā atbildes notā gan atzīmē, ka Latvijas valdība neatzīst par pamatotiem ultimātā minētos "motīvus", bet ultimāta likumību neapstrīd. Ārlietu ministrs nenorāda, ka ultimāts nav savienojams ar saistībām, kuras padomju puse bija uzņēmusies. Saprotams, ka to nedaudzo stundu laikā, kuras PSRS bija atļāvusi atbildes sniegšanai, nebija iespējams izstrādāt apjomīgu "*aide memoire*" (memorandu). Bet daudz ko varēja iegūt, lai apgrūtinātu okupācijas leģitimāciju, ja Ārlietu ministrija savā atbildes notā būtu iekļāvusi, piemēram, Latvijas – PSRS 1932. gada Neuzbrukšanas līguma 1.panta tekstu un kopijas būtu izsūtījusi Latvijas sūtniecībām ārzemēs. Vecā valdība šāda veida iespējas neizmantoja, domājams, lai netraucētu "draudzīgās" kaimiņvalsts tēlu. Uz to norāda vecās valdības lūgums Molotovam nepublicēt ultimāta ultimātīvo daļu.⁹⁰

b) Valsts prezidenta akti

Kārlis Ulmanis kā Valsts prezidents pēc ultimāta pieņemšanas (1940. gada 16. jūnijā) savu amatu pildījis līdz 1940. gada 21. jūlijam.

Pasludinot Kirhenšteina valdību par nodibinājušos, Valsts prezidents Ministru kabineta 21. jūnija sēdē kā vienu no tās uzdevumiem izceļ: "rūpīga gādība par .. draudzīgu attiecību uzturēšanu ar .. mums draudzīgo lielo austrumu kaimiņu – Padomju Savienību. Pie sirds lieku lojāli sadarboties pie mūsu zemē atrodošā Padomju Savienības karaspēka daļu izvietojanas."⁹¹ Laika spriedi līdz 1940. gada 21. jūlijam Kārlis Ulmanis izsludinājis vairāk nekā 50 likumus. Bez viņa paraksta publicēta 21. jūnija Valdības deklarācija un arī daži valdības rīkojumi. Lēmumu par pievienošanos Padomju Savienībai Saeima pieņēma 21. jūlijā, kad Kārlis Ulmanis Valsts prezidenta amatu jau bija zaudējis.

Kārlis Ulmanis ar likumu izsludināšanu ir leģitimējis Augusta Kirhenšteina valdības likumdošanu. Šī jaunā valdība savukārt aktīvi veicinājusi padomju varas nodibināšanu Latvijā. Bet Kārlis Ulmanis pats parakstījis likumus, kas palīdzēja iznīcināt Latvijas neatkarību, tā, piemēram:

- 1940. gada 21. jūnija amnestijas likums atbrīvoja no soda izciešanas arī personas, kas bija notiesātas par piedalīšanos apvienībā, kuras nolūks bija grozīt valsts iekārtu.⁹² Nozieguma sastāvs zīmējās uz Latvijas komunistisko partiju, kura Latvijā bija aizliegta.
- 1940. gada 8. jūlija likums par politiskajiem vadītājiem armijā izvirzīja uzdevumu audzināt "karavīrus .. demokrātisko pārmaiņu garā", kas pamatojās uz "draudzību" ar Padomju Savienības tautām. Šis likums bija pretrunā ar 1940. gada 3. maija aizsardzības likumu, kas katram pilsonim izvirzīja pienākumu aizstāvēt "valsts neatkarību" un prasīja, lai bruņotie spēki "piedalās valsts aizsardzībā"⁹³.
- 1940. gada 10. jūlija likums par aizsargu organizācijas likvidēšanu nozīmēja, ka līdz ar to tiek sagrauts arī viens no aizsargu mērķiem: "stiprināt valsts ārējo drošību". Ar aizsargu "augstākā vadoņa" parakstu aizsargu svinīgais solījums "sargāt Latvijas neatkarību" pārvērtās par tukšu frāzi.⁹⁴

Šo likumu izsludināšanā iespējams saskatīt Valsts prezidenta rīcību, kas stiprinājusi padomju varu Latvijā un līdz ar to okupācijas režīmu. Pašai okupācijai jau bija piekritusi Kārļa Ulmaņa valdība, pieņemot ultimātu 1940. gada 16. jūnijā.

Reālas iespējas ietekmēt Augusta Kirhenšteina valdības darbību Kārlim Ulmanim nebija. Saeimai nedarbojoties, izzuda Valsts prezidenta tiesības atlaist Saeimu, lai varētu aicināt jaunu premjeru. Bez Saeimas Valsts prezidents arī nevarēja izman-

tot Satversmē paredzētās veto tiesības: apturēt likumu izsludināšanu (72.pants). Viņš varēja vienīgi izteikt protestu, atsakoties no sava amata (52.pants), bet šīs tiesības Kārlis Ulmanis nav izmantojis.

3. Okupācijas un aneksijas fakta atzīšana

Atbilde uz jautājumu, vai Latvija 1940. gadā tika okupēta un aneksēta, jāmeklē starptautiskajās tiesībās. Tas ir drošs un laicam vienīgais ceļš, kas varētu ļaut iegūt vispāratzītus rezultātus.

Risinājums uz starptautisko tiesību pamata atbilst gan Latvijas, gan Krievijas nostādnēm. Saskaņā ar Latvijas Republikas 1995. gada ārpolitikas koncepciju attiecības ar Krieviju jābalsta uz starptautisko tiesību normām.⁹⁵ Starptautisko tiesību pamatprincipi Latvijā bauda prioritāti pār valsts tiesību normām.⁹⁶ Krievijas Federācija savā 1993. gada ārpolitiskajā koncepcijā nodaļā par Baltijas valstīm izvirza uzdevumu izveidot "līgumu un tiesisku bāzi", kas aptver "visu savstarpējo attiecību spektru"⁹⁷. "Vispāratzīti starptautisko tiesību principi un normas" saskaņā ar Konstitūciju tiek uzskatīti par Krievijas tiesību sistēmas sastāvdaļu.⁹⁸

Atsauces un skaidrojumi

¹ Krystyna Marek. *Identity and Continuity of States in Public International Law*. Geneve, 1954 [The Baltic States: pp. 369 – 416].

² Boris Meissner. *Die Sowjetunion, die baltischen Staaten und das Völkerrecht*. Köln, 1956.

³ Visvaris Millers. *Создание советской государственности в Латвии*. Rīga: 1967. *Tālākas norādes atrodamas grāmatā: Ēriks Žagars. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940 – 1941*. Rīga, 1975. – 19. – 20. lpp. [trūkst angļu izdevumā, 1978] un bibliogrāfijā: *Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. g.* Rīga, 1979. – 36. – 38., 84. – 86. lpp.

⁴ Valdis Blūzma. // *Latvijas Jurists*. – 1990. – Nr.8. – 1. – 2. lpp.; Nr.9. – 1. lpp. *Sk. arī Blūzmas recenziju par Izidora Vizuļa grāmatām izdevumā: Ārzemju literatūra par Latviju, 1.laidiens*. Rīga, 1992. – 104. – 120. lpp.

⁵ Juris Bojārs // *Labrīt*. – 1994. – 22., 23., 26., 27. un 28. sept. *Juris Bojārs. Starptautiskās tiesības. Rīga, Zvaigzne ABC, 1996, 56. – 63. lpp.*

⁶ *Tālavs Jundzis. Latvijas drošība un aizsardzība. – Rīga, Junda, 1995. Izvilkmis // Latvijas Vēsture. – 1994. – Nr.3. – 39. – 48. lpp.*

⁷ Egils Levits // *Avots*. – 1990. – Nr.5. – 52. lpp.; krievu tulkojums: *Родник*. – 1990. – Nr.6. – 64. – 71. lpp.; *Egil Levits, Vierteljahresschrift für Sicherheit und Frieden*. – 1990. – S. 139 – 142; *Egils Levits grāmatā: Die baltischen Nationen...*, 2. Aufl., Köln, 1991. – S. 139 – 222, šeit S. 139 – 141; un citi.

⁸ *The Baltic Path to Independence. An International Reader of Selected Articles.* / Ed. by Adolf Sprudz, Buffalo, N.Y., 1994. *Ievērbu pelna arī Mintauta Čakstes, Kārļa Gulbja, Jāņa Peniķa, Jāņa Riteņa, Augusta Rumpētera, Armina Rūša, Miķeļa Strika, Ādolfā Šildes, Aleksandra Štromasa, Izidora Vizūļa un citu darbi.*

⁹ 1969. g. *Vīnes konvencija par starptautiskiem līgumiem*, 42., 52., 65. un 67.panti. *Konvencija kodificē vispāratzītus starptautisko tiesību principus. Latvija pievienojusies Konvencijai 1993. g. (Latvijas Republikas Saeimas un Ministru kabineta ziņotājs [turpmāk: Ziņotājs] 1993, Nr.14/15 – 281). PSRS ratificējusi Konvenciju 1986. g. (Vedomosti SSSR 1986, Nr.16, poz.263); Krievijas Federācija principā atzīst PSRS noslēgtos līgumus kā sev saistošus, МИД Российской Федерации, Дипломатический вестник, 1992, Nr.2–3, 34. lpp.*

¹⁰ *Baltijas padomes 1990. g. 27. jūlija deklarācija, Rīgi Teataja, 1990, Nr.13, poz.142 (kopā ar krievu tulkojumu). Angļu tulkojums: Restoration of the Independence of the Republic of Estonia. Selection of Legal Acts 1988 – 1991, Tallinn, 1991, pp. 83. – 84.*

¹¹ *Известия, 1940, 17. jūn.*; *Документы внешней политики СССР, Москва, 1946, 4. sēj., 512. – 513. lpp.*; *latviešu tulkojums: Latvijas okupācija, 340. – 342. lpp.*

¹² *Полпреды сообщают, 387. lpp.*; *latviešu tulkojums: Latvijas okupācija, 342. – 343., 349. lpp.*; *sk. arī 346., 349., 351. lpp.*

¹³ *Liszt / Грабарь. Международное право. Перевод с 6-го немецкого изд., Рига, 1923, pp.84 – 89, 241, 372 – 377; William Hall. Treatise on International Law, 8th ed., Oxford, 1924, pp.337 – 350; Ellery Stowell. International Law, New York, 1931, pp.72 – 73; Alexander Hold-Ferneck, Lehrbuch des Völkerrechts, 2. Teil, Leipzig, 1932, S. 150 – 151, 215; Alfred von Verdross [Wien], Völkerrecht, Berlin, 1937, S. 88, 203. Ar atsaucēm uz laiku līdz 1940. g.: Georges Scelle, Manuel élémentaire de droit international public, Paris, 1943, pp.488 – 489,*

558 – 559, 608 – 613; Charles Fenwick, *Intervention*, *American Journal of International Law*, vol. 39 [1945], pp.645 – 663, šeit p.646, 650; Charles Hyde, *International Law*, vol.2, 2nd ed., Boston, 1947, p.1380; Green H. Hackworth, *Digest of International Law*, vol.7, Washington, 1943, pp.678 – 679; Oppenheim-Lauterpacht, *International Law*, 7th ed., London, vol. 1, 1948, pp.272 – 276; 6th ed., vol.2, 1944, p.124; Владимир Грабарь. Материалы к истории литературы международного права в России (1647 – 1917). Москва, 1958, 398. – 400. lpp.; Bengt Broms, *The Definition of Aggression*, *Academie de droit international, Recueil des cours*, vol.154 I (1977) pp.209 – 399, šeit pp.306 – 307; Ian Brownlie, *International Law and the Use of Force by States*, Oxford, 1963, reprinted 1991, pp.107 – 108, 211 – 212, 364 – 365.

¹⁴ Oppenheim-Lauterpacht. *International Law*, 5th ed., London, vol.2, 1944, pp.126 – 127. Sal. 1924. g. Tautu Savienības protokolu. Tas aizliedza varas piederādēšanu, bet tika kritizēts un nav stājies spēkā.

¹⁵ Ziņotājs, (9.vēre), 1990, 20 – 356. Sal. 1990. g. 15. februāra Deklarāciju par Latvijas valstisko neatkarību (Ziņotājs, 1990, 9 – 142) un tajā minēto komisijas atzinumu (Советская Латвия un Сīņa, 1989. g. 15. novembrī; vācu tulkojums: *Acta Baltica*, Bd. 27, 1989, S.35 – 39).

¹⁶ H. Lauterpacht. *Private Law Sources and Analogies of International Law*. London, 1927, pp.161 – 165 (Duess); Brownlie (13.vēre) p.317.

¹⁷ Sal. World Federation of Free Latvians. *Memoranda on Reestablishing Freedom and Independence in Latvia in Connection with the European Security and Cooperation Conference [in Helsinki 1975]*, Washington D.C., 1973: *Legal Aspects*, pp.4 – 5.

¹⁸ Latvijas okupācija, 348. – 349. lpp.

¹⁹ Ministru kabineta sēžu protokoli, 9. lpp., sk. arī turpat 12. un 13. lpp. ar 9. un 10.vērēm. Latvijas okupācija., 344.–345. lpp. Protokols neatzīmē nevienu, kas būtu balsojis pret vai atturējies.

²⁰ Valdības Vēstnesis, 1940, 18. jūn., 1. lpp.; Latvijas okupācija, 356. – 357. lpp.; sal 69. un 91. vēre.

²¹ Valdības Vēstnesis, 1940, 17. jūn., 1. lpp.; Latvijas okupācija, 345. lpp.

²² Valdības Vēstnesis, 1940, 18. jūn., 2. lpp.

²³ Likumu krājums 1940, 71. Sal. ar 1922. gada Satversmes 44.pantu, kas regulē Valsts prezidenta tiesības, ja "ienaidnieks uzbrūk Latvijas robežām".

²⁴ 1969. g. Vīnes konvencija (9.vēre). Meisners (2.vēre), iztīrājot šo jautājumu, lieto jēdzienu: "Anfechtbarkeit" des "Interventions-Übereinkommens" (S. 219, 222, 225).

²⁵ Полпреды сообщают, 395. – 397. lpp.; Ministru kabineta sēžu protokoli, 20. – 21. lpp.; latviešu tulkojums: Latvijas okupācija, 352. – 354. lpp. Aivars Stranga. Par nolīguma noslēgšanas vēsturi. – grāmatā: Gore I., Stranga A. Latvija: neatkarības mījkrēslis. Okupācija. Rīga, 1992, 123. – 125. lpp.

²⁶ Ministru kabineta sēžu protokoli, 17. lpp.

²⁷ Likumu krājums. 1939, 138.

²⁸ Denmark. Den parlamentariske kommissions betaenkning, vol. IV. Aktstykker, Kobenhavn, 1948, p.21, Nr.12.

²⁹ Satversme, 62.pants.

³⁰ Likumu krājums. 1934, 131.

³¹ Likumu krājums. 1919, 49. ar 1921. g. un 1934. g. grozījumiem.

³² Likums par kārtību un sabiedrisko drošību valstī. Likumu krājums. 1938, 41.

³³ Valdības Vēstnesis, 1940, 18. jūn.; Padomju varas atjaunošana., 132. – 133. lpp.

³⁴ Mobilizācijas kārtību nosaka 1923. g. Karaklausības likums, 113. – 133.pants, Likumu krājums. 1923, 94.

³⁵ Likumu krājums. 1934, 135. 1922. g. Satversmi par spēkā esošo uzskatījuši seši Latvijas Senāta senatori trimdā 1948. g. 3. aprīļa atzinumā: Latvju ziņas (Esslingen) 1948. g. 17. aprīlī: kopsavilkums: Tiesībnieks, Nr. 4 (1948), 69. lpp. Pārspiests no laikraksta Latvju ziņas: Latvijas Vēsture, 1997, Nr. 4, 117. – 120. lpp.

³⁶ Latvijas okupācija, 349. lpp.

³⁷ Ministru kabineta sēžu protokoli, 13. lpp.; Latvijas okupācija, 358. lpp.; Stranga (25.vēre) 134. lpp.

³⁸ Alfreds Berzinsh. I Saw Vishinsky Bolshevice Latvia, Washington D.C., 1948, p. 26; Edgars Andersons. Latvijas vēsture 1920 – 1940. Ārpolitika, 2. sēj., Stockholm, 1984, 463. – 468. lpp.; Latvijas okupācija, 380. – 383. lpp.; Stranga (25.vēre) 167. – 173. lpp.; Ojārs Niedre, grāmatā: Pretstatu cīņa. Latvija 1917 – 1950. Rīga, 1990, 237. – 310. lpp., šeit 252. – 257. lpp.

³⁹ Atklājot Ministru kabineta sēdi, Ulmanis teica "... es aicināju ministru prezidenta amatā.. un Ministru kabinetu šādā sastāvā.." (Ministru kabineta sēžu protokoli, 27. lpp.; Latvijas okupācija, 387. lpp.). Šādiem Ulmaņa vārdiem atkrit dažādi minējumi sakarā ar

to, ka jaunās valdības sastāvu bija paziņojis Valsts prezidenta "sekretariāts" (Sociālistiskās revolūcijas uzvara, 19. lpp.) un ka trūkstot Valsts prezidenta akcepta.

⁴⁰ Edgars Andersons. *Latvijas bruņotie spēki*. Toronto, 1983, 751. lpp.; Andersons. *Ārpolitika (38.vēre)* 445. lpp.; T. Jundzis (6.vēre) 58. lpp.

⁴¹ 1939. g. 5. oktobra Konfidenciāls protokols, 1.pants, teksts: Полпреды сообщают, 86. lpp.; Latvijas okupācija, 120. lpp. Padomju kara flotes kontingents Latvijā netika fiksēts. Palīdzības pakta realizēšanai abas puses 1939. g. 23. oktobrī noslēdza 10 papildu līgumus. Par tiem: Александр Друзул. Латвия под игом фашизма. Rīga, 1960, 253. – 277. lpp. Sal. 1939. gada 29. novembra likumu par ārvalsts [= padomju] karaspēka apgādi (Likumu krājums 1939, 201; Noteikumi: turpat, 1939, 206).

⁴² Andersons. *Ārpolitika (38.vēre)* 113., 117., 650. lpp.; T. Jundzis (6.vēre) 56., 72. lpp.

⁴³ Полпреды сообщают, 400. – 401. lpp.; Latvijas okupācija, 359. – 360. lpp.; Andersons, *Ārpolitika (38.vēre)* 447. lpp.; Stranga (25.vēre) 129. – 130. lpp.; *Es sapni par dzimteni pagaldvī likšu*. Rīga, 1993, 1. sēj., 17. – 18. lpp.

⁴⁴ 25.vēre.

⁴⁵ Siegmund Cybichowski. *Das völkerrechtliche Okkupationsrecht*, Zeitschrift für Völkerrecht, Band 18 (1934), S.295 – 322, šeit 303., 307., 317. lpp.; Michael Bothe. *Occupation, Belligerent; Occupation, Pacific*, *Encyclopedia of Public International Law*, vol.4, 1982, pp.64 – 69.

⁴⁶ Oppenheim–Lauterpacht, 7th ed., vol.2, 1952, pp.434 – 435; Oscar M. Uhler. *Besetzung, kriegerische*, *Wörterbuch des Völkerrechts*, Band 1, 1960, S.195.

⁴⁷ *Jaunākās Ziņas*, 1940, 26. jūn.; Latvijas okupācija, 415. lpp.

⁴⁸ *Valdības Vēstnesis*, 1940, 3. jūl.; *Sociālistiskās revolūcijas uzvara*, 24. – 25. lpp.; *Ministru kabineta sēžu protokoli*, 47. – 48. lpp.; Latvijas okupācija, 391. lpp.

⁴⁹ *Sociālistiskās revolūcijas uzvara*, 384., 441. – 442. lpp.; *Ministru kabineta sēžu protokoli*, 107. lpp.

⁵⁰ Полпреды сообщают, 419. lpp.; Latvijas okupācija, 404. lpp.

⁵¹ *Latvijas okupācija*, 430. – 432. lpp.; sal. *Stranga (25.vēre)* 183. lpp.

⁵² Полпреды сообщают, 419. lpp.; Latvijas okupācija, 360. lpp.; *Berzinsh (38.vēre)* p.24; *Stranga (25.vēre)* 256. lpp.

⁵³ 50.vēre.

⁵⁴ Latvijas okupācija, 465. – 470., 503. – 504. lpp.; *Stranga* (25.vēre) 198., 200., 214., 219. lpp.

⁵⁵ 50.vēre.

⁵⁶ *Dokumenti*, 452. lpp.; par sarunu ar Lielbritānijas pārstāvi, turpat, 451. lpp.

⁵⁷ *Turpat*, 461. lpp.

⁵⁸ *Ādolfs Šilde. Pasaules revolūcijas vārdā, Brooklyn, N.Y., 1983*, 98. – 104. lpp.; *A. Spergas autobiogrāfija, izvilkumi rakstā: Tālivaldis Vilciņš, Latvijas zinātnieki staļinisma represiju apstākļos, krājumā: Komunistiskā totalitārisma un genocīda prakse Latvijā, Rīga, 1992*, 89. lpp.

⁵⁹ *Vilciņš* (58. vēre), 93. lpp. Par *Ernestu Brastiņu (1892 – 1940): Es viņu pazīstu, Rīga, 1939; Enciklopēdiskā vārdnīca, Rīga, 1991.*

⁶⁰ *Ministru kabineta sēžu protokoli*, 79. lpp. *Vilciņš* (58. vēre), 69. lpp. Par *Lazdiņu: Es viņu pazīstu. Rīga, 1939; Tieslietu Ministrijas Vēstnesis 1937*, 361. lpp.; *Album Lettonorum, Nr.284.*

⁶¹ *Ministru kabineta sēžu protokoli*, 10. lpp.; *Andersons* (38.vēre), 466., 490. lpp.; *Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. Dokumenti un materiāli. Sastādītāji: Indulis Ronis, Arturs Žvinklis. Rīga, 1994*, 182., 220. lpp. (saīsināti citēts: Ronis). Par padomju plāniem izmantot *Vilhelmu Munteru jaunradītajā situācijā sk. Pavel Sudoplatov, Anatoli Sudoplatov, Special Tasks, London, 1994, pp.100 – 102. Pateicos Rolandam Lappuķem par norādi uz šo avotu. Izdevums krievu valodā: Павел Судоплатов. Разведка и Кремль. Москва, 1997 [par Vilhelmu Munteru: 116. – 177., 464. lpp.].*

⁶² *Edgars Andersons. Ārpolitika* (38.vēre) 494. lpp.; *Edgars Dunsdorfs. Kārlis Ulmanis literatūrā. Arhīvs*, 30. sēj., 1990, 25. – 42. lpp.; *Ministru kabineta sēžu protokoli*, 10. lpp.; *Ronis* (61.vēre) 158. lpp.

⁶³ *These Names Accuse, Stockholm, 1951, p. 54; Andersons, Ārpolitika* (38.vēre) 493. lpp.; *Ronis* (61.vēre) 218. lpp.; 1938. g. *Likums* (30.vēre) atļāva iekšlietu ministram atzīt personas "par kaitīgām valsts interesēm" un "likt priekšā šīm personām atstāt.. valsts robežas" (10.pants).

⁶⁴ *Полпреды сообщают*, 419. – 420. lpp.; *Latvijas okupācija*, 403. – 405. lpp.; *Stranga* (25.vēre), 183., 188. lpp. Par *Aizsargu organizācijas likvidēšanu, sk. 94.vēre.*

⁶⁵ *Latvijas okupācija*, 415. lpp.

⁶⁶ *Полпреды сообщают*, 462. – 463. lpp.; *sal. 339. – 340. lpp.; Latvijas okupācija*, 461. – 462. lpp.; *sal. 308. lpp.; Советская военная энциклопедия. Москва, 1978, том 6, Москва, 1978, 516. lpp.; Ander-*

sons, Bruņotie spēki (40.vēre) 755. lpp.; Военный энциклопедический словарь. Москва, 1986, 586. lpp.; Enciklopēdiskā vārdnīca, Rīga, 1991, 1. sēj., 69. lpp.; sal. Jundzis (6.vēre), 337. lpp.

⁶⁷ Sal. 1969. g. Vīnes konvencija (9.vēre), 49.pants.

⁶⁸ Andrievs Ezergailis. Laiks, 1995, 27. maijā, 12. augustā, 11. oktobrī; G[unars] C[imbulis], Universitas, Nr.75 (1995), 61. – 62. lpp.

⁶⁹ Runa Gārsenē. Brīvā Zeme, 1940, 3. jūn.; Latvijas okupācija, 306. – 308. lpp. Sal. Kārļa Ulmaņa uzrunu 1940. g. 21. jūnijā (91. vēre; sk. arī 20. vēre).

⁷⁰ Valdības Vēstnesis, 1940, 17. jūn.; Latvijas okupācija, 345. lpp. Sk. augšā 21. vēre.

⁷¹ Ja domāta karte, kas ievietota 1940. gadā Ļeningradā izdotajā "Карманный атлас СССР", tad Igaunija, Latvija un Lietuvā tur patiešām nosauktas par padomju republikām (SSR, 54. – 56. lpp.), bet atlasa beigās atzīmēts, ka kartes 54. – 56. lpp. "подписаны к печати 23-X-40г." (parakstītas iespiešanai 1940. gada 23. oktobrī).

⁷² Par robežas incidentu: Ministru kabineta sēžu protokoli, 26. lpp.; Stranga (25.vēre), 112. – 113. lpp.; Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras 1997. g. 5. jūnija slēdzienā krimināllietā par bruņotu uzbrukumu 1940. g. Mašlenkos, Latvijas Vēstnesis 1997. g. 1. augusts, 5. lpp. Ģenerālprokuratūras secinājums: uzbrukums kvalificējams kā militāra agresija spiediena izdarīšanai uz Latvijas valdību.

⁷³ Latvijas Republikas Augstākā Padome savā 1990. g. 4. maija deklarācijā turpretim atzinusi, ka Latvijā valsts vara tika likvidēta "padomju militāras agresijas rezultātā".

⁷⁴ Draft resolution submitted by the USSR to the UN Special Committee on the Question of Defining Aggression, August 25, 1953 (A/AC. 66/L. 2/Rev.1). Teksti angļu, franču, krievu un vācu valodās: Internationales Recht und Diplomatie. 1957, nr.1, pp.78 – 85.

⁷⁵ Sk. 35. vēre.

⁷⁶ Latvijas okupācija, 390. – 391. lpp. Latvijas Komunistiskā partija turpretim no jaunas valdības tanī pašā dienā (1940. g. 21. jūnijā) prasīja: "Jāizstrādā jauna valsts satversme." (Socialistiskās revolūcijas uzvara, 51. lpp.)

⁷⁷ Ministru kabineta sēžu protokoli, 53. lpp.

⁷⁸ Likumu krājums 1940, 106. un 133.

⁷⁹ Ziņotājs (9. vēre) 1990, 20 – 356. Tāpat komunikē par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas Augstāko padomju priekšsēdētāju tikšanos Tallinnā 1990. g. 12. maijā [par 1940. g. pievienošanas

lēmumu anulēšanu], angļu tulkojums: *Restoration* (10. vēre) pp.79-81; krievu tulkojums: *Vedomosti Estonskoj Respubliki* 1990, Nr. 13-137.

⁸⁰ Lina Ratermanis. *Pēdējie mēneši Latvijas sūtniecībā Maskavā* // *Akadēmiskā dzīve* (Minneapolis), Nr.18 (1976), 25. – 29. lpp., šeit 27. lpp.

⁸¹ Ronis (61. vēre) 186. lpp.

⁸² Jānis Jūrmalnieks. *Latvijas iekļaušana Padomju Savienībā. Stockholm, 1973, 33. lpp.*; vācu tulkojums: *Acta Baltica*, 17. sējums (1978) 160. lpp.

⁸³ Sk. 12. vēre.

⁸⁴ Andersons. *Ārpolitika* (38. vēre), 424., 464., 539. lpp.

⁸⁵ Stranga (25. vēre) 1992, 122. lpp.

⁸⁶ Edgars Dunsdorfs. *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks, politiķis, diktators, mocekļis. Tumba, 1978, 449., 492. lpp.*

⁸⁷ Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Mārtiņš Virsis. *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse). Rīga, 1993, 430. lpp.*

⁸⁸ Jundzis (6. vēre), 61., 103. – 104., 108. lpp.; tāpat: *Jundzis, Latvijas vēsture, 1994, Nr.3, 44. – 47. lpp.*

⁸⁹ Ronis (61. vēre) 226. lpp., sk. arī 145. lpp.; Ronis. *Labrīt, 1994, 29. okt., 6. lpp.*

⁹⁰ Sk. 12. vēre; sal. arī tekstu pie 19., 25. un 37. vēres.

⁹¹ Ministru kabineta sēžu protokoli, 27. – 28. lpp.; *Latvijas okupācija, 387. – 388. lpp.*; sal. 20. un 69. vēre.

⁹² Likumu krājums 1940, 106. 1934. g. Soda likums, 74., 111. pants.

⁹³ Likumu krājums 1940, 119. Aizsardzības likums (19. vēre), 32. pants.

⁹⁴ Likumu krājums 1940, 122. 1936. g. likums par aizsargu organizāciju, 1. pants; Likumu krājums 1936, 96.; 1938. g. noteikumi par aizsargu organizācijas iekārtu, 2., 56., 89. pants; Likumu krājums 1938, 78.; sal. Ministru kabineta sēžu protokoli, 35. lpp.

⁹⁵ *Latvijas Republikas ārpolitikas koncepcija (projekts), 1.2. pants, Diena, 1995, 10. febr. Saeima projektu apstiprinājusi 1995. gada augustā.*

⁹⁶ 1990. g. 4. maija Deklarācija (34. vēre), 1. pants.

⁹⁷ МИД Российской Федерации. *Дипломатический вестник. Январь, 1993, 14. lpp.*

⁹⁸ 1993. g. Krievijas Federācijas Konstitūcija. 15(4). pants.

Latvija padomju varā

Šeit tiek mēģināts sniegt ļoti konspektīvu pārskatu par padomju okupācijas periodu no 1940. līdz 1985. gadam, lai skaidrāk iezīmētu vēsturisko kontekstu, uz kura fona 80. gadu vidū izauga latviešu nacionālā kustība, kas noveda pie Latvijas valsts atjaunošanas.

Latvijas okupācija 1940. gada 17. jūnijā

Ar 1939. gada 23. augusta Padomju Savienības un Vācijas neuzbrukšanas līguma slepeno papildprotokolu Latvija, tāpat kā Igaunija, Lietuva un daļa no Polijas un Rumānijas teritorijām nokļuva Padomju Savienības interešu sfērā.¹ Šis līgums bija izejas punkts Otrajam pasaules karam, ar ko saistīts arī Latvijas Tālākais liktenis.

Sekojošā Latvijas iekļaušana Padomju Savienības sastāvā notika pakāpeniski. Vispirms Latvijai tika uzspiests 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības pakts ar Padomju Savienību.² Tas deva Padomju Savienībai tiesības ierīkot Latvijā savas militārās bāzes. Latvija ar to zaudēja savu ārpolitisko neitralitāti.

Nezināma autora foto (KFFDA)

Padomju tanki Rīgā 1940. gada 17. jūnijā

1940. gada pavasarī Padomju Savienība pastiprināja politisko spiedienu uz Latviju.³¹ Arvien biežāk un uzstājīgāk PSRS pārstāvniecība iejaucās valsts iekšējās lietās. Šādos apstākļos Latvijas valdība 1940. gada 18. maijā pilnvaroja savus sūtņus Londonā un Vašingtonā pārstāvēt Latvijas valsts intereses diplomātiskā ceļā gadījumā, ja valdība kļūtu rīcības nespējīga.⁴

Šāds stāvoklis iestājās pēc četrām nedēļām. Eiropas rietumos norisa vācu armijas uzvaras gājiens Francijā, Beļģijā, Luksemburgā, Holandē, Dānijā un Norvēģijā. Rietumvalstu militārie spēki un politiskā uzmanība bija pievērsti vācu ofensīvai Rietumos.

16. jūnijā Latvijas valdība saņēma padomju valdības ultimātīvu notu, kurā tā tika nepamatoti apvainota slepenā sadarbībā ar Igaunijas un Lietuvas valdībām pret Padomju Savienību un savstarpējā palīdzības līguma pārkāpšanā.⁵ Padomju Savienība pieprasīja izveidot Latvijā jaunu valdību, kas atbilstu padomju prasībām, un atļaut ielaist Latvijā neierobežotu skaitu padomju armijas daļu, kas ieņemtu stratēģiski svarīgākos centrus. Gandrīz līdzīgu ultimātīvu notu padomju valdība jau 1940. gada 14. jūnijā tika nosūtījusi Lietuvas valdībai, 16. jūnijā šādu ultimātu vienlaicīgi saņēma arī Igaunijas valdība.⁶

Ņemot vērā Padomju Savienības militāro pārspēku, Latvijas valdība nolēma pieņemt ultimātu, kura izpilde bija tikai astoņas stundas. Vēl pirms formālā ultimāta laika iztecešanas padomju armijas daļas sāka ienākt Latvijā. 1940. gada 17. jūnijā Latvija tika pilnīgi okupēta. Faktiskā vara valstī nonāca padomju speciālpilnvarotā Andreja Višinska rokās, kurš šajā laikā bija PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks (agrāk viņš bija PSRS ģenerālprokurors un tika organizējis trīsdesmito gadu politisko tiesu procesu izrādes).

Kopš šī brīža nekāda Latvijas valdības autonomas gribas izpausme vairs nebija faktiski iespējama. Līdz ar to Latvija 1940. gada 17. jūnijā uz piecdesmit gadiem zaudēja savu valstisko rīcības spēju. Visas tālākās valsts varas izpausmes Latvijā izrietēja no padomju valsts varas.

Iekļaušanas sagatavošana un Latvijas formālā iekļaušana PSRS 1940. gada 5. augustā

Latvijas Valsts prezidentu Kārli Ulmani Višinskis atstāja amatā vēl līdz 1940. gada 21. jūlijam. Kā Ministru prezidents viņš jau bija atkāpies 1940. gada 16. jūnijā, izpildīdams padomju ultimātu. Tikai vārda pēc palicis Valsts prezidenta amatā, stingri

Ž. Legzdiņa foto (KFFDA)

Vēlēšanu aģitācijas gājiens 1940. gada jūlijā Rīgā

apsargātais Ulmanis vēl cerēja iespēt kaut ko glābt no Latvijas valsts suverenitātes.⁷ Viņa cerības tomēr nepiepildījās.

Tulīt pēc ierašanās Rīgā 1940. gada 18. jūnijā priekšpusdienā Višinskis sāka sarunas par Latvijas jaunās valdības sastādīšanu.⁸ 1940. gada 19. jūnijā viņš iesniedza Ulmanim jaunās valdības locekļu sarakstu. Šo sarakstu Ulmanis, acīmredzot, neacceptēja. Tādēļ pēc Višinska pavēles Valsts prezidenta kanceleja to 21. jūnijā publicēja “Valsts Vēstnesī” – pretēji Satversmei – bez Valsts prezidenta paraksta. Ievēribu pelna oficiālā paziņojuma formulējums, ka jaunā valdība nevis “tika sastādīta”, bet gan “sastādījās”. Neraugoties uz to, Ulmanis tomēr atklāja juamās valdības pirmo sēdi un novēlēja tai “labas sekmes”.⁹ Par šīs “tautas valdības” Ministru prezidentu tika izvirzīts bezpartejiskais profesors Augusts Kirhenšteins, stratēģiski svarīgā Iekšlietu ministrija tika uzticēta populārajam rakstniekam Vilim Lācim.¹⁰ Par iekšlietu ministra biedru kļuva Vikentijs Latkovskis, kurš kopš divdesmitajiem gadiem bija padomju slepenais aģents.¹¹

1940. gada 14. un 15. jūlijā “tautas valdība” padomju okupācijas varas pārstāvju uzraudzībā organizēja parlamenta vēlēšanas. Vēlēšanās tika pieļauti tikai komunistiskā darba tautas bloka

kandidāti. Dažu vadošo demokrātisko politiķu mēģinājumi reģistrēt alternatīvus kandidātus tika izjaukti.¹² Pēc oficiālām ziņām, 97,6% vēlētāju it kā būtu balsojuši par darba tautas bloka kandidātiem. Par šādu iznākumu padomju ziņu aģentūra TASS Maskavā ziņoja jau divpadsmit stundas pirms balsu skaitīšanas uzsākšanas Latvijā.¹³

Savā pirmajā sēdē 1940. gada 21. jūlijā jaunais “tautas parlaments” (Tautas Saeima) pasludināja “padomju varas” nodibināšanu.¹⁴ 1940. gada 5. augustā Latvija pēc “tautas valdības” “lūguma” formāli tika iekļauta PSRS sastāvā.¹⁵

Latvijas valstiskā kontinuitāte neraugoties uz iekļaušanu Padomju Savienībā

Tos pašus soļus Baltijas valstu pakļaušanā Padomju Savienība veica visās trijās valstīs gandrīz vienlaicīgi. Lietuvas formālā iekļaušana notika 1940. gada 3. augustā, Igaunijas – 6. augustā.¹⁶ Līdz ar to Baltijas valstu iekļaušanas process padomju savienībā oficiāli tika nobeigts.¹⁷

Padomju ienākšana Baltijas valstīs kvalificējama kā okupācija ar sekojošu aneksiju, kas pretrunā ar starptautiskajām tiesībām.¹⁸ Tādēļ to neatzina lielākā daļa Rietumvalstu – tajā skaitā ASV, Lielbritānija, Francija, Japāna, Itālija un Vācijas Federatīvā Republika.¹⁹

Tas nozīmē, ka Baltijas valstis padomju intervences un aneksijas dēļ nebija pārtraukušas eksistēt kā valstis, bet gan turpināja pastāvēt kā starptautisko tiesību subjekti, neskatoties uz to, ka tās, trūkstot valsts varai, nebija rīcības spējīgas.²⁰ Aneksijas neatzīšanas sekas, piemēram, bija tās, ka turpināja pastāvēt Baltijas valstu pilsonība.²¹ Pamatojoties uz šo starptautiski tiesisko faktu, baltijas valstis 1990. / 1991. gadā tika atjaunotas, nevis dibinātas no jauna.

Latvijas sovjetizācija 1940. / 1941. gadā un no 1944. / 1945. gada līdz 1953. gadam

Latvijas iekļaušanai padomju savienībā sekoja ātra visu dzīves sfēru pielīdzināšana padomju modelim (sovjetizācija). Formālu tiesisku pamatu politiskās sistēmas sovjetizēšanai radīja 1940. gada 25. augustā pieņemtā jaunā Latvijas PSR konstitūcija.²² Tā gandrīz burtiski saskanēja ar citu padomju republiku konstitūcijām; necīgām novirzēm²³ nebija nekādas praktiskas nozīmes.

1940. gada 6. oktobrī ar PSRS Augstākās Padomes lēmumu tika noteikts, ka Baltijas republikās (ar atpakaļejošu spēku) stājas spēkā padomju Krievijas svarīgākie likumi: 1922. gada Kriminālkodekss, 1923. gada Kriminālprocesa kodekss, 1922. gada Civilkodekss, 1923. gada Civilprocesa kodekss, 1922. gada Darba likumu kodekss, kā arī Ģimenes likumu kodekss.²⁴

Jau pirmajos mēnešos pēc Latvijas iekļaušanas Padomju savienībā viss no neatkarīgās Latvijas pārmantotais valsts aparāts tika pārveidots pēc padomju parauga. "Tautas parlaments" tika pārdēvēts par Augstāko Padomi, "tautas valdība" kļuva par Tautas Komisāru Padomi, no jauna tika organizēti Tautas komisariāti (ministrijas). Līdzšinējās pašvaldības likvidēja, bet to vietā tika izveidotas pagaidu izpildkomitejas (To locekļi netika vēlēti, bet gan iecelti.). Līdzšinējie Latvijas neatkarīgās valsts ierēdņi tika nomainīti ar tādiem, kuri bija uzticīgi padomju varai. Piemēram, tikai dažos mēnešos līdz 1940. gada oktobrim jau bija nomainīti 80 % no visiem Tiesu darbiniekiem.²⁵ Latvijas armija tika ietilpināta padomju bruņotajos spēkos kā "teritoriālais strēlnieku korpuss" 1941. gada pavasarī vairums latviešu virsnieku tika nosūtīti "mācībās" uz Liteni (Ziemeļlatvijā). Tur tos apcietināja vai nogalināja padomju drošības dienesta spēki. "Litene" latviešu virsniekiem nozīmē to pašu, ko "Katina" poļu virsniekiem.²⁶

Sovjetizācijas procesu vadīja "VK(b)P CK un PSRS Tautas Komisāru Padomes pilnvarotais LPSR". Šis amats tika radīts 1940. gada vasarā pēc Latvijas formālās iekļaušanas PSRS sastāvā un uzticēts līdzšinējam PSRS sūtnim Latvijā Derevjanskim.²⁷ Nomināls valdības vadītājs kļuva Vilis Lācis, kurs šo amatu ieņēma līdz 1959. gadam. Taču viņš saņēma rīkojumus no Derevjanska.

Komunistiskās partijas pārveidošana par valdošo partiju

Vietējā (nelegālā) Latvijas komunistiskā partija pirms padomju ienākšanas bija nenozīmīga. 1940. gada sākumā tajā bija tikai daži simti biedru. Padomju Savienība neuzticējās vietējiem latviešu komunistiem, ar dažiem izņēmumiem viņi netika iekļauti atbildīgos amatos. Viņu mēģinājumi pārņemt varu tūlīt pēc padomju armijas ienākšanas tika kavēti.²⁸

Tāpēc Latvijas komunistiskās partijas veidošanās par valdošo partiju bija sarežģīta. Oficiāli tā tika legalizēta 1940. gada 28. jūnijā. 1940. gada 8. oktobrī ar VK(b)P CK Politbiroja lēmumu līdz

tam formāli patstāvīgā Latvijas komunistiskā partija kā vietējā organizācija tika iekļauta Padomju savienības kopējā komunistiskajā partijā.²⁹ Bija mēģinājumi apzināt latviešu izcelsmes komunistus Padomju Savienībā, kas bija pārcietuši 1937./1938. gada vajāšanas.³⁰ Runa bija galvenokārt par zemākā līmeņa funkcionāriem, kuri padomju provincēs bija iespējuši noslēpt savu latvisko izcelsmi. Viņi tagad tika pārcelti uz Latviju un iecelti vadošos amatos.³¹ Arī abi Latvijas partijas organizācijas ievērojamākie funkcionāri, LK(b)P CK pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš un otrais sekretārs Žanis Spure nāca no Padomju Savienības. Tā kā no Padomju Savienības nākušo latviešu izcelsmes partijas darboņu skaits tomēr nebija pietiekošs, uz Latviju tika pārvietoti arī krievu funkcionāri. Līdz 1941. gada pavasarim komunistiskās partijas biedru skaits šādā kārtā izauga līdz apmēram 4000.³² Jauno vietējo biedru uzņemšanā partijas vadība bija ļoti piesardzīga. 1941. gada pavasarī ar VK(b)P CK rīkojumu notika Latvijas partijas organizācijas tīrīšanas: katram septītajam biedram partiju vajadzēja atstāt.³³ Starp tiem daudzi bija vietējie latviešu komunisti-vecbiedri.

Saimniecības pārveidošana: zemes reforma un īpašuma atsavināšana

Tūlīt pēc Latvijas formālās iekļaušanas PSRS sastāvā jaunā valsts vara sāka radikāli pārveidot sabiedrības sociālos un saimnieciskos pamatus. Saskaņā ar 1940. gada 22. jūlija Tautas Saeimas deklarāciju par zemes nacionalizāciju visa zemnieku saimniecību zeme, kas pārsniedza 30 ha, tika bez atlīdzības atsavināta.³⁴ Zemes reforma iznīcināja lielsaimniecības un vājināja plašus vidējo zemnieku slāņus.³⁵

Vienlaicīgi sekoja banku, vidējo un lielo rūpniecības, tirdzniecības un satiksmes uzņēmumu, kā arī lielo īres namu nacionalizācija. 1940. gada 22. jūlija Tautas Saeimas deklarācijā par nacionalizāciju atsavināmo uzņēmumu lielums nebija tuvāk noteikts; nacionalizācija notika uz valdības rīkojumu pamata. 1940. gada beigās 80% rūpniecības produkcijas jau deva valsts uzņēmumi, to īpatsvars tirdzniecībā sasniedza 71%.³⁶ Nacionalizāciju turpināja arī 1941. gadā, tā ka tikai viena gada laikā līdz vācu ienākšanai 1941. gada vasarā privātais sektors rūpniecībā, tirdzniecībā un pakalpojumu sfērā jau bija gandrīz pilnīgi likvidēts. Pāri palikušas bija tikai mazas amatnieku darbnīcas.³⁷

Sabiedriskās un kultūras dzīves unificēšana pēc totalitārā padomju parauga

Visa sabiedriskā dzīve, arī prese, kultūras un izglītības sistēma tika konsekventi vieneidota pēc padomju parauga. Citas politiskās partijas,³⁸ izņemot komunistisko partiju, bija aizliegtas. Gandrīz visas dažādās biedrības un apvienības³⁹ tika vai nu oficiāli aizliegtas, vai arī tām faktiski vajadzēja izbeigt darbību. Prese tika unificēta. Vesela rinda izdevumu tika likvidēta, citiem vairāk vai mazāk tika nomainīta redakcija. Privātā izdevējdarbība nebija atļauta. Prese tika pakļauta stingrai cenzūrai.

Vienlalcīgi iestājās kultūras un informācijas "gara tīrīšana". Iedzīvotāji tika atrauti no katras informācijas, kas nesaskanēja ar oficiālo propagandu. Jau 1940. gadā iznāca "Aizliegto grāmatu un brošūru saraksta" pirmais sējums, kuram 1941. gadā sekoja vēl divi.⁴⁰ Visi aizliegtie, bet arī daudzi vēl oficiāli neaizliegtie darbi tika no bibliotēkām izņemti un sadedzināti.⁴¹ Arī daudzas privātās bibliotēkas bailēs no vajāšanām tika iznīcinātas. Visa kultūras dzīve tika pakļauta padomju valsts vadībai un uzraudzībai un saturiski kļuva par vieneidīgu un pliekanu propagandu. Kultūras uzdevums tagad bija veicināt jaunās valdošās sistēmas nostiprināšanos pilsoņu apziņā. Šie pasākumi noveda pie pilnīgas kulturalās dzīves pagrimuma. Sabiedrība tika atomizēta; jebkuri patstāvīgie impulsi tika padarīti par neiespējamem. Katrs atsevišķais cilvēks tika iekārtots vienotā, centralizēti organizētā darbības shēmā, indivīda griba bija bez nozīmes.

Sabiedriskā doma kā sabiedrības konsolidēšanas un uzskatu veidošanas faktors beidza eksistēt. Tā vietā tika izpildīti bezsatura sabiedriski rituāli un pilsoņu politiskās gribas ārējas imitācijas. Šī 1940. – 1941. gadā iedibinātā totalitārā sistēma savos pamatos palika neskarta līdz Trešās Atmodas sākumam.

Represijas un 1941. gada 14. jūnija masu deportācija

Jaunā, no ārienes uzspiestā valdošā sistēma tika ieviesta ar varu. 1940. gada laikā pastāvīgi pieauga apcietināto "tautas ienaidnieku" skaits. Viens no pirmajiem prominentajiem upuriem bija Valsts prezidents Kārlis Ulmanis, kurš 1940. gada 22. jūlijā tika izsūtīts uz Padomju Savienību, kas tajā laikā vēl skaitījās ārzemes. "Tautas ienaidniekus" tiesāja drošības orgānu tā saucamā triju komisija. Pirmā lielākā masveida akcija notika 1941. gada pavasarī. Tā bija

vērsta pret vadošiem politiķiem un saimniecības un kultūras pārstāvjiem. Bet par upuri krita arī liberāli kreisie kolaboracionisti, kā "tautas valdības" izglītības ministrs (kopš 1940. gada augusta Izglītības Tautas komisārs) Jūlijs Lācis. Pavisam līdz 1941. gada jūnijam tika apcietināts ap 20 000 personu.⁴²

Tajā pašā laikā drošības orgāni sagatavoja aptverošu masveida akciju pret visu līdzšinējo – tad jau varu zaudējušo – politisko, saimniecisko, sabiedrisko un kulturālo vadošo slāni. Tajā ietvertais personu loks bija noteikts Padomju Savienības valsts drošības tautas komisāra vietas izpildītāja Serova parakstītajā instrukcijā "Par pretpadomju elementu izvešanas kārtību no Igaunijas, Latvijas un Lietuvas".⁴³ 1941. gada naktī no 14. uz 15. jūniju pavisam 14 479 personas (ieskaitot 3332 bērņus, jaunākus par 16 gadiem) tika apcietinātas un izvestas uz Padomju Savienību. Šīs masu deportācijas radīja iedzīvotājos dziļu šoku. 14. jūnijs kopš tā laika Latvijā ir tautas sēru diena.

Pavisam gada laikā līdz vācu iebrukumam 1941. gada vasarā padomju varas iestādes apcietināja 35 828 personas, kuru vārdi ir zināmi (1,75% iedzīvotāju).⁴⁴ No tām 1488 personas tika nogalinātas jau Latvijā, pārējās deportētas uz padomju cietumiem un nometnēm. Jautājums par upuru skaitu prasa tomēr vēl padziļinātus pētījumus.

Padomju okupācijas atjaunošana 1944. / 1945. gadā, vācu okupācija izbeidzoties

1941. gada 22. jūnijā Vācija uzbruka Padomju Savienībai. Padomju spēki atkāpās gandrīz bez kaujām un atstāja arī Latviju. 1941. gada 1. jūlijā vācu daļas ieņēma Rīgu. Arī nacionālsociālistiskā vācija necieta latviešu neatkarības centienus un, ieviešot stingru terora režīmu, pakļāva latviju savai okupācijas varai. Tā pastāvēja trīs gadus. Vācu karaspēkam zaudējot pozīcijas austrumu frontē, padomju karaspēks no 1944. gada vasaras līdz 1945. gada maijam pakāpeniski atkal ieņēma visu Latvijas teritoriju. Latvija smagi cieta kā no vācu okupācijas varas, tā no karadarbības starp vācu un krievu spēkiem uz latvijas zemes.⁴⁵

Pirms Padomju Savienība otrreiz pilnībā okupēja Latviju, daļa iedzīvotāju devās uz Vāciju un Zviedriju. Daudzi no viņiem bēgot gāja bojā. Starp bēgļiem bija sevišķi daudz inteliģences pārstāvju, kuri bija pārdzīvojuši 1940./1941. gada vajāšanas un baidījās, ka tās turpināsies. Pēc padomju datiem bēgļu gaitās devās ap 280 000 cilvēku (20% no Latvijas iedzīvotājiem kara beigās), bet tikai puse

sasniedza Vācijas rietumu zonas un Zviedriju. Bēgļi izveidoja labi organizētas latviešu trimdas kopienas Amerikas Savienotajās Valstīs, Kanādā, Austrālijā, Zviedrijā, Lielbritānijā un Vācijas Federatīvajā Republikā. Trimda izveidojās par īpašu latviešu nācijas politisku un sociokulturālu sastāvdaļu. Tā saglabāja un attīstīja latviešu nacionāli-valstisko un rietumniecisko orientāciju. Trimdai bija ievērojama politiska loma trešās atmodas laikā.

Pēc Latvijas otrreizējās okupācijas 1944./1945. gadā padomju vara atjaunoja jau 1940./1941. gadā veidotās struktūras. Padomju Latvijas valdība un komunistiskās partijas vadība kara gados bija patvērušās Padomju Savienībā. 1944. gada rudenī tās atgriezās, sekojot padomju armijas daļām. Tūlīt tika uzsākta valsts pārvaldes un partijas organizācijas atdzīvināšana. To tomēr kavēja visai spēcīgā nacionālā partizānu kustība, kuru atbalstīja ievērojama daļa lauku iedzīvotāju.

Karā izpostītās saimniecības atjaunošana notika, ievērojot nevis Latvijas, bet gan visas Savienības vajadzības kopumā. Latviju strauji industrializēja. Tās ekonomiku ieslēdza Vissavienības ekonomiskajā sistēmā. Vairums Latvijas lielo uzņēmumu tika tieši pakļauti centrālajām iestādēm Maskavā.⁴⁶

Lauksaimniecības kolektivizācija un zemnieku masveidu deportācijas 1949. gadā

Lauku privātās saimniecības pirmajos pēckara gados bija vienīgais sektors, kas vēl atšķīrās no vienotā padomju modeļa. 1949. gada sākumā Maskavā tika nolemts, ka arī lauksaimniecībā jāseko padomju priekšzīmei. Šeit noteicošie bija ne tikvien ideoloģiskie apsvērumi, bet arī tas apstāklis, ka kolhozos apvienotie zemnieki bija labāk kontrolējami un līdz ar to arī vieglāk bija pārtraukt viņu palīdzību nacionālajiem partizāniem.⁴⁷ Lielas kampaņas veidā zemnieki tika spiesti iestāties kolhozos. Ja 1947. gada decembrī Latvijā bija tikai pieci kolhozi, tad līdz 1949. gada martam to skaits pieauga līdz 1248, 1949. gada maijā – līdz 3700 un 1949. gada decembrī – līdz 4035. Tad 90% bijušo zemnieku saimniecību Latvijā bija kolektivizētas,⁴⁸ bet 1950. gadā – jau 98%.

Kolektivizācijas realizēšanai izšķirošais apstāklis bija zemnieku izvešanas 1949. gada martā.⁴⁹ Saskaņā ar PSRS Ministru padomes 1949. gada 29. janvāra lēmumu un tam atbilstošu (Viļa Lāča parakstītu) Latvijas PSR Ministru padomes 17. marta lēmumu no Latvijas vajadzēja tikt izvestām 10 000 "kulaku ģimenēm".⁵⁰ 1949. ga-

da februārī un martā Iekšlietu ministrijas darbinieki sastādīja sarakstus pēc formāliem kritērijiem (saimniecību platība pēc pēdējiem 1939. gada lauksaimniecības uzskaites datiem).⁵¹ Vienlaicīgi tika sastādīti arī deportācijai paredzēto citu politiski neuzticamo personu (“buržuāzisko nacionālistu”) saraksti. 1949. gadā no 25. līdz 29. martam plašā akcijā, kurā piedalījās ne tikai padomju drošības orgānu darbinieki, bet arī “komunistiskās partijas un komjaunatnes aktīvs”, apcietināja un izveda uz padomju savienību visam 42 133 personas (t.i., 2,5% no latvijas iedzīvotāju kopskaita).⁵² Veseli lauku apvidi Latvijā palika bez iedzīvotājiem. Akcija pret zemniekiem deva izšķirošu triecienu arī partizānu kustībai. Pēdējās partizānu vienības padomju drošības dienesti likvidēja 50.to gadu vidū.⁵³

Pārmaiņas iedzīvotāju sastāvā 1940. – 1953. gadā

Kopējais Latvijas iedzīvotāju skaits – ap 2 miljoni – laikā no 1940. gada līdz 1953. gadam stipri pārmainījās sastāvs sakarā ar padomju un vācu okupācijas režīmu vardarbībām.

1953. gada jūnijā Latvijas kompartijas CK pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš minēja no 1945. līdz 1953. gadam represēto cilvēku skaitu 119 000 (no tiem 46 000 esot apcietinājusi milicija un tieslietu orgāni un 26 000 – vdk).⁵⁴ Šeit jāpieskaita 36 000 zināmie 1940. / 1941. gada upuri. Tātad padomju drošības spēku terors prasīja vismaz 155 000 cilvēku lielu zaudējumu (7,5% no iedzīvotāju skaita). Pēc citiem datiem upuru skaits sasniedz vairāk par 200 000,⁵⁵ tas ir vairāk nekā 10% no iedzīvotāju skaita.

Vācu okupācijas laika upuru skaits sasniedz mazākais 120 000 (šeit jāieskaita aptuveni 80 000 iznīcināto ebreju tautības iedzīvotāju,⁵⁶ tas ir, 6,5% no visiem iedzīvotājiem. Beidzot nāk klāt vēl 130 000 bēgļi, kas nokļuva Vācijas rietumzonās un Zviedrijā.

Šie drošie minimālie skaitļi rāda apmēram 400 000 cilvēku zaudējumu. Tā kā šajā skaitā neietilpst personas, kas gājušas bojā bēgļu gaitās un karadarbības ietekmē, tad var rēķināt, ka Latvija kopumā zaudējusi gandrīz pusmiljonu cilvēku. Tā ir viena ceturtdaļa no valsts iedzīvotājiem.

Šie zaudējumi tika aizvietoti ar galvenokārt krievu tautības ieceļotājiem no padomju savienības. Pirmajos pēckara gados Latvijā apmetās ap pusmiljons ieceļotāju.⁵⁷ Tika dotas priekšrocības – arī stratēģiskos nolūkos – demobilizētiem padomju kareivjiem un virsniekiem.⁵⁸ Iebraucēji tika iekārtoti darbā galvenokārt par

rūpnīcu strādniekiem jaunizveidotos lieluzņēmumos un par valsts plašās birokrātijas ierēdņiem. Tādējādi jau pirmajos pēckara gados tika radīti demogrāfiskie pamati Latvijas pārkrievošanai.

“Atkušņa periods” Latvijā no 1953. līdz 1959. gadam

1953. gadā Latvija jau bija pilnīgi sovjetizēta un integrēta totalitārajā padomju sistēmā. Lai gan tai tika piešķirts nomināls valstiskums kā PSRS savienotajai republikai, Latvija nevarēja izteikt nekādu autonomu politisku gribu. Latvijas PSR valsts aparāts bija tikai centrālās padomju varas (respektīvi Staļina) politikas izpildītājs. Tas pa lielākai daļai sastāvēja no Latvijā iesūtītajiem krievu partijas darbiniekiem. Tā, piemēram, 1953. gadā starp partijas rajonu komiteju pirmajiem sekretāriem 66% bija nelatviešu, starp LKP Centrālās komitejas darbiniekiem – 58%, starp drošības orgānu darbiniekiem – pat 85%.⁵⁹

Pēc Staļina nāves 1953. gada 5. martā Maskavā izvērās cīņa par varu. Viens no pretendentiem bija Lavrentijs Berija, PSRS drošības orgānu vadītājs. Viņš mēģināja iegūt sev ietekmīgu slāņu atbalstu valsts aparātā. Nebūdamas krievs (tāpat kā Staļins, viņš bija gruzīns), viņš cerēja piesaistīt sev nekrievu tautu pārstāvju padomju nomenklatūrā simpātijas.

Pēc viņa iniciatīvas PSKP CK prezidijs 1953. gada 12. jūnijā nolēma, ka latviešu partijas darbinieku piesaistīšana tagad esot Latvijas Komunistiskās partijas svarīgākais uzdevums, un ka tie darbinieki, kas nepārvalda latviešu valodu, pēc iespējas būtu no Latvijas atsaucami (līdzīgus lēmumus PSKP CK prezidijs pieņēma arī attiecībā uz citām republikām).⁶⁰

Dažas nedēļas vēlāk Beriju uzvarēja viņa sāncensis Hruščovs, un 1953. gada beigās Berija tika sodīts ar nāvi. Taču 1953. gada 12. jūnija lēmums formāli atcelts netika.⁶¹ No 1953. gada līdz 1959. gadam norisa zināms Latvijas valsts un partijas aparāta “latviskošanas process”. Partijā plašāk iesaistījās jauni biedri no pašu zemes, vietējo funkcionāru vidū palielinājās latviešu īpatsvars. Tūlīt pēc kara stipri atstumtā latviešu valoda varēja nedaudz atgūt savas pozīcijas publiskajā sfērā. Ar Latvijas Komunistiskās partijas CK biroja 1956. gada 6. decembra lēmumu vadošajiem partijas darbiniekiem tika uzlikts par pienākumu, divu gadu laikā iemācīties abas – latviešu un krievu valodas.⁶² Šis lēmums tomēr netika praktiski realizēts.

Padomju valsts un partijas aparāts pēc staļina nāves kļuva atvērtāks pret vietējiem latviešu tautības censoņiem. Viņu motīvi

bija dažādi - ideoloģiska apmātība, cerība, ar savu līdzdarbību pārmainīt režīmu no iekšpuses, personīga labuma (privilēģiju) un varas gūšana. Kolaborācijas paplašināšanās ļāva padomju varas aparātam latvijā labāk nomaskēt savu būtību kā svešas varas nodrošināšanas instrumentam.

1956. gadā Hruščovs oficiāli uzsāka Staļina noziegumu atmaskošanu. Lielākā daļa izsūtīto, kas bija pārdzīvojuši padomju soda noietnēs un izsūtīto apmetnēs, tika amnestēta. Dzīvi palikušo daļu vērtē uz 15 – 20%.⁶³ Daļa izsūtīto – neatkarīgās Latvijas kādreizējo vadošo darbinieki un viņu piederīgie – saskaņā ar Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidija 1957. gada 5. oktobra dekrētu uz Latviju atgriezties tomēr nedrīkstēja.⁶⁴

Hruščova 1956. gadā ievadītais politiskais “atkusnis” sekmēja latviešu kultūras atdzimšanu (uzspiestajā padomju ietvarā), kas staļinisma laikā bija noslidējusi tīras aģitācijas un propagandas līmenī.⁶⁵ Sevi pieteica jauna radošās inteliģences paaudze. Saistīta cenzūras un pašcenzūras žņaugos, tā tomēr pirmo reizi kopš 1940. gada mēģināja piesardzīgi izvirzīt arī dažas politiskas problēmas un izteikt oficiāli “nepiegludinātas” domas. Jaunā latviešu radošā inteliģence drīz atkal ieguva autoritāti tautā.

Nacionālkomunistiskie reformu mēģinājumi no 1958. līdz 1959. gadam

Vietējie latviešu partijas darbinieki, kuri toreiz valsts un partijas aparātā bija lielākā skaitā un ieņēma atbildīgas vietas, šā cerīgā “atkušņa” laikā atguva pašcieņu un pašpaļāvību. Viņi sevi vairs neuzskatīja tikai par Maskavas politikas izpildītājiem, bet - sistēmas ietvaros - arī par latviešu tautas interešu pārstāvjiem.⁶⁶ Stiprāka kļuvusi latviešu padomju elite izveidojās par zināmu politisku spēku. Pirmo reizi pēc kara sistēmai atbilstošu lozungu aizsegā varēja legāli rasties atsevišķi autonomi politiskās gribas impulsi. Šādu attīstību sekmēja straujīe Hruščova reformu centieni 1956. – 1959. gadā, kas atmiešķēja valdošā aparāta stingrās struktūras un vājināja Maskavas centrālās varas pārraudzību pār savienotajām republikām.

1958. gadā latviešu vietējiem komunistiem izdevās nokļūt Latvijas PSR varas aparāta virsotnē. Tagad LKP CK birojā viņu bija vairākums. LKP CK pirmais sekretārs Jānis Kalnberziņš un Ministru Padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis, abi amatā kopš 1940. gada, visumā pret viņiem izturējās neitrāli. Šīs grupas kodolam

pieдерēja daudzi neatkarības laika latviešu komunisti, kuri bija noskaņoti skeptiski pret staļinistisko sociālismu. Taču viņu galvenās rūpes bija veltītas ieceļošanas samazināšanai un latviešu valodas pozīciju nostiprināšanai. Grupa nebija organizēta un tās rīcība nebija saskaņota, to vienoja drīzāk viedokļu līdzība par minētajiem latviešu tautas identitātei vitāli svarīgajiem jautājumiem. Par tās redzamāko pārstāvi kļuva Eduards Berklavs, kurš 1958. gadā tika iecelts par Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieku. Grupas intelektuālais līderis bija Pauls Dzērve, Latvijas Zinātņu Akadēmijas Ekonomikas institūta direktors. Citi šīs grupas pārstāvji bija LKP CK otrs sekretārs Vilis Krūmiņš,⁶⁷ partijas laikraksta "Cīņa" galvenais redaktors Pāvels Pizāns, arodbiedrības vadītājs Indriķis Pinksis, Komunistiskās Jaunatnes savienības sekretārs Vladislavs Ruskulis, Latvijas Augstākās Padomes prezidija priekšsēdētājs Kārlis Ozoliņš, kultūras ministrs Voldemārs Kalpiņš u.c.

Reformorientētie latviešu nacionāļkomunisti ar Eduardu Berklavu priekšgalā 1958. – 1959. gadā mēģināja veikt dažas ekonomiskas un politiskas reformas.⁶⁸ Pamats paredzētajai ekonomikas reformai bija Paula Dzērves izstrādātais Latvijas PSR lielākas ekonomiskās patstāvības koncepts,⁶⁹ saskaņā ar kuru Latvijas ekonomikai vajadzētu vairāk orientēties uz republikas vajadzībām. Tiktu celta darba produktivitāte un iedzīvotāju dzīves standarts. Būtu arī ierobežota pastāvīgi jauna darbaspēka ieceļošana no citām PSRS republikām, kas nepārtraukti mainīja republikas sociālo un kultūras vidi par sliktu Latvijas pamatnācijai.⁷⁰

Kultūras politikā jaunā vadītāju grupa mikstināja cenzūru un veicināja daudzu līdz tam izstumtu latviešu rakstnieku un mākslinieku rehabilitāciju. Tika atsaukti arī smagākie Latvijas vēstures izkropļojumi. Ievērojamu panākumu nacionāļkomunisti guva skolu politikā – Hruščova piekoptā, uz pārkrievošanu un izglītības līmeņa pazemināšanu vērstā skolu reforma Latvijā netika pieņemta, latviešu skolu reforma 1959. gadā panāca latviešu skolām mācību ilguma pagarināšanu līdz 11 gadiem (krievu skolās Latvijā, tas tāpat kā Krievijā, palika 10 gadi).⁷¹

Valsts un partijas aparāta tīrīšana no 1959. līdz 1961. gadam

Latviešu nacionāļkomunistu reformu mēģinājumi noskaņoja pret sevi līdz šim valsts un partijas aparāta valdošo grupu, kas

sastāvēja galvenokārt no Latvijā iesūtītajiem krievu tautības partijas darbiniekiem. Šie partijas darbinieki – daudzi no viņiem bijušie virsnieki – ar viņu koloniālierēdniecisko mentalitāti saskatīja jauno vietējo latviešu partijas darbinieku reformās draudus savām varas pozīcijām un privilēģijām.⁷²

Šie krieviski konservatīvie spēki Latvijas valdošajā aparātā 1959. gada pavasarī nolēma panākt maskavas iejaukšanos. Berkļavs un viņa piekritēji tika denuncēti PSKP Centrālkomitejā Maskavā un arī Hruščovam personīgi kā “buržuāziskie nacionālisti”.⁷³ Šajā situācijā divi Krievijas latvieši – Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretārs Arvīds Pelše un Augusts Voss – saskatīja iespēju pārņemt vadošās pozīcijas. Viņi pievienojās pārmetumiem. Ar Hruščova rīkojumu tika sasaukts LKP CK 1959. gada jūlija plēnums, kurā Pelše un Voss izrēķinājās ar Berkļavu un viņa grupu.⁷⁴ Pret Berkļavu un Dzērvī tika atklāta plaša preses kampaņa, kurā viņus apsūdzēja “buržuāziskajā nacionālismā” un “revizionismā”.⁷⁵ Berkļavs tika izsūtīts trimdā uz Krieviju un drīkstēja atgriezties tikai 1967.gadā.

Tas bija sākums tīrīšanām, kuras ilga līdz 1961. gadam.⁷⁶ Tās skāra apmēram 2000 latviešu komunistus.⁷⁷ Atšķirībā no staļiniskajām tīrīšanām, viņi netika likvidēti, bet tikai atcelti no amata vai pazemināti amatā. Tīrīšanu vilnī 1959. gada rudenī savus posteņus zaudēja arī LKP CK pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš un Ministru Padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis.⁷⁸ Par jauno LKP CK pirmo sekretāru iecēla Arvīdu Pelši, par jauno Ministru Padomes priekšsēdētāju – Jāni Peivi. Abi bija Krievijas latvieši, pie tam Peive latviešu valodu vispār nepārvaldīja.

Stagnācijas periods no 1960. līdz 1985. gadam. Pārkrievošana un ekstensīva industrializācija

Jaunais partijas vadītājs Pelše parādīja sevi Hruščovam un viņa pēctecim Brežņevam kā dzelzainu Maskavas centrālās varas politikas izpildītāju un konsekventu ideoloģisko noviržu un nacionālās patstāvības vajātāju. Ar to viņš ieguva Maskavas vadības uzticību. Tā viņā saskatīja garantu “mieram” Latvijā. Viņa piekoptā jebkuras – politiskās, ideoloģiskās, ekonomiskās un kultūras – patstāvības izskaušanas politika drīz noveda pie ilgstoša sabiedrības sastinguma. Stagnācijas periods līdz ar to Latvijā sākās agrāk nekā visā Padomju Savienībā un tieši Hruščova valdīšanas pēdējos gados.

Tā nav sagādīšanās, ka Latvijā jau Hruščova laikā kā "sekmīgu stagnantu" izvirzīto Pelši PSKP 23. kongresā 1966. gadā Brežņevs uzņēma padomju valsts faktiskajā augstākajā varas orgānā – PSKP CK Politbirojā.⁷⁹ Vienlaicīgi Pelše kļuva par partijas kontroles komisijas priekšsēdētāju. Šajā svarīgajā amatā politbiroja seniors līdz savai nāvei 1984. gadā 85 gadu vecumā bija nomodā par to, lai partijas biedri nenovirzītos no nospraustās partijas līnijas un neattīstītu nekādu pašiniciatīvu. Kā politbiroja loceklis Pelše no 1966. līdz 1984. gadam bija līdzatbildīgs par Brežņeva reprezentēto neostaļinisko politiku.

Par Pelšes pēcnācēju LKP CK pirmā sekretāra amatā 1966. gadā kļuva Augusts Voss. Viņš ieņēma šo amatu līdz 1984. gadam. Tāpat kā Pelše, viņš bija Krievijas latvietis. Voss bija Pelšes uzticīgs sekotājs un viens no kampaņas iniciatoriem pret reformorientētajiem nacionālkomunistiem 1959. gadā. Viņš bija stagnācijas politikas reprezentants Brežņeva ēras laikā Latvijā.⁸⁰ Kad Vosu 1984. gadā iecēla par PSRS Augstākās Padomes Tautību padomes priekšsēdētāju, par viņa pēcteci kļuva Latvijas PSR Valsts Drošības komitejas priekšsēdētājs Boriss Pugo, Krievijas latvietis, kas, tāpat kā Voss, latviski tikpat kā nerunāja.

Pelše un Voss balstījās uz partijas aparāta krievu funkcionāriem, kā arī uz nelielo Krievijas latviešu komunistisko funkcionāru grupu, kuras pārstāvji bija pārkrievojušies un pa lielākai daļai latviešu valodu neprata un nostājās pret latviešu patstāvības centieniem. Vietējie latviešu partijas biedri, it sevišķi atbildīgos amatos, bija mazākumā. Tā svarīgākajā politiskajā orgānā Latvijā – Latvijas KP CK birojā – 1985. gada beigās starp desmit locekļiem pieci bija Krievijas latvieši, trīs krievi un tikai divi vietējie latvieši. No 1940. līdz 1988. gadam visi pieci partijas vadītāji Latvijā bija Krievijas latvieši, tāpat no četriem Ministru Padomes priekšsēdētājiem trīs bija Krievijas latvieši un viens bija krievs.

Pelšes un Vosa vadība atbalstīja Maskavas centrālo ekonomisko iestāžu realizēto ekstensīvās saimniekošanas politiku. Centrs plānoja Latvijā izvērst rūpniecības uzņēmumus, kuriem darbaspēku guva no citām republikām, sevišķi no Krievijas Federācijas. Šie lieluzņēmumi, kas strādāja ar zemu darba ražīgumu un tādēļ prasīja daudz strādnieku, izmantoja no citām republikām ievestās izejvielas un gatavo produkciju nosūtīja tām atpakaļ.

Šīs ieceļošanas politiskais efekts bija tas, ka krievu iedzīvotāju slānis nepārtraukti kļuva spēcīgāks. Latviešu īpatsvars, kas 1935. gadā bija 75,7% no visiem Latvijas iedzīvotājiem, 1959. gadā

noslidēja līdz 62,0% un 1979. gadā – līdz 53,7%. Krievu īpatsvars attiecīgi pieauga no 10,6% līdz 26,6% un 32,8%.⁸¹

Krievu iedzīvotāju grupa veidoja pamatu padomju varas nodrošināšanai Latvijā. Atbilstoši oficiālajai propagandai daļa krievu ienācēju patiešām ticēja, ka ir atbraukuši uz Latviju kā atbrīvotāji un palīgi sociālisma celtniecībā. No tā viņi izsecināja sev tiesības pieprasīt no latviešiem valodas un kultūras ziņā piemēroties krieviem: latviešiem vajadzētu būt pateicīgiem krieviem par viņu “atbrīvošanu”! Tāpēc liela daļa krievu imigrantu Trešās Atmodas sākumā noraidoši reaģēja uz Latvijas pamatnācijas centieniem pēc pašnoteikšanās. Izglītotākā krievu iedzīvotāju daļa Latvijā tomēr distancējās no šādas izturēšanās un pozitīvi vērtēja latviešu patstāvības centienus.

Vienlaicīgi ar krievu ieceļošanas sekmēšanu visa sabiedriskā dzīve tika arvien vairāk rusificēta. Latviešu valoda zaudēja savas funkcijas iestādēs un uzņēmumos, tā arvien vairāk izzuda. Tajā pašā laikā kopš septiņdesmito gadu vidus, “padomju tautas” veidošanas politikas ietvaros, kas faktiski bija vērsta uz ilgtermiņa nekrievu tautu asimilāciju vienotā krievvalodīgā “padomju tautā”, no sabiedriskās dzīves un palika dominējoša tikai kultūras un izglītības rezervātos.⁸² arvien vairāk tika kavēta latviešu padomju kultūras attīstība. Ik gadus latviešu valodā plānoto grāmatu nosaukumu un metienu skaits palika līdzšinējais.⁸³ Kultūras pārraudzības iestādes nepārtraukti cīnījās ar radošajiem darbiniekiem, mēģinot novērst jebkādas ideoloģiskas novirzes.⁸⁴

Stagnācijas periods, kas ilga veselu paaudzi, padziļināja latviešu nācijas galvenās daļas atrautību no pasaules modernās attīstības, taču nespēja sagraut nācijas vēlmi paturēt savu valodu un kultūras identitāti. 80-to gadu vidū, iestājoties labvēlīgākiem ārējiem apstākļiem, šīs vēlme transformējās politiskā rīcībā. Sākās trešā atmoda, kas noveda pie latvijas valsts atjaunošanas.

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Slepenā papildprotokola teksts publicēts: Akten zur deutschen Auswärtigen Politik, D, Band VII, Nr.229.; Latvijas okupācija un aneksija, 1939-1940, Dokumenti un materiāli, sastādītāji – Ilga Grava Kreituse, Inesis Feldmanis, Juris Goldmanis, Aivars Stranga. – Rīga, 1995. – 71. un sek. lpp.*

² *Skat. Edgar Anderson: The Pacts of Mutual Assistance Between the U.S.S.R. and the Baltic States, grām.: Baltic History, ed. by*

Arvids Ziedonis Jr., William L. Winter, Mardi Valgamäe. *Columbus / Ohio*, 1974, pp.239. Tekstu skat.: *Latvijas okupācija un aneksija, 1939-1940, dokumenti un materiāli*, op. cit., 118. un turpm. lpp.

³ Seppo Myllyniemi: *Die baltische Krise 1938 – 1941*. Stuttgart, 1979. – S. 114ff.

⁴ Ārkārtējās pilnvaras oriģinālais teksts publicēts: *Latvian – Russian – Relations*, 2. ed. Washington 1978, pp. 201;

⁵ Padomju ultimāta oriģinālais teksts kā TASS informācija publicēts: *Izvestija*, 1940, 17. jūnijā. Atmosdas laikā pirmo reizi Latvijā publicēts: *Ciņa*, 1989, 15. jūnijā, 3. lpp. Publicēts arī *Latvijas okupācija un aneksija, 1939-1940, Dokumenti un materiāli*, op. cit., 340. un turpm. lpp.

⁶ Igaunijai nosūtītā ultimāta tulkojums angļu valodā publicēts grām.: Boris Meissner: *Die Sowjetunion, die baltischen Staaten und das Völkerrecht*. Köln 1956, S. 75f.

⁷ Salīdz. Indulis Ronis: *Kārlis Ulmanis Latvijas Brīvvalsts likteņa stundās un viņa Golgātas ceļš*. Grām.: *Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: Dokumenti un materiāli*. Ar Induļa Roņa ievada eseju. Rīga, 1994. – 147.lpp. Tāpat izturējās Igaunijas Valsts prezidents Petss, bet Lietuvas valsts prezidents Smetona, padomju armijas daļām tuvojoties, bēga caur Vāciju uz ASV. Salīdz. Boris Meissner: *Die Sowjetunion, die baltischen Staaten und das Völkerrecht*, S. 78 ff.

⁸ Ilga Gore, Aivars Stranga. *Latvija: Neatkarības mīkstrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs*. Rīga, 1992. – 167. un turpm. lpp.

⁹ Boris Meissner: *Die Sowjetunion, die baltischen Staaten und das Völkerrecht*, op. cit., S. 80; Edgars Dunsdorfs: *Kārļa Ulmaņa dzīve. Celtnieks, diktators, moceklis*. Stokholma, 1978. – 492. un turpm. lpp.; *Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli*. 1940. gada 16. jūnijs – 19. jūlijs. Sastādītāji: I. Šneidere, A. Žvinklis. Rīga, 1991. – 27. lpp.

¹⁰ Vilis Lācis bija neatkarības laikā populārs rakstnieks, viņa piederība toreiz nelegālajai komunistiskajai partijai nebija zināma. No 1940. līdz 1959. gadam viņš bija Padomju Latvijas valdības vadītājs, sk.: Heinz Ischreyt: *Das Porträt: Vilis Lācis*. Izdevumā: *Osteuropa*, 1960, S. 258f.

¹¹ Ilga Gore, Aivars Stranga. *Latvija: Neatkarības mīkstrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs*, op. cit., 172.lpp.

¹² *Baltic States – a Study of their Origin and National Development, their Seizure and Incorporation into the USSR*, ed. by

I. Kavass, A. Sprudzs. Buffalo, New York 1972, p. 504.

¹³ Bernard Newmann: *Baltic Background*. London, 1948. – p. 163.

¹⁴ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. g. Dokumenti un materiāli. Rīga, 1963. – 296. lpp.

¹⁵ Turpat, 459. lpp.

¹⁶ Boris Meissner: *Die Sowjetunion, die baltischen Staaten und das Völkerrecht*, S. 92.

¹⁷ Padomju likumu oficiālais teksts par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pievienošanu ir publicēts: *Vedomosti verhovnogo soveta SSSR*, Nr. 28, 1940. gada 22. augustā.

¹⁸ Pamatā tam Boris Meissner: *Die Sowjetunion, die baltischen Staaten und das Völkerrecht*, op. cit., S. 223ff.

¹⁹ Salīdz. William J. H. Hough: *The Annexation of the Baltic States and its Effects on the Development of Law Prohibiting Forcible Seizure of Territory*. Izdevumā: *New York Law School Journal of International and Comparative Law*, Vo16, Nr. 2, Winter 1985, pp. 391.

²⁰ Salīdz. Boris Meissner: *Die staatliche Kontinuität der baltischen Länder*, grām.: Boris Meissner / Gottfried Zieger: *Die staatliche Kontinuität unter besonderer Berücksichtigung der Rechtslage Deutschlands*. Köln 1983, S. 79ff.

²¹ Turpat, 79. lpp.

²² Oficiālais teksts publicēts: *Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija ziņotājs*, 1940, Nr. 29.

²³ Skat. Lothar Schulz: *Die Verfassungsentwicklung der baltischen Staaten seit 1940 – izdevumā: Commentationes Balticae*, VI / VII, 1959, S. 33ff.

²⁴ Skat. V.O. Miller: *Razvitie Sovetskoj Gosudarstvennosti v Latvi*. Moskva, 1961. – S. 111; Hellmuth Weiß: *Die Sowjetisierung der baltischen Staaten*, grām.: E. Birke / R. Neumann (Hrsg.): *Die Sowjetisierung Ost-Mitteleuropas 1945 – 1957*. Frankfurt a. M. / Berlin, 1959, S. 25ff.

²⁵ G. Kļava, E. Ūdris, A. Tille: *Latvijas PSR Konstitūcija*. Rīga, 1956. – 121. lpp.

²⁶ Agnis Balodis: *Latvijas vēsture*. Rīga, 1991. – 298. un sek. lpp.

²⁷ Egil Levits: *The Development of the Legal Relations between the Communist Party of Latvia and the Communist Party of the Soviet Union*. Grām.: *Ruling Communist Parties and their Status under Law*. Ed. by Dietrich A. Loeber et al.. Dordrecht, Boston, Lancaster 1986. p. 73.

²⁸ Salīdz. Ojārs Niedre: *Mīts par revolūciju*. *Literatūra un Māksla*, 1989, 17. jūnijā, 2. lpp.

²⁹ Egil Levits: *The Development of the Legal Relations between the Communist Party of Latvia and the Communist Party of the Soviet Union*, op. cit., p. 73.

³⁰ 20.tos un 30.tos gados latviešu komunistiskie emigranti Padomju Savienībā ieņēma atbildīgus amatus partijā, valsts aparātā un it īpaši bruņotajos spēkos. Gandrīz visi viņi tika likvidēti 1937. / 1938. gadā. Šajās vajāšanās pēc neoficiāliem datiem no 200 000 Padomju Savienībā dzīvojošiem latviešiem (zemnieki – kolonisti Sibīrijā un komunistiskie emigranti) 70 000 nobēdēja padomju drošības dienests. Salīdz.: *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, Nr. 1, 71. lpp.

³¹ Salīdz. Ādolfs Šilde: *The Role of Russian – Latvians in the Sovietization of Latvia*. Izdevumā: *Journal of Baltik Studies*, Vol. XVIII/2, Summer 1987, pp. 191ff.

³² *Sociālistiķeskie revoljucii v litve, latvii i estonii. Vosstanovlenie sovetsoj vlasti*. Moskva, 197. – s. 397.

³³ Turpat.

³⁴ *Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss*. Rīga, 1956. – 438. lpp.

³⁵ Latvija neatkarības laikā bija pārsvarā agrāra zeme ar labi attīstītu vieglo rūpniecību. Pēc 1921. gada agrārreformas muižnieku zemes īpašums tika sadalīts zemniekiem, lielākajai zemniecības daļai bija vidēji lielas saimniecības, bet lielsaimnieki un sikgruntnieki bija relatīvi mazā skaitā. Sociālās struktūras izlīdzinātība, kuras raksturīga pazīme salīdzinājumā ar daudzām citām eiropas valstīm bija sevišķi plašais vidusslānis, bija nozīmīgs faktors relatīvi augošai ekonomiskai attīstībai un valsts sociālai stabilitātei. Šeit salīdz. arī: Alfred Bilmanis: *Latvia as an Independent State*. Washington, 1947. – pp. 214ff.

³⁶ Salīdz. A.A. Drizul': *Ustanovlenie sovetsoj vlasti i pervye šagi socialistiķeskogo stroitel'stva v latvii*. Izdevumā: *Istoriķeskie zapiski*, 1954, s. 56.

³⁷ Salīdz. Ļ. Zīle / S. Ziemeļis: *Etappen eines ruhmreichen Weges*. Rīga, 1979. – 35. lpp.

³⁸ Pēc Kārļa Ulmaņa valsts apvērsuma 1934. gada 15. maijā visu politisko partiju darbība tika aizliegta. Kreisās partijas – Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija un vēl kreisākā Latvijas sociālistiskā strādnieku un zemnieku partija – attīstīja zināmu darbību pagrīdē. Pēc padomju ienākšanas tās un arī daži pilsoniskie grupējumi mēģināja atjaunot darbību, taču šos mēģinājumus padomju vara aplāpēja jau pašos sākumos.

³⁹ Biedrībām Latvijā sabiedriskajā un politiskajā dzīvē pēc tradīcijas bija svarīga loma. Latviešu sabiedrība uzrādīja samērā

augstu organizēšanās pakāpi, kas veicināja katra atsevišķa cilvēka sabiedriskos sakarus un aktivitāti. 1928. gadā Latvijā ar nepilniem 2 miljoniem iedzīvotāju bija reģistrētas 2905 kultūras biedrības, 342 sporta biedrības, 590 palīdzības biedrības, 106 reliģiskas apvienības, kā arī 62 politiskās partijas. Vēl jāpievieno 2730 sabiedrības, 721 kredīt biedrība, 512 arodbiedrības un 129 brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrības. Skat. Ādolfs Šilde: *Latvijas vēsture 1914 – 1940*. Stokholma 1976, S. 544f.

⁴⁰ Aizliegto grāmatu un brošūru saraksts, 1. – 3. sēj. Rīga, 1940 – 1941.

⁴¹ Salīdz.: *Antra Puriņa: Šī dīvainā bibliotēka*. Avots, 1988, Nr. 12, 63. lpp.

⁴² Pēc vācu uzbrukuma Padomju Savienībai 1941. gada 22. jūnijā padomju armijas daļas un iestādes atkāpās lielā steigā. Tās daļēji atstāja slepenus materiālus, tā, piemēram, Valsts Drošības dienesta kartotēku. Šī kartotēka vēlāk tika nodota Starptautiskajam Sarkanajam Krustam Ženēvā. 1940. / 1941. gada valsts terora upuru vārdi līdz ar to ir zināmi, to saraksts ir publicēts. Sk.: *The Names Accuse – Nominal List of Latvians deported to Soviet Russia 1940 – 1941*. Stockholm 1951, 2. papildināts izdevums ar vēlāko represiju upuru uzzinātiem vārdiem, Stockholm, 1982.

⁴³ Šī instrukcija arī tika atrasta padomju Drošības dienesta atstātajos dokumentos. Tā, liekas, ir parakstīta 1939. gada 11. oktobrī, tātad vēl pirms Baltijas valstu okupācijas. Skat.: *Edgar Andreson: The Pacts of Mutual Assistance Between The U.S.S.R. and the Baltic States*, op. cit., p.245.

⁴⁴ Ādolfs Šilde: *Bez tiesībām un brīvības*, Kopenhāgena 1965, 146. lpp.

⁴⁵ Salīdz.: Egil Levits: *Der Zweite Weltkrieg und sein Ende in Lettland*, in: *Nordost-Archiv, Neue Folge, Band V, Heft 1*, 1996, S. 37 ff. m.w.N.

⁴⁶ Salīdz. Hellmuth Weiß: *Die Sowjetisierung der baltischen Staaten*, op. cit., S. 58 ff.

⁴⁷ Salīdz. A. Levtov: *Istoriija kolektivizacii latvijskogo sela. Kommunist Sovetskoj Latvii*, 1985, Nr.12, 97. lpp.

⁴⁸ *Die Wirtschaftslage im Baltikum*, izdevumā: *Ostprobleme*, 1955, 394. lpp.

⁴⁹ Hellmuth Weiß: *Die Sowjetisierung der baltischen Staaten*, op. cit., 53. lpp.

⁵⁰ Jānis Riekstiņš: *“Kulaki” Latvijā*. Rīga, 1996. – 93. un sek. lpp.

⁵¹ Sk.: Cīņa, 1989, 25. martā, 2. lpp. (Saruna ar iekšlietu ministra vietnieku Zenonu Indrikovu.)

⁵² Jānis Riekstiņš: "Kulaki" Latvijā, op. cit., 94. un sek. lpp.

⁵³ Salīdz.: Heinrihs Strods: Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944-1956. Rīga 1996, 455. un turpm. lpp.

⁵⁴ Ilga Gore: 1953. gada karstā vasara. Literatūra un Māksla, 1989, g. 10. jūnijā.

⁵⁵ Skat.: Ādolfs Šilde: Bez tiesībām un brīvības, op. cit., 147. lpp.

⁵⁶ Hellmuth Weiß: Die Sowjetisierung der baltischen Staaten, op. cit., 30. lpp.

⁵⁷ Salīdz. Egil Levits: Die demographische Situation in der UdSSR und in den baltischen Staaten unter besonderer Berücksichtigung von sprachsoziologischen Aspekten. Izdevumā: Acta Baltica XXI, 1981, S. 86.

⁵⁸ Salīdz. Istorija Latvijai SSR, 2. izd., Rīga 1971, 681. lpp.

⁵⁹ Ilga Gore: 1953. gada karstā vasara. Literatūra un Māksla, 1989, 10. jūn., 5. lpp.

⁶⁰ Turpat.

⁶¹ Turpat.

⁶² Turpat.

⁶³ Die Deportationen in Baltikum. Stockholm 1966, S. 10.

⁶⁴ Šis dekrēts tika atcelts tikai ar Latvijas Augstākās Padomes Prezidija 1989. gada 8. jūnija dekrētu.

⁶⁵ Salīdz. Rolf Ekmanis: Latvian Literature under the Soviets, 1940 - 1975. Belmont / Mass. 1978, pp. 235.

⁶⁶ Salīdz. Egil Levits: National Elites and their Political Function within Soviet System: The Latvian Elite. Izdevumā: Journal of Baltic Studies, Vol. XVIII / 2, Summer 1987, p. 183.

⁶⁷ Pēc 30 gadu piespiedu klusēšanas abi ievērojamākie latviešu nacionālkomunistu pārstāvji atkal uz laiku atgriezās uz politiskās skatuves: kā Berklaivs, tā Krūmiņš bija Tautas Frontes vadības locekļi, Berklaivs kļuva par lielākās opozīcijas partijas - Latvijas nacionālās Neatkarības kustības - priekšsēdētāju.

⁶⁸ Sk.: Egil Levits: Der politische Konflikt zwischen den Selbstbestimmungsbestrebungen und dem Sowjetischen Herrschaftsanspruch in Lettland. Eine regionale Fallstudie zur sowjetischen Nationalitätenpolitik. Marburg : Dokumentation Ostmitteleuropa, 1988, Nr. 5 - 6, S. 61ff.

⁶⁹ Eduards Berklaivs: Neuzskatu par savu pienākumu klusēt. Avots, 1988, Nr. 12, 59. lpp.

⁷⁰ Salīdz. interviju ar šī koncepta līdzautoru, ekonomikas zinātnieku Benjamiņu Treiju: *Padomju Jaunatne*, 1989, 8.apr., 4. lpp.

⁷¹ Salīdz.: Isabelle T.Kreindler: *Baltic Area Languages in the of Soviet Union: A Sociolinguistic Perspective*. Izdevumā: *Journal of Baltic Studies*, Vol. XIX/I, Spring 1988, p. 11.

⁷² Salīdz. Egil Levits: *Die reformkommunistische Bewegung in Lettland 1953-1959*, in: *Zwischen "Tauwetter" und neuem Frost, Ostmitteleuropa 1956-1970*. Marburg 1993, S.35.

⁷³ Eduards Berklaivs: *Zināt un neaizmirst*, Rīga 1998, 180., 196.lpp.

⁷⁴ Sk. plēnuma stenogrammu izdevumā: *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, Nr.2.

⁷⁵ Sk. Jürgen von Hehn: *Führungswechsel in Lettland*. Izdevumā: *Osteuropa*, 1960, S. 244f.

⁷⁶ Sk. Michael Jean Widmer: *Nationalism and Communism in Latvia: The Latvian Communist Party under Soviet Rule*. Phil. Diss. Harvard University 1969, pp.197.; *Tas drūmais piecdesmit devītais*. Karogs, Nr. 9, 130. lpp.; 1989, Nr. 1, 116. lpp.

⁷⁷ Eduards Berklaivs. *Neuzskatu par savu pienākumu klusēt*, op. cit., 60. lpp.

⁷⁸ Jürgen von Hehn: *Führungswechsel in Lettland*. Izdevumā: *Osteuropa*, 1960, S. 246.

⁷⁹ Sk. Jürgen von Hehn: *Lettland*. Izdevumā: *Osteuropa*, 1966, S. 519ff.

⁸⁰ Salīdz. interviju ar Pēteri Strautmani, kurš no 1974. gada līdz 1985. gadam bija Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidija priekšsēdētājs un cieši sadarbojās ar Vosu. *Lauku Avīze*, 1989, 17. martā, 4. lpp.

⁸¹ Egil Levits: *Die demographische Situation in der UdSSR und in den baltischen Staaten unter besonderer Berücksichtigung von sprachsoziologischen Aspekten*. Izdevumā: *Acta Baltica*, XXI, 1981, S. 91.

⁸² Salīdz. Aina Blinkena: *Valodas situācija un valodu likums*. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas vēstis*, 1989, Nr. 3, 4. lpp.

⁸³ Salīdz. A.Kalinka: *Par dažām tendencēm Padomju Latvijas grāmatu izdošanā no 1945. līdz 1985. g.* Izdevumā: *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, Rīga, 1988, Nr. 24, 7. lpp.

⁸⁴ Salīdz. Egil Levits: *Der politische Konflikt zwischen den Selbstbestimmungsbestrebungen und dem sowjetischen Herrschaftsanspruch in Lettland*, op. cit., 48. lpp.

Pretestības kustība okupācijas režīma apstākļos

PSRS okupācijas režīms Baltijā jau 1940. gadā apliecināja, ka austrumtipa totalitārais režīms savu varu realizēja, vēršoties pret "šķiras ienaidniekiem", "tautas ienaidniekiem" un pretpadomju politiskajiem "elementiem". Okupācijas vara, balstoties uz savu represīvo aparātu, vērsa pret Latvijas tautu genocīda metodes. Tādēļ pretestības kustība Latvijā, Lietuvā un Igaunijā pēc būtības bija virzīta pret okupācijas režīmu, par savas zaudētās nacionālās neatkarības atjaunošanu.

Pretestības kustībai Latvijā okupācijas režīma laikā bija izteikti divi posmi. Pirmais – bruņotā pretošanās. Pretestība ar ieročiem rokās. Kā savos pētījumos apliecina daudzi autori, tā turpinājās apmēram 10 gadus pēc Otrā pasaules kara beigām. Otrais – nevardarbīga pretestība okupācijas režīmam. Tā sākās pēc 1940. gada 17. jūnija okupācijas un turpinājās līdz 1991. gada augusta pučam, kad Latvija atguva savu neatkarību.

Bruņotās pretestības kustība

Līdz ar militāro okupāciju Baltijas valstīs 1940. gada jūnijā sākās arī bruņota pretošanās okupācijas režīmam, kas iznīcināja nacionālo suverenitāti, ignorēja vispārāztītās cilvēciskās tiesības, nacionalizēja un konfiscēja cilvēku īpašumus, līdztekus arestējot un iznīcinot pašus cilvēkus.

Dr.habil.hist. Ojārs Niedre savā pētījumā¹ par pretpadomju bruņotās pretošanās sākumposmu uzskata 1940. gada jūniju, kad Latvijas armijas ģenerālis Jānis Ezeriņš un pulkvežleitnants Viktors Hasmanis ar saviem vīriem mēģināja stāties ceļā Sarkanaļai armijai. Pēc militārās okupācijas Latvijā sākās stihiski mēģinājumi sacelties pret ieviesto staļinisko padomju represīvo režīmu. Sevišķi lielu bruņoto aktivitāti izsauca 1941. gada 14. jūnija deportācijas. Šajā situācijā Latvijā radās vairākas pretestības grupas, ieskaitot t. s. mežabrāļus, kas ar ieročiem cīnījās pret čekū, okupācijas armiju un vietējiem padomju funkcionāriem.

Karam sākoties, bruņotā pretestības kustība pret padomju okupācijas režīmu aktivizējās, tā kļuva tautā populāra un tika atbalstīta, jo gandrīz katra ģimene deportācijā bija zaudējusi savus

tuviniekus vai radus. Tādēļ tautas lielākā daļa kara sākumposmā kļuva par vācu atbalstītājiem, tādējādi cerot atbrīvoties no komunisma terora. Aktivākā daļa, kas vilās vācu nacionālsociālistu darbībā, okupācijas režīma apstākļos uzsāka cīņu pret vācu okupantu režīmu Latvijā, lai atjaunotu savu neatkarīgo valsti. Tā 1943. gadā latviešu nacionālās pretošanās kustība izveidoja Latvijas Centrālo Padomi (LCP)², kuras mērķis bija atjaunot Latvijā suverēnu valsti. Par LCP priekšsēdi vienprātīgi tika ievēlēts visā Latvijā un ārzemēs pazīstamais profesors Konstantīns Čakste. "Centrālā Padome bija vienīgā demokrātiskā nacionālās pretestības kustība nacistiskās Vācijas okupācijas apstākļos, kas varēja runāt visas latviešu tautas un arī Latvijas vārdā, atsaucoties uz brīvās Latvijas Satversmes likumiem. Tā bija arī vienīgā pretestības kustība Latvijā, kam bija diezgan regulāri sakari ar ārzemēm, t. i., ar Latvijas sūtņiem ārzemēs un Rietumu valstu valdību pārstāvjiem. Tie bija LCP izstrādātie memorandi, deklarācijas, protesti un citi iesniegumi un ziņojumi, kas tika sūtīti Latvijas sūtņiem ārzemēs iesniegšanai Rietumu valstu valdībām un starptautiskām organizācijām ar konkrētām prasībām cīņā par visas latviešu tautas brīvību un Latvijas valsts neatkarību, asi nosodot kā vācu, tā Padomju Savienības okupāciju, prasot Latvijas Republikas atjaunošanu un okupantu karaspēka izvākšanu no visām trim Baltijas valstīm."³

Otrā padomju okupācija

1944.–1945. gadā Otrā pasaules kara beigās PSRS armija atkal okupēja Latviju un tika izveidots staļiniskais režīms. Rezultātā Latvijā atjaunojās bruņotās pretestības kustība, jo cilvēki, kuri bija cietuši no šī režīma 1940.–1941. gadā, apzinājās, ko nesīs tautai šī iekārta.

Tūlīt pēc padomju armijas daļu ienākšanas Latvijā no jauna sākās iedzīvotāju masveida represijas. Tikai 1944. / 1945. gadā vien tika apcietināti 10 000 cilvēku.⁴ Drošības komitejas represijas vērsās bez izšķirības pret katru, ko turēja aizdomās kā iespējamu padomju sistēmas pretinieku.

Jau vācu okupācijas laikā bija izveidojusies nacionālo partizānu kustība. Mainoties okupācijas varām, 1944. / 1945. gadā tā formējās no jauna. Partizāni, tā sauktie "meža brāļi", nāca no visiem iedzīvotāju slāņiem. Pievienošanās partizāniem daudziem

bija vienīgais "glābiņš", jo viņi paši vai arī viņu radnieki⁵ piederēja ļaužu grupai, kas bija nozīmēta izsūtīšanai.

Bruņotās pretestības kustība aptvēra visu Baltiju (Latviju, Lietuvu un Igauniju). Bruņotā cīņa pret okupācijas režīmu risinājās ne tikai Baltijā, bet visās zemēs, kuras bija "1939. – 1949. g. pievienotas PSRS, tās veidoja 700 tūkstošu kvadrātkilometru teritoriju"⁶. Tā bija apbrīnojama, izmisīga pretestība ar sīkstu izturību pret pastāvošo padomju represīvo orgānu un armijas apbruņoto pārspēku.

Vērtējot bruņotās pretestības cīņu Latvijā, jāteic, ka, pēc vēsturieka Ojāra Niedres secinājuma, 1945. – 1946. gadā organizētā nacionālo partizānu cīņa izvērtās galvenokārt Latgalē, Madonas un Ilūkstes apriņķos. "Tie bija apvienoti divās divīzijās ar iedalījumiem pulkos, bataljonos, rotās un vados, kuri lietoja Latvijas armijas atšķirības zīmes un dienesta pakāpes."⁷ Darbības koordinācijai tika izveidots vadības centrs "ar leģiona virsleitnantiem Kārli Blūmu un Vanagu, katoļu draudzes mācītāju Antonu Juhneviču priekšgalā"⁸. Pamatojoties uz arhīva dokumentiem, pētnieks Tālvāldis Vilciņš apgalvo, ka šī izveidotā centra vadība nolēma nosaukt savu divīziju "par otro partizānu divīziju (pirmās apzīmējumu rezervējot Kurzemes partizāniem)"⁹. Otrās izveidotās "divīzijas štābs sākotnēji tika iekārtots Daugavpils apriņķa Līvānu pagasta Krievu purvā uzbūvētajās slieteņu mītnēs un teltīs"¹⁰. Kā liecina arhīva dokumenti, konspirācijas nolūkā štāba novietojums apriņķa robežās bieži mainījās.

Latgalē norisa aktīvas nacionālo partizānu cīņas pret okupācijas režīmu visos bez izņēmuma apvidos. Jāsecina, ka Latgales iedzīvotāju slāņi vērsās pret "atbrīvotājiem", kas īstenoja tautai nepieņemamu sociālisma terora represīvo režīmu.

Visā Latvijā bija vērojama bruņotā pretestības kustība okupācijas režīmam. 1945. gada septembrī Kurzemē izkaisītajām partizānu grupām izdevās izveidot vienotu vadības centru – "Ziemeļkurzemes partizānu organizāciju (ZPO), kuras priekšgalā stājās 19. divīzijas 42. kājnieku pulka virsleitnants Miervaldis Ziedainis. Par štāba priekšnieku iecēla tā paša pulka leitnantu Aleksandru Zuti"¹¹. Nacionālo partizānu galvenais cīņas uzdevums bija atjaunot Latvijas neatkarību.

1945. gada 9. septembrī Ventspils apriņķa Zlēku pagastā Šalnu mežsarga apgaitā sanāca pirmā Ziemeļkurzemes partizānu sapulce. Šīs dibināšanas sapulces publicētais protokols¹² liecina par sa-

nāksmē apspriestajiem jautājumiem, pirmām kārtām, kā partizānu kustības vadība gatavojās darbībai apstākļos, "ja krievu kara spēks paliek pa ziemu, otrām kārtām, bunkuru būve; trešām kārtām, tautas palīdzdarbs – pārtikas sagāde, medicīna, naudas līdzekļi, apģērbi, tehnikas piederumu sagāde, atsevišķu partizānu izvietošana pa mājām"¹³. Tika spriests arī, kā rīkoties, ja sāktos karš starp sabiedrotajiem un Padomju Savienību, kā veikt dokumentu sagādi u.c.

Partizānu kustība risinājās ļoti sarežģītos apstākļos, jo tās dalībnieki mitinājās galvenokārt mežos – bunkuros. Bija grūtības ar pārtikas piegādi, ar militāro apgādi, ar izmitināšanu. Neapšaubāmi, daudzie lauku iedzīvotāji, riskējot ar savām un savu tuvinieku dzīvībām, centās aktīvi atbalstīt nacionālo partizānu kustību. Tai pašā laikā ār pasaule neinteresējās par nacionālo pretestības kustību Baltijas valstīs. Ārzemēs nevarēja par to nezināt, jo tā turpinājās līdz piecdesmito gadu vidum.

No Baltijas valstīm pretestības kustība okupācijas režīmam visspilgtāk bija izteikta Lietuvā, tur tā izvērtās plašāka un turpinājās ilgāk. "Jau 1944. gadā lietuviešu nācija aizgāja pagrīdē un sāka cīņu pret okupācijas režīmu. Lietuvas partizāni bija organizēti Lietuvas Miera armijā (LMA) ar galveno štābu Viļņā. Partizānu kustībā bija organizēts apmācību centrs, slimnīcas, pagrīdes prese." Lietuviešu nācijas cīņa izvērtās pilsoņu karā pret okupācijas režīmu. Par to liecina "tīrīšana" Lietuvā no "šķiru ienaidniekiem". H. Stroda pētījumā lasām: "PSRS iekšlietu ministrs S. Kruglovs un PSRS IeM OBB nodaļas priekšnieks A. Ļeontjevs 1945. gada 26. martā ziņoja L. Berijam, ka Lietuvā līdz 1945. gada 15. martam veiktas 2257 armijas un čekistu operācijas, kurās likvidētas 497 partizānu vienības ar 16 943 partizāniem. Krituši 5364 partizāni, bet sagūstīti 10 923 partizāni. Arestēti 31 674 cilvēki, tajā skaitā 11 412 nacionālās pagrīdes dalībnieki. Aizturēti 33 670 dezertieri vai tādi, kas izvairījušies no iesaukšanas Sarkanajā armijā. Par vainīgajiem iestādēs pieteikušies 91 376 cilvēki."¹⁴ Sevišķi liels pretestības kustības uzliesmojums radās 1949. gadā deportāciju rezultātā un kolektīvizācijas sākumā. Šajā laikā Lietuvā reāli plosījās pilsoņu karš. Tad tautā klīda runas, ka Lietuvas komunistiskās partijas CK pirmais sekretārs A. Sņečkus iedrošinājis doties pie Staļina ar prasību novilcināt kolektīvizācijas procesu, jo nekādi padomju represīvie spēki nevarēja tikt galā ar nācijas pretestības kustību.

Pret bruņotās pretestības kustības dalībniekiem, viņu piederīgajiem un atbalstītājiem okupācijas režīms izvērsa nežēlīgu teroru, kurā tika iesaistīti Iekšlietu ministrijas bruņotie spēki, Valsts drošības orgānu ierēdņi, karaspēka daļas, iznīcinātāju bataljoni apriņķos un pagastos un partijas darbinieki, kas šos spēkus vadīja.

1948. gadā daudzu apriņķu partijas komiteju pirmie sekretāri vērsās pie LK(b)P CK pirmā sekretāra Kalnbērziņa ar prasību deportēt aizdomās turētos cilvēkus un to ģimenes. LPSR prokurors Mišutins nosūtīja Kalnbērziņam plašu ziņojumu "Par kontrrevolucionāru naidīgo elementu likvidācijas pasākumiem Latvijas PSR"¹⁵. Tas nozīmēja, ka tika gatavota plaša tautas izsūtīšana ārpus Latvijas. Partijas komitejas nemitīgi pieprasīja CK izsūtīt no Latvijas "naidīgus un šķiriski svešus elementus". Tā 1949. gada 2. martā LK(b)P Liepājas pilsētas partijas komitejas sekretārs Dubovičs vēstulē Kalnbērziņam pieprasīja "izsūtīt 699 no LPSR teritorijas agrāk izsūtītos un no Iekšlietu ministrijas darba nometnēm atgriezušos vairāk nekā 800 reģistrētos kriminālos elementus, vairāk nekā 300 leģionārus, 250 ģimenes, kuru locekļi sodīti par kontrrevolucionāro darbību, 1893, kuri atgriezušies no angļu un amerikāņu zonas, bijušos karavīrus, kuri atradušies vācu gūstā un civilpersonas no PSRS, kuras kara laikā nonākušas Liepājā"¹⁶. 5. martā iesniegumā izdarīta atzīme: "Lai veiktu darbu Liepājas pilsētas iztīrīšanai, nosūtīta 5 cilvēku brigāde no Iekšlietu un Valsts drošības ministrijām"¹⁷. Šāda rīcība nepārprotami liecināja par Latvijā organizētu genocīdu pret latviešu tautu. To apliecināja arī Kalnbērziņš, LKP CK plēnumā 1953. gada 22. jūnijā pateikdams, ka "republikā no 1945. – 1953. gadam tika represēti 119 000 cilvēku. No viņiem VDK arestējusi – 26 500 cilvēkus, nošauti bandīti – 2321 cilvēks, izsūtīti no republikas kulaku un bandītu atbalstītāji – 43 702. Arestēti no milicijas darbiniekiem un prokuratūras – 46 350 cilvēki"¹⁸.

Nežēlīgais padomju represīvo struktūru terors un genocīds pret tautu, pamazām apspieda un mazināja bruņoto pretošanās kustību Baltijā, kā arī Latvijā. Par to liecināja 1953. gada 22. jūnija LKP CK plēnumā J. Kalnbērziņa teiktais, ka "pēc nepilniem datiem republikas teritorijā darbojās 13 bandītu grupas, 133 atsevišķu bandītu un 77 nelegāļi"¹⁹. Šie skaitļi vēstīja par nacionālās partizānu kustības sarukšanu. Iepriekšējos gados šī kustība bija masveidīga, par to liecināja iekšlietu ministra I. Zujāna izziņa LKP

CK birojam: "...laikā no 1944. gada līdz 1953. gada 5. oktobrim bruņotās pretpadomju vienībās iesaistījušies 20 193 cilvēki, no tiem "nogalināti čekistu un karaspēka operāciju laikā 2422 cilvēki, arestēti 7342 cilvēki, legalizējušies 10 263 cilvēki"²⁰. Lielākā daļa legalizējušos pēc tam tika izsūtīta ārpus LPSR robežām, bet aktīvākie arestēti un sodīti.

Neraugoties uz lielajiem partizānu zaudējumiem, nacionālo patriotu bruņotā pretestība okupācijas režīmam tomēr vēl turpinājās ar izmisīgu nepiekāpību. Tā 1953. gada nogalē "turpināja darboties Vucāna grupa Preiļu rajonā, Viļānu grupa un Mičuļa grupa Varakļānu rajonā, Jaunzema grupa Maltas, Dagdas un Krāslavas rajonā, Vikstiņa un Ostrovska grupa Abrenes rajonā, Plotkāna grupa Ludzas un Kārsavas rajonā, Vaivoda grupa Līvānu un Aknīstes rajonā, Zavadska grupa Gaujienas, Madonas un Cēsaines rajonā, Standzinieka grupa Ventspils un Dundagas rajonā"²¹. Šajā sarežģītajā situācijā pret pastāvošo iekārtu aktīvi turpināja darboties katoļu baznīca. To apliecināja LPSR iekšlietu ministrs I. Zujāns LKP CK plēnumā 1953. gada 22. – 23. jūnijā. Viņš atzīmēja, ka "vēl buržuāziskās Latvijas laikā katoļi bija organizējuši Kristīgo katoļu partiju, kura tad darbojās pret Padomju Savienību. Arī tagad aktīvi darbojas pret pastāvošo iekārtu mācītāji Šlahota, Litavnieks, kuri provocēja iedzīvotāju uzstāšanos pret padomju iekārtu. Mācītājs Juhnevičs bija teorētiskais vadītājs bandā "Latviešu partizānu Savienība – Dzimtenes aizstāvēšanā". Mācītājs Štagars trīs gadus vadīja bruņoto bandu. Mūki Kļaviņš, Gumpenbergs, Pavlovskis un citi aktīvi piedalījās pretpadomju pagrīdes kustības veidošanā. Skaistkalnes klosterī ierīkotā paslēptuvē slēpa bandītus, sarūpējot viņiem produktus un dokumentus. Tie paši mūki mācītāju uzdevumā organizēja dievlūgšanu pret partijas un valsts varas pasākumiem"²².

Latvijas nacionālie partizāni joprojām gaidīja un ticēja iespējamam atbalstam no ārzemēm, kaut gan jau sen Teherānā, Jaltā un Potsdamā bez iebilduma Baltija bija atdota Padomju varas režīmam. 1956. gadā Ungārijas tautas sacelšanās apspiešana lika saprast partizāniem Baltijā, ka palīdzību no Rietumiem viņi nesaņems. Ungārijas tautas revolūcijas sagrašanās lika Baltijā Latvijas, Lietuvas un Igaunijas bruņotajiem cīnītājiem pret okupācijas režīmu atgūt realitātes izpratni. Tas cīnītājiem bija pēdējais traģiskais pierādījums, kurš beidzot pārliecināja, ka pasaulē nav spēka, kas gribēs palīdzēt Baltijai atgūt neatkarību. Līdz ar to Ungārijas

dramatiskie notikumi nozīmēja bruņotās cīņas izbeigšanos Baltijā, kā arī pārējās zemēs, kas bija pievienotas PSRS.

1944. – 1956. gadu garumā tika iznīcināti daudzi nacionālie Latvijas kadri, tie, kas nevarēja samierināties ar militāro okupācijas režīmu Latvijā, tie, kas vēlējās noteikti atgūt Latvijas neatkarību. Šo dramatisko cīņu uz arhīva dokumentu pamata ir apkopojis profesors Heinrihs Strods savā plašajā zinātniskajā monogrāfijā. Viņš konstatē, ka "kopējais nacionālo partizānu un aktīvo atbalstītāju skaits Latvijā jārēķina ap 40 000"²³ cilvēku. Apkopojot čekas ziņojumus arhīva dokumentos, H. Strods norāda uz kaujās zaudēto partizānu un viņu atbalstītāju dzīvībām: "krituši kaujās vai izdarījuši pašnāvību – 2420; arestēti un notiesāti – 5489; legalizējušies – 5579; t.i., kopā 13 488 cilvēki"²⁴. Tie bija sarkanā terora upuri. Profesors H. Strods uzdod jautājumu: vai kādreiz vēsturē pētnieki uzzinās visu īsto cīnītāju vārdus, partizānu, izsūtīto, notiesāto, atkārtoti tiesāto un nošauto skaitu?

Blakus sarkanajam teroram Latvijā izvērsās arī baltais terors, kas bija vērstas pret Latvijas okupācijas režīma represīvajiem orgāniem, iznīcinātāju bataljoniem, NKVD, VDK darbiniekiem un to ziņotājiem, speciālajām karaspēka daļām, partijas, padomju un komjaunatnes kadriem, aktīvistiem. "Cīņas rezultātā pret nacionāliem partizāniem deviņos gados – no 1944. gada līdz 1953. gadam bija krituši vai ievainoti 2297 sarkanie, no kuriem 1639 (71,3%) bija krituši. Visvairāk bija cietuši padomju un partijas aktīvistu – 1351 cilvēks"²⁵. Šis minētais cietušo skaits noteikti ir bijis daudz lielāks, nekā tas norādīts arhīvu dokumentos. To darīja ar nolūku, lai slēptu partizānu pretošanās aktivitātes un plašumu.

"Mežabrāļu gadi" atstāja lielu iespaidu uz nākošo paaudžu cīnītājiem. Tas bija iedvesmojošs piemērs nevardarbīgai pretestībai nākotnē. Tauta cīnījās un lēja asinis, atdeva savu dzīvību par Latvijas neatkarību, cerēdama, ka to kādreiz atgūs.

Nevardarbīgā pretestība

Beidzoties Otrajam pasaules karam, līdztekus bruņotai pretestības kustībai pret okupācijas režīmu izveidojās un aktīvi visā Baltijā darbojās nevardarbīga nelegālā pagrīdes kustība. Plaša tautas pretestība bija vēsta pret komunistiskās okupācijas varmācību, pret partijas un čekas represijām. Pretestības kustības mērķis bija Latvijas neatkarības atgūšana.

Izjūtot okupācijas varas teroru, latviešu tautas aktīvākā daļa, galvenokārt jaunatne, kā arī vidējā vecuma cilvēki izšķīrās piedalīties nelegālajā pretpadomju pretestības kustībā. Viņi vērsās pret okupācijas režīma totalitārismu, politisko ideoloģiju, rusifikāciju.

Arhīva dokumenti liecina, ka pretpadomju pagrīdes kustība Latvijā pašā sākumā nebija no viena centra vadīta un savstarpēji saistīta. Tā bija stihiski izveidojušies skolās, augstskolās, iestādēs. Šīs kustības darbības formas bija lapiņu un uzsaukumu izplatīšana, žurnālu izdošana rokrakstā ("samizdat"), brīvās Latvijas laikā izdotās literatūras izplatīšana, nacionālā sarkanbaltsarkanā karoga uzvilšana, Latvijas Valsts svētku svinīga atzīmēšana. Pastāvēja dažādi skolēnu pulciņi.

1946. gada septembrī nelegāli tika izveidots politisks mēnešraksts – Tēvzemes Brīvības Savienības izdevums. Tā pirmajā numurā tika izvērtēta politiskā situācija pasaulē un Latvijā pēc Otrā pasaules kara. Izdevumā teikts, ka "patlaban esam piedzi-vojuši brīdi, kad pasaules politikā dominē tikai divi spēki – Rietumu demokrātija, kas balstās uz ASV un Britu impērijas demokrātiju gadsimtu tradīcijām, un komunisms ar Padomju Savienību kā centrālo spēku"²⁶. Šajā izdevumā tika pausts, ka "Rietumu demokrātija balstās uz šķiru sadarbības principiem, kamēr komunisms atzīst tikai vienas šķiras priekšrocības, cenšoties pārējās iznīcināt. Šī fundamentālā atšķirība nostāda abus politiskos spēkus tādā pretstatā, kas starptautisko saprašanos padara neiespējamu. Varam droši teikt, ka intensīvā diplomātiskā cīņā, kas sākusies pēc kara beigām minēto politisko sistēmu starpā, izslēdz katru kompromisa iespēju un agrāk vai vēlāk novedīs pie jaunas katastrofas, nu jau trešās mūsu gadsimtā"²⁷.

Vērtējot politisko situāciju un spēku samēru pēc Otrā pasaules kara, Tēvzemes Brīvības Savienības dalībnieki cerēja, ka Rietumu demokrātijas spēki cīnīsies ar komunismu ne tikai diplomātiskā ceļā, bet arī militāri, un šajā cīņā tad piedalīsies arī Latvijas pretestības kustības dalībnieki. Tā noskaņots bija latviešu tautas vairums, tādēļ arī pretestības kustība vērsās plašumā.

Karam beidzoties, Latvijas okupētajā teritorijā gandrīz visās skolās veidojās dažādi skolēnu pulciņi, nelegālas organizācijas. Jaunieši izdeva rokrakstā lapiņas un žurnālus. Tā 1946. gadā Alūksnes vidusskolā tika arestētas skolnieces par žurnāla "Kokle" izdošanu²⁸, tanī pašā laikā Tukumā arestēja "pretpadomju kontr-

revolucionāru diversantu un teroristu jaunatnes grupu" – 8 nepilngadīgus skolēnus²⁹, Jēkabpils aprīnča Saukas lauksaimniecības tehnikumā likvidēta pretpadomju nacionālistiska organizācija "Sarkanbaltsarkanais karogs"³⁰. 1946. gada 11. aprīlī LK(b)P CK XI plēnumā tika atzīmēts, "ka Valkas aprīnči Mārkalnes pagasta komsorgs Kazaks, Sīpoles pagasta Becis bija saistīti ar bandītiem un ar komjaunatnes biļetēm aizgāja uz mežu. Šādi piemēri ir Jēkabpils un Madonas aprīnčos"³¹.

1947. gada janvārī Madonas aprīnča Stāmerienes Lauksaimniecības tehnikumā "atklāta un likvidēta nacionālistu pagrīdes grupa "Daugavas Vanagi", ko vadīja tehnikuma komsorgs Z. Kupcis"³².

1948. gada janvārī LK(b)P CK birojs konstatēja, ka daudzi komjaunieši, pat komsorgi organizēja jaunatnes kontrrevolucionāras organizācijas dažādos republikas aprīnčos (Daugavpils, Liepājas, Cēsu pilsētā un Jelgavas aprīnči)³³. 1948. gada rudenī "1. un 2. fabriku un rūpniecību skolā izveidota pagrīdes organizācija "Melnā gvarde", .. tā apvienojusies ar "Latvijas taisnības komandu" ar kopēju mērķi – cīnīties pret padomju varu"³⁴.

Drošības komiteja ziņoja, ka "Jaunjelgavas rajonā kolhozā "Darba vara" atklāta pagrīdes buržuāziski nacionālistiska jauniešu organizācija, kas ir darbojusies kā komjaunatnes organizācija. Tās sekretārs G. Zemītis, H. Valmiera, M. Meers arestēti. Šīs organizācijas nolūks bija – bruņošanās, gadījumā ja sāksies karš. Viņa bija ietekmīga citās teritorijās: Birzgalē, Oškalnē, Daugaveškā, Degļupskā"³⁵.

1953. gada 22. jūnijā LKP CK plēnumā Kalnbērziņš savā referātā atzīmēja, ka "1951./1952. mācības gadā atsevišķās vidusskolās Rēzeknē, Rīgā, Talsos un citur tika atmaskotas pagrīdes organizācijas, kas veica aktīvu pretpadomju darbu un gatavojās teroristiskiem aktiem"³⁶. pagrīdes organizāciju likvidēšanu, saka Kalnbērziņš, "partijas un padomju orgāni uzticēja Iekšlietu ministrijai, kas plaši izvērsa represīvos mērus"³⁷. Pēc Kalnbērziņa domām, partijas un padomju orgāni nav vainojami tautas represijās, jo tās veica Iekšlietu ministrijas darbinieki. Tanī pašā CK plēnumā iekšlietu ministrs I. Zujāns izteicās "par nacionālistiskās pagrīdes likvidēšanas nepieciešamību"³⁸. Viņš uzsvēra, ka "jaunieši pārvēršas par politiskiem noziedzniekiem. Tā Rīgas 33. skolā 4.klasē atmaskota grupa no 6 cilvēkiem, kuri gatavoja un izplatīja anti-padomju skrejlapīņus"³⁹. Tālāk Zujāns uzsvēra, ka Alsungas rajonā, Ēdoles nepilnajā vidusskolā atmaskota pagrīdes grupa.

1953. gadā J. Kalnbērziņš slepeni ziņoja Maskavai, ka "pēdējo sešu mēnešu laikā Latvijā kļuvušas biežākas buržuāziskā nacionālisma un pretpadomju darbības izpausmes starp skolēniem. Drošības komitejas orgāni Rīgas, Jelgavas pilsētas, Talsu rajona centrā atklājuši 8 pagrīdes jaunatnes pretpadomju grupas, kuras klausījās radiostaciju "Amerikas Balss" un "Bi-bi-si", izplatīja baumas, pretpadomju lapiņas". J. Kalnbērziņš ziņoja, ka apcietināts 51 cilvēks 10 – 25 gadu vecumā, tajā skaitā 5 komjaunieši un 11 pionieri.⁴⁰

1953. gada 22. jūnijā LKP CK plēnema dalībniekiem iekšlietu ministrs I. Zujāns ziņo, ka garīdznieki "potē" jaunatnē pretpadomju uzskatus. Viņi pārlicina jaunatni nestāties komjaunatnē un kontaktēties ar baznīcu. I. Zujāns konstatē, ka "vājās padomju politiskās audzināšanas rezultātā un mācītāju ietekmē Daugavpils Pedagoģiskā institūtā Saušs un Rasnācis, 8.tās Rīgas un Rugāju vidusskolas Bojārs, Savins un citi atstāja mācības padomju skolā un iestājās garīdznieku seminārijā"⁴¹.

Ticīgie Baltijas republikās, tāpat kā visā Padomju Savienībā, tika pakļauti diskriminācijai. Varas vīri nespēja galīgi sagraut baznīcas autoritāti un nomākt ticīgos. Baznīcas vajāšana radīja nelegālu opozīciju padomju režīmam. Baltijā izveidojās pagrīdes organizācijas. Tādas bija, piemēram, "iniciatīves baptisti un Patiesā Ortodoksā Baznīca. Šī katakombu baznīca aicināja savus locekļus uz aktīvu pretestību bezdievju režīmam"⁴².

Savdabīga pretošanās kustība bija Ziemassvētku un Lieldienu svinēšana. Daudzi skolēni neapmeklēja skolas, bet svinēja šos svētkus. Vecāki kristīja savus bērnus baznīcā. "Nekādi padomju iestāžu aizliegumi nav spējuši atturēt ticīgos sanākt tradicionālajos lielajos baznīcas svētkos, kādi Aglonā notiek katra gada 15. augustā, svinot Marijas Debesbraukšanas dienu"⁴³.

Nacionālkomunistu opozīcija

Historiogrāfijā pastāv viedoklis, ka nevardarbīgās pretestības kustība pret padomju režīmu sevišķi izpaudās laikā, ko dēvē par "Hruščova atkusni" – piecdesmito gadu vidū. Šis laiks stimulēja pretestības kustības atdzīvināšanu. 1953. gadā pēc Staļina nāves jau aizsākās nacionālkomunistu aktivitātes visā Padomju valstī. 12. jūnijā PSKP Prezidijs pieņēma lēmumu, kas orientēja republiku kompartijas apspriest nacionālās politikas izkropļojumus, trūkumus un kļūdas saimnieciskajā un kultūras vadībā. Šādu doku-

mentu sagatavoja Lavrentija Berijas vadībā, un tas atraisīja nacionālās jūtas cilvēkos daudzās republikās: Ukrainā, Lietuvā, Igaunijā, Latvijā un citās.

Latvijas LKP CK, pildot šo PSKP Prezidija lēmumu, sasauca 22. jūnijā plēnumu, kurā J. Kalnbērziņš savā ziņojumā nolasīja PSKP CK lēmumu. Tajā bija teikts: "Uzdot LKP CK un Ministru Padomei radikāli izmainīt stāvokli republikā, likvidēt nacionālās politikas izkropļojumus, likvidēt naidīgo nacionālistisko pagrīdi, realizēt noteiktu cīņu pret padomju likumības pārkāpumiem, administrēšanu un patvaļu pret iedzīvotājiem."⁴⁴

Pēc dažām nedēļām, 27. jūlijā PSKP CK plēnums "nosodīja Berijas noziedzīgo antipartijisku, antipadomju rīcību, kurš gribējis likvidēt partiju, sociālismu, nodibināt kapitālismu"⁴⁵. "Beriju atmaskoja viņa sāncensis Hruščovs, un 1953. gada beigās Berija tika sodīts ar nāvi"⁴⁶. Jāatgādina, ka Berijas sagatavoto 1953. gada 12. jūnija Prezidija lēmumu neatcēla, to sāka īstenot daudzās republikās, tai skaitā arī nacionāļkomunisti Latvijā. Tā 1954. gadā Rīgas pilsētas partijas komitejas birojs Eduarda Berklava vadībā pieņēma lēmumu par latviešu valodas apgūšanu republikā. Šis lēmums uzlika par pienākumu visiem partijas darbiniekiem, strādājošiem valsts iestādēs, medicīnas aprūpē, kultūras jomā, transportā, tirdzniecībā, visās sadzīves nozarēs trīs gadu laikā apgūt latviešu valodu. Pakāpeniski lēmumu sāka realizēt dzīvē.

Nacionāļkomunisti Latvijā aktīvi atbalstīja Hruščova reformu īstenošanu, "kas lauza valdošā aparāta stingrās struktūras un vājināja Maskavas centrālās varas pārraudzību"⁴⁷. Tādēļ nacionāļkomunistu aktivitātes tika virzītas uz to, lai ierobežotu rūpniecības nepamatotu attīstību un pārtrauktu migrācijas procesu. Viņi iestājās pret Latvijas rusifikāciju, pieprasot plašu latviešu valodas lietošanu valsts un partijas aparātā. Nacionāļkomunistu politika izpaudās partijas rindu nacionālā sastāva paplašināšanā. Nacionāļkomunistu opozīcijai raksturīga bija nesamierināšanās ar dažādām pastāvošā režīma izpausmēm. Atzīstot padomju varu, viņi vēlējās to reformēt, panākot lielāku Latvijas autonomiju.

Nacionāļkomunistisko opozīciju Latvijā vadīja Eduards Berklavs – LPSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks. Viņu atbalstīja Kārlis Ozoliņš – Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājs, Indriķis Pinksis – Arodbiedrību padomes priekšsēdētājs, Vilis Krūmiņš – LKP CK otrais sekretārs, Nikolajs Bisenieks – LKP CK sekretārs, Pāvels Pizāns – partijas laikraksta "Cīņa" galvenais

redaktors, Voldemārs Kalpiņš – kultūras ministrs, E. Mūkins – Valsts plāna komitejas priekšsēdētāja vietnieks, Pauls Dzērve – Zinātņu Akadēmijas Ekonomikas institūta direktors, Vladislavs Ruskulis – Latvijas komjaunatnes komitejas pirmais sekretārs, kā arī daudzi citi ministri, viņu vietnieki. Starp atbalstītājiem bija vietējie partijas padomju darbinieki, republikas radošā inteliģence. E. Berklava drošo pretošanos Maskavai atbalstīja latviešu vietējie komunisti un latviešu tauta.

Nacionālkomunistu vadošās virsotnes reformu risinājumi izraisīja satraukumu krieviski konservatīvajā slānī republikas partijas aparātā, kā arī PSKP CK vadībā. Uz Maskavu plūda sūdzības, kurās nacionālkomunistus un viņu piekritējus apvainoja buržuāziskajā nacionālismā. Tādēļ Rīgā ieradās Hruščovs, bet vēlāk atsūtīja PSKP CK sekretāru Muhitdinovu, lai atmaskotu un izrēķinātos ar "buržuāziskiem nacionālistiem" Latvijā. Ar Hruščova rīkojumu 1959. gada jūlijā sasauca LKP CK plēnumu, kurā sagrāva "buržuāziskos" nacionālkomunistus. Rezultātā Eduardu Berklavu atcēla no Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieka amata, izslēdza no LKP CK locekļu rindām un biroja sastāva un izsūtīja no republikas uz Krieviju, Vladimiras apgabalu. Pārējie atbalstītāji arī tika atcelti no amatiem, izslēgti no partijas par marksisma – ļeņinisma politikas izkropļojumu un lielkrievu tautas lomas ignorēšanu Latvijā, par separātismu un lokālismu. No ieņemamajiem amatiem tika atbrīvoti LKP CK pirmais sekretārs Jānis Kalnbērziņš, LPSR Ministru Padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis, kuri simpatizēja nacionālkomunistu reformām un bija viņu nelegālie atbalstītāji. Par LKP CK pirmo sekretāru iecēla Arvīdu Pelši, kurš jau bija ieguvis PSKP vadoņu uzticību.

1959. gada jūlija plēnuma lēmuma rezultātā Latvijas kompartijā notika partijas "tīrīšana" no "buržuāziskiem nacionālistiem". "Tas skāra apmēram 2000 latviešu partijas biedru."⁴⁸ Izskaužot jebkuru patstāvību politikā, ekonomikā, kultūrā, A. Pelše noveda republiku visdziļākajā stingumā, pakļaujot to Maskavas centralizētajai varai. Šo līniju 60-to gadu vidū turpināja A. Voss, kurš centīgi atbalstīja Maskavas neostaļinisma politiku. Stingums sabiedrībā, ekonomikas lejupslīde, neostaļiniskais režīms radīja sabiedrībā jaunu opozīciju padomju iekārtai.

Plaisa starp latviešiem un no viņiem ar politiskiem, sociāliem un nacionāliem šķēršļiem atdalīto valdošo aparātu nepārtraukti palielinājās pēc reformorientēto nacionālkomunistu kustības sa-

graušanas. Laikā, kad valdošais aparāts grima neostaļinisma sastingumā, iedzīvotāju vidū radās pastiprināts "rietumniecisks process". Pēc tam kad Latvija divdesmit gadus tikpat kā hermētiski bija slēgta no Eiropas politiskās un kulturālās attīstības, septiņdesmitajos gados pastiprinātie Austrumu un Rietumu kontakti izraisīja iedzīvotājos arvien lielāku orientāciju uz moderno attīstību Rietumos. No šāda viedokļa raugoties, neostaļiniskais režīms lielai daļai latviešu likās vēl atbaidošāks un atpalcīgāks.

Opozicionārā nostāja latviešos bija plaši izplatīta. Bet organizēta opozicionāra pagrīdes darbība personiskā riska dēļ aptvēra tikai mazu daļu iedzīvotāju. Dažādās nelegālās grupās un pulciņos apsprieda oficiāli neatzītus uzskatus un pēc iespējas tos izplatīja.⁴⁹ Kopš sešdesmito gadu beigām šīs grupas un arī atsevišķas personas griezās ar aicinājumiem un uzsaukumiem pie sabiedrības Rietumos. Latviešu opozicionārās grupas bieži strādāja kopā ar igauņu un lietuviešu grupām.⁵⁰ Organizētās latviešu opozīcijas galvenās prasības bija demokrātijas, kā arī latviešu tautas pašnoteikšanās un nacionālo un kultūras tiesību ievērošana.

"Septiņpadsmit latviešu komunistu vēstule"

Nacionālkomunisti, kas bija uzstājušies pret Latvijas pārkrievošanu, pārmērīgo centralizāciju no Maskavas puses, kā arī pret migrāciju, bet cietuši sakāvi 1959. gadā, nespēja ar to samierināties. Daudzus gadus nelegālos apstākļos diskutējot, nacionālkomunisti nāca klajā ar Aicinājumu ārzemju komunistiem.

Šis Aicinājums bija pazīstams kā "Septiņpadsmit latviešu komunistu vēstule", kas sasniedza Brīvo pasauli 1972. gada sākumā⁵¹. Šajā anonīmajā vēstulē latviešu komunisti vērsās pie brālīgajām komunistiskajām partijām ārzemēs ar nolūku, lai tās palīdzētu ietekmēt PSKP vadoņus, kas pieļauj nacionālā jautājuma izkropļojumu, Latvijas rusifikāciju, rupju cilvēktiesību un vārda brīvību pārkāpumus. Partijas konferences, sanāksmes, kongresi ir rūpīgi sagatavotas izrādes. Tās sasauc, lai radītu šķītumu par demokrātiju partijas iekšienē. Viss, ko runā partijas saietos, ir meli. Jebkuru mēģinājumu ieblīst novērtē kā uzstāšanos pret partiju, pret ļeņinismu, un tādus drošminiekus ne tikai atceļ no visiem amatiem, bet viņiem atņem brīvību, viņus apcietina, iesloga nometnēs un cietumos necilvēcīgos apstākļos, izsūta, kādreiz viņi pat uz visiem laikiem pazūd bez vēsts⁵².

Šie 17 latviešu komunisti nelokāmi ticēja marksisma-ļeņinisma idejai, cerēja, ka sabiedrībā viss ir atkarīgs no vadoņiem, ka sociālismu var glābt. Tā bija dziļa utopija. To apzinoties, tautas veselais saprāts lika protestēt pret marksismu-ļeņinismu, pret komunistisko ideoloģiju, okupācijas režīmu.

Baltijas Federācija

Sešdesmitie gadi iezīmējās ar aktīvu pagrīdes pretestības kustību Latvijā. Tā bija zināmā mērā reakcija uz nacionālkomunistu pretestības sagrāvi, uz A. Pelšes politiku – kultivētu lielkrievu šovinismu.

Pretestības kustības rindās iesaistījās daudz jauniešu, kuri vēlāk nonāca soda nometnēs. "1960. gadā apsūdzēts tika Vilnis Krūkliņš un divi citi latvieši, apvainojot viņus sacelšanās kustības organizēšanā. Krūkliņu notiesāja uz 10 gadiem cietumā."⁵³ Publikācijās izteikta varbūtība, ka viņa apcietinājums bija saistīts ar streiku 1960. gada jūnijā rūpnīcā VEF un Rīgas Vagonu rūpnīcā. Streikotāji pieprasīja Jāņu dienas svinēšanu un augstākas algas. Politieslodzīto koncentrācijas nometnēs, cietumos un psihiatriskajās slimnīcās sāka ienākt cilvēki, kuri bija saistīti ar "samizdatu", kas izplatīja mašīnrakstā publikācijas, vērtējumus par sociālistisko sabiedrību, kura bija nonākusi dziļā ekonomiskā, tiesiskā, psiholoģiskā krīzē. Pret šādiem cilvēkiem tika vērstas politiskas represijas, jo viņi tika uzskatīti par padomju režīma pretiniekiem. "1962. gadā arestēja 8 latviešus, apsūdzot tos par biedriem organizācijā, sauktā "Baltijas Federācija". Tiesa viņus atrada par vainīgiem pretpadomju aģitācijā un par piedalīšanos pretpadomju organizācijā."⁵⁴

Viktors Kalniņš žurnālā "Latvija Šodien" rakstā "Neredzamā fronte", vērtējot pretestības kustību, min jauniešus, kuri centās izveidot nacionāla rakstura organizāciju. Liepājā tādi bija Jānis Kadžiševskis un Gunārs Gūtmanis, Cēsis – Valters Rudzītis, Valmierā – Jānis Brakovskis, Gulbenē – Visvaldis Žīgurs, Alūksnē – Jānis Līdums, Daugavpilī – Pedagoģiskā institūta matemātikas students Māris Strupulis - Grinbergs. Daudz bija tādu, kurus notiesāja par Latvijas karoga izkāršanu (visbiežāk tas notika Latvijas valsts svētkos) vai padomju karogu sadedzināšanu; tā cietumos un soda nometnēs nonāca Bruno Javoīšs, Osvalds Volkovs, Māris Andžijevskis, Igors Titovs, Imants Lietuvietis un citi.

Nacionālā pretestības kustība pieauga ne vien Latvijā, bet arī Igaunijā un Lietuvā. Baltijas Federācijas pretestības kustība centās

apvienot Latvijas, Igaunijas un Lietuvas pārstāvjus. Čeka atklāja un apcietināja cīnītājus par Baltijas federāciju. To vidū bija "Viktors Kalniņš, Gunars Rode, Valters Rudzītis, Vītolds Baikaus, Kristaps Grīnbergs, Reinholds Kalniņš, Uldis Ofkints, Evalds Ližbovskis, Imants Lietuvietis, Aina Zibauka, Ziedonis Rozenbergs, Artūrs Hincs, Kārlis Šēfers, Maija Silmale, Lidija Doronina, Vadzis, Astris"⁵⁵. Baltijas Federācijas vadītāji Viktors Kalniņš un Gunārs Rode tika sodīti ar 15 gadiem ieslodzījumā. Baltijas Federācijas galvenās prasības bija demokrātija un latviešu tautas pašnoteikšanās, kā arī nacionālo un kultūras tiesību ievērošana.

Ka režīms vēlējās iebaidīt visus potenciālos ienaidniekus, var spriest pēc vairākiem brutāliem spriedumiem – ne tikai Baltijas Federācijas prāvā, bet arī Jura Ziemeļa, Jāņa Jadžēviča, Zigurda Masuļa tiesāšanā. Juri Ziemeļi (no Bauskas raj. Bārbeles) tiesāja otro reizi. Pirmo reizi viņu, vēl skolnieku, sodīja ar brīvības atņemšanu uz diviem gadiem, bet neilgi pēc iznākšanas par savērnieku organizācijas veidošanu piesprieda 15 gadus.

1981. gadā Valsts Drošības komitejas dienests sadzina pēdas Latvijas Sociāldemokrātijai. Tās vadītājs Juris Būmeisters un Dainis Lismanis, neraugoties uz Rietumu sociāldemokrātisko partiju un valdību iesniegumiem, tika 1981. gadā notiesāti uz 15 un 10 gadiem cietumā.⁵⁶ 1983. gadā norisa vairākas citas prāvas pret opozīcijas aktīvistiem. Viena no tām bija vērsta pret Gunāru Astru, kura galavārds sēdē kopš tā laika ir kļuvis par latviešu demokrātiskās opozīcijas programmas manifestu.⁵⁷

Čehoslovākijas notikumi

Daudzus protestus izraisīja Čehoslovākijas pretestības apspiešana 1969. gadā. Pret Padomju armijas intervenci Čehoslovākijā iestājās Latvijas žurnālists Ivars Žukovskis⁵⁸, kurš kritizēja padomju iekārtas politiku. Šajā sakarā 1969. gadā Ivaru Žukovski notiesāja uz 5 gadiem spaidu darbos. Pēc atgriešanās Latvijā Žukovski atkal arestēja, jo čeka atrada viņa rakstītu petīciju Apvienoto Nāciju Organizācijas Cilvēku tiesību komisijai. Viņu notiesāja uz 6 mēnešiem cietumā. 1974. gadā Žukovski atkal notiesāja uz 2 gadiem darba nometnē, apvainojot viņu zagšanā.

Krāslavas skolotājs un kolhoza priekšsēdis Jānis Jakimovičs, dzimis 1931. gadā, publiski izteicās pret Čehoslovākijas okupāciju un slukto apiešanos ar politiskajiem cietumniekiem. 1968. gadā viņu

izslēdza no komunistu partijas un atlaida no darba. 1969. gadā viņu apcietināja un pēc izmeklēšanas ievietoja Rīgas psihiatriskajā slimnīcā. No tās iznācis kā invalīds 1971. gadā⁵⁹.

"J. Jakimovičs rakstīja vēstuli Mihailam Suslovam un Komunistu partijas Centrālajai komitejai, protestējot pret J. Golanskova, A. Ginsburga un citu enerģisku jaunās paaudzes locekļu vajāšanu."⁶⁰ 1968. gada 28. jūlija vēstulē pievieno savu parakstu, izsakot savu atbalstu Čehoslovākijas Komunistu partijas rīcībai."⁶¹

Čehoslovākijas pretestības apspiešana 1969. gadā izsauca lielu tautas sašutuma vilni Latvijā. Tā 1969. gada 13. aprīlī Rīgā pie Brīvības pieminekļa sevi aizdedzināja ebreju tautības students Ilja Ripss⁶². Pie viņa atrada plakātu, kurā izteikts protests pret padomju varasdarbiem Čehoslovākijā.⁶³ 1969. gada 7. novembrī trīs jaunieši – Gunārs Bērziņš, Laimons Markants un Valerijs Lūks izdala cilvēkiem 8000 skrejlapas, kurās apskatīti notikumi Čehoslovākijā, krievu – ķīniešu attiecības un nacionālitāšu problēmas Padomju Savienībā. Viņus tiesāja 1970. gada 4. februārī un sodīja par pretpadomju propagandu un ieroču turēšanu.⁶⁴

Latvijā komunistiskās iekārtas režīmā pastāvēja pagrīdes opozīcijas: "Latvijas Neatkarības kustība", "Latvijas Demokrātiskā jaunatnes komiteja", "Latvijas Kristīgo demokrātu asociācija" un Romas Katoļi Daugavpilī. Dalībnieki rakstīja uzsaukumus un izplatīja skrejlapas. Šīs grupas čeka neatklāja, un tās darbojās ilgāku laiku.

Par šīm organizācijām ziņas ārzemēs sāka parādīties tikai 1975. gada vidū. Pirmā vēstule, kas nonāca Brīvajā pasaulē un ir adresēta latviešiem ārzemēs, datēta ar 27. jūliju⁶⁵. Tajā tika paustas bažas, "ka, turpinoties padomju politikai, izteiktā politiskā apspiestībā, pārkrievošanā, ideoloģiskā indokrinēšanā, morālā degradācijā, zemā dzimstībā, ģimeņu nestabilitātē, alkoholismā utt., mūsu tautai ir maz cerību pastāvēt"⁶⁶.

Aktīvi darbojās Latvijas Demokrātiskā jaunatnes komiteja, kuru vadīja Jānis Briedis. Komitejas dalībnieki sūtīja vēstules latviešiem ārzemēs, mudināja cilvēkus dzīvot pēc Andreja Saharova parauga. Žurnālā "Latvija Šodien"⁶⁷ publicētie materiāli liecina par šo pagrīdes organizāciju savstarpējās sadarbības saskaņošanu.

Pēc "samizdata" informācijas ir vēl viena opozicionāru grupa Latvijā – "Latvijas Kristīgā demokrātu asociācija". 1975. gada decembrī viņi izsūtīja vēstules Baltijas valstu vadošām personām ārzemēs, kurās pauda savus uzskatus.⁶⁸

Latvijas Demokrātiskā jaunatnes komiteja un Latvijas Neatkarības kustība kopēji rakstījuši vēstuli Latvijas valdībai 1976. gada 17. jūnijā. Vēstuli parakstījuši Jānis Briedis un Juris Upmanis. Tā rakstīta, sakarā ar Latvijas 36 gadu okupāciju, latviešu deportācijām un latviešu tautas un latviešu kultūras pārkrievošanu. Autori uzsver, ka atzīst miera politiku, viņi atbalsta padomju tautu patstāvības centienus. Visas trīs minētās latviešu organizācijas nosūtījušas arī pateicības vēstuli Austrālijas valdības vadītājiem M. Frēzeram sakarā ar lēmumu, kurā tika noraidīta Baltijas valstu inkorporācija PSRS un atcelts Vitlama valdības lēmums⁶⁹.

Helsinku deklarācija

1972. gada septembrī Helsinkos, Somijā sanāca Eiropas valstu, Padomju Savienības, ASV un Kanādas pārstāvju konference.⁷⁰ Pēc deviņu mēnešu spriešanas konference vienojās par dokumentu, ko nosauca par "Helsinku konferences galīgo rekomendāciju". 1973. gadā visu dalībnieku ārlietu ministri atkal sanāca Helsinkos, lai šo rekomendāciju apspriestu. Šīs ministru apspriedes turpinājās Ženēvā, Šveicē no 1973. gada septembra līdz 1975. gada jūlijam. Tajā izstrādāja dokumentu, ko sauca par "Drošības un sadarbības galīgo aktu". Šo aktu Helsinkos 1975. gadā parakstīja 33 Eiropas valstu (to skaitā arī Padomju Savienības), ASV un Kanādas pārstāvji. 1991. gadā tam pievienojās arī Latvija.

Helsinku Noslēguma akts (Helsinku deklarācija) paredzēja, ka valstis, kas šo deklarāciju parakstīja, garantēs saviem iedzīvotājiem fundamentālās tiesības, saimniecisko un sociālo progresu un labklājību. Valstis, kas deklarāciju parakstīja, apsolījās respektēt citu valstu suverenitāti un nelietot bruņotu varu vai bruņotas agresijas draudus domstarpību izšķiršanai. Dalībnieki apņēmās sadarboties humanitārajā un kultūras jomā. Fundamentālo tiesību garantijās ietilpa domu, sirdsapziņas un ticības jeb reliģijas brīvība.

Helsinku vienošanās paredzēja, ka valstu robežas nav aizskaramas. Pēc šī principa "Valstis, kas vienojās, atzīst par neaizskaramām savstarpējās robežas un atsakās tagad un nākotnē šīs robežas aizskart. No tā izriet, ka tās neizteiks prasības un nemēģinās piesavināties daļu vai visu kādas dalībnieces teritoriju"⁷¹.

Pēc tam ir notikusi virkne starptautisku konferenču (1978., 1980.,⁷² 1982., 1985.), kurās tika aplūkots, kā valstis pilda Helsinku vienošanos.

Šais konferencēs ASV pārstāvji aizrādīja, ka Padomju Savienība nav izpildījusi Helsinku akta principus, kas paredzēja, ka tautām ir tiesības noteikt pašām savu politisko, ekonomisko, kulturālo un sociālo attīstību, neiejaucoties citām valstīm no ārpuses. ASV pārstāvji atgādināja, ka 1940. gadā Padomju Savienība nelikumīgi ar varu ir ieguvusi Igauniju, Latviju un Lietuvu. Kad 1979. gadā sakarā ar Hitlera un Staļina līguma četrdesmitgadi disidenti Baltijas valstīs prasīja šī līguma atcelšanu, prasības parakstītājus vajāja.

1976. gada 12. maijā sakarā ar Helsinku deklarāciju Maskavā nodibinājās pirmā grupa⁷³ ar mērķi iedzīvīnāt vispārējo cilvēku tiesību aizstāvēšanu PSRS. Tai sekoja grupas Ukrainā, Lietuvā. Lietuvas grupā "darbojās literāts un vēsturnieks Viktors Petkus, jezuītu priesteris Karols Garucks, dzejnieks Toms Venclovs, dzejniece Ona Poskiene, žīdu ārsts Dr. Eitans Finkelšteins"⁷⁴. Viņi centās apvienot disidentus arī no Latvijas un Igaunijas.

Helsinku grupa līdz 1980. gadam bija izdevusi kādas septiņpadsmit publikācijas par situāciju okupētajā Lietuvā, par leišu valodas un kultūras apspiešanu. Bez tam viņi publicēja divdesmit "laicīgus pagrīdes žurnālus "Samizdat" (pašu izdevums). Par žurnālu izdošanu notiesāja profesoru Vītautu Skodisu uz septiņiem gadiem spaidu darbu nometnē"⁷⁵.

Arī Igaunijā pagrīdē iznāca literāri un politiski žurnāli, starp tiem "Eesti rahvuslik hääl" (Igaunņu Nacionālā balss) un "Eesti demokraat" (Igaunņu Demokrāts).

Prof. Edgars Dunsdorfs, analizējot disidentu kustību Baltijā, nāca pie slēdziena, ka, "salīdzinot ar okupēto Lietuvu un Igauniju, okupētajā Latvijā disidentu darbība bija mazāk rosīga un disidentu grupas dibinājās vēlāk"⁷⁶. Uldis Bluķis rakstā "Baltijas pretestības kustība"⁷⁷ 1980. gadā, analizējot nacionālās kustības aktivitāti, uzsvēra, ka Lietuvā "augstākais zināmais viena memoranda parakstītāju skaits ir bijis ap 170 000. Neatļautās reliģiskās procesijās piedalās tūkstošiem lietuviešu. Igaunijā 1980. gada oktobra demonstrācijās piedalījās vairāki tūkstoši jauniešu... Pēc 1981. gada 1. decembra streika Tallinā īslaicīgi aizturēja ap 150 cilvēku. Augstākais skaits Latvijā: ap 10 Baltijas Federācijas lietā iekļautie"⁷⁸. Tātad Uldis Bluķis secināja, ka "nacionālo aktīvistu skaits Lietuvā sniedzas vismaz desmitos tūkstošos, Igaunijā – tūkstošos, bet Latvijā – desmitos"⁷⁹. Jāteic, ka trimdinieku rīcībā nebija pietiekošas informācijas par pretestības kustības dalībniekiem Latvijā.

Vērtējot nacionālās kustības aktivitātes Latvijā, vēlāk prof. Edgara Dunsdorfa "Archīva" 27. sējuma papildinājuma publicējumā ievietota sadale "Disidenti Latvijā" (ar īsām biogrāfiskām izziņām), un te disidentu skaitā minētas 92 personas, to starpā 38 personas dzimušas okupētās Latvijas laikā.

45 Baltiešu memorands

Pretestības kustības gaitā latvieši ar savām vēstulēm, adresētām pasaules ievērojamākām personām, cerēja pievērst aizrobežu sabiedrības uzmanību tam, kas notiek Latvijā un ko grib panākt nacionālā kustība, uz kādu mērķi tā tiek virzīta. Spilgts piemērs tam – 45 Baltiešu parakstītais memorands⁸⁰. Tas ir baltiešu iesniegums PSRS valdībai, VFR valdībai, VDR valdībai, Atlantijas Hartas parakstītājām valdībām, Apvienoto Nāciju ģenerālsekretāram Kurtam Valdheima kungam. Dokuments iesniegts 1979. gada 23. augustā sakarā ar Molotova - Ribentropa 1939. gada noziedzīgā pakta noslēgšanas 40-to gadadienu. Memoranda parakstītāji pieprasīja divu lielāko vēstures tirānu – Staļina un Hitlera sazvērestības pakta publicēt ar visiem slepenajiem papildu protokoliem, pasludināt to par neesošu no tā parakstīšanas momenta un likvidēt minētā pakta sekas: izvākt ārvalstu karaspēku no Baltijas teritorijas. Memorandā tika atgādināts un norādīts uz starptautiskiem dokumentiem, kuros paustas Tautas pašnoteikšanās tiesības. Memoranda beigu daļā izteikta vēlēšanās, lai ANO Asamblejas nākamajā sesijā tiktu apskatīts jautājums par stāvokli Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, jo šo valstu tautām atņemtās tiesības un iespējas pašām noteikt savu likteni.

Šo iesniegumu sākotnēji parakstījuši 45 baltieši. No latviešu puses parakstījušies – Ints Cālītis, Uldis Ofkants, Juris Ziemeļis, Ivars Žukovskis. Lietuvā zem šī iesnieguma vēlāk parakstījušies vairāk nekā 30 tūkstoši cilvēku.

Latvijā memoranda parakstītāji tika apcietināti un sodīti ar izsūtīšanu uz dažādām ieslodzījuma vietām un noietnēm. Inta Cālīša dzīvē šis arests bija trešais. 1986. gadā Gorbačova liberalizācijas politikas iespaidā notika ieslodzīto pirmstermiņa atbrīvošana, tomēr I. Cālītim, vienīgajam no Latvijas, saglabāja arī nosacīto soda termiņu.

Visus piecus gadu desmitus ilgajā okupācijas periodā Latvijā, Lietuvā un Igaunijā pretestības kustība ir izprotama kā atbilde

uzspiestam totalitāram režīmam. Cīnoties pret to cilvēki cerēja atgūt valstisko neatkarību.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Ojārs Niedre. *Latvijas armijas iznīcināšanas process 1940. – 1941. gadā* // *Latvijas Vēsture*, 1994, 1.(12.) nr., 28. – 29. lpp.; 1., 2., 3., 4. arhīva dokumenti, sk. turpat, 52. – 58. lpp.

² Nikolajs Balabkins. *Profesors Arnolds Aizsilnieks (1898. – 1982.)* // *Latvijas Vēsture*, 1996, 5.(24.) nr., 134. lpp.

³ *Latvijas Centrālā Padome – LCP. Latviešu nacionālā pretestības kustība 1943 – 1945.* LCP, 1994, 5. lpp.

⁴ Ilga Gore. *1953. gada karstā vasara* // *Literatūra un Māksla*, 1989, 10. jūn., 5. lpp.

⁵ *Sakarā ar radnieku apcietināšanu bija apdraudēti kādai par "tautas ienaidnieku" izsludinātai personai visi ģimenes piederīgie.* *Salīdz. Cīņa*, 1989, 4. jūl., 2. lpp.

⁶ *Andress Kings. Kas notiek Baltijā? Grāmatu Draugs*, 1974, 158. lpp.

⁷ Ojārs Niedre. *Pretpadomju un propadomju pretošanās kustība okupācijas režīmam* // *Atmoda Atpūtai*, 1994, 13. jūl., 8. lpp.

⁸ Tālvāldis Vilciņš. *Partizāni pēckara Latvijā: dokumentāls ieskats.* *Latvijas arhīvi*, 1/1994, 42. lpp.

⁹ *Turpat*, 42. – 44. lpp.

¹⁰ *Turpat*, 44. lpp.

¹¹ *Turpat*.

¹² *Turpat*.

¹³ *Turpat*.

¹⁴ *Heinrihs Strods. Latvijas nacionālo partizāņu karš. 1944 – 1956. R.*, 1996, 527. lpp.

¹⁵ *LVA PA*, 101. f., 11.apr., 70.l., 88. – 106.lapa.

¹⁶ O. Niedre. *Pretpadomju un propadomju pretošanās kustība okupācijas režīmam* // *Atmoda Atpūtai*, 1994, 13. jūl.

¹⁷ *Turpat*.

¹⁸ *LVA PA*, 101. f., 16.apr., 10.l., 7.lapa.

¹⁹ *Turpat*.

- ²⁰ LVA PA, 101. f., 16. apr., 41. a. l., 185. lapa.
- ²¹ O. Niedre. *Pretpadomju un propadomju pretošanās kustība okupācijas režīmam // Atmoda Atpūtai*, 1994, 13. jūl., 8. lpp. LVA PA, 101. f., 16. apr., 41. a. l., 183. – 189. lapa.
- ²² LVA PA, 101. f., 16. apr., 10. l., 61. lapa.
- ²³ *Heinrihs Strods. Latvijas nacionālo partizāņu karš. 1944 – 1956. R*, 1996, 560. lpp.
- ²⁴ *Turpat*, 490. lpp.
- ²⁵ *Turpat*, 498. lpp.
- ²⁶ *Tēvzeme un Brīvība. Par redakciju atbild K. Pērkons. 1946, Nr. 1.*, 1. lpp.
- ²⁷ *Turpat*.
- ²⁸ LVA PA, 101. f., 9. apr., 73. l., 58. lapa.
- ²⁹ *Turpat*, 55. lapa.
- ³⁰ *Heinrihs Strods. Latvijas nacionālo partizāņu karš. 1944 – 1956. R*, 1996, 544. lpp.
- ³¹ LVA PA, 101. f., 9. apr., 5. l., 71. lapa.
- ³² *Heinrihs Strods. Latvijas nacionālo partizāņu karš. 1944 – 1956. R*, 1996, 544. lpp.
- ³³ *Heinrihs Strods. Latvijas nacionālo partizāņu karš. 1944 – 1956. R*, 1996, 545. lpp.; LVA PA, 101. f., 1. apr., 5. l., 3. – 9. lapa.
- ³⁴ *Heinrihs Strods. Latvijas nacionālo partizāņu karš. 1944 – 1956. R*, 1996, 545. lpp.; LVA PA, 101. f., 1. apr., 5. l., 3. – 9. lapa.
- ³⁵ LVA PA, 101. f., 9. apr., 5. l., 71. lapa.
- ³⁶ LVA PA, 101. f., 16. apr., 10. l., 7. lapa.
- ³⁷ *Turpat*.
- ³⁸ LVA PA, 101. f., 16. apr., 10. l., 58. lapa.
- ³⁹ *Turpat*, 60. lapa.
- ⁴⁰ *Heinrihs Strods. Latvijas nacionālo partizāņu karš. 1944 – 1956. R*, 1996, 547. lpp.
- ⁴¹ LVA PA, 101. f., 16. apr., 10. l., 61. lapa.
- ⁴² *Andress Kings. Kas notiek Baltijā? Grāmatu Draugs*, 1974, 107. lpp.
- ⁴³ *Ādolfs Šilde. Pretestības kustība Latvijā*. 24. lpp.
- ⁴⁴ LVA PA, 101. f., 16. apr., 10. l., 5. lapa.
- ⁴⁵ *Turpat*, 12. l., 3. lapa.
- ⁴⁶ *Egils Levits. Latvija padomju varā // Latvijas Vēsture*, 1991, Nr. 2., 55. lpp.
- ⁴⁷ *Turpat*, 56. lpp.
- ⁴⁸ *Turpat*, 57. lpp.

⁴⁹ Salīdz. Uldis Jansons: *Die nationale Oposition in Lettland. – izdevumā: Osteuropa – Info, Nr. 62/63, 1985, S. 24ff.*

⁵⁰ Piemērus sk. – Dzintra Bungšs: *Joint Political Initiatives by Estonians, Latvians and Lithuanians as Reflected in Samizdat Materials, 1969 – 1987, izdevumā: Journal of Baltic Studies, Vol. XIX/3, Fall 1988, pp. 267ff.*

⁵¹ Aina Zariņa. *Latvija Šodien. 1977, okt., Nr.5., 3. lpp.*

⁵² Ādolfs Šilde. *Pretestības kustība Latvijā. Stokholmā, 1972, 38. – 39. lpp. Šeit (aut. – Ļ. Zīle) dod tikai īsus izvilkumus no "Aicinājuma ārzemju komunistiem".*

⁵³ Aina Zariņa. *Latvija Šodien. 1977, okt., Nr.5., 2. lpp.*

⁵⁴ Turpat.

⁵⁵ Ādolfs Šilde. *Pretestības kustība Latvijā. Stokholmā, 1972, 26. lpp.*

⁵⁶ Egil Levits: *Der politische Konflikt zwischen den Selbstbestimmungsbestrebungen und dem sowjetischen Herrschaftsanspruch in Lettland. – 55. lpp.*

⁵⁷ Sk.: *Latvian Dissent. Case Histories of the 1983 Soviet Campaign to silence political dissidents in Latvia, Rockville / Maryland 1983, pp. 8ff.*

⁵⁸ Aina Zariņa. *Latvija Šodien. 1977, okt., Nr.5., 3. lpp.*

⁵⁹ Edgars Dunsdorfs. *Archīvs, 27. sēj., 208. lpp.*

⁶⁰ Aina Zariņa. *Latvija Šodien. 1977, okt., Nr.5., 2. lpp.*

⁶¹ Turpat, 3. lpp.

⁶² Turpat.

⁶³ Turpat.

⁶⁴ Aina Zariņa. *Latvija Šodien. 1977, okt., Nr.5., 3. lpp.*

⁶⁵ Turpat.

⁶⁶ Turpat.

⁶⁷ Turpat, 4. lpp.

⁶⁸ Turpat.

⁶⁹ Turpat.

⁷⁰ Edgars Dunsdorfs. *Archīvs, 27. sēj., 194. lpp.*

⁷¹ Turpat.

⁷² *USA Department of State, Bureau of Public Affairs, Eight Semiannual Report, Dec.1, 1979 – May 31, 1980.*

⁷³ Edgars Dunsdorfs. *Archīvs, 27. sēj., 197. lpp.*

⁷⁴ Turpat.

⁷⁵ Turpat.

⁷⁶ Turpat, 198. lpp.

⁷⁷ Uldis Bluķis. *Latvija Šodien*. 1982, Nr.10., 119. lpp.

⁷⁸ Turpat.

⁷⁹ Turpat.

⁸⁰ *Latvija Šodien*, 1980, sept., 111. – 112. lpp.

- * *Uzdārtā Būvniecība, Latvian Studies*, 1982, No. 10, 140-146 pp.
- * *Tarps*
- * *Tarps*
- * *Latvian Studies*, 1980, vol. 111, 115-118 pp.

I

SABIEDRĪBAS
ATRAISĪŠANĀS
NO HELSINKI-86
LĪDZ
TAUTAS FRONTES
1986. gada - 1988. gada oktobra

Demokratizācijas procesu aizsākums

1985. gada aprīlī, kļuvis par PSKP CK ģenerāļsekretāru, Mihails Gorbačovs pasludināja padomju sabiedrības pārkārtošanos – "perestroiku". Gorbačovs ar "perestroiku" vēlējās reformēt saimniecisko dzīvi visā Padomju Savienībā, lai paglābtu tās iekārtu no bojāejas. Ar reformām viņš cerēja atrisināt hroniskās saimnieciskās grūtības. Līdz pārbūvei padomju režīms izcēlās ar centralizētu plānošanu, kuras birokrātija nomāca katru iniciatīvu. Tas bija izskaidrojums zemai darba ražībai un zemas kvalitātes preču ražojumiem, savukārt tas liecināja arī par zemu dzīves līmeņa standartu. Reformu rezultātā Gorbačovs bija iecerējis Valsts plāna lomas samazināšanu. Uzņēmumos paredzēja ieviest saimniecisko aprēķinu. Rūpnīcām ļāva patstāvīgi noteikt pašām ražošanas apjomu, sabalansēt izdevumus ar ienākumiem un panākt peļņu, ko varētu izmantot jaunas tehnoloģijas ieviešanai, tādā veidā atsakoties no valsts subsīdijām. Līdztekus tika veicināta arī privātā iniciatīva pakalpojumu sfērā, amatniecībā, tirdzniecībā. Lauksaimniecībā atļāva kolhoziekiem un lauku iedzīvotājiem apstrādāt lielākus piemājas zemes gabalus. Laukos veidoja ģimeņu kopuzņēmumus. Šāda veida saimnieciskās reformas neapšaubāmi varēja būt nozīmīgas pastāvošai valsts iekārtai, tās varēja kaut ko uzlabot ekonomikā, ražošanā, bet nevarēja ietekmēt padomju iekārtas pašus pamatus, jo turpināja pastāvēt centralizēta un plānotā saimniecības sistēma ar vienotu Valstsplānu resoru patvaļu, arī laukos palika vienīgā īpašuma forma – kolhozi un sovhozi.

Gorbačova "perestroika" skāra arī sabiedrības attiecības. Tas nozīmēja, ka sabiedrībā mēģināja ieviest politiskas reformas. Izsludinātā atklātība – "glasnostj" pilsoņos radīja brīvības sajūtu, paplašināja viņu tiesības, ļāva kritiski runāt sapulcēs, izteikties presē par noklusētām problēmām, piedalīties demonstrācijās, radīt neformālas organizācijas, iestāties pret migrāciju, dabas piesārņošanu, par latviešu valodas atjaunošanu. Tas viss kopumā liecināja par demokratizācijas procesu aizsākumu sabiedrībā.

Atklātuma apstākļos Baltijas republikās prese, televīzija un radio runāja par sabiedrības sarežģītajām problēmām kopumā. Politiskās un garīgās atmodas laiks bija iestājies. Neraugoties uz to, ka Gorbačova pārveidojumi sabiedrībā bija radīti no augšas,

tomēr tauta modās un aktivizējās plašos slāņos. Atmodas sākumposmā latviešu tauta izteica bezbailīgi, brīvi savas domas un emocijas tautas dziesmās. Dziesmām bija liela nozīme tautiskās atmodas veicināšanā. Dziedāja vienkāršas dziesmas, tās atbilda tautas vairuma izpratnei un gaumei ("Rīga dimd", "Stāsti manim, Daugaviņa", "Tik pie Gaujas", "Pūt, vējiņi" un citas), bet tās ieguva politiskas demonstrācijas raksturu.

Rietumos jūsmoja par Gorbačova iesākto pārbūvi. Jūsmoja arī padomju zemē, gaidot dziļas saimnieciskas reformas valstī, konstruktīvu, saprātīgu pieeju ārpolitisko problēmu risinājumam.

Neparasts notikums Latvijas vēsturē bija Šatokvas konference Jūrmalā 1986. gada 15.–19. septembrī ar devīzi: "ASV–Padomju attiecību konference – ceļojums atklātā diplomātijā"¹. Šatokvas konferences pirmsākums bija 1985. gadā notikusī konference starp ASV un PSRS valdības pārstāvjiem un ieinteresētām privātām personām Ņujorkas pavalstī. PSRS valdība uzaicināja Šatoku I sarīkot 2. konferenci Jūrmalā. Tā kā ASV valdība nekad nav atzinusi padomju varu Latvijā, radās jautājums, vai ASV valdības pārstāvjiem pienāktos debatēt ar Padomju valdības pārstāvjiem okupētajā Latvijā. "ASV Ārlietu ministrija (*State Department*) tomēr vēlējās šo problēmu pārrunāt ar Amerikas Latviešu apvienības (ALA) pārstāvjiem. ALAs priekšsēdētājs Aristīds Lambergs pieprasīja, lai pirms šīs konferences ārlietu ministrs (*Deputy Secretary of State*) Džons C. Vaitheds (*Whitehead*) rakstiski garantētu, ka šī konference nekādā veidā nemazinātu vai nemainītu ASV padomju varas neatzīšanas politiku Latvijā, ka konferences laikā ASV valdības pārstāvji publiski atgādinātu šo politiku padomju pārstāvjiem un publikai Latvijā un vērstu uzmanību uz rusifikāciju un uz pilsoņu tiesību pārkāpšanu Latvijā, ka ASV valdības pārstāvji noraidītu satikšanos ar Latvijas PSR valdības pārstāvjiem šajā konferencē, bet, ja iespējams, satiktos ar latviešu disidentiem un pilsoņu tiesību aktivistiem Rīgā, lai Šatoka I pieprasītu konferences norisi 3 valodās – latviešu, krievu un angļu, lai šis pirmais pieprasītu latviešu tautības interesentu piedalīšanos konferencē tādā proporcijā, kas atbilstu latviešu iedzīvotāju skaita procentiem Latvijā."² ASV Ārlietu ministrija atbalstīja šīs prasības. Starp 250 amerikāņiem, kas ieradās Rīgā, bija toreizējie un agrākie ASV valdības pārstāvji, Šatokvas I locekļi un prese. ASV latviešu delegācijā bija Mārtiņš Hildebrants, Benita Jaundāldere, Dzintars Kalniņš, Nils Melngailis, Luīze Prosera (*Louise Prosser*) un Viesturs

Timrots ALAs Ārējās informācijas biroja lietveža Ojāra Kalniņa vadībā.³ Konference notika Dzintaru koncertzālē Jūrmalā.

Konferencē debates atklāja Džeks Metloks. "Nacionālās drošības padomnieks, prezidenta speciālais asistents Džeks Metloks (*Matlock*), vēlākais ASV vēstnieks Maskavā, ievadvārdus teica latviešu valodā, iepriecinot latviešu klausītājus. Krievu valodā Metloks paziņoja, ka varas pielietošana un tautu brīvi dotas piekrišanas nepieļaušana ir iemesli, kādēļ ASV nekad nav atzinusi un nekad neatzīs Latvijas, Lietuvas un Igaunijas varmācīgās iekļaušanas PSRS legalitāti."⁴ Metloka un citu runas latviešu valodā pārraidīja Latvijas televīzija. Savukārt Ojārs Kalniņš prasīja, kādēļ PSRS slēpj Molotova – Ribentropa pakta slepeno protokolu starp PSRS un nacistiskās Vācijas valdību par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarības iznīcināšanu. Padomju pārstāvis Žurkins atbildēja, ka Latvija brīvprātīgi iestājusies PSRS un ka Molotova – Ribentropa pakts ir bijis tikai neuzbrukšanas pakts.

Amerikāņu un ASV latviešu delegātu ierašanās Latvijā radīja lielu sajūsmu un pacēlumu latviešu vidū. Lai gan drošības orgāni centās izjaukt vietējo un ASV latviešu tikšanos, tomēr notika spontānas diskusijas un apciemojumi.

Konferencē bija pozitīva ietekme Latvijas nākotnes likteņa risinājumā. Kaut gan jautājums par Latvijas neatkarību oficiāli darba kārtībā netika aplūkots, par to diskutēja dažādos veidos visā konferences laikā. Neapšaubāmi, konference ietekmēja sabiedrības aktivitātes Latvijā un pavēra plašas iespējas lietderīgam dialogam visā pasaulē.

M. Gorbačova tikšanās ar R. Reiganu Ženēvā, Reikjavikā un Vašingtonā uzlaboja valstu starptautiskās attiecības. Tas rosināja pasaules tautas uz jauno domāšanu, viesā jaunas cerības. Pirmās pārkārtošanās izpausmes bija televīzijas tilti starp Padomju Savienību un Amerikas Savienotajām Valstīm: starp pilsētām, parlamentāriešiem, vienkāršajiem cilvēkiem, jauniešiem. Tajos piedalījās daudzi miljoni skatītāju un klausītāju no abām pusēm, lai gan šie raidījumi no padomju puses bija formāli un tendenciozi. Kopējas atklātas diskusijas Jūrmalā, Šatokvā, abpusēju aptauju rezultāti, miera gājieni, miera ķēdes pavēra iespēju tuvināties dažādu kontinentu tautām. Partija mēģināja kontrolēt un virzīt diskusijas savās interesēs, bet pamazām pazaudēja šo iespēju. Arī tas paātrināja PSRS sabrukumu.

Kremlī sāka ieviest jaunu stilu. Gorbačovs apmeklēja rūpnīcas, slimnīcas, poliklīnikas, piedalījās kāzās kāda jaunā pāra dzīvoklī. Presē parādījās arvien vairāk kritisku raksti. Daudz runāja par saimniecisko reformu nepieciešamību, resursu saprātīgāku izmantošanu. Atklātuma politika tika virzīta uz sadzīves jautājumu iztīrīšanu. Nedaudz runāja par deportācijām, kolektivizācijas izkropļojumiem. Daudz vairāk atklātību pieļāva, kritizējot ikdienas dzīves grūtības: dzīvokļu trūkumu; savam liktenim pamestos Afganistānas kara invalīdus; kultūras vērtību postīšanu. Tomēr šī atklātības politika stimulēja lielāku aktivitāti sabiedrībā.

* * *

1987. gada 25. augustā, jau pēc Jūrmalas konferences, Atlantijas okeāna viņā pusē, Šatokvas pilsētā Amerikas Savienotajās Valstīs norisa kārtējā, t.i., trešā amerikāņu un padomju sabiedrības pārstāvju konference.⁵ Jau pirmajā konferences darba dienā pie "apaļā galda" apsprieda jautājumu "par preses brīvību un par tās atbildību sabiedriskās domas veidošanā". Kaut gan padomju sabiedrības pārstāvju piedalīšanās mērķis bija aizstāvēt sociālismu, tomēr aso diskusiju rezultātā lielumlielais klātesošo vairākums nonāca pie kopīga secinājuma: atteikties no aukstā kara politikas.⁶

Šatokvas konferences gaitā norisa intervija ar Anatoliju Gorbunovu. Viņš atbildēja uz žurnāla "Baltiešu Forums" pārstāvja jautājumiem. Lūk, viens no tiem: "Vai valsts pati varētu iniciēt 14. jūnija piemiņas ceremonijas?"⁷ A. Gorbunovs atbilde bija šāda: "Tas ir jautājums, par kuru jādomā un jārunā. Ja atzīst, ka bija upuri, tad upuru piemiņa jāgodina. Esam par to, lai tautas problēmas risinātu, bet jāatceras, ka valdība ar tautu nerunās tikai caur demonstrācijām."⁸

23. augusta notikumus A. Gorbunovs ir vērtējis citādi: "Pirms izbraucu uz Šatoku, centos pierunāt palicējus, lai rauga nezaudēt demokrātiju, bet arī nezaudēt varu. (..) Katrā ziņā šis notikums sarežģītāks nekā 14. jūnijs, kur runa par mūsu emocijām un sāpēm. Attieksme pret 23. augusta demonstrāciju ir negatīva, jo līguma dokumenti nav kārtīgi izpētīti un nav salikti visi akcenti. Tādos apstākļos politiski ātri var novirzīties no pareizi spraušiem mērķiem, ziņkārīgos vienmēr var sapulcināt."⁹ Šādi tolaik A. Gorbunovs izteica savu nostāju. Tajā saklausāma piesardzība, bet arī nosvērtība. Latvijas sabiedrības attīstības izvērtējumā A. Gorbunovs citu viedokli toreiz nevarēja paust. Intervijās un privātajās tik-

šanās, kas notika konferences laikā, visai pozitīvi ir novērtēta A. Gorbunova atklātība un vēlēšanās uzklaustīt iebildumus, kā arī spēja izdarīt negaidītus slēdzienus.¹⁰

Atklātuma politika iezīmēja Atmodas sākumposmu sabiedrībā. Turpretī partijas dzīvē nekas neliecināja par demokratizācijas procesiem. Partijas nomenklatūra bija arvien pārliecināta par savas varas monopoltiesībām sabiedrībā.

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Latvijas Enciklopēdija*, 542. lpp.

² *Turpat*, 543. lpp.

³ *Turpat*.

⁴ *Turpat*, 544. lpp.

⁵ *Cīņa*, 1987, 28. aug.

⁶ *Cīņa*, 1987, 28. aug.

⁷ *Interviju ar LKP CK ideoloģijas sekretāru vadīja Juris Dreifelds Šatokvā, Ņujorkas pavalstī, 1987. g. 28. augustā. Intervija veidota kā autora eseja, kurai dota Gorbunova piekrišana. Baltiešu Forums (1987), 40. lpp.*

⁸ *Baltiešu Forums*, IV. gadagājums. Rudens 1987, 44. lpp.

⁹ *Turpat*.

¹⁰ *Baltiešu Forums*, IV. gadagājums. Rudens 1987, 44. lpp.

Neformālo organizāciju veidošanās un darbība

Politisko reformu rezultātā arvien vairāk attīstījās atklātības informācijas plūsma. Atklātības atļautība sāka apvienot cilvēkus ar līdzīgiem uzskatiem, kuri radīja neformālas organizācijas. Par neformālām organizācijām tika saukti tie veidojumi, kas nāca no sabiedrības dzīlēm ar savu iniciatīvu. Tās bija kopēju interešu apvienības, kas kritiski pārvērtēja pastāvošās politiskās sistēmas režīmu. Neformālās organizācijas bija pilnīgi neatkarīgas un nesaistītas ar padomju varas struktūrām. Šādas organizācijas bija: *Helsinki-86*; Vides aizsardzības klubs (VAK); Latvijas Atdzimšanas organizācija. Sabiedrisko klubu padomē (SKP) iestājās vairāk nekā 30 pašiniciatīvas apvienību ar visdažādākajiem darbības virzieniem. SKP apvienoja Sociāli aktīvo cilvēku klubu; neatkarīgos izdevumus "Ekspress – hronika"; "Trešā modernizācija"; Rīgas rokklubu; reliģisko grupu "Krišnas apziņa"; autordziesmu klubu "Variants" un citas grupas. Vēlāk izveidojās politiskās organizācijas: LTF, LNNK un Pilsoņu komiteja.

Šo visu un citu neformālo organizāciju locekļi bija aktīvi tautas Atmosdas kustības pirmie veidotāji.

Cilvēktiesību aizstāvēšanas grupa Helsinki-86

Pati pirmā neformālā organizācija Latvijā *Helsinki-86* tapa 1986. gada jūlijā Liepājā. Trīs liepājnieki – Linards Grantiņš, Raimonds Bitenieks un Mārtiņš Bariss sāka darboties kā cilvēktiesību aizstāvji. "Latvijas grupa *Helsinki-86*, tāpat kā daudzas citas Helsinku akta izpildes novērošanas grupas pasaulē, sabiedriskā kārtā raudzījās, kā tiek pildīti un īstenoti Eiropas valstu Helsinku (1975. g.) konferences gala dokumentu punkti, kuri attiecas uz tautu un atsevišķu indivīdu tiesībām un brīvībām, valstu un to pilsoņu savstarpējām attiecībām. Par šo vienošanās pārkāpumu gadījumiem vajadzēja informēt varas iestādes un sabiedrību, pirmkārt, jau ar vietējo masu informācijas līdzekļu starpniecību, bet, ja tas nav iespējams – ar jebkuriem citiem informācijas līdzekļiem."¹ Tā kā valdība nevēlējās saskatīt cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas *Helsinki-86* aktivitāšu patiesos motīvus, tā 1987. gada oktobrī griezās ar lūgumu Latvijas

PSR Ministru Padomē pēc atļaujas izdot atklātībā žurnālu "Auseklis". Uz šo lūgumu tika saņemta negatīva atbilde.²

Par spīti tam žurnāls bija sācis savu gaitu. Žurnāla "Auseklis" izdevējs trimdā bija *Helsinki-86* grupa Stokholmā. Žurnāls nāca klajā 1987. gada oktobrī. Pēc izveidošanās 1986. gadā savos pirmajos dokumentos *Helsinki-86* "ir protestējusi pret Latvijas iedzīvotāju etniskā sastāva izmaiņām, latviešu valodas lomas mazināšanos un tautas ekonomisko vajadzību ignorēšanu."³

1986. gada 6. jūlijā grupa *Helsinki-86* rīkojās drosmīgi, griežoties pie PSKP CK ģenerāļsekretāra ar lūgumu "palīdzēt realizēt LPSR Konstitūcijas 69.pantu, kur teikts, ka Latvijas republika patur sev tiesības izstāties no Padomju Savienības. "Lūdzu, cieniet mūsu tautas intereses. Ļaujiet mums savā valstī runāt un tikt saprastiem latviešu valodā. Ļaujiet mums pašiem lemt savu likteni referendumā ceļā""⁴ Šī prasība totalitārā režīmā augušu cilvēku izpratnē tika vērtēta kā neparasti drosmīgs "izlēciens". Uzdrosināties prasīt to, kas rakstīts Konstitūcijā! Pirmajā pārbūves gadā šāda prasība šķita pāragra, jo visa sabiedrība zināja, ka Konstitūcijas tiesību norma par tiesībām izstāties no Padomju Savienības bija tikai formāls, deklaratīvs sauklis. Šo prasību nesaprata pat tie, kuri bija nostājušies uz pārkārtošanās ceļa. Daudzi tā laika pārbūves atbalstītāji vēl aizvien cerēja uzlabot sociālismu. Sauklis "vairāk sociālisma" šajā periodā bija aktuāls. To bieži atkārtoja M. Gorbačovs savos oficiālajos referātos, tāpēc tas tika izvirzīts par valdošo lozungu sabiedrībā.

Arī žurnāla "Auseklis" pirmā numura ievadā bija pateikts, ka žurnāls būs PSKP ievadītā jaunā laika paudējs un aktīvs atbalstītājs. Visas 1987. gada politiskās norises Latvijā bija izskaidrojamas galvenokārt ar grupas *Helsinki-86* aktīvo darbību. 1987. gada vasarā grupa *Helsinki-86* griezās ar aicinājumu pie latviešu tautas atzīmēt Staļina masu terora un 1941. gada 14. jūnija deportāciju upuru piemiņu ar ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa. Neatradusi iespēju savu aicinājumu darīt zināmu ar Latvijas masu informācijas līdzekļu starpniecību, grupa *Helsinki-86* bija spiesta to izdarīt ar ārzemju radiostaciju palīdzību. Varas iestādes visiem spēkiem centās nepieļaut demonstrāciju. Grupas *Helsinki-86* visi trīs Liepājas biedri – Linards Grantiņš, Raimonds Biteniņš un Mārtiņš Bariss jūnija sākumā saņēma no kara komisariāta mobilizācijas pavēles militārām apmācībām. Tas bija čekas pārbaudīts paņēmieni, lai nepieļautu helsinkiešiem organizēt deportāciju

U. Brieža foto (LFM)

Grupas Helsinki – 86 dalībnieki dodas nolikt ziedus pie Brīvības pieminekļa 1987. gada 14. jūnijā

upuru piemiņu. *Helsinki-86* grupas vadību un ziedu nolikšanas organizēšanu uzņēmās 21 gadu vecais Rolands Silaraups un deviņpadsmitgadīgā jauniešu Eva Biteniece. Pie Brīvības pieminekļa nāca tūkstošiem cilvēku.⁵

Šis cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas *Helsinki-86* rīkotais pasākums satrauca partijas funkcionārus un valdību. Latvijas komunistiskās partijas ziņojumā Maskavai *Helsinki-86* tika atzīta par naidīgu un kaitīgu nacionālistisku grupu.⁶ Tas bija pirmais *Helsinki-86* grupas rīkotais pasākums, kas modināja tautā lielas cerības uz atklātumu un drosmi cīņā pret staļiniskajām ļaunprātībām. Nākošajam pasākumam, kas bija veltīts 1939. gada 23. augusta Molotova – Ribentropa pakta protesta akcijai, gatavojās ne vien *Helsinki-86*, bet arī partijas un valsts varas iestādes. Guvusi "pirmo mācību" 14. jūnijā⁷, LKP CK izstrādāja pasākumus, kas veicami varas iestādēm, milicijai, Valsts drošības komitejai, lai mobilizētu papildspēkus "mierīgas dzīves" nodrošināšanai, t. i., demokratizācijas izpausmju aplāpēšanai 23. augustā.

1987. gada 6. augustā Latvijas grupa *Helsinki-86* iesniegumos Latvijas PSR AP Prezidijam un Padomju Savienības, Vācijas FR un pārējo Helsinku apspriedes nobeiguma aktu parakstītāju valstu valdībām pieprasīja publicēt Molotova-Ribentropa pakta slepenos protokolus arī Padomju Savienībā, atzīt šīs noziedzīgās vienošanās par spēkā neesošām un meklēt iespējas to izraisīto sekas likvidēšanai. Savā iesniegumā LPSR AP Prezidijam Helsinku grupa paziņoja, ka tā aicina 23. augustā ar ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa Rīgā godināt upurus un rīkot protesta akciju pret Molotova-Ribentropa paktu.⁸ Atbilde uz šiem iesniegumiem netika saņemta. Toties Rietumeiropas laikraksti un radiostacijas informēja par gaidāmo demonstrāciju.

Zinot varas iestāžu naidīgo attieksmi un iespējamo vardarbības pielietojumu, *Helsinki-86* locekļi paziņoja, ka organizētas demonstrācijas vietā grupa "... aicina tautu uz ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa individuālā kārtā, ... visu 23. augusta dienu"⁹.

Valsts varas orgāni bija savlaicīgi "parūpējušies" par Gorkija (tagad Kr. Valdemāra) ielas remontu; tāpēc viss transports tika novirzīts pa bij. Ļeņina ielu gar Brīvības pieminekli. Demonstrācijas dienā abpus piemineklim tika norīkoti miliču kordoni, novietoti autobusi "Ikarus". Milicija ziedu nolīcējus pie pieminekļa laida pa 1 – 3 cilvēkiem. Valdis Turins ar plakātu krievu valodā "Izstāstīsim visu patiesību par Staļina noziegumiem" tika aizturēts.¹⁰ Ļaužu

pūlim palielinoties, tika pārrauta miliču ķēde. Tas ļāva tūkstošiem cilvēku nokļūt pie pieminekļa, kur spontāni sākās mītiņš. Šajā notikumu kulminācijas laikā grupa *Helsinki-86* atradās dažu stundu izolācijā.¹¹ Miliči pielietoja vardarbību; sākās cilvēku aizturēšana. Spriežot pēc *Helsinki-86* publikācijām, "... arestēto bija vairāki simti"¹².

Šis pasākums parādīja Latvijas PSR valsts varas orgānu un LKP rīcību kā prettautisku, atklāja tās īsto būtību; kopumā šīs norises vairoja tautas naidu pret pastāvošo padomju režīmu. Grupas *Helsinki-86* rīkotās manifestācijas 1987. gada 14. jūnijā un 23. augustā pie Brīvības pieminekļa bija veltītas traģisko dienu atcerei. Tika izvirzītas prasības oficiāli atzīt Staļinisma gadu masveida deportācijas par nelikumīgām, nosodīt tās, kā arī sodīt to plānošanā un realizēšanā vainīgās personas. Tā bija arī tautas drosmīgā cīņa pret Molotova-Ribentropa noziedzīgo paktu. Savukārt 23. augusta notikumus pie Brīvības pieminekļa LKP CK savā ziņojumā PSKP Politbirojam vērtēja kā "nacionālistisku, antipadomisku, antikrievisku, rietumniecisku izpausmi"¹³.

Pildot PSKP CK Politbiroja norādījumus, Latvijas kompartijas izdevumi "Cīņa" un "Sovetskaja Latvija" regulāri kritizēja grupu *Helsinki-86*. Tā, piemēram, rakstā "Kā aklie dunduri karstā laikā. Kas tā tāda – tā sauktā grupa *Helsinki-86*?", publikācija nomelnoja nosauktās grupas katru locekli un visus kopā, atļaujoties nodēvēt tos par "sabiedrības pabirām"¹⁴. "Cīņa", analizējot 23. augusta notikumus, atkal pārmet akcijas inspirēšanu ārzemju radio un dažiem viņu līdzskrējējiem (*Helsinki-86*), kas aicināja tautu uz demonstrācijām.¹⁵ Kārtējā rakstā "Vairāk demokrātijas nozīmē vairāk sociālisma", raksturojot sabiedrības politisko situāciju, "Cīņa" vērsās pret grupu *Helsinki-86*¹⁶. Kopumā jāteic: daudzie "Cīņā" publicētie raksti ir liecinieki, kā *Helsinki-86* grupas dalībnieki tika kritizēti un vienlaikus gānīti par to, ka viņi aicināja Latvijas pilsoņus publiski godināt Staļina genocīda upuru piemiņu, nosodīt Molotova-Ribentropa vienošanās slepenos līgumdokumentus un atjaunot Latvijas valsts Neatkarības svētkus. Atklātam dialogam par sasāpējušām tautas problēmām varas "nesēji" un partijas funkcionāri nebija gatavi, tādēļ viņi centīgi nopūlējās iebiedēt grupas *Helsinki-86* dalībniekus, tiecoties apturēt to turpmāko darbību. Grupas *Helsinki-86* vadītājs Linards Grantiņš tika arestēts¹⁷; Rolands Silaraups – notiesāts par politisko darbību, pēc tam piespiedkārtā izraidīts uz ārzemēm. Šāda partijas izrīcība pret Atmosdas paudējiem liecināja, ka *perestroika* sabiedrībā, ko uzsāka

M. Gorbačovs, bija veidota no augšas. Tādēļ visu atklātības rīcību reglamentēja PSKP CK Politbirojs: kā izturēties partijas funkcionāriem pret citādi domājošiem cilvēkiem, ko ļaut atklāti runāt un par ko un par kādiem notikumiem jāklusē.

Grupas *Helsinki-86* darbība bija sākums lielai iecerei, tik plašai un patiesai, ka aizrāva sev līdzī cilvēkus un būtiski mainīja sabiedrības noskaņojumu, veicinot dzīves daudzveidības dziļāku izpratni, nospraužot turpmāko attīstības ceļu. Patiesām, šī skaita ziņā nelielā personkopa veica darbu, ko grūti aptvert un izvērtēt. Grupa *Helsinki-86* ar sava žurnāla "Auseklis" darbību vien izraisīja tolaik neiedomājamu sabiedrības pacēlumu. Viņi bija pirmie, kuri droši un atklāti sāka runāt par tautas sasāpējušajām problēmām, izveidojot daudzus jo daudzus svarīgus dokumentus iesniegšanai oficiālajām PSRS un Latvijas PSR iestādēm, republikas informācijas līdzekļiem, Latvijas Rakstnieku savienībai, kā arī citu valstu valdībām.

Izcili liels un bagāts praktiskajā un teorētiskajā ziņā dokumentu un rakstu klāsts¹⁸ liecina par grupas *Helsinki-86* un žurnāla redakcijas "Auseklis" visaptverošu ieguldījumu, kas ieviesa atklātuma gaisotni visā Latvijā.

Apsverot partijas radīto sarežģīto politisko situāciju sabiedrībā, represijas, dezinformācijas un apmelojumu kompaņu, kas izvērās pret cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas organizētajiem pasākumiem 1987. gada 14. jūnijā un 23. augustā, *Helsinki-86* nāca klajā ar Memorandu¹⁹. Tajā informēja valdību un sabiedrību par grupas tuvākiem mērķiem: atjaunot latviešu valodas tiesības, papildinot Konstitūciju ar nosacījumu, ka Latvijā ir tikai viena oficiālā valoda – latviešu valoda; realizēt Latvijas tautas vēstures deideologizācijas procesu, godīgi interpretēt vēstures notikumus; atbilstoši republikas Konstitūcijai vairāk uzsvērt Latvijas republikas neatkarīgo statusu citu republiku saimē; pārorientēt Latvijas ekonomiku, lai tā vispirms kalpotu Latvijas iedzīvotāju vajadzībām; pārtraukt ekoloģijas situācijas pasliktināšanu; apturēt neveselīgo migrācijas procesu; radīt apstākļus, kuros latvieši nepieciešamo militāro sagatavotību varētu iegūt Latvijas teritorijā dislocētajās karaspēka daļās; nelikt šķēršļus neatkarīga preses izdevuma izdošanai; nekavēties atbrīvot no ieslodzījuma visus latviešu nacionālos cietumniekus, sevišķi pievēršot uzmanību politieslodzīto Gunāra Astras un Linarda Grantiņa likteņiem; likvidēt visas privilēģijas, kuras saistās ar personas ieņemamo amatu vai partijas piederību; ne-

ierobežot ticības brīvību; veicināt Latvijā citām tautām piederīgo pilsoņu kulturālo autonomiju; veicināt pilsonisko aktivitāti ekonomikā, politikā un visās garīgās dzīves norisēs, panākot īstenu tautvaldību, patiesas padomju varas atjaunošanu, jo neiespējami ir uzskatīt par padomju varu Staļina kliķes patvaldību un tās kopijas, kas tika ieviestas Baltijas valstīs 1940. gadā.

Tāda bija *Helsinki-86* grupas sākotnējā rīcības programma. Grupa vairākkārt piedāvāja savus viedokļus izklāstīt valsts masu informācijas līdzekļos, meklēja godīga dialoga iespējas ar valdību, kura nemitīgi no šā dialoga izvairījās.

Vērtējot 14. jūnija tautas manifestāciju, jāsecina, ka tai bija drīzāk politisks, nekā nacionāls raksturs, jo šī akcija un konfrontācija pie Brīvības pieminekļa tika vēsta galvenokārt pret staļinisma tirānijas represijām, pret latviešu tautas genocīdu. Turpretī 23. augusta demonstrācijai Baltijā bija ne tikai izeikti politisks, bet arī nacionāls raksturs, jo tautas vērsās pret staļinisko ekspansionisko ārpolitiku, tādējādi apšaubot padomju varas likumību Latvijā, Lietuvā un Igaunijā.

Raksturojot 1987. gada "kalendāra nemierus", to akcijas, akadēmiķis Jānis Stradiņš secināja: ".toreiz bija iekustināta tautas mazākā daļa, vairākums vēroja notikumus ar simpātijām, interesi, piesardzību, varbūt arī ar bažām"²⁰. Neraugoties uz visiem vērtējumiem, bija skaidrs, ka latviešu tautā pēdējo piecdesmit gadu laikā ieaudzinātā verdziskā padevība un bailes sāka izzust.

14. jūnija un 23. augusta tūkstošu uzdrošināšanās manifestācijā pie Brīvības pieminekļa izvērsās par tautas atdzimšanas un sevis apliecināšanas izpausmi.

Vides aizsardzības klubs

1986. gadā Latvijas sabiedrībā virmoja nepieredzēts nemiers, cilvēku uzskatos strauji ieviesās dažādi viedokļi. Ļaudis sāka skaļi spriest par daudzām sasāpējušām problēmām sabiedrībā. Togad brāzmaina aktivitāte izvērtās ap Daugavas kaskādes ceturtās spēkstacijas celtniecību. Šis HES projekts paredzēja appludināt Latvijā un Baltkrievijā lielas zemes platības. "Trīsdesmit tūkstoši republikas darbaļaužu, inteliģences, studentu, skolu jaunatnes vēstuļu ... lika atkāpties resorismam, tehnokrātismam, tautsaimniecisko resursu izšķērdētājiem."²¹ Šo cīņu rosināja Daiņa Īvāna un Artūra Snipa daudzās publikācijas presē. Akadēmiķes Ritas

Kukaines vadītās komisijas slēdziens, burtiski, paglāba Daugavu no Maskavas ieplānotās spēkstacijas celtniecības. Tas liecināja, ka cilvēku uzskatos arvien noteiktāk iesakņojas jaunie ekonomiskās un ekoloģiskās domāšanas principi. Kā secināja Ludmila Azarova: "Nu jau mēs sargājam dabu, vismaz rakstām par to, nu jau esam pamanījuši, kur atrodas kultūras un vēstures pieminekļi, nu jau esam sapratuši, kas ir gaiss un ūdens ..." ²².

Paralēli politiskajām aktivitātēm sabiedrībā brieda arī ekoloģiskā cīņa. 1987. gada 28. februārī tika dibināts Vides aizsardzības klubs (VAK) Arvīda Ulmes vadībā. Vides aizstāvji par savu galveno uzdevumu izvirzīja: apvienot kopdarbībā tos, kam rūp visu veidu kultūras pieminekļu, ekoloģijas un cilvēcisku attiecību aizsardzība, glābšana un kopšana. Statūtos tika paredzēts vērsties pret apkārtējās vides piesārņotājiem un pieminekļu postītājiem līdz pat saukšanai pie juridiskas atbildības. ²³

VAK guva lielu atsaucību, piesaistot sabiedrības uzmanību ekoloģijas jautājumiem. Tikko beidzās cīņa pret Daugavpils HES aplamo projektu, tā jau sākās dabas aizsardzības aktivitātes Jūrmalā, Slokā, Olainē, Ventspilī, lai novērstu apkārtējās vides degradēšanu, tās piesārņošanu.

Vides aizsardzības klubs savā darbībā sastapās ar varas struktūru pretestību. Tās negribēja pieļaut ekoloģijas problēmu publicitāti. Par spīti tam, VAK rīkoja dažādus pasākumus, tai skaitā mītiņus, lai piesaistītu lielāku tautas daļu katastrofisko ekoloģijas problēmu risināšanai. Tautas aktivitātēm sekoja "Latinforma aizliegums oficiālajiem masu informācijas līdzekļiem publicēt jebko par notikušiem mītiņiem un Vides aizsardzības kluba darbību" ²⁴. Tātad visa padomju režīmam nevēlamā informācija par ekoloģijas jautājumiem tika atsijāta, jo tai bija arī politiska nokrāsa.

Par vides postījumiem, par sabiedrības samilzušajām problēmām, par cilvēku inertumu, par pārbūves rezultātu neapmierinātību trāpīgi pateikusi Regīna Ezera publikācijā "Vēl joprojām uz sliekšņa (pie sliekšņa patlaban notika liela drūzmēšanās)". "...kad ziemas saulgrieži aiz muguras un dienas pieņemas garumā, ... kad vēl plosās puteņi ... ceļi atkušņos kļūst gandrīz nebraucami, tomēr ik rītu saule lec mazliet agrāk ... jo noticis pavērsiens uz gaismas pusi. Sācies problēmu inventarizācijas laiks, Šķirtnes apzināšana. Kur beidzas patiesība un sākas šķietamība, kur beidzas šķietamība un sākas intuīcija, kur beidzas intuīcija un sākas stagnācija? Kur beidzas griba un sākas iegriba? Kur beidzas kustības inerce un sākas stinguma inerce? Kur

beidzas spirāle un sākas aplis? To apzināt ne katrreiz ir bezsāpīgi. Jo tās nav tikai teorētiskas problēmas. Tā ir arī jūsu un mana veltīgi iztērētā vai neatmodinātā enerģija. Jūsu un manas neizmantotās iespējas tik īsajā mums atvēlētajā mūžības sprīdī".²⁵

1987. gada rudenī jau bija izveidojies spēcīgs Vides aizsardzības klubs (VAK), par tā prezidentu kļuva Arvīds Ulme. Diemžēl tā darbība netika plašāk atspoguļota, jo Vides aizsardzības klubam nebija sava preses izdevuma. Tanī pašā laikā partija liedza republikas preseī sniegt informāciju par ekoloģijas problēmām, uzskatot tās par bīstamām politiskām problēmām. Tādēļ 1987. gada 24. oktobrī ar 1600 pārstāvju parakstiem tika iesniegts aicinājums LPSR Ministru Padomei aktivizēt darbību, lai pēc iespējas ātrāk sabiedrība saņemtu preses izdevumu, kas sniegtu informāciju par ekoloģisko situāciju republikā.

Ministru Padomes pārstāvis izskaidroja, "ka ne rajona, ne republikas nozīmes preses izdevumu nav iespējams izdot bez Maskavas, proti, PSKP CK atļaujas"²⁶. Un tomēr žurnāls "Staburags" nāca klajā. 1987. gada rudenī "Staburags" jau pavēstīja tautai par padomju režīma veikto vandalisma aktu "Airītēs", kur barbariski tika izpostīta pulkveža Oskara Kalpaka piemiņas vieta.²⁷

Visu līmeņu partijas funkcionāri saprata, ka ekoloģiskām problēmām piemīt politisks raksturs. Par vides degradācijām un pieminekļu postījumiem neļāva rīkot mītiņus, pulcināt cilvēkus, jo tas stimulēja sabiedrībā uzskatu radikalizāciju, radīja bīstamas politiskas sekas. Vides piesārņojumos galvenie vaininieki bija Vissavienības ministriju uzņēmumi-giganti, kuri radīja ekoloģisko katastrofu Latvijā ar Maskavas visatļautību. Ekoloģijas problēmas stimulēja sabiedrībā politizāciju un polarizāciju, līdz ar to radot partijas funkcionāriem un padomju varas vadībai diskomforta apstākļus.

Latvijas Republikas Neatkarības svētki – 18. novembris

Savukārt 1987. gada septembra nogalē vairāki notikumi liecināja, ka Latvijā līdzās politiskām aktivitātēm sāka atdzimt tautas nacionālā atmoda. No Rīgas tika ziņots, ka 23. augustā pēc ziedu nolikšanas pie Brīvības pieminekļa daudzi atvadījušies ar vārdiem: "Uz tikšanos 18. novembrī!"²⁸

Maskavas Politbirojs pieprasīja Baltijas republikām sniegt paskaidrojumus par "nacionālistiskām" izpausmēm tajās, jo tās

gatavojoties rudenī atzīmēt 18. novembri. Politbirojs tajā laikposmā vēl bija visai spēcīgs partijas funkcionāru visuvarenais bijības avots un reizē bieds. Arī uz vietām partijas amatpersonas satrauca iespējamās tautas manifestācijas 18. novembrī. Tādēļ LKP CK nostāja bija nepārprotama: "... dot pretsparu jebkurām pretpadomju nacionālistiskām izpausmēm"²⁹.

Latviešos arvien vairāk sakarsa nacionālās emocijas par gaidāmo 18. novembra svinēšanu, jo šo Latvijas Neatkarības dienu viņi zināja un svētu turēja gadu desmitiem. Grupas *Helsinki-86* vadītājs Jānis Barkāns intervijā uzsvēra: "Domāju, ka šai datumā cilvēku pulcēšanās pie Brīvības pieminekļa vai Brāļu kapos ir neizbēgama."³⁰

18. novembrim, tāpat kā iepriekšējām "kalendāru nemieru" akcijām gatavojās abas puses – to piekritēji un pretinieki. Komunistiskā partija jau laikus uzsāka jaunus pret darbības pasākumus – Latvijas neatkarības divdesmit gadu pastāvēšanas nomelnošanu, naida kurināšanu pret iespējamām 18. novembra demonstrācijas dalībniekiem, draudot viņiem ar izrēķināšanos gan fiziski, gan tiesas ceļā. Jau 1987. gada 10. novembrī LKP CK birojs savā sēdē apsprieda "Pasākumus, kas veicami, lai novērstu iespējamās nacionālistiskās izpausmes republikā"³¹. Šādā nolūkā tika uzdots partijas pilsētu un rajonu komitejām un padomju orgāniem "veikt izsmelošus pasākumus, lai republikas rajonos un pilsētās nepieļautu pretpadomju nacionālistiskos izlēcienu un citas prettiesiskas akcijas un sabiedriskās kārtības nodrošināšanā iesaistīt plašus partijas un komjaunatnes aktīva spēkus, tautas brīvprātīgos kārtības sargus"³².

Šādi LKP CK biroja norādījumi liecināja par partijas un valdības pamatīgu gatavošanos, lai izjauktu grupas *Helsinki-86* ierosmi godam svinēt 18. novembri, Latvijas valsts Neatkarības svētkus. B. Pugo savā informācijā uz Maskavu PSKP ziņoja, ka LKP esot laikus veikusi profilakses pasākumus, lai ideoloģiskajam ienaidniekam nepieļautu izmantot buržuāziskās Latvijas Neatkarības dienas – 18. novembra atzīmēšanu. B. Pugo ziņojumā uzsvēra, ka šim nolūkam esot organizēti seši tūkstoši sabiedrisko kārtības sargu, kuri esot politiski un psihiski sagatavoti.³³ Šis papildspēks bija veidots, lai palīdzētu milicijai un "drošībniekiem" (tā parasti dēvēja VDK darbiniekus) pret iespējamo pretestību no demonstrantu puses.

Arī LPSR Augstākā Padome savukārt plānoja īpašus pasākumus. Pirmām kārtām tā savā sesijā pieņēma paziņojumu Ame-

rikas Savienoto Valstu kongresam. Tajā bija akcentēts: "Jau zināmos melīgos izdomājumus par to, ka Padomju vara Latvijā esot nelikumīga, šoreiz papildina ieteikums nosūtīt uz Latviju ASV prezidenta personīgo pārstāvi un Rietumu preses korespondentus, lai viņi 18. novembrī sekotu notikumiem Latvijā un ziņotu par tiem visai pasaulei."³⁴

Tomēr 18. novembra dienai "vispamatīgāk" gatavojās VKD struktūrvienības. Tās aktīvi kurināja antilatvisku noskaņojumu darbavietās, skolās un pat bērnudārzos. LKP CK savā informācijā Maskavai ziņoja arī, ka "... kāds neoficiāli izplatīja brīdinājumus un baumas, ka latviešu nacionālisti 18. novembrī plāno izrēķināties ar cittautiešiem"³⁵. Tas bija darīts ar tīšu nolūku, lai noskaņotu cittautiešus pret jebkurām latviešu patriotisma izpausmēm un dotu iegānstu lietot vardarbību.

Izvērtējot speciālo iestāžu izrīcību rezultātā radušos draudīgo situāciju, apzinoties stāvokļa nopietnību un cenšoties savlaicīgi novērst iespējamās masu nekārtības vai pat asinsizliešanu, kas ļautu arī tiesas ceļā izrēķināties ar latviešu patriotiem, *Helsinki-86* paziņoja: "Latvijas grupa *Helsinki-86* neaicinās Latvijas pilsoņus 1987. gada 18. novembrī rīkot demonstrācijas Rīgas ielās, bet tos, kuri pēc personīgas iniciatīvas liks ziedus pie Brīvības pieminekļa vai pie Nacionālā (tagad Drāmas) teātra ēkas, mēs lūdzam būt maksimāli savaldīgiem un disciplinētiem, neatbildēt uz provokācijām, pēc ziedu nolikšanas nekavējoši aiziet, neuzkavēties un nepulcēties pie Brīvības pieminekļa vai Nacionālā (t.i., Drāmas) teātra. It īpaši Latvijas grupa *Helsinki-86* lūdz jauniešus būt savaldīgiem un disciplinētiem."³⁶

Grupas *Helsinki-86* aicinājumu nerīkot 18. novembrī demonstrācijas izmantoja savos nolūkos B. Pugo. Ar gandarījumu viņš ziņoja Maskavai, ka valsts drošības orgāni ir panākuši grupas *Helsinki-86* vadītāja Linarda Grantiņa atteikšanos organizēt 18. novembrī demonstrācijas un viņa turpmāko nesadarbošanos ar *Helsinki - 86*³⁷. Ziņojums Maskavai kopumā bija klaji melīgs dokuments, jo *Helsinki-86* nevis atteicās, bet, mainot taktiku, neaicināja organizēti uz ziedu nolikšanu – lai izvairīties no represijām. LKP CK uzsvēra, ka no viņu puses "galvenā profilakses pasākumu kulminācija esot bijusi protesta mītiņš 18. novembrī Rīgā pret ASV iejaukšanos suverēnās republikas lietās"³⁸.

Lūk, šo LKP CK biroja un VDK "pasākumu" Dainis Īvāns pēc būtības atstāsta šādi: "18. novembra pēcpusdienā ar autobusiem

iepretim Strēlnieku muzejam tika savesti pat rūpnīcu strādnieki, sadzīti ierēdņi un skolu jaunatne, lai "pilnā balsī apliecinātu atbalstu" padomju varas priekšstāvju paziņojumam. Kvēli runāja Arnolds Klaucēns. Kareivīgi virs sapulcēto galvām šķīda Alfrēda Rubika vārdu šrapneli. Dažiem atjaunotās Latvijas dižvīriem tas bija pirmais oficiālais 18. novembra svētku akts. Bet *Latinform* korespondents par to jau vārsmoja reportāžas rindas: "Granītā cirstie revolūcijas bruņinieku tēli simbolizē latviešu tautas uzticību sociālisma idejām, gatavību vienmēr stāvēt padomju varas iekarojumu un PSRS brālīgo tautu draudzības sardzē."³⁹

Minētajā mītiņā pēc plānotās shēmas vajadzēja piedalīties vairāk nekā 10 000 cilvēku. Taču ārzemju radiobalsu raidījumi liecināja, ka piedalījušies tikai no pusotra līdz diviem tūkstošiem cilvēku.⁴⁰

Šis tā dēvētais protesta mītiņš ir raksturojams par formālu aktu: šādi "mērķmītiņi" bija visai parasta padomju laika parādība. Jāatgādina vienīgi, ka šā mītiņa dalībnieki bija īpaši stingri "atlasīti", "izzortēti"; viņus ielaida laukumā tikai ar speciālām caurlaidēm. Jā! Amatpersonām bija svarīgi parādīt Maskavas televīzijai lielu skaitu sapulcinātu cilvēku, atvestos un vizuāli izvietotos transparentus ar lozungiem, kā arī "ierakstīt" runātājus latviešu valodā. Šis "scenārijs" ļāva B. Pugo slepenajā ziņojumā atskaitīties par LKP CK paveikto darbību uz Maskavu politbirojam. Tomēr Latvijas iedzīvotāji kopumā saprata un prata arī saskatīt šis "teātra izrādes" patieso būtību.

1987. gada 18. novembrī neatkārtojās 23. augusta ekscesi. Dažiem varēja rasties maldīgs un mānīgs iespaids, ka tas bija propagandas panākums. Nē, šo "mieru" nodrošināja un nodibināja iespaidīgās miliču, VDK un papildus kārtības sargu ķēdes; tā bija partijas īpaša taktika.

Pēc 18. novembra – Latvijas Republikas proklamēšanas dienas atceres notikumiem 1987. gadā Latvijā, Kremļa draudi plūda pāri Baltijai: jau tā paša gada nogalē, t.i., 14. decembrī PSKP CK pieņēma lēmumu "Par nacionālistiskajām izpausmēm, kas bijušas Baltijas republikās". Savukārt Latvijas kompartijas biroja sēdē izskatīja un pieņēma pasākumu plānu, kas veicams, pildot šo Maskavas lēmumu.⁴¹ CK biroja locekļi pilnīgi piekrita PSKP CK lēmumā izteiktajiem vērtējumiem un secinājumiem un, uz tiem balstoties, republikas partijas organizāciju darbā paredzēja pastiprināt iedzīvotāju internacionālo un patriotisko audzināšanu.

Tika uzdots CK nodaļām 1988. gada pirmajā ceturksnī izanalizēt, kā tiek pildīti agrāk pieņemtie PSKP CK un LKP CK lēmumi par internacionālās un patriotiskās audzināšanas pastiprināšanu, īpašu uzmanību pievēršot tam, cik rezultatīvi ir pasākumi, kas tiek veikti, lai pilnveidotu nacionālās attiecības un dotu pretsparu ārzemju pretpadomju nacionālistiskajai propagandai.⁴²

Šāda veida partijas lēmumi nespēja tautas vairākumu pārliecināt, ka šo lēmumu autori kādreiz spēs nostāties pārbūves priekšgalā. Kāpēc? Tāpēc, ka vārdos viņi teica vienu, bet darbos darīja citādi. Tas jau viņiem bija iesakņojies gēnos kopš padomju režīma varas pirmajām dienām.

* * *

Jāsecina, ka 1987. gadā izšķīrās Daugavpils HES liktenis. Pretestības vilnis pret Slokas, Olaines, Ventspils un Baltijas jūras piesārņojumu bija sasniedzis savu kulmināciju. 1987. gads iezīmējās ar "simtiem 14. jūnijā un tūkstošiem 23. augustā",⁴³ *Helsinki-86* dalībnieku rīkotām manifestācijām pie Brīvības pieminekļa. Tas bija tautas cīņas aizsākums. Līdztekus ASV kongresmeņi atgādināja padomju režīmam par Latvijas valsts neatkarību un tās okupācijas faktu. 1987. gads neatgriezeniski izārdīja pusgadsimtu ilgajā padomju iekārtā dibinātos dzīves priekšstatus un normas. 1987. gada atklātuma politika pavēra jaunu lappusi Latvijas vēsturē.

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Auseklis*, 1987, 1. nr., 7. lpp.

² *Turpat*, 61. – 62. lpp.

³ *Turpat*, 14. lpp.

⁴ *Auseklis*, 1987, 2. – 3. nr., 30. lpp.

⁵ *Turpat*, 1. nr., 14. lpp.

⁶ *LVA PA*, 101.f., 59. apr., 108.1., 1.lapa.

⁷ *Turpat*.

⁸ *Auseklis*, 1987, 1. nr. 14. lpp.

⁹ *Turpat*, 2. – 3. nr., 8. lpp.

- ¹⁰ Auseklis, 1987, 2. – 3. nr., 8. – 9. lpp.
¹¹ Turpat, 43. lpp.
¹² Auseklis, 1987, 2. – 3. nr., 10. lpp.
¹³ LVA PA, 101.f., 59. apr., 108.l., 100.lapa.
¹⁴ Cīņa, 1987, 28. aug.
¹⁵ Turpat, 12. sept.
¹⁶ Turpat, 18. jūn.
¹⁷ Auseklis, 1987, 1. nr., 20. lpp.
¹⁸ Turpat, 1. – 66. lpp.; Auseklis, 1987, 2. – 3. nr., 1. – 70. lpp.
¹⁹ Auseklis, 1987, 2. – 3. nr., 14. – 16. lpp.; Latvijas Vēsture, 1993, 4.(11.)nr., 48. – 50. lpp.
²⁰ Jānis Stradiņš. Trešā atmoda. Rīga, 1992, 6. lpp.
²¹ Literatūra un Māksla, 1987, 27. febr.
²² Turpat, 5. jūn.
²³ Auseklis, 1987, 2. – 3. nr., 62. lpp.
²⁴ Auseklis, 1987, 2. – 3. nr., 67. lpp.
²⁵ Literatūra un Māksla, 1987, 24. jūl., 1. lpp.
²⁶ Staburags, 1988, 1. – 2. nr., 17. lpp.
²⁷ Turpat, 33. lpp.
²⁸ Baltiešu Forums, 1987, 9. lpp.
²⁹ LVA PA, 101.f., 59. apr., 51.l., 49.lapa.
³⁰ Auseklis, 1987, 2. – 3. nr., 44. lpp.
³¹ LVA PA, 101.f., 59. apr., 51.l., 49.lapa.
³² LVA PA, 101.f., 59. apr., 51.l., 51.lapa.
³³ Turpat, 108.l., 102.lapa.
³⁴ Cīņa, 1987, 14. nov.
³⁵ LVA PA, 101.f., 59. apr., 108.l., 114. – 115.lapa.
³⁶ Auseklis, 1987, 2. – 3. nr., 18. lpp.
³⁷ LVA PA, 101.f., 59. apr., 108.l., 102.lapa.
³⁸ Turpat, 114.lapa.
³⁹ Literatūra un Māksla, 1994, 28. janv.
⁴⁰ Auseklis, 1988, 4. nr., 31. lpp.
⁴¹ LVA PA, 101.f., 59. apr., 51.l., 112.lapa.
⁴² Turpat.
⁴³ Dainis Īvāns. Gadījuma karakalps. Rīga, 1995, 89. lpp.

Politiskās norises sabiedrībā 1988. gada pirmajā pusgadā

1988. gads Latvijā bija vēsturisku notikumu piesātināts gads. Tas bija vētrains un dinamisks; lūk, Māras Raudas raksturojums redaktora slejā: "Lāčplēša simtās jubilejas gads, 25. marts, 19. aprīlis, 1.–2. jūnijs, 14. jūnijs, 16. jūlijs, 23. augusts, 7.–8. oktobris, 11. novembris, 18. novembris. 21. jūlija un 7. novembra pretdeemonstrācijas. Un tie ir tikai paši galvenie "kalendāra nemieru" datumi."¹ Visi minētie vēsturiskie notikumi kļuva par Atmosdas uzplūdiem, kas nesa sev līdzī ideoloģisko slodzi un emocionālo lādiņu. Šie nosauktie sabiedriskās aktivitātes datumi liecināja, ka astoņdesmit astotais bija vēsturiskās patiesības atjaunošanas gads, nacionālo emblēmu, simbolu un zīmju atgriešanās gads.

1988. gadā sabiedrībā turpināja darboties netradicionālās sabiedriskās organizācijas, klubi, dažādas iniciatoru grupas. Visdāsnāk tās bija iedibinājušās vides aizsardzības jomā; aktīvi tās vērsās pret metro celtniecību Rīgā. Krasi izraisījās iedzīvotāju neapmierinātība pret dabas piesārņošanu.

Pārvērtību laiks 1988. gadā ritēja ļoti strauji visās Baltijas republikās. Notikumi norisa ātrāk, nekā tos varēja paredzēt; tie bija jāizvērtē katram pašam, ikvienam nācās izteikt savu attieksmi pret notikumiem.

Latinform tik cēli bija iztēlojis sabiedrības atmosfēru, ka, likās, bija pienācis laiks brīvi izteikties, uz to visi tika nepārtraukti aicināti. Bet kā bija patiesībā? Īstenībā arvien vēl notika atklātuma paudēju "apkarošana": funkcionāriem grūti nācās atzīt tautas brīvo gribu un atplaukušās cerības. Tādēļ šaustīja *Helsinki-86* dalībniekus, jo viņi bija tautas Atmosdas rosinātāji. Tika sist tam, kam bija liegts aizsargāties. Visi grupas dalībnieki bija pieskaitīti "melnajām dvēselēm". Atšķirībā no "Cīņas" avīze "Padomju Jauņatne" maijā droši rakstīja: "Mums nevienam pat sapnī nerādījās, ka, teiksim, "Cīņā" tiktu izbrīvēta kaut vai viena sleja, kurā šie pazemotie un apsmietie varētu attaisnoties, nu, kaut vai ar dažiem teikumiem pamatot savu rīcību vai izteikt savas prasības, paskaidrot sabiedrībai, kāpēc viņi ir nostājušies citādās pozīcijās un kāpēc viņu pozīcija ir tieši tāda. Taču tiesājam neuzklausiņā, tāpat kā savulaik Saharovu, tāpat kā daudzus jo daudzus citus, kas izteica savu viedokli, kas uzdrošinājās paust savus uzskatus."²

Pārkārtošanās ceturtajā gadā ieejot, partijas funkcionāri savu ideoloģisko darbu tiecās "pastiprināt" ar rājiem, ar draudīgiem mājieniem, uzdeva "veikt attiecīgus pasākumus", "nepieļaut", "radīt pretsparu", "atmaskot", "pienaglot pie kauna staba", "nacionālistiski noskaņotos elementus saukt pie atbildības", kā arī "visādu sugu un pasugu antisovjetiskus", "ekstrēmistiskus huligānus".³ Šāds tā saucamais ideoloģiskais darbs bija vērsts uz administrēšanu, aizliegšanu; balstījās vienīgi un tikai uz partijas visatļautību.

Rolands Silaraups, raksturojot sabiedrības spriedzi, izteica domu, ka Gorbačova "demokratizācija" un "atklātība" bija domāta tam, lai apmānītu Rietumus. Baltijā, izņemot atļauju brīvāk izteikties, "nekas nav mainījies, un represijas joprojām turpinās"⁴. Spilgts piemērs tam bija Rēzeknes slimnīcas galvenā ārsta Jura Vidiņa nosodīšana par viņa iesaistīšanos un darbību cilvēktiesību aizstāvēšanas grupā *Helsinki-86*.⁵ Šajā sakarā partijas orgāni ierosināja Juri Vidiņu atsaukt no deputāta⁶ darba, pieņēma lēmumu par viņa izslēgšanu no partijas⁷ un ieteica Veselības aizsardzības ministrijai atbrīvot no ieņemamā amata.

Grupas *Helsinki-86* 1988. gada 30. janvāra Memorands

Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupa *Helsinki-86* 1988. gada 30. janvārī iesniedza Memorandu⁸ Latvijas Komunistiskās partijas Centrālajai komitejai. Oficiālajos informācijas avotos šis dokuments tika noklusēts. Toties LPSR prokuroram J. Dzenītīm bija uzdots izvērtēt Memorandu ar *Latinform* starpniecību, taču no juridisko ietekmēšanas līdzekļu stingra viedokļa. Biedrs J. Dzenītis klasificēja *Helsinki-86* grupas dalībnieku Memorandu par "... sociālistiskās iekārtas sasniegumu nomelnošanu, buržuāzisko tikumu rehabilitāciju, radot konfliktsituāciju nacionālo attiecību sfērā"⁹. Vērtējot Memorandu, J. Dzenītis apliecināja, ka *Helsinki-86* grupas dalībnieki esot izgājuši skolu pie ārzemju ideoloģisko diversiju rīkošanas meistariem. Tie vairs nav nemākulīgie, ar roku uz burtnīcas lapas rakstītie paziņojumi, kas adresēti Apvienoto Nāciju Organizācijai, Romas pāvestam vai citām organizācijām un personām. Jaunākajos dokumentos viss ir stilistiski noslīpēts, bagātīgi rotāts ar ārēji aktuālu retoriku.¹⁰ J. Dzenīša publikācijā grupa *Helsinki-86* tika atzīta par ietekmīgu spēku, kaut gan pašā Memoranda analīzei neatradās vietas. *Latinform* ar saviem jautājumiem centās noskaidrot, vai "... tagad ir atļauts viss, pat sociālis-

tiskajai iekārtai naidīgu uzskatu propaganda?"¹¹. Prokurors atbildē apliecināja: "... vairākām prasībām, ko izvirza grupas *Helsinki-86* locekļi, piemīt kriminālnoziedzuma pazīmes. ... Latvijas PSR kriminālkodeksa 69.pantā paredzēta brīvības atņemšana uz laiku no sešiem mēnešiem līdz trijiem gadiem vai noņemšana uz laiku no diviem līdz pieciem gadiem – par propagandu vai aģitāciju nolūkā musināt uz rasu vai nacionālu nesaticību"¹². No šā prokurora apgalvojuma visiem kļuva skaidrs: par Memorandā formulētām prasībām var iesēdināt cietumā kā par kriminālnoziedzumu. J. Dzeņiša intelekts tautā nebija ietekmīgs, viņa cīņa bija nesekmīga. Toties *Helsinki-86* Memoranda visas atziņas ir akceptējusi Latvijas Atmodas sabiedriskā doma un ir izmantojusi tās savā darbībā.

Sabiedriskajā dzīvē arvien lielāka uzmanība tika pievērsta grupas *Helsinki-86* darbībai. To neizlaida no sava redzes loka LKP CK funkcionāri un partijas avīzes "Cīņa" vadītāji. Tā, piemēram, 1988. gada janvārī rakstā "Ko aklie dunduri dara ziemā?"¹³ kārtējo reizi helsinkieši burtiski tika lamāti par Memoranda nosūtīšanu uz ārzemēm. Grupas dalībnieks tika nosaukts "... par cilvēku, kas galīgi nojūdies. Tas – labākajā gadījumā. Bet sliktākajā – tādu rīcību varētu pamatoti kvalificēt kā politisku šantāžu ar visām izrietošajām sekām"¹⁴. Šajā rakstā pavidēja doma, ka Memorandā ultimāta veidā izvirzītas prasības starpnacionālo attiecību jomā, ekoloģijā, tautas saimniecībā; to jau valstī taču risinot. Rakstā izteikts satraukums: vai vēlāk *Helsinki-86* nepiesavināsies pārkārtotāšanās panākumus sabiedrībā uz sava rēķina, "... vai vēlāk grupa neklaigās: Mēs pieprasījām, mēs panācām!"¹⁵. Šajā pašā rakstā tika "... godīgi atzīts, ka ārsta Jura Vidiņa iestāšanās tā sauktajā grupā *Helsinki-86* Rietumu reakcionārajiem centriem patiešām ir vērtīgs ieguvums. Un par to savu prieku neslēpj radiostacija "Brīvā Eiropa". Jūtams, ka Juris Vidiņš itin ākli izpilda ziņu pienesēja pienākumus"¹⁶. Šā raksta nobeigumā tiek secināts: "Lūk, kur tā plašā demokratizācija noved!"¹⁷

Tautas masveidīga iesaistīšanās sabiedriskajos procesos

Patiešām, bezgalīgā runāšana par demokrātiju padarīja cilvēkus drošākus. Kaut gan kopumā sabiedrībā demokrātijas vēl trūka, bet fakts, ka M. Gorbačovs un visa prese atkal un atkal atkārtoja vārdu "demokratizācija", iedvesmoja cilvēkus brīvākai rīcībai. Daudzi gribēja izteikt visu, kas bija ilgi krājies. Uzvirvoja "kaislības"

par un pret metro celtniecību Rīgā. Presē plūstin plūda atšķirīgu viedokļu informācija: gan par jaunās Valsts bibliotēkas celtniecību, gan par un pret metro būvi. Šī diskusija bija sašķēlusi Rīgas iedzīvotājus. Viena iedzīvotāju kategorija sprieda, ka "... mums pārāk daudz vēl jāceļ virs zemes, lai varētu atļauties ieguldīt pazemē deficitos celtniecības materiālus"¹⁸. Ja vien neievedīs daudz strādājošo no ārpusēs, varēs iztikt bez metro, skaidroja oponenti. Sabiedriskā doma par un pret metro bija tik ļoti sakaitusi, ka Latvijas radošo savienību vadītāji griezās ar atklātu vēstuli¹⁹ pie republikas vadošajiem darbiniekiem, apgalvojot, ka tiekot noklusēti paredzamie Rīgas metro ekspluatācijas ekonomiskie rādītāji, tā, piemēram, gruntsūdeņu līmeņu pārmaiņas. Bez ģeofizikas pētījumiem var sagraut Vecrīgu un citas ēkas, izšķiest simtiem miljonu rubļu, aprakt tūkstošiem tonnu cementa un citus būvmateriālus, atraut citiem reģioniem darbaspēku, un tas viss nāks Rīgai par postu. Šajā vēstulē bija ietvertas diskusijās paustās domas, neformālo organizāciju prasības, skolu protesti.

Vienlaikus Vides aizsardzības klubs lielu uzmanību vērta ekoloģiskās situācijas uzlabošanai Rīgā. 1988. gada februārī Vides aizsardzības klubs iesniedza atklātu vēstuli Rīgas pilsētas tautas deputātu padomes izpildkomitejai, laikrakstiem "Cīņa", "Literatūra un Māksla", žurnālam "Auseklis" par Brīvības pieminekļa saglabāšanu. Vēstulē bija lasāms: "Mēs vairs nevaram mierīgi noraudzīties, kā Brīvības pieminekļa tiešā tuvumā – 5 metrus no monumenta pakājes uz ielas braucamās daļas pretējo joslu pagriezīenu izdara 21., 47., 48. maršruta autobusi, to uzskatām par necieņu pret mūsu tautas brīvības simbolu."²⁰ Arī tautā virmoja sašutums par necieņu pret Brīvības pieminekli. Tas ļāva Vides aizsardzības klubam pieprasīt atslogot Brīvības pieminekli no ļoti tuvās autosatiksmes.

Deportācijas upuru piemiņas diena – 25 marts

Latvijā tuvojās totalitārā režīma upuru un masu deportācijas piemiņas diena – 25. marts. Latviešiem tā ir sēru diena, kurā, tāpat kā 14. jūnijā, tiek pieminēti tautieši, kuri cietuši no valdošā režīma patvaļas. Šo dienu ar godu un cieņu atcerēties aicināja *Helsinki-86* grupas dalībnieki, Vides aizsardzības klubs un Latvijas radošās savienības. Protams, nomodā bija arī Latvijas CK birojs, kurš rīkojās, no sava vecā skatījuma viedokļa meklēdams iespēju, kā kontrolēt 25. marta pasākumus.

Latvijas kompartijas CK birojs, tuvojoties 25. martam, bija noraizējies, kur novirzīt to lielo tautas plūsmu, kura var Rīgas centrā izraisīt partijas augstākajam ešelonam diskomforta sajūtu. CK pirmais sekretārs Boriss Pugo sanāksmē pirms 25. marta uzdeva jautājumu: kur ļaut tautai pulcēties? Sanāksmes dalībnieki piedāvāja: Pārdaugavu, Pētera I parku, 1905. gada parku, ASK stadionu, Esplanādes laukumu. Nevieni no šiem variantiem netika pieņemts. Iespējams, ka radošo savienību priekšlikums bija Brāļu kapi, tas tā arī palika. Ar šo pasākumu pirmām kārtām atņēma iniciatīvu grupai *Helsinki-86*, kura paredzēja piemiņas brīdi noturēt pie Brīvības pieminekļa, otrām kārtām, nepieļāva liela cilvēku skaita pulcēšanos pilsētas centrā pie Brīvības pieminekļa. Tātad CK biroja sankcionētā sēru manifestācija 1988. gada 25. martā notika Brāļu kapos pie Mātes Latvijas tēla. Jāuzsver, tas bija pirmais partijas sankcionētais šāda veida notikums. Kopumā 25. marta sēru manifestācija izvērtās par grandiozu tautas atmodas pasākumu visā Latvijā. Sēru manifestācijas norises gaitu vadīja Latvijas Rakstnieku savienības priekšsēdētājs Jānis Peters un Latvijas Mākslinieku savienības priekšsēde Džemma Skulme. Tā pagāja izteikti mierīgi, ar svētsvinīgiem klusuma brīžiem.

25. martā deportēto Latvijas iedzīvotāju atceres dienā Komunistiskās partijas līderu uzvešanās bija visai divaina, psiholoģija grūti aptverama: Brāļu kapos viņi gādāja par kārtību, bet pret tiem, kuri pulcējās pie Brīvības pieminekļa, vērsās ar vardarbību. Šāda izrikošanās liecināja, ka pastāvošais padomju režīms ar fizisku un garīgu brīvību ir nesamierināmi pretinieki. To rādīja piemēri "no dzīves". Lai Rīgas centru "pasargātu" no protestētājiem pret staļinismu, "... plaši tika pielietoti aresti un mājas aresti, lai aizturētu potenciālos demonstrācijas dalībniekus. Tika aizturēts filozofs, vēstures skolotājs un Vides aizsardzības kluba prezidenta vietnieks Valdis Turins; Rīgā aizturēja un nogādāja uz dzīves vietu Ogres rajonā "Ausekļa" redkolēģijas locekli Lidiju Doroņinu-Lasmani; žurnāla redaktoram Ivaram Žukovskim demonstrācijas sākšanās laikā bija jāierodas Jelgavas prokuratūrā; neatkarīgā krievu izdevuma "Ekspreschronika" Rīgas korespondentam Mihailam Bombinam telefoniski tika draudēts ar izrēķināšanos, ja viņš tiks pamanīts pie Brīvības pieminekļa; aizturēja Vides aizsardzības kluba (VAK) biļetena "Staburags" redaktoru Aivaru Jakoviču; mājas arestā noturēja skolnieci Kristīni Liepiņu, kura iepriekšējā vakarā Purvciemā bija izmētājusi pa pastkastītēm un izlīmējusi

rokrakstā rakstītus aicinājumus 18.30 doties pie Brīvības pieminekļa; arestēja grupas *Helsinki-86* locekļus Konstantīnu Pupuru, Juri Vidiņu, Mārtiņu Āboliņu; Mārtiņu Barisu aizsūtīja komandējumā uz Daugavpili; arestēja Jura Vidiņa meitu (prašņājot, kas viņš ar tēvu atvedis no Rēzeknes). Aģentūras TASS paziņojumā nosauktais skaitlis – 9 aizturētie – ir melīgs²¹. Var secināt, ka atklātības robežas bija palikušas tā paša vecā "pirmsatklātuma" laika neostaļinisma līmenī.

Aizliegums grupai *Helsinki-86* pie Brīvības pieminekļa pulcēties deportēto personu piemiņas dienā nozīmēja jaunu komunistiskās partijas taktiku – šķelt organizētājus no Tautas atmodas.

Sabiedrisko veidojumu aktivitātes

Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupa *Helsinki-86* turpināja izvērst savu darbību: 1988. gada sākumā tā nodibināja jauniešu apvienību "Tēvzemei un Brīvībai", kura 1. februārī nāca klajā ar Apvienības paziņojumu.²²

Viņu galvenais mērķis bija: "...cīnīties par to, lai latviešu tautai tiktu nodrošinātas tiesības pašai lemt savu turpmāko likteni; cīnīties par Latvijas vēstures patiesu izklāsmi, par kultūras un seno tradīciju atdzimšanu un izkopšanu, latviešu valodas attīrīšanu un bagātināšanu. Par to, lai katrs cilvēks varētu brīvi izteikt savas domas, arī izmantojot masu informācijas līdzekļus, lai katrs Latvijā dzīvojošais, neatkarīgi no tautības, mācētu latviešu valodu, cienītu tās kultūru un tradīcijas; cīnīties par apdzīvoto vietu un ielu seno nosaukumu atjaunošanu; rūpēties par apkārtējās vides nepiesārņošanu, par kultūras un ētikas normu ievērošanu; savā cīņā mums jāapvienojas ar lietuviešu un igauņu tautām; jāskaidro cilvēkiem par mūsu patiesām problēmām, kā arī, pamatojoties uz konstitūciju, par mums liegtajām cilvēku tiesībām"²³.

Pie grupas *Helsinki-86* dibinātajai apvienībai "Tēvzeme un Brīvība" dalībnieku skaits bija 10 cilvēki.²⁴ Jaunieši iesaistījās Atmodas procesā visai rosīgi. Kādā intervijā Konstantīns Pupurs, *Helsinki-86* grupas dalībnieks, stāstīja, ka viņš "... bija grupas oficiālais pārstāvis Sabiedrisko organizāciju padomē, ko dēvēja arī par SOK. Tas bija interesants veidojums, savā ziņā pirmais demokrātiskais parlaments, kurā no katras organizācijas bija pa pārstāvim: gan krievi, gan latvieši, gan atturībnieki, VAK, *Helsinki-86*, Afganistānas veterānu klubs "Salanga", krišnaīti un citi. Sapulces

notika Rīgas komjaunatnes komitejas telpās, šo padomi atbalstīja komjaunatnes līderis Ziedonis Čeverš. Dažāda spektra un uzskatu cilvēki draudzīgi sēdēja pie viena galda. Tā bija iespēja saskaņot kopīgu rīcību mītiņu un demonstrāciju organizēšanā.²⁵

Ar Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas *Helsinki-86* iniciatīvu tika veidota komiteja Gunāra Astras atbrīvošanai no ieslodzījuma. Tā mērķtiecīgi darbojās visu iepriekšējo gadu. Bijušie Latvijas politieslodzītie 1987. gada 6. jūnijā nosūtīja M. Gorbačovam atklātu vēstuli: "No trimdas atgriežot sabiedriskajās norisēs A. Saharovu, atbrīvojot daļu sirdsapziņas dēļ notiesāto, valdība vēlas demonstrēt savu iecietību un lojalitāti pret citādi domājošiem. Šis žests būtu pārliecinošs un apsveicams, ja tas nebūtu selektīvs."²⁶

Vēstules autori pievērsa M. Gorbačova uzmanību apstāklim, "...ka šis humānais akts nav skāris soda nometni "BC-389-36/1" Permas apgabālā, konkrēti, politieslodzīto latvieti Gunāru Astru, kuram piemērotā apsūdzība ir klajā pretrunā ar Helsinku sanāksmes aktiem, Vispārējo Cilvēka Tiesību Deklarāciju un Jūsu ievadīto demokratizācijas, atklātības un tiesiskā taisnīguma kursu."²⁷ Bet, neraugoties uz M. Gorbačova demokrātijas un atklātuma sludināšanu valstī, Gunāru Astru atbrīvoja tikai 1988. gada 1. februārī, ar apcietinājumā stipri iedragātu veselību.²⁸ Diemžēl, Gunārs Astra mēnesi pēc atgriešanās dzimtenē smagi saslima. Pēc sirds operācijas, kas tika izdarīta Ļeņingradā, kara hospitālī, viņu paņēma nāve.²⁹ Laikā, kad modās visa Latvijas tauta, 1988. gada 19. aprīlī Meža kapos zemes klēpi tika guldīts cīnītājs par latviešu tautas tiesībām – Gunārs Astra. Pēdējā gaitā Gunāru Astru izvadīja trīs tautā cienīti luterāņu mācītāji – visi kristīgās kustības *Atdzimšana un Atjaunošanās* locekļi: Modris Plāte, Juris Rubenis un Augusts Ālers.

Gunāru Astru Latvijā atcerēsies kā simbolu tam taisnīgajam, godīgajam latvietim, kurš, neraugoties uz padomju režīma spaidiem, laika noteiktām politiskām konjunktūrām, garīgi palicis nesalauzts. Vides aizsardzības kluba žurnāla "Staburags" pārstāvji rakstīja: "Gunāru Astru saglabāsim piemiņā. Godināsim Gunāra Astras piemiņu, ejot viņa sāktu taisno ceļu."³⁰

Tagad par Gunāru Astru vēsti arī viņam veltītā piemiņas plāksne pie Tiesu pils Rīgā, Brīvības bulvārī 34; to uzstādīja Pasaulles Brīvo Latviešu apvienība (PBLA).

Aprīlī Rīgā norisa Latvijas Jaunatnes organizāciju komitejas un Latvijas Valsts universitātes Jaunatnes ekoloģiskā centra (JEC) rīkotā starptautiskā konference "Apkārtējā vide – 88". Konferencē

piedalījās arī viesi no Lietuvas, Igaunijas, VFR, Somijas, Zviedrijas, Polijas, Čehoslovākijas, Ungārijas, VDR, Baltkrievijas.³¹ Šīs konferences dalībnieki aicināja uz starptautisko sadarbību Baltijas jūras reģionā, uz jaunatnes ekoloģiskās kustības aktivizēšanu.

Daiņa Īvāna raksta "Kā sasmelt izlietu ūdeni?" publicēšana izraisīja republikas vadītāju satraukumu, jo raksta autors nosauca dažus vislielākos apkārtējās vides piesārņotājus, tā, piemēram, Olaini; tur ķīmiskā rūpnīca "Biolar" un "Latbiofarm" (Vissavienības pakļautības uzņēmumi) Olaines apkaimi tā piesārņojuši, ka pat pēc rūpnīcas slēgšanas cilvēku dzīvei nekaitīgi apstākļi tur izveidosies tikai pēc 132 gadiem. Reaģējot uz nosaukto rakstu, Latvijas PSR Ministru Padome izveidoja komisiju akadēmiķes R. Kukaines vadībā, kas dotu rekomendācijas tālākai rīcībai. Vissavienības resoru aizstāvji organizēja komisijas slēdzienam milzīgu pretošanos. Cīņa norisa ilgi, tika pieprasīta atkārtota ekspertīze. Radās triju komisiju slēdzieni: kas darāms Olainē.³² Vēršanās pret Slokas un Olaines kombinātu darbību nozīmēja vēršanos pret Maskavas ekonomisko diktātu. Vides aizsardzības kustības nozīme bija neaptverami liela, jo tā ietvēra cīņu un sociālo protestu pret totalitārisma un varas autoritārām formām un metodēm, tā bija virzība no varmācības pretim demokratizācijas un atklātuma paplašināšanas procesiem.

Vides aizsardzības kluba darbība Latvijā aizvien jūtāmāk satrauca LKP CK vadību, tādēļ pēc tās norādījuma valsts varas iestādes vērsās pret ekoloģiskām akcijām, ko ierosināja tā dēvētie zaļie; tās nepārtraukti tika atceltas vai izjauktas, vai pat "pārnestas" uz pilsētas nomali, lai nepieļautu iedzīvotāju pulcēšanos pilsētas centrā. Tomēr tautas atmodas gars nerimās. Savukārt nerimās arī komunistiskās partijas līderi, viņi par varēm tiecās noturēt savas iepriekšējās pozīcijas.

Par spīti partijas līderu represīvajam noskaņojumam jau bija manāmas liberalizācijas pazīmes. Pārbūves ceturtais gads aizvien vairāk atraisīja tautas Atmodu, kurā arvien raitāk iekļāvās visi Latvijas demokrātiskie spēki.

1988. gada vasarā Latvijas sabiedrībā bija visai sasprindzināta atmosfēra. Televīzijā Alda Neimaņa vadībā jau ilgāku laiku darbojās jauns, ļoti daudzveidīgs raidījums – *Labvakar*. Šis raidījums pašā aizsākumā bija iemantojis augstu sabiedrības uzticēšanos. Raidījuma veidotāji Edvīns Inkēns, Ojārs Rubenis un Jānis Šipkēvics atrada tādas pārbūves sabiedrības problēmas un izteiksmes

veidu, kas konsolidēja iedzīvotājus un sabiedrisko domu. *Labvakara* raidījumā dominēja godīgums un pilsoniska drosme. Protams, šis raidījums satrauca tos, kuri stingri turējās pie vecajām ierastajām padomju normām. Tādēļ daudzkārt no tribīnēm skanēja konkrētu funkcionāru pieprasījumi slēgt *Labvakara* pārraides. Par to vairākkārt sprieda LKP CK ideoloģisko darbinieku sanāksmēs, taču slēgt raidījumu neuzdrošinājās un aprobežojās ar novēlējumu *Labvakaram* rast jaunus interesantus faktus no mūsu samudžinātās dzīves.

Rakstnieku savienības paplašinātais plēnums

Politiskā situācija sabiedrībā bija saspringta, iezīmējās pavērsiens tālākai sabiedriskās domas attīstībai un sabiedrības polarizācijai. To apliecināja topošais Rakstnieku savienības paplašinātais plēnums. Plēnums izraisīja lielu interesi. Viena sabiedrības daļa, atbrīvojušies no bailēm, paļāvās, ka šajā saietā pateiks visu gadiem noklusēto patiesību par komunistu laikā izciesto tautas dramatisko likteni, otrie piesardzīgi gaidīja, kas tagad būs, trešie cerēja uz demokrātiski domājošo personu sakāvi. 1988. gada 1. jūnijā, atklājot radošo savienību plēnumu, Jānis Peters uzsvēra: "... ir pienācis lielu jautājumu laiks, uz mums, radošās inteliģences pleciem, gulst tūkstošiem "kāpēc?", "kā?", "kad?", "cik ilgi vēl?", "kādā veidā?"³³ Plēnums pavēra plašas iespējas intelektuālo domu virzībai, vērtību pārvērtēšanai.

Plēnuma dalībnieki analizēja satriecošus faktus, kas raksturoja padomju režīma sabiedrību, faktus, kas bija zināmi jau agrāk, bet par kuriem nedrīkstēja runāt atklāti. 1988. gads bija laiks, kad šī drosme radās.

Neraugoties uz visu apdomātību, plēnuma dalībnieki kopumā runāja drosmīgi. Savu dziļo un sāpju pilno domu pauda Latvijas Mākslinieku savienības valdes priekšsēde, Tautas māksliniece Džemma Skulme: par sabiedrības sastingumu, par vēstures falsificējumu. "Nebija jau tā, kā tika stāstīts, un nebija tā, kā tika ticēts. Mēs iekļāvāmies, kā izrādās, reakcionārā formācijā. Antidemokrātiskā diktatūras valstī, kuras režīmam bija miljoniem upuru. Iekļauti zemē ar zemiem ekonomiskiem rādītājiem, zemiem lauksaimniecības sasniegumiem, zemu dzīves līmeni."³⁴ Savā runā Dž. Skulme uzsvēra būtisku, no dzīves ņemtu apliecinājumu, ka: "... komunistiskā propaganda mērķtiecīgi audzināja cilvēkos "pieti-

cības" sajūtu, samierināšanos ar "slaveno" pastāvošo iekārtu. Tāpēc arī svarīgākais un sarežģītākais nacionālais jautājums tika aizstāts ar internacionālismu, "tautu draudzību". Kas tad arī noveda pie latviešu valodas aizstāšanas ar krievu valodu.³⁵

Māras Zālītes runā izskanēja satraukums par nacionālo problēmu neatrisinājumu pastāvošajā iekārtā.³⁶ Imants Ziedonis pievērsa uzmanību pretrunām, kas samilzušas nacionālajā jautājumā.³⁷ Vilis Seleckis, "Skolotāju Avīzes" redaktors, vērtējot izglītības līmeni valstī, pievērsa klausītāju "... uzmanību tam, ka UNESCO mūsu valstī izglītības ziņā ierindo 42.vietā pasaulē – starp vāji attīstītām zemēm"³⁸.

Par šo sasāpējušo jautājumu plēnumā runāja rakstnieks Zigmunds Skujiņš. Viņš uzsvēra: "Daudziem, kuri grib lemt mūsu likteņus, droši vien nav zināms, ka Latvijā ir senas un stabilas izglītības tradīcijas. Jau XVII gadsimtā, kad Krievijā par tautskolām nevienam pat prātā neienāca, Latvijā zemnieku bērniem bija savas skolas."³⁹

Profesors Ilmārs Lazovskis izteica medicīnas darbinieku vērtējumu par tautas veselības stāvokli sociālisma apstākļos: "... Rīgā vidējais mūža ilgums sievietēm ir 69 gadi, vīriešiem – 58 gadi. Salīdzinājumā, piemēram, ar Ameriku, kur attiecīgi ir 79 un 72 gadi."⁴⁰

Analizējot nelabvēlīgo demogrāfisko situāciju Latvijā, par galveno iemeslu minēja migrācijas pieaugumu: "... Ik gadus iebruc 30 – 40 tūkstoši. ... Kopš 60. gadu otrās puses migrācijas pieaugums pēc apjoma pārsniedz dabisko pieaugumu un sasniedz divas trešdaļas kopējā iedzīvotāju skaita pieauguma."⁴¹

Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas profesors Ervids Griņovskis kritizēja laukos izveidoto absurdo ekonomisko mehānismu, kas stimulēja saimniecības vadītāju centienus iekļūt atpalcēju skaitā, lai saņemtu valsts piemaksas.⁴²

Limbažu rajona agrokombināta "Komunārs" priekšsēdētājs Jānis Lucāns trāpīgi raksturoja sabiedrības būtību. Par jūtamu aktivitāti Jānis Lucāns uzskatīja "... troksni ap krēslu pārbīdīšanu un nosaukumu maiņu dažādos resoros, tajā skaitā, jau kuro reizi, arī lauksaimniecībā. Šādas izmaiņas ir pazīstamas, tās nekad neko nav devušas un nedos arī šoreiz"⁴³.

Plēnumā runātāji izteica šaubas par tā saukto revolucionāro pārkārtošanos un sevišķi neticīgi uzņēma partijas un valsts struktūru un kadru pārmaiņas. Žurnāla "Daugava" atbildīgais sekretārs Viktors Avotiņš, raksturojot situāciju, teica: "Tā vien liekas, ka

paklājs tiek izdauzīts istabā, nepaceļot to no grīdas, un visas vecās kodes sakrīt atpakaļ.⁴⁴

Neticība pārbūvei mājoja ikvienā cilvēkā, jo praktiski nekas nemainījās, atskaitot to, ka atļāvās skaļāk trokšņot par voluntārajām partijas komandēšanas metodēm.

Viktora Avotiņa pārdomātajā runā ļoti konkrēti tika raksturota nozaru monopola un resoru spēka birokrātija. Šie reakcijas spēki neatkāpjās bez sīvas cīņas, un tāpēc viņi, kā pamatoti pareģoja V. Avotiņš, "... apelēs pie strādniecības, veidos tā sauktos strādnieku kolektīvus, kas lūgs, ierosinās vai nolādēs saskaņā ar birokrātijas scenāriju. Tāpēc žurnālistiem, rakstniekiem skaidrā valodā jāatklāj patiesā strādnieku situācija saimnieciski nolaistajā, voluntāri vadītā republikā"⁴⁵.

Rakstnieka Visvalža Lāma runā asi tika kritizēta resoru birokrātija. Viņš teica: "Birokrāti ir gatavi noslīcināt Daugavu, viņi gatavi apbūvēt Latviju nevajadzīgām rūpnīcām, kurām tūkstošiem kilometru jāved izejvielas un darbaspēks. Viņi ir gatavi noslīcināt veselu tautu."⁴⁶

Akadēmiķis Jānis Stradiņš, vērtējot Latvijas vēsturi visā tās sarežģītībā un dramatismā, lika plēnuma dalībniekiem domāt: "... kas mēs esam bijuši un kurp ejam"⁴⁷. Jānis Stradiņš norūpējies jautāja: "Mēs iziesim no šīs zāles, bet kas būs turpmāk? Turpmāk mūs vadīs tie paši mūsu vadītāji, kas še sēž."⁴⁸

Savās plēnuma runās cilvēki tomēr bija vairākumā ļoti piesardzīgi. Daudzās runās vēl atskanēja neuzticēšanās, bija jūtama baiļošanās gan par Latvijas turpmāko likteni, gan par paša personīgo likteni. Raksturīgi ir Andra Jakubāna secinājumi: "Jau otro dienu mēs savas sirdis, visu, kas mums ir, atklāti un godīgi atdodam savai partijai un valdībai. Tas ir nebijis notikums. Ir tikai mazas šaubas, ko rīt viņi darīs ar mūsu sirdīm un ko mēs darīsim, ja viņi mums šīs sirdis nepieņems, vai arī – ja viņi tās pieņems un aiznesīs sev līdzī."⁴⁹ Tas liecināja, ka visā sabiedrībā ir uzkrāta milzīga neticības pieredze. Te vietā ir Andas Līces uzsvērums: "Un tāpēc mūsu kvēlās runas tiek uzņemtas kā validola tabletes vai analģīna injekcijas, kas sāpes noņem tikai uz īsu brīdi."⁵⁰ Patiešām, neticības pakāpe partijas un valdības vadībai bija tik liela, ka arī šis plēnuma cilvēkos nespēja viest samierināšanos, ticību pārbūvei. Nebija taču garantiju atklātībai visos līmeņos.

PSRS Zinātņu Akadēmijas korespondētājloceklis, profesors Elmārs Grēns sniedza savu skaidrojumu par sabiedrības polari-

zāciju, par pārkārtošanās kritērijiem un tās pretiniekiem; pauda arī savas samilzušās bažas: kas būs tālāk?

"Divas dienas šajā "slēgtajā" telpā mums netrūkst skābekļa," teica rakstniece Marina Kostņecka. "Bet rīt mēs iziesim aiz šīm sienām, kur pagaidām vēl piesārņotā atmosfērā dzīvo tautas masas. Kaut mums pietiktu ne tikai spēka un pilsoniski stingras nostājas, bet arī pacietības aiznest patiesību par vēsturi tiem cilvēkiem, kuri savā domāšanā ir kļuvuši par staļinisma un stagnācijas laikmeta upuriem!"⁵¹

Latviešu tauta un vēl daudzi jo daudzi ar dziļu pateicību novērtēja radošās inteliģences paplašinātajā plēnumā izteiktās un iztirzātās sasāpējušās problēmas.

Tajā pašā laikā ar lielu uztraukumu un sarūgtinājumu to visu uzņēma Latvijas Komunistiskās partijas CK birojs kopumā. Sevišķi to uztrauca Mavrika Vulfsona drošā uzstāšanās par politisko situāciju 1939. un 1940. gadā, par Baltijas valstu okupāciju.⁵² Atklātībai nodotā M. Vulfsona informācija noraidīja padomju versiju par revolucionāro situāciju Latvijā, kā arī visā Baltijā 1940. gadā. Tā bija viena no drošākām runām plēnumā un visnepieņemamā partijas līderiem.

Plēnums analizēja vēstures notikumus visā to sarežģītībā un dramatismā. Akadēmiķis Jānis Stradiņš, vērtējot šo plēnumu, teica: "... tas bija liktenīgs pagrieziena punkts Latvijas sabiedriskās domas tālākā attīstībā. Šis plēnums izskanēja pāri Latvijai griezīgi kā modinātājpulksteņa zvans, un vēsturē tas ieies kā Atmodas plēnums."⁵³ Šis zvans lika visai sabiedrībai pamosties. Modās Latvijā simti un tūkstoši.

Arvien biežāk apvienojās neformālās grupas un cilvēki ar atšķirīgiem politiskiem un reliģiskiem uzskatiem. Apvienošanās norisa uz kopējas platformas – cīņa pret totalitāro režīmu, cīņa par demokrātisku republiku. Tika rasti kontakti, un nostiprinājās saiknes starp Baltijas republikām, arī ar citu republiku demokrātiskajiem spēkiem. Tas sekmēja informācijas apmaiņu par notikušajiem mītiņiem, demonstrācijām, jaunu neformālu organizāciju veidošanos, kā arī noderēja savstarpējam atbalstam.

Padomju režīma rīkotais upuru piemiņas mītiņš 14. jūnijā

Pēc radošās inteliģences plēnuma sabiedrībā brieda nākamais politiskais notikums – 14. jūnijs. Partijas līderi nedrīkstēja aizliegt

tautai 1988. gadā godbijīgi atzīmēt 14. jūniju, jo politiskā situācija sabiedrībā bija saspringta: aizlieguma gadījumā varēja izraisīties neparedzami un nekontrolējami notikumi, pat sadursmes. 1988. gadā 14. jūnija – piemiņas diena Staļina kulta upuriem – mītiņa pieteikšanu uzņēmas Vides aizsardzības klubs. Tobrīd grupa *Helsinki-86* jau bija sašķelta. Jaunizveidojusies Rīgas grupa *Helsinki-86*, ko vadīja Juris Ziemeļis, rosīgi piedalījās šajā politiskajā pasākumā. Darbīga bija arī Jura Vidiņa vadītā atšķēlusies grupa *Helsinki-86*. Tika sagatavotas lapiņas ar aicinājumu piedalīties Vides aizsardzības kluba rīkotajā mītiņā. "Tika izgatavoti un izplatīti tautā vairāki tūkstoši piespraužamie sarkanbaltsarkanie karodziņi, pašūts lielais karogs, izgatavoti plakāti un transparenti."⁵⁴ Rīkotajā mītiņā neatkarīgās Latvijas sarkanbaltsarkano karogu uzticēja pacelt divdesmitčetrgadīgajam Konstantīnam Pupuram. Viņa grupas domubiedri gāja kopā; tie bija Alfrēds Zariņš, Miervaldis Krims, Reinholds Kalniņš, Anta Bergmane, Rita Prāne.⁵⁵ 14. jūnija mītiņš bija neparasts lielā cilvēku skaita dēļ: bija apmēram 100 000 dalībnieku. Tas notika pie partijas politiskās izglītības nama, ar partijas sankciju un CK sekretāra Anatolija Gorbunova uzstāšanos. Pavisam bija 17 runātāji, dažādu profesiju pārstāvji. Izcila bija Eduarda Berklava runa. Jāatgādina: tauta nebija viņu dzirdējusi atklātā mītiņā kopš 1959. gada, t.i., 29 gadus. Runa tika uzņemta ar dziļu sajūsmu. Sapulcējušās tautas noskaņa bija redzama un lasāma transparentos ar mērķtiecīgiem tekstiem: "Pieprasām Latvijas neatkarību!", "Nost ar latviešu tautas kangariem!", "Brīvību Latvijai!", "Latviešu tauta un tās kultūra atrodas uz izzušanas robežas!", "Mūžīga piemiņa Staļina kulta upuriem!", ... "Nost 1940. gada staļinisko okupācijas režīmu!", "Brīvu Latviju vienotā Eiropā!"⁵⁶

Pēc mītiņa sākās demonstrācijas gājiens, sākumā – pie Brīvības pieminekļa, pēc tam – pie Raiņa pieminekļa, kur jau gaidīja divi kori un milzumdaudz cilvēku. Kori dziedāja zem brīvās Latvijas karoga.

Konstantīns Pupurs, sarkanbaltsarkanā karoga nesējs, atceras: "Biju ļoti uztraukts un saspringts. Lūdzu Dievu: "Kungs, palīdzi mums bez šķēršļiem aiziet līdz Mātes tēlam Brāļu kapos!" Pēc pusstundas sākām virzīties. Es nodomāju: "Uz priekšu! Ar Dievu!" Maršruts nebija ielānots. Aiz muguras dzirdēju saucienus: "Taisni uz priekšu pa Brīvības ielu!"⁵⁷

Gājiena dalībniekus sveica rīdzinieki gan no māju logiem, gan no pretī braucošām mašīnām, raidot gari stieptus signālus. Pie

Mātes Latvijas tēla atradās daudzi drosmīgi cilvēki, kuri nebaidījās nokrist ceļos un skūpstīt brīvās Latvijas karogu.⁵⁸ 14. jūnija padomju režīma upuru piemiņas mītiņa un demonstrācijas dalībnieki un viņu atbalstītāji pierādīja Latvijas patriotu gara vienotību. Viņi pirmoreiz okupācijas režīma laikā pauda savu bezbailību, drosmi, stingro pārliecību, cīņas gribu. Tas viss liecināja par kaut ko daudz nozīmīgāku. Šis pasākums apstiprināja, ka sabiedrība ir spējusi lielu soli uz demokrātijas pusi un ir radušās cerības labākai nākotnei.

1988. gada 1. jūlijā Viļņā notika kārtējie Baltijas studentu Dziesmu svētki "*Gaudeamus*". Tajos valdīja liela pacilātība un atraisītība. Vienā gājienā apvienojās Lietuvas, Latvijas un Igaunijas karogi. Nacionālā simbolika dažos izsauca arī nepatiku. Miliču un armijas ķēdes neatbilda svētku sajūtai. Studentu draudzības vakars Viļņā izvērtās mītiņā. Skanēja "Pūt, vējiņi!", "Dievs, svētī Latvijū!". Tas bija vēl viens apliecinājums, ka Baltijas tautas mostas.

LKP CK 18. jūnija plēnums veicina sabiedrības dziļāku sašķelšanos

Neapšaubāmi: kas vieniem bija Atmoda, tas citiem – zaudējumi. Nenoliedzami, ka Baltijas tautām – latviešiem, lietuviešiem un igauņiem pārbūve deva cerību atbrīvoties no Maskavas diktāta, no garīgā sastinguma.

Par to, cik Latvijas Atmodas turpmākais ceļš vēl būs sarežģīts un grūts, liecināja kompartijas CK ārkārtas plēnums, kas tika sasaukts 16 dienas pēc radošās intelīgences paplašinātā plēnuma. 18. jūnijā CK plēnums izskatīja jautājumu "Par politisko situāciju republikā"⁵⁹. No sava viedokļa vērtējot radošo savienību plēnumu, B. Pugo referātā tika teikts, ka politiskā situācija esot sarežģītjusies, bet tā varot novest pie vēl lielākiem sarežģījumiem.⁶⁰ "Ļoti aktīvi sākuši izvirzīt jautājumu par 1939. gada 23. augusta Molotova-Ribentropa protokola pielikumiem. Uzstājīgi apgalvo, tai skaitā masu informācijas līdzekļos, ka šie dokumenti bijuši tie, uz kuru pamata varmācīgi Baltijas republikas pievienoja PSRS. Uzņēmīgi atkārtoti, ka nekādas revolūcionāras situācijas 1940. gada jūnijā nebija."⁶¹ B. Pugo kritiski izteicās par 14. jūnija mītiņu Rīgā. "Mītiņā skanēja provokatoriski lozungi: "Jāni Peteru – par prezidentu", plakāta otrā pusē – "Latvijai jaunu valdību!", "Brīvu

Latviju!", "Neaizbāziet mūsu ausis ar vati, mums jādzird, tāpēc, ka zeme vaimanā!", "Migranti – Latvijas Černobiļa!"...⁶²

Raksturojot 14. jūnija mītiņa gaitu, B. Pugo uzsvēra: "Mītiņā bija saglabāta kārtība, netika nolauzts neviens zariņš, neviena zālīte netika samīdīta. Tikai žēl, ka "zaļie", dabas aizsardzībnieki, ar šo ideālo kārtību ievainoja galveno koku – draudzības koku. Šiem notikumiem pieslējās neformāli, kuri gūst arvien vairāk piekritēju, viņu spēku konsolidācija notiek, tāpēc šinī plēnumā par to ir jārunā."⁶³

Ārkārtas CK plēnumā, runājot debatēs, Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmais sekretārs Arnolds Klaučēns izteicās: "14. jūnija mītiņā buržuāziskās Latvijas karogs pirmoreiz dzīvē brīvi tika nests no Partijas izglītības nama līdz Brāļu kapiem. Vai tas neraksturo, ka mēs nododam savas pozīcijas?"⁶⁴

Šis ārkārtas CK plēnuma bija ļoti sarežģīts, tanī izpaudās dalībnieku krasi pretēji viedokļi, starp tiem kompromisu nevarēja rast. Tā, piemēram, LKP CK sekretārs Anatolijs Gorbunovs savas darbības asajiem kritizētājiem atbildēja: "... tā ir mana pārliecība un nekāda koķetēšana! ... Un, ja uzskatāt, ka neatbilstu amatam, varu iesniegt atlūgumu. Šodien ir tāds laiks, kad nevar runāt vienu, pēc tam otru."⁶⁵

LKP CK 18. jūnija plēnuma centās noklusināt un apturēt atklātības vilni. Plēnuma savā lēmumā radošās inteliģences plēnuma vērtēja "... kā bezatbildīgu, sabiedrisko domu dezorientējošu un īstenību sagrozošu"⁶⁶. Par izklāstītajām norisēm trāpīgi ir pateicis Agnis Balodis: "Brežņeva laika darboņi prasīja ieturēt stingrāku politiku pret inteliģenci."⁶⁷ Šis LKP CK 18. jūnija plēnuma kopumā panāca sabiedrības vēl dziļāku šķelšanos un pārbūves pretinieku konsolidāciju, stagnācijas spēku aktivizāciju.

Radošā inteliģence apliecināja savu noraidošo attieksmi pret partijas vērtējumiem CK plēnumā. Tā pievienojās laikrakstā "Literatūra un Māksla" publicētajai redakcijas atklātajai vēstulei "Novērst jaunu šķelšanos". Šī vēstule bija adresēta "Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas vadībai un sabiedrībai"⁶⁸. Vēstulē izteikti protesti pret mēģinājumiem izkropļot radošās inteliģences jūnija plēnuma rezolūcijas jēgu. Vēstulē pateikts, ka partijas CK plēnuma aplāpē atklātumu un jaunās domāšanas tālāku attīstību. Pret LKP CK 1988. gada 18. jūnija plēnumā pieņemto lēmumu par politisko situāciju republikā vērsās Latvijas Kinematogrāfistu savienība, Latvijas Valsts universitātes PSKP Vēstures katedras

pasniedzēji, kuri izteica savu attieksmi pret nepamatoto CK uzbrukumu pārbūves veidotājiem.⁶⁹

Pēc LKP CK 18. jūnija plēnuma sabiedrībā valdīja liels sašņūdzinājums. Tas viesā cilvēkos neticību un sociālo apātiju, kā arī izraisīja starpnacionālo nesaprašanos. Bez tam šis plēnumš apliecināja, ka Latvijā notiek faktiskā pārbūves pretinieku konsolidācija.

Kustība "Atdzimšana un atjaunošanās"

Tautas Atmodai pievērsās arvien vairāk cilvēku. Sevišķi 1988. gada vasarā politiskās kaislības bija sakāpinātas tik ļoti, ka daudzi cilvēki, kuri līdz tam bija uzticīgi padomju ideoloģijai, krasi sāka novērsties no tās. Atklātības vilnis, kas dzima 1988. gada 1. – 2. jūnijā radošās inteliģences plēnumā, liecināja, ka Latvijas demokrātiskie spēki arvien vairāk pievērsās sabiedrības atklātuma īstenošanai.

Jau vairāk nekā gadu pastāvēja nodibinātā kristīgā kustība "Atdzimšana un Atjaunošanās"; tā bija 14 garīdznieku sirdsapziņas balss Atmodas laikā. Šī kustība sadarbibā ar latviešu luterāņiem pasaulē īstenoja atklātu un publisku darbību, izdodot dokumentus un veicot citus pasākumus. Mācītājs Juris Rubenis runā pie Politiskās izglītības nama 1988. gada 14. jūnijā šo laiku dēvēja "par sirdsapziņas pamošanās laiku"⁷⁰. Viņš uzsvēra: "Tāpat kā mūsu dažādās sabiedriskās dzīves sfērās, arī baznīca un, lai cik tas nebūtu grūti un nepatīkami, arī pati baznīca, mūsu, latviešu, luterāņu baznīca ir spiesta atzīt neskaitāmus savus nesenos vēsturiskos grēkus. Precīzāki sakot, to atzīst tikai tā baznīcas daļa, kura ir gatava mosties uz patiesu dzīvi."⁷¹ Juris Rubenis šajā analītiskajā runā tautai pavēstīja par tiem smagajiem apstākļiem, kādos visus totalitārās sistēmas gadus atradās reliģija: "Baznīca pēc nelokāmā arhibīskapa vietas izpildītāja Irbes apcietināšanas nav vairs pacēlusi balsi pret nelietību, varmācību, netaisnību, bet apliecinājusi tai uzticību un to gloricējusi, kā nu kurā brīdī ticis pasūtīts. Baznīcas vadība, komplektēta no valsts iestādēm paklausīgiem ļaudīm, bieži kalpojusi kā apspiešanas līdzeklis pret savas baznīcas locekļiem."⁷² Būdamš paškritisks, Juris Rubenis atzina, ka baznīcai ir jānožēlo "vēsturiskie grēki", citādi nav tiesības uzrunāt pēc patiesības alkstošo sabiedrību, runāt par viņas grēkiem, iekams nebūsim tikuši galā ar savējiem – katrs atsevišķi un visa baznīca kopumā. No šādas skarbas kritikas izrietēja, ka pastāvošā totalitārā

iekārta salauza cilvēku likteņus, diktēja savus spēles noteikumus un pakļāva savai kalpībai ne tikai parastus cilvēkus, bet arī garīdzniekus. Tā visās sfērās cilvēkiem burtiski bija laupītas brīvas rīcības iespējas.

Kā jau visā sabiedrībā Atmodas laikā, arī garīdzniecībā norisa polarizācija. Valsts varas iestāžu (KGB) ietekmēta un iebiedēta, baznīcas vadība uzsāka cīņu pret "Atdzimšanas un Atjaunošanās" kustības dalībniekiem. Tā, piemēram, "... sēdē konsistorija ārējo spēku ietekmē pieņēma lēmumu atbrīvot no visiem pienākumiem baznīcā prāvestu Modri Plāti, no daļējiem pienākumiem – prāvestu Aivaru Neimani un teoloģijas semināra rektoru Robertu Akmentiņu"⁷³. Liels zaudējums baznīcai bija teoloģijas semināra sabrukums. Baznīcas vadība no tā izraidījusi divas trešdaļas mācības spēku. Arī par to Juris Rubenis runāja mītiņā. Reliģijas lietu padomes pilnvarotais Kokars Trops konkrētā dokumentā izsacīja draudus mācītājiem Aivaram Beimanim, Jurim Rubenim, Jānim Vanagam un Armandam Akmentiņam, ka tie tūdaļ zaudēs pieredzīstīcijas apliecības, ja nepārtrauks darbību kustībā. Kokars Trops izsacīja mājienus: ja nepatīkot šeit, tad varot doties citur. Latviju 1987. gada decembrī bija spiesti atstāt kustības locekļi Māris Ludvigs un Jānis Kārklis.⁷⁴ Baznīca pārdzīvoja smagu krīzi, tomēr nezuda cerība, ka nākotnē valdīs patiesība.

Latvijas Nacionālās Neatkarības kustības dzimšana

1988. gada vasaras atmodas aktivitātes veidoja arvien jaunas opozīcijas kustības. Viena no tām – Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība. Tās izveide norisa šādi. Dienu pirms LKP CK 1988. gada 18. jūnija ārkārtas plēnuma Rīgā privātā dzīvoklī sapulcējās jaunās organizācijas veidošanas interesenti. Piedalījās plaši pazīstamas personas – dzejnieks Viktors Avotiņš, Vides aizsardzības komitejas prezidenta vietnieks filozofs Valdis Turins, bijušais LPSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks Eduards Berklavs un citi.⁷⁵ Diskusijas gaitā izraisījās domstarpības par veidojamās organizācijas mērķiem. Tie, kuri uzskatīja par vajadzīgu radīt plašu demokrātisku organizāciju bez nacionāliem mērķiem, atstāja sapulci. Viņu skaitā bija V. Avotiņš un V. Turins. Palikušie vienojās veidot nacionālas ievirzes organizāciju ar Latvijas Nacionālās Neatkarības kustības (LNNK) nosaukumu un konstituējās par LNNK Iniciatīvas grupu.⁷⁶ Šī grupa drīz vien kļuva par masveidīgu organizāciju. Tā rīkoja savus

Foto no LNNK arhīva

1988. gada septembris Arkādijas parkā Rīgā. Topošā LNNK pieprasa neatkarību. (Vidū E. Berklavs un V. Turins)

saietus Arkādijas parkā. LNNK idejiskie vadītāji bija Eduards Berklavs un Einārs Repše. Viņu izstrādātie statūti noteica, ka "... kustība darbojas atklāti, demokrātiski, miermīlīgiem līdzekļiem, ANO pieņemto cilvēka tiesību normu ietvaros un vērsas pret jebkuru vardarbību, militarismu un šovinismu"⁷⁷.

1988. gada vasarā jaunā kustība vērsās plašumā. Ikkatrā nākamajā sapulcē daudzi cilvēki spontāni rakstīja iesniegumus par iestāšanos LNNK; tika sastādīti saraksti pēc dzīvesvietām un veidotas pirmās vietējās nodaļas.⁷⁸ Tās drīz tapa par lielu sabiedrības spēku. Pirmsākumā kustība iestājās par Latvijas neatkarību, bet rudenī jau pieprasīja Latvijas okupācijas izbeigšanu. Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība pakāpeniski sāka gatavoties savam pirmajam kongresam.

Sabiedrībā izvērstās vēsturnieku diskusijas

Iestājās laiks, kas ļāva arī vēsturniekiem kļūt drošākiem, patstāvīgāki domājošākiem, vērtējot neatrisinātas un slēptas problēmas.

Šo drosmi atbalstīja Anatolijs Gorbunovs, tolaik CK ideoloģiskais sekretārs. Viņš mudināja vēsturniekus uz diskusiju: vai tiešām Latvijā būtu pastāvējis fašisms? Pēc Partijas vēstures institūta ierosmes 1988. gada maijā kopīgi ar LPSR ZA Vēstures institūtu, laikrakstiem "Cīņa" un "Sovetskaja Latvija", kā arī ar Rakstnieku savienību tika rīkota diskusija "Ulmanis un viņa laiks". Šajā diskusijā uzklāusīja visai atšķirīgus viedokļus. Tā, piemēram, Maskavas vēsturnieks K. Širiņš, raksturojot fašisma pazīmes, kā vienu no tām nosauca "atklātu teroristisku diktatūru"⁷⁹. Tieši šo fašisma pazīmi bieži lietoja padomju vēsturnieki, apgalvojot, ka Latvijā pēc K. Ulmaņa apvērsuma pastāvējis fašisms. Turpretī vēsturnieks Elmārs Pelkaus savā referātā uzsvēra, ka izskanējis "... apgalvojums, ka Latvijā pēc Ulmaņa apvērsuma plosījies neierobežots asiņains terors. Bet mēs zinām, ka tika piespriesti trīs nāves sodi, un tie paši netika izpildīti. Taču no tā rodas arī cits secinājums: ja jau nebija nāves sodu, kas tad tas par fašismu?"⁸⁰. Rakstnieks Andris Kolbergs apstiprināja E. Pelkausa teikto, savukārt atgādinot: "Masu represijas bija Vācijā, Padomju Savienībā, Latvijā gan tik vērīenīgu masu represiju nebija. ... nacionālisms piemita Vācijai, vietām Padomju Krievijai. Latvijai nacionālismu tai laikā nevar piedēvēt, pastāvēja taču toreiz krievu, vācu, ebreju skolas, pat čigānu skolas bija."⁸¹ Šie un citi diskusijas dalībnieki iztirzāja aktuālas ekonomiskas problēmas. Tolaik šķita, ka daudzi izteica drosmīgas domas, kaut gan piesardzīgi. Vajadzēja vēl aprītēt laikposmam, lai kopumā izvērtētu K. Ulmaņa politisko režīmu pēc 15. maija apvērsuma. Tomēr, vērtējot šādas diskusijas atļautību, jāsecina par atklātības pieaugumu sabiedrībā, kas ļāva uzsākt kļūdainās nostādnes pārvērtēšanu vēsturē.

Vēsturnieki kļuva arvien uzņēmīgāki un sprieda par vēsturē noklusētām problēmām, jo vairāk tāpēc, ka M. Gorbačovs stimulēja likvidēt tā dēvētos "balto plankumus" vēsturē. Zinātnieki to uztvēra kā jaunu destalinizācijas kampaņu.

Radošās intelīģences paplašinātajā plēnumā Mavrika Vulfsona drošais paziņojums, ka 1940. gada 17. jūnijā Latvija ir okupēta, satrauca cilvēku prātus. To varēja salīdzināt ar grandiozu pērķona grāvienu. Tas skāra katru cilvēku. Patiesību alkstošā sabiedrības daļa, kā arī veco nostādņu nelokāmie aizstāvji pieprasīja vēsturniekiem steidzīgi sniegt profesionālu skaidrojumu par 1940. gada vasaras notikumiem Latvijā. Tādēļ 1988. gada 8. jūlijā Partijas vēstures institūta Zinātniskā padome un Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Zinātniskā padome rīkoja diskusiju par 1940.

gada vēsturiskajiem notikumiem. Interese par izziņoto diskusiju bija tik liela, ka institūtā vairākas dienas nepārtraukti skanēja tālrunis: atkal un atkal lūdza papildu ielūgumus. Kad to aptruķa, aicināju visus nākt bez ielūgumiem. (Ļ. Zile – 1988. gadā Partijas vēstures institūta direktore. – *Red.*) Un patiešām: partijas izglītības namā satilpa vairāk cilvēku, nekā līdz tam bija izdevies izvietot. Daudzi sēdēja uz kāpnītēm. Mazajā zālē papildu notika televīzijas translācija. Kopumā varēja būt ap diviem tūkstošiem dalībnieku. Pirms konferences B. Pugo mani brīdināja: es rīkojoties neapdomīgi, saaicinot tik daudz cilvēku, kuru vidū ekstrēmisti izraisīšot neparedzētus konfliktus. Rezultātā būšot lielas nepatīkšanas. Viņš vispār apšaubīja šāda veida diskusijas nepieciešamību. Tā varētu noritēt, viņaprāt, šaurā vēsturnieku lokā.

Uz šo diskusiju atnācām katrs ar saviem atšķirīgiem uzskatiem. Atklājot diskusiju, uzsvēru, ka "... plurālismam jāveicina radošās domas atbrīvošanās, bet nepieciešams kopt politisko kultūru, diskusiju kultūru, it īpaši mūsdienās, kad notiek apziņas evolūcija. Acīm redzama ir nobriedusi nepieciešamība plaši iesaistīt sabiedrisko domu sabiedrisko zinātņu attīstībā ..." ⁸².

Referātu "Par 1940. gada vēsturiskajiem notikumiem Latvijā" nolasīja Aleksandrs Drīzulis. Viņš uzsvēra: "... vēsturei mūsdienās faktiski ir izteikts neuzticības votums. Un tikai visu faktoru kopums – gan iekšpolitisko, gan ārpolitisko – var palīdzēt mums tuvoties patiesībai. Lai gan darbu stipri apgrūtinā tas, ka trūkst nepieciešamo dokumentu, un pienācis laiks nodot atklātībai arhīva fondus, publicēt, piemēram, A. Višinska ziņojumus." ⁸³ Šo A. Drīzuļa prasību noteikti atbalstīja visi runātāji, it īpaši izsakoties par Molotova - Ribentropa pakta slepenajiem protokoliem: tie jādara pieejami sabiedrībai vai argumenti jānoraida kā neesoši. ⁸⁴ Tas, šķiet, bija visu klātesošo spēcīgākais vienojošais faktors, bet tas arī izraisīja emocionālu pārspriedzi, un pirmo reizi tā uzšķīlās, šķiet, brīdī, – kā rakstīja Viktors Daugmalis – kad A. Drīzulis strikti paziņoja: "... jau tagad ir absolūti skaidrs: okupācija vai revolūcija – šie jēdzieni nav savienojami." ⁸⁵ Referātā koncepcija par Latvijas iekšpolitisko un ārpolitisko stāvokli kļuva par pamatu turpmākajai diskusijai. Referents saņēma apmēram 40 jautājumus, uz dažiem viņš nevarēja atbildēt. "Piemēram, kāpēc sarkanās armijas papildspēki (piecas divīzijas) netika ievesti pa dzelzceļu slēgtās platformās kā 1939. gadā, bet gan šķērsoja robežu kaujas gatavībā? Kāda bija Tautas valdības ar A. Kirhenšteinu priekšgalā sastādīšanas proce-

dūra? Kā gan Londonas "Times" slejās pusemēsi pirms vēlēšanām varēja parādīties to rezultāti? Kā paskaidrot faktu, ka 1939. gadā Padomju Savienībā dienesta vajadzībām tika izdots atlants, kurā Baltijas valstis atzīmētas kā PSRS sastāvdaļa? Kāpēc nav LKP CK protokolu, ka tikusi gatavota revolūcija?"⁸⁶

Dziļi emocionāli diskusijā piedalījās Mākslinieku savienības valdes priekšsēdētāja Džemma Skulme. Viņa iesniedza Mākslinieku savienības vēstuli diskusijas vadītājiem. Vēstule pauda aktuālas idejas – apspriežot visai tautai tik svarīgus jautājumus, jārada iespēja izteikt savu viedokli jebkuram sabiedrības loceklim, lika vēsturniekiem apzināties savu atbildību tautas un patiesības priekšā, pārvērtēt tās kļūdas un kļūdainās nostādnes. Viņa uzsvēra, ka vēstures izpēte nedrīkst būt kādas atsevišķas cilvēku grupas monopols.

Diskusijā līdztekus vēsturniekiem izteicās daudzi 1940. gada vasaras notikumu liecinieki un žurnālisti. Spriegajā desmit stundu ilgajā domu apmaiņā kopumā piedalījās 19 personas; līdzī domāja un visu pārdzīvoja zālē sēdošie.

Starp pirmajiem runātājiem bija Eduards Berklavs. Viņš dalījās atmiņās par 1940. gada notikumiem, par vēsturnieku pārspilējumiem, vērtējot Latvijas situāciju 1940. gada 17. jūnija notikumu laikā. E. Berklavs uzsvēra: "... ja mēs gribam, lai tauta ticētu vēsturniekiem, politdarbiniekiem, ir jāsaka pilna patiesība, un nedrīkst ieteikto uzdot par esošo ... Un toreizējā situācija ir skaidri jānosoda, lai mēs varētu domāt par nākotni. Un šīs patiesības labad atklātībai jānodod arī slepeno protokolu pilns teksts."⁸⁷ Dažādus vērtējumus pauda 1940. gada norišu dalībnieki. Ar uzspilētu tieksmi citiem uzspiest savu pārliecību runāja 1940. gada veterāns P. Čerkovskis. Viņš savu kritiku vērsa arī pret 7. jūlijā "Cīņā" publicēto Mārtaņa Virša rakstu, kurā esot aiziets tiktāl, ka "... asinskārais un tipiski fašistiskais Ulmaņa režīms nosaukts par nevainīgu "nacionāli konservatīvo"⁸⁸. "Esmu pārliecināts," turpinot diskusiju, teica M. Vulfsons, "ka Baltijas valstu liktenis tika izšķirts 1939. gada 23. augustā. Arī sociāli politiskās iekārtas izmaiņas bija iepriekšnolemtas (PSRS militārajās kartēs jau 1939. gada beigās Latvijas valsts vietā parādījās apzīmējums "Latvijskaja SSR")."⁸⁹

Diskusijas noslēgumā "žurnālists E. Inkēns izteica gandarījumu, ka vēstures patiesā izpēte aizsākusies laikā, kad ne tikai "dokumenti", bet gan dzīvi aculiecinieki mums var pavēstīt par todienu notikumiem"⁹⁰. E. Inkēns uzdeva vairākus jautājumus, galvenais no viņa teiktā: "... "Cīņā" 1939. gada 2. augustā ievietota

Molotova runa, kurā izskan apmierinājums ar to, ka PSRS robeža tika pārcelta uz Baltijas jūras piekrasti, kas nodrošināšot mums "savas" neizsalstošas ostas."⁹¹

Diskusiju noslēdzot, tika izteikta gatavība uzklaut ikvienu oponentu un kopīgi turpināt noskaidrot patiesās vēstures norises.⁹²

Kopumā vērtējot šo vēsturiski svarīgo diskusiju, žurnālists Viktors Daugmalis secināja: "Partijas XIX konferences elektrizētā gaisotne īpatnēji atkārtojās arī šajā kopsēdē, kad dažādu uzskatu un arī dažādu personību sadursmē zibēja atklātuma un jaunās domāšanas dzirkstis un kaut kur zāles vidū lēni un mokoši dzima tā vienīgā patiesība, kurai mēs šobrīd esam gatavi – atziņa par to, ka ir tiesīgi vienlaikus pastāvēt arī diametrāli pretēji viedokļi."⁹³ Šī diskusija liecināja, ka tautas sabiedriski politiskā un nacionālā Atmoda vērsās plašumā.

Tobrīd sabiedrība bija pārsātināta ar vēsturiskiem notikumiem. Pēc vēsturnieku kaislīgām diskusijām iestājās Folkloras svētku astoņas gaišas un patiešām baltas dienas – "Baltika 88".⁹⁴

Sakarsušajā vasarā, pārbūves, demokrātijas, plurālisma apstākļos aktīvākā sabiedrības daļa laikus sāka domāt par Latvijas Neatkarības 70. gadskārtas svinībām. Latvijas Rakstnieku savienības priekšsēdētājs Jānis Peters griezās pie manis, lai institūts atbalstītu 18. novembra svinēšanas sarīkojumu. Šim priekšlikumam ar prieku piekritu, un nedaudz vēlāk mūsu nelielā vēsturnieku grupa – Elmārs Pelkaus, Valdis Blūzma un es pulcējāmies Rakstnieku savienības telpās, lai apspriestu svinību programmu. No sarunas ar Jāni Peteru tapa zināms, ka šo pasākumu visnotaļ atbalsta Anatolijs Gorbunovs. Tā tika uzsākts pastāvošās iekārtas ietvaros neparasts darbs: gādāts, lai godam sagatavotu 18. novembra svinības Latvijā.

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Latvija Šodien*, 1988, 2. lpp.

² *Padomju Jaunatne*, 1988, 27. maijā.

³ *Turpat*.

⁴ *Baltiešu Forums*, 1987, 20. lpp.

- ⁵ Cīņa, 1988, 17. febr.
⁶ Cīņa, 1988, 17. febr.
⁷ LVA PA, 101.f., 59. apr., 51.lieta.
⁸ Cīņa, 1988, 13. martā.
⁹ Turpat.
¹⁰ Turpat.
¹¹ Turpat.
¹² Turpat.
¹³ Turpat, 29. janv.
¹⁴ Cīņa, 1988, 29. janv.
¹⁵ Turpat.
¹⁶ Turpat.
¹⁷ Turpat.
¹⁸ Turpat.
¹⁹ Literatūra un Māksla, 1988, 13. maijā.
²⁰ Staburags, 1.laidiens, 1988. gada ziemas mēnesis – sveču mēnesis janvāris – februāris, 14. lpp.
²¹ Auseklis, 1988, 5. nr., 6. – 7. lpp.
²² Auseklis, 1988, 4. nr., 70. lpp.
²³ Turpat.
²⁴ Auseklis, 1988, 4. nr., 70. lpp.
²⁵ Staburags 88, Vides aizsardzības kluba žurnāls. 2. nr., 12. lpp.
²⁶ Auseklis, 1988, 1. nr., 57. lpp.
²⁷ Turpat.
²⁸ Turpat, 4. nr., 78. lpp.
²⁹ Staburags 88, Vides aizsardzības kluba žurnāls. 2. nr., 12. lpp.
³⁰ Turpat.
³¹ Staburags 88, 2. nr., 48. lpp.
³² Turpat, 58. lpp.
³³ Literatūra un Māksla, 1988, 10. jūn.
³⁴ Turpat, 1. jūl., 8. lpp.
³⁵ Turpat.
³⁶ Turpat, 15. lpp.
³⁷ Turpat, 10. jūn., 1. lpp.
³⁸ Turpat, 1. jūl., 10. lpp.
³⁹ Literatūra un Māksla, 1988, 1. jūl., 21. lpp.
⁴⁰ Turpat, 9. lpp.
⁴¹ Turpat, 10. jūn., 7. lpp.
⁴² Turpat, 8. lpp.

- ⁴³ *Literatūra un Māksla*, 1988, 10. jūn., 8. lpp.
- ⁴⁴ *Turpat*, 26. lpp.
- ⁴⁵ *Literatūra un Māksla*, 1988, 10. jūn., 26. lpp.
- ⁴⁶ *Turpat*, 27. lpp.
- ⁴⁷ Jānis Stradiņš. *Trešā atmoda. Raksti un runas 1988. – 1990. gadā Latvijā un par Latviju*. Rīga, 1992, 54. lpp.
- ⁴⁸ *Turpat*, 54. – 55. lpp.
- ⁴⁹ *Literatūra un Māksla*, 1988, 8. jūl., 8. lpp.
- ⁵⁰ *Literatūra un Māksla*, 1988, 8. jūl., 9. lpp.
- ⁵¹ *Turpat*, 1. jūl., 23. lpp.
- ⁵² *Turpat*, 8. jūl., 20. lpp.
- ⁵³ Jānis Stradiņš. *Trešā atmoda*, 94. lpp.
- ⁵⁴ *Latvija Šodien*, 1988, 16. nr., 48. lpp.
- ⁵⁵ *Turpat*.
- ⁵⁶ *Turpat*, 49. lpp.
- ⁵⁷ *Latvija Šodien*, 1988, 16. nr., 50. lpp.
- ⁵⁸ *Turpat*, 51. lpp.
- ⁵⁹ LVA PA, 101.f., 61. apr., 7.l., 1.lapa.
- ⁶⁰ LVA PA, 101.f., 61. apr., 7.l., 5.lapa.
- ⁶¹ LVA PA, 101.f., 61. apr., 7.l., 6.lapa.
- ⁶² *Turpat*, 7.lapa.
- ⁶³ *Turpat*, 8.lapa.
- ⁶⁴ *Turpat*, 20.lapa.
- ⁶⁵ *Latvija Šodien*, 1988, 16. nr., 223. lpp.; atgādināšu: no to dienu sabiedriskās sazināšanās izdevumiem vienīgi šajā žurnālā, kas iznāca ārzemēs, iespiests iztirzātā ārkārtas (slēgtā) CK plēnuma atreferējums.
- ⁶⁶ LVA PA, 101.f., 61. apr., 44.l., 106.lapa.
- ⁶⁷ Agnis Balodis. *Latvijas un Latviešu Tautas Vēsture. Grāmatu Apgāds "Kabata"*, Rīga, 1991, 361. lpp.
- ⁶⁸ *Literatūra un Māksla*, 1988, 24. jūn.
- ⁶⁹ *Turpat*, 15. jūl.
- ⁷⁰ *Latvija Šodien*, 1988, decembris, 16. nr., 113. lpp. Izdevējs: Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība (PBLA).
- ⁷¹ *Latvija Šodien*, 1988, 113. lpp.
- ⁷² *Turpat*.
- ⁷³ *Turpat*, 114. lpp.
- ⁷⁴ *Latvija Šodien*, 1988, 114. lpp.
- ⁷⁵ Gints Apals. *Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība. – Latvijas Vēsture*, 1992, 3.(6.)nr., 26. lpp.

⁷⁶ Gints Apals. *Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība. – Latvijas Vēsture*, 1992, 3.(6.)nr., 26. – 27. lpp.

⁷⁷ Turpat, 27. lpp.

⁷⁸ *Diena*, 1994, 18. jūn.

⁷⁹ *Cīņa*, 1988, 14. maijā.

⁸⁰ Turpat.

⁸¹ *Cīņa*, 1988, 14. maijā.

⁸² *Literatūra un Māksla*, 1988, 22. jūl.

⁸³ *Literatūra un Māksla*, 1988, 22. jūl.

⁸⁴ Turpat.

⁸⁵ Turpat.

⁸⁶ Turpat.

⁸⁷ *Literatūra un Māksla*, 1988, 22. jūl.

⁸⁸ Turpat.

⁸⁹ Turpat.

⁹⁰ Turpat.

⁹¹ Turpat.

⁹² Turpat.

⁹³ *Literatūra un Māksla*, 1988, 22. jūl.

⁹⁴ Turpat.

Latvijas Tautas frontes dibināšana un tās darbība

Latvijas nacionāletniskās simbolikas legalizācija

Latvijas vēsturē 1988. gads bija tas laikposms, kad padomju režīmam pastāvot tika legalizēts neatkarīgās Latvijas sarkanbalt-sarkanais karogs, simboli, zīmes, krusti un auseklīši. Kopumā šīs norises nesa sev līdzīgu pārdzīvojumu, emocionālo spriedzi un enerģiju, viešot cilvēkos gaišu cerību un ticību brīvvalsts atdzimšanai. Tas arī izraisīja tautas vienotību domās, rīcībā un darbībā.

Latvijas KP CK birojs, to visu daļēji apjēdzot, mēģināja izstrādāt savu attieksmi un nostāju. Jau 5. jūlija biroja sēdei tika sagatavots dokuments "Par latviešu nacionālās simbolikas jautājumu"¹. Šajā dokumentā tika skaidrots, ka "... pēdējā laikā republikas iedzīvotāji, galvenokārt latvieši, prasa iedibināt nacionālo simboliku, kas izteikta sarkanbaltsarkanās krāsās uz karodziņiem, lentēm, nozīmītēm. Šī simbolika tiek lietota masu pasākumos. ...Baltijas republiku studentu "*Gaudeamus*" pasākumā ... Viņā tika lietoti sarkanbaltsarkanie karodziņi, etniskā simbolika un lentes. Līdzīgas nozīmes simboliku ir lietojuši Igaunijas un Lietuvas studenti.

Mēģinājumi pārliecināt studentus nelietot nacionālo simboliku nebeidzās pozitīvi. "*Gaudeamus*" rīkotajā mitiņā Latvijas studenti griezās pie Augstākās Padomes Prezidija pozitīvi izlemt nacionālās simbolikas lietošanu. Šāds priekšlikums tika jau agrāk izteikts radošās inteliģences paziņojumā."² Šajā dokumentā, kas bija sagatavots tieši apspriešanai birojā, tika norādīts: "... par nacionālās simbolikas lietošanu Igaunijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 23. jūnijā ir izlēmis pozitīvi. Attiecībā uz latviešu nacionālās simbolikas neizlemtību sabiedrībā rodas dažādas problēmas, konflikti."³ Šā dokumenta sastādītāji savā projektā ieteica:

"1. Rekomendēt LPSR Augstākās Padomes Prezidijam izskatīt jautājumu par latviešu nacionālo simboliku un kārtību tās lietošanā.

Darīt to zināmu iedzīvotājiem.

2. Publicēt presē par nacionālo simboliku."⁴

Dokumentā bija reāli novērtēta tā brīža situācija, un tajā pašā laikā bija ieteikums CK birojam vērtējumu apstiprināt. Diemžēl neizlēmīgais CK birojs sagatavoto dokumentu neizskatīja; to pār-

cēla uz rudeni. Redzot LKP CK biroja lemtnespēju, Latvijas radošā inteliģence 26. augustā iesniedza pieprasījumu "Par nacionālo simboliku Latvijas PSR Augstākajai Padomei", lai panāktu oficiāli atzītu nacionālo simboliku un tās lietošanu. Pēc tam radošo savienību Kultūras padome ar savu atklāto vēstuli griezās pie Latvijas PSR Augstākās Padomes par latviešu valsts valodas statusa noteikšanu. Radošās inteliģences drošās prasības iespaidoja LKP CK biroju; 27. septembra sēdē tas atgriezās pie minēto jautājumu izlemšanas. Tika pieņemts dokuments "Par latviešu tautas kultūrvēsturisko simboliku un par Latvijas PSR valsts valodu"⁵. Tajā noteikts: "Piekrīst Latvijas PSR AP Prezidija priekšlikumiem šajos jautājumos un uzdot tam līdz galam izstrādāt attiecīgo lēmumu un dekrētu projektu, ņemot vērā biroja sēdē izteiktās piezīmes un priekšlikumus."⁶

Tas liecināja, ka tautas aktivitāte atkaroja no padomju režīma savu nacionāletniskās simboliku un savu latviešu valsts valodas statusu. Līdzās šādām būtiskām norisēm Latvijā veidojās jauna tautas kustība. 1988. gadā visās Baltijas republikās tautas savienojums rada nepieredzētu izpausmi: te dzima jauna sabiedrības masu kustība – Tautas fronte. Šajā atjaunotnes laikā ļaudis vairs negribēja dzīvot pa vecam, tādēļ radās vēlme izveidot visas tautas demokrātisku kustību. Šāda pirmā tautas kustība – Tautas fronte radās Igaunijā. 1988. gada 30. augustā "Pravda" ziņoja, ka Igaunijā izveidota Tautas fronte pārkārtošanās atbalstīšanai. "Jūnijā tajā jau bija 140 000 biedru."⁷ Vasarā arī Latvijā radās doma par Tautas frontes veidošanu. Pirmais šo domu izteica Viktors Avotiņš. "Jau radošās inteliģences paplašinātajam plēnumam (1. – 2. jūnijā) tika iesniegta vēstule ar 17 cilvēku parakstiem, kurā ierosināja dibināt Latvijas Tautas Demokrātisko fronti. Autoru skaitā bija Viktors Avotiņš, Jānis Baltvilks, Valdis Šteins, Uldis Bērziņš, Sarmīte Ēlerte, Rudīte Kalpiņa, Aleksandrs Kiršteins."⁸ Šis priekšlikums tūlīt izraisīja visaptverošu interesi. Cilvēki tajā saskatīja reālu iespēju pašiem ietekmēt sabiedrības pārmaiņas, iesaistīties politiskajā dzīvē. Jau 27. jūnijā Rīgā tika veidotas pirmās darba grupas Tautas frontes kustības attīstībai.

Vasarā veiktās tautas aktivitātes ļāva tai uzsākt uzvaras gājienu ar savu sarkanbaltsarkano karogu uz plašu tautas Atmodu. Tas kopumā liecināja par vienotas gribas pieteikumu dibināt Tautas fronti. Uz izveidoto Latvijas Tautas frontes iniciatīvas grupu plūda vēstules ar konkrētiem piedāvājumiem darboties Tautas

frontē. Šo priekšvēstures kustību vadīja Jānis Peters un Jānis Škapars. Ļoti rosīgi visā Latvijā veidojās atbalsta grupas. Tas bija tautas Atmodas turpinājums no *Helsinki* – 86 uzdrīkstēšanās, no Vides aizsardzības kluba patriotiskās darbības, no LNNK drosmes, no radošās inteliģences plēnuma.

Šajā tautas garīgās rosmes posmā nesnauda arī LKP CK birojs; tā aparāts analizēja politisko situāciju, gatavoja pārskatus par Atmodas procesiem Latvijā. CK birojam bija liela vēlēšanās vadīt Atmodas norises. Tādēļ jau 5. jūlijā CK aparāta darbinieki bija sagatavojuši birojam pamatīgu analīzi, kuras pamatdoma bija: novirzīt Tautas frontes kustību partijai vajadzīgajā gultnē. Ar šādu nolūku biroja sēdē tika pieņemts dokuments "Par patriotisko kustību partijas līnijas atbalstam pārbūvei"⁹. Tajā akcentēts: "... republikā pārbūves ideju ietekmē notiek spēku konsolidācija, aktivitātes izpausme strādnieku šķīrā, zemniecībā, inteliģencē."¹⁰ Starp spēkiem tiek nosaukta: "... kara un darba veterānu organizācija, inženieru un tehniskās biedrības, radošā inteliģence, Bērnu fonds, dažādas sabiedrības, kas nodarbojas ar dabas aizsardzību, vēsturisko pieminekļu, žēlsirdības kustība"¹¹. Tiek minēti vairāki desmiti šādu organizāciju.

Šajā dokumentā tiek pamatīgi skaidrots, ka visā valstī dažādos sabiedriskos veidojumos ir liels tautas aktivitātes pacēlums. Lai par to pārliecinātu biroja locekļus, tiek arī skaidrots, kas būtībā notiek citu sociālistisko valstu sabiedrībā. Arī tur izpaužas dažādi masu veidojumi. To skaitā tiek minēti šādi: Bulgārijā – Tēvzemes fronte; Ungārijā – Tēvzemes tautas fronte, Demokrātiskajā Vācijā un Čehoslovākijā – Nacionālā fronte, KTDR – Vienotā demokrātiskā tēvzemes fronte, Polijā – Tautas vienotības fronte, Rumānijā – Sociālistiskās vienotības fronte, Dienvidslāvijā – Dienvidslāvijas Darbaļaužu sociālistiskā savienība. Šīs frontes dažādi darbojas katrā atsevišķā valstī. Kopumā arī konstatēts, ka Igaunijā un Lietuvā visas tautas demokrātiskā kustība tiek iekļauta Tautas frontes kustībā.

Šajā sakarā ar LKP CK ieteikumu 27. jūnijā pēc Rīgas darba kolektīvu padomju un Latvijas PSR jaunatnes komiteju iniciatīvas notika zinātnieku, žurnālistu, reliģisko organizāciju pārstāvju tikšanās. Saietā notika saruna par sabiedrisko spēku iesaistīšanu konkrētā formā. "Šī iniciatīva par Tautas frontes veidošanu tika atbalstīta Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijā. 1988. gada 1. jūlijā par Tautas frontes konferences sagatavošanu tika spriests ar sabiedrības

pārstāvjiem: akadēmiķi J. Stradiņu, ar Rīgas darba kolektīvu padomes priekšsēdētāju U. Gerčikovu, ar Latvijas PSR jaunatnes organizāciju komitejas priekšsēdētāju M. Baidekalnu un "Padomju Jaunatnes" redaktoru A. Cīruli. Šajā tikšanās reizē piedalījās Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija sekretāre V. Klibiķe."¹²

Apspriedē tika uzsvērts, ka republikas patriotiskā kustība veidojas pastāvošās iekārtas ietvaros, kas nosacīta Latvijas PSR Konstitūcijā. "Šai kustībai nevajadzētu būt politiskai. Tā varētu ietvert sevī sabiedriskās organizācijas – komjaunatni, arodbiedrības, darba kolektīvu padomes, radošās apvienības, brīvprātīgos veidojumus, kooperācijas, dažādus sabiedriskos pašdarbības formējumus, reliģiozās organizācijas. Šajos veidojumos ietilpstošie komunisti varētu būt vadības priekšgalā."¹³

CK birojs uzskatīja, ka šai patriotiskajai kustībai jābūt savai organizatoriskai struktūrai, bet tai jādarbojas uz stingri sabiedriskiem pamatiem, bez pirmorganizāciju veidojumiem. Kustības programma tiek izstrādāta konferencē. CK birojs paredzēja delegātus konferencē izvirzīt no visām sabiedriskajām organizācijām. Tas arī paredzēja, ka pastāvēs republikas koordinācijas centrs, kā arī – rajonu un pilsētu nodaļas; pēc to rīkojuma darbosies komisijas, kas izlems jautājumus par konkrētām problēmām.

CK birojā sagatavotajā materiālā tika noteiktas šīs patriotiskās kustības funkcijas un uzdevumi. Tika ieteikts: "... organizēt septembrī šīs kustības konferenci, bet 1988. gada beigās – dibināšanas konferenci, kurā ievēl vadošos orgānus."¹⁴ Šādā veidā ar CK biroja lēmumu CK bija iecerējusi nostāties Tautas frontes priekšgalā un diktēt tās darbību. Bet reālās dzīves norises vairs neļāvās sevi ietekmēt un virzīt! Tautas frontes atbalsta grupas Latvijā burtiski auga kā sēnes pēc ražena lietus. Nekāda "biroja" varā vairs nebija pa spēkam stāties ceļā šai tautas rīcības izpaušmei.

Īpaši rosīga Tautas frontes atbalsta grupa izveidojās Preses namā Viktora Avotiņa vadībā.¹⁵ Uzzinājusi par to, partijas CK vadība, sevišķi LKP CK otrais sekretārs V. Soboļevs ļoti satraucās; viņa uzskats bija – nepieļaut pie vadišanas šādu ekstrēmistu. Lai sameklējot citu kandidatūru – uzticamāku, kuras rīcību varētu regulēt. Par spīti Latvijas kompartijas pārvarīgajai vēlmei vadīt topošo Tautas fronti, tautas atbalsta grupas tomēr veidojās patstāvīgi ar tādu joni, ka partija nespēja tam tikt līdzī.

Analizējot Tautas frontes gaitas, dažās publikācijās pavīd doma, ka to dibinājusi un vadījusi Latvijas kompartijas CK. Šādas domas

radās tādēļ, ka CK ar savu konkrēto rīcību pūlējās iejaukties visās sabiedrības norisēs arī Atmosdas periodā. LKP CK birojā pat tika skatīta Tautas frontes dibināšanas kongresa gaita un rezultāti.¹⁶ Arī rajonu partijas komitejas centās iekļauties šajā kustībā. Tas arī radīja ilūziju par tā saucamo CK biroja vadību Tautas frontes darbības norisēs. Būdamā tā laika Atmosdas dalībniece, varu pamatotī šādus apgalvojumus noraidīt. Tautas fronti radīja un veidoja radošo savienību intelīģence ar neformālo organizāciju atbalstu un līdzdarbošanos. Jāsaka gan, ka vairākums lauku rajonu partijas komitejas sekretāru un dažu pilsētu partijas komitejas darbinieku – reformu atbalstītāju personiskā piedalīšanās Tautas frontē visnotaļ rosināja tās izveidi.

Protams, nevar noliegt, ka Tautas frontes grupās un institūcijās iefiltrējās valsts drošības "orgānu" sūtītie cilvēki, lai varētu pienest saviem priekšniekiem savāktās ziņas. Bet šis fakts nebija noteicošs un būtiski traucējošs tautas masveidīgās kustības izveides gaitā.

Tautas frontes veidošanai tika dibināts koordinācijas centrs Rakstnieku savienības valdes priekšsēdētāja Jāņa Petera vadībā un ar Jāņa Škapara līdzdalību. 30. augustā koordinācijas centrs kopā ar radošo savienību Kultūras padomi, neformālo grupējumu dalībniekiem, frontes iniciatīvo un atbalsta grupu pārstāvjiem apsprieda Tautas frontes virzienus un mērķus, tās Programmas un Statūtu projektu, ko nolēma nodot tautas apspriešanai, kā arī noteica Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongresa datumu: 8. un 9. oktobri. Koordinācijas centra sēdē Latvijas Kultūras fonda priekšsēdētājs Imants Ziedonis arī paziņoja, ka "... atvērta rēķins Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongresa vajadzībām un Kultūras fonds tajā ieskaitījis 8000 rubļu"¹⁷.

Tautas frontes kustības rašanās Latvijā modināja cilvēku vairākumu sabiedriskai dzīvei un darbībai; strauji norisa demokrātisko spēku konsolidācija.

1988. g. rudenī jau tika uzskaitīts "... divarpus tūkstoši atbalsta grupu, vairāk kā 100 000 no Latvijā dzīvojošiem latviešiem, ebrejiem, lietuviešiem, krieviem, baltkrieviem un citām nacionalitātēm ir teikuši savu jāvārdu Tautas fronteī"¹⁸. Šīs tautas gribas izpausmes norisi atspoguļoja Latvijas Tautas frontes informācijas izdevums "Atmoda"; par tās izdošanu izlēma Latvijas kompartijas CK birojā.¹⁹ Tas notika šādi: pēc ilgas debatēšanas biroja locekļi nāca pie slēdziena, ka tā būs tikai informācijas lapa, nevis avīze, jo

pretējā gadījumā jāgriežas pēc izdošanas atļaujas pie Maskavas priekšniekiem. Runājot par Latvijas Kompartijas CK biroja locekļu uzskatiem, jāteic, ka viņu vidū jau sen nebija kādreizējās "vienotības". Arvien grūtāk nācās Maskavas pārstāvim V. Soboļevam virzīt biroja lēmumus vēlamajā gultnē. Kādēļ? Pirmām kārtām tādēļ, ka viena no Centrālās Komitejas galvenajām personībām – ideoloģijas sekretārs Anatolijs Gorbunovs jau sen bija nostājies Latvijas iedzīvotāju un Atmosdas pusē. Viņš atbalstīja un piedalījās visos radošās inteliģences un neformālo organizāciju rīkotos demokrātiskos pasākumos, droši un pārliecinoši veidoja un virzīja atklātības procesa attīstību. Savukārt Tautas frontes veidošanās strauji virzīja Latvijas sabiedrību uz pārkārtošanos, uz pilsonisku nostāju, uz atklātuma padziļināšanu.

Lai garantētu pārbūves neatgriezeniskumu, kas bija uzsākta no augšas, vajadzēja veidot mehānismu no apakšas, kas nodrošinātu tiesības uz alternatīvu domāšanu, radot demokrātisko tiesību ievērošanu. Sabiedrība bija nobriedusi Tautas frontes kongresa rīkošanai. "Pirms kongresa 7. oktobri Mežaparka lielajā estrādē notika plašs mītiņš ar devīzi "Par tiesisku valsti"²⁰

Šādu dvēseles uzbangojumu latviešu tauta nebija pieredzējusi visā savā mūžā. Cilvēku masa, veselām ģimenēm un bērniem, tūkstoši tautastērpos, kāds milzums latviešu kopā! Sarkanbalt-sarkanie karogi, dziesmas, runas – tas viss skanēja pāri Mežaparka priekšu galotnēm. "Palīdzi, Dievs, palīdzi, Dievs, visai latviešu tautai!" – skanēja Ievas Akurāteres izpildījumā. Tik vienoti plecu pie pleca sēdēja visi vienkopus un domāja vienu – kādu ceļu iet tev, Latvija. Dainis Īvāns to apliecina savās atmiņās: "Liekas, ka tad līdzās sēdēja un līdzīgi jutās visi, kas atnākuši, visi tā domāja."²¹ Bija iestājusies pilnīga atklātība no "apakšas un augšas". Šo laimes pilno atmosfēru trāpīgi izteicis Viktors Daugmalis: "Nudien ir tā, ka pārveides viesulis ir ielauzies mūsu telpā, un tas nekas, ka mūsu elpa bieži ir satraukta un saraustīta; galvenais – mēs esam dzīvi, un mēs esam gatavi sacīt JĀ savai nākotnei un savai šodienai."²² Tai brīdī tā domāja un ticēja visi klātesošie, gan mītiņa dalībnieki, gan runātāji – visus vienoja doma par BRĪVĀS LATVIJAS nākotni.

Manifestācijā runu teica Jānis Stradiņš, Dainis Īvāns, Anatolijs Gorbunovs, Māra Zālīte un daudzi citi. Visu simpātijas bija veltītas jaunieceltajam AP Prezidija priekšsēdētājam Anatolijam Gorbunovam, kurš grimta tautas dāvātajā ziedu kalnā.

G. Janaško foto (LFM)

Manifestācija Mežaparkā 1988. gada 7. oktobrī

LTF I kongress

Nākošajā dienā pēc Tautas manifestācijas Mežaparkā, t.i., 1998. gada 8. oktobrī, deviņdesmitčetrgadīgais Raiņa Dailes teātra aktieris, latviešu strēlnieks, tautas patriarhs Ēvalds Valters atklāja Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongresu. Viņš sāka uzrunu ar latviešu tautas raksturojumu: "Mana mīļā, drosmīgā arāju tauta! Drosmīgā, sīkstā, izturīgā – ja tu tāda nebūtu, tad nekad daina nēvēstītu mums tādus vārdus: "Man pieder tēvu zeme ar visām atmatām, man pašam kungam būt, man pašam arājam." Kaut šie vārdi būtu dziļi sirdī ierakstīti arī mūsu Tautas fronteī!"²³.

V. Ivanovska foto (KFFDA)

*Ēvalds Valters atklāj LTF I kongresu 1988. gada 8. oktobrī
Rīgā, LKP CK Politiskās izglītības namā*

Šīs idejas iedvesmoti, delegāti uzsāka kongresa darbu. Pirmais runāja Tautas frontes organizētājs Jānis Peters. Apsveicis visus klātesošos, viņš uzsvēra: "Trīs Baltijas tautas, kuru liktenis Eiropas krustcelēs ir bijis neapskaužams, piedzīvo jaunu Atmodu: Igaunijas Tautas frontes nodibināšana pirms nedēļas, Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongress šodien, kā arī Lietuvas Pārbūves kustības kongresa sasaukšana vistuvākajā nākotnē apliecina neatgriezenisku realitāti, proti, – tautu solidaritāti uz patiesi sociālistiska rakstura sabiedrību, uz nacionālo pašnoteikšanos un suverenitāti brīvu valstu asociācijā. Šos mērķus var garantēt tikai tiesiskas valsts izveidošana, kurā likuma spēks stāv pāri nejaušībai, nemaz nerunājot par administratīvās patvaļas likvidēšanu."²⁴ Raksturojot politisko situāciju Latvijā, J. Peters lielu uzmanību pievērsa Baltijas telpā visdramatiskākajai demogrāfiskajai situācijai, kāda ir Latvijā, kur pamatnācija acīmredzot ir kļuvusi par minoritāti. Viņš atkārtoja radošo savienību plēnuma Rezolūcijas prasību: nodrošināt ne tikai latviešu nācijas saglabāšanu, bet arī tās attīstību.

Izvērtējot demokratizācijas iespējas, J. Peters uzsvēra decentralizācijas sistēmas veidošanas nepieciešamību, norādot ceļu uz Latvijas suverenitāti un tautas pašnoteikšanos. "Tas ir smags ceļš, kas ejams Tautas fronteī kopā ar visas sabiedrības progresīvajiem spēkiem."²⁵ J. Peters vispusīgi analizēja vienpartijas sistēmu un bremzējošo padomju administratīvo sociālisma modeli. Viņš noraidīja politiķu pārmetumus, ka inteliģence pieslējusies politiskās situācijas jautājumu risināšanai. Viņš apgalvoja, ka inteliģence varēs nodarboties ar savām tiešām problēmām tad, kad būs atrisināti visi sabiedrības sasāpējušie jautājumi un Latvija atgūs savu suverenitāti. Referātā tika izteikta LTF vēlēšanās katrai mazākumtautībai Latvijā nodrošināt tiesības uz kultūras un izglītības autonomiju. J. Peters, atšifrējot "padomju tautas" jēdzienu, secināja: "Mēģinājumiem radīt jaunu etnisku jēdzienu – padomju tauta – nav nekāda sakara ar marksismu. Tas ir zooloģisks eksperiments ar cilvēkiem. Un to var salīdzināt ar Lisenko avantūru augu valstī."²⁶ Atskatoties uz 1941. gada asiņaino vasaru, J. Peters aicināja vēsturniekus patiesīgi izvērtēt 14. jūnija latviešu Golgātas traģēdiju, kā arī ebreju masveida noslepkavošanu. "Mūsdienīgs latviešu – ebreju dialogs liktu drošus pamatus humānai un uzticības pilnai sadarbībai nākotnē. Šāds dialogs būtu arī solis pretim Molotova-Ribentropa pakta psiholoģisko seku likvidēšanai ļaužu apziņā."²⁷

J. Peters izteica domu par Latvijas pilsoņa statusa izlemšanu, par tiesiskas valsts izveidi, kur funkcionē demokrātiskas struktūras. Tautas frontes organizēšana nozīmēja ciņu: "Ja ciņa, tad kopā ar visiem progresīvajiem, nepakļāvīgajiem spēkiem pret birokrātisko patvaļu, pret administratīvo sociālismu, pret staļiniskajām meta-stāzēm."²⁸

Abās kongresa dienās tika runāts gan apdomīgi un izvērēti, gan sakāpināti un kategoriski. Delegāti iztirzāja sabiedrības sasāpējūšās un samilzušās problēmas. Kongresa gaitā tika izteikti un tā pieņemtajā rezolūcijā ietverti ne mazums lietišķu priekšlikumu. Rezolūcijā tika paziņots, ka Latvijas Tautas fronte ir radusies kā tautas politiskās un patriotiskās iniciatīvas un atmodas kustība un ka tā pasludina sevi par masu sabiedriski politisko organizāciju. Kongresa rezolūcijā pieprasīja, lai visi Latvijas valsts varas un pārvaldes orgāni veiktu neatliekamus un radikālus pasākumus imigrācijas tūlītējai izbeigšanai, kā arī ar radikāliem pasākumiem uzlabotu Latvijas dabasvides aizsardzību. Rezolūcijā par nacionālajām attiecībām kā svarīgu priekšnosacījumu ceļā uz tiesisku valsti izvirzīja nacionālo attiecību demokratizāciju, katras Latvijā dzīvojošās tautības vitālo interešu – valodas, kultūras, izglītības, tradīciju, nacionālo jūtu aizsardzību. Šajā nolūkā kongress ierosināja sasaukt republikā dzīvojošo tautību forumu. Kongress pieprasīja reliģiskās dzīves demokratizāciju, sociālā taisnīguma nodro-

"Dienas" arhīva foto

LTF I kongress 1988. gada 8. oktobrī

šināšanu visiem Latvijas iedzīvotājiem. Rezolūcijā par destalinizāciju tika prasīts Latvijas PSR Ministru Padomei atcelt lēmumus par 1941. – 1949. gada deportācijām un atzīt šīs akcijas par noziegumiem pret cilvēci, kā arī atzīt par politiski nepareiziem un kaitīgiem LKP CK 1959. gada jūlija plēnuma lēmumus. Kongress atzina kursu uz ekonomisko suverenitāti un lauksaimniecības attīstību.

Tautas frontes kongress, atskatīdamies uz notikušo, skaidri noteica konkrēti veicamo un darāmo. Kopumā tas bija ierakstīts Programmas un Statūtu dokumentos. Kongresa norisi visaptveroši raksturojis Viktors Daugmalis, uzsverot, ka tomēr bijis kāds spēks, kas ļāvis visu pārvarēt un "... pārvērta mūs par domubiedriem: baltslāviešus un neatkarībniekus, sociālistiskus un rēihiešus, helsinkiešus un nacionālolimpiešus, videssargus un agrofutūristus, neformālus un amatvīrus, demokrātus un autoritāristus, radikālus un samierniekus, simtiem visdažādāko uzskatu, temperamentu un sociālo slāņu pārstāvjus"²⁹.

Frontes nodibināšana apliecina plašu masu politiskās un sociālās aktivitātes palielināšanos, vēlēšanos paātrināt īstas tautvaldības tapšanu.

Pēc rakstnieku plēnuma bija pagājuši tikai trīs mēneši, bet sabiedrībā spēku samērs bija pārmainījies līdz nepazīšanai par labu demokrātijai, kaut gan tas bija tikai Tautas frontes sākumposms.

Vērtējot kongresa darbu kopumā, D. Īvāns raksturoja to šādi: "Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas vēsturē pirmā demokrātiskā īstā tautas parlamenta sēde."³⁰

Latvijas Tautas frontes nodibināšana pavēra iespēju sasniegt demokrātijas attīstības jaunu pakāpi. Kā teica D. Īvāns, sabiedrībā bija ienācis Raiņa piesauktais Jaunais laiks. Tas nozīmēja, ka visā Baltijā – Latvijā, Igaunijā un Lietuvā pēc Tautas frontes nodibināšanās sabiedrībā dzima un iedibinājās spēcīgs tautas demokrātijas pamats. Ar LTF izveidošanos sabiedrībā kompartijai radās legāla opozīcija. Tika apstiprināta darbības Programma un Statūti; tie bija pamatdokumenti, kam vajadzēja kļūt par vienojošo spēku turpmākai tautas kustībai. Tautas frontes pirmā programma vēl fiksēja Latvijas valstisko "Suverenitāti padomju federācijas sastāvā"³¹. Gala rezultātā bija jāpanāk "... tiesiska valsts ar stabilām pilsoņu un nācijas nākotnes garantijām ..."³².

Kopumā vērtējot Latvijas Tautas frontes izveidi un kongresa darbību, var apliecināt tautas kustības politiskā brieduma jaunu pakāpi. Sabiedrībā izraisītais politiskais pacēlums liecināja, ka

demokratizācijas gaitā sabiedrība tuvojās tiesiskās valsts un suverenitātes prasību risinājumam. Apstiprinātajā Tautas frontes Programmā tika pausts, ka sabiedrības pārbūve ir uzsākta no augšas. "Taču padarīt to neatgriezenisku var tikai enerģiska tautas līdzdalība – demokrātijas un tiesiskuma nodrošinājums no apakšas."³³ To patiešām varēja risināt izveidojušies Latvijas masu sabiedriski politiska organizācija – LTF, par kuras vadītāju ievēlēja Daini Īvānu. Ievēlēto LTF Valdi un Domi pārstāvēja enerģiski, zinoši, Latvijas atdzimšanas labad darboties griboši cilvēki.

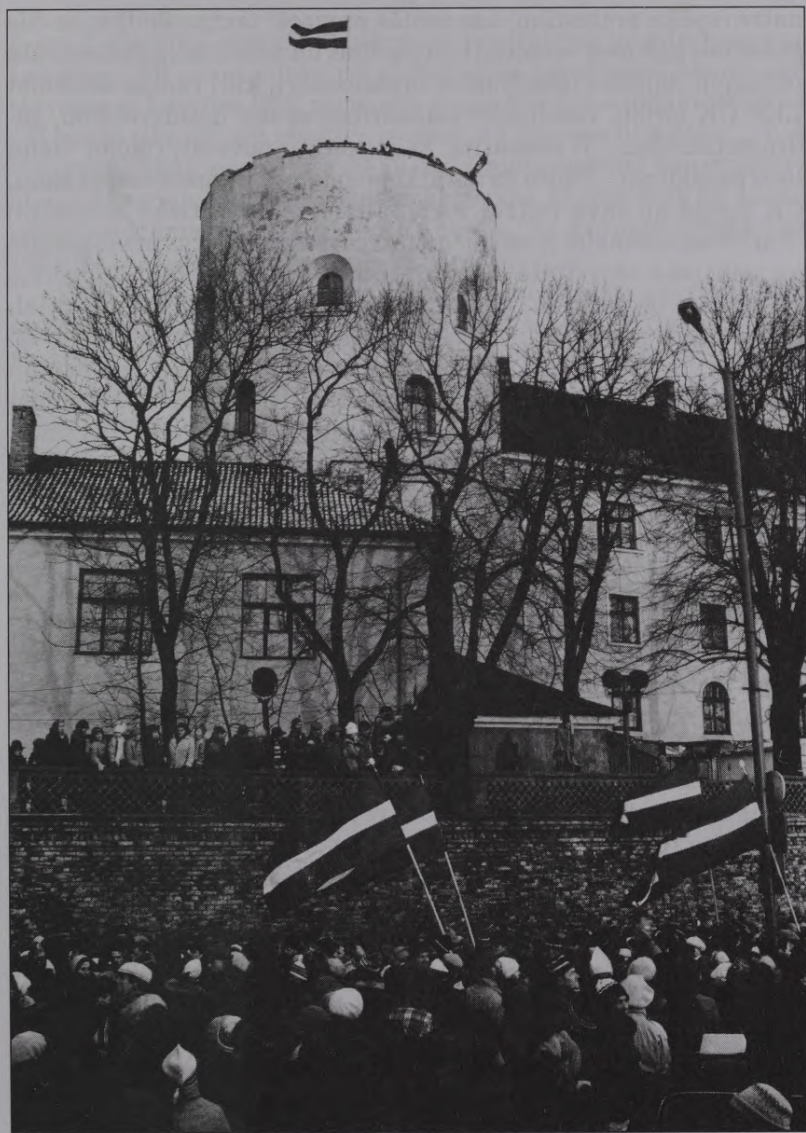
Republikas Neatkarības pasludināšanas 70. gadskārta

Latvijas tautas Atmoda 1988. gadā pavēra latviešiem iespēju godam atcerēties Andreja Pumpura eposa "Lāčplēsis" simto gada dienu. Simbolos var teikt, ka "Lāčplēsis" piederējis pie pirmā nacionālās atbrīvošanās perioda; piedzīvojis daudz nacionālo vēsturisko uzplūdu un noplakšanas periodu. Lūk, pēc simts gadiem "Lāčplēsis" piedzīvo Latvijas tautas trešo Atmodu!

Kopumā 1988. gads bija izteikti bagāts ar būtiskām vēsturiskām norisēm. 18. novembrī tika svinēta Latvijas Republikas Neatkarības pasludināšanas 70. gadadiena. Jā! Padomju režīma pastāvēšanas ietvaros tika legāli svinēta šī latviešu tautai svētā 18. novembra diena! Svinības norisa Nacionālajā drāmas teātrī ar devīzi "Plauksti, mana republika!". Runātāji aicināja "... sargāt demokrātiju, sargāt republikas vienību, kopt tēvu zemi, būt tajā laimīgiem, dzīvojot Cilvēka cienīgu dzīvi, no sūrās pagātnes pieredzes augot uz gudrāku nākotni"³⁴; tā runāja Kultūras komitejas priekšsēdētājs Raimonds Pauls, mākslinieku vienotāja Džemma Skulme, ticības nesēja Vaira Bitēna, žurnālists Ābrams Kļockins, dzejnieks un politiķis Jānis Peters. Tās bija runas, kas konsolidēja visdažādāko sabiedrības slāņu enerģiju ap augsto pilsoniskuma ideālu, sludināja garīgo spēku vienotību, lai koptu spodras savas mājas un uzturētu mierīgas debesis virs galvas. Nacionālajā teātrī valdīja līdz tam nebijusi pacilātība, cerība un svinīgums.

Tautu forums

Politiskā situācija pēc LTF nodibināšanās republikā bija sarežģīta. Pārkarātošanās, demokratizācijas gaita, LTF rašanās veicināja tautas pilsonisko un patriotisko aktivitāti, kā arī palielināja stag-

A. Eglītes foto (LFM)

*Nacionālā karoga pacelšana Rīgas pils Svētā Gara tornī
1988. gada 11. novembrī*

natīvo spēku pretestību, kas centās provocēt tautas šķelšanos. Šis gaisotnes galvenie veidotāji bija partijas un administratīvā aparāta pārstāvji, topošās interfrontes organizatori, kuri centās ietekmēt LKP CK biroju. Analizējot sabiedrības spēku daudzveidību, sadrumstalotību, CK uzskatīja, ka to varētu novērst, rīkojot vienu lielu pasākumu – Tautu forumu. Lai pamatotu Foruma sasaukšanu, CK birojs no sava redzes viedokļa vērtēja politisko situāciju: "Pārbūves apstākļos krasi pieaugusi plašu republikas masu sociālā un politiskā aktivitāte. Strauji rodas arvien vairāk neformālo veidojumu un kustību, kas vēlas vairot savu ieguldījumu sociāli ekonomisko pārveidojumu paātrināšanā. Tagad tajās pārstāvēti faktiski visi mūsu sabiedrības slāņi, visas republikas iedzīvotāju nacionālās grupas. Katrs no šiem veidojumiem citādi redz turpmāko pārbūves gaitu. Pamatojoties uz šīm pozīcijām, tie izvirza savas pārveidojuma programmas. Nereti tās nav pietiekami pārdomātas, neņem vērā republikā pastāvošās kvalitātes, nonāk pretrunā cita ar citu, bet tas rada negatīvas emocijas, gribot vai negribot rada neuzticību starp mūsu republikas tautām."³⁵

Lai stabilizētu politisko situāciju, CK vadība uzskatīja, ka to varēs panākt, sasaucot Tautu forumu, kurā izstrādātu starptautiskā attiecību pilnveidošanas koncepciju. Tādēļ CK birojs pieņēma lēmumu "Par Latvijas PSR Tautu foruma sarīkošanu"³⁶. Tajā norādīts, ka šo pasākumu ierosina "... republikas komunisti, Latvijas Tautas frontes, kā arī Baltiešu un slāvu biedrības aktīvistu, darba veterānu padomes un sabiedriskās organizācijas ..."³⁷. Šā pasākuma sarīkošana tika uzdots republikas AP Prezidijam.

Tautu foruma sēde noritēja 1988. gada nogalē. Tajā bija kupli pārstāvēti Latvijā dzīvojošie cittautieši. Runātāju starpā bija ļoti laba saprašanās daudzsološas tautu draudzības jomā. Debatētāji it kā sacentās, kurš kuram pateiks vairāk glaimu. Daudzi runātāji uzsvēra, ka latviešiem patiešām pieder Latvija un ka viņiem nav citas Dzimtenes. Foruma dalībnieku vidū patiešām bija lietišķa konsolidācija. Kas notika ārpus kongresa, tas uz dažām dienām tika aizmirsts. Varbūt vēlamo gribēja uzdot par patieso situāciju?

1988. gada 27. decembra LKP CK biroja sēdē tika izanalizēta Latvijas PSR Tautu foruma gaita un tā rezultāti. Biroja lēmumā Tautu forumu novērtēja "... kā svarīgu soli ceļā uz dažādu republikā dzīvojošo tautību cilvēku saliedēšanu un konsolidēšanu, balstoties uz sabiedriski politiskās dzīves pārbūves, atjaunotnes un demokratizēšanas platformu"³⁸. Forumā pieņemtie dokumenti – Aicinā-

jums Padomju Latvijas tautām un rezolūcijas jautājumos par Latvijas PSR suverenitāti un ekonomisko patstāvību, ekoloģisko stāvokli un Latvijas PSR nacionālo grupu kultūrnacionālo attīstību CK birojā tika vērtēti pozitīvi, secinot, ka Forums liecināja "... par visu republikas iedzīvotāju slāņu dziļo ieinteresētību konstruktīvi atrisināt sociālekonomiskās, demogrāfiskās, ekoloģiskās un nacionālās problēmas ..."39. CK vadība cerēja, ka Forums sabiedrību saliedēs, nomierinās. Protams, tā rūgti pievilās.

1988. gada nogalē Latvijas KP CK jau skaidri saprata: LTF kustība ir kļuvusi par reālu spēku, kas tieši apdraud komunistiskās partijas vadošo lomu un tās monopolu sabiedrībā. Saprata arī, ka LTF varēja pārtapt par partiju, kas sabiedrībā savukārt varēja ieviest divpartiju sistēmu, tādējādi apdraudot komunistiskās partijas pastāvēšanu. Bez tam liels komunistu skaits Latvijā, sevišķi laukos, atbalstīja LTF Programmu un Statūtus, kaismīgi piedalījās tās kustībā. Tas viss CK biroju ļoti uztrauca, tādēļ CK deva norādījumus, ka tiem komunistiem "... kas piedalās Latvijas Tautas frontes darbā, pirmām kārtām jāvadās no PSKP Programmas un Statūtiem un, pamatojoties uz tiem, konsekventi jāaizstāv partijas kurss uz pārkārtošanos un atjaunotni. Jebkura cita pieeja ir nosodāma, jo tā var nodarīt nepiedodamu ļaunumu partijas vienotībai. Bet tā komunistiem jāšargā kā acuraugs"40.

Lūk, CK vadība vēl joprojām tomēr gribēja un cerēja dzīvot par vecam, nepieļaujot viedokļu daudzveidību pašā partijā un sabiedrībā.

Atmoda turpretim Tautas frontes veidolā pieauga un neatvai-
rāmi pārņēma visu Latviju.

Atsauces un skaidrojumi

¹ LVA PA, 101.f., 61. apr., 56.l., 22.lapa.

² Turpat, 22. – 23.lapa.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ LVA PA, 101.f., 61. apr., 45.l., 58.lapa.

⁶ Turpat.

- ⁷ Gints Apals. *Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība* // *Latvijas Vēsture*, 1992., 3.(6.) nr., 33. lpp.
- ⁸ Turpat.
- ⁹ LVA PA, 101.f., 61. apr., 56.l., 16.lapa.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² LVA PA, 101.f., 61. apr., 56.l., 18. – 19.lapa.
- ¹³ LVA PA, 101.f., 61. apr., 56.l., 19.lapa.
- ¹⁴ Turpat, 21.lapa.
- ¹⁵ Dainis Īvāns. *Politīķis pret paša gribu* // *Literatūra un Māksla*, 1994, 13. maijā.
- ¹⁶ LVA PA, 101.f., 61. apr., 46.l., 3.lapa.
- ¹⁷ *Literatūra un Māksla*, 1988, 2. sept.
- ¹⁸ *Atmoda*, 1988, 7. okt. *Informācijas lapa*.
- ¹⁹ LVA PA, 101.f., 61. apr., 41.l., 66.lapa.
- ²⁰ *Atmoda*, 1988, 7. okt. *Informācijas lapa*.
- ²¹ Dainis Īvāns. *Politīķis pret paša gribu* // *Literatūra un Māksla*, 1994, 13. maijā.
- ²² Viktors Daugmalis. *Latvija, cik skaists ir Tavs vārds* // *Literatūra un Māksla*, 1988, 14. okt.
- ²³ *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. Rīga*, 1989, 4. lpp.
- ²⁴ *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. Rīga*, 1989, 5. lpp.
- ²⁵ Turpat, 9. lpp.
- ²⁶ Turpat, 7. lpp.
- ²⁷ *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. Rīga*, 1989, 7. lpp.
- ²⁸ Turpat, 9. lpp.
- ²⁹ Viktors Daugmalis. *Latvija, cik skaists ir Tavs vārds* // *Literatūra un Māksla*, 1988, 14. okt.
- ³⁰ *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. Rīga*, 1989, 197. lpp.
- ³¹ Egils Levits. *Latvija padomju varā* // *Latvijas Vēsture*, 1991. 3. nr., 63. lpp.
- ³² *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. Rīga*, 1989, 199. lpp.
- ³³ *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. Rīga*, 1989, 207. lpp.
- ³⁴ *Literatūra un Māksla*, 1988, 25. nov.
- ³⁵ LVA PA, 101.f., 61. apr., 46.l., 22.lapa.
- ³⁶ Turpat, 85.lapa.
- ³⁷ Turpat, 22.lapa.
- ³⁸ LVA PA, 101.f., 61. apr., 46.l., 96.lapa.
- ³⁹ Turpat, 97.lapa.
- ⁴⁰ Turpat, 10. – 11.lapa.

1. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 3-14

2. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 15-26

3. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 27-38

4. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 39-50

5. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 51-62

6. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 63-74

7. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 75-86

8. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 87-98

9. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 99-110

10. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 111-122

11. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 123-134

12. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 135-146

13. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 147-158

14. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 159-170

15. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 171-182

16. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 183-194

17. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 195-206

18. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 207-218

19. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 219-230

20. *Latvian Journal of Cultural Studies*, 1997, 1 (1), pp. 231-242

Tiesību reformu loma neatkarības atjaunošanā

Liela nozīme Latvijas neatkarības atjaunošanai demokrātiskā un mierīgā ceļā bija plašām un kardinālām tiesību reformām. Sākotnēji tiesību reformu iniciatore un realizētāja bija valdošā komunistiskā partija ar tās valstiskajām institūcijām, taču drīz reformu saturu arvien vairāk noteica plašie demokrātiskie tautas trešās Atmodas procesi.

Tiesību reformas procesa pirmajā posmā (apmēram no 1988. gada maija līdz 1989. gada maijam) galvenās pūles tika veltītas Latvijas valstiskās patstāvības palielināšanai un attīstīšanai PSRS ietvaros. Tiesību reformas otrajā posmā (apmēram no 1989. gada maija līdz 1990. gada maijam) tika sagatavoti priekšnoteikumi Latvijas ekonomiskās un politiskās neatkarības atjaunošanai. Šī otrā posma sākumu iezīmēja Latvijas Tautas frontes Domes valdes 1989. gada 31. maija aicinājums, kas izvirzīja apspriešanai jautājumu par Latvijas Tautas frontes atbalstu Latvijas neatkarības idejai¹, kā arī LPSR Augstākās Padomes 1989. gada jūlija nogalē pieņemtā Deklarācija par Latvijas valsts suverenitāti un pieņemtais likums par LPSR ekonomisko patstāvību. Tiesību reforma Atmodas laikā ļāva iedibināt un izvērst demokrātiskās brīvības, kas pavēra iespēju plašām tautas aktivitātēm, kā arī vedināja uz domām par tiesiskas valsts izveidošanu.

Tiesību reformu nepieciešamību īpaši skaidri apzinājās Baltijas valstu radošā inteliģence. Radošo savienību 1988. gada 1. – 2. jūnija plēnumā pieņemtajā rezolūcijā pirmoreiz vienkopus iezīmēti vairāki svarīgi tiesiskas valsts veidošanās virzieni Latvijā. Daudzi plēnuma rezolūcijā formulētie priekšlikumi tika realizēti konkrētos likumprojektos. To vidū var minēt ierosinājumus: precizēt un noteikt Latvijas valstiskās tiesības, regulēt un kontrolēt migrācijas procesus, iekļaut Konstitūcijā pantu par valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai, atdalīt likumdošanas varu no izpildvaras, pārvērst PSRS Augstākās Padomes Tautību padomi no tiri reprezentatīva orgāna parlamenta strādājošā palātā u.c.

Radošo savienību plēnuma idejas par tiesiskas valsts izveidi tika tālāk attīstītas Latvijas Tautas frontes pirmajā kongresā 1988. gada 8. – 9. oktobrī. "Politiskās sistēmas vietā, kas tikai formāli darbojas tautas vārdā, bet ir no tās atsvešināta, ir jānodibina

patiesa tautvaldība un pašpārvalde”, teikts kongresā pieņemtajā LTF Programmā.²

Runājot par cilvēka un pilsoņa tiesību aizsardzību, būtiska bija Latvijas Tautas frontes Programmā ietvertā prasība atzīt par noziegumiem pret cilvēci staļiniskā režīma noziegumus (1937. - 1953. g.) un atcelt visus tiesiskos ierobežojumus, kas vēl attiecas uz represētajiem.

Pirmais drosmīgais solis šajā virzienā tika sperts 1988. gada 2. novembrī, kad Latvijas PSR Ministru Padome pieņēma lēmumu Nr. 350 “Par pilsoņu nepamatotu administratīvu izsūtīšanu no Latvijas PSR 1949. gadā”.³ Ar šo lēmumu tā dēvēto “kulaku” ģimeņu izsūtīšana no Latvijas PSR 1949. gada 25. martā atzīta par nepamatotu un izsūtītie pilsoņi – par rehabilitētiem.

Diemžēl šajā lēmumā bija runa tikai par “kulaku” ģimenēm. Lai likvidētu sekas, kādas radīja visu kategoriju pilsoņu nepamatotā administratīvā izsūtīšana no Latvijas teritorijas, kā arī lai nodrošinātu šo pilsoņu konstitucionālās tiesības un brīvības, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 1989. gada 8. jūnijā pieņēma dekrētu “Par četrdesmitajos un piecdesmitajos gados no Latvijas PSR teritorijas izsūtīto pilsoņu rehabilitāciju”. Tā 1. pantā teksts: “Pilsoņu administratīvo izsūtīšanu no Latvijas PSR teritorijas, kura izdarīta četrdesmitajos un piecdesmitajos gados bez tiesu orgānu lēmumiem, atzīt par nelikumīgu un nepamatotu, bet pilsoņus, kas tika izsūtīti – par rehabilitētiem.”⁴

To pilsoņu tiesības, kuru administratīvā izsūtīšana no Latvijas PSR atzīta par nepamatotu, tika noteiktas Latvijas PSR Ministru Padomes 1988. gada 5. decembra lēmumā Nr. 396, ar kuru apstiprināts Nolikums par kārtību, kādā atdodama manta vai atlīdzināma tās vērtība pilsoņiem, kuru administratīvā izsūtīšana no Latvijas PSR atzīta par nepamatotu.⁵ Lai godinātu staļinisko represiju laikā netaisni cietušo piemiņu, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijs 14. jūniju noteica par Staļinisko represiju upuru piemiņas dienu (1989. gada 8. jūnija dekrēts).⁶

Jau Rakstnieku savienības valdes 1988. gada jūnija paplašinātajā plēnumā daudz tika runāts par pārliekās migrācijas dēļ nodarīto ļaunumu. Šim jautājumam bija ierādīta svarīga vieta arī Latvijas Tautas frontes pirmajā Programmā, kurā teikts: “Nekontrolējama migrācija novedusi pie tā, ka latviešu tauta pirmo reizi visā tās vēsturē kļūst par minoritāti savā teritorijā un tās turpmākā eksistence un valstiskums ir nopietni apdraudēti.”⁷ Šāda

secinājuma pamatotību apstiprina fakts, ka Latvijas PSR 1971. – 1988. gadā iedzīvotāju skaita mehāniskais pieaugums bija vairāk nekā 200 tūkstoši cilvēku un gandrīz divas reizes pārsniedza iedzīvotāju dabisko pieaugumu. Iedzīvotāju mehāniskā pieauguma koeficients Latvijā bija visaugstākais salīdzinājumā ar citām PSRS republikām. Sevišķi liels tas bija Rīgā.⁸ Tas ievērojami sarežģīja pamatiedzīvotāju nodrošināšanu ar dzīvokļiem, radīja sociālās infrastruktūras pārslodzi un uzturēja sociālo un politisko spriedzi. Lai šādu stāvokli nepieļautu, Latvijas PSR Ministru Padome un Latvijas Republikāniskā arodbiedrību Padome pēc vairāku mēnešu sagatavoto projektu plašas apspriešanas, kura sākās jau 1988. gada novembrī, 1989. gada 14. februārī pieņēma lēmumu Nr. 46 “Par pasākumiem iedzīvotāju skaita nepamatota mehāniskā pieauguma pārtraukšanai un migrācijas procesu regulēšanai Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā”.⁹

PSRS Konstitūcijas un vēlēšanu likuma demokratizācija

Par vienu no nozīmīgākajiem 1988. gada notikumiem ne tikai jurisprudencē, bet arī valsts un sabiedrības dzīvē kļuva publicēto PSRS Likuma projekta par PSRS Konstitūcijas grozījumiem un papildinājumiem un PSRS Likuma projekta par PSRS tautas deputātu vēlēšanām apspriešana.¹⁰

Apspriešanās iesaistījās gandrīz ikviens republikas pieaugušais pilsonis. Mēneša laikā tikai Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijā saņēma 13 525 vēstules un rezolūcijas ar 777 tūkstošiem parakstu, kurās bija izteikti vairāki simti dažādu priekšlikumu par apspriežamajiem likumprojektiem.¹¹

Likumprojektu apspriešanās aktīvi iesaistījās Latvijas juristi, kuru ieguldījums publicēto dokumentu kvalificētā izskaidrošanā bija īpaši jūtams un pozitīvi vērtējams. Apspriešana zināmā mērā veicināja arī pašu juristu konsolidāciju. 12. novembrī notika visas republikas juristu konference, kurā ne tikai izskatīja jaunus likumprojektus par grozījumiem PSRS Konstitūcijā un vēlēšanu likumdošanā, bet arī pieņēma lēmumu par Latvijas juristu biedrības izveidošanu. Drīz pēc tam – 17. decembrī jau notika Latvijas juristu biedrības dibināšanas pirmais kongress, kurā pieņēma biedrības statūtus un ievēlēja vadošos orgānus.¹²

Latvijas juristu biedrība bija pirmā šāda veida organizācija Padomju Savienībā, drīz pēc tam radās juristu biedrības Lietuvā, Igaunijā, Kazahijā un Gruzijā, kā arī KPFSR Gorkijas apgabalā, bet 1989. gada 23. jūnijā tika nodibināta PSRS juristu savienība.

Likumprojekti "Par PSRS Konstitūcijas grozījumiem un papildinājumiem" un "Par PSRS tautas deputātu vēlēšanām" tika izstrādāti Maskavā, īstenojot partijas XIX Vissavienības konferences pasludināto politiskās sistēmas reformu. Tās būtība – partijas un valsts orgānu funkciju norobežošana un padomju varas atjaunošana visos vadības līmeņos no apakšas līdz augšai, kā arī principiāli jaunas federācijas modeļa izveidošana Padomju Savienības ietvaros. Nenoliedzami, Atmosfēras sākuma posmā tā bija progresīva ideja, kura guva atbalstu sabiedrībā. Tautas apspriešanai nodotos likumprojektus varēja uzskatīt par pirmo nopietnāko soli tautvaldības nostiprināšanā un vēlēšanu demokratizācijā. PSRS

E. Litovnieka foto

Latvijas Juristu biedrības dibināšanas Kongress 1988. gada 17. decembrī Rīgā, Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē.

Jaunievlētais LJB Prezidijs (no kreisās):

Aivars Borovkous, Ainārs Ritenbergs, Uldis Pētersons, Tālav Jundzis, Juris Bojārs, Boriss Djamins, Valdis Birkavs (biedrības prezidents), Raimonds Bluķis un Ivars Redisons

Augstākās Padomes Prezidijā saņemto piezīmju un priekšlikumu skaits pārsniedza 300 tūkstošus. Gan Latvijā, gan citās republikās vispārēju atbalstu guva likumprojektu panti, kuri paredzēja izveidot vietējās Tautas deputātu padomēs (izņemot rajona pakļautības pilsētu, ciematu un ciemu padomēs) savus patstāvīgi darbojošos orgānus – prezidijus; piešķirt reālu varu PSRS Augstākai Padomei, nodrošinot tās patstāvīgu darbību; noteikt vienādu visu līmeņu Tautas deputātu padomju pilnvaru laiku – pieci gadi.

Vēlēšanu norises demokrātiskumu nodrošināja PSRS Konstitūcijas 100. pantā iekļautās normas: “Vēlēšanu biļetenos var būt ierakstīts jebkurš kandidātu skaits.” Pirmās PSRS Tautas deputātu vēlēšanas spilgti apliecināja šīs normas piemērošanas efektivitāti. Latvijā 40 vēlēšanu apgabalos reģistrēja 96 deputātu kandidātus.

Taču maldīgs ir uzskats, ka līdz 1988. gadam likumdošanā analogisku normu nebija. Tieši otrādi, piemēram, 1978. gadā pieņemtais likums par PSRS Augstākās Padomes vēlēšanām uzlika par pienākumu apgabala vēlēšanu komisijai reģistrēt visus deputātu kandidātus, kas izvirzīti attiecīgajā vēlēšanu apgabalā. Taču šīs normas bija nodotas pilnīgai aizmirstībai jeb, pareizāk sakot, ar tām veikli manipulēja partijas orgāni, nepieļaujot vairāku kandidātu izvirzīšanu.

Tomēr daudzus būtiskus priekšlikumus Latvijas pārstāvji nespēja aizstāvēt dažādās Savienības augstākajās instancēs, un pret Latvijas gribu PSRS Konstitūcijā iekļāva arī daudzas nedemokrātiskas normas.

Viena no tām saistījās ar deputātu ievēlēšanu no sabiedriskajām organizācijām. Šajā sakarā Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija 1988. gada 17. novembra lēmumā atrodams šāds secinājums: “Likumprojektos ieteiktā kārtība ievēlēt vienu trešo daļu deputātu no sabiedriskajām organizācijām, kam ir Vissavienības orgāni, ir pretrunā ar vēlēšanu sarīkošanas demokrātiskajiem pamatiem, jo tādējādi tiek pārkāpti vispārēju, vienlīdzīgu un tiešu vēlēšanu tiesību pamatprincipi.”¹³

1988. gadā PSRS Konstitūcijā izdarītie labojumi un papildinājumi tieši skāra arī Savienoto republiku politiskās sistēmas struktūras izveidi. Neskatoties uz PSRS Konstitūcijas 76. pantu, kas nosaka, ka Savienotā republika ir suverēna padomju sociālistiska valsts, Savienības Konstitūcijā detalizēti tika reglamentēta arī Savienoto republiku politiskās sistēmas uzbūve. PSRS Konstitūcija

tādējādi uzlika par pienākumu Savienotajās republikās veidot gan Tautas deputātu kongresu, gan paredzēt vienas trešdaļas deputātu ievēlēšanu no sabiedriskajām organizācijām, gan nosacīja pat, kā ievēlēt ciema padomes priekšsēdētāju. Šī centralizētā, totalitārai sistēmai raksturīgā jautājumu risināšana radīja ārkārtīgi lielas grūtības darbā pie Latvijas PSR Konstitūcijas jaunās redakcijas.

Valsts valodas ieviešana

Tiesiskas valsts veidošana un Latvijas suverenitāte cieši saistījās ar pasākumu veikšanu latviešu valodas aizsardzībai. Šādu aizsardzību varēja garantēt valsts valodas statuss. 1988. gada 6. oktobrī Latvijas PSR Augstākā Padome savā sesijā vienbalsīgi pieņēma lēmumu, ar kuru latviešu valodai piešķīra valsts valodas statusu.¹⁴ Līdz ar to valsts uzņēmās rūpes nodrošināt latviešu valodas vispusīgu un pilnvērtīgu lietošanu visās valsts un sabiedrības dzīves jomās, kā arī tās mācīšanu.

Nosakot latviešu valodai valsts valodas statusu, vienlaikus tika uzdots Augstākās Padomes Prezidijam izstrādāt priekšlikumus Latvijas PSR Konstitūcijas papildināšanai, kā arī likumprojektu par latviešu valodas un citu valodu lietošanu. Šo uzdevumu veikšanai izveidoja komisiju filoloģijas zinātņu doktores profesores Ainas Blinkenas vadībā.

Komisija savu darbu pabeidza, un sagatavotie likumprojekti 1989. gada februāra sākumā tika nodoti tautas apspriešanai. Tās gaitā iedzīvotāji parādīja ārkārtīgi lielu aktivitāti. Projektu uzņēma dažādi: vieniem tas likās pārāk liberāls, otriem – diskriminējošs. Uzvirvoja kaislības, parādījās neapmierinātie. Pēc tam A. Gorbunovs vienā no savām runām atzīmēja, ka apspriežamais Valodu likuma projekts noveda republiku tuvu nepieciešamībai izmantot īpašas pārvaldes formas.¹⁵

Ievērojot apspriešanas gaitā izteiktos viedokļus un priekšlikumus, projektu pārstrādāja un no jauna publicēja 1989. gada 22. aprīlī. Šis variants jau vairāk apmierināja Latvijas dažādu tautību iedzīvotājus. Protams, to panākt nebija viegli, jo apspriešanas gaitā vēstulēs, kuras bija parakstījis 331 191 pilsonis, tika izteikti 27 606 priekšlikumi.¹⁶

Latvijas PSR Valodu likums tika pieņemts vienpadsmitā sasaukuma Augstākās Padomes vienpadsmitajā sesijā 1989. gada 5. maijā.¹⁷ Tas paredzēja virkni pasākumu valsts valodas aizsardzībai.

Suverenitātes un neatkarības deklarāciju pieņemšana

Arvien grūtāk oficiālajām struktūrām bija noslāpēt neatkarības ideju, kas pieņēmas spēkā ik dienu. 1989. gada maijā Latvijas Kultūras fonda I kongress aicināja Latvijas PSR Augstākās Padoomes Prezidiju sekot Igaunijas un Lietuvas pieredzei un pieņemt suverenitātes deklarāciju.¹⁸ Līdzīgas prasības Latvijas PSR Augstākai Padomei iesniedza Latvijas Tautas fronte, daudzas citas sabiedriskās organizācijas un pilsoņi. Jautājumu par Latvijas valstisko suverenitāti beidzot iekļāva Latvijas PSR Augstākās Padoomes divpadsmitās sesijas darba kārtībā. Taču tā izskatīšana bija sarežģīta, jo tas bija pārāk smags politisks jautājums, kura risināšanu visiem iespējamiem līdzekļiem centās aizkavēt vecā administratīvā aparāta un komunistiskās partijas daudzie funkcionāri. Sesijā tika iesniegts arī alternatīvs Deklarācijas variants, tāpēc pirmajā dienā nācās jautājuma izskatīšanu atlikt un uzdot redakcijas komisijai izveidot vienotu projektu. Tikai sesijas otrajā dienā – 1989. gada 28. jūlijā pieņēma Deklarāciju par Latvijas valsts suverenitāti.¹⁹

Deklarācijā tika pasludināts, ka pēc tās pieņemšanas Latvijas PSR attīstība notiek reālas suverenitātes apstākļos šās suverenitātes valstiski tiesiskajā un starptautiski tiesiskajā izpratnē. “Latvijas tauta savā teritorijā patstāvīgi īsteno likumdošanas, izpildu un tiesu varu, kas garantē tiklab latviešu nācijas, kā arī Latvijas teritorijā dzīvojošo nacionālo un etnisko grupu uzplaukumi,” teikts Deklarācijā.²⁰

Visai neskaidrs Deklarācijā bija formulējums par Latvijas PSR un PSRS attiecībām. Tajā bija teikts, ka Latvijas PSR jaunais tiesiskais statuss likumdošanas ceļā jānostiprina PSRS Konstitūcijā un Latvijas PSR Konstitūcijā.

Tāpat nevar neredzēt, ka Deklarācijā centīgi nogludināti visi tolaik vēl “neizdevīgie” datumi latviešu tautas neatkarības iegūšanā un tās zaudēšanā. Tās autori neatļāvās pat pieminēt neatkarīgās Latvijas valsts proklamēšanas dienu – 1918. gada 18. novembri. Tāpat nebija dots vērtējums Sarkanās armijas ienākšanai Latvijā 1940. gada 17. jūnijā, Latvijas Tautas Saeimas vēlēšanām un to fiktīvajiem rezultātiem 1940. gada 14. – 15. jūlijā, kā arī Latvijas Tautas Saeimas 1940. gada 21. – 22. jūlija deklarācijām, kas pieņemtas, ignorējot tajā laikā spēkā esošās Latvijas Republikas 1922. gada Satversmes prasības.

Šāda Deklarācija nespēja apmierināt Latvijas iedzīvotāju vairākuma intereses uz ilgu laiku. Jo lielāku impulsu neatkarības centieniem deva Latvijas Tautas frontes otrais kongress 1989. gada oktobrī, kurš pieņēma jaunu programmu.

Soli pa solitīm arī Latvijas PSR Augstākai Padomei nācās sekot un ņemt vērā sabiedrības noskaņojumus. Drosmīgu soli spēra Augstākā Padome 1989. gada 10. novembrī, pieņemot likumu, ar kuru par svētku dienu atzina 18. novembri – Latvijas Republikas proklamēšanas dienu, bet par vēstures atceres dienu – 11. novembri – Lāčplēša dienu (varoņu piemiņas dienu).²¹ Savukārt 1990. gada 15. februārī Latvijas PSR Augstākā Padome par Latvijas PSR ģerboni, karogu un himnu apstiprināja neatkarīgās Latvijas Republikas ģerboni, karogu un himnu.²² Tas radīja protestus dažās nacionāli radikālajās organizācijās, jo Latvija joprojām bija PSRS republika un tajā turpināja saimniekot okupācijas karaspēks. Tomēr nevar noliegt, ka šis arī no juridiskā viedokļa svarīgs lēmums tomēr veicināja Latvijas neatkarības atgūšanu.

Jauno situāciju Latvijas PSR Augstākai Padomei nācās fiksēt vēl vienā Deklarācijā par Latvijas valstisko neatkarību, kuru pieņēma 1990. gada 15. februārī. Tajā bija atsauce uz Latvijas PSR Augstākās Padomes jūlijā izveidotās komisijas atzinumu, ar kuru "Deklarācija par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā" atzīta par nelikumīgu kopš tās pieņemšanas Saeimā 1940. gada 21. jūlijā. Augstākā Padome nosodīja šo Deklarāciju un secināja, ka tā novedusi pie Latvijas Republikas neatkarības zaudēšanas. Vienlaikus tā uzdeva Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidijam izveidot komisiju, lai kvalificēti un operatīvi sagatavotu pasākumus (ieskaitot referendumu sarīkošanu) Latvijas ekonomiskās un politiskās neatkarības atjaunošanai un līguma projektu izstrādāšanai.²³ Kaut arī šādu komisiju izveidoja un apstiprināja 1990. gada 2. martā,²⁴ tā tomēr nespēja ko reālu paveikt, jo jau 18. martā tika ievēlēta jaunā Latvijas PSR Augstākā Padome.

Latvijas PSR Konstitūcijas un vēlēšanu sistēmas reforma

Darbs pie konstitucionālās reformas, kurš aptvēra būtiskus politiskās sistēmas pamatus, 1989. gada otrajā pusē pāvirzījās jūtami un veicināja Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanu.

Kaut arī konstitucionālā reforma Latvijā bija PSRS uzsāktās politiskās sistēmas reformas tiešs turpinājums, tomēr tai bija arī daudz pozitīvi vērtējamu atšķirību, kas stiprināja Latvijas valstiskumu.

1989. gada maijā tautas apspriešanai tika nodoti Latvijas PSR likuma projekti: "Par Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) grozījumiem un papildinājumiem"²⁵, "Par Latvijas PSR vietējo padomju tautas deputātu vēlēšanām"²⁶ un "Par Latvijas PSR tautas deputātu vēlēšanām"²⁷, kurus bija izstrādājušas Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija apstiprinātās komisijas un darba grupas. Politiskās sistēmas un izstrādāto likumprojektu mērķis bija tautvaldības atjaunošana, demokrātiskas vēlēšanu sistēmas veidošana un iespējami lielākas Latvijas PSR patstāvības nodrošināšana gan politiskajā, gan ekonomiskajā un sociālajā sfērā, tomēr PSRS ietvaros.

Jau izstrādājot jaunus likumprojektus, pacēlās principiāls politiski tiesisks jautājums: Vai Latvijas PSR ir tiesīga pieņemt likumus, kas atšķiras no PSRS likumiem, jo PSRS Konstitūcijas 74. pants paredzēja, ka "gadījumā, ja Savienotās republikas likums nesaskan ar Vissavienības likumu, tad spēkā ir PSRS likums". Tomēr liela daļa no ekspertiem, kuri strādāja pie jaunajiem likumprojektiem, savā darbā nolēma vadīties no cita PSRS Konstitūcijas panta – 76. panta, kurš pasludināja, ka "Savienotā republika ir suverēna padomju sociālistiska valsts" un tātad tai ir tiesības pašai izstrādāt savus likumus.

Ņemot vērā asās diskusijas par Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā un tās likumību, PSRS likumu lomu Baltijas republikās, jaunajā Latvijas PSR Konstitūcijas grozījumu projekta 97. pantā bija ierosināts augstākajam Latvijas PSR valsts varas orgānam (pirmajā projektā par tādu bija atzīts Latvijas PSR Tautas deputātu kongress) piešķirt pilnvaras ratificēt Savienības līgumu vai PSRS Konstitūciju. Arī pārējās Baltijas republikas pieprasīja, lai Vissavienības Konstitūcija tajās spēkā būtu tikai pēc tam, kad to ratificējis šīs republikas likumdevēja orgāns. Tāpat projektā bija norma, ka Latvijas PSR Tautas deputātu kongresa kompetencē ir lēmuma pieņemšana par izstāšanos no PSRS.

Publicētajos projektos nebija atkārtota PSRS nedemokrātiskā vēlēšanu pieredze attiecībā uz tautas deputātu ievēlēšanu no sabiedriskajām organizācijām. Visi deputāti bija ievēlami vispārējās, vienlīdzīgās un tiešās vēlēšanās.

Šie projekti tika izskatīti Latvijas PSR Augstākās Padomes divpadsmitajā sesijā 1989. gada 27. – 29. jūlijā. Kaut arī kopumā iesniegtie projekti tika pieņemti, tomēr dažas normas vai nu atbalstītas netika, vai arī tās pieņēma neskaidrā, izplūdušā redakcijā, kas nenodrošināja Latvijas kā suverēnas valsts interešu aizsargāšanu.

Piemēram, Konstitūcijas 71. pants noteica, ka PSRS likumi stājās spēkā pēc tam, kad tos ratificējis Latvijas PSR augstākais valsts varas orgāns. Protams, bez šādas normas runāt par suverenitāti nebūtu iespējams. Taču 71. panta formulējums bija nepilnīgs, jo tas nedeļa atbildi, kas notiks ar tiem PSRS likumu simtiem, kuri jau bija spēkā Latvijā un lielākoties ierobežoja tās suverenitāti. Taču piedāvātais formulējums, ka Latvijas PSR augstākais valsts varas orgāns Latvijas teritorijā var ierobežot vai apturēt PSRS likumu darbību, sesijā netika atbalstīts, kaut arī to bija iesniedzis Latvijas juristu biedrības prezidijs jau 1989. gada jūnija sākumā.

Tāpat deputātu vairākumam nepietika arī drosmes konsekvēnti iestāties pret būtībā īpašu privilēģiju piešķiršanu vēlēšanās Padomju armijas karavīriem un viņu ģimenes locekļiem. Viņiem tika paredzētas vēlēšanu tiesības neatkarīgi no pilsonības. Deputāts J. Peters sesijā to nosauca par pilnīgu anahronismu.²⁸

Sesijā neizšķīrās arī par Latvijas PSR Tautas deputātu kongresa nepieciešamību (blakus Augstākai Padomei) un nolēma šo jautājumu turpināt apspriest sabiedrībā. Turpretim deputāti bija vienoti jautājumā, ka republikas prokuroru iecel Latvijas PSR augstākais valsts varas orgāns (nevis PSRS ģenerālprokurors kā līdz tam). Šim ierakstam bija arī reāla praktiska nozīme, jo tautā nīstais Latvijas PSR prokurors Jānis Dzenītis tikko bija pārcēlies uz pastāvīgu dzīvi Maskavā.

Šajā sesijā Augstākā Padome pieņēma arī Ministru Padomes iesniegto likumu "Par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību" un noteica, ka tas stājās spēkā no 1990. gada 1. janvāra.²⁹ Likuma būtība bija skaidri formulēta tā preambulā: "Latvijas PSR ir suverēna valsts, un tas nosaka Latvijas tautas pirmtiesības uz dzīves telpu, ražošanas resursiem un dabas bagātībām. Latvijas PSR ar nacionālās republikas tiesībām patstāvīgi realizē sociālo un ekonomisko politiku, saskaņojot savas intereses ar PSRS iedzīvotāju kopējām interesēm uz līguma un preču–naudas attiecību pamata"³⁰.

Lai realizētu šajā likumā noteiktos ekonomiskās patstāvības principus, Augstākā Padome uzdeva Augstākās Padomes Prezidi-

jam izveidot komisijas sekojošu likumprojektu izstrādāšanai: par vietējo pašpārvaldi, par nodokļiem, par bankām, par uzņēmējdarbību, par budžeta tiesībām, par valsts finansu inspekciju, par nomu un nomas attiecībām, par Latvijas PSR Ministru Padomi.³¹

1990. gada 11. novembra sesijā deputāti beidzot izšķīrās arī par augstāko valsts varas orgānu struktūru. Pēc ilgām un garām diskusijām sabiedrībā un sesijā Konstitūcijā kā augstāko valsts varas orgānu tomēr apstiprināja Latvijas PSR Augstāko Padomi, atsakoties no Latvijas PSR Tautas deputātu kongresa veidošanas.³² Šajā sesijā deputātu vairākums arī atbalstīja Konstitucionālās tiesas veidošanu Latvijā PSRS Konstitūcijā paredzētās Konstitucionālās uzraudzības komitejas vietā.

Konstitucionālās reformas pēdējais solis pirms neatkarības atjaunošanas saistījās ar izmaiņām Latvijas PSR Konstitūcijā attiecībā uz Komunistisko partiju, kurai līdz tam bija konstitucionāli nostiprināta vadošā loma politiskajā sistēmā. 1990. gada 11. janvārī Latvijas PSR Augstākā Padome šo normu izslēdza un pielīdzināja Latvijas Komunistisko partiju tās tiesībās citām partijām un sabiedriskajām organizācijām.³³ Vienlaikus Augstākā Padome pieņēma deklarāciju "Par Latvijas Komunistisko partiju", kuras saturs liecināja par centieniem nomierināt uzticīgo komunistu rindas.³⁴

Ne mazāk svarīgas bija reformas, kuru mērķis bija nodrošināt vietējo padomju sistēmas pārkārtošanu atbilstoši iedzīvotāju interesēm un to vajadzību labākai apmierināšanai. Pēc publicēto likumprojektu apspriešanas 1990. gada 15. februārī Latvijas PSR Augstākā Padome pieņēma likumus par pagasta, pilsētas, rajona pašvaldību un lēmumu par tautas pašvaldību sistēmas izveidošanu.³⁵ Lēmums noteica, ka pāreja uz tautas pašvaldības sistēmu tiek veikta pakāpeniski, izveidojot tautas pašvaldības divpakāpju administratīvo sistēmu, kuras pirmo līmeni veido pagasti, ciemati, rajonu pilsētas un pilsētas rajoni, bet otro – rajoni un republikāniskās pilsētas.³⁶

Pieņemtie likumi par pašvaldībām ievērojami paplašināja to tiesības un uzlika tām galveno atbildību par ekonomisko un sociālo jautājumu risināšanu savās teritorijās. Ministrijas valsts komitejas un resori vietējām pašvaldībām nodeva pārvaldišanā sadzīves pakalpojumu, tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas, komunālās un dzīvokļu saimniecības objektus, lielu daļu rūpniecības un transporta uzņēmumu, skolas, kultūras, veselības aizsardzības un

sociālās nodrošināšanas iestādes. Tas bija aizsākums kardinālai reformai pašvaldību jomā, kura, protams, risinājās ar daudzām grūtībām, atklājot arī pieņemto likumu nepilnības. Taču šīs reformas vērtējamas kā svarīga virzība uz demokrātisku un tiesisku valsti vietējo valsts varas un pārvaldes institūciju pārveidošanas jomā.

Pastiprinoties neatkarības tendencēm, pieauga arī sabiedrības negatīvā attieksme pret okupācijas karaspēku un pienākumu dienēt PSRS Bruņotajos Spēkos. Ņemot to vērā, 1989. gada 10. novembrī Augstākai Padomei nācās papildināt Latvijas PSR Konstitūcijas 61. pantu ar šāda satura otro daļu: "Latvijas PSR pilsoņiem, kuriem viņu pacifistiskā vai reliģiskā pārliecība neļauj dienēt karaspēkā, ir jāpilda alternatīvais (darba) dienests Latvijas PSR likumdošanā noteiktajā kārtībā."³⁷ Vairāku sabiedrisko organizāciju un pilsoņu priekšlikums par to, lai pamats atteikumam dienēt būtu arī idejiskā pārliecība, sesijā tika noraidīts. Taču 1990. gada 1. martā pieņemtajā likumā "Par alternatīvo (darba) dienestu pacifisms bija traktēts tik plaši, ka ļāva ikvienam izvairīties no dienesta PSRS Bruņotajos Spēkos un pildīt alternatīvo (darba) dienestu"³⁸.

* * *

1989. gadā tika uzsākts darbs arī pie daudziem citiem svarīgiem likumprojektiem, kuri veicināja Latvijas ceļu uz neatkarību. To vidū jāmin likumprojekts par referendumu³⁹, apziņas brīvību⁴⁰, par streikiem⁴¹, par sabiedriskajām organizācijām⁴², par nodokļiem⁴³, par bankām⁴⁴, par uzņēmējdarbību⁴⁵, par renti⁴⁶, par Latvijas PSR Ministru Padomi⁴⁷, par tautībām⁴⁸ u.c. Daži no šiem likumiem tika pieņemti līdz Neatkarības pasludināšanai 1990. gada 4. maijā, citi tika izmantoti jau jaunievēlētās Augstākās Padomes likumdošanas darbībā.

Atmodas periodā veiktās tiesību reformas vēl bāzējās uz padomju likumdošanas sistēmu un nemainīja tās būtību. Tomēr tiesību pārveidojumi demokratizācijas virzienā soli pa solim vairoja Latvijas attālināšanos no PSRS un veicināja neatkarības atgūšanu nevardarbīgā ceļā.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Latvijas Tautas frontes Domes valdes aicinājums "Visiem LTF biedriem". – Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. Rīga, 1989, 253. – 254. lpp.

² Latvijas Tautas frontes Programma. Latvijas Tautas frontes Statūti. – 2. izd. – R.: Avots, 1989, 4. lpp.

³ Šis lēmums nav publicēts.

⁴ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 25, 661. lpp.

⁵ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 2, 45. – 47. lpp. Taču 1989. g. 29. aug. Latvijas PSR Ministru Padome pieņem lēmumu Nr. 190, ar kuru atceļ 1988. g. 5. dec. apstiprināto Nolikumu par kārtību, kādā atdodama manta vai atlīdzināma tās vērtība pilsoņiem.

⁶ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 25, 662. lpp.

⁷ Latvijas Tautas frontes Programma. Latvijas Tautas frontes Statūti, 8. lpp.

⁸ Cīņa, 1989, 18. febr.

⁹ Cīņa, 1989, 18. febr.

¹⁰ Cīņa, 1988, 22., 23. okt.

¹¹ Turpat, 24. nov.

¹² Padomju Jaunatne, 1988, 19. dec.

¹³ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1988, Nr. 48, 670. p.

¹⁴ Turpat, Nr. 40, 1287. lpp.

¹⁵ Padomju Jaunatne, 1989, 1. apr.

¹⁶ A. Gorbunovs. "Par Latvijas PSR likuma projektu "Par Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) papildināšanu un par Latvijas PSR valodu likuma projektu"". – Cīņa, 1989, 7. maijs.

¹⁷ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 20, 480. – 484. lpp.

¹⁸ Padomju Jaunatne, 1989, 27. maijs.

¹⁹ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 32, 863. lpp.

²⁰ Turpat.

²¹ Turpat, Nr. 47, 1378. lpp.

²² Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 9, 470. – 474. lpp.

- ²³ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 9, 469. – 470. lpp.*
- ²⁴ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 11, 646. lpp.*
- ²⁵ *Ciņa 1989, 21. maijs.*
- ²⁶ *Turpat, 23. maijs.*
- ²⁷ *Turpat, 24. maijs.*
- ²⁸ *Padomju Jaunatne, 1989, 8. aug.*
- ²⁹ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 32, 856. lpp.*
- ³⁰ *Turpat.*
- ³¹ *Turpat, 862. lpp.*
- ³² *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 48, 1415. – 1417. lpp.*
- ³³ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 4, 166. lpp.*
- ³⁴ *Turpat, 167. lpp.*
- ³⁵ *Turpat, Nr. 10, 507. – 552. lpp.*
- ³⁶ *Turpat, 550. lpp.*
- ³⁷ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 47, 1381. lpp.*
- ³⁸ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 11, 624. lpp.*
- ³⁹ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1989, Nr. 36, 1058. lpp.*
- ⁴⁰ *Turpat, 1059. lpp.*
- ⁴¹ *Turpat, 1060. lpp.*
- ⁴² *Turpat, 1062. lpp.*
- ⁴³ *Turpat, 1064. lpp.*
- ⁴⁴ *Turpat, 1066. lpp.*
- ⁴⁵ *Turpat, 1067. lpp.*
- ⁴⁶ *Turpat, 1071. lpp.*
- ⁴⁷ *Turpat, 1072. lpp.*
- ⁴⁸ *Turpat, 1073. lpp.*

Sabiedrības spēku polarizācija

1988. gada oktobra norises veidoja jaunu situāciju Latvijas politiskajā dzīvē. To noteica drošā, mierīgā un līdzsvarotā Latvijas Tautas frontes izveidošanās, kurai bija "... turpat 65% no iedzīvotāju atbalsta"¹. Maskava bija spiesta pirmo reizi reāli pieļaut galotņu kadru maiņu, ieceļot galvenajos amatos vietējos latviešus: Latvijas Komunistiskās partijas CK pirmā sekretāra amatā 1988. gada oktobrī nāca "vājais centrists Jānis Vagris"²; reformu atbalstītājs Anatolijs Gorbunovs kļuva par Latvijas Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāju; par Ministru Padomes priekšsēdētāju tiek izvirzīts reformu politiķis Vilnis Edvīns Bresis; par LKP CK ideoloģisko sekretāru kļuva uz reformām orientētais Ivars Ņezbers. Kopumā visi šie jaunieceltie kadri bija nacionālkomunisti, uz kuru rīcību paļāvās demokrātiski noskaņotā sabiedrības daļa. Ar šādu kadru izvietojumu Latvijā M. Gorbačovs cerēja apmierināt tautas Atmodu, pieklusināt pamatiedzīvotāju prasības pēc pārmaiņām sabiedrībā, atstājot Vitāliju Soboļevu, Maskavas ielikteni, Latvijas kompartijas CK otrā sekretāra amatā; uz viņa rīcību tad arī lika cerības "kārtības ieviešanai republikā".

M. Gorbačovs, spriežot pēc viņa rakstiem, runām un rīcības, domāja, ka no visām Baltijas republikām padomju režīms vismazāk bija apdraudēts Latvijā, jo tā bija visvairāk integrēta Padomju Savienības sistēmā: "Četras piektdaļas no Latvijas rūpniecības atradās tiešā Maskavas pārvaldē. Bet arī atlikušajai piektdaļai bija saistības un atkarība, ... [saskaņotībā] ar PSRS, ..." ³. Bez tam tai piederēja militārās lielrūpnīcas. Rīgā atradās Baltijas kara apgabala armijas administrācija. Tas viss viesa M. Gorbačovā pārliecību par sociālisma stabilitāti republikā, par Latviju kā vājāko posmu Baltijas atmodā. Jāatgādina: Latvijas iekšpolitikā arvien vēl spēcīga bija Padomju Savienības Komunistiskā partija. No 180 000 partijas biedriem vairākums – 53%⁴ bija krievi, ukraiņi, baltkrievi; viņi tad arī galvenokārt pārstāvēja konservatīvo spēku. Latvijas Komunistiskajā partijā latvieši bija mazākumā – 39%⁵; viņi savukārt pārstāvēja lauku rajonu partijas organizācijas un bija aktīvi reformu piekritēji. Tur brieda un iedibinājās tā dēvētais nacionālkomunistu – reformistu spārns, kas skaidri liecināja par būtisku domstarpību veidošanos ar Latvijas kompartijas ortodoksālo komunistu daļu. Līdztekus sabiedrībā veidojās jaunas demokrātiskas

organizācijas, legalizējās sociāldemokrātu partija, kas būtībā gan bija mazskaitlīga. Ietekmīgāka bija Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība (LNNK), kas gatavojās savam pirmajam kongresam, kam bija jānotiek 1989. gada februārī. Tā aizvien jūtāmāka kļuva par darbīgu opozīcijas kustību Latvijas kompartijai. Arvien rosīgāku darbību izvērša Vides aizsardzības klubs un cilvēktiesību aizsardzības grupas *Helsinki-86*. Demokrātisko struktūru veidojuma process Latvijas sabiedrībā norisa nepieredzētā ātrumā. 1989. gada sākumā aktīvu darbību izvērša Latvijas Republikas Pilsoņu komiteja. Tā uzsāka Latvijas pilsoņu kandidātu reģistrāciju, kas guva lielu piekrišanu latviešu tautā. Pilsoņu komitejas "... reprezentēja pāri par 900 000 Latvijas pilsoņu kandidātu ..."6.

Kā pretpols šīm demokrātiskajām kustībām 1989. gada aizsākumā notika otrodoksālo staļinisko spēku konsolidēšanās Interfrontē. Viņus ļoti neapmierināja Latvijā plaukstošās demokratizācijas un atklātuma padziļināšanas norises. Interfrontisti mēģināja saasināt starpnacionālās attiecības, sēt cilvēkos baiju un nedrošības sajūtu. Šo Interfrontes izrīcību trāpīgi atklājis Egils Levits: "Interfronti reprezentē visu līmeņu partijas un valsts birokrātija, kas reformās saskata draudus zaudēt savas privilēģijas, kā arī liela grupa atvaļināto krievu virsnieku, kuri apmetušies uz dzīvi Latvijā, sākumā tā ieguva atbalstu arī krievu strādniekos."7 Interfronte cīnījās par partijas vadošās lomas saglabāšanu, par stingru kontroli pār masu informācijas līdzekļiem. Galvenie Interfrontes atbalstītāji Latvijā bija LKP CK otrais sekretārs Vitālijs Soboļevs, Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmais sekretārs Arnolds Klaučens un Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētājs Alfrēds Rubiks. Interfronte bija viņu un viņiem līdzīgi domājošo ortodoksālo komunistu veidojums.

Interfrontes kustības rašanās

Interfronte pūlējās destabilizēt politisko situāciju Latvijā. Interfrontes kustības topošie līderi jau savā iedīgļa posmā tiecās saasināt starpnacionālās attiecības un uzspiest jaunajai Latvijas vadībai – Jānim Vāgrim un Anatolijam Gorbunovam ortodoksālo komunistu viedokli, ar draudiem pieprasot abiem nostāties Interfrontes pozīcijās. Šajā sakarībā tika pieņemts Latvijas Tautas frontes Domes lēmums "Par politisko situāciju republikā"8. Šajā lēmumā tika paziņots "... ka šīs provokatīvās gaisotnes veidotāji ir

tie vidējā administratīvā un partijas aparāta pārstāvji, kā arī tie kulta un stagnācijas gadu ideoloģiskajos priekšstatos neglābjami iestigušie propagandisti un atvaļinātie virsnieki, kuriem izdevīgi saglabāt tautsaimniecības stagnatīvo modeli, radīt nevis tautas, bet aparāta demokrātiju"⁹. Interfronte tika veidota no augšas, no birokrātijas spēkiem ar apzināti destruktīvu ievirzi, ar LKP CK otrā sekretāra V. Soboļeva un Maskavas pārstāvja V. Medvedjeva rīkojumu.

LKP CK janvāra plēnumā Interfrontes izveidošana un tās darboņi tiek vērtēti nedroši un saudzīgi. Šāda attieksme tiek apliecināta arī CK biroja sēdē 1989. gada 24. janvārī.¹⁰ Tanī tika uzsvērts: "Interfrontes kongress pabeidza vēl vienas sabiedriskās organizācijas formēšanu un apliecināja politiskās un sociālās aktivitātes izaugsmi."¹¹ CK biroja lēmumā konstatēts: "Interfrontes statūtos un deklarācijā tiek apliecināta virzība uz demokrātiju un atklātumu; Latvijas ekonomisko patstāvību PSRS sastāvā; draudzības nostiprināšanu PSRS ietvaros uz internacionālisma pamatiem."¹² CK birojs pozitīvi vērtēja Interfrontes vadības tieksmi veidot diskusijas par pašaprēķinu, pašfinansēšanu, zemes lietošanas kārtības ieviešanu, kā arī ekoloģiskās situācijas uzlabošanu, latviešu valodas mācīšanu bērnudārzos, skolās un augstskolās, izteikto vēlēšanos sadarboties ar LTF un citām sabiedriskām organizācijām. Tātad CK biroja vadībā pastāvēja vecā iesakņojusies nostāja: atstāt visu pa vecam, neko nemainot pelēkajā konservatīvajā masā. Tiesa, jau minētajā CK biroja vērtējumā par Interfrontes kongresu tika izteikta arī iebilde Interfrontes nostājai pret valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai, kā arī tām runām, kurās tika kritizēta Tautu foruma organizēšana Latvijā. Birojā tika arī akcentēts: "... kongress apliecināja, ka Interfrontē pārsvarā ir iesaistīti nelatviešu iedzīvotāji, tādēļ ir izskaidrojama viņu neizpratne to problēmu risināšanā, kuras uztrauc latviešus."¹³ Šī un cita stagnatisko spēku darbība Interfrontē izsauca neuzticību demokrātiski noskaņotā iedzīvotāju daļā; tas saasināja starptautisko sasprindzinājumu sabiedrībā. 1989. gada sākumā LKP CK pirmā sekretāra Jāņa Vagra vadībā birojs joprojām ieturēja direktīvu, diktējošu toni. CK plēnumu materiāli un biroja lēmumi liecina par CK vadības negatīvo nostāju pret neformālo kustību darbību Latvijā.

Pēc 1988. gada rudens Atmosdas visatļautības 1989. gads nomaiņija Atmodu ar stagnācijas perioda stereotipiem, tas bija solis

atpakaļ no radikālās demokratizācijas un atklātuma kursa uz pretinieku konsolidāciju. Interfrontes kongress liecināja ka tas ir solis atpakaļ salīdzinājumā ar Latvijas Tautu forumā aizsākto visu tautu konsolidāciju. Interfronte bija pretpols demokrātijai. LTF Domes valdes paziņojumā 1989. gada 6. martā¹⁴ tika izteikts sašutums par Interfrontes rīkotajām demonstrācijām un mītiņiem 23. un 25. februārī ar tajās izvirzītajām neostaļiniskajām problēmām, latviešu tautas cieņu aizskarošiem plakātiem un šovinistiskām runām, kas "... ir vēl vairāk saasinājušas starpnacionālās attiecības republikā. Mītiņos izskanēja draudi streikot un izmantot armiju"¹⁵. Interfronte pielietoja šantāžas taktiku, aicinot streikot ar bruņoto spēku atbalstu. Ar Interfrontes spiedienu tika panākts, ka Rīgas ielās notika militārā spēka tehnikas demonstrācija. Mītiņi un demonstrācijas tika rīkotas pret Latvijas Ministru Padomes lēmumu pārtraukt imigrāciju, pret Latvijas saimnieciskā aprēķina modeli, pret latviešu valodas atkalieviešanu. To visu balstīja partijas komitejas konservatīvie spēki Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē.

CK bargi kritizēja neformālo organizāciju preses izdevumus: "Nedrīkst paiet garām tādai parādībai kā tā dēvētie neatkarīgie izdevumi, kas republikā parādījušies uz atklātuma un demokrātijas viļņa. To vidū var minēt žurnālus "Trešā Modernizācija" un "Auseklis", kā arī tā sauktās neatkarīgās informācijas aģentūras biļetenus. Tajos deklarētais "plurālisms" īstenībā ir šovinisma, antisovjetisma un nacionālā pārākuma propaganda, īstenības sagrozīšana, cenšanās pasniegt savu viedokli kā patiesību pēdējā instancē. Būtu politiski nepareizi neievērot šādu izdevumu darbību. Šo izdevumu analīze pārlicinoši pierāda, ka tie kalpo nevis darba tautai, bet gan cilvēku grupām, kas pretendē uz īpašu lomu sabiedrībā..."¹⁶

"Nedrīkst nepamanīt, ka pārbūve ir atmodinājusi ne tikai veselīgos spēkus vien. Galvas pacēluši arī tie, kas skumst pēc vecās kārtības."¹⁷

CK plēnumā vērsās pret "*Helsinki-86* un Latvijas Nacionālās Neatkarības kustību, to līderiem J. Vidiņu un E. Berklavu". Plēnumā skaidro, ka "šo grupu programmas paziņojumi aicina pakāpeniski likvidēt Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā pastāvošo valsts iekārtu, noliedz tās likumību un neatzīst pašu Latvijas darbaļaužu vēsturisko izvēli par labu sociālismam"¹⁸.

CK plēnuma dalībnieki tika informēti, ka "5. decembrī grupas *Helsinki-86* aktīvisti kārtējo reizi ieradās vizītē ASV vēstniecībā Maskavā un – ne vairāk ne mazāk kā "latviešu tautas vārdā" –

iesniedza "lūgumu" ASV valdībai. Tajā ar aprīnījamu bezkaunību apgalvoja, ka latviešu tauta ar cerībām raugās uz ASV – valsti, kas neatzīst Latvijas piederību pie Padomju Savienības. Tālāk viņi pazemīgi lūdž sniegt jebkuru iespējamo palīdzību un atbalstu viņu cīņā pret padomju varu Latvijā. Un šāds paziņojums tiek sniegts latviešu tautas vārdā!"¹⁹

Referāta turpinājumā tiek skaidrots, ka "otrajā paskvilā, kas nu jau adresēta ANO ģenerālsekretāram, J. Vidiņš un viņa piekritēji apraksta briesmīgo un bezcerīgo latviešu tautas stāvokli PSRS genocīda apstākļos. Tiek laisti darbā apmelojumi un padomju cilvēkus aizskaroshi un nomelnojoši epitēti. Viņi apgalvo, ka Padomju Savienībā netiek nodrošināti apstākļi nācijas pastāvēšanai un izdzīvošanai un seko lūgums Apvienoto Nāciju Organizācijai pieprasīt, lai PSRS izved no Latvijas "okupācijas karaspēku", un atjaunot Baltijas valstu neatkarību"²⁰. Un atkal tika pamatīgi kritizēta Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība: "Tās programmas paziņojumā, kas izplatīts republikā, mūsdienu Latvija raksturota kā kolonija, ko vada metropoles ieceltā administrācija."²¹

LKP CK plēnumā kategoriski ieteica Augstākās Padomes Prezīdijam rūpīgi izanalizēt prokuratūras ziņojumu par šo grupu anti-konstitucionālo darbību un par to pastāvēšanu.

Latvijas Nacionālās Neatkarības kustības dibināšanas kongress

Latvijas sabiedrībā politiskās kaislības sasniedza savu kulmināciju, un uz šā fona nobrieda un vērsās plašumā Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība. Tās rindas kongresa priekšvakarā jau "... pārsniedza septiņus tūkstošus cilvēku, un 1989. gada februāra vidū Ogrē ar zināmām grūtībām izdevās noorganizēt LNNK I kongresu"²². Šī kustība bija apdraudoša opozīcija Komunistiskajai partijai. Saprotot šīs kustības reālo politisko spēku, CK birojs vērsās pret LNNK ar lielu niknumu, pieņemot 1. martā lēmumu "Par Latvijas Nacionālās Neatkarības kustības kongresu"²³. Biroja lēmumā tiek pateikts, kā parasti, protams, darbaļaužu vārdā, ka "... cilvēki ir nopietni nobažījušies par bezatbildīgajiem paziņojumiem un rīcību, ar kuru atsevišķas neformālās kustības un grupas mēģina no antisociālistiskām pozīcijām vērsties pret pārbūvi"²⁴. LNNK kongresā pieņemtie Statūti, Programma, rezolūcijas un to apspriešanas gaita CK birojā tika raksturota šādi: "... LNNK ir

sabiedriski politisks veidojums, kas balstās uz antisociālistisku platformu, kurai ir sveši pārkārtošanās un mūsu sabiedrības atjaunotnes patiesie uzdevumi."²⁵

LNNK I kongress par kustības galamērķi pasludināja "...neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas valsts atjaunošanu, tādās parlamentāriskas demokrātijas radīšanu, kas balstītos uz Latvijas Republikas 1922. gada Konstitūcijas principiem"²⁶. Kopumā šie LNNK kongresa skaidrie deklarējumi CK birojam bija pārsteidzoši negaidīti un nepieņemami. Tāpēc birojs sparīgi vērsās pret šo kustību ar apvainojumiem "separātismā", "pretvalstiskā antisociālistiskā rīcībā", nosodīja par "provokatoriskiem izlēcieniem"²⁷. CK birojs lēmumā arī konstatēja, ka LNNK veido savu politisko struktūru, kas atrastos opozīcijā pret LKP. Dokumenta lemjošajā daļā CK birojs uzsvēra: "Komunisti nevar piekrist šādam LNNK līderu un aktīvistu politiskajam avantūriskam un grupas ambīcijām, tās centieniem piešķirt pret pārkārtošanos un sociālismu vērstajai darbībai organizētu raksturu un risināt nacionālās problēmas ar konfrontācijas, pašizolācijas un norobežošanās metodēm."²⁸

Šajā sakarībā CK birojs vērsa partijas rajonu un pilsētu komiteju, partijas pirmorganizāciju uzmanību uz nepieciešamību pastip-

J. Žigura foto

*LNNK I kongresā 1989. gada 19. februārī Ogrē
jaunievelētā Padome*

rināt politisko masu darbu, "... balstoties uz LKP CK 1989. g. janvāra plēnuma principiālajiem formulējumiem"²⁹.

Kas attiecas uz politiskā masu darba pastiprināšanu, tad lauku rajonu partijas komitejas sen jau nereaģēja uz šādiem CK norādījumiem. Tomēr šāda veida lēmumi CK birojos tika pieņemti pēc inerces, sevis nomierināšanai, maldināšanai, kā arī, lai varētu atskaitīties par padarīto, ja tas kārtējo reizi būtu vajadzīgs Maskavai. Par spīti CK biroja negatīvajai reakcijai un draudiem pret LNNK, tā turpināja savu aktīvo darbību, izvēršot ciešāku sadarbību ar radikālām organizācijām, ar Vides aizsardzības klubu, *Helsinki-86*. LNNK nepārtraukti izjuta stiprus šķēršļus, kurus lika partijas vara, kas neļāva masu informācijas līdzekļiem informēt par šīs kustības darbību. Tādēļ to varēja veikt tikai ar raidstaciju "Amerikas Balss" un "Brīvā Eiropa" starpniecību.

Tā kā CK birojs savā lēmumā atzina "LNNK darbību par anti-konstitucionālu", šā lēmuma rezultātā "... LPSR prokurors Jānis Dzenītis LNNK darbību izziņoja par krimināli sodāmu"³⁰. Šāda partijas un valsts varas nikna nostādne rosināja organizēt nākošo LNNK ārkārtas kongresa saietu. CK uzdeva LPSR Augstākās Padomes Prezidijam izveidot komisiju no deputātiem un juristiem, kuri izanalizētu LNNK II kongresa dokumentus. Komisijai vajadzēja piedalīties arī paša kongresa gaitā. Komisijas locekļi Ļubova Zīle un jurists Gunārs Maiželis 1989. gada 28. maijā piedalījās kongresa darbā. Kongress ritēja korekti un raiti, pacilātības un patiesa patriotisma gaisotnē. Par rezultātiem komisija ārkārtas AP Prezidija sēdē ziņoja, ka LNNK dokumentos nav redzama antikonstitucionāla rīcība, kā arī šīs kustības darbība nevar būt sodāma. Šajā Prezidija sēdē A. Gorbunova vadībā bija pieņemts lēmums, kas piešķīra LNNK brīvas kustības darbību. Lai gan daudzas tiešas atbrīvošanās idejas bija citādi formulētas, galvenais palika: "... Neatsakoties no cīņas par varu padomju politiskās sistēmas ietvaros."³¹ LNNK tai pašā laikā atzina arī Pilsoņu kustības ceļu, rezolūcijā "Par Latvijas Republikas Pilsoņu kongresu" uzsverot, ka LNNK atbalsta iniciatīvu "par Pilsoņu komiteju veidošanu ar mērķi sasaukt Latvijas Pilsoņu kongresu kā Latvijas tiesisku pārstāvniecību"³².

Draudi demokrātijai

Demokrātiskie spēki gatavojās PSRS Tautas deputātu vēlēšanām, kurām bija jānotiek 1989. gada 26. martā. LTF un nacionālie spēki aktīvi piedalījās deputātu kandidātu izvirzīšanā.

Šis 1989. gada pirmais periods bija stipri saspringts: Latvijā un visā Baltijā draudēja demokratizācijas procesu ierobežošana, pat apturēšana. Draudi bija tik spēcīgi, ka demokratizāciju vajadzēja glābt visiem spēkiem! Šajā nolūkā Latvijā LTF organizēja 1989. gada 12. martā Komjaunatnes krastmalā mītiņu, kurā piedalījās 230 tūkstoši dalībnieku.³³ Mītiņā tika nolasīta satraukuma pilna telegramma M. Gorbačovam. Tā skanēja: "Mēs esam satraukti par politisko situāciju republikā, kas krasi sarežģījusies. Konservatīvie spēki tiecas destabilizēt situāciju ar streiku, provokatīvu demonstrāciju starpniecību, prasot nomainīt valdību, ieturot atklāti destruktīvu politiku attiekmē pret likumprojektu par valodu, republikas pilsonību, lēmumu par nepamatotā iedzīvotāju mehāniskā pieauguma pārtraukšanu, republikas saimnieciskā aprēķina koncepciju. Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas aparāts, kurš līdz šim tika pamatoti kritizēts par malā stāvoša novērotāja pozīciju attiekmē pret notikumiem republikā, izvērsis uzbrukumu atklātuma izpausmēm masu informācijas līdzekļos, izmisīgajiem mēģinājumiem pievērst sabiedrības uzmanību netaisnībām dzīvokļu sadalē."³⁴

Foto no LNNK arhīva

LTF 1989. gada 12. martā Daugavmalā organizētajā manifestācijā piedalījās vismaz 230 000 cilvēku

Kā tika uzsvērts telegrammā, "situācijas nokaitēšanai tiek izmantots princips "skaldi un valdi", jūtama tieksme ievest īpašu pārvaldes formu, lai tiktu apturēti demokratizācijas procesi"³⁵.

Situācijas saasinājumam bija dziļas saknes, tās bija, pirmām kārtām, partijas aparāta funkcionāru bailes zaudēt autoritāro režīmu un līdz ar to savas privilēģijas, otrām kārtām, Vissavienības birokrātisko emisāru bailes zaudēt lielos peļņas avotus uz republiku rēķina.

Īpašs saspilējums sabiedrībā pastāvēja sakarā ar obligātā karadienesta pildīšanu. Šajā sakarībā bija daudz diskusiju un pieprasījumu "veidot teritoriālo karaspēku, kurā varētu pildīt obligāto karadienestu LPSR pilsoņi neatkarīgi no tautības"³⁶. Par to ilgi cīnījās LTF un citas sabiedriskās organizācijas, sūtot aicinājumus PSRS aizsardzības ministram Jazovam, Latvijas PSR kara komisāram Dūdam, Baltijas Kara apgabala virspavēlniekam Kuzminam. 1989. gada 27. martā LTF Domes valdes aicinājumā³⁷ teikts: "Nav pārtraukta jauniesaukto cilvēciskās pašcieņas pazemošana, morāles un tiesisko normu pārkāpšana karaspēka daļās. Dienests dzimtenē palīdzētu izskaust šīs negatīvās parādības. Stabili un regulāri kontakti ar piederīgajiem un ģimeni uzlabotu psiholoģisko klimatu karaspēka daļās."³⁸ Latvijas Tautas frontes Domes valde aicināja Latvijas PSR Kara komisariātu norīkot 1989. gada pavasara jauniesaucamos karaspēka daļās Latvijas teritorijā vai izņēmuma veidā Baltijas kara apgabalā.

Agrā pavasarī izraisījās aktivitātes sakarā ar PSRS Tautas deputātu kongresa vēlēšanām, kurām bija jānotiek 1989. gada 26. martā. LTF un nacionālie spēki piedalījās deputātu kandidātu izvirzīšanā. M. Gorbačova "ievestā" vēlēšanu reforma bija pusdemokrātiska. Un tomēr progresīvie, demokrātiskie spēki piedalījās "pusdemokrātiskajās"³⁹ vēlēšanās, kur arī guva pozitīvus rezultātus. Egils Levits, analizējot vēlēšanu rezultātus, uzsvēra, ka LTF uzvara bija iespaidīga un "... viņi ieguva 30 no 41 mandāta. Visi Tautas frontes pārstāvji – Dainis Īvāns, Jānis Peters, Edvīns Inkēns, Mavriks Vulfsons un citi tika ievēlēti ar lielu balsu skaita pārsvaru. Arī populāri partijas reformu spārna kandidāti – Anatolijs Gorbunovs un Ivars Ķezbers tika ievēlēti ar Tautas frontes atbalstu"⁴⁰. Konservatīvi staļiniskā spārna pārstāvji vēlēšanās guva atbalstu tikai Rīgā un Latgalē. Tādējādi ievēlēto personu vairākums pauda Tautas frontes idejas, varēja jau virzīt Latvijas demokrātiskās norises.

Pilsoņu komiteju veidošana

Politiskās situācijas attīstība Latvijā pēc PSRS deputātu vēlēšanām 1989. gada 26. martā liecināja, ka cīņas ceļš vēl nav noiets, tas vēl priekšā. Sabiedrībā veidojās arvien jauni spēki, kas bija gatavi iet Latvijas neatkarības atgūšanas ceļu.

1989. gada pavasarī tika aktīvi uzsākta Pilsoņu komiteju veidošana, tās pirmsākums, kā raksta Aigars Jirgens⁴¹, meklējams, "...kad piecas organizācijas: Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība, Vides aizsardzības klubs, LCTAG *Helsinki-86*, LTF Radikālā apvienība un *Helsinki-86* Rīgas nodaļa uzsāka Latvijas pilsoņu reģistrāciju". Kā atzīst viens no šā procesa pamatlicējiem un iniciatoriem – Andris Pauls Pāvuls, ideja tika pārņemta no Igaunijas, kur tās iniciatori bija Nacionālās neatkarības partija un Senatnes aizsardzības biedrība. Kā apgalvo Aigars Jirgens, sākumā LNNK vadība nevēlējās izprast pilsoņu reģistrācijas nepieciešamību, toties 19. martā LNNK padomes sēdē pieņēma "aicinājumu visiem Latvijas republikas pilsoņiem – kā Latvijas teritorijā, tā arī trimdā – apzināties sevi un reģistrēties par Latvijas Republikas pilsoņiem ..., izveidojot Pagaidu sakaru centru"⁴².

Raksturojot pilsoņu reģistrācijas sākumposmu, A. Pauls Pāvuls atceras aktīvākos Pilsoņu komiteju veidotājus: Eināru Cilinski, Antu Bergmani, Andreju Krastiņu un Baibu Pētersoni.⁴³

Latvijā izvērtās aktīva darbība pilsoņu reģistrācijā, to veica uz speciāli sagatavotām reģistrācijas lapām – pilsoņu uzskaites kartēm. Sakarā ar pilsoņu reģistrāciju Latvijā notika daudz politisko diskusiju, izskanēja pārmetumi un apvainojumi.

Tanī pašā laikā Igaunijā šis darbs ritēja sprāgi: "Pilsoņu komitejas bija izveidotas 46 pagastos. Reģistrēti 200 tūkstoši Igaunijas pilsoņu."⁴⁴ Šī iniciatīva tika visnotaļ atbalstīta Igaunijas Komunistiskās partijas CK pirmā sekretāra V. Veljasa personā. Viņš centās atjaunot igauņos ticību nācijas saglabāšanai.

1989. gada 6. jūnijā notika preses konference. Tās rezultātā radās pilnīgāka informācija par pilsoņu reģistrācijas gaitu⁴⁵; tika arī paziņots, ka izveidots pagaidu sakaru centrs, lai apzinātu Latvijas pilsoņus līdz 1940. gada 17. jūnijam un viņu pēcnācējus, kuri nav brīvprātīgi pārgājuši citas valsts pavalstniecībā. Latvijas Republikas pilsonības atjaunošana nozīmēja pirmo soli ceļā uz neatkarību. Pilsoņu reģistrācija savā veidā bija Latvijas tautas aptauja, lai pārliecinātos, cik ir pilsoņu, kas iestāsies par Latvijas

neatkarības atgūšanu, pārliecināties par pilsoņu aktivitātes līmeni.

Tajā pašā laikā Latvijā pat LTF līderi iestājās pret pilsoņu reģistrāciju. Tā laika vadošie tautfrontieši ne tikai neatbalstīja šo procesu, bet arī neizvirzīja savas kandidatūras Pilsoņu Kongresa vēlēšanām. Šādu situāciju sabiedrībā zināmā mērā var izskaidrot ar to, ka "*glasnost*" rezultātā Latvijā radās vairākas neformālas grupas: *Helsinki-86*, LNNK, VAK, Pilsoņu komitejas. "Šīs grupas izteic radikālas prasības. Neviena no tām netiek reģistrēta un nav formāla."⁴⁶ Tanī pašā laikā LTF bija tapusi par formālu organizāciju, no partijas un valdības puses tika atzītas tās Programmas nostādnes. Tādēļ, būdama legalizēta, tā bija nostādīta pretī oficiāli neatzītām neformālām organizācijām, kuras regulāri no Komunistiskās partijas puses tika nežēlīgi kritizētas par radikālismu. Šos divus izveidojušos spēkus: LTF un Pilsoņu komitejas atbalstīja Latvijas pilsoņu lielum lielais vairākums – no 700 līdz 900 tūkstošiem. Atšķirība bija tā, ka Pilsoņu komiteju vadība Latvijas neatkarības atgūšanai izvirzīja radikālas prasības, nerēķinoties ar tā laika konkrēto politisko situāciju un neatzīstot nekādus kompromisus savās nostādnēs. Toties LTF savā darbībā izmantoja mēreni apdomīgus, varbūt pat pārāk lēnus soļus. LTF neapdraudēja partijas funkcionārus ar iespēju pārņemt varu savās rokās, toties Pilsoņu komiteja sludināja gatavību attiecīgā situācijā pārņemt varu. Šādi apstākļi nebija labvēlīgi neformālo organizāciju un LTF vienotās stratēģijas un taktikas radīšanai cīņā par Latvijas neatkarības atgūšanu. Tādēļ arī LTF līderi neatbalstīja Pilsoņu komiteju darbību. "Tiesa, vēlāk LTF priekšsēdētājs R. Ražuks vairākkārt atzinis, ka tā bijusi kļūda."⁴⁷ Tanī pašā laikā Pilsoņu komiteju veidošanos un pilsoņu reģistrāciju atbalstīja vairākas LTF nodaļas un daudzi ierindas biedri. Latvijas Republikas pilsoņu reģistrācija oficiālajos masu informācijas līdzekļos tika noklusēta.

1989. gada jūlijā izskanēja draudi tiem, kas atbalstīja Pilsoņu komiteju veidošanos, pilsoņu reģistrāciju. Sašutumu vairākkārt izteica Rīgas pilsētas partijas komitejas birojs un Rīgas pilsētas Tautas deputātu padome. Uz draudiem cilvēki reaģēja ar apņēmību realizēt savas tiesības. 13. jūlijā tika pieņemts LPSR AP Prezidija lēmums "Par darbību Pilsoņu komiteju veidošanā"⁴⁸. Lēmumā tika teikts, "ka pilsoņu reģistrācija, to sarakstu sastādīšana un cita darbība, ko veic Pilsoņu komitejas, nerada nekādas juridiskas sekas"⁴⁹, tajā pašā laikā šī darbība tika pasludināta par nelikumīgu.

Neraugoties uz aizliegumu, jūlija vidū reģistrēto skaits sasniedza 100 tūkstošus cilvēku.⁵⁰ Līdz 30. jūlijam bija reģistrējušies 214 195 Latvijas pilsoņi.⁵¹ 21. augustā avīzē "Atmoda" tiek pieminēts 371 tūkstotis cilvēku, kas sevi saistījuši ar Latvijas Republikas pilsoņību.⁵² Vienlaikus visās Baltijas republikās aktīvi veidojās Pilsoņu komitejas, kas apzināja savus pilsoņus un gatavojās valsts Pilsoņu kongresu sasaukšanai.

LTF 1989. gada 31. maija Aicinājums

Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība ietekmēja uz radikālāku rīcību LTF Domes valdi, kura 31. maijā griezās pie "Visiem LTF biedriem"⁵³ ar Aicinājumu, kurā tika skaidrots, ka "LTF kopš savas dibināšanas par galveno mērķi ir izvirzījusi Latvijas patiesās suverenitātes, tās ekonomiskās, politiskās un tiesiskās patstāvības nodrošināšanu. Pastāv uzskats, ka ir divi ceļi, kā iegūt un īstenot šo suverenitāti – PSRS sastāvā vai arī ārpus PSRS valstiskuma."⁵⁴ Aicinājumā tika arī izskaidrots, ka LTF dibināšanas kongresā pieņemtajā Programmā tika fiksēts Federācijas princips. Tas nozīmēja: "Suverenitāte padomju federācijas sastāvā". Aicinājumā teikts – tagad ir mainījušies apstākļi un suverenitātes sasniegšanai arvien vairāk nākas pārvarēt pieaugošo reakcijas spēku pretdarbību "... līdz pat atklātas vardarbības pielietošanai (no stagnātu puses – *L. Z.*), kā to liecina 9. aprīļa traģiskie notikumi Tbilisi"⁵⁵. Arī PSRS Tautas deputātu kongresa gaita liecināja, ka tajā ir stagnātiskais vairākums, kas iestājās pret Savienoto republiku centieniem pēc pilnīgas valstiskas suverenitātes"⁵⁶. Izvērtējusi izveidojušos politisko situāciju visā sociālistiskajā sistēmā, LTF Domes valde nāca ar drošu priekšlikumu apspriest "... visās Latvijas Tautas frontes grupās un nodaļās mūsu tautai vitāli svarīgu jautājumu: par Latvijas Tautas frontes iestāšanos cīņā par Latvijas pilnīgu politisko un ekonomisko neatkarību"⁵⁷.

Bez tam LTF Domes valde 10. jūnija paziņojumā "... apsveica Lietuvas PSR Augstākās Padomes deklarāciju par Lietuvas valstisko suverenitāti un pieņemto Lietuvas Padomju Sociālistiskās Republikas likumu par izmaiņām Lietuvas PSR Konstitūcijā. Mēs uzskatām, ka šie konsekventie lēmumi pilnībā atbilst Lietuvas tautas pašnoteikšanas tiesībām un aizsāk ceļu uz Lietuvas patiesas valstiskas suverenitātes atjaunošanu. LTF Domes valde aicina

Latvijas PSR Augstākās Padomes deputātus sekot Igaunijas un Lietuvas Augstāko Padomju piemēram. LTF Domes valde ierosināja Latvijas PSR AP Prezidijam iekļaut nākamās Latvijas PSR AP sesijas darba kārtībā jautājumus par Latvijas PSR juridisko suverenitāti, ipašumu un pilsonību⁵⁸.

Tanī pat laikā Latvijas kompartijas CK birojs 15. jūnijā pieņēma nosodošu lēmumu⁵⁹ sakarā ar LTF Domes valdes 31. maija Aicinājumu. Sabiedrībā ilgi sprieda par šo vitāli svarīgo problēmu, ko izvirzīja pati dzīve. Vērtējot LTF Domes valdes 31. maija Aicinājumu, diskusijās domas dalījās.

Pirmām kārtām, pastāvēja uzskati, ka Aicinājumā uz Latvijas suverenitātes atgūšanu tika norādīti trīs iespējamie ceļi⁶⁰, tomēr neviens no tiem nebija konkretizēts. Vieni cerēja uz LPSR Augstākās Padomes vēlēšanām; otri iestājās par Latvijas Pilsoņu komitejas veidošanu; trešie bija par starptautiski tiesisko ceļu. Tātad, spriežot pēc šā Aicinājuma, LTF Domes valde nepiedāvāja konkrētu koncepciju, bet aicināja uz diskusiju, nekonkretizējot savu nostāju. LTF neierosināja arī alternatīvas, par ko tika kritizēta presē.

Otrām kārtām, LTF pati nebija vienveidīga, to pārstāvēja dažādu līmeņu, atšķirīgu politisku ieviržu un uzskatu cilvēki. Tādēļ situāciju vajadzēja skaidrot ar preses palīdzību atbilstoši izvirzītajam neatkarības mērķim, bet tas ievilkās pusotra mēneša garumā, līdz beidzot "Atmoda" sāka publicēt skaidrojošus materiālus, kuros konkretizēti neatkarības ceļa uzdevumi.⁶¹

Trešām kārtām, nebija gribas vienoties ar tā laika galveno politisko spēku: LNNK. Tā bija spēcīga organizācija, ar kuru arī rēķinājās sabiedrība; tā sevi pieteica II LNNK kongresā, panākot Latvijas Augstākās Padomes Prezidijā savas darbības atzīšanu. Analizējot LTF un LNNK attiecību veidošanos, Viktors Avotiņš savā rakstā akcentē: "Man pieņemamāks būtu LTF paziņojums, kurā tā atbalstītu LNNK neatkarības pozīciju un uzskatītu to arī par savu pamatmērķi. Tagad būtisks ir jautājums: "Vai LTF ar savu Aicinājumu ir tikusi tālāk par LNNK?"⁶²

LTF Domes valdes 31. maija Aicinājums turpināja izraisīt politisko aktivitāti visā sabiedrībā, ap šo Aicinājumu virmoja kaislības. Jau 1989. gada 10. jūlijā "Atmoda" publicēja Ivara Godmaņa rakstu "Par LTF stratēģiju un taktiku"⁶³, kurā tika formulēta Latvijas valstiskuma platforma, kā arī – kādai jābūt LTF politikajai platformai Latvijas Augstākās Padomes vēlēšanās. LTF politikajai platformai tika formulētas četras galvenās iezīmes:

1) Latvijas valstiskuma nākotnes modelis. 2) Politiskās varas struktūras pārmaiņu modelis Latvijā. 3) Latvijas ekonomiskās neatkarības modelis. 4) Starpnacionālo attiecību modelis. LTF stratēģija un taktika bija pamatīgi izstrādāta un publicēta plašai apspriešanai sabiedrībā.

Jau ilgāku laiku brieda situācija Latvijas PSR Augstākās Padomes sesijas sasaukšanai. Pēc ilgas un kaismīgas diskusijas "Par Latvijas suverenitāti" presē, televīzijā, radio, sanāksmēs, zinātniskajās konferencēs pēc LTF Domes valdes, LNNK un Pilsoņu komiteju ietekmes tika sasaukta Augstākās Padomes kārtējā sesija. Tā tika sasaukta zināmā mērā Igaunijas un Lietuvas ietekmē, kur jau iepriekš bija pieņemti Augstākās Padomes lēmumi par šo abu valstu suverenitāti. 1989. gada 27. jūlijā norisa Latvijas PSR Augstākās Padomes sesija⁶⁴, kurā tika pieņemts lēmumi "Par Latvijas PSR ekonomisko patstāvību"; "Par Latvijas valsts suverenitāti". Pats fakts, ka Latvijas PSR Augstākās Padomes sesija pieņēma Lēmumu par Latvijas valsts suverenitāti, bija vērtējams kā pozitīvs politisks notikums. Šķita, ka esam daudz ieguvuši. Pasludinātā Deklarācija par Latvijas valsts suverenitāti iezīmēja pirmos soļus ceļā uz pilnīgu neatkarību.

Ortodoksālo komunistu nostāja pret politiskām reformām sabiedrībā

Demokrātijas pretinieki – Interfronte un visi ortodoksālie komunistiskie spēki centās pretoties partijas decentralizācijai; saimnieciskā aprēķina izveidošanai; migrācijas aizliegšanai; latviešu valodas ieviešanai Latvijā.

Šī pretestība sevišķi krasi izpaudās 1989. gada aprīlī un maijā, kad presē bija publicēti visas tautas apspriešanai likumu projekti "Par radikāliem uzlabojumiem latviešu valodas mācīšanās republikas iedzīvotājiem" un "Par Latvijas PSR valodu likumu"⁶⁵. Šie projekti izraisīja vēstuļu plūdus gan uz republikas Augstākās Padomes Prezidiju, gan uz masu informācijas līdzekļiem un sabiedriskajām organizācijām. 331 tūkstotis iedzīvotāju atbalstīja valodas likuma pieņemšanu.⁶⁶ Radās daudz priekšlikumu Valodas likuma īstenošanā, kā arī izraisījās lieli strīdi, naidošāns, ažiotaža. Sevišķi naidīgi projektus uztvēra Interfrontes vadība. Vislielāko Interfrontes pretestību izraisīja fakts, ka Valodas likuma projektā bija paredzēts valsts varas un pārvaldes institūciju lietvedībā pāriet

uz latviešu valodu. Tāpēc Interfrontes vadība rīkoja nesankcionētus mītiņus, kaudzēm rakstīja anonīmas draudu vēstules. Tāds mītiņš notika 1989. gada 3. maijā Rīgas Jūras tirdzniecības ostā, un plēnuma dalībniekiem tika atsūtīts safabricēts mītiņa dalībnieku pieņemtais Aicinājums⁶⁷. Aicinājumā izpaudās negatīva nostāja pret Valsts valodas ieviešanu Latvijā, pret migrācijas procesu pārtraukšanu, pret pārmaiņām Dzīvokļu kodeksā, t.i., kopmītnē dzīvojošie nesāņem tiesības uz dzīvokļa apstākļu uzlabošanu. Izteica sašutumu, ka vairāki LKP CK lēmumi par presi netiek pildīti, ka LNNK ļauj brīvi paust savu viedokli. Aicinājums puda bažas, ka aiz tā visa ir saskatāms galamērķis – "Latvijas buržuāziskās iekārtas restaurācija".

Latvijas Tautas frontes II kongress

1989. gada vasaras nogalē turpinājās mērķtiecīga gatavošanās LTF II kongresam. LTF jaunā Programma un Statūti tika publicēti presē plašai apspriešanai.

Tautas fronte gada laikā bija veikusi pirmo svarīgāko soli: kļuvusi par tautas brīvības ilgu vienotāju un izteicēju, kaut galvenokārt vēl tikai deklarācijās. Lai gan Latvijas Tautas frontes tapšanas un veidošanās laiks bija sarežģīts, tā bija izvērtusies Latvijas teritorijā par visaptverošu organizāciju. Tās attīstības gaitā iesakņojās un pastāvēja dažādi visai atšķirīgi uzskati: no radikāliem līdz mēreniem; tie attīstījās plašā uzskatu plurālismā un diskusijās. Kaislības īpaši virmoja ap LTF Domes attiecībām ar Pilsoņu komiteju un LNNK uzskatiem: "par pilsoņu reģistrācijas un LTF politikas nesavienojamību"⁶⁸; "vai vienlaicīgi var iet parlamentāru ceļu neatkarības iegūšanai, tai pašā laikā veidojot Pilsoņu komitejas?"; "vai šiem diviem virzieniem iespējams darboties paralēli?"⁶⁹; "radikāli demokrātiskie spēki izteica šaubas "par vienlaicīgu līdzdalību Komunistiskajā partijā un Tautas frontē"⁷⁰.

Pastāvēja domstarpības par līdzdalību vēlēšanās, par valsts varas atgūšanu parlamentārā ceļā. Dainis Īvāns šajos jautājumos puda savu viedokli. Diskusijas norise un Daiņa Īvāna kritika pirms kongresa radīja iespaidu: var notikt Tautas frontes šķelšanās.

1989. gada 7. oktobrī sanāca Latvijas Tautas frontes II kongress. Atklājot kongresa darbu, LTF priekšsēdis D. Īvāns teica: "Varbūt mēs paši vēl pat nespējam novērtēt, cik unikāli un piesātināti bijuši šie divpadsmit mēneši, kas droši vien Latvijas vēsturē

un tautas atmiņā turpmāk mūžīgi saistīsies arī ar Latvijas Tautas frontes, Latvijas Trešās atmodas jaunās strāvas vārdu.⁷¹ Tautas fronte gada ritējumā izveidojās par stipru spēku ar stabilām struktūrām visā Latvijā.

Tautas fronte kļuva par neatņemamu republikas dzīves reālītāti, ... par to liecināja lielā, pat vienīgā, pēdējā cerība, ko cilvēki visā republikā joprojām lika uz Tautas fronti.⁷² Pēc LTF 1.kongresa tika sasaukts Latvijas Tautu forums. Gada laikā nodibinājusies Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācija, atjaunota pirmā ebreju skola Latvijā. Parādījās citu tautību nacionālās klases skolās. Brīvāka kļuva baznīca. Atdzima apziņas brīvība. Nodibinājās Latvijas Strādnieku savienība – organizācija, kurai vajadzēja aptvert un apvienot to, ko nav spējusi Tautas fronte. Nodibinājās Latvijas Lauksaimnieku savienība un vesela virkne cunfšu apvienību.⁷³

Kongresa laikā iezīmējās krīze.⁷⁴ Tā liecināja par to, ka LNNK atsevišķie spēki centās radikalizēt LTF Domes jauno sastāvu, lai apsteigtu turpmākos notikumus. Bet D. Īvāns šīs norises raksturoja kā dramatiskas: "Kongresa agresīvais mazākums meta baigu šķeltniecības ēnu pāri mums visiem."⁷⁵ No šīs krīzes kongresā palīdzēja izkļūt Ivars Godmanis, piedāvājot kompromisa variantu: vēlēt domniekus vienādās proporcijās gan no LTF, gan no LNNK.

Par galveno LTF uzdevumu kongress izvirzīja parlamentārā ceļā sasniegt Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu. Tas bija iespējams, ja LTF uzvarētu vietējo padomju un Augstākās Padomes vēlēšanās.

Jaunā LTF Programma tika saistīta ar pārejas periodu, kurā tika iekļauta īpaša politiska un ekonomiska statusa panākšana Latvijā. Galvenie LTF uzdevumi tika konkretizēti kongresa pieņemtajā Rezolūcijā.⁷⁶ Tajā novērtēja 1940. gada politiskos notikumus Latvijā, pieprasot, lai Latvijas PSR Augstākā Padome atzītu par nelikumīgām 1940. gada vēlēšanas un deklarāciju par Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā; panāktu staļinisma noziegumu atzīšanu pret Latvijas tautu; novērtētu staļiniskās kolektivizācijas politiku par noziegumu; likvidētu PSKP varas monopolu; nekavējoties apturētu 1989. gada rudens jauniešu iesaukumu; iestātos par Baltijas demilitarizāciju; par Latvijas iedzīvotāju tiesiskā statusa izstrādāšanu; par Latvijas kultūrvēsturiskās vides un dabas ainavas aizsardzību; atzītu par svētku dienām 18. novembri un 24. jūniju. Šie un citi galvenie darbības virzieni tika norādīti Rezolūcijā turpmākajam pārejas periodam.

Kongresa noslēgumā balsošanas rezultāti bija šādi: "no 134 ievēlētiem domniekiem radikāļus pārstāvēja 3 delegāti, LNNK – 12, VAK – 4, sociāldemokrātus – 5 delegāti, tātad kopsummā 1/6 daļa no visas Domes. Priekšsēdētāja vēlēšanās Dainis Īvāns ieguva 772 balsis, Imants Kalniņš – 293. Par priekšsēdētāja vietnieku ievēlēja Ivaru Godmani ar 916 balsīm. Valdis Šteins, sociāldemokrātu kandidāts, ieguva 158 balsis"⁷⁷. LTF II kongresa darbība bija aizritējusi.

LTF II kongress skaidri noformulēja kustības galveno mērķi – atjaunot Latvijas valstisko neatkarību, radot demokrātisku parlamentāru republiku, kas turpinātu Latvijas Republikas demokrātiskās tradīcijas. Jāsecina, ka LTF Programma orientēja uz padomju varas pakāpenisku demontāžu Latvijā, uz pakāpenisku tās pārvēršanu par Rietumu tipa parlamentāru sistēmu. LTF Programmā nebija tieša aicinājuma izstāties no PSRS. Taču pārejas posms Latvijā tika pasludināts par laiku, kad notiek pāreja uz neatkarības atjaunošanu un cīņa par valstisku neatkarību.

Igaunijas Pilsoņu kongress un Latvijas Pilsoņu kongress

Tautas Atmodas periodā Pilsoņu kustība izveidojās divās Baltijas valstīs: Igaunijā un Latvijā. Pilsoņu komiteju mērķis bija apzināt un reģistrēt katras valsts pilsoņus. Igaunijā šī darbība dzima un veidojās labvēlīgā vidē. Turpretī Latvijā Pilsoņu komiteju darbība norisa sarežģītos politiskos apstākļos; tā piedzīvoja bezgala daudz Komunistiskās partijas un valsts struktūru nievājumus un nosodījumus. Tomēr Latvijas pilsoņu darbības rezultātā šī kustība pierādīja, ka ir dzīvotspējīga.

Jau 1990. gada sākumā Igaunijā un Latvijā Pilsoņu komiteju darbība un pilsoņu reģistrācija liecināja par to, ka ir pienācis laiks kongresu vēlēšanām.

1990. gada 11. martā sanāca Igaunijas Republikas Pilsoņu kongress. Lietuvā tajā pašā laikā 11. marts bija saistīts ar Valsts neatkarības pasludināšanu. Tādēļ Igaunijas notikumiem padomju presē nebija "pievērsta pienācīga uzmanība", jo visi bija aizņemti ar Lietuvas notikumiem. Igaunijas Pilsoņu kongresā Edgara Savisāra referātā tika izteikta galvenā stratēģija pārejas periodam: "Igaunijas kongresam un Augstākajai Padomei cieši jāsadarbojas. Taču savstarpējās attiecības būs iespējams noskaidrot pēc 18. marta vēlē-

šanām. Galu galā abi ir pagaidu orgāni, un to uzdevums sagatavot vietu Igaunijas Valsts augstākajai likumīgajai pārstāvei – Valsts pilnvaroto padomei.⁷⁸ Igaunijas Pilsoņu kongresā tika runāts arī par Lietuvas Neatkarības atgūšanu. Vērtējot "Lietuvas ceļu", Kaido Kamo kongresā secināja, ka Igaunijas Augstākā Padome šādu Neatkarības Deklarāciju pieņēma jau 1988. gada 16. novembrī. Pilsoņu kongress atzina par noziedzīgu padomju armijas daļu, valsts drošības komitejas un iekšējā karaspēka darbību Igaunijā, pieprasot to darbības izbeigšanu un izvešanu, kā arī Igaunijas jauniešu atbrīvošanu no piespiedu mobilizācijas padomju armijā.

Igaunijas kongress visām pasaules valstīm darīja zināmu savas tautas gribu: "... atjaunot neatkarīgu Igaunijas Republiku *de facto*." Igaunijas kongress pasludināja, "... ka kopš šīs dienas Igaunijas kongress ir Igaunijas Republikas likumīgās varas atjaunotājs"⁷⁹. Kongress deklarēja, ka vajadzības gadījumā ir gatavs uzņemties valsts varas izpildīšanas pienākumus Igaunijā.

1990. gada 2. aprīlī Rīgā pēc notikušā Igaunijas Pilsoņu kongresa notika Latvijas Republikas Pilsoņu komitejas tikšanās ar Igaunijas Pilsoņu komitejas delegāciju, Pasaules Brīvo latviešu apvienības un Amerikas Latviešu apvienības pārstāvjiem. Šajā tikšanās reizē tika izvērtēta politiskā situācija Igaunijā un Latvijā. Igaunijas pārstāvji informēja par Augstākās Padomes un Pilsoņu kongresa pieņemto abpusējo deklarāciju par sadarbību. Tanī tika uzsvērts: "Igaunijas PSR Augstākā Padome atzīst Igaunijas kongresu par Igaunijas Republikas pilsoņu pārstāvniecību un par Igaunijas Republikas valsts varas atjaunotāju."⁸⁰ Savukārt tika pārrunāta arī problēma par iespējamiem jaunās Latvijas Augstākās Padomes lēmumiem attiecībā pret Pilsoņu kongresu.

Tanī pašā tikšanās reizē tika rīkota preses konference par Pilsoņu komiteju darbību; tajā piedalījās PBLA priekšsēdis Gunārs Meierovics, ALA priekšsēdis Rolands Pavlovskis, Jānis Ritenis. Preses konferencē G. Meierovics un R. Pavlovskis aicināja LTF un Pilsoņu komiteju uz saprātīgu kompromisu reālas Latvijas pastāvēšanas vārdā. Vēlreiz akcentēja domu par sadarbību starp jauno parlamentu un Pilsoņu komiteju augstāko institūciju. Klātesošie izteica domu, ka pirms Pilsoņu kongresa "jāvēršas caur masu informācijas līdzekļiem pie cittautiešiem par viņu garantijām".

Latvijas Pilsoņu komitejas darbība norisa sarežģītos apstākļos. Pretēji Igaunijai, Latvijā pret Pilsoņu komitejas darbību strikti iestājās Latvijas kompartijas CK birojs (B. Pugo un J. Vagra

vadībā); sevišķi naidīga šī nostāja bija tā dēvētajā "Rubika laikā". Partijas lēmumos Pilsoņu komitejas darbību vērtēja kā nekonstitucionālu, ārpuslikuma kustību. Jāteic, ka arī LTF vadība necentās atbalstīt Pilsoņu komitejas darbību.

1990. gada 8. aprīlī sarežģītā politiskā situācijā visā Latvijā sākās Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa delegātu vēlēšanas. Vēlēšanu likumā tika paredzēts, ka vēlēšanas notiek no 8. līdz 23. aprīlim. Vēlēšanās varēja piedalīties visi tie, kas jau bija reģistrējušies kā LR pilsoņi vai kandidāti, kā arī tie, kas vēlējās reģistrēties pat vēlēšanu laikā. Vēlēšanu tiesības šiem pilsoņiem bija neatkarīgi no viņu piederības kādai partijai. Šīs vēlēšanas atbalstīja un palīdzēja organizēt LNNK, Vides aizsardzības klubs, *Helsinki-86* un LTF radikālā apvienība. Vērtējot spēku samēru politiskajā situācijā, Māris Grīnblats uzsvēra, ka LPSR Augstākajā Padomē ievēlēti daudzi progresīvi cilvēki, kas vairāk vai mazāk konsekventi aizmāc neatkarīgas valsts ideju: "Pilsoņu kongress ir gatavs sadarboties ar šo Augstāko Padomi tādā mērā, kādā tās darbība tuvina Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanu."⁸¹ Māris Grīnblats uzsvēra, ka "Pilsoņu kongresa darbības mērķis nav sagrābt varu savās rokās, bet gādāt par to, lai varu iegūtu atbilstoši 1922. gada Satversmei ievēlēta Saeima. Līdz ar šīs Saeimas ievēlēšanu gan Pilsoņu kongresam, gan Augstākajai Padomei sava pastāvēšana jāizbeidz"⁸². Tajā brīdī grūti vēl bija paredzēt, ka Latvijas neatkarības atjaunošana dzims sīvā pretestībā.

Neraugoties uz pretinieku draudiem, Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa vēlēšanas ritēja lielā patriotiskā pacēlumā. Cilvēki lika lielas cerības uz kongresu, kas veicinās Latvijas neatkarības atjaunošanu, pilsoņu tiesību ievērošanu. Pilsoņu kongresa izveidošanu un tā darbību cilvēki uzskatīja kā pilsoņu pārstāvniecības garantu. Tās bija tiesiskas Pilsoņu kongresa vēlēšanas, kurās "piedalījās 678 862 Latvijas Republikas pilsoņi, tas ir, aptuveni 63% no visiem balstiesīgajiem; viņi ievēlēja 236 Pilsoņu kongresa delegātus"⁸³. Viņu skaitā bija ievērojamākie politiskie darbinieki, kuri saņēma kongresa mandātus. Te nosaucams LNNK priekšsēdis Eduards Berklavs, LTF valdes loceklis Einārs Repše, Latvijas Atjaunošanas partijas vadītājs Juris Vidiņš, Latvijas Evaņģēliski Luteriskās Baznīcas arhibīskaps Kārlis Gailītis, rakstniece Vizma Belševica, Latvijas Sociāldemokrātu partijas vadītājs Valdis Šteins un LNNK valdes loceklis Juris Dobelis. Mandātu no Latvijas vēlētajiem saņēma arī četri citu valstu pilsoņi; starp viņiem bijušais

rīdzinieks disidents Pāvils Brūvers un Rietumvācijas tieslietu eksperts Egils Levits⁸⁴. Diemžēl E. Levits kongresā nepiedalījās, jo viņu Rīgas lidostā aizturēja rubikieši un piespieda atgriezties Maskavā, pēc tam – Vācijā. Tas liecināja par Maskavas norādījumiem bloķēt demokrātiskos spēkus, neļaut tiem nokļūt Baltijā. Pārliecinošs vēlētāju atbalsts Pilsoņu kongresam viesa cerības uz kopīgu sadarbošanos ar jaunievēlēto Augstāko Padomi, kurā lielā pārsvarā bija LTF.

Jaunievēlēta Pilsoņu kongresa delegātu pirmā sesija norisa 1990. gada 30. aprīlī un 1. maijā, t.i., pirms Latvijas Republikas jaunievēlētais Augstākās Padomes pirmās sesijas, kura sanāca 3. maijā. Pilsoņu kongresā notika nopietnas debātes par tā turpmāko darbību un lomu Latvijas politiskajā dzīvē. Kongresa sēdē tika deklarēti Pilsoņu kongresa darbības pamatprincipi: "Latvijas Republikas kongress ir sanācis pēc pilsoņu iniciatīvas, lai, balstoties uz LR pilsoņu suvereno gribu, aizstāvētu Latvijas Republikas un tās pilsoņu tiesības, atjaunotu Latvijas Republikas likumīgo valsts varu, Satversmes darbību un Latvijas Republikas attiecības ar PSRS veidotu uz 1920. gada Miera līguma pamata."⁸⁵ Kongresa sesijā tika pieņemti daudzi svarīgi lēmumi: par LR pilsonību un citu valstu pilsoņiem; par PSRS okupācijas karaspēka darbību LR; par pasākumiem LR neatkarības atjaunošanai, kā arī vairākas rezolūcijas. Tie bija "dokumenti, uz kuriem balstīja visu savu turpmāko darbību, tos precizējot un papildinot, bet nemainot galvenos principus"⁸⁶.

Kongress pieņēma Nolikumu, kurā noteica sesijas sanākšanu ne retāk kā reizi trijos mēnešos, bet starplaikā visu darbību vada Latvijas Pilsoņu komiteja; par tās priekšsēdi ievēlēja Aigaru Jirģenu, par sekretāru – Ģunāru Postnieku. 1990. gada 5. maijā sēdē par priekšsēža vietniekiem ievēlēja Agni Balodi (no trimdas), Visvaldi Lāci, Māri Grīnblatu un Visvaldi Brinkmani.⁸⁷

Lai arī daudzi Pilsoņu kongresa delegāti, kā arī Pilsoņu komitejas vadība neatzina jaunievēlēto Latvijas PSR Augstāko Padomi par likumīgu, tomēr uzskatīja par iespējamu ar to sadarboties. A. Jirģens piebilda, ka "nepietiek ar mūsu gribu, ir jābūt arī Augstākās Padomes gribai"⁸⁸. Viņš arī informēja, ka konsultācijas starp kongresa vadītājiem un AP Latvijas Tautas frontes frakcijas vadītājiem ir jau sākušās. Pēteris Leiškalns intervijā avīzei "Atmoda" teica, ka Augstākā Padome Pilsoņu kongresu nevar neņemt vērā, bet savukārt Pilsoņu kongresam arī ir jāņem vērā tā iestāde, kuras rokās ir reālā vara.

Pieci Pilsoņu kongresa komitejas locekļi bija ievēlēti Augstākajā Padomē, t.i., Einārs Cilinskis, Juris Dobelis un citi.⁸⁹ Šie deputāti varēja organizēt nepieciešamo sadarbību starp Pilsoņu kongresu un Augstāko Padomi. Tādējādi Pilsoņu komiteja, uzsākot darbību, meklēja lietišķu sadarbību ar Latvijas Augstāko Padomi. Aigars Jirgens šo sadarbību vērtēja šādi: "Latvijas Komiteja gan 1990. gada vasarā, gan vēlāk iesniedza AP vairākus (kopskaitā ap 10) konkrētus priekšlikumus par sadarbību svarīgāko jautājumu risināšanā gan iekšpolitikā, gan ārpolitikā, uz kuriem lielākoties vai nu vispār nesaņēma atbildes, vai arī tās bija izvairīgas un noliedzošas."⁹⁰ Pēc šīm neveiksmēm Latvijas un Igaunijas Pilsoņu komitejas centās rast sadarbību. Viņu starpā bija parakstīts aicinājums visiem AP priekšsēdētājiem veidot vienotu Baltijas politiku attiecībā pret Maskavu. Bez tam Pilsoņu komiteju priekšsēdētāji piedāvāja veidot Baltijas valstu pastāvīgu Apspriedi. Šāda institūcija netika izveidota, jo republiku Augstākās Padomes šo priekšlikumu neratificēja.

Aigars Jirgens savos vērtējumos uzsver, ka 1990. gada vasarā Latvijas Komiteja pretojās liberālkomunistu aprindu centieniem slēgt konfederatīvu līgumu ar PSRS, pieņemt jaunu konstitūciju un pilsonības likumu. Redzot, ka Augstākā Padome šos protestus neņem vērā, Pilsoņu komiteja uzsāka parakstu vākšanu ar četrām pamatprasībām: "1. Visā pilnībā izvest okupācijas karaspēku līdz Saeimas vēlēšanām; 2. nepieļaut pilsoņu kopuma izmaiņas līdz Latvijas Republikas faktiskas neatkarības un likumīgās valsts varas atjaunošanai; 3. nepieļaut citu valstu pilsoņu piedalīšanos vēlēšanās; 4. atturēties no jebkāda neatkarību ierobežojoša līguma slēgšanas ar PSRS."⁹¹ Kopumā šo Pilsoņu komitejas prasību atbalstīja "apmēram 80 tūkstoši parakstu, tādējādi piespiežot varas iestādes ar tām rēķināties"⁹². Šīm prasībām bija pamats, jo Latvija piederēja pie vienota Baltijas reģiona, kur visām republikām bija jārisina vienas un tās pašas problēmas, tikai viena tās varēja risināt ātrāk, cita – nedaudz vēlāk. Pilsoņu kongresa vadība brīdināja, ka tieši pilsonības jautājums var sagraut attiecības starp kongresu un Augstāko Padomi.

Pilsoņu kongresa radikālās prasības jaunievēlētā Augstākā Padome nebija gatava atbalstīt. Sabiedrības problēmu risināšanā Augstākās Padomes vadība mācīja rēķināties ar realitātēm, apbruņoties ar pacietību. Nav šaubu, ka sabiedrības virzībā bija slēptas milzīgas pretrunas. Tieši tādēļ visam vajadzēja rast saprātīgu

risinājumu. Liekas, ka tanī sarežģītajā laikā, kad faktiski pastāvēja varu paralēlisms, visnotaļ vajadzēja apvienot visus progresīvos spēkus, lai cīnītos par neatkarības atgūšanu. Kāpēc Latvijas Tautas frontes veidotā valdība nepieļāva koalīciju ar Pilsoņu komitejas spēkiem? Abi spēki taču risināja vienas un tās pašas topošās jaunās sabiedrības problēmas. Šīs attiecības vēsturnieki analizē un vēl turpinās analizēt.

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Latvija Šodien*, 1989/1990, 8. lpp. Izdevēja: Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība (PBLA).

² *Egils Levits. Latvija padomju varā // Latvijas Vēsture*, 1991, 3. nr., 62. lpp.

³ *Latvija Šodien*, 1989 / 1990, 8. lpp.

⁴ *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, 6. nr., 56. lpp.

⁵ *Padomju Latvijas Komunisti*, 1989, 6. nr., 56. lpp.

⁶ *Latvija Šodien*, 1989 / 1990, 8. – 9. lpp.

⁷ *Egils Levits. Latvija padomju varā // Latvijas Vēsture*, 1991, 3. nr., 63. lpp.

⁸ *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads*. 238. – 240. lpp.

⁹ *Turpat*, 239. lpp.

¹⁰ LVA PA, 101.f., 63. apr., 8.l., 18.lapa.

¹¹ *Turpat*, 44.lapa.

¹² *Turpat*.

¹³ LVA PA, 101.f., 63. apr., 8.l., 45.lapa.

¹⁴ *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads*. 249. lpp.

¹⁵ *Turpat*.

¹⁶ LVA PA, 101.f., 63. apr., 2.l., 10. – 11.lapa.

¹⁷ *Turpat*, 12.lapa.

¹⁸ *Turpat*, 13.lapa.

¹⁹ *Turpat*.

²⁰ LVA PA, 101.f., 63. apr., 2.l., 13.lapa.

²¹ *Turpat*, 13.lapa.

²² *Latvija Šodien*, 1989 / 1990, 27. lpp.

²³ LVA PA, 101.f., 63. apr., 11.l., 58.lapa.

²⁴ *Turpat*.

- ²⁵ LVA PA, 101.f., 63. apr., 11.l., 58.lapa.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Turpat.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ Cīņa, 1989., 46. nr., 3. lpp.
- ³¹ Ģintis Apals. *Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība* // *Latvijas Vēsture*, 1992, 3.(6.)nr., 29. lpp.
- ³² Turpat.
- ³³ *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads*, 249. lpp.
- ³⁴ Turpat, 249. – 250. lpp.
- ³⁵ Turpat, 250. lpp.
- ³⁶ *Latvijas Tautas fronte. Programma, statūti*. 2.izd., Rīga, 1989, 7. lpp.
- ³⁷ *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads*, 250. – 251. lpp.
- ³⁸ Turpat, 251. lpp.
- ³⁹ Egils Levits. *Latvija padomju varā* // *Latvijas Vēsture*, 1991, 3. nr., 64. lpp.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ Aigars Jirgens. *Pilsoņu kongress – Latvijas Republikas atjaunošanas garants*. Raksts manuskriptā iesniegts žurnāla redakcijā 1992. gada 28. septembrī. Nav vēl publicēts. Ar autora laipnu atļauju to izmantoju atsaucēs.
- ⁴² Sk. LNNK Tauta. *Zeme. Valsts. Latvijas Valsts arhīvs*. 1995, 40. lpp.
- ⁴³ Aigars Jirgens. *Pilsoņu kongress – Latvijas Republikas atjaunošanas garants*.
- ⁴⁴ *Par Pilsoņu komitejām*. *Atmoda*, 1989, 12. jūn.
- ⁴⁵ *Atmoda*, 1989, 12. jūn.
- ⁴⁶ Jānis Labsvīrs. *Kurp ejam? Atmiņas un pārdomas*. *Gaujas apgāds*, 1996, 2. daļa, 96. – 97. lpp.
- ⁴⁷ Aigars Jirgens. *Pilsoņu kongress – Latvijas Republikas atjaunošanas garants*.
- ⁴⁸ *Atmoda*, 1989, 21. aug.
- ⁴⁹ Ilmārs Latkovskis. *Lai rastu drošības sajūtu* // *Atmoda*, 1989, 24. jūl.
- ⁵⁰ Turpat.
- ⁵¹ *Atmoda*, 1989, 7. aug.
- ⁵² Sk. E. Repšes runu *Baltijas Asamblejā Tallinā*. *Atmoda*, 1989, 19. maijā.

- ⁵³ *Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. R, 1989, 253. lpp*
- ⁵⁴ *Turpat.*
- ⁵⁵ *Turpat.*
- ⁵⁶ *Turpat.*
- ⁵⁷ *Turpat.*
- ⁵⁸ *Atmoda, 1989, 29. maijā.*
- ⁵⁹ *LVA PA, 101.f., 63. apr., 11.l., 115.lapa.*
- ⁶⁰ *Sk. Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. Rīga, 1989, 255. lpp. Par LTF Domes Valdes 31. maija Aicinājumu un 10. jūnijā pieņemto paziņojumu, kur norādīti trīs attīstības ceļi.*
- ⁶¹ *Atmoda, 1989, 21. aug.*
- ⁶² *Viktors Avotiņš. Neatkarību vai eiforiju? // Atmoda, 1989, 10. jūl.*
- ⁶³ *Ivars Godmanis. Par LTF stratēģiju un taktiku // Atmoda, 1989, 10. jūl.*
- ⁶⁴ *Sk. Cīņa, 1989, 28. – 29. jūl.*
- ⁶⁵ *LVA PA, 101.f., 63. apr., 2.l., 95.lapa.*
- ⁶⁶ *LVA PA, 101.f., 63. apr., 2.l., 105.lapa.*
- ⁶⁷ *Turpat, 109. – 111.lapa.*
- ⁶⁸ *Dainis Īvāns. Gadījuma karakalps. R, Vieda, 1995, 251. lpp.*
- ⁶⁹ *Latviņa Šodien, 1989 / 1990. Izdevējs Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība (PBLA), 221. lpp.*
- ⁷⁰ *Egils Levits. Latvija padomju varā // Latvijas Vēsture, 1992, 1.(4.) nr., 47. lpp.*
- ⁷¹ *Latviņa Šodien, 1989 / 1990, 222. lpp.*
- ⁷² *Turpat.*
- ⁷³ *Turpat.*
- ⁷⁴ *Latviņa Šodien, 1989 / 1990, 224. lpp.*
- ⁷⁵ *Dainis Īvāns. Gadījuma karakalps, 252. lpp.*
- ⁷⁶ *Atmoda, 1989, 23. okt.*
- ⁷⁷ *Latviņa Šodien, 1989 / 1990, 124. lpp.*
- ⁷⁸ *Juris Putriņš. Igaunijas Republikas Pilsoņu kongresā // Latvijas Jaunatne, 1990, 16. martā, 4. lpp.*
- ⁷⁹ *Turpat.*
- ⁸⁰ *Aigars Jirgens. Latvijas Republikas Pilsoņu komiteja // Latvijas Jaunatne, 1990, 5. apr., 1. lpp.*
- ⁸¹ *M. Grīnblats. LR Pilsoņu komiteja. 8. aprīlī – Vēlreiz pie vēlēšanu urnām // Atmoda, 1990, 3. apr., 11. lpp.*
- ⁸² *Turpat.*
- ⁸³ *Aigars Jirgens. Pilsoņu kongress – Latvijas Republikas atjaunošanas garants. 6. lpp.*

⁸⁴ Kārlis Streips. *Trīsceturtdaļmiljoni piedalās pilsoņu vēlēšanās* // *Atmoda*, 1990, 28. apr., 2. lpp.

⁸⁵ Aigars Jirgens. *Pilsoņu kongress – Latvijas Republikas atjaunošanas garants*. 7. lpp.

⁸⁶ *Turpat*, 6. lpp.

⁸⁷ *Turpat*, 7. lpp.

⁸⁸ Kārlis Streips. *Trīsceturtdaļmiljoni piedalās pilsoņu vēlēšanās* // *Atmoda*, 1990, 28. apr., 8. / 9. lpp.

⁸⁹ *Turpat*.

⁹⁰ Aigars Jirgens. *Pilsoņu kongress – Latvijas Republikas atjaunošanas garants*. 7. – 8. lpp.

⁹¹ *Turpat*, 8. lpp.

⁹² *Turpat*.

Latvijas Komunistiskās partijas krīze un šķelšanās

1989. gada vasarā Latvijas sabiedrībā bija sakarsusi politiskā situācija. Tā prasīja daudzu vēsturisku faktu analīzi un vērtējumu. Spraigajā gaisotnē risinājās vairāki nozīmīgi pasākumi. Tika atzīmēta Latvijas marksistiskās partijas 85. gadadiena. Šim notikumam bija veltīta zinātniska konference, kurā uzklusēja vēsturniekus Valdi Blūzmu, Aivaru Strangu, Ilgu Apini, Elmāru Pelkausu, Jāni Riekstiņu, Ļubovu Zīli. Viņi izgaismoja Latvijas marksistiskās un sociāldemokrātiskās partijas vēstures galvenos posmus.

Pirmo reizi padomju iekārtas pastāvēšanas laikā Ļ. Zīle referātā sniedza Latvijas sociāldemokrātijas attīstības vēsturisko izklāstu un politisko analīzi, izmantojot Bruno Kalniņa grāmatas "Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi"¹ koncepciju, kā arī slēgtajos fondos glabātos zinātnieku pētījumus, J. Augškalna – Aberberga², Volde-māra Bastjāņa³ darbus un citus ārzemju publikāciju avotus. Šo avotu izpēte ļāva godīgi un objektīvi izvērtēt noklusēto sociāldemokrātijas darbības pagātņi, parādot Staļina naidu pret sociāldemokrātiem. Staļins uzskatīja sociāldemokrātus par padomju iekārtas ienaidniekiem tikai tāpēc, ka viņi aizstāvēja sabiedrības demokrātiskās attīstības ceļu un iestājās pret diktatorisko režīmu. Savā laikā šī iemesla dēļ Ļeņins ienīda maziniekus. Sociāldemokrāti tika vajāti visu padomju režīma pastāvēšanas laiku. Cenšoties reabilitēt Latvijas sociāldemokrātiskās partijas darbību, referātā tika izgaismots "staļinistu inspirētais ultrakreisais kategorisms divdesmito gadu nogalē un trīsdesmito gadu sākumā, kā arī Latvijas komunistiskās partijas negatīvā attieksme pret Latvijas sociāldemokrātiem, kuri bieži vien tika apvainoti par sociālfāšistiem"⁴. Konferencē izskanēja arī padomju vēsturnieku uzskatu kritika. Pienācīgi tika izvērtēts sociāldemokrātu veikums Latvijas vēsturē. Ar pelnītu cieņu konferencē pieminēja vienu no ievērojamākām personībām sociāldemokrātijā – Bruno Kalniņu – Sociālistiskās Internacionāles goda prezidentu. 1989. gada 7. maijā tika svinēta viņa 90 gadu jubileja.

Par Latvijas Sociāldemokrātiskās partijas darbības atsākšanas pozitīvo novērtēšanu, tās politisko nozīmi Ļubova Zīle runāja debatēs 1989. gada 11. augustā Latvijas kompartijas CK plēnumā⁵.

Komunistiskās partijas krīze

Latvijas suverenitātes pasludināšana liecināja, ka valsts struktūras mainījušās un veikušas vienu soli uz Latvijas patstāvību, kaut gan tajā pašā laikā, aizritējušajos četros pārbūves gados, nekādas pārmaiņas pašā kompartijā nenotika. Tas izraisīja nesapratni pat dažos partijas funkcionāros. No visām tribīnēm, arī presē tika sludināts, ka partija vada šo pārbūvi, bet pati neļaujas pārbūvei. Tas viesa sabiedrībā neapmierinātību un sašutumu. Tādēļ kompartijas dzīvē dīga un brieda lielas aktivitātes: tika pieprasīta partijas demokratizācija, tās pārveidošana, kā arī atdalīšanās no PSKP.

Bija skaidrs, ka tā saucamā izdaudzīnātā "konsolidācija" sabiedrībā bija tik ļoti sairusi, ka pat pārliecināta partijas nomenklatūra atteicās no šā saukļa, jo reāli saskatīja daudz lielākas briesmas: komunistiskās partijas krīzi. Nelīdzēja partijas pūliņi atgūt "zaudēto autoritāti". Nacionālie komunisti vairs neuztvēra nopietni partijas Programmu un Statūtus, jo viņi bija pārliecināti, ka ir nobriedusi dziļa kompartijas krīze un tās šķelšanās neizbēgama.

Partijas antidemokrātiskais modelis bija nonācis pilnīgā pretrunā ar sabiedrības attīstību. Nacionālkomunisti centās pārveidot partiju par parlamentāra tipa partiju, kas darbotos daudzpartiju sistēmas apstākļos. Tādēļ partijā sāka veidoties divi pretspēki. Pirmais un stiprākais spēks bija ortodoksālie komunisti; viņi bija vairākumā un gribēja saglabāt Komunistisko partiju bez izmaiņām. Otrais spēks bija radikālie reformatori, kas skaitliski bija mazākumā. Tie bija galvenokārt lauku rajonu partijas komiteju sekretāri, partijas darbinieki un lauku ierindas komunisti. Viņi iestājās par kardinālu reformu kompartijā, par tās demokratizāciju, tās iekšējās dzīves pārveidošanu un varas monopola atņemšanu partijai. Bija skaidrs, ka šādu pieļāvību nevarēja gaidīt no Padomju Savienības sastingušās Komunistiskās partijas funkcionāriem.

Galvenais šķērslis partijas pārveidošanai bija partijas profesionālais PSKP CK aparāts Maskavā, kā arī katras Savienotās republikas partijas CK aparāts. Partijas struktūru aparāti arvien tiecās pārvaldīt un noteikt visu sabiedrības dzīvi. Tas izraisīja sarežģītu situāciju: pretrunu dēļ aizvien vairāk pieauga politiskā spriedze.

PSKP centās glābt situāciju, izsludinot kārtējā kongresa saaukšanu, sagatavojot tam Komunistiskās partijas CK platformu. Arī Latvijas Komunistiskās partijas CK aparāts izstrādāja partijas

Rīcības programmas projektu, kas tika plaši diskutēts un apspriests partijas pirmorganizāciju rajonu līmenī, kā arī Vidzemes, Zemgales, Latgales un Kurzemes zonās.

1989. gads bija bagātākais diskusiju un sanāksmju gads, kurā demokrātiski noskaņotie vēsturnieki Valdis Blūzma, Ilga Gore, Ojārs Niedre, Jānis Riekstiņš, Elmārs Pelkaus, Ļubova Zīle tika aicināti piedalīties vairāk nekā 360 diskusijās, tādējādi aptverot visu republiku. Tas liecināja par cilvēku lielo aktivitāti, vēlēšanos kaut ko konkrētu darīt, par viņu uzņēmību piedalīties jaunās dzīves veidošanā. Viņi lika lielas cerības uz pārmaiņām sabiedrībā partijas decentralizācijas rezultātā.

Diskusiju rezultātā tapa partijas Programmu un Statūtu dažādi varianti. Reformkomunisti piedāvāja radīt patstāvīgu Latvijas kompartiju ar savu Programmu un Statūtiem – neatkarīgu no PSKP. Diametrāli pretējo piedāvāja ortodoksālie komunisti, kas vēlējās palikt PSKP sastāvā. Šie sagatavotie partijas Rīcības programmas varianti tika apspriesti LKP CK plēnumā 1989. gada 10., 11. un 30. augustā.⁶

Rīcības programma tika paredzēta partijas darbībai līdz kārtējā kongresa sasaukšanai 1990. gada rudenī. Tā “prognozēja” partijas CK līderi, bet dzīves norises pārveidoja šos plānus: sabiedrībā viedokļi bija daudzveidīgi un polāri. To apliecināja pirmsplēnuma diskusijas un paša plēnuma debates. Šis bija ārkārtas gadījums: pēc divu dienu “karstām” debatēm plēnuma sēde bija jāpārtrauc līdz nākamajam datumam. Tas liecināja par sakarsušajām kaislībām pašā partijā, par principiāli atšķirīgiem viedokļiem un pozīcijām. Vieni bija par Latvijas pilnīgas ekonomiskās un politiskās neatkarības realizēšanu ārpus PSRS valstiskuma un prasīja neka vējoties izveidot un konstitucionāli garantēt daudzpartiju sistēmu kā tiesisku pamatu saviem centieniem izolēt no politiskā avangarda pozīcijām republikā Latvijas komunistisko partiju⁷. Citi atzina Latvijas suverenitātes realizēšanu pēc “... padomju federācijas principa ar jaunu pārbūves politikas noteiktu saturu⁸”.

Par diskusijas centrālo jautājumu kļuva partijas demokrātiskais centrālisms: tā bija svarīga partijas dzīves pārveidošanas problēma. Šajā sakarā plēnuma referātā tika strikti pateikts: “Nav pamata apšaubīt demokrātiskā centrālisma principa nepieciešamību. Bez tā partija pārvērstos par diskusiju klubu.”⁹

Turpretī tie, kuri vēlējās demokratizēt partiju, piedāvāja atteikties no demokrātiskā centrālisma. Referātā tika analizēts partijas

sastāvs, un tas bija: 182 tūkstoši partijas biedru un tās kandidātu, t.sk. 39,7% – latviešu, 43,1% – krievu, 17,2% – ukraiņu un citi¹⁰.

Plēnumā konstatēja, ka sabiedrībā lavīnveidīgi veidojas sabiedriski politiskas organizācijas, neformāļu grupas: “Tautas fronte, Interfronte un Latvijas Lauksaimnieku savienība ir strauji izaugušas par nopietnu politisku spēku”¹¹. Šajos jaunajos veidojumos iestājušies daudzi komunisti. Tas tika vērtēts kā saiknes veidošana ar tautu, piemēram: “LTF darbojas tuvu 40 tūkstošiem komunistu, kas sastāda 20% no šīs organizācijas kopskaita. Latvijas PSR Darbaļaužu Internacionālo fronti, pēc tās lideru atzinuma, aktīvi atbalstot turpat 60 tūkstoši partijas biedru jeb pāri par 30% no tās sastāva. Ja ticēt šīm aplēsēm, tad kopumā tā ir gandrīz puse no republikas partijas organizācijas skaitliskā sastāva,”¹² konstatēja referents.

Šie skaitļi liecināja, ka partiju vairs nevarēja uzskatīt par “vienotu spēku”. Jānis Vagris runāja par “partijas politiskās organizācijas izšķīdināšanu masās, kas nenoliedzami novestu pie pašas politiskās organizācijas būtības pazaudēšanas”¹³. Tādēļ viņš uzsvēra, ka “... atvērtām acīm un paškritiski jāatzīst šī realitāte un enerģiski jārikojas, lai pārkārtotu savu darbību, tuvinātu to cilvēku interesēm, lai saglabātu Latvijas Komunistisko partiju...”¹⁴. No visa teiktā izriet, ka kompartijas līderi bija norūpējušies par vienu un to pašu, proti: saglabāt Komunistiskās partijas pastāvēšanu kā politisku vadošu spēku, partijas monopola varu, paliekot PSKP sastāvā.

Latvijas kompartijā ar lielu aktivitāti krasi izcēlās nacionālkomunisti, tā bija jaunā paaudze, galvenokārt laukos, jo tur bija pārsvarā latvieši. Pilsētās latviešu nacionālkomunisti bija mazākumā. Jāpiebilst, ka gan pilsētu mazākums, gan lauku vairākums apvienojoties pārliecināti aizstāvēja jaunās sabiedrības veidošanu, partijas pārveidošanu, demokrātijas intereses.

Pretstatā demokrātiski noskaņotajiem nacionālkomunistiem savu viedokli pauda arī cilvēki, kuri sabiedrībā neko negribēja mainīt. Tas bija ortodoksālais spārns. Viņi iestājās pret īpašuma daudzveidības formu pasludināšanu partijas Rīcības programmā, apgalvojot, “...ka pašreizējā posmā partija nevar atteikties no savas vadošā un politiskā spēka lomas”¹⁵.

Partijā notika asas diskusijas par partijas statusu, demokrātisko centrālismu, šķiru cīņu, īpašuma formām, frakciju brīvību partijā, cieņas pilnu attieksmi pret citādi domājošajiem, atsakoties no konstitucionāli garantēta partijas varas monopola.

Diskusijā par Komunistiskās partijas statusu krasi iezīmējās divi spārni. Vienā iekļāvās reformkomunisti, kas iestājās par patstāvīgas Latvijas partijas veidošanu, par tās organizatorisku un politisku atdalīšanos no PSKP. Otrajā bija ortodoksālie komunisti, kas atbalstīja Latvijas Komunistiskās partijas palikšanu PSKP sastāvā “uz tās platformas”.

Baltijas Ceļš un Komunistiskās partijas reakcija

1989. gada karstajās augusta dienās Baltijā virmoja doma, kā atzīmēt 1939. gada 23. augusta Staļina un Hitlera pakta piecdesmito paverdzināšanas gadadienu. Šajā sakarā Pērnavā sanāca Baltijas tautas kustību Padome, kuru pārstāvēja triju Baltijas republiku Tautas frontes vadība. Tās sēdē dzima Edgara Savisāra piedāvājums: “Kā būtu, ja mēs no Tallinas līdz Viļņai sadotos rokās, veidodami cilvēku ķēdi? Esam aprēķinājuši, ka Igaunijas Tautas fronte savā teritorijā to var izdarīt. Jūs padomājiet un, ja varat, tad pēdējās nianšes, kā arī kopīgo dokumentu tekstus apspriedīsim pēc pāris nedēļām Cēsīs.”¹⁶

Izstrādātajai Baltijas Ceļa nevardarbīgas atbrīvošanas manifestācijai pasaulē nebija analoga, tā to raksturoja Dainis Iļvāns. Pēc izveidotā “scenārija 23. augusta vakarā uz desmit minūtēm visā šosejas Tallina – Rīga – Viļņa garumā cilvēki sadevās rokās, gan domās, gan balsīs raidot vienam pie otra vārdus brīvība, vabadu, laisve”¹⁷. Triju republiku teritorijas garumā stāvēja cilvēki un mašīnas. Arī garāmbraucēji pievienojās. Baltijas Ceļa dalībnieki pauda brīvības garu, apliecinot savu ticību netaisnības un apspiestības drīzajam galam. Šī dzīvā ķēde bija grandioza un aizkustinoša, tā simbolizēja augšāmcelšanos. Baltijas Ceļš satricināja ar savu aprbrīnojamo vienotību, burtiski sagraujot PSKP CK politbiroja mieru. 1989. gada 26. augustā PSKP CK politbirojs pieņēma agresīvu paziņojumu “Par stāvokli Baltijas padomju republikās”, nosodot Baltijas Ceļa pasākumu. CK Paziņojums pēc sava satura bija apjomīgs, citēšu tikai vienu rindkopu: “1989. gada 23. augusta notikumu organizētāji pacentās sakāpināt noskaņojumu līdz īstai nacionālistiskai histērijai. Lozungi, kas tika uztipti tūkstošiem cilvēku, pauž naidu pret padomju iekārtu, pret krieviem, pret PSKP, pret Padomju Armiju.”¹⁸ Šis Paziņojums padomju presē netika publicēts, tikai nolasīts Latvijas kompartijas CK slēgtā partijas saietā. To publicēja ārzemēs, izdevumā “Latvija Šodien”.

U. Briēža foto ("Diena")

Baltijas Ceļš Rīgā 1989. gada 23. augustā

PSKP CK politbiroja Paziņojums bija kā pēdējā lāse pārpilditajā tautas pacietības kausā. Dainis Īvāns Maskavas Paziņojumu raksturoja šādi: “No šī brīža, var teikt, beidzās Baltijas tautu kustību un Gorbačova valsts administrācijas mierīgā līdzās pastāvēšana, abpusēji nogaidošās, vēl tīri neitrālās attiecības.”¹⁹

Kolīdz Latvijā tapa zināms par CK politbiroja Paziņojumu, 1989. gada 26. augusta pēcpusdienā, svētdienā, LTF mītnē sanāca tās valde, 24 no piecdesmit diviem PSRS deputātiem un 22 no trīs simti divdesmit Latvijas PSR deputātiem. Šajā sanāksmē sagatavoja un pasludināja Aicinājumu Latvijas tautai.

CK politbiroja Paziņojums vēl vairāk aktivizēja tautas Atmodu, nacionālkomunistus, notika Tautu frontu saieti, partijas organizācijas sprieda par Paziņojumā dzirdēto, noraidot un izsakot savu sašutumu.

Baltija, visa Padomju Savienība, kā arī visa pasaule gaidīja to spēku, kas atbildēs CK politbiroja Paziņojumam. Tādēļ Igaunijas un Latvijas Tautas frontu un Lietuvas Pārbūves kustība “Sajūdis”, sanākot uz savu Baltijas Padomes sēdi 31. augustā, pieņēma vēstuli ANO ģenerālsekretāram Peresam de Kueljaram, kurā teikts:

A. Liepiņa foto

Baltijas Ceļš 1989. gada 23. augustā

“23. augustā, atzīmējot Hitlera un Staļina pakta 50. gadadienu, trīs mazās Baltijas tautas parādīja visai pasaulei Baltijas valstu stingro apņēmību atjaunot mūsu neatkarību mierīgā, parlamentārā ceļā. ... Tāpēc Baltijas tautas šokēja PSKP CK 26. augusta Paziņojums, kurā Baltijas tautām tika piedraudēts ar viņu “dzīvotspējas” destrukciju, ja tās neatteiksies no saviem neatkarības centieniem. Baltijas republiku iedzīvotāji uztvēra šo paziņojumu kā PSRS valdības mājienu, ka tā gatava lietot spēku un pat genocīdu pret neaizsargātajām, pakļautajām tautām.”²⁰ Baltijas Padome griezās pie ANO “ar lūgumu izmantot Jūsu augsto stāvokli un pasaules mēroga autoritāti un palīdzēt mūsu tautām, un aizsargāt tās no genocīda draudiem”²¹.

Bez tam Baltijas Padome griezās pie Padomju Savienības tautām ar aicinājumu, kurā tika uzsvērts: “Pēdējos mēnešos PSRS masu informācijas līdzekļos, centrālajā televīzijā un radio izvēsta plaša dezinformācijas kampaņa, kā arī noklusētas un bloķētas patiesās ziņas par notikumiem Baltijas republikās.”²²

1989. gada 23. augustā gandrīz 2 miljoni vīriešu, sieviešu, bērnu, sirmgalvju, kas veidoja dzīvo ķēdi no Tallinas līdz Viļņai, rādīja miera un draudzīguma paraugu. Turklāt šajā dzīvajā ķēdē bija daudzu tautību pārstāvji, kā teikts uzsaukumā Padomju tautām. Šis uzsaukums aicināja Padomju tautu “... uz patiesu internacionālismu – uz līdzjutību, līdzcietību un savstarpēju palīdzību grūtā brīdī, uz melu un provokāciju nepieņemšanu”²³.

Aicinājums Latvijas komunistiem

Radikālie nacionālkomunisti saprata, ka partijas Ricības programma revidē vienīgi komunistiskās pārvaldes metodes, nevis komunisma pamatus. Tādēļ tika izlemts veidot darba grupu, kas pārstāvēs visus progresīvos spēkus Latvijā, lai izstrādātu un nāktu klajā ar savu paziņojumu visiem komunistiem, izsakot savu attieksmi pret partijas monopolvaru un nosakot partijas neatkarību no PSKP.

Šī situācija brieda visu 1989. gadu. Oktobrī tika izveidota darba grupa Mārites Rukmanes vadībā. Grupā ietilpa lauku rajonu partijas komiteju pirmie sekretāri, vairāki radošās inteliģences un zinātnes pārstāvji. Šie spēki izstrādāja “Aicinājumu Latvijas komunistiem”, kurā ierosināja pārveidot LKP par patstāvīgu partiju, atteikties no “demokrātiskā centrālisma” principa partijas

uzbūvē, aizstājot to ar konsekventu demokrātismu. Aicinājumā tika uzsvērts, ka "... partijai ir pienācis izšķirošas izvēles brīdis, mēs nedrīkstam stāvēt malā un nogaidīt. Atteiksimies no pašapmāna, ieklausīsimies tautas paustajā viedoklī..."²⁴. Tālāk teikts, ka līdz šim komunisti bijuši utopisku ideālu, dogmatisku principu, nedeokrātiskas rīcības varā, nav spējuši ievirzīt savu praktisko darbību tautas un ikviena cilvēka interesēs. PSKP sen ir pārvērtusies par varas mehānismu, tajā izpaužas neapstrīdams partijas aparāta monopols "uz varu". Tāpēc daudzi komunisti nevēlas turpmāk būt un darboties partijas rindās.

Aicinājuma veidotāji par galveno pamatnostādni izvirzīja:

"... Mēs atzīstam katras republikas komunistu tiesības pašiem noteikt savas organizācijas statusu un esam gatavi veidot savas attiecības ar PSKP, Savienoto republiku komunistiskajām un citām partijām uz savstarpējas cieņas un līdztiesīgas partnerības principiem."²⁵

Aicinājuma autori iestājās par "neatkarīgas, demokrātiskas, sociālistiskas Latvijas radīšanu atbilstoši tautas gribai", atzīmējot, ka "Latvijas komunistiskajai partijai jāķļūst par parlamentārās Latvijas valsts politiskās sistēmas sastāvdaļu, atsakoties no konstitucionāli garantēta varas monopola"²⁶. Sevišķi aktīvi šīs reformkomunistu politiskās platformas veidošanā bija LKP CK Partijas vēstures institūta direktore Ļubova Zile un vairāki citi institūta darbinieki: Ilga Gore, vēlākā LR Saeimas priekšsēdētāja, Mārtiņš Virsis, vēlāk sekmīgi darbojās LR diplomātiskajā dienestā, Elmārs Pelkaus un daži citi, kā arī LKP Kirova rajona komitejas sekretāre Mārīte Rukmane, LKP Madonas rajona komitejas pirmais sekretārs Jānis Vanags, LKP Cēsu rajona komitejas pirmais sekretārs Druvis Skulte.

Lai nevilcinātos ar partijas reformēšanu, Aicinājuma autori atklāti iestājās par partijas kārtējā kongresa pirmstermiņa sasaukšanu 1990. gada pavasarī. Aicinājumu parakstīja 39 redzami reformkomunisti; to vidū 8 CK locekļi. Pirms publicēšanas presē Aicinājums tika iesniegts LKP CK birojam.

Aicinājums izraisīja īstu trauksmi LKP CK birojā. Tomēr tā izskatīšana un apspriešana birojā tika visādi novilcināta. Visbeidzot 1989. gada 27. novembrī Aicinājumu Latvijas komunistiem izskatīja Latvijas Komunistiskās partijas CK sekretariātā, kurā piedalījās J. Vagrīis, I. Ķezbers, J. Oherins un V. Soboļevs²⁷. Pēc ilgstošas apspriedes tika pieņemts CK sekretariāta lēmums publi-

cēt Aicinājumu presē, lai tā apspriešanā piedalītos Latvijas komunisti un bezpartejiskie.

Aicinājums komunistiem izraisīja diskusiju visā Latvijā. Saprotoši to atbalstīja lauku iedzīvotāji. Viņi gaidīja Komunistiskās partijas monopola varas likvidāciju, tādēļ aizstāvēja LKP izstāšanos no PSKP un Latvijas valstiskā veidojuma atgūšanu. Šajā periodā komunisti masveidīgi izstājās no partijas. Tā 1989. gada I kvartālā – 456, bet II kvartālā – 1001 komunisti pēc personīgās vēlēšanās izstājās no partijas.²⁸ Visvairāk no komunistu partijas izstājās latvieši. Lūk, konkrētie skaitļi: 1988. gadā izstājās – 196 cilvēki, bet 1989. gada pirmajā pusgadā – 885 cilvēki.²⁹ Daudzi jo daudzi, izstājoties no Komunistiskās partijas, pārgāja uz Neatkarīgo partiju.

Kā atbildes reakcija uz 39 uzsaukumu nāca 161 konservatīvā garā noskaņoto LKP sekretāru uzsaukums (publicēts novembra beigās), kurā viņi aicināja nostiprināt PSKP vadošo lomu, atjaunot Komunistiskās partijas kontroli pār masu informācijas līdzekļiem un vērsties pret antisociālistisko uzskatu paudējiem.³⁰

Latvijas Neatkarīgās partijas veidošanos būtiski ietekmēja Lietuvas kompartijas atjaunināšanas norises: strikta vēlēšanās pāriet uz demokrātiskās politiskās partijas statusu, uz atdalīšanos no PSKP. To visu ar dziļu pārlicību virzīja Lietuvas kompartijas CK pirmais sekretārs Aļģirts Brazausks. No Baltijas republiku trim kompartiju vadītājiem vispopulārākais savā tautā nenoliedzami bija lietuvietis Aļģirts Brazausks. To varēja izskaidrot ar viņa personību, ar viņa nacionālkomunista politika skatienu savas tautas prasību izvirzīšanā. Viņš pirmais saprata, ka komunisms nevar pāraugt par brīvu pasauli, ka tas nevar pats atbrīvoties no totalitārās varas, ka M. Gorbačovs nepieļaus partijas decentralizāciju. Aļģirtam Brazauskam bija vieglāk īstenot savas tautas vēlmi, jo Lietuvas kompartija bija nacionāla partija: tās sastāvā 70% bija lietuvieši. Tāpēc Lietuvas kompartija pirmā tolaik vēl relatīvi spēcīgajā PSKP sarāva saites ar to. A. Brazausks kopā ar savu domubiedru komandu īstenoja reālistisku, tautā populāru un atbalstītu politiku. Viņš panāca, ka Maskavas ieliekteņa vietā par CK otro sekretāru ievēlēja vietējās krievu tautības progresīvo pārstāvi V. Berezovu. Nākamais solis bija Lietuvas kompartijas ārkārtas XX kongresa sasaukšana.

Lietuvas kompartijas ārkārtas XX kongress notika 1989. gada 19. decembrī. Šajā kongresā Lietuvas komunistu vairākums izteica

savu gribu: veidot patstāvīgu partiju ar savu Programmu un Statūtiem, atdaloties no PSKP CK sastingušā komandējošā centrālisma. Par to "nobalsoja 82,8% no XX LKP kongresa delegātiem, ... par palikšanu PSKP sastāvā balsoja 15,5% kongresa delegātu"³¹. Lietuvas kompartijas XX kongresa lēmumi izraisīja skaidru vērtējumu. Kā zināms, kustība "Sajūdis" atbalstīja šādu lēmumu, toties tas radīja lielu PSKP CK un M. Gorbačova sašutumu. Steidzīgi tika sasaukts PSKP CK 1989. gada decembra plēnums, kas nosodīja Lietuvas kompartijas XX kongresa lēmumu par atdalīšanos no PSKP.³² Pēc šā lēmuma M. Gorbačovs kopā ar savas grupas domu biedriem devās uz Lietuvu, cerēdams pārliecināt komunistus par viņu kļūdaino lēmumu atdalīties no PSKP. Nepanācis sev vēlamo rezultātu, M. Gorbačovs atgriezās Maskavā, lai tuvākā laikā sasauktu vēl vienu PSKP CK plēnumu: "Par Lietuvas Komunistiskās partijas XX kongresa lēmumiem"³³.

Tātad Lietuvas kompartijas līderis A. Brazauskas pirmais spēra drošu soli uz patstāvību, nebaidoties nekādu PSKP CK un M. Gorbačova izraisītu iespējamu represiju. Lietuvas drošais solis atdalīties no PSKP un arī no PSRS vēstīja ne tikai Padomju Komunistiskajai partijai, bet arī visai pasaulei par milzīgu politisku notikumu, par "komunistiskās pasaules uzskata vienotības bojāeju"³⁴.

Jāteic, ka Latvijā partijas pirmorganizāciju pārreģistrāciju Neatkarīgajā partijā iespaidoja arī "Daiņa Īvāna, Pētera Lača, Jāņa Škapara, Viļa Selecka aicinājums stāties no PSKP ārā, bet pirmorganizācijām uzsākt pašizformēšanās procesu"³⁵. Politiskā situācija partijā bija sakāpināta līdz galējībai. Tādēļ radikālie komunisti reformatori, Neatkarīgās partijas veidotāji, uzskatīja, ka pirms XXV partijas kongresa jāsasauc Neatkarīgās partijas konference, lai diskutējā vienotos par turpmāko virzību, par partijas nosaukumu, par Programmu un Statūtiem, par Neatkarīgās partijas delegātu rīcību LKP XXV kongresā, par reālo partijas sašķelšanos. 1990. gada 24. februārī notika Latvijas Neatkarīgās komunistiskās partijas piekritēju konference. Konferencē galvenos referātus nolasīja Latvijas kompartijas Kirova rajona komitejas pirmā sekretāre Mārīte Rukmane, kā arī Latvijas Universitātes zinātnieki Juris Rozenvalds un Kārlis Podnieks.³⁶ Viņi pieprasīja Neatkarīgas kompartijas veidošanu. Visus referātus caurstrāvoja galvenā doma par radikālu reformu nepieciešamību Komunistiskajā partijā. Konferences dalībnieki atbalstīja jaunas partijas veidošanos, kas iestāsies par patstāvīgas, demokrātiskas un tiesiskas Latvijas

valsts izveidošanu. Šī konference liecināja, ka partijas sašķelšanās ir notikusi.

Politiskā situācija Latvijas kompartijā bija tik saspīlēta, ka ortodoksālā komunistu masa vēlējas panākt represiju kampaņu pret tiem, kuri bija parakstījuši Aicinājumu komunistiem un organizējuši Neatkarīgās kompartijas konferenci.

Komunisti, kas stingri stāvēja PSKP platformas pozīcijās, šķeltniecības iemeslus partijā saskatīja "Latvijas Neatkarīgās komunistiskās partijas piekritēju konferencē, kuras organizētāji un idejiskie iedvesmotāji bija CK locekles Rukmane un Zīle"³⁷. Nosodot viņu rīcību, ortodoksālie komunisti pieprasīja izslēgt Rukmani un Zīli no partijas un atbrīvot no ieņemamiem amatiem.³⁸ Šajā situācijā klaji izpaudās gadiem ilgi ieaudzinātā nosodišanas un izslēgšanas prakse. Tā bija partijas darbības stila svarīga sastāvdaļa.

Latvijas Komunistiskās partijas pēdējais kongress

1990. gada 6. aprīlī sanāca Latvijas Komunistiskās partijas XXV kongress. Tas bija ārkārtas kongress, uzspiests ar reformkomunistu izaicinājumu. Kongresā delegātu vairākumu pārstāvēja ortodoksālā masa, krieviska savā vairumā un šovinistiski interfrontiska uzskatos. Tādēļ jau pašā sākumā kongresā procedūru jautājumos iezīmējās asa viedokļu cīņa. Kongresa sēdi atklāja un vadīja LKP CK pirmais sekretārs J. Vagris. Dienas kārtības apspriešanas gaitā Neatkarīgās kompartijas delegāts V. Krūmiņš ierosināja delegātiem izvērtēt Latvijas kompartijas darbības vēsturisko posmu.³⁹ Balsošanas rezultātā (par: 270, pret: 493) šis jautājums netika iekļauts darba kārtībā. Delegāts V. Teivāns piedāvāja apspriest jautājumu "Par 1959. gada jūlija LKP CK plēnuma lēmuma atcelšanu".⁴⁰ J. Vagris šo priekšlikumu noraidīja, skaidrojot, ka delegāti neesot gatavi atgriezties vēsturē...⁴¹ Balsošanas rezultātā (par: 270, pret: 493) šis jautājums netika iekļauts kongresa darba kārtībā.⁴² Tas liecināja par spēku samēru staļinistu labā. Šāds spēku samērs saglabājās visā kongresa gaitā līdz radikālo komunistu delegātu aiziešanai no kongresa. Kongresā ortodoksālie komunisti pārliecināti pāuda nostādni saglabāt partijas varas monopolu, paliekot uz PSKP platformas. Komunisti, pie varas monopola pieradušie partokrāti baidījās zaudēt komandēšanas metodes, savas privilēģijas, tādēļ asā cīņā aizstāvēja PSKP platformas viedokli, pēc iespējas paildzinot savu dzīvotspēju.

Kongresā Neatkarīgās komunistiskās partijas delegāts Alfrēds Čepānis, novērtējot notikušos procesus partijā un sabiedrībā, ierosināja kongresam konkrētas Neatkarīgās kompartijas nostādnes. Pirmkārt, atzīt par partijas politisko mērķi sociālo taisnīgumu, brīvu demokrātisku sabiedrību, neatkarīgu un tiesisku Latvijas valsti. Otrkārt, šā mērķa sasniegšanai Latvijas Komunistiskajai partijai jāklūst par patstāvīgu sabiedriski politisku organizāciju, veidojot savas attiecības ar citām demokrātiskām kustībām un organizācijām uz savstarpējas cieņas, paritātes un politiskās partnerības principu pamatiem. Tā noliedz pakļaušanos kādai politiskai organizācijai gan Latvijā, gan ārpus tās. Treškārt, Latvijas Neatkarīgā komunistiskā partija noraida utopisku mērķi – komunisma uzcelšanu. Un beidzot – Latvijas Neatkarīgā komunistiskā partija uzskata par pieņemamu īpašuma formu daudzveidību un privātīpašuma attīstību.⁴³

Kongresa ortodoksālais delegātu pārsvars šo Neatkarīgās komunistiskās partijas viedokli noraidīja. Tādēļ bija skaidrs, ka Latvijas valstiskās neatkarības piekritēji atstās kongresu un dosies veidot neatkarīgu Latvijas kompartiju.

XXV kongresa darbības otrajā dienā saasinājās viedokļu cīņa, vērtējot LKP CK politisko darbību. A. Rubiks, būdams redakcijas komisijas priekšsēdis, iestājās par LKP CK darba neapmierinošu vērtējumu. Šo priekšlikumu dedzīgi iztīrāja kongresa delegāti. Reformkomunisti centās noraidīt politiskās CK darbības neapmierinošu vērtējumu, jo saprata, ka tas pavērs iespēju A. Rubikam pretendēt uz CK pirmā sekretāra amatu. Neraugoties uz Neatkarīgās partijas piekritēju aso cīņu, tomēr delegātu pārsvars nobalsoja par darba neapmierinošo vērtējumu (476 balsis par, 284 – pret)⁴⁴. Šāds balsojums liecināja, ka kongresa delegātu sastāvā bija A. Rubika piekritēju vairākums. Ņemot vērā kompartijas nacionālo sastāvu, tas neizraisīja izbrīnu.

Kongresa lēmumu apspriežot, A. Rubiks pieprasīja: "Nosodīt dažu Latvijas kompartijas locekļu šķeltniecisko darbību, kā arī atsevišķus komunistus, kas grauj partijas idejiskos un organizatoriskos pamatus"⁴⁵. Rubika pieprasījums nosodīt "šķeltniekus" neguva vairākuma atbalstu. Turpinot lēmuma apspriešanu, A. Rubiks nāca klajā ar jaunu voluntāru rīcību un lika priekšā noraidīt darba kārtībā iekļauto LKP CK izstrādāto partijas Programmas un Statūtu projekta apspriešanu. Viņš ierosināja izstrādāt jaunu variantu šādā formulējumā: "... uzdot no jauna izvēlētai Latvijas

Kompartijas Centrālajai Komitejai uz PSKP CK platformas projekta pamata izstrādāt Latvijas Kompartijas programmu par republikas izvešanu no krīzes un likt priekšā izskatīšanai nākošā kongresa sēdē⁴⁶.

Saprotot, kādas būs sekas šādai agresīvi ortodoksālai A. Rubika nostājai, kuru atbalstīs kongresa delegātu vairākums, Neatkarīgās komunistiskās partijas delegātu uzdevumā A. Čepānis griezās pie Jāņa Vagra un kongresa delegātiem ar vārdiem, ka šis ir ļoti principiāls jautājums. “Kongresam tika piedāvāts apspriešanai LKP izstrādāta Programma un Statūti. Kongresa delegāti šos dokumentus noraidījuši. **Mēs, saku to 200 delegātu vārdā, uzskatām, ka principiāla iespēja savstarpēji vienoties zaudēta, un tādēļ tālākā mūsu atrašanās kongresā nav iespējama, un tāpēc turpināsim kongresu 14. aprīlī uz izstrādāto dokumentu pamata. Mēs aizejam no šīs zāles, lai paliktu ar tautu. Delegātu grupa pamet kongresu.**”⁴⁷

Latvijas Kompartijas XXV kongress bija tas, kurā partija sašķēlās divās daļās – vienu pārstāvēja galējie ortodoksi un daļējie liberāļi, bet otru – nacionālreformisti. Nacionālreformisti partijā bija mazākumā, tādēļ galējie staļinisti realizēja reakcionāru partijas “apvērsumu” ar A. Rubiku priekšgalā.

Ortodoksālajiem komunistiskajiem spēkiem radās iespēja savstarpēji organizatoriski noformēties par LKP – Padomju Savienības Komunistiskās partijas filiāli. Viņi savā kongresā ievēlēja CK pirmo sekretāru. Aizklātai balsošanai šim amatam tika izvirzīti divi kandidāti: Ojārs Potreki un Alfrēds Rubiks. Pēc balsu skaitīšanas komisijas datiem pretendenti saņēma šādu balsu skaitu: “O. Potreki par – 104, pret – 414; A. Rubiks par – 413, pret – 105”⁴⁸. Tāpat kongresa delegāti ievēlēja par LKP CK pirmo sekretāru ekstrēmo ortodoksu A. Rubiku. Pirmā CK sekretāra amatā A. Rubiks uzsāka partijas rindu “tīrīšanu”. Rezultātā 1990. gada 16. aprīlī CK biroja sēdē no Komunistiskās partijas tika izslēgti un no ieņemamā amata atbrīvoti M. Rukmane, Ļ. Zile, I. Kezbers, A. Čepānis un A. Čiščakovs.⁴⁹

Rubika vadībā Komunistiskā partija uzsāka Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas bloķēšanu (sabotēšanu). Šim nolūkam tā apvienoja spēkus ar saviem piekritējiem visā PSRS teritorijā, kā arī Baltijas valstīs. Viņi izmantoja visas iespējas ciešākai sadarbībai. Jau LKP XXV kongress pieņēma rezolūciju “Par atbalstu Lietuvas un Igaunijas komunistiem, kas nav sarāvuši saka-

rus ar PSKP⁵⁰. Rezolūcijā tika uzsvērts, ka "kongress nosoda nacionālistiskos un separātiskos spēkus, kas ieguvuši vairākumu republiku Augstākajā Padomē, par viņu darbību, kas vērsta uz Baltijas republiku atšķelšanu no PSRS. Kongresa delegāti izteica pārliecību, ka visi sabiedrības veselīgie spēki, kas saliedēti cīņā par PSKP vienotību un atjauninātu padomju Federāciju, kopīgiem pūliņiem spēs nosargāt partiju un sociālismu"⁵¹. Tas liecināja, ka ortodoksālo spēku agresivitāte tiks virzīta uz savu zaudēto pozīciju nostiprināšanu. Par notikušo šķelšanos un tās sekām Rubika piekritēju kongress vainoja Latvijas Neatkarīgās komunistiskās partijas izveidošanas iniciatorus, organizētājus un ideoloģiskos iedvesmotājus⁵².

Tas liecināja par LKP nepārprotamu vēlēšanos visiem spēkiem aizstāvēt prettautisko totalitāro režīmu. Rubiks pats neizprata, ka viņa nostāja paātrināja partijas graušanu. Ortodoksālo komunistu partija pārstāvēja nelatvisko iedzīvotāju daļu, kas domāja tāpat kā Rubiks. Viņi nespēja un nevēlējās uztvert latviešu iedzīvotāju gribu un apņēmību atjaunot Latvijas Republikas valstisko neatkarību. Viņu ekstrēmā darbība panāca ātrāku padomju režīma un Komunistiskās partijas sagrāvi.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Bruno Kalniņš. *Latvijas sociāldemokrātijas 50 gadi. LSDSP Ārzemju komitejas izdevums. Stokholma, 1956.*

² J. Augškalns – Aberbergs. *Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija. Rīga, 1929.*

³ V. Bastjānis. *Demokrātiskā Latvija. Izdevis Dr. Emīls Ogrīņš. Stokholma, 1966.*

⁴ *Latvijas marksistiskās partijas 85 gadi. Rīga, 17. lpp.*

⁵ LVA PA, 101.f., 63. apr., 5.l., 119. – 122.lapa.

⁶ LVA PA, 101.f., 63. apr., 5.l., 3. – 4.lapa.

⁷ Turpat, 8.lapa.

⁸ Turpat, 9.lapa.

⁹ Turpat, 7.lapa.

¹⁰ Turpat, 10.lapa.

¹¹ Turpat, 12.lapa.

- ¹² LVA PA, 101.f., 63. apr., 5.l., 12.lapa.
¹³ Turpat, 13.lapa.
¹⁴ Turpat.
¹⁵ LVA PA, 101.f., 63. apr., 5.l., 56.lapa.
¹⁶ Dainis Īvāns. *Gadījuma karakalps*, 242. lpp.
¹⁷ Turpat.
¹⁸ *Latvija Šodien*, 1989 / 1990. Izdevējs Pasaules Brīvo Latviešu Apvienība (PBLA), 17. / 18. numurs, 216. lpp.
¹⁹ Dainis Īvāns. *Gadījuma karakalps*, 244. lpp.
²⁰ *Latvijas Tautas fronte*. *Pirmais gads. Rīga*, 1989, 272. lpp.
²¹ Turpat.
²² Turpat, 268. lpp.
²³ Turpat, 271. lpp.
²⁴ *Cīņa*, 1989, 28. nov.
²⁵ Turpat.
²⁶ *LSDSP XXI kongress / / Brīvība*, 1991, Nr. 1, 1.-2. lpp; Rozenbergs A. *Sociāldemokrāti apvienojas / / Diena*, 1991, 9. janv.; *Ikstens J. Pastāvēs, kas pārvērtīsies / / Literatūra un Māksla*, 1980, 8. dec., 3. lpp.
²⁷ Turpat.
²⁸ LVA PA, 101.f., 63. apr., 60.l., 11.lapa.
²⁹ Turpat, 12.lapa.
³⁰ *Советская Латвия*. – 1989. – 25. ноября.
³¹ *Padomju Latvijas Komunisti*, 1990, 2. nr., 31. lpp.
³² *Padomju Latvijas Komunisti*, 1990, 2. nr., 205-33. lpp.
³³ Turpat, 5. lpp.
³⁴ *Padomju Latvijas Komunisti*, 1990, 2. nr., 5. lpp.
³⁵ *Padomju Latvijas Komunisti*, 1990, 3. nr., 261. lpp.
³⁶ Turpat, 4. nr., 12. lpp.
³⁷ LVA PA, 101.f., 65. apr., 22.l., 16.lapa.
³⁸ Turpat, 10.lapa.
³⁹ LVA PA, 101.f., 65. apr., 1.l., 8.lapa.
⁴⁰ Turpat, 9.lapa.
⁴¹ Turpat.
⁴² Turpat, 10.lapa.
⁴³ LVA PA, 101.f., 65. apr., 1.l., 82.lapa.
⁴⁴ Turpat, 13.lapa.
⁴⁵ Turpat.
⁴⁶ LVA PA, 101.f., 65. apr., 2.l., 19.lapa.
⁴⁷ Turpat.

⁴⁸ LVA PA, 101.f., 65. apr., 2.l., 55.lapa.

⁴⁹ Turpat, 28.l., 74., 75., 78.lapa.

⁵⁰ LVA PA, 101.f., 65. apr., 2.l., 34.lapa.

⁵¹ Turpat.

⁵² Turpat, 35.lapa.

1990. gada 4. maija Deklarācija par Neatkarības atjaunošanu

Neatkarības atjaunošanas deklarācijas vēsturiski politiskais konteksts

Latvijas valsts atjaunošanas procesa centrālais posms ir Trešās atmodas jeb "dziedošās revolūcijas" posms no 1988. līdz 1990. gadam. Šajā posmā 1986. gadā iesāktā pilsoņu tiesību (disidentu) kustība pārauga Latvijas vēsturē vēl nepieredzētā latviešu tautas masveida nacionālajā kustībā, kura kopš 1988. gada rudens bija organizatoriski ietverta Latvijas Tautas frontē. Tās sākotnējie – uz latviešu tautas nacionāli kulturālo līdztiesību vērstie politiskie mērķi kopš 1989. gada arvien vairāk fokusējās uz Latvijas valsts atjaunošanu, tādējādi nonākot tiešā konfliktā ar padomju režīmu. Šīs Trešās atmodas kulminācijas un vienlaicīgi noslēguma punkts bija 1990. gada 4. maija Deklarācija par Latvijas Republikas Neatkarības atjaunošanu. Lai izprastu šīs deklarācijas politisko un juridisko jēgu un nozīmi, ir nepieciešams īsumā analītiski rekapitulēt vēsturiski politisko kontekstu, uz kura fona šī deklarācija radās.

Latvijas sabiedrības izolācija telpā un laikā un valstiskās patstāvības idejas izskaušana

Latviešu tauta kopš 1945. gada atradās gandrīz pilnīgā garīgā izolācijā laikā un telpā. Pirmkārt, šī izolācija izpaudās atšķirtībā no ideju un vērtību attīstības "telpā", t. i., pārējā pasaulē, viņpus "dzelzs aizkara". Ja līdz neatkarības zaudēšanai 1940. gadā Latvijas sabiedriskā doma attīstījās Rietumu sabiedrības kontekstā un varēja teikt, ka Latvijas sabiedrība bija integrāla Eiropas sastāvdaļa, tad kopš varmācīgās iekļaušanas Padomju Savienībā par atskaites punktu kļuva padomju pasaules uzskats, kas attīstījās nevis brīvi, diskusiju rezultātā, bet gan tika mākslīgi organizēts un vadīts ar tiešu mērķi – nostiprināt komunistiskās partijas totalitārās varas sistēmu.

Līdz ar to modernās idejas un vērtības, kas attīstījās Rietumu sabiedrībā pēc Otrā pasaules kara un kas šodien lielā mērā ietekmē pasaules attīstības gaitu, pēckara Latvijas sabiedrībai palika svešas.

Politiskajā jomā tas attiecas it sevišķi uz demokrātiskas un tiesiskas valsts iekārtas būtību, valsts un indivīda savstarpējām

attiecībām brīvā, pašatbildīgā sabiedrībā. Nedaudzās padomju režīma uzticības peronas, kurām bija pieejama daļēja informācija par Rietumu sabiedrību, raudzījās uz to un pasniedza to tālāk caur komunistu prizmu tā, lai šī informācija neuzvedinātu cilvēkus uzdot jautājumu par padomju varas leģitimitāti. Taču arī vairumam cilvēku, kuri dažādā veidā uztvēra no ārpuses nākošas, necenzētas informācijas drumslas – piemēram, no ārzemju radio, ārzemju radnieku un paziņu stāstījumiem vai citādā veidā – to ieguva kā gadījuma rakstura, fragmentāru informāciju, kas, sajaukta ar oficiālās propagandas apzinīgi vai neapzinīgi radītajiem priekšstatiem, parasti nebija pietiekoša, lai radītu īstenībai atbilstošu priekšstatu par modernas, civilas sabiedrības dzīvesveidu un it sevišķi par politiskajiem un tiesiskajiem mehānismiem, kas nodrošina tās funkcionēšanu.

Šī ilgstošā iešana pa vēstures sānceļu, kas izrādījās strupceļš, arī pēc neatkarības atjaunošanas traucē Latvijā izveidoties modernai sabiedrībai Rietumu, respektīvi Eiropas izpratnē. Tas sevišķi izpaužas civilas sabiedrības un tiesiskas valsts principu vājjā izpratnē. Jaunās nacionālās funkcionālās elites mazprasme modernas, demokrātiskas un tiesiskas valsts organizēšanā un vadīšanā no vienas puses un tai korespondējošā sabiedrības atsvešinātā attieksme pret savu valsti no otras puses ir šīs ilgstošās intelektuālās izolācijas mantojums, kurš reāli turpina noteikt atjaunotās Latvijas valsts un sabiedrības raksturu. Ja šī problēma netiks apzināta un apzinīgi risināta, tad Latvijā vēl ilgi būs "zema līmeņa demokrātija".

Otrkārt, sabiedrība padomju Latvijā bija izolēta ne tikai "telpā", bet arī "laikā" – tā bija atšķirta no savas vēstures. Režīma oficiāli pasniegtā Latvijas vēsture bija mākslīgi konstruēta, uzticamiem komunistu vēsturniekiem patvaļīgi izfiltrējot faktus no konteksta vai tos pat viltojot, lai tādā veidā iegūtu apstiprinājumu apgalvotajai Latvijas vēstures mērķtiecīgajai gaitai līdz "loģiskai" nonākšanai Padomju Savienības sastāvā, lai tad kopīgi virzītos uz komunistisko nākotnes iekārtu.¹

Sevišķi 1918. gada 18. novembrī dibinātās, neatkarīgās Latvijas Republikas vēsture tika noklusēta vai izkropļota. To latviešu padomju vēsturnieki centās iztēlot kā "vēstures nelaiemes gadījumu", kā īslaicīgu vēstures pārrāvumu, kas beidzās, pateicoties "sociālistiskajai revolūcijai" 1940. gadā. Smagākas sekas nekā šai padomju latviešu vēsturnieku veidotajam plakatīvi negatīvajam

neatkarīgās Latvijas tēlam – kura ticamība, kā visai padomju propagandai, bija ierobežota – bija tās vēstures noklusēšanai. Rezultātā komunistiem attiecībā uz neatkarīgās Latvijas valsts vēsturi bija izdevies sabiedrības apziņā radīt gandrīz pilnīgu vakuumu. Ne tikai plašākos sabiedrības slāņos, bet arī t.s. inteliģences aprindās tikai ļoti nedaudzi varēja nosaukt vadošo Latvijas politiķu vārdus (izņēmums – Kārlis Ulmanis un varbūt Jānis Čakste un Zigfrīds Meierovics), bet kaut cik konturēti priekšstati par demokrātiskā perioda valdību politisko orientāciju, politiskajām partijām, valsts un tiesisko iekārtu, tās attīstību praktiski neeksistēja.

Šis gandrīz pilnīgi "baltais plankums", kurš komunistiskā režīma apstākļos līdz 80. gadu vidum bija izveidojies latviešu tautas vēsturiskajā apziņā, bija galvenais iemesls tam, ka neatkarīgas Latvijas valsts ideja kā pozitīvi formulēta alternatīva padomju režīmam sabiedrības lielākās daļas aktuālajā apziņā bija gandrīz izskausta. Latvijas valstiskā ideja tomēr saglabājās dzīva trimdā, kur atradās latviešu nācijas apmēram viena desmitā daļa. Trimdas politiskajai darbībai bija ievērojama nozīme šīs idejas atdzimšanai Latvijā 1988. – 1990. gados, bet pēc tam – atjaunotās Latvijas valsts orientēšanai uz demokrātisku valsts iekārtu rietumnieciski eiropeiskā kontekstā.

Atgūtā vēsture kā bāze Latvijas valstiskās patstāvības idejas atdzimšanai

Savas "vēstures atgūšanai" tādēļ bija ļoti liela, ja ne izšķiroša nozīme latviešu tautas "dziedošās revolūcijas" attīstībā. Vēstures atgūšana koncentrējās uz visvairāk no sabiedrības apziņas mākslīgi izspiesto laikposmu – Latvijas valstiskuma periodu no 1918. līdz 1940. gadam, it sevišķi uz apstākļiem, kādā veidā Latvija tika iekļauta Padomju Savienībā.

Vēsturiskā apziņa par kādreizējo savas neatkarīgās valsts eksistenci un tās varmācīgo galu, kas viņņveidīgi izplatījās arvien plašākos sabiedrības slāņos un vienlaicīgi kā centrālais fakts nostiprinājās latviešu sabiedrības pasaules uztverē, bija balsts, uz kura, sākot ar 1988. gadu, izauga un visai ātri izplatījās loģisks secinājums: ja toreiz latvieši bija spējīgi izveidot un dzīvot savā neatkarīgā valstī, tad kādēļ lai mēs nebūtu uz to spējīgi arī tagad? Šī "sasaiste" starp apziņu par 1918. – 1940. gadā pastāvējušo Latvijas valsti un aktuālo politisko vēlmi šo valsti atjaunot ir

īpatnējs Trešās atmodas vaibsts, kura dēļ tā dažkārt tiek apzīmēta par "retroaktīvu revolūciju".

Protams, ka sabiedrības priekšstati par Latvijas valsti 1918. – 1940. gadā bija virspusēji un fragmentāri, vāji tika pat izšķirti un novērtēti divi būtiski atšķirīgi laikposmi – demokrātiskais (1918. – 1934. g.) un autoritārais (1934. – 1940. g.). Taču tas nemazināja šīs jaunatklātās pagātnes nozīmi aktuālo politisko mērķu kristalizācijā. Arī Komunistiskās partijas dotais uzdevums latviešu padomju vēsturniekiem – steidzīgi mēģināt parādīt 1918. – 1940. gadā pastāvējušās Latvijas valsts ēnas puses – nedeva rezultātus.² Agrākās patstāvīgas Latvijas valsts eksistences apziņa kļuva par galveno pamatojumu jaunuzstādītajam politiskajam mērķim – valstiskās neatkarības atgūšanai.

Patstāvīgas Latvijas valsts un demokrātijas idejas attīstība

Latviešu nacionālās kustības ģenerālais mērķis, uz kuru tā kopš 1989. gada mērķtiecīgi virzījās, bija valstiskā neatkarība un visumā arī demokrātiska valsts iekārta (par kuru priekšstati tomēr bija visai neskaidri). Vai tā būtu neatkarības atjaunošana vai jaunas valsts dibināšana, iespējams, arī (sākotnēji) zināmā valststiesiskā sasaistē ar Padomju Savienību – šie jautājumi vēl nebija izšķirti, jo tie vēl nebija aktuāli.

No padomju režīma viedokļa tas neapšaubāmi nebija vairs tikai reformistisks, bet jau revolucionārs mērķis: neatkarīga Latvijas valsts nebija savienojama ar Padomju Savienības valstiskajām un ideoloģiskajām pretenzijām uz kundzību pār Latviju un abām pārējām Baltijas valstīm. No otras puses, šī latviešu tautas kustība, organizatoriski ietverta Latvijas Tautas frontē, pakāpeniski tuvojoties šim mērķim, varēja izmantot tikai tādus līdzekļus, kuri neizprovocētu tik stipru pretsitienu, kas šo kustību atsviestu atpakaļ vai pat apdaraudētu visu latviešu nācijas tālāko eksistenci – materiālais, it sevišķi militārais spēku samērs bija tik nevienlīdzīgs, ka pretiniekam šādu pretsitienu izdarīt nenāktos pārāk grūti.

Interesants ir jautājums par valstiskās neatkarības un demokrātijas atjaunošanas mērķa izkristalizēšanās procesa un šī mērķa sasniegšanas taktikas attīstības savstarpējo mijiedarbību. Ja "politika ir māksla sasniegt iespējamo", tad jāredz, ka latviešu nacionālā kustība, kura darbojās konkrētos vēsturiskos apstākļos, savus apzinīgos politiskos mērķus varēja formulēt vienīgi to priekš-

statu ietvaros, kas noteica šo mērķus sasniedzamības iespējas un robežas. Šis subjektīvās realizējamības elements atšķir apzinīgu politisku mērķi no politiskas utopijas, kurai, neapšaubāmi, arī ir svarīga loma ideju attīstībā un vēstures virzībā.

1988. – 1990. gada latviešu nacionālās kustības politisko mērķu evolūciju noteica pakāpeniskais šo mērķu realizācijas iespēju pieaugums. To savukārt noteica arvien straujākais padomju režīma erozijas un beidzot sabrukšanas process. Šo procesu varētu apzīmēt par savdabīgu "brīvības spirāli": padomju režīmam kļūstot arvien vājākam, paplašinājās sākotnēji ļoti nelielā "aploka" robežas, kura ietvaros varēja realizēt politisku mērķi. Realizējot šo mērķi, tika paplašinātas "aploka" robežas, kas savukārt veicināja padomju režīma vēl tālāku vājināšanos – līdz pat sabrukumam 1991. gada beigās.

Tādēļ valstiskās neatkarības atjaunošana tikai 1989. gadā kļuva par apzinīgu politisku mērķi, kuru atbalstīja un par kuru arī praktiski bija gatavs iestāties latviešu tautas vairums, kā arī ievērojama daļa Latvijā dzīvojošo cittautiešu. Tikai tad jau krietni novājinātā padomju režīma latviešu nacionālās kustības politiskajai darbībai noteiktais "aploks" bija kļuvis tik liels, ka šis mērķis varēja tikt brīvi izvirzīts.

Pirms 1989. gada Latvijas valstiskās patstāvības un demokrātijas idejas bija politiska utopija, kura nodarbināja tikai nedaudzu cilvēku prātus. Tikai dažiem no viņiem tā bija kļuvusi par viņu politiskās rīcības vadmotīvu, pie tam vairāk ētiskā, nekā tieši politiskā nozīmē. Viens no šādiem cilvēkiem bija Gunārs Astra. Aktuālā politiskā mērķa saturu vienmēr lielā mērā ietekmē tā realizējamības iespējas. Tikai tad, kad neiespējamais kļūst par iespējamo, neiedomājams kļūst par iedomājamo, utopija var kļūt par aktuālu politisku mērķi.

Ar to izskaidrojams Latvijas valstiskās patstāvības un demokrātijas ideju atdzimšanas pakāpeniskums 1987. – 1989. gadā ar daudziem plūstošiem starpmērķiem, kas vēlāk, atskatoties no vismaz jau idejiskā līmenī sasniegtās galamērķa atklāsmes virsotnes, šķiet nekonekventi un māksloti. Tādēļ Latvijas valstiskās patstāvības un demokrātijas ideju atsevišķos atdzimšanas etapus 1987. – 1989. gadā, šīs idejas dzirksts uzliesmojumu sākotnēji nelielā cilvēku grupā, tās tālāku pakāpenisku izplatību, līdz tā kļūva par latviešu tautas masu kopējo vienojošo spēku, kurš tās apvienoja latviešu nacionālajā kustībā, – nevar uzskatīt vienīgi par politiskās taktikas izpausmēm ceļā uz jau sākotnēji nosprausto, bet uz ārpusi taktisku iemeslu dēļ vēl neizpaužamu galamērķi. Šis

mērķis evolucionēja līdz savai galējai stadijai – valstiskai neatkarībai – rokrokā ar ārējo politiskās domāšanas žņaugu atslābināšanos un savas realizējamības iespēju pieaugšanu.

Pasaules uztveres maiņa – "dziedošo revolūciju" raksturojoša iezīme

"Dziedošā" revolūcija Latvijā 1988. – 1990. gadā, tāpat kā visā Austrumeiropā, bija "klasiska" revolūcija (nevis tikai apvērsums) tai ziņā, ka radikāli tika mainīta līdzšinējā valsts un sabiedriskā iekārta; klāt tai nāca jauns, līdz šim vēsturē nepazīstams elements: šīs revolūcijas smagumpunkts nebija vispirms atsevišķu ideoloģiski iekšēji viendabīgu grupu cīņa par valdošām pozīcijām, bet gan atsevišķo sabiedrības locekļu uzskatu un politiskās izturēšanās (rīcības) maiņa.

Šī revolūcija fokusējās nevis fiziskās sadursmēs un atklātā cīņā par varu, ar ko saistītos līdzšinējās, ar padomju režīmu objektīvi kolaborējošās funkcionālās elites radikāla nomaiņa, bet vispirms cīņā par vārdiem, jēdzieniem un simboliem. Zināmā veidā šī cīņa no pirmā acu uzmetiena atgādināja politisku "ēnu teātri", taču jāievēro, ka padomju režīms atšķirībā no "parastiem" autoritāriem režīmiem pirmām kārtām bija ideoloģisks režīms, kas balstījās ne tikai uz kailu varmācību, bet vienlaicīgi arī uz kontroli pār cilvēku domām. Šī kontroles mehānisma svarīga sastāvdaļa bija monopols uz "domu ķieģeļiem" – vārdiem, jēdzieniem un simboliem, kurus režīma ideoloģijas un propagandas mašīna gadu desmitu gaitā bija izfiltrējusi, sakārtojusi un izinterpretējusi tā, ka tie kalpoja šķietami brīvprātīgai režīma akceptēšanai.

No vienas puses, tas padarīja grūtāku pretinieka identifikāciju, no otras puses, tas bija priekšnoteikums, lai šī revolūcija kā vēsturiski vienreizējs gadījums notiktu visumā mierīgā ceļā. Šī revolūcija pirmām kārtām bija "revolūcija galvā": mainījās ne tik daudz cilvēki, mainījās cilvēks, viņa pasaules uztvere un līdz ar to viņa rīcība (politiskā darbība).

Latviešu padomju funkcionālās elites ieplūšana latviešu nacionālajā kustībā

Tieši šis apstāklis ļauj izskaidrot faktu, ka desmitiem tūkstošiem latviešu komunistu, kas ideoloģisku vai – kā parasti – per-

sonīgu privilēģiju vai profesionālas karjeras apsvērumu dēļ objektīvi kolaborēja ar padomju režīmu,³ varēja īsā laikā atmest savu līdzšinējo pasaules uzskatu un, tāpat kā līdz šim privātā apolitismā iežogotā un ar režīmu samierinātā lielākā tautas daļa, kļūt par latviešu nācijas nacionāli kulturālās atdzimšanas un neatkarīgas, kā arī demokrātiskas Latvijas atjaunošanas idejas piekritējiem. Šo latviešu komunistu ideoloģisko "frontes maiņu" veicināja daļēji arī oportunistiski apsvērumi – savlaicīgi pieslieties latviešu nacionālajai kustībai, kura kļuva arvien spēcīgāka, turklāt risks, kas bija saistīts ar novēršanos no padomju režīma, arvien samazinājās. Protams, ka šī "frontes maiņa" katram latviešu komunistam bija saistīta ar ilgāku vai īsāku "pārejas periodu" gan savā pasaules uzskatā, gan atklātajā politiskajā rīcībā. Par latviešu komunistu "rubikonu" var uzskatīt PSKP rindu atstāšanu, kas 1989. un 1990. gada sākumā ieguva masveida raksturu (daļai latviešu komunistu kā starpposms ceļā uz bezpartijismu vai citām partijām vēl bija īslaicīgā Neatkarīgā komunistiskā partija).

Šī masveida ideoloģiskās "frontes maiņa" aptvēra galvenokārt latviešu zemākā un vidējā ranga komunistu masu (sikkomunistus), kuru skaits sniedzās vairākos desmitos tūkstošu. Turpretī no augstākās nomenklatūras tikai atsevišķi latviešu komunisti uzdrošinājās atklāti pieslieties latviešu nacionālajai kustībai. Bija zināms skaits komunistu, kuri savukārt ar pasivitāti sava amata pienākumu veikšanā (kas ietvertu arī aktīvu cīņu pret latviešu nacionālo kustību) nacionālās kustības nostiprināšanos veicināja netiešā veidā. Pēc nacionālās kustības uzvaras gandrīz visi bijušie latviešu padomju kolaboracionisma pīlari, izņemot dažas vispārzināmas personas, nogrima politiskajā nebūtībā.

Turpretim latviešu sikkomunisti, kas masveidā ielplūda latviešu nacionālajā kustībā, visai drīz kļuva par tās politiski dominējošo slāni. Tautas frontes vadībā noteicošais elements bija bijušie (sākotnēji pat esošie) PSKP biedri. LNNK, *Helsinki-86*, Pilsoņu kongresa aktīvistu vidū bijušo PSKP biedru loma bija mazāka, taču arī tur viņi bija pārstāvēti.

Tam bija vairāki iemesli. Pirmkārt, šie cilvēki labāk bija apguvuši sabiedriskā darba formas un ietekmes iemaņas (spēju formulēt savu viedokli, izteikties publikas priekšā u.c.), un spontānās akcijās un pasākumos parasti izvirzījās redzamākajās pozīcijās. Otrkārt, izteikti autoritāri strukturētajā Latvijas sabiedrībā sikko-

munisti bieži varēja izmantot savu līdzšinējās varas vai ietekmes oreolu arī vēl tad, kad viņi jau bija nostājušies pret režīmu, kas viņus ar šo varu vai ietekmi bija apveltījis (tipiskais piemērs – kolhoza priekšsēdētājs). Treškārt, Latvijā salīdzinājumā ar citām Austrumeiropas valstīm bija ļoti vāja sava alternatīvā elite (spēcīga tā, piemēram, bija Polijā, Čehijā, Ungārijā), kas, nebūdam saistīta ar padomju režīmu, intelektuāli un organizatoriski būtu spējīga nostāties kustības priekšgalā. Zināmā veidā šo alternatīvās elites lomu pildīja latviešu trimda. Trimdas iespaids izpaudās intelektuāli, visai spēcīgi ietekmējot latviešu nacionālās kustības politiski programmatisko virzību un argumentatīvo atrasisīšanos, tomēr organizatoriski tās ietekme bija minimāla.

Turpretī kādreizējiem pilsoņu tiesību cīnītājiem, kuri bija darbojušies pret režīmu tad, kad tāda darbība vēl patiešām bija riskanta, un arī Helsinku grupas dalībniekiem, kuri 1986. gadā ar savu protestu pret padomju režīmu šo kustību iesāka, tad, kad latviešu nacionālā kustība ieguva masveida raksturu un organizatoriski strukturētus apveidus, bija vairs tikai blakusloma. Kaut arī viņi var lepoties ar to, ka ir izglābuši latviešu nācijas vēsturisko godu – jo tagad var teikt, ka arī latviešiem tomēr ir bijusi sava aktīva pretestības kustība padomju režīmam – viņu loma arī vēlākajā atjaunotās Latvijas valsts politikā bija minimāla. Atsevišķas personības kā izņēmumi tikai apstiprina šo vispārējo konstatējumu.⁴ Turpretī bijušie sīkkomunisti, kuri 1988. – 1990. gados masveidā atstāja savas līdzšinējās politiskās pozīcijas, kļuva par politiski dominējošo slāni ne tikai latviešu tautas nacionālajā kustībā, bet arī vēlāk atjaunotās Latvijas politikā un valsts pārvaldē (kopš deviņdesmito gadu vidus gan ar dilstošu tendenci).

Latviešu padomju funkcionāru elites ieplūšana latviešu nacionālajā kustībā lielā mērā noteica šīs kustības raksturu, politisko ievirzi un taktiku. Ar to tika novērsta latviešu tautas atklāta politiskā šķelšanās. Faktam, ka redzami latviešu padomju funkcionāru elites pārstāvji, liela daļa latviešu tautības PSKP biedru, Gorbačova "pārbūves" politikas iedrošināti, "mainīja fronti" un pārgāja politiskās pozīcijās, kuras pavisam nesen pārstāvēja tikai nedaudzi pilsoņu tiesību cīnītāji, bija dubultefekts: no vienas puses, tas demoralizēja, dezorientēja un lielā mērā vājināja padomju režīmu Latvijā, no otras puses, tas iedrošināja apspiestās tautas masas pirmo reizi latviešu tautas vēsturē saliedēties mērķtiecīgā politiskā rīcībā.

Svarīga nozīme bija arī politiskajai spriedzei latviešu nacionālās kustības iekšienē starp radikālāk orientētajiem spēkiem (Helsinki grupa, LNNK, Pilsoņu kongress, trimda) un savos mērķos un taktikā piesardzīgākiem un mērenākiem bijušajiem sīk-komunistiem. Šī spriedze bija politisko mērķu attīstības motors, kustības mērenākajai daļai pakāpeniski pārņemot pozīcijas, kuras formulēja radikālākie spēki. Vienlaicīgi "mērenākā" daļa ar savām nekonsekvantajām un bieži vien divdomīgajām politiskajām starppozīcijām – spilgts piemērs tam ir Tautas frontes 1989. gada 31. maija aicinājums⁵ – radīja "politiskas neskaidrības zonu", kas atļāva šīs pozīcijas dažādi interpretēt un tādā veidā izvairīties no bīstamās situācijas, kad padomju režīms tiktu iedzīts pozīcijā, no kuras tas varētu meklēt izeju vienīgi varmācīgā latviešu nacionālās kustības apspiešanā.

Divi alternatīvi "ceļi" uz neatkarību – parlamentārais un starptautiski tiesiskais ceļš

Kā redzams, ideja par neatkarīgu Latvijas valsti, kura turpat piecdesmit okupācijas gados Latvijā bija gandrīz apdzisusi, bet izdzīvoja trimdā, Latvijā kopš 1986. gada piedzīvoja renesansi un 1989. gadā kļuva par faktoru, kas iedvesmoja un vienoja latviešu nāciju kopējā cīņā par tās realizāciju.

Taču 1989. gadā, kad Latvijas valsts ideja no politiskas utopijas kļuva par latviešu nacionālās kustības aktuālu politisku mērķi, kustības ietvaros domas par šī mērķa sasniegšanas ceļiem dalījās. Tas vienlaicīgi radīja arī domstarpības par nākošās Latvijas valsts politisko modeli. Šo domstarpību rezultātā izkristalizējās divi "ceļi" uz neatkarību, uz diviem dažādiem Latvijas valsts modeļiem.

Pirmais ceļš bija tā sauktais "parlamentārais ceļš". Tas nozīmēja padomju okupācijas režīma varas institūciju pārņemšanu, lai tās izmantotu Latvijas PSR (kura 1990. gada 4. maijā tika pārdēvēta par "Latvijas Republiku") politiskās "brīvības" pakāpeniskai paplašināšanai. Galarezultāts varētu būt iekšēja autonomija vai pat pilnīga Latvijas PSR neatkarība no PSRS.

Padomju institūciju "pārņemšana" notika divējādi. Pirmkārt, tika mēģināts padomju režīmam uzticīgos darbiniekus (kuri bija galvenokārt nelatvieši) "izspiest" no nozīmīgākām varas pozīcijām, nomainot tos ar darbiniekiem, kas atbalstīja vai simpatizēja latviešu nacionālās kustības mērķiem vai vismaz tos aktīvi neapkaroja

(pretinieka neitralizēšana). Šīs politikas realizācijai bija nepieciešams atbalsts un pretimnākšana no reformistiski orientētā Latvijas komunistiskā spārna puses, kurš arvien vairāk atsvešinājās no LKP ortodoksālā spārna un, lai stiprinātu savas pozīcijas, bija ar mieru tuvināties Latvijas Tautas frontes mērenajam spārnam, kurā dominēja bijušie un esošie sīkkomunisti. Taču tas vienlaikus arī nozīmēja, ka nacionālā kustība – vismaz viena tās daļa – uzņemas daļēju līdzatbildību par padomju režīma politiku.⁶ Tomēr šī faktiskā koalīcijas politika starp LKP reformistisko spārnu un Latvijas Tautas frontes mēreno spārnu signalizēja PSKP formālā un faktiskā varas monopola beigas.

Otrkārt, padomju varas institūciju "pārņemšanas" process notika, to darbinieku uzskatiem un rīcībai politiski ideoloģiski "pārorientējoties" no kalpošanas padomju režīmam uz rīcību, kas vairāk atbilda latviešu nacionālās kustības politiskajiem mērķiem. Šī "pārorientācija" aptvēra galvenokārt latviešu tautības padomju funkcionārus un bija jau minētā latviešu padomju funkcionāru elites "frontes maiņas" procesa sastāvdaļa.

Tādā veidā padomju režīmam tika faktiski atņemta vai neitralizēta daļa no tā varas realizācijas mehānisma okupētās Latvijas teritorijā. Tas kopš 1988. gada beigām attiecās it sevišķi uz padomju tiesu aparātu, kā arī uz latviešu valodā iznākošo presi (kura padomju totalitārajā režīmā bija varas realizācijas mehānisma sastāvdaļa).

1989. gada beigās un 1990. gada sākumā Latvijas Tautas frontes vadības izvēlētā taktika – "parlamentārā ceļā" iekarot padomju varas realizācijas aparātu un tādējādi tuvoties Latvijas autonomijai un vēlāk arī neatkarībai, no toreizējā viedokļa raugoties, likās realistiska. Padomju režīmam kontrole pār šo aparātu režīma vispārējās krīzes apstākļos slidēja ārā no rokām. Latviešu nacionālās kustības pakāpeniski izcīnītās politiskās rīcības iespējas – vārda, sapulču, biedrošanās brīvības bija jau pietiekami lielas, lai – uz režīma noteikumiem – mēģinātu piedalīties pusdemokrātiskajās vēlēšanās.

Pēc tam kad Tautas frontes atbalstītie kandidāti jau 1989. gada 26. marta PSRS Tautas deputātu kongresa vēlēšanās bija ieguvuši vairākumu no Latvijas PSR piešķirtajiem mandātiem un varēja izmantot šo tribīni savu prasību paušanai, Tautas frontes atbalstītie kandidāti guva lielu uzvaru arī 1989. gada decembra vietējo padomju vēlēšanās. Turpretī ortodoksālo komunistu un Interfrontes atbalstītie kandidāti cieta sakāvi. Līdz ar to Tautas fronte vietējās

varas līmenī pārņēma reālu politisko varu un atbildību. Faktiski PSKP varas monopols okupētās Latvijas teritorijā pārstāja pastāvēt.

1990. gada sākumā Tautas fronte nolēma piedalīties Latvijas Augstākās Padomes kārtējās vēlēšanās, lai "iekarotu" arī šo okupācijas režīma varas citadeli un izmantotu to savu politisko mērķu sasniegšanai. Augstākā Padome pēc Latvijas PSR konstitūcijas formāli bija augstākais padomju varas orgāns Latvijā, un tādēļ tas no padomju valststiesību viedokļa būtu leģitīms, paužot tautas gribu, autonomi noteikt Latvijas valststiesisko statusu līdz pat pilnīgai neatkarībai.

Taču šis "parlamentārais ceļš" uz neatkarību bija saistīts arī ar ievērojamu risku. Pirmkārt, tas bija saistīts ar vēlēšanu noteikumiem, kuri neatbilda demokrātijas normām par brīvām, demokrātiskām vēlēšanām: vispirms jau noteikums par "priekšvēlēšanu sapulcēm", kas pieļāva iespēju bloķēt nevēlama kandidāta izvirzīšanu (praktiski šī iespēja tomēr tika maz izmantota), taču galvenā problēma bija vēlēšanu loka noteikšana. Šajās vēlēšanās piedalījās ne tikai Latvijas Republikas pilsoņi, bet arī Latvijā dzīvojošie PSRS pilsoņi, ieskaitot lielu skaitu okupācijas armijas karavīru. Tādā veidā okupētājvalsts pilsoņiem un armijai tika dotas līdznoteikšanas iespējas par okupētās Latvijas nākotnes politiku, arī par tās valstisko statusu.

Otrkārt, pastāvēja reāls risks, ka šādi ievēlēts un atbilstoši padomju okupācijas režīma valststiesību normām strādājošs parlamentārs orgāns atzīs un leģitimēs Latvijas okupāciju un aneksiju, tās rezultātā notikušās demogrāfiskās, politiskās un teritoriālās izmaiņas uzskatot par izejas bāzi Latvijas tālākajai politiskajai attīstībai (iespējams – autonomijas vai pat neatkarības virzienā). Šāda attīstība, par kuru iestājās ne tikai Latvijas Komunistiskās partijas reformistiskais spārns, bet arī ievērojama mēreni noskaņoto Tautas frontes aktīvistu un vadības daļa, nozīmētu, ka Latvija neatkarības pasludināšanas gadījumā būtu uzskatāma par "jaunu", nevis par "atjaunotu" valsti (tāpat kā vēlāk pārējās 12 padomju republikās, kas šodien ietilpst Neatkarīgo valstu savienības sastāvā).

Tādējādi par jaunās Latvijas pilsoņiem automātiski kļuva visi, kas attiecīgā brīdī dzīvoja Latvijā – arī PSRS pilsoņi, kuri okupācijas periodā šeit apmetušies uz dzīvi. Šādā situācijā latviešu kā pamatnācijas un Latvijas pilsoņu iespējas lemt par savu valsti un tās konstitucionālo iekārtu būtu reāli apdraudētas.

Treškārt, Latvijas PSR, evolucionāri attīstoties autonomas teritorijas un varbūt tālākā perspektīvā arī neatkarīgas valsts virzienā, līdzšinējam latviešu sīkkomunistu slānim būtu lielākas iespējas saglabāt un nostiprināt savas Komunistiskās partijas varas monopola rezultātā iegūtās privilīģētās pozīcijas, neļaujot demokrātijas "vilnim" aizvirzīties līdz galam – līdz demokrātijai Rietumu izpratnē. Tāpat kā visā Austrumeiropā, arī Latvijā 1989. un 1990. gadā bija diezgan izplatītas reformkomunistiskas idejas par "trešo ceļu" starp komunismu un kapitālismu, un daudzi vadoši latviešu reformkomunisti ar tām saistīja priekšstatu par komunistu ne vairs vadošo, bet tomēr joprojām vēl "īpašo lomu" citu politisko spēku vidū.

Kā alternatīva "parlamentārajam ceļam" uz neatkarību 1989. gadā skaidri tika iezīmēts t.s. "starpautiski tiesiskais ceļš". Tā piekritēji gribēja izvairīties no riska, ka "parlamentārā ceļā" varētu izveidoties vairāk vai mazāk no Maskavas autonoma vai pat neatkarīga, bet ārpolitiski un iekšpolitiski krieviski orientēta vai arī nacionālkomunistiska Latvija. Šis koncepts balstījās uz starptautiski tiesisko faktu, ka 1940. gadā prettiesiski okupētā un anektētā Latvijas Republika kā valsts un tās pilsonība turpina *de iure* eksistēt. Lai realizētu Latvijas valsts neatkarību, nav jādibina jauna valsts – tas nozīmētu *a priori* juridiski akceptēt padomju okupācijas režīma izdarītās demogrāfiskās, politiskās un teritoriālās izmaiņas – bet gan prettiesiskās padomju okupācijas varas vietā jāatjauno Latvijas Republikas valsts vara.

Šī koncepta priekšrocība bija tā, ka tas bija tiesiski precīzs un tā politiskie rezultāti, ja tas tiktu realizēts, atbilstu Latvijas pilsoņu un latviešu nācijas gribai. Šī koncepta trūkums bija tas, ka Pilsoņu komitejas nespēja pārņemt reālo varu no padomju iestādēm nedz vietējā, nedz arī visas valsts mērogā. Tas būtu bijis iespējams tikai tad, ja Pilsoņu komitejas, resp. tās vadība – Latvijas komiteja – būtu spējusi likvidēt vai vismaz izolēt padomju okupācijas varas iestādes un pati nodrošināt nepieciešamo valsts varas funkciju – sabiedriskās kārtības, finansu, sociālās aprūpes u.c. pildīšanu. Lai to sasniegtu, Pilsoņu komitejām būtu bijusi nepieciešama policejiska vai militāra vara, vai arī tai būtu jāsaņem vienprātīgs un disciplinēts tautas atbalsts, resp. brīvprātīga Latvijas komitejas izdoto noteikumu izpilde un pakļaušanās tās izveidotajām iestādēm. Pilsoņu kustība bija spēcīgs politisks strāvojums, taču tā nespēja konstituēties kā reāla valsts vara. Padomju okupācijas iestādes turpināja veikt visas reālās valsts varas funkcijas.

1989. gada beigās un 1990. gada sākumā konfrontācija starp abu "ceļu" piekritējiem radīja reālus draudus, ka Latvijas virzība uz neatkarību varētu apstāties. Pilsoņu komiteju draudi organizēt Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanu boikotu varēja apdraudēt Tautas frontes uzvaru, bet pilsoņu kustības nespēja savukārt likvidēt padomju okupācijas režīma iestādes un nodibināt funkcionējošu alternatīvu varu savukārt varētu aizkavēt vai apstādināt virzību uz reālu neatkarību no Maskavas.

Tomēr 1990. gada sākumā latviešu nacionālajai kustībai faktiski izdevās abus "ceļus" sakārtot vienotā stratēģijā. Tautas fronte, tās radikālo spārnu ieskaitot, nolēma visus spēkus veltīt, lai uzvarētu Augstākās Padomes vēlēšanās, kas bija paredzētas 1990. gada 18. martā. Vienlaikus Tautas frontes vadība nostājās uz Latvijas valsts atjaunošanas koncepta platformas, kuru līdz šim pārstāvēja tikai radikālie spēki. Tādā veidā varēja apvienot Augstākās Padomes lielākās iespējas – reāli pārņemt valsts varas funkcijas Latvijas teritorijā – ar tiesiski vienīgi korekto un latviešu nācijas interesēm atbilstošu Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas konceptu.

Šis variants bija juridiski iespējams, jo Augstākā Padome, lai arī ievēlēja nedemokrātiskā ceļā kā prettiesiskā padomju okupācijas režīma orgāns – bija tiesīga (un tai bija pienākums) darīt visu, lai šo okupācijas režīmu likvidētu un atjaunotu Latvijas Republikas leģitīmo valsts varu, sarīkojot brīvas un demokrātiskas Saeimas vēlēšanas.⁷

Tomēr, tā kā nebija zināms, vai Tautas fronte tiešām uzvarēs pusbrīvajās un pusdemokrātiskajās Augstākās Padomes vēlēšanās un vai patiešām varēs to izmantot izvirzītā mērķa sasniegšanai, tad bija svarīgi, ka rezervē palika Pilsoņu komitejas kā institūcijas, kas organizētā veidā var paust pilsoņu gribu. Pēc Tautas frontes uzvaras Augstākās Padomes vēlēšanās formāla un organizatoriska saprašanās starp Tautas fronti un tās vēlāk dominēto Augstāko Padomi un Latvijas komiteju kā pilsoņu kustības vadību tomēr panākta netika (atšķirībā no Igaunijas). Pēc tam, kad Augstākā Padome un tās 1990. gada maijā izveidotā valdība 1993. gada 5. un 6. jūnijā Latvijā noorganizēja brīvas un demokrātiskas vēlēšanas atbilstoši Latvijas Republikas Satversmei, noslēdzot Latvijas valsts atjaunošanas procesu, alternatīvā pilsoņu kustība faktiski pārstāja pastāvēt.

Demokrātiskās Latvijas valsts atjaunošana, izmantojot toreiz katrā ziņā reālāko Augstākās Padomes variantu, izrādījās sekmīga.

Šis variants tomēr vairāk veicināja bijušās padomju funkcionāru elites pārsakņošanas atjaunotajā Latvijas valstī, kuras politikajai kultūrai dziļu politisko zīmogu uzspiež bijušo sikkomunistu korporatīvās saites un pārmantotais padomju politiskās domāšanas un izturēšanās veids.

Taču uz hipotēzi, ka, ejot pa Pilsoņu komitejas piedāvāto "starp-
tautiski tiesisko ceļu", gala rezultāts būtu sasniegts tikpat veiksmīgi un padomiskais mantojums atjaunotās Latvijas sabiedrībā un politikā izpaustos vājāk, nav iespējama viennozīmīgi apstiprinoša atbilde. Demokrātiskas un tiesiskas sabiedrības un valsts idejas modernā, rietumnieciskā izpratnē, kā arī demokrātiskas valsts vadības, administrēšanas un tiesību realizācijas prasme 90. gadu sākumā Latvijā praktiski nepastāvēja nevienā sociālajā slānī, profesionālajā grupā vai politiskā novirzienā, arī latviešu nacionālās kustības radikālākajā daļā nē. Šīs nostādnes un prasme tikai deviņdesmitajos gados pamazām tiek apgūtas individuālā kārtā, pie tam jaunākā paaudze tam ir atvērtāka nekā vidējā un vecākā paaudze. Šo mācību procesu paātrināja Latvijas stabilā orientēšanās uz integrāciju Eiropai Savienībā kopš 1993. gada, taču līdz modernai, demokrātiskai un it sevišķi tiesiskai politikajai kultūrai Latvijas sabiedrībai vēl ejams tāls ceļš.

Neatkarības atjaunošanas Deklarācijas sagatavošana un saturs

1990. gada 18. marta vēlēšanās uzvarēja Tautas frontes atbalstītie kandidāti. Tie sastādīja divas trešdaļas no Augstākās Pado-
mes deputātu kopskaita. Padomju režīma piekritēji – ortodoksālie komunisti un Interfronte – ieguva 1/3 mandātu. Līdz ar to Tautas fronte bija ieguvusi nepieciešamo kvalificēto vairākumu, lai saskaņā ar padomju režīma tiesību normām varētu grozīt Latvijas PSR konstitūciju.

Neatkarības atjaunošanas Deklarācijas politiskais koncepts un sagatavošanas gaita

Gan priekšvēlēšanu platforma, gan straujā notikumu attīstības dinamika jaunievēlētajiem Latvijas Tautas frontes deputātiem lika par pienākumu izmantot savu vairākumu un, Augstākai Pado-
mei sanākot, atjaunot Latvijas valsts neatkarību. To noteica arī

jaunievēlētās Lietuvas Augstākās Padomes 1990. gada 11. marta akts par Lietuvas valsts atjaunošanu.⁸ Lai vēlreiz nodrošinātu sev aiz muguri, Tautas fronte 1990. gada 21. aprīlī sasauca Vislatvijas vietējo deputātu sanāksmi, kurā ap 8000 dažādu vietējo padomju deputātu attiecīgā rezolūcijā prasīja jaunajai Augstākajai Padomei, kurai uz konstituējošo sēdi bija paredzēts sanākt 1990. gada 3. maijā, atjaunot Latvijas valsti.

Neraugoties uz šo pēdējo mēnešu viennozīmīgo virzību, par valsts atjaunošanas tiesisko noformēšanu domāts vēl nebija. Dažas dienas pirms 18. marta vēlēšanām šo rindiņu autors apsolīja LTF priekšsēdētājam Dainim Īvānam un LTF Politiskās komitejas priekšsēdētājam Ivaram Godmanim noformulēt attiecīgu priekšlikumu. Tuvākajās dienās, intensīvi apspriežoties ar domubiedriem un jaunievēlētajiem Augstākās Padomes deputātiem Rolandu Rikardu un Romānu Apsīti, izkristalizējās doma, ka līdz Augstākās Padomes sanākšanai būs jau zināms politiskās attīstības rezultāts Lietuvā, pret kuru pēc 11. marta Neatkarības deklarācijas Padomju Savienība bija uzsākusi ekonomisko blokādi. Ja Lietuva būs izturējusi spiedienu, tad arī Latvijas Neatkarības deklarācijai būtu jābūt juridiski tikpat skaidrai kā Lietuvas dokumentam ("maksimālais variants"), taču, ja Lietuva būs bijusi spiesta piekāpties,⁹ tad, lai samazinātu atklāta konflikta iespēju ar Maskavu, deklarācija varētu saturēt tikai starptautiski tiesiskās situācijas konstatējumu un uzdevumu Augstākajai Padomei un valdībai šo prettiesisko situāciju ar politiskiem līdzekļiem novērst ("minimālais variants"). Taču "minimālā varianta" gadījumā kā politiskai kompensācijai jaunajai valdībai vajadzētu sastāvēt no radikāliem Tautas frontes politiķiem, kurus nebūtu tik viegli piespiest uz kompromisiem un kas līdz ar to Maskavai signalizētu par latviešu nacionālās kustības mērķtiecību un nepiekāpību. Tomēr Tautas frontes vadība – Īvāns, Godmanis, Dinēvičs un citi, ar kuriem šī doma tūlīt pēc 1990. gada vēlēšanām tika pārrunāta, radikālās valdības veidošanas iespēju tālāk nevirzīja. Taču izolēti, bez šīs viennozīmīgās politiskās "kompensācijas" deklarācijas "minimālais variants" kā pagaidu starpposms līdz pilnīgai neatkarības atjaunošanai vispār nebija pieņemams un tādēļ tālāk netika attīstīts.

1990. gada marta beigās jaunievēlētie LTF deputāti, kuri jau pirms Augstākās Padomes sanākšanas apvienojās frakcijā, formāli izveidoja deputātu darba grupu valstisko jautājumu risināšanai, kuras uzdevums bija sagatavot dokumentus par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Tās sastāvā ietilpa deputāti Romāns Apsītis

(priekšsēdētājs), Rolands Rikards, Tālavš Jundzis, Andrejs Kras-
tiņš, Vilnis Eglājs, Aivars Endziņš, kā arī PSRS tautas deputāts
Ilmārs Bišers. Pie deputātu darba grupas tika izveidota konsul-
tantu grupa, kurā formāli ietilpa Aleksandrs Kiršteins, Jānis
Dinēvičs, Andris Līgotnis, Egils Levits, Ints Upmacis, Egils
Radziņš, Gunārs Kusiņš, Edgars Meļķis, Aivars Fogels, Valdis
Cielava, Vija Jākobsons, Andris Plotnieks. Darba un konsultantu
grupas locekļi regulāri sanāca uz sēdēm visu aprīļa mēnesi un par
sava darba gaitu ziņoja LTF frakcijai.

Par izejas punktu tika ņemts koncepts, kas bija radies Rolanda
Rikarda, Romāna Apsīša un šo rindiņu autora neformālajās tikšanās
reizēs tūlīt pēc vēlēšanām.¹⁰ Šis koncepts bija noformulēts tikai
"maksimālajā variantā", un tas nozīmēja pilnu un bezierunu neatka-
rības atjaunošanu. Sākotnējās darba sēdēs tādejā paralēli tika mēģi-
nāts noformulēt arī alternatīvo "minimālo konceptu". Tas paredzēja
tikai konstatējumu, ka Latvija 1940. gadā tika prettiesiski okupēta
un anektēta un tādejā joprojām pastāv kā starptautisko tiesību
subjekts, kā arī uzdevumu jaunajai Augstākajai Padomei uzsākt
sarunas ar PSRS par pilnīgu neatkarības atjaunošanu. Taču drīz no
šī "minimālā variantā" atteicās, jo deklarācijas gatavotājiem kļuva
skaidrs, ka tauta gaida bezierunu neatkarības atjaunošanu: pēc
Latvijas PSR 1989. gada 28. jūlija suverenitātes deklarācijas un pēc
1990. gada 15. februāra deklarācijas par Latvijas neatkarību
jaunievēlētā Augstākā Padome ar Tautas frontes deputātu vairā-
kumu politiski vairs nevarēja atļauties vēl trešo reizi tikai deklaratīvi
konstatēt Latvijas statusu, kurš neatbilstu pilnīgai neatkarībai.

Tomēr šis "maksimālā variantā" koncepts neguva vienprātīgu
atbalstu Tautas frontes frakcijā. Vienai daļai atraisīšanās no
Maskavas likās pārāk radikāla. Bažas radīja arī iespējamie Mas-
kavas pretsoļi. Daži deputāti (piemēram, Juris Bojārs) pat apšau-
bīja koncepta pamatu, t.i., 1918. gada 18. novembra Latvijas Repub-
likas nepārtraukto starptautiski tiesisko eksistenci.¹¹ Aprīļa beigās
šīs kritikas rezultātā vairākums deklarācijas sagatavotāju piekrita
noteikt "pārejas periodu" līdz Latvijas valsts varas atjaunošanai
de facto. Pārejas periods beigtos ar Saeimas sasaukšanu. Par
paraugu šī "pārejas perioda" noteikšanai tika ņemts Igaunijas
jaunievēlētās Augstākās Padomes 1990. gada 30. marta lēmums
par Igaunijas valsts statusu¹², kas pasludināja Igaunijas valsts
atjaunošanu, bet vienlaicīgi noteica "pārejas periodu" līdz neatka-
rīgas Igaunijas valsts konstitucionālo orgānu izveidošanai.

Sešās nedēļās – kopš vēlēšanām 1990. gada 18. martā līdz jaunās Augstākās Padomes sanākšanai uz pirmo sēdi 1990. gada 3. maijā tālāko politisko attīstību intensīvi gatavoja divas cilvēku grupas – viena, kas gatavoja deklarāciju par Neatkarības atjaunošanu (un citus jaunās Augstākās Padomes pirmo sēžu dokumentus), un otra – tie bija galvenokārt LTF valdes locekļi – kas mēģināja noorganizēt politiskās varas pāriešanu Tautas frontes rokās.

Ne vienmēr abu grupu darbs bija pietiekoši labi koordinēts. "Pārejas perioda" noteikšana Neatkarības atjaunošanas deklarācijā bija diezgan nopietns kompromiss. Formulējums gan bija tāds, ka tas nemainīja Neatkarības atjaunošanas juridisko būtību. Taču vienlaicīgi tas bija signāls Maskavai, kas atļāva tai deklarāciju ja ne juridiski, tad vismaz politiski interpretēt sev pieņemamākā veidā. Šis "diplomātiskais reveranss" – tas nebija "reveranss pēc būtības" – tomēr prasīja, lai Latvijas Tautas fronte būtu aktīvāka un radikālāka jaunās valdības sastāva veidošanā.

Taču attiecībā uz jaunās valdības pārņemšanu LTF vadība bija ļoti atturīga. Sākotnēji LTF vadība pat pieļāva iespēju, ka līdzšinējais Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētājs, reformkomunists Vilnis Edvīns Bressis paliek savā amatā. Arī par Augstākās Padomes vadības pārņemšanu nebija skaidrības. Lai gan sākotnēji LTF priekšsēdētājs Īvāns, šķiet, bija ar mieru kļūt par Augstākās Padomes priekšsēdētāju, viņš nosvārstījās, un tad LTF frakcija izvirzīja šajā amatā līdzšinējo priekšsēdētāju, reformkomunistu Anatoliju Gorbunovu. Šī Īvāna atsacīšanās piespieda Godmani uzņemties Ministru Padomes priekšsēdētāja pienākumus. Liekas, ka daudzi Tautas frontes vadītāji toreiz neizprata, ka valdības vadītāja postenis ir stratēģiski svarīgāks un politiski nozīmīgāks, nekā parlamenta priekšsēdētāja amats. 1990. gada 7. maijā apstiprinātā pirmā atjaunotās Latvijas valdība Ivara Godmaņa vadībā bija izteikti tehnokrātiska un politiski visai bāla. Vienīgais izteiktais politiķis blakus Godmanim valdībā bija Jānis Jurkāns, kurš, pārvarot lielu pretestību pašu frakcijā, kļuva par ārlietu ministru. Politiski savas simpātijas Tautas fronteī, nebūdami tās aktīvistī, jau agrāk bija pauduši kultūras ministrs Raimonds Pauls, tieslietu ministrs Viktors Skudra un jaunieceltais izglītības ministrs Andris Piebalgs. Pārējie valdības locekļi bija politiski mazpazīstami latviešu tautības padomju birokrāti, kuri bija izteikuši gatavību jaunajā, bīstamajā situācijā sekot Tautas frontes politikai. Vairāki Godmaņa valdības ministri jau bija ieņēmuši tos pašus

amatus Breša reformkomunistu valdībā. Šī Tautas frontes vadības "minstināšanās" spert politiski loģisko soli un pēc uzvarētām vēlēšanām pārņemt parlamenta vadību un sastādīt savu valdību daļēji izskaidrojama ar zināmu reformkomunistu kultivētā viedokļa dominanti, ka valdībā jābūt "profesionāļiem" – un tie, protams, bija tikai padomju "profesionāļi".¹³ Taču šiem "profesionāļiem" arī nebija nekādas pieredzes demokrātiskas un tiesiskas valsts vadīšanā un administrēšanā – tāpat kā padomju autoritārās administrācijas māku neapguvušajiem Tautas frontes politiķiem. Šī padomju un demokrātiskas valsts izpildvaras atšķirīgo būtību ignorēšana, starp citu, arī bija viens no iemesliem, kas sekmēja padomju valstisko, administratīvo un tiesisko tradīciju pārsakņošanas atjaunotajā Latvijā.

Pēc tam, kad aprīļa beigās Neatkarības atjaunošanas deklarācija LTF frakcijā tika akceptēta galīgajā variantā, Īvāns, Bišers, Bresis un Gorbunovs devās uz Maskavu, lai pirms tās pieņemšanas Augstākajā Padomē informētu par to PSRS Valsts prezidentu Gorbačovu. Šajā tikšanās reizē Gorbačovu tomēr neinteresēja diplomātiskais "pārejas perioda" formulējums, uz ko norādīja Latvijas puses pārstāvji, bet viņš visai strikti noraidīja Latvijas neatkarības ideju pēc būtības.¹⁴

Jaunievelētā Augstākā Padome sanāca uz konstituējošo sēdi 1990. gada 3. maijā. Vispirms tika ievēlēts prezidijs un nokārtotas citas formālītātes. Nākamajā dienā, 1990. gada 4. maijā, Augstākā Padome ar 138 balsīm "par", vienam atturoties – 57 komunistiski interfrontiskās frakcijas "Līdztiesība" deputāti pirms balsošanas bija atstājuši sēžu zāli – pieņēma Deklarāciju par Latvijas Republikas Neatkarības atjaunošanu.¹⁵

Neatkarības deklarācijas juridiskais saturs

Deklarācija par Latvijas Republikas Neatkarības atjaunošanu no visu triju Baltijas valstu dokumentiem par neatkarības atjaunošanu ir visgarākais, bet arī visprecīzāk formulētais dokuments.

To ievada gara preambula ar vēsturisko faktu izklāstu un to juridisko novērtējumu. Tur hronoloģiskā kārtībā vispirms ir minēta Latvijas Republikas nodibināšana 1918. gada 18. novembrī, tās starptautiskā atzišana un Satversmes pieņemšana, pie tam konstatēts, ka Satversme *de iure* ir spēkā līdz šim brīdim. Seko 1940. gada notikumu izklāsts, norādītas juridiski nozīmīgas atsevišķas PSRS

darbības pret Latviju, sākot no ultimatīvās notas ar prasību mainīt Latvijas valdību un PSRS militārās agresijas 1940. gada 17.jūnijā, kas kvalificēta kā starptautisks noziegums, līdz viltus vēlēšanu sarīkošanai 1940. gada 14. un 15. jūlijā. Norādīts, ka šo vēlēšanu rezultātā izveidotā Saeima nepauda Latvijas tautas suverēno gribu un līdz ar to nav bijusi tiesīga izlemt jautājumu par valsts iekārtas grozīšanu un valsts suverenitātes likvidēšanu. No tā izdarīts juridisks secinājums, ka Latvijas Republikas iekļaušana PSRS sastāvā no starptautisko tiesību viedokļa nav spēkā un ka līdz ar to Latvijas Republika joprojām eksistē kā starptautisko tiesību subjekts. Preambulas beigās norādīts uz Latvijas iedzīvotāju līdzšinējām politiskās gribas izpausmēm atjaunot brīvo, demokrātisko un neatkarīgo Latvijas Republiku *de facto*.

Juridiskā dokumentā šādi gari vēsturiski ievadi nav parasti. Tomēr darba grupa pēc ilgākām diskusijām uzskatīja par nepieciešamu sniegt šo garo vēsturisko ievadu, pirmkārt, lai dokumenta

M. Bērsona, B. Koļesņikova foto (KFFDA)

*LR Augstākajā Padomē pēc Neatkarības deklarācijas
pieņemšanas. Deputāti: Odisejs Kostanda, Ģirts Kristovskis,
Tālav Jundzis, Vladlens Dozorcevs.
Rīgā, 1990. gada 4. maijā*

lasītājam izskaidrotu latviešu tautas nacionālās kustības politisko motivāciju atjaunot savu valstisko neatkarību, un otrkārt, lai norādītu uz faktiem, kuru juridiskais izvērtējums loģiski noved pie secinājuma, ka 1918. gadā dibinātā Latvijas Republika pastāv joprojām un Augstākā Padome atjauno šīs valsts suverēno varu. Šis vēsturisko faktu izklāsts pirms dokumenta operatīvās daļas bija vēlams arī tādēļ, ka tie lielā mērā gan laika gaitas ritumā, gan mērķtiecīgās padomju vēstures viltošanas politikas rezultātā bija izslidējuši vismaz no plašākas sabiedrības vēsturiskās apziņas – kā Latvijā (kur šī vēsturiskā apziņa plašākā sabiedrības lokā tika atgūta tikai pēdējo divu gadu laikā), tā Rietumu pasaulē, bet it sevišķi Padomju Savienībā, kur jau toreizējiem laikabiedriem 1939.–1940. gada notikumi tika pasniegti izkropļotā veidā. Bez tam šo faktu atgādinājums deklarācijas preambulā juridiski ievirzīja sekojošo operatīvo lēmumu daļu juridiski "stiprākajā" restitūcijas (tiesiskā pārkāpuma likvidācijas) un nevis tautas pašnoteikšanās tiesību izmantošanas gultnē. Tātad preambulai ar juridiski nozīmīgo vēsturisko faktu konstatējumu ir kā politiski skaidrojoša, tā arī juridiska nozīme sekojošās operatīvās daļas interpretācijai.

Deklarācijas operatīvā daļa sastāv no desmit punktiem, kas formulēti kā Augstākās Padomes lēmumi.

Deklarācijas juridiskais pamats ir tās 1. punkts, uz kura balstās pārējie deviņi punkti. Šajā punktā Augstākā Padome nolemj:

"Atzīstot starptautisko tiesību pamatprincipu prioritāti pār valsts tiesību normām, uzskatīt par prettiesisku PSRS un Vācijas 1939. gada 23. augusta vienošanos un no tās izrietošo 1940. gada 17. jūnija Latvijas Republikas suverēnās valsts likvidēšanu PSRS militārās agresijas rezultātā."

Atzīstot "starptautisko tiesību pamatprincipu prioritāti pār valsts tiesību normām", Augstākā Padome nosaka, ka "valsts tiesību normas" ir juridiski mērojamas ar "starptautisko tiesību pamatprincipu" mērauklām. Abi jēdzieni tomēr prasa tuvāku izskaidrojumu. Jēdziens "starptautisko tiesību pamatprincipi" nav saprotams šaurā, tehniskā nozīmē kā starptautiskajās tiesībās pazīstamie "civilizēto nāciju vispārējie tiesību principi"¹⁶, bet ar tiem deklarācijas kontekstā ir domātas tās dažādos starptautisko tiesību avotos ietvertās normas, kas saskaņā ar starptautisko tiesību teoriju ir "spēcīgākas" par valsts nacionālajām tiesībām. Tās ir t.s. *jus cogens* normas.¹⁷ Pie tām jau 1940. gadā piederēja arī vispārējs prettiesiskas okupācijas un aneksijas aizliegums¹⁸, kā arī aiz-

liegums prettiesiski lauzt starptautiskus līgumus (princips *pacta sunt servanda*)¹⁹. Ar "valsts tiesību normām" savukārt ir domātas jebkuras valsts, tātad arī Padomju Savienības nacionālās tiesību normas pretstatā starptautiskajām tiesību normām.

Tātad deklarācijas 1. punkts vispirms nosaka pamatprincipu, ka valsts nacionālās tiesību normas ir mērāmas ar kritērijiem, kas nosaka visām valstīm obligātās starptautisko tiesību normas (*jus cogens* normas), kas šeit vispārīgi apzīmētas par "starptautisko tiesību pamatprincipiem". Pārbaudot šo atbilstību, tiek noskaidrots attiecīgo nacionālo tiesību normu tiesiskums vai prettiesiskums.

Šajā pašā punktā Augstākā Padome, piemērojot šos starptautisko tiesību pamatprincipus, konstatē, ka 1939. gada 23. augusta PSRS un Vācijas vienošanās (Molotova-Ribentropa pakts) ir bijis prettiesisks un līdz ar to prettiesiska ir PSRS rīcība, kas izriet no šīs vienošanās – Latvijas suverēnās varas likvidēšana 1940. gada 14. jūnijā.

Tātad deklarācijā tiek pārstāvēta juridiska pozīcija, ka ar 1940. gada 17. jūniju, PSRS bruņotajiem spēkiem iejot Latvijas teritorijā, Latvijā valsts vara vairs nebija suverēna starptautisko tiesību nozīmē.²⁰ No tā izriet, ka visi turpmākie tiesību akti, kurus līdz pat Latvijas oficiālajai pievienošanai Padomju Savienībai 1940. gada 5. augustā ir izdevusi formāli tālākpastāvošā Latvijas valsts vara, pēc būtības nav uzskatāmi par Latvijas, bet gan par – prettiesiskiem – PSRS valsts varas aktiem Latvijas teritorijā, jo šie akti izdoti prettiesiska spiediena un draudu rezultātā. Šāda nostādne balstās uz starptautiskajās tiesībās atzītajām tiesībām cietušajai pusei apstrīdēt savas gribas izpausmi, ja tā panākta prettiesisku spaidu vai draudu rezultātā.

Līdz ar to deklarācijas 1. punkts ir pamats Latvijas oficiālajai valststiesiskai doktrīnai par 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas nepārtraukto valststiesisko kontinuitāti.

Deklarācijas 2. punkts īpaši izceļ viltus vēlēšanās ievēlētās Tautas Saeimas 1940. gada 21. jūlija deklarāciju "Par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā" un pasludina to par spēkā neesošu kopš pieņemšanas brīža. Tādējādi tiek pasvītrots, ka PSRS 1940. gada 5. augusta likums par Latvijas uzņemšanu Padomju Savienības sastāvā no starptautisko tiesību viedokļa uzskatāms par vienpusīgu aneksijas aktu, jo tam nav korespondējošas Latvijas suverēnās valsts varas gribas izpausmes. Šim punktam ir vienīgi deklaratīvs raksturs, jo tā saturs jau loģiski

izriet no 1. punkta, kas nosaka, ka Latvijai vairs nebija savas suverēnās valsts varas kopš 1940. gada 17. jūnija.

Deklarācijas 3. punkts atjauno Satversmi kā Latvijas pamatlikumu. Turpretim 4. punkts uzreiz aptur Satversmes darbību, izņemot 1., 2., 3. un 6. pantu, kas ir Latvijas valsts konstitucionālo tiesību pamats un kuru saskaņā ar Satversmes 77. pantu var grozīt tikai tautas nobalsošanā. Šīs konstrukcijas – vispirms atjaunot Satversmes darbību pilnā apjomā un tad apturēt tās lielākās daļas darbību – jēga bija uzsvērt Latvijas demokrātiskā pamatlikuma – Satversmes nozīmi kā Latvijas valststiesisko pamatu pretstatā Latvijas PSR konstitūcijai.

Līdzīgi rikojās arī Lietuvas Augstākā Padome, 1990. gada 11. martā atjaunojot Lietuvas 1938. gada 12. maija konstitūciju, vienlaicīgi apturot to konstitūcijas daļu darbību, kuras regulē valsts institūciju darbību, un atstājot spēkā tos pantus, kuri nosaka valsts konstitucionāli tiesisko pamatu.²¹ Igaunija turpretī 1990. gada 8. maijā jau no paša sākuma atjaunoja tikai tos Igaunijas 1938. gada konstitūcijas pantus, kuri nosaka valsts konstitucionāli tiesisko pamatu.²²

No Latvijas konstitucionālo tiesību viedokļa Augstākā Padome bija tiesīga atjaunot Satversmes darbību, jo prettiesiski apturētās Satversmes darbības atjaunošana ir jebkuras varas institūcijas pienākums, kura Latvijas valstī realizē valsts varu. Problemātiskāka turpretī no pirmā acu uzmetiena varētu likties Satversmes lielākās daļas darbības apturēšana deklarācijas 4. punktā. Satversme šādu darbības apturēšanu neparedz. Tādēļ no tīri formālā viedokļa korektāk būtu bijis no paša sākuma atjaunot tikai Satversmes 1., 2., 3. un 6. pantu darbību, kā tas arī bija paredzēts dokumenta sākotnējā variantā²³ un kā vēlāk analogi rikojās Igaunija. Taču deklarācijas 3. un 4. punkti veido vienotu juridisku noregulējumu, kura būtība ir tā, ka Augstākā Padome pagaidām atjauno tikai Valsts konstitucionāli tiesiskā pamata – tāpat 1., 2., 3. un 6. pantu – darbību.

Tas nozīmē, ka Augstākā Padome prettiesiski apturētās Satversmes darbību atjauno pakāpeniski, sākot ar Satversmē noteikto valsts konstitucionāli tiesisko pamatu. Uz šādu pakāpenisku atjaunošanu tā bija tiesīga, jo Satversmes atjaunošana pilnā apmērā prasīja izdarīt radikālus valstiski institucionālus pārkārtojumus atbilstoši Satversmes prasībām, kas nebija paveicami vienā dienā. Turpretī Satversmes konstitucionāli tiesiskais pamats, kura centrā-

lais noteikums savukārt ir Satversmes 1.pants, kas nosaka ka "Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika", varēja stāties spēkā tūlīt, jo no tā izrietošie principi noteica Latvijas varas orgāniem saistošas vadlīnijas sekojošajiem valstiski institucionālajiem un politiskajiem pārkārtojumiem ceļā uz Satversmes atjaunošanu pilnā apjomā.

Deklarācijas 4. punkta beigās saistībā ar Satversmes 6. pantu īpaši ir atrunātas Saeimas vēlēšanas – tās var notikt, tikai atjaunojoties neatkarīgās Latvijas valsts varas un pārvaldes struktūrām, kuras garantētu brīvu vēlēšanu norisi. Ar šo atrunu ir mēģināts novērst manipulētu Saeimas vēlēšanu iespējas, kas toreizējos vēsturiskos apstākļos bija reāli draudi. Tā, piemēram, Saeimas vēlēšanas, kurās līdzīgi kā Augstākās Padomes vēlēšanās piedalītos arī PSRS pilsoņi un padomju okupācijas armija, nebūtu uzskatāmas par brīvām vēlēšanām deklarācijas 4.punkta izpratnē.

Deklarācijas 4.punkts līdz ar to noteica faktisku pārejas periodu līdz Satversmes atjaunošanai pilnā apmērā, kurā vispirms būtu jāveic valstiski institucionālas reformas, likvidējot padomju un izveidojot demokrātiskajai Satversmei atbilstošas valsts struktūras, jānodrošina iedzīvotājiem demokrātiskās tiesības un brīvības un jānodrošina brīvas Saeimas vēlēšanas.

Deklarācijas izstrādātāju vairākums tobrīd uzskatīja, ka Satversme būtu jāpieņem jaunā redakcijā. Deklarācijas 7.punkts tādēļ paredzēja izveidot attiecīgu komisiju, kas izstrādātu tādu Satversmes redakciju, kas "atbilstu Latvijas pašreizējam politiskajam, ekonomiskajam un sociālajam stāvoklim". Problemātisks tomēr paliek jautājums, vai Augstākā Padome, kas nebija ievēlēta brīvās un demokrātiskās vēlēšanās, bija tiesīga grozīt Satversmi, ko saskaņā ar Satversmes 76. pantu ir tiesīga brīvās un demokrātiskās vēlēšanās ievēlētā Saeima.

Noteikums par Satversmes jaunas redakcijas izstrādāšanu izskaidrojams ar toreiz vēl ļoti miglainajiem priekšstatiem par demokrātiju un it sevišķi klasiski demokrātiskas konstitūcijas loģiku. Daudzi uzskatīja Satversmi par "novecojušu", kura būtu jāpietuvina esošajai situācijai – tāpat starplaikā izdarītajiem padomju pārkārtojumiem politiskajā, ekonomiskajā un sociālajā sfērā. Tikai laika gaitā nostiprinājās atziņa, ka šāda "pietuvināšana" faktiski nozīmētu padomisko elementu uzņemšanu Satversmē, kas tikai kavētu demokrātijas attīstības procesu. Ar to, protams, nav teikts, ka diskusijas par Satversmi – kas izstrādāta Šveices joprojām vēl spēkā esošās 1848.

gada konstitūcijas ietekmē un kas nosaka Latvijas valsts iekārtu kā klasisko parlamentāro demokrātiju ar stipriem tiešās demokrātijas elementiem – nebūtu nepieciešamas. Taču, lai Satversmes grozījumi patiešām stiprinātu tās noteikto demokrātisko iekārtu, bet nevis konservētu padomiskos elementus vai uzņemtu nepārdomātus, ar Satversmes loģiku grūti savienojamus noteikumus, attiecīgiem priekšlikumiem būtu jābūt dziļi pārdomātiem un jābalstās uz nopietnu demokrātiskas un tiesiskas valsts funkcionēšanas mehānismu, kā arī uz specifisko postsociālistiskās sabiedrības procesu analīzi. Šāda izpratne toreiz vēl katrā ziņā neeksistēja. To apzinoties, galvenokārt pateicoties 1991. gada novembrī nodibinātās frakcijas "Satversme" spiedienam, Augstākā Padome Satversmi negrozīja, un tā 1993. gada 6. jūlijā tika atjaunota pastāvošajā redakcijā.

Deklarācijas 5.punkts noteica "pārejas periodu" līdz Latvijas suverēnās valsts varas faktiskajai atjaunošanai, kas beigtos ar Saeimas sasaukšanu. Līdz tam brīdim par Latvijas augstāko valsts varas orgānu tika pasludināta Augstākā Padome.

Noteikums par pārejas periodu parādījās pašā deklarācijas izstrādes procesa beigās. Tas īsti neiederējās visā deklarācijas kontekstā. Tam par paraugu bija Igaunijas 1990. gada 30. marta likumā par Igaunijas valstisko statusu noteiktais pārejas periods.²⁴ Kā jau teikts, šim noteikumam bija vairāk diplomātisks raksturs, lai neizraisītu pārlieku lielu spriedzi attiecībās ar Maskavu.

Šis ir visapstrīdētākais Deklarācijas noteikums. "Pārejas perioda" traktējums bija daudznozīmīgs. No vienas puses, attiecībā uz valststiesisko pusi pārejas periods bija loģiski nepieciešams līdz brīvās un demokrātiskās vēlēšanās ievēlētās Saeimas sanāksšanai. Tas izriet jau no deklarācijas 4.punkta. Taču, no otras puses, "pārejas periods" bieži tika traktēts arī kā pārejas process uz pilnīgu neatkarību no PSRS. Lai arī tas atbilda faktiskajai situācijai, šāda "pārejas perioda" interpretācija bija bīstami tuvu PSRS valsts varas klātbūtnes juridiskai akceptēšanai šī procesa laikā. Tā kā šāda interpretācija bija pretrunā ar Deklarācijas 4.punktā atjaunoto Satversmes 1.pantu, kas nosaka, ka Latvija ir "neatkarīga" valsts, tad šāda interpretācija ir jākvalificē kā juridiski nepieļaujama. Deklarācijas 5.punkts tika izslēgts ar 1991. gada 21. augusta konstitucionālo likumu par Latvijas Republikas valstisko statusu.²⁵

Deklarācijas 6.punkts noregulēja tiesību normu darbību līdz Saeimas sanāksšanai. Saskaņā ar šo punktu, lai tūlīt nerastos juridiskais vakuums, varēja joprojām ievērot piemērotas Latvijas

PSR konstitūcijas un citas tiesību normas, ciktāl tās nav pretrunā ar Satversmes 1., 2., 3. un 6.pantu. PSRS federālās tiesību normas turpmāk vairs pielietot nedrīkstēja. Līdz ar to atjaunotā Latvija "startēja" kā pie socialistiskā tiesību loka piederīga tiesību sistēma, kas laika gaitā sāka pāriet uz kontinentālās Eiropas tiesību sistēmu. Deklarācijas 6.punkts paredzēja arī Konstitucionālās tiesas izveidi, kas faktiski tika izveidota tikai 1996. gadā.

Deklarācijas 8.punkts garantēja visiem Latvijas iedzīvotājiem, arī PSRS pilsoņiem, "visas sociālās, ekonomiskās un kultūras tiesības, kā arī politiskās brīvības, kuras atbilst vispārātzītām starptautiskām cilvēktiesību normām". Šis punkts jāredz kontekstā ar tajā pašā dienā – 1990. gada 4. maijā – pieņemtu otru deklarāciju par Latvijas pievienošanos starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos²⁶, kurā uzskaitīts 51 starptautists dokuments, kuriem Latvija "pievienojas", t.i., pasludina par sev saistošiem. Ar to tiek noteikts Latvijas iestādēm un tiesām saistošs cilvēktiesību standarts, kuru vēlāk papildināja 1991. gada 10. decembra konstitucionālais likums par Cilvēka un pilsoņa tiesībām un pienākumiem.²⁷ Taču faktiski atbilstoši padomju juridiskajai izpratnei Latvijas iestādes un tiesas cilvēktiesību normas turpināja uzskatīt par deklaratīviem dokumentiem un līdz pat šodienai tās praktiski nepielieto konkrētu juridisku gadījumu risināšanā, kā tas būtu jādara tiesiskā valstī.

Deklarācijas 9.punkts nosaka, ka Latvijas attiecības ar PSRS veidojamas uz 1920. gada 11. augusta miera līguma pamata. Tas, protams, attiecas arī uz PSRS tiesisko mantinieci – Krieviju. Tas nozīmē, ka tik ilgi, kamēr šis deklarācijas punkts nav atcelts, Latvija visas līgumattiecības ar Krieviju var veidot vienīgi tā, lai šie jaunākie līgumi nebūtu pretrunā ar 1920. gada miera līgumu. Šis punkts ir sevišķi svarīgs Abrenes jautājuma risināšanā.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Sal., piemēram: Latvijas PSR vēsture, red. A. Drīzulis, Rīga 1967. Par latviešu padomju vēsturnieku manipulācijas metodēm skat. arī: Jānis Arveds Trapāns: *Die Geschichtsmodifizierung in Lettland nach dem Vorbild Moskaus / Vēstures modifikācija Latvijā*

pēc Maskavas parauga /, in: *Acta Baltica*, XXI (1981), S. 216ff.; Egil Levits: *Der politische Konflikt zwischen dem sowjetischen Herrschaftsanspruch und den nationalen Selbstbestimmungsbestrebungen in Lettland / Politiskais konflikts starp padomju kundzības pretenzijām un nacionālās pašnoteikšanās centieniem Latvijā /*, Marburg: *Dokumentation Ostmitteleuropa*, 1988, Nr. 5–6; S. 46ff.

² Sal., piemēram, jau Trešās atmodas laikā "pretpropagandas" nolūkos izdotos vēsturiski politiskos izdevumus: Neatkarīgā Latvija – kāda tā bija. Sastādītāji – P. Ducmanis, H. Kreicbergs. Rīga, 1987; Dokumenti stāsta – Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas. Redkolēģija – A. Drīzulis, V. Karaļuns, M. Rasa, I. Ronis. Sastādītājs – V. Bērziņš. Komentāru autori – V. Bērziņš, I. Ronis. Rīga, 1988; izdevumu sērija Latvijas likteņgadi. I – IV. Rīga, 1987 – 1990. Redakcijas kolēģija – Ļ. Zile, I. Daudišs, E. Pelkaus (IV izdevumam arī L. Dribins); autori – L. Dribins, O. Niedre, E. Pelkaus, J. Rieksitiņš, Ē. Žagars, V. Karaļuns, I. Kapeniece, I. Pinksis, J. Šteimanis, M. Virsis, I. Apine, V. Blūzma, V. Krūmiņš. Šī četru brošūru sērija savdabīgi parāda ideoloģisko atmiekšķēšanās procesu latviešu padomju vēsturnieku vidū, kuriem padomju režīma leģitimēšanā okupācijas periodā bija ierādīta nozīmīga loma. Ja sērijas pirmais izdevums, kurš iznācis 1987. gadā, vēl satur tīru "pretpropagandu" (piemēram, Ē. Žagara raksts – *Revolucionārās krīzes nobriešana Latvijā un 1940. gada sociālistiskās revolūcijas uzvara*), tad sērijas nākamajos izdevumos arvien vairāk atklājas zinātniskiem kritērijiem neatbilstošā, ideoloģiskā padomju vēstures koncepta erozija, kuras rezultātā vēsturisko faktu vērtējumā, no šodienas viedokļa raugoties, visai dīvainā veidā jaucas padomju koncepta "bloki" ar līdz tam no šī koncepta "izslēgto" faktu recepciju un to nedrošiem jaunnovērtēšanas mēģinājumiem. Sērijas IV izdevumā, kurš iznācis 1990. gadā, šī padomju pseidovēstures konceptuālā struktūra jau lielā mērā ir salauzta, un autori (I. Apine, L. Dribins, V. Krūmiņš, V. Blūzma), lai gan dažkārt vēl padomju stereotipu slīdēs (V. Krūmiņš par 1959. gadu Latvijā: *Pēc Komunistiskās partijas XX kongresa "savienoto republiku ekonomiskā un politiskā patstāvība atbilstoši V.I. Ļeņina novēlējumiem kļūva par īstenību"*) mēģina izprast līdz šim noklusētos un sagrozītos Latvijas jaunāko laiku vēstures notikumus.

³ Par latviešu padomju nacionālās elites lomu padomju sistēmā salīdz. Egil Levits: *National Elites and their Political Function within the Soviet System: The Latvian Elite* (Nacionālās elites un

viņu funkcijas padomju sistēmā: *Latviešu elite*), in: *Journal of Baltic Studies*, Vol. XVIII, No. 2, Summer 1987, pp.176; *Regional Identity under Soviet Rule: The Case of the Baltic States*, ed. by Dietrich A. Loeber, V. Stanley Vardys, Laurence P.A. Kitching, Hackettstown, N.J., 1990, pp.53.

⁴ No visiem atjaunotās Latvijas valsts valdības locekļiem 1990. – 1997. tikai divi ir bijušie pilsoņu tiesību cīnītāji (*Juris Viņķelis, veselības valsts ministrs 1995. – 1997. un Olafs Brūveris, Ārlietu ministrijas Parlamentārais sekretārs 1996. – 1997., kopš 1997. viņš ir Valsts Cilvēktiesību biroja direktors*), no valsts augstākajām amatpersonām – tikai viens (*Oļegs Batarevskis, Tieslietu ministrijas valsts sekretārs 1993. – 1994.*). Vairāki bijušie pilsoņu tiesību cīnītāji ir bijuši parlamenta deputāti.

⁵ *Latvijas Tautas Fronte. Gads pirmais. Rīga, 1989, 253. lpp.*

⁶ Redzamākais solis šajā netiešajā koalīcijā starp mēreni noskaņoto Latvijas Tautas frontes daļu un Latvijas Komunistiskās partijas reformistisko spārnu bija LTF Tautsaimniecības komitejas priekšsēdētāja Arņa Kalniņa (PSKP biedra) iecelšana par LPSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieku 1989. gada 28. decembrī. Arī Lietuvas Sajūža pārstāve Kazimira Prunskiene un Igaunijas Tautas frontes pārstāvis Edgars Savisārs 1989. gada beigās kļuva par Lietuvas un Igaunijas komunistisko valdību vadītāju vietniekiem. Tomēr atšķirībā no Prunskienes un Savisāra Kalniņš kā LTF pārstāvis komunistiskajā LPSR valdībā nekādu politisku profilu necentās attīstīt.

⁷ Tuvāk par šiem konceptiem skat.: *Egils Levits: Latvijas Republika vai Latvijas PSR? Kam pieder Latvijas zelts*. Avots, 1990, Nr. 5, 53. un turpm. lpp.; *Egils Levits: Pamatnācījas tiesības uz pašnoteikšanos un tautu grupu nacionāli kulturālas tiesības no starptautisko tiesību viedokļa*. *Literatūra un Māksla*, 1989, 23. aug.; *Egils Levits: Latvijas tiesiskais statuss un 18. marta vēlēšanas*. *Literatūra un Māksla*, 1990, 24. febr.

⁸ Oficiālais teksts: *Ведомости Верховного Совета и Правительства Литовской Республики*, 1990, Nr. 9, Pos.222; latviskais tulkojums: *Cīņa*, 14.3.1990.

⁹ Vēlāk, 1990. gada 29. jūnijā, Lietuvas Augstākā Padome Maskavas masīvā spiediena rezultātā patiešām noteica 1990. gada 11. marta akta "100 dienu moratoriju no sarunu uzsākšanas par neatkarīgas Lietuvas valsts atjaunošanu". 1990. gada 29. jūnija lēmuma teksts: *The Road to Negotiations with the USSR*, Vilnius

1990, pp.72. Taču, tā kā šādas sarunas ar PSRS oficiāli uzsāktas netika, tad šis "moratorijs" formāli nekad nestājās spēkā.

¹⁰ Autora piezīmēs ir saglabājies šāds pirmais Deklarācijas pirmais variants, datēts ar 1990. gada 23. martu:

Latvijas Republikas Augstākā Padome nolemj:

1. Atzīt starptautisko tiesību pamatnormu (jus cogens normu) prioritāti pār valststiesību normām.

2. Balstoties uz šīm starptautisko tiesību pamatnormām, konstatēt, ka 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas suverēnās valsts varas likvidēšana PSRS agresijas rezultātā 1940. gada 17. jūnijā un visi tālākie padomju okupācijas režīma akti ir bijuši prettiesiski un ka līdz ar to Latvijas Republika kā starptautisko tiesību subjekts de iure nepārtraukti turpina eksistēt.

3. Atjaunot 1922. gada 15. februāra Satversmē noteikto Latvijas valsts konstitucionāli tiesisko pamatu – Satversmes 1., 2., 3. un 6.pantu – darbību visā Latvijas Republikas teritorijā. Saeimas vēlēšanas izvedamas nekavējoties, tiklīdz apstākļi pieļauj brīvu un demokrātisku vēlēšanu norisi.

4. Noteikt, ka līdz brīvi, demokrātiski un saskaņā ar Satversmes 6.pantu ievēlētās Saeimas sanāksšanai uz savu pirmo sēdi likumdevēja vara kā augstākam valsts varas orgānam Latvijas Republikas teritorijā pieder vienīgi Latvijas Republikas Augstākajai Padomei.

5. Noteikt, ka, līdz Saeima atjauno Satversmi pilnā apjomā, Latvijas PSR konstitūcija un citi Latvijas PSR likumdošanas akti, ciktāl tie nav pretrunā ar Satversmes 1., 2., 3. un 6.pantu un netiek atcelti, ir uzskatāmi par spēka esošiem. Strīdus gadījumus izšķir Latvijas Republikas Konstitucionālā tiesa.

6. Atzīt un ievērot visu Latvijas Republikas iedzīvotāju cilvēktiesības atbilstoši vispārātzītām starptautisko tiesību normām.

Šajā sākotnējā variantā vēlākais "pārejas periods" vēl nebija paredzēts. Arī demokrātiskās Satversmes atjaunošana pilnā apjomā bija paredzēta pēc Saeimas vēlēšanām negrozītā veidā (kā tas patiešām arī notika), taču apspriešanas gaitā tika izvirzīta prasība sagatavot jaunu Satversmes redakciju. Trūka arī garā, vēstures notikumus skaidrojošā preambula.

¹¹ Skat. Tālavas Jundzis. Tiesību reformas un to loma neatkarības atjaunošanā. Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1995, Nr. 2, 147. lpp.

¹² Oficiālais teksts: Ведомости Верховного Совета и Правительства Эстонской Республики, 1990, Nr. 12.

¹³ Dainis Īvāns. Gadījuma karakalps. Rīga, 1995, 270. lpp.

¹⁴ Turpat, 271. lpp.

¹⁵ Oficiālais teksts: Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr.20.

¹⁶ Sal. 1945. gada 26. jūnija Hāgas Starptautiskās tiesas statūtu 38.p. 1. daļas 3.punktu: "General principles of law, recognized by civilized nations".

¹⁷ Šo rindiņu autors aprīļa sākumā piedāvāja sekojošu tiesiski skaidrāku un paplašinātu formulējumu: "... Atzīstot starptautiskajās tiesībās noteikto ārpus valstu dispozīcijas stāvošo tiesību normu (jus cogens), kā arī starptautisko paražu tiesību un vispāratzīto starptautisko tiesību principu prioritāti pār valsts tiesībām...". Šajā uzskaitījumā bez jus cogens normām bija ietvertas arī starptautiskās paražu tiesības 1945. gada 26. jūnija Hāgas Starptautiskās tiesas statūtu 38.panta 1. daļas b.punkta izpratnē un jau minētie tiesību principi 38.panta 1. daļas c.punkta izpratnē. Šis priekšlikums tika noraidīts bez īpašām diskusijām kā pārāk komplicēts. Ar "starptautisko tiesību pamatprincipiem" darba grupa saprata tās starptautisko tiesību normas, kuras ir "spēcīgākas" par PSRS konstitucionālo tiesību normām, kuras nosaka, ka Latvija ir PSRS sastāvdaļa. Tātad faktiski ar šo formulējumu ir domātas tikai jus cogens normas.

¹⁸ Par šo jautājumu Baltijas valstu kāzusa kontekstā skat. Boris Meissner: Die Sowjetunion, die baltischen Staaten das Völkerrecht / Padomju Savienība, Baltijas valstis un starptautiskās tiesības / Köln, 1956, S. 286ff.

¹⁹ Jāievēro, ka PSRS ar savu rīcību pret Latviju 1940. gada vasarā ir prettiesiski lauzusi veselu rindu multilaterālu un bilaterālu līgumu, skat. šīs grāmatas 9.–20. lpp.

²⁰ No tiesiskā viedokļa precīzāk šo jautājumu iztīrā Dītrihs Andrejs Lēbers, šīs grāmatas autors, kurš nonāk pie diferencētāka rezultāta.

²¹ 1990. gada 11. marta likums par Lietuvas 1938. gada 12. maija konstitūcijas darbības atjaunošanu (Ведомости Верховного Совета и Правительства Литовской Республики, 1990, Nr. 14, Pos. 223).

²² Igaunijas 1990. gada 8. maija likums par Igaunijas simboliku (Ведомости Верховного Совета и Правительства Эстонской Республики, 1990, Nr.14, Pos. 239).

²³ Sal. 10.piezīmi.

²⁴ Ведомости Верховного Совета и Правительства Эстонской Республики, 1990, Nr. 12, Pos. 180.

²⁵ Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr.4.

²⁶ Turpat, 1990, Nr.20.

²⁷ Turpat, 1992, Nr.4.

Neatkarības valsts aparāta veidošana un tiesību reformas

Pēc Neatkarības paselšanās 1990. gada 4. maijā tika sākta reformu īstenošana un neatkarības valsts aparāta veidošana. Tiesību aparāta veidošana sākās ar tiesību institūciju izveidošanu un darbību. Dots skaidrojums, kā radīt institūciju, kas bija jāveic pārticība, to tika pabeigta izstrādājot neatkarības valsts iestādes (piemēram, Tautas kontrole), citas jebkādas (pirmaizdevums, milicija, prokurātūra, tiesa) un valsts aparāta pilnā mērā (piemēram, izdevumi, sabiedrība). Vienlaikus bija jāsamērījās ar virkni jau iepriekš pastāvošo institūciju pakārtotā valsts aparāta iestāžu realizācijai. Latvijas iestādes, no kurām lielākā daļa bija Valsts drošības komisija, tika struktūras un organizācijas veidus Latvijas iestāžu un iestāžu.

Tiesību aparāta veidošana un tiesību reformas

Latvijas Republikas Augstākā Padome bija atbildīga valsts aparāta veidošanā, tiesību aparāta un likumlietu administrācijā. Tā veidoja iedzīvotājus, kas bija jāveic tiesību reformas, to īstenošanas prasībām, kas bija jāveic. Latvijas iestāžu aparāta veidošana sākās ar tiesību aparāta veidošanu, kas bija jāveic. Tiesību aparāta veidošana sākās ar tiesību aparāta veidošanu, kas bija jāveic.

III

DIVVALDĪBAS PERIODS

1990. gada 4. maijs –
1991. gada 21. augusts

1990. gada 4. maijā Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma sīktdrošumu, kas bija jāveic. Tiesību aparāta veidošana sākās ar tiesību aparāta veidošanu, kas bija jāveic. Tiesību aparāta veidošana sākās ar tiesību aparāta veidošanu, kas bija jāveic.

Augstākā Padome pieņēma sīktdrošumu, kas bija jāveic. Tiesību aparāta veidošana sākās ar tiesību aparāta veidošanu, kas bija jāveic. Tiesību aparāta veidošana sākās ar tiesību aparāta veidošanu, kas bija jāveic.

* Gal. 10 pielikums

* *Latvian Republicary Council & Parliamentary Committee*
Proceedings, 1990, Nr. 12, Pus. 158.

* *Latvian Republicary Congress Proceedings on Valdības Zinātņu*
1991, Nr. 4.

* *Tarpat*, 1990, Nr. 30.

* *Tarpat*, 1992, Nr. 12.

III

DIVVALDĪBAS PERIODS

1990. gada 4. maijs -

1991. gada 31. augusts

Neatkarīgas valsts aparāta veidošana un tiesību reformas

Pēc Neatkarības pasludināšanas 1990. gada 4. maijā tiesību reformu svarīgākais un neatliekamākais uzdevums bija nodrošināt tiesisko bāzi neatkarību atguvušās valsts institūciju izveidošanai un darbībai. Dažu okupācijas laikā radīto institūciju darbība bija jāpārtrauc, jo tās nebija izmantojamas neatkarīgas valsts interesēs (piemēram, Tautas kontrole¹), citas jāreorganizē (pirmāmkārtām, milicija, prokuratūra, tiesa) un vēl citas jārada pilnīgi no jauna (piemēram, muita, robežapsardze). Vienlaikus bija jāsamierinās ar virkni jau iepriekš pieminēto PSRS tiešā pakļautībā esošo represīvo iestāžu funkcionēšanu Latvijas teritorijā, no kurām bīstamākā bija Valsts drošības komiteja ar savām struktūrām un aģentu tīklu visos Latvijas rajonos un pilsētās.²

Tiesībaizsardzības iestāžu reforma

Latvijas Republikas Augstākā Padome bija iecerējusi veltīt lielu vērību tiesiskās kārtības un likumības nodrošināšanai. To nevarēja izdarīt bez plašas tiesībaizsardzības iestāžu reformas, to autoritātes paaugstināšanas sabiedrībā. Lai arī šajās iestādēs, īpaši milicijā, strādājošo vidū bija daudz darbinieku, kuri Latvijā bija iebraukuši nesen – tikai 80. gados, neprata valsts valodu un nereti šaubas izraisīja viņu lojalitāte pret neatkarību atguvušo Latvijas valsti, tomēr tie bija profesionāli sagatavoti cilvēki, kuru masveidīga nomaiņa paralizētu tiesībsargāšanas iestāžu darbu. Turklāt tas radītu paaugstinātu politisko spriedzi un nodrošinātu šo institūciju pāreju pilnīgā PSRS pakļautībā. Tāpēc tūlīt pēc Deklarācijas pieņemšanas par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu – 1990. gada 4. maijā Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma aicinājumu tiesībaizsardzības iestāžu darbiniekiem, kurā cita starpā bija teikts: “Līdzšinējā darbība tiesībaizsardzības iestādēs, ja vien tā veikta likuma robežās, nevar būt par pamatu darbinieku tiesību ierobežošanai. Piemērotība ieņemajam amatam nosakāma, vadoties nevis no tautības, politiskās pārliecības vai piederības partijai, bet gan no profesionālās sagatavotības.”³

Augstākā Padome vienlaikus uzsāka arī tiesībaizsardzības iestāžu un citu valsts struktūru depolitizāciju.⁴ 1990. gada 26. jūnijā pieņemtā lēmuma pirmajā punktā bija noteikts, ka Latvijas Repub-

likas prokuratūrā, Valsts drošības komitejā, Latvijas Republikas Radio un televīzijas komitejā, Tieslietu ministrijā, Iekšlietu ministrijā un tām pakļautajās iestādēs, kā arī tiesās, Latvijas Telegrāfa aģentūrā (LETA) un Latvijas Republikas AP un valdības laikraksta redakcijā nedrīkst izveidot un darboties sabiedriski politisko organizāciju un partiju pirmorganizācijas. Minēto iestāžu vadītājiem tika uzlikts par pienākumu uz amata pildīšanas laiku apturēt savu darbību partijā vai sabiedriski politiskā organizācijā.⁵ Pasākumi šajā jomā bija ļoti nozīmīgi, lai mazinātu Komunistiskās partijas ietekmi un vienotas, nedalāmas impērijas aizstāvju iespējas.

Problēmas radīja Latvijas PSR prokuratūra, kuras vadītājs Valentīns Daukšis un neliela daļa darbinieku neatzina 4. maija Deklarāciju, bet turpināja pildīt PSRS ģenerālprokurora norādījumus. LR AP pārstāvju sarunas Maskavā ar PSRS prokuratūras vadītājiem 1990. gada jūnijā un kompromisa piedāvājumi šīs problēmas risināšanai nesauņēma ne mazāko ieinteresētību un atbalstu. Līdz ar to Latvijā sākās priekšdarbi neatkarīgas prokuratūras izveidošanai. Šajā procesā pirmais un svarīgākais uzdevums bija jauna likuma izstrādāšana, kas arī īsā laikā tika sagatavots.

Latvijas Republikas prokuratūra tika izveidota 1990. gada 26. septembrī, pieņemot likumu "Par prokurora uzraudzību Latvijas Republikā" un ieceļot par Latvijas Republikas ģenerālprokuroru pieredzējušu juristu un vecās prokuratūras darbinieku Jāni Skrastiņu, par vietniekiem Aļģi Raupu un Edvīnu Ziediņu (vēlāk arī Jāzepu Ancānu). Pieņemtais likums vēl lielā mērā balstījās uz padomju izpratni par prokuratūru, taču tā galvenais uzdevums bija radīt tiesiskus priekšnoteikumus jaunās prokuratūras darbības uzsākšanai. Neatkarīgās valsts prokuratūras izveidošanu krasi negatīvi uztvēra PSRS vadītāji. PSRS ģenerālprokurors nāca klajā ar paziņojumu par šīs prokuratūras izveidošanas nelikumību un uzdeva Latvijas PSR prokuroram V. Daukšim turpināt darbu, kas noveda pie divu prokuratūru pastāvēšanas Latvijā. OMON vienības kaujinieku apsardzībā Latvijas PSR prokuratūra, kuras tiesiskumu neatzina LR AP, destabilizēja politisko situāciju valstī un vairoja jukas tiesību institūciju sistēmā. Piemēram, tiesas, kuras pilnībā saglabāja uzticību atjaunotajai valstij, nevarēja izskatīt lietas un citus materiālus, kuri tika saņemti no šīs nelikumīgi funkcionējošās institūcijas. Tāda situācija saglabājās līdz pat 1991. gada augusta pučam.

Aizkavējusies bija milicijas darba reorganizācija. Tajā darbu turpināja samērā liels skaits personu, kuru lojalitāte Latvijas

neatkarībai bija apšaubāma. Visnopietnākā situācija bija Rīgā, kur milicija jau 1990. gada maijā paziņoja, ka neatbalsta 4. maija Deklarāciju, kā arī janvāra kritiskajās dienās, kad tikai ar grūtībām izdevās atrast dažus miličus, kuri bija gatavi apsargāt Augstākās Padomes ēku. Bija pienācis laiks mainīt ne tikai milicijas nosaukumu, bet arī tās darba saturu un paredzēt atbilstošu tiesisko regulējumu. Darba grupa Iekšlietu ministra pirmā vietnieka Zenona Indrikova vadībā izstrādāja likumprojektu *Par policiju*, kuru pēc samērā ilgām un plašām debatēm, kurās nereti virmoja politiskās kaislības (sākot jau ar jautājumu par milicijas pārdēvēšanu par policiju), Augstākā Padome tomēr pieņēma 1991. gada 4. jūnijā.

Likums nostiprināja patstāvīgu valsts policijas iestāžu sistēmu rajonos un pilsētās, paredzot, ka tās sastāvā ietilpst kārtības policija un kriminālpolicija. Daudz strīdu izraisīja likumprojekta autoru priekšlikums blakām valsts policijai radīt arī municipālo policiju.⁷ Tomēr beigu beigās Augstākās Padomes deputāti piekrita piešķirt pašvaldībām tiesības izveidot pašvaldību policiju gadījumos, kad tās to vēlas. Likums arī atbrīvoja policiju no virknes neraksturīgu funkciju, kuras līdz tam veica milicija (piemēram, personu pierakstīšana, transporta līdzekļu reģistrācija u.c.). Svarīgākās bija likumā iekļautās normas par policistu pienākumiem un tiesībām, kas vairs nesaglabāja padomju milicijas darbībai raksturīgās iezīmes un rēķinājās ar starptautiski atzītajām cilvēktiesībām.

Jaunu institūciju veidošana un pašvaldību reorganizācija

Neatkarīgas valsts statuss prasīja rūpēties par Latvijas ekonomisko un politisko robežu aizsardzību. Valdības neatliekamo uzdevumu lokā bija pasākumi iekšējā tirgus aizsardzībai. Bija jāpanāk, lai apstākļos, kad trūka pārtikas un rūpniecības preču, pāri valsts robežām neaizplūstu Latvijas iedzīvotājiem tik ļoti nepieciešamie resursi. Ar LR MP 1990. gada 3. jūlija lēmumu tika izveidots Muitas departaments un uzsākta muitas sistēmas veidošana. Par Muitas departamenta direktoru iecēla Aivaru Saliņu. LR AP uzdeva Ministru Padomei līdz 1990. gada 1. novembrim izveidot arī Robežapsardzības departamentu, kas tomēr netika izpildīts. 1990. gada 20. decembrī Augstākā Padome pieņēma likumu *Par Latvijas Republikas valsts robežu*, taču LR politisko robežu apsardzība tika uzsākta tikai 1992. gada sākumā.

Patstāvīgas saimniekošanas nodrošināšanai bija nepieciešams arī izveidot savu Valsts banku. Latvijas Republikas Augstākā Padome 1990. gada 31. jūlijā pieņēma lēmumu par Latvijas bankas izveidošanu un apstiprināja tās pagaidnolikumu. Latvijas neatkarīgās valsts pirmo banku izveidot uzticēja jaunieceltajam bankas prezidentam Pāvilam Saksam un bankas padomes locekļiem: Andrim Bērziņam, Jānim Ozoliņam, Elmāram Siliņam, Elmāram Zelgalvim. Svarīgākais bankas uzdevums bija ķerties pie nacionālās naudas sistēmas izveidošanas.

Pēc neatkarības pasludināšanas turpinājās pašvaldību reorganizācija. Tika atcelti 1990. gada 15. februārī pieņemtie likumi par pašvaldībām un 1991. gada 24. aprīlī pieņemts jauns likums *Par pagastu pašvaldību* un *Par pilsētu pašvaldību*, kuri arī bija spēkā tikai līdz 1994. gadam, kad tos kārtējo reizi izmainīja. Pašvaldību reformas pamatmērķis bija kardināla tiesību un funkciju pārdale starp Ministru Padomi un vietējām padomēm par labu pēdējām. Tas bija mēģinājums vietējām padomēm piešķirt reālu varu, kuras tām iepriekš nebija bijis.

Ierēdniecības konservatīvisms

Valsts aparāta reorganizācija un jaunu institūciju veidošanas saturiskais nodrošinājums atpalika no tiesiskā. Galvenā problēma bija godprātīgu, Latvijas neatkarības idejai uzticīgu, valsts aparāta darbu pārzinošu, izglītotu ierēdņu katastrofāls trūkums. Par dažāda ranga ierēdņiem dažkārt kļuva cilvēki, kuri bija skeptiski noskaņoti pret Latvijas neatkarības atgūšanas reālajām izredzēm, bet vecie – padomju laika funkcionāri izpildvaras struktūrās vienkārši nogaidīja. Savukārt jaunajiem trūka pieredzes, bet arī daudzi Atmosdas laika mītiņotāji nebija izturējuši grūto pārbaudījumu ar varu un naudu. Divvaldības situācija vēl vairāk saasināja šo stāvokli un novājināja jau tā vājo neatkarību alkstošās valsts varu. Latvijas Tautas frontes valde 1991. gada 16. aprīlī šo situāciju raksturoja šādi: “Dažāda mēroga un ranga blēži kopā ar partijas bijušās nomenklatūras un pašreizējās valsts administrācijas negodīgiem darbiniekiem steidz izmantot varas bezspēcību, lai, sagrābjot ekonomisko varu, kļūtu par noteicējiem politikā. Radušās reālas briesmas pārtraukt mūsu tautas valstiskās neatkarības atjaunošanas ceļu.”⁸ Savukārt LTF valdes priekšsēdētājs Romualds Ražuks 1991. gada jūnijā kādā no semināriem konstatēja: “Mēs

cenšamies mainīt sistēmu, nemainot valsts varu... Mums pieder likumdošanas vara – Augstākā Padomē vairākuma frakciju veido LTF atbalstītie deputāti, mums ir LTF – milzīga sabiedriski politiska organizācija, mums ir Latvijas valdība, bet daudzos valsts izpildvaras ešelonos vara no augšas līdz apakšai pieder tiem, kam tā ir piederējusi līdz šim.⁹ Šajā sakarā tika arī kritizēts jau minētais lēmums par valsts iestāžu depolizāciju, kas palīdzēja sagraut LTF domubiedru kodolu daudzās iestādēs, un tādejādi tika pazaudēti daudzi spējīgi tautfrontieši.

Centieni izveidot jaunus tiesību sistēmas pamatus

Līdz ar valsts atjaunošanas pasludināšanu nevarēja ņemt un atjaunot arī visus tās likumus, juridiskās un citas valsts institūcijas, kas bija pastāvējušas pirms piecdesmit un vairāk gadiem. Atjaunotās valsts likumi bija jāaskaņo ne tikai ar reālo situāciju deviņdesmito gadu sākumā Latvijā, bet arī ar starptautisko tiesību normām, kuras, protams, atšķīrās no tām nostādnēm, kas valdīja divdesmito un trīsdesmito gadu Eiropā un pasaulē. Jāņem bija arī vērā pirmskara neatkarīgajai Latvijai un tās tiesību sistēmai, kā arī valsts un juridiskajām institūcijām uzspiestais autoritārisma zīmogs vairāk nekā sešu gadu garumā.

Tiesību pārkārtojumi 1990. – 1991. gadā tika veikti samērā haotiski, nebija noteiktas tiesību pārveidojumu programmas vai vismaz skaidri definētas prioritātes šajā jomā. Visu faktiski izšķīra to vai citu interešu grupu, pārvaldes institūciju vai deputātu aktivitātes, kuri bija ātrāk par citiem spējuši sagatavot tos vai citus likumprojektus un iesnieguši tos izskatīšanai attiecīgajai Augstākās Padomes pastāvīgajai komisijai, kura tad tālāk to varēja virzīt izskatīšanai Augstākās Padomes plenārsēdēs atbilstoši LR AP 1990. gada 19. jūnijā pieņemtajam lēmumam *Par likumprojektu izskatīšanas kārtību*.¹⁰ Stingrāku mērķtiecību likumdošanas procesos centās panākt Latvijas juristu biedrība, kura piedāvāja savu izstrādāto "Latvijas likumu sistēmu pārejas periodā",¹¹ kā arī Pasaules latviešu juristu pirmais kongress, kurš 1990. gada 13. oktobrī pieņemtajā rezolūcijā vērsa uzmanību uz nepieciešamību izstrādāt valsti koncepciju par okupācijas likumu atcelšanas kārtību, par juridisko institūciju atjaunošanu un reformu, pamatojoties uz Latvijas Republikas Satversmes principiem un normām.¹² Lai arī šāda koncepcija netika izstrādāta un Latvijas juristu biedrības ieteikumi tika uzklausi tikai

daļēji, tomēr līdz ar zināmu juridiskā un likumdošanas darba pieredzes uzkrāšanu Augstākās Padomes, tās komisiju un deputātu darbība likumdošanā pamazām veidojās nosvērtāka un mērķtiecīgāka. Iespējams, šie procesi būtu bijuši sekmīgāki, ja Augstākās Padomes deputātu vidū būtu bijis lielāks skaits juristu.

Svarīga politiska nozīme bija tam, ka jau 1990. gada 4. maijā – tūlīt pēc neatkarības pasludināšanas – Latvijas Augstākā Padome deklarēja, ka pievienojas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos. Pieņemtajā deklarācijā bija nosaukts 51 starptautisko tiesību akts, tajā skaitā Vispārējā cilvēktiesību deklarācija (1948. g. 10. dec.), Starptautiskais pakts par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (1966. g. 16. dec.), Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām (1966. g. 16. dec.). Latvijas Republikas Augstākā Padome arī pasludināja, ka savā likumdošanas darbā vadīsies no starptautiskajiem dokumentiem cilvēktiesību jautājumos, kuriem tā pievienojusies.¹³ Tomēr turpmākā notikumu attīstība parādīja, ka nebūt nenācās viegli šo solījumu pildīt. Grūtības radīja jau tas, ka sākotnēji daudzi no dokumentiem, kuriem Latvija bija pievienojusies, nebija iztulkoti un līdz ar to deputātiem pieejami. Ne mazākas problēmas radīja starptautisko normu izpratnes un interpretācijas jautājumi, jo šajā jomā trūka pieredzes un nebija speciālistu. Turklāt virkne cilvēktiesību normu vienkārši nebija tūlīt izpildāmas Latvijas pēcpadomju apstākļos. Tas, piemēram, attiecināms uz prasībām, kas izrietēja no Konvencijas par piespiedu darba izskaušanu (1957. g. 25. jūn.), Minimālajiem standartnoteikumiem par apiešanos ar ieslodzītajiem (1977. g. 13. maija redakcijā) u.c.

Daudzie likumu labojumi, steigā izstrādātu jaunu likumu pieņemšana vairāk līdzinājās neglābjami vecas un cauras laivas lāpīšanai tā vietā, lai sāktu veidot jaunu tās karkasu un segmentus. Lai arī šis "lāpīšanas" darbs bija nozīmīgs un to steidzināja daudzās neatliekamās problēmas politiskajā, ekonomiskajā un sociālajā sfērā, tomēr arvien redzamāka kļuva nepieciešamība izvairīties no tiesiskā haosa, kas neglābjami veidojās šādas sasteigtas un nekoordinētas jaunrades procesa rezultātā. Situāciju negatīvi ietekmēja arī daudzu cilvēku iesaistišanās likumprojektu sagatavošanā un likumdošanas procesā, kuriem nebija pieredzes šajā jomā un nereti arī juridiskās izglītības un zināšanu tiesību jautājumos. Ilgāk nevarēja atlikt darbu pie svarīgāko tiesību nozaru pilnīgi jauna tiesiskā regulējuma izstrādāšanas. Šis darbs iesākās līdz ar darba

grupu izveidošanu jaunu kodeksu projektu izstrādāšanai. To sastāvēja iekļauti Latvijas pieredzējušākie juristi attiecīgajā tiesību nozarē. LR Augstākās Padomes Prezidijs 1990. gada 18. oktobrī izveidoja darba grupas sekojošu likumprojektu izstrādāšanai:

- 1) LR civilkodekss (vad. Jānis Vēbers);
- 2) LR civilprocesa kodekss (vad. Gvido Zemribo);
- 3) LR darba likumu kodekss (vad. Jānis Roznieks);
- 4) LR kriminālkodekss (vad. Aivars Niedre);
- 5) LR kriminālprocesa kodekss (vad. Vija Jākobsons);
- 6) LR sodu izpildes kodekss (vad. Zenons Indrikovs);
- 7) LR administratīvo pārkāpumu kodekss (vad. Juris Kaksītis);
- 8) LR likums par tiesu iekārtu (vad. Gvido Zemribo).¹⁴

Jau pirms tam 1990. gada 2. augustā AP Prezidijs bija radījis darba grupu izmeklēšanas komitejas izveidošanas koncepcijas un attiecīgā likumprojekta izstrādāšanai (vad. Tālavs Jundzis).

Bija iecerēts, ka šīs grupas sagatavos jaunu kodeksu projektus vai attiecīgus likumprojektus apmēram pusotra, divu gadu laikā un līdz ar to Latvijas tiesību sistēma iegūs jaunus pamatus. Tomēr darba gaitā kļuva redzams, ka paredzētā darba apjoms ir pārāk liels, lai to veiktu tik īsā periodā. Bija nepieciešams iepazīt Rietumu demokrātiskās valsts pieredzi katrā tiesību nozarē, kas bija lielākais "klupšanas akmens" projektu sagatavošanā. Problēmas radīja informācijas ieguve no Rietumvalstīm (Latvijas neatkarība vēl nebija starptautiski atzīta, kas apgrūtināja kontaktus), un nebija skaidrības, kuras valsts tiesību modelis būtu Latvijai piemērotākais. Turklāt jebkurš Rietumu tipa modelis prasīja adekvātu transformāciju Latvijas situācijai. Iecerētie pārveidojumi vienā tiesību nozarē bija sinhroni jāsaista ar citām, kur nereti vēl trūka pietiekamas skaidrības. Darba grupu locekļi bija arī aizņēmti katrs savā ikdienas darbā, un par padarīto darbu valsts viņiem varēja nodrošināt tikai simbolisku atalgojumu. Izstrādes tempus palēnināja arī nepieciešamība pastāvīgi konsultēties un uzklaut praktisko darbinieku viedokļus dažādās juridiskajās institūcijās dažādos līmeņos. Tā visa rezultātā jauno kodeksu izstrādāšana ievilkās daudzu gadu garumā, un darbs pie dažiem no tiem turpinās joprojām. Kodeksu izstrādāšanai izveidoto darba grupu aktivitāte gan subjektīvu, gan minēto objektīvu apstākļu dēļ bija ļoti dažāda. Tomēr ļoti svarīgi bija tas, ka salīdzinoši īsā laikā – dažos mēnešos vairākas no izveidotajām darba grupām sagatavoja koncepcijas jauno kodeksu izstrādāšanai, kas ļāva uz to pamata izdarīt pašus neatliekamākos labojumus spēkā esošajos kodeksos.¹⁵

Kriminālās likumdošanas pārveidojumi

Latvijas Republikas kriminālkodeksa jaunā koncepcija balstījās uz to, ka, saglabājot daudzas 1960. gada kriminālkodeksa normas, jāizstrādā jaunas, kas ņemtu vērā jauno ekonomisko, politisko un sociālo situāciju valstī, kā arī starptautisko tiesību aktus, kuriem pievienojusies Latvija. Kriminālkodeksā bija paredzēts plaši izmantot gan pozitīvo starptautisko pieredzi, gan Latvijas 1933. gada 24. aprīļa Sodū likuma normas. Ņemot vērā ārvalstu pieredzi, koncepcijas autori piedāvāja ieviest kriminālā pārkāpuma jēdzienu, ietverot tajā noziegumus ar nelielu sabiedrisko bīstamību. Bija paredzēts radīt iespēju tiesām plašāk piemērot sodus bez brīvības atņemšanas, kā arī noskaidrot sabiedrības viedokli par nāves soda saglabāšanu vai atcelšanu, lai tad atbilstošas normas iekļautu jaunajā kodeksā. Kriminālkodeksa Sevišķajā daļā koncepcijas autori piedāvāja iekļaut vairākas jaunas nodaļas: par noziegumiem, kas paredzēti starptautiskos nolīgumos, par ekoloģiskiem noziegumiem un par noziegumiem transportā. Kriminālatbildību par noziegumiem pret īpašumu neatkarīgi no tā formas bija paredzēts apvienot vienā nodaļā agrāko divu nodaļu vietā, tādējādi pasvītrojot visu īpašuma formu līdztiesību.¹⁶

Kriminālkodeksā periodiski tika izdarīti grozījumi un papildinājumi atbilstoši nepieciešamībai regulēt tās vai citas jaunās sabiedriskās attiecības ar krimināltiesību normām. Tās bieži vien paredzēja kontekstā ar administratīvās atbildības normām. Gadījumos, kad tā vai cita darbība (bezdarbība) no sabiedrības interešu viedokļa vairs nevarēja tikt vērtēta tikai kā administratīvais pārkāpums, likumdevējs to ievietoja noziegumu rangā, paredzot kriminālatbildību. Tā, piemēram, sakarā ar likuma *Par uzņēmējdarbību* pieņemšanu 1991. gada 12. martā Augstākā Padome ieviesa jaunu nodaļu Latvijas PSR administratīvo pārkāpumu kodeksā “administratīvie pārkāpumi uzņēmējdarbībā”, kurā iekļāva sešus jaunus pantus, bet Latvijas PSR kriminālkodeksu papildināja ar nodaļu “Noziegumi uzņēmējdarbībā”, kurā ievietoja astoņus jaunus pantus. 1991. gada 6. augustā, piemēram, ieviesa kriminālatbildību par preču talonu un kartīšu nelikumīgu izsniegšanu, kā arī par benzīna nelikumīgu izsniegšanu. Šie un līdzīgi papildinājumi kriminālkodeksā liecināja par deputātu vēlmi arvien plašāku pārkāpumu loku iekļaut noziegumu rangā, cerot tādā veidā

apkarot nevēlamās parādības. Šīs tendences nonāca pretrunā ar plaši atzītajām dekriminalizācijas politikas nostādņēm, no kurām būtu jāvadās ceļā uz demokrātisku un tiesisku valsti.

Kriminālkodeksu nācās pakāpeniski attīrīt arī no pantiem, kas bija svarīgi totalitārajā valsts iekārtā, bet vairs nebija atzīstami, veidojot demokrātisku un tiesisku valsti. Tā, piemēram, 1990. – 1991. gadā no kriminālkodeksa izslēdza 147¹, 148, 149¹, 150¹, 151, 151¹ un citus pantus, vienlaikus nosakot kārtību, kādā no kriminālatbildības atbrīvojamas personas, kuras bija sauktas pie atbildības pēc šiem pantiem.

Kriminālprocesa izmaiņas

Kriminālprocesa kodeksa koncepcija paredzēja jaunu pirms-tiesas izmeklēšanas kārtību. Tā noteica, ka milicija (policija) veic izziņu par jebkuru nezināmas personas izdarību vai gatavotu noziegumu (vai gatavotāju). Par noziegumiem, kur izdarītāji ir zināmi, prokurors (izmeklētājs) nekavējoties ierosina kriminālvajāšanu pret konkrēto personu un veic izmeklēšanu. Šajā kriminālprocesa stadijā koncepcija paredzēja nodrošināt visiem tajā iesaistītajiem pilsoņiem (cietušajiem, lieciniekiem, aizdomās turētiem apsūdzētiem) pasaules praksē vispārpieņemtās tiesības, kuras nereti ignorēja padomju kriminālprocess. Būtisks jaunums bija procesa dalībniekiem paredzētās tiesības tiesas spriedumus pārsūdzēt ne tikai kasācijas, bet arī apelācijas kārtībā. Savukārt krimināllietās, kurās saskaņā ar likumu par izdarīto noziegumu var piemērot nāves sodu, koncepcija kā vienu no risinājumiem paredzēja zvērināto tiesvedību, ja pret to neiebilstu tiesājams.¹⁷

Paralēli darbam pie jaunā kriminālprocesa kodeksa, kas Vijas Jākobsones vadībā noritēja aktīvāk un mērķtiecīgāk nekā pie citiem kodeksiem, tika sagatavoti neatliekami labojumi esošajā Latvijas PSR kriminālprocesa kodeksā. Plašas izmaiņas, piemēram, Augstākā Padome šajā kodeksā izdarīja 1991. gada 13. augustā. Tās precizēja izmeklēšanas struktūrvienību priekšnieka un izziņas izdarītāja pilnvaras, noteica jaunu kārtību, kādā pagarināmi apcietinājuma termiņi, izmeklējot lietu, stingrāk reglamentēja aizdomās turētas personas vai apsūdzētā telefona sarunu noklausīšanos, paredzēja kārtību, kādā izmeklēšanas un izziņas iestādes sazinās ar attiecīgajiem ārvalstu dienestiem.¹⁸

Administratīvās atbildības likumdošanas izmaiņas

Administratīvās atbildības likumdošanas turpmākās attīstības koncepcija izvirzīja mērķi radīt vienotu šīs likumdošanas sistēmu, kura precīzi reglamentētu ne tikai atbildības pamatu un sodu sistēmu, bet arī pilnībā garantētu pilsoņu un organizāciju tiesisko aizsargātību. Šajā sakarā bija ierosināts nostiprināt principu, ka visas lietas par administratīvajiem pārkāpumiem izskata tiesneši, bet padomju laika administratīvās komisijas – likvidējamās. Koncepcijas autori piedāvāja izstrādāt divus atsevišķus kodeksus līdzīnējā vieta: administratīvās atbildības kodeksu un administratīvās atbildības procesa kodeksu. Administratīvās atbildības kodeksam būtu jāsaturs materiālās normas, bet administratīvās atbildības procesa kodeksam – procesuālās, nodrošinot likumības ievērošanu, lietu izskatīšanas atklātumu, advokāta piedalīšanās iespējamību, iepazīstoties ar lietas materiāliem un izskatot to tiesas sēdē.¹⁹

Daudz labojumu un papildinājumu 1990. – 1991. gadā tika izdarīti spēkā esošajā Latvijas PSR administratīvo pārkāpumu kodeksā, negaidot jaunā kodeksa pieņemšanu. Daļa šo grozījumu skāra vispārējās administratīvā procesa normas. Tā, piemēram, kodeksā 1990. gada 21. decembrī tika iekļautas normas, kas paplašināja vietējo tautas deputātu padomju pilnvaras apstiprināt noteikumus, par kuru pārkāpšanu paredzēta administratīvā atbildība. Tika arī vienkāršots administratīvais process, paredzot plašākas iespējas uzlikt un iekasēt naudas sodu pārkāpuma izdarīšanas vietā, nesastādot protokolus. 1991. gada 2. janvārī administratīvo pārkāpumu kodeksā tika izdarīta virkne izmaiņu, kas pastiprināja un paplašināja administratīvo atbildību par ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem. 1991. gada 6. augustā kodeksu papildināja ar jaunu nodaļu “Administratīvie pārkāpumi preses un citu masu informācijas līdzekļu jomā”. Vienlaikus tika ieviesta administratīvā atbildība par preču vai pakalpojumu talonu, kartīšu vai citu zīmju nelikumīgu izsniegšanu, kā arī daudzas citas izmaiņas.²⁰

Izmaiņas sodu izpildes likumos

Sodu izpildes un iepriekšējā ieslodzījuma likuma koncepcija paredzēja atteikties no totalitārā režīma mantotās beztiesiskās un antihumānās cietumu un koloniju sistēmas un balstīties uz principu, ka ikviens noziedznieks ir labojams un tiesīgs atgriezties

sabiedrībā kā tās pilntiesīgs loceklis.²¹ Šīs koncepcijas izstrādi visvairāk apgrūtināja fakts, ka padomju soda izpildes sistēma, tradīcijas un pieredze krasi atšķīrās no Rietumu demokrātijas valstu soda izciešanas prakses. Tādēļ grūtības radīja arī likumu izmaiņas šajā jomā, kas tomēr soli pa solim tika sagatavotas un izdarītas spēkā esošajā Latvijas PSR labošanas darbu kodeksā. LR AP, piemēram, 1991. gada 13. jūnijā atcēla virkni ierobežojumu notiesātajiem un liberalizēja sodu izciešanas režīmu. Jaunās izmaiņas likumā paredzēja lielākas iespējas notiesātajiem tikties ar tuviniekiem, atcēla ierobežojumus attiecībā uz nosūtāmo vēstuļu skaitu, palielināja pārtikai izmantojamās naudas summas. Notiesātajiem tika piešķirtas arī tiesības tikties ar garīdzniekiem, bet reliģiskajām, žēlsirdības un labdarības organizācijām tika nodrošinātas iespējas piedalīties notiesāto labošanā un pāraudzināšanā.²²

Diskusijas par civilās likumdošanas reformu

Speciālisti civiltiesību jomā aizsāka diskusijas par to, vai sagatavot jaunu Latvijas Republikas civillikodeksu, vai atjaunot Latvijas 1937. gada civillikumu, izdarot tajā nepieciešamās izmaiņas. Diskusijas bija diezgan karstas, un to rezultāti mainīgi. LR 1937. gada civillikuma atjaunošanas pretinieki bija pārliecināti, ka jaunā situācija Latvijā pārāk krasi atšķiras no trīsdesmito gadu Latvijas, tādēļ vajag pilnīgi jaunu kodeksu. Turklāt trūka pieredzes un zināšanu par 1937. gada civillikuma normām, kas radītu lielas grūtības šī likuma darbības atjaunošanas gadījumā. Ņemot to vērā, vispirms tika sagatavota vērienīga labojumu pakete spēkā esošajam Latvijas PSR civillikodeksam par lietu tiesībām (autori – juristi J. Rozenfelds, K. Torgāns un J. Vēbers), kas tomēr balstījās uz 1937. gada civillikuma normām. Šo paketi Augstākā Padome 1. lasījumā atbalstīja 1990. gada septembrī, taču pēc tam šī likumprojekta tālāka virzība apstājās, jo arvien vairāk piekritēju radās idejai par 1937. gada civillikuma atjaunošanu pilnībā. Tas tomēr 1990.–1991. gadā vēl netika izdarīts.

Pēc rūpīgas sagatavošanas un plašas apspriešanas sabiedrībā, aktīvām debatēm Augstākajā Padomē tapa viens no sociālās sfēras pamatlikumiem – likums *Par valsts pensijām*. Tas tika pieņemts 1990. gada 29. novembrī un izcēlās ar ievērojamu liberālismu, taču arī ar atrautību no valsts reālajām iespējām nodrošināt paredzētās

garantijas. Tāpēc jau pēc pieciem gadiem to nācās nomainīt ar jaunu likumu.

Centieni radīt jaunus konstitucionālos pamatus

Jau 4. maija Deklarācija noteica, ka nepieciešams izveidot komisiju, lai izstrādātu Latvijas Republikas Satversmes jaunu redakciju, kas atbilstu Latvijas jaunajam politiskajam, ekonomiskajam un sociālajam stāvoklim. Tolaik deklarācijas projekta autoriem, kuri nebija pietiekami detalizēti un dziļi izanalizējuši 1922. gada Satversmi, šķita, ka tā ir pārāk īsa un virspusēja, nepietiekami konkrēta, īpaši salīdzinājumā ar ierastajām visai apjomīgajām PSRS un Latvijas PSR konstitūcijām. Turklāt pavisam nepieņemami bija tas, ka 1992. gada Satversmē nebija sadaļas par cilvēka un pilsoņa tiesībām un brīvībām, kas arī galvenokārt noteica šāda priekšlikuma parādīšanos 4. maija Deklarācijā. 1990. gada 31. jūlijā LR AP izveidoja darba grupu Satversmes jaunās redakcijas izstrādāšanai jurista Aivara Endziņa (priekšsēdētājs) un Romāna Apsīša (priekšsēdētāja vietnieks) vadībā. Vienlaikus tika izveidota arī darba grupa Latvijas Republikas pilsonības koncepcijas projekta izstrādāšanai Jura Bojāra (priekšsēdētājs) un Andreja Krastiņa (priekšsēdētāja vietnieks) vadībā. Tomēr drīz vien kļuva redzama nepieciešamība radīt stabilākus konstitucionālos pamatus pārejas periodam, kura ilgumu (vai ieilgumu) neviens nevarēja prognozēt. Šajā sakarā AP Likumdošanas jautājumu komisijas priekšsēdētājs Aivars Endziņš teica: “Parlamentam pamatoti pārmet, ka mēs nenodarbojamies ar Latvijas PSR Pamatlikuma lāpīšanu, taču to atcelt, vietā neliekot jaunu, nevaram. Mūsu rīcībā ir tikai konstitucionālais akts (*autora piezīme*: 4. maija Deklarācija), bet ar to ir par maz. Nepieciešamību veidot pārejas laika Pamatlikumu nosaka arī sarežģītā situācija, sabiedrības bažas, ka varētu būt otrās šķiras cilvēki.”²³

Pārejas laika Pamatlikums bija gatavs 1991. gada vasarā, un Augstākā Padome, visticamāk, to būtu arī pieņēmusi, ja vien nesekotu vētrainie politiskie notikumi vasaras nogalē. Pilsonības likuma projekts arī bija gatavs, un to aktīvi aizstāvēja tā galvenais autors Juris Bojārs. Taču sākotnēji tas neguva deputātu atbalstu LR AP Latvijas Tautas frontes frakcijā, kas bija AP vairākums, jo pastāvēja uzskats, ka tikai Saeima pēc tās sasaukšanas būs tiesīga skatīt pilsonības jautājumus. Pieņemot jaunu pilsonības likumu,

Augstākā Padome atteiktos no koncepcijas par 1918. gada Latvijas Republikas atjaunošanu.

Reformas izglītībā

Reformas gaidīja savu kārtu arī izglītības jomā. Vecais Tautas izglītības likums 1974. g. vairs nebija piemērojams jaunajos apstākļos. Lai arī daudz vēl bija neskaidrības par izglītības attīstības ceļiem, tomēr strīdos un diskusijās dzima jaunais Izglītības likums, ko AP pieņēma 1991. gada 19. jūnijā un kas bija deputātu un speciālistu vesela gada darba rezultāts. Tas atļāva privāto mācību un audzināšanas iestāžu dibināšanu. Lai nodrošinātu izglītības jautājumu profesionālu risināšanu, likums paredzēja izveidot skolu valdes un noteica to sastāvu. Tika atcelta vispārējā obligātā vidējā izglītība. Tās vietā jaunais likums noteica, ka obligātais mācību laiks ir līdz 15 gadu vecuma sasniegšanai vai pamatskolas beigšanai. Likums izvirzīja arī paaugstinātas prasības valsts valodas apguvei mācību iestādēs. Tika ievērojami palielināta mācību un audzināšanas iestāžu patstāvība.²⁴

Preses un reliģijas brīvība

Likumdošanas darbā Augstākā Padome rūpējās par sabiedrības tālāku demokratizāciju. Preses brīvība ir viena no demokrātijas garantijām. Atmodas laikā preses brīvību nodrošināja masveidīgais tautas atbalsts un nemitīgais spiediens uz varas institūcijām, kā rezultātā padomju cenzūra samazinājās līdz minimumam. Pēc neatkarības pasludināšanas bija nepieciešams šos jautājumus noregulēt tiesiski. 1990. gada 20. decembrī AP pieņēma likumu *Par presi un citiem masu informācijas līdzekļiem*. Jau pirmajā pantā bija nostiprināta norma, ka preses un citu masu informācijas līdzekļu cenzūra nav atļauta. Tāpat likums nepieļāva preses monopolizāciju. Tas nostiprināja informācijas līdzekļu tiesības saņemt informāciju no valsts un sabiedriskajām organizācijām, aizliedza iejaukšanos informācijas līdzekļu darbībā. Likums regulēja arī žurnālistu tiesības un pienākumus, paredzēja masu informācijas līdzekļu atbildības pamatus un kaitējuma atlīdzības nosacījumus.²⁵

Tiesisko regulējumu gaidīja arī sabiedriskās attiecības reliģiskajā jomā, kas bija jābalsta uz konstitucionāli nostiprināto

apziņas brīvību. Lai pārietu uz šo normu patiesu nodrošinājumu dzīvē atšķirībā no PSRS deklarātivi un tikai formāli atzītas apziņas brīvības, 1990. gada 11. septembrī tika pieņemts Latvijas Republikas likums *Par reliģiskajām organizācijām*. Likumā bija uzsvērts, ka valsts nepiešķir privilēģijas nevienai no reliģijām vai konfesijām. Tas atzina vecāku tiesības nodrošināt bērnu reliģisko audzināšanu. Likums arī noteica, ka ticības mācību var apgūt individuāli vai kopā ar citiem, tajā skaitā – pēc brīvprātības principa ārpusklases nodarbībās valsts vai privātajās mācību iestādēs. Svarīga bija likuma norma par to, ka reliģiskajām organizācijām padomju okupācijas periodā atsavināto mantu pēc šo organizāciju pieprasījuma valsts atdod atpakaļ īpašumā.²⁶

Likumdošanas institūta ideja

Lai pilnveidotu likumprojektu sagatavošanas darbu, izveidotu vienotu metodisko un organizatorisko centru normatīvo aktu sagatavošanai un ekspertīzei valstī, valdība pieņēma lēmumu (1991. gada 18. aprīlī) izveidot Tieslietu ministrijas Likumdošanas institūtu. Šīs iestādes uzdevumos bija iecerēta vienotas metodikas izstrādāšana likumdošanas tehnikas jomā, salīdzinošās likumdošanas bāzes izveidošana, konkrēto likumprojektu sagatavošana atbilstoši valdības pasūtījumiem un visa likumdošanas darba koordinācija valstī. Ņemot vērā nepietiekamo juristu skaitu valstī, bija paredzēts, ka institūtam būs pavisam neliels štata darbinieku skaits, kas galvenokārt tiks iesaistīts organizatoriski administratīvo jautājumu risināšanā. Likumprojektu sagatavošanai un ekspertīžu veikšanai bija iecerēts, ka institūts piesaistīs praktizējošos juristus, ar kuriem tad tiktu slēgti attiecīgi līgumi. Tomēr institūts, savu darbību tā arī pa īstam neuzsācis, to faktiski pēc dažiem mēnešiem beidza līdz ar ieceltā direktora Ojāra Rudzīša atteikšanos turpināt ieņemt šo amatu. O. Rudzītis vairoja Tieslietu ministriju, valdību un deputātus, kuri nav snieguši nekādu atbalstu institūta darbības uzsākšanā, kā arī Rīgas izpildkomiteju, kura nerūpējās par telpu sagādāšanu institūtam.²⁷ Iespējams, ka bija arī vēl citas grūtības šī projekta iedzīvināšanā, taču tā laika Tieslietu ministrijas vadībai jāuzņemas visa atbildība par šīs tik nepieciešamās institūcijas neizveidošanu, kas kavēja likumprojektu sagatavošanas darbu turpmākajos gados.

1991. gada 21. augusta Konstitucionālais likums

Divvaldības stāvokļa nobeigumam tiesiskus pamatus ielika 1991. gada 21. augustā pieņemtais Latvijas Republikas Konstitucionālais likums *Par Latvijas Republikas valstisko statusu*, kas pasludināja pārejas perioda nobeigumu un Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanu *de facto*.²⁸ Šādas konstitucionālas normas pieņemšanu Augstākā Padome motivēja ar to, ka 1991. gada 19. augustā PSRS valsts apvērsuma rezultātā ir beigušas pastāvēt PSRS konstitucionālās valsts varas un pārvaldes institūcijas un nav iespējams realizēt 1990. gada 4. maija Deklarācijas "Par Latvijas Republikas atjaunošanu" 9. punktu par Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanu sarunu ceļā. Par šo likumu balsoja 111 deputāti, pret – 13. Likums tika pieņemts laikā, kad Doma laukumā un Augstākās Padomes ēkas tiešā tuvumā manevrēja četri OMON bruņutransportieri un omonieši aizskāra garāmgājējus. Pastāvēja reāla iespēja, ka kuru katru brīdi šie vīri uzbruks Augstākās Padomes ēkai, kuru kā vienmēr apsargāja tikai daži miliči.

No politiskā viedokļa pieņemtais konstitucionālais likums bija ārkārtīgi nozīmīgs. Grūti tagad pateikt, vai mūsu Augstākā Padome pati to būtu izdomājusi un pieņēmusi, ja līdzīgu soli jau dienu iepriekš nebūtu spērusi Igaunijas Augstākā Padome. Kaimiņu piemērs lika sarosīties deputātiem Latvijā, un Andreja Krastiņa vadībā tika uzrakstīts minētā likuma projekts. Ja šāda konsekventa rīcība, pieņemot Konstitucionālo likumu, nebūtu bijusi, iespējams, neatkarības ceļš pēc augusta puča būtu gan garāks, gan ērkšķaināks.

No juridiskā viedokļa Konstitucionālais likums izstrādāts vāji, un pieņemtajā redakcijā tas radīja būtiskas pretrunas tiesību sistēmā, kā arī problēmas pielietošanā. Pirmā pretruna izrietēja no šī likuma 1. panta, kas deklarēja, ka Latvijas valstisko statusu nosaka LR 1922. gada 15. februāra Satversme. 3. pantā šī norma tika ierobežota ar citu normu, kas noteica, ka līdz okupācijas un aneksijas likvidēšanai un Saeimas sasaukšanai augstāko valsts varu Latvijā pilnībā realizē Latvijas Republikas Augstākā Padome. Tādējādi faktiski atkal tika noteikts jauns pārejas periods, kurā LR Satversme pilnā mērā nedarbojās un Latvijas valstisko statusu regulēja vecie likumi. Ne velti jau pēc likuma pieņemšanas šajā redakcijā tā tehniskās noformēšanas laikā 1. pantā vārdu "valstiskais statuss" vietā kāds bija pacenties ierakstīt juridiski konkrētāku un loģiskāku formulējumu: "starptautiski tiesiskais statuss",

un šādā redakcijā sākotnēji to arī nopublicēja gan laikraksti, gan oficiālais izdevums – Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs.²⁹ Šī pārpratuma noskaidrošanai Augstākā Padome 1991. gada 25. septembrī izveidoja pat speciālu deputātu komisiju Oļega Batarevska vadībā, kuras darba rezultātā kļūda publikācijās tika novērsta, bet tiesiska pretruna palika.

Otra pretruna izrietēja no Konstitucionālā likuma 3. pantā iekļautās normas par to, ka Latvijas Republikas teritorijā ir spēkā tikai tās augstāko valsts varas un pārvaldes institūciju likumi un lēmumi. Ņemot vērā, ka Konstitucionālais likums stājās spēkā ar tā pieņemšanas brīdi, Latvijā, piemēram, juridisko spēku zaudēja kriminālkodekss, labošanas darbu kodekss, kriminālprocesa kodekss, citi kodeksi un simtiem likumu un lēmumu, kurus bija pieņēmusi vēl Latvijas PSR Augstākā Padome vai tās Prezidijs un kuri nebija pretrunā ar Latvijas neatkarības ideju, un bez kuriem nebija iespējama sabiedrisko attiecību regulēšana. Latvijas Augstākā Padome centās (ne sevišķi pārliecinoši) šo juridisko samezģlojumu atrisināt, steidzoši pieņemot (1991. g. 29. augustā) lēmumu *Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā*. Šis lēmums, kas faktiski pats nonāca pretrunā ar minēto Konstitucionālo likumu, uzskaitīja 12 dažādus Latvijas PSR likumu kodeksus, kuru piemērošana Latvijā bija jāturpina, kā arī beigās (3. punktā) atļāva pagaidām Latvijā piemērot jebkuru Latvijas PSR likumdošanas normu, kas nav pretrunā ar 1991. gada 21. augusta Konstitucionālo likumu.³⁰ Tādējādi 21. augusta Konstitucionālā likuma pieņemšanas rezultātā faktiski nemainījās pārejas laika noteiktā tiesiskā situācija, kas bija jau atspoguļota 4. maija Deklarācijā. Cita lieta, ka šis Konstitucionālais likums deva zināmu politisku impulsu kontekstā, protams, ar notikumiem Maskavā, Latvijas starptautiskās atzīšanas procesa sākumam, kuru jau 1991. gada 23. augustā ievadīja Islande, un praktiskiem soļiem divvaldības situācijas izbeigšanai Latvijā.

* * *

Apkopojot tiesību reformu pieredzi Latvijā divvaldības apstākļos, jāsecina, ka īsā laikā paveiktais ļāva nostiprināt Latvijas valstisko neatkarību un sagatavoja priekšnoteikumus Latvijas pilnīgai patstāvībai gan starptautiski tiesiskajā, gan valstiskajā izpratnē. Tiesiskais regulējums kopā ar organizatoriskiem, finansiāliem un citiem pasākumiem nodrošināja tautsaimniecības pārkarģtošanas uzsākšanu un veicināja pāreju no plānveida ekono-

mikas uz tirgus saimniecību. Šim nolūkam kalpoja jaunās tiesību normas par valsts īpašuma privatizāciju, uzņēmējdarbību, zemes reformu, denacionalizāciju, nodokļiem u.c. Vienlaikus tiesību normas palīdzēja veidot jaunu valsts aparātu un tiesībsargāšanas institūcijas, regulēja svarīgus sociālās sfēras jautājumus.

Tiesību reformas veicināja arī pieredzes uzkrāšanu likumdošanas jomā. No sākuma likumprojektus galvenokārt gatavoja paši deputāti, piesaistot dažādu nozaru speciālistus. Šis darbs veicināja Rietumu pieredzes izziņāšanu un pozitīvo risinājumu ieviešanu dzīvē ar likumu normu palīdzību. Tomēr būtu bijis mērķtiecīgāk izveidot likumprojektu sagatavošanas institūtu kā vienu no izpildvaras institūcijām. Atpalika arī likumdošanas darba zinātniskais nodrošinājums. Filozofijas un tiesību institūtā 1991. gadā pārtrauca darbu tiesību nodaļa, bet universitātes juristu spēki bija nepietiekami. Taču šajos apstākļos paveiktais ļāva palielināt likumprojektu sagatavošanas apjomus un uzlabot to kvalitāti laikā, kad tas bija sevišķi nepieciešams – pēc Latvijas starptautiskās atzīšanas.

Vēl viens būtisks tiesību reformu nopelns ir tāds, ka tiesiskie pārveidojumi divvaldības apstākļos bija pietiekami korekti un sabalansēti ar politiskajām iespējām. Pārāk kardināli risinājumi vienā vai otrā jomā būtu noveduši pie vardarbības un PSRS prezidenta tiešās pārvaldes ieviešanas, kas varētu aizkavēt Latvijas neatkarības īstenošanu uz ilgu laiku.

Atsauces un skaidrojumi

¹Latvijas Tautas kontroles komiteja un Tautas kontroles rajonu, pilsētu, pilsētu rajonu komitejas tika likvidētas ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 11. jūlija lēmumu, vienlaikus ievēlot deputātu Jāni Biezo par komisijas priekšsēdētāju valsts kontroles koncepcijas un likumprojekta par valsts kontroli izstrādāšanai (sk. LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 31, 519. p.). Latvijas Tautas kontroles darbība bija ilgus gadus notikusi tiešā Komunistiskās partijas organizāciju vadībā, tā bija stipri politizēta un savā sistēmā izmantoja daudzus bijušos un esošos kompartijas nomenklatūras darbiniekus. Kontroles efektivitāte bija niecīga. Ņemot to vērā, lēmums par Tautas kontroles sistēmas likvidēšanu bija pareizs, taču nepiedodami ilgi aizkavējās likuma izstrādāšana un pieņemšana par Valsts kontroli, kā arī pašas Valsts kontroles izveidošana.

² Attiecības ar Valsts drošības komiteju atjaunotās valsts institūcijām veidojās sarežģīti un pretrunīgi. No mūsdienu viedokļa var izrādīties pārsteidzošs fakts, ka Valsts drošības komitejas priekšsēdētājs E. Johansons 1990. gada 11. maijā kļuva par I. Godmaņa valdības locekli, vienlaikus, protams, pakļaujoties arī PSRS VDK Maskavā. Šis lēmums izsauca protestus gan Augstākās Padomes deputātu vidū, gan tolaik radīja neapmierinātību daļā sabiedrības. Tomēr no mūsdienu viedokļa pārlicinošāk redzams, ka šis nepopulārais lēmums bija saprātīgs un atbilstošs Latvijas valsts interesēm, jo ļāva ietekmēt un zināmā mērā kontrolēt tādas PSRS struktūras darbību, kura varēja nodarīt daudz lielāku ļaunumu, paliekot ārpus Latvijas valdības ietekmes sfēras.

³ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1169. lpp. Šeit un turpmāk tekstā “Latvijas Republikas Augstākās Padomes” vietā lietots saīsinājums “LR AP”.

⁴ Turpat.

⁵ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 29, 488. lpp.

⁶ Milicija Latvijā 1991. gadā bija palikusi vienīgā no tiesībsargsardzības iestādēm, kuras darbību neregulēja likums. Tā savā darbā vadījās no 1973. gadā apstiprinātā PSRS Ministru Padomes nolikuma par padomju miliciju.

⁷ Šajā sakarā autors savulaik izteicis sekojošu viedokli: “Municipālās policijas nepieciešamība joprojām rada strīdus. Kā zināms, municipālā policija pasaulē pazistama kā federālās jeb centralizētās policijas priekštece un principā uzskatāma par novecojušu formu, jo policijas specifiskās funkcijas (ieroču izmantošanu, informācijas apmaiņu u. t. t.) sekmīgāk var pildīt centralizēta policijas sistēma. Tomēr mūsu apstākļos likumā būtu jāiekļauj vietējo pašvaldību iestādēm brīva rīcība šajā jomā, ja tikai ir nauda un vēlēšanās, lai šī municipālā policija būtu, ja ne – tās funkcijas nodrošina valsts policija. Tomēr – domāju, ka valsts policijai nostiprinoties (gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi), municipālās policijas loma mazināsies un iespējams – atmirs pilnīgi (sk. Jundzis T. Top likumprojekts par policiju. – Latvijas Jurists, 1991, Nr. 3 (marts), 2. lpp.).

⁸ Egle I. Vara. Zaudēta? Izcīnīta? Nenovērtēta? // Latvijas Jaunatne, 1991, 7. jūn.

⁹ Turpat

¹⁰ sk. LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 29, 485. p.

¹¹ sk. No LJB Kolēģijas sēdes // Latvijas Jurists, 1990, Nr. 4, 3. lpp., kā arī: Pētersons U. Par Latvijas likumiem // Latvijas

Jurists, 1990, Nr. 5, 2. lpp.

¹² *Latvijas Jurists*, 1990, Nr. 11, 2. lpp. Pasaules latviešu juristu pirmais kongress, kurā bija pārstāvēti 600 delegāti no 12 valstīm, 1990. gada 13. oktobrī pieņemtajā rezolūcijā atzīmēja, ka Latvijā pastāv divas likumu sistēmas un okupācijas varas veidotās juridiskās institūcijas.

¹³ *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 21, 1170. – 1173. lpp.

¹⁴ *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 45, 725. un 726. lpp.

¹⁵ sk. *Noziedzības apkarošana un tiesu iekārtas reforma (konceptijas, konferences saīsināta programma)*, Jūrmala, *LR AP Aizsardzības un iekšlietu komisija*, 1991.

¹⁶ *Niedre A. Latvijas Republikas kriminālkodeksa projekta koncepcija* // *Latvijas Jurists*, 1990, 29. dec.

¹⁷ *Jākobsone V. Latvijas Republikas kriminālprocesa kodeksa koncepcija* // *Latvijas Jurists*, 1991, 31. janv. *LR Kriminālprocesa kodeksa koncepcija sasaucās ar LR tiesu iekārtas jauno koncepciju; viena no tās svarīgākajām iezīmēm bija atteikšanās no padomju laikā pastāvējušās nedemokrātiskās divpakāpju tiesu sistēmas, izveidojot Rietumvalstīs pazīstamo trīspakāpju. Šajā nolūkā bija paredzēts ieviest apelācijas tiesvedību un jaunu tiesu sistēmas posmu – apriņķu tiesas. Šo priekšlikumu atbalstīja arī Pasaules latviešu juristu kongress 1990. gada oktobrī.*

¹⁸ *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 35/36, 317.p.

¹⁹ *Kaksītis J. Administratīvās atbildības likumdošanas attīstības koncepcija* // *Latvijas Jurists*, 1990, 29. dec.

²⁰ *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 33/34, 293.p.

²¹ *Indrikovs Z. Sodū izpildes un iepriekšējā ieslodzījuma likuma koncepcija* // *Latvijas Jurists*, 1990, 29. dec.

²² *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 29/30, 262.p.

²³ *Latvijas Jaunatne*, 1990, 8. dec., 1. lpp.

²⁴ *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 31/32, 280.p.

²⁵ *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 5/6, 29.p.

²⁶ *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 40, 639.p.

²⁷ *Tieslietu ministrijas Likumdošanas institūts* // *Temīda*, 1991, Nr. 3, 19. lpp.; *Rudzītis O. Atvadoties no Likumdošanas institūta* // *Latvijas Jurists*, 1991, Nr. 8, okt., 3. lpp.

²⁸ *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 42, 446.p.

²⁹ *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 33/34, 298.p.

³⁰ *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 35/36, 342.p.

Politisko partiju veidošanās Latvijā pirmsākumi

Iesākot šī jautājuma iztirzāšanu, ir jāatgādina lasītājiem, ka daudzpartiju sistēmas tradīcijas Latvijā bija samērā vājas. Tikai pēc 1917. gada marta Krievijas Pagaidu valdības piekoptās sabiedriskās dzīves demokratizācijas gaisotnē Latvijā legāli un bez ierobežojumiem sāka veidoties pilsoniskās politiskās partijas, bet agrāk nelegāli darbojušās sociālistiskās partijas – Latvijas Sociāldemokrātija un Latvijas Revolucionāro sociālistu partija varēja uzsākt legālu darbību. Pēc lielinieku Oktobra apvērsuma pilsonisko politisko partiju darbība atkal tika aizliegta. Arī vācu okupācijas iestādes, kas pārņēma savā varā visu Latviju 1918. gada pavasarī, politisko partiju darbību nepieļāva līdz pat Vācijas kapitulācijai 1918. gada novembrī.

Raksturīgi, ka neatkarīgā Latvijas valsts veidojās demokrātisko partiju noslēgtā līguma rezultātā. Līgumā piedalījās astoņas dažādu ideoloģisko orientāciju partijas, kas izveidoja Tautas Padomi.

Politiskais plurālisms Latvijas politiskajā sistēmā funkcionēja tikai līdz 1934. gadam, kad daudzpartiju sistēma, kas atspoguļoja pilsoniskās sabiedrības politisko uzskatu spektru, tika varas uzurpācijas ceļā nomainīta uz autokrātiskas bezpartijiskas varas modeli. Tā laika valsts ideoloģija tika balstīta uz vadonisma principu kā visatbilstošāko latviešu tautas nacionālajiem centieniem. Daudzpartiju sistēma tika nikni kritizēta, tai pārmeta tautas spēku skaldīšanu. Autoritārā laika ideoloģija ir atstājusi pēdas sabiedrības politiskajā apziņā līdz šodienai. Parlamentārisma nevarības kritika un neticība daudzpartiju sistēmai itin bieži vērojama mūsdienu preses izdevumos un politiķu paziņojumos.¹

Etnokrātisko autoritāro režīmu nomainīja padomju un vācu totalitārās okupācijas varas, kuru politisko pamatu veidoja vienpartijas sistēma un valstiski akceptēta monoideoloģija. Padomju politisko sistēmu raksturoja partokrātija, respektīvi, komunistiskās nomenklatūras varas režīms, kas, pamatojoties uz “demokrātiskā” centrālisma principa, vajāja jebkuras atkāpes no partijas ģenerāl-līnijas, kuras mēģinātu īstenot nacionālo savienoto republiku kompartijas. Nacionālkomunistu vajāšana Latvijā pēc 1959. gada jūlija plēnuma spilgti raksturo šo stāvokli. Demokrātija kaut vai pašas Komunistiskās partijas iekšienē nebija pieļaujama.

Otrā pasaules kara laikā Rietumos nonākušie LR pilsoņi atjaunoja dažu Latvijas Republikā pastāvējušo partiju darbību, piemēram, Latvijas Sociāldemokrātisko Strādnieku partiju, Latviešu Zemnieku savienību, Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partiju un dažas citas. Emigrācijā tika dibinātas arī dažas jaunas politiskās partijas: Latviešu Liberālā apvienība (dibināta 1946. gadā), Latgales Demokrātu savienība (dibināta 1951. gadā, iestājās par Latgales politisko autonomiju).² Bet šīs partijas lielākoties izbeidza aktīvu politisko darbību 60. – 70. gados paaudžu nomaiņas procesā, vecajiem Latvijas Republikas politiķiem aizejot viņšaulē. Daļēji agrākās politiskās partijas neguva piekrišanu tāpēc, ka kopš 1934. gada Latvijas valstī valdīja autoritārisms, kas likvidēja daudzpartiju sistēmu, daļēji arī tādēļ, ka ārzemēs nacionāla rakstura mērķi diktēja etnopolitisku organizāciju veidošanos. Bez tam politisko organizēšanos traucēja latviešu emigrācijas izkļiedētība.

Vienīgi 40. gadu beigās Zviedrijā izveidotajai Latvijas Sociāldemokrātiskās Strādnieku partijas Ārzemju komitejai, kuru ilgstoši vadīja Sociālistiskās Internacionāles goda priekšsēdētājs B. Kalniņš, bija lemts pieredzēt partijas darbības atjaunošanu Latvijā. Atzīmējami arī LSDSP mēģinājumi izvērst savu darbību okupētās Latvijas teritorijā. Tā 1981. gadā LPSR Augstākā Tiesa notiesāja uz ilgstošiem ieslodzījuma termiņiem J. Būmeistaru un D. Lismani, kas bija iestājušies LSDSP.³ No 1948. gada LSDSP izdeva arī savu mēnešrakstu "Brīvība", kas aktīvi kritizēja komunistu varu Latvijā, publicējot visai asus materiālus, kas atainoja padomju varas degradāciju un valdošās elites demoralizāciju. Šis izdevums Latvijā tika glabāts LKP CK specfondā, kas nozīmēja, ka ar tā saturu varēja iepazīties tikai tie partijas biedri, kas bija saņēmuši LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas speciālu atļauju veikt pētniecisku darbu.

Pirmie iedīgļi, kas liecināja par politiskā plurālisma atdzimšanu Latvijā Trešās atmodas gados, bija neformālo sabiedrisko organizāciju veidošanās. Piemēram, neformālā sabiedriskā organizācija *Helsinki-86* lika pamatus Republikāņu partijai un Latvijas Atdzimšanas partijai, savukārt Vides aizsardzības klubam bija nopelni Zaļās partijas dibināšanā.⁴

Bez šaubām, šeit var izvirzīt jautājumu – kādēļ gan neuzskatīt jau šīs neformālās sabiedriskās organizācijas par politiskajām partijām? Beigu beigās, tās lielākā vai mazākā mērā Atmodas periodā izvirzīja politiska rakstura mērķus un programmas. Tā,

piemēram, *Helsinki-86* viennozīmīgi bija politiska organizācija gan pēc tās mērķiem, gan darbības rakstura. Neformālās organizācijas veidoja vadības centrus un nodaļas, veica biedru un piekritēju uzskaiti. Tomēr par politiskām partijām neformālās organizācijas nevar uzskatīt sekojošu iemeslu dēļ. Tās neizvirzīja pretenzijas uz varu, bet darbojās kā padomju režīma vājinātājas plašākā vai šaurākā jautājumu lokā, uzstājoties ar padomju varas realizētās politikas kritiku.

Cilvēki, kas darbojās neformālajās organizācijās, varēja būt gan bezpartejiskie, gan Komunistiskās partijas biedri, gan vēlāk sastāvēt arī citās partijās. Arī 1988. – 89. gadā izveidojušās masu sabiedriski politiskās kustības (LTF, LNNK, Interfronte) nebija īstas politiskās partijas, kaut arī tām bija politiskās programmas un pretenzijas uz varu. LTF un LNNK biedri līdz 90. gadu sākumam varēja sastāvēt dažādās politiskās partijās un organizācijās. Tikai 1992. gada 24. – 25. novembrī notikušajā V kongresā LTF pieņēma statūtus, kas aizliedza citu partiju biedriem ieņemt vadošos amatus LTF.⁵ Līdzīgi LNNK V kongresā 1992. gada 1. – 2. maijā pieņemtajos statūtos aizliedza LNNK biedriem sastāvēt politiskajās partijās.⁶ Atzīmēsim arī, ka LTF statūti ilgāku laiku pieļāva kolektīvu biedru, tas ir, dažādu organizāciju iekļaušanos LTF.⁷

1993. gada otrajā pusē (pēc notikušajām V Saeimas vēlēšanām) gan LTF, gan LNNK valdes pieņēma lēmumus par šo sabiedriski politisko organizāciju galīgu pārveidošanu par politiskajām partijām.⁸ Noteikti soļi ceļā uz partijas struktūras izveidi šajās organizācijās tika izdarīti, kā iepriekš minēts, jau agrāk.

Daudzpartiju sistēmas sākumi

Līdz Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanām 1990. gadā varas monopols Latvijā atradās PSKP rokās. Latvijā šo varu realizēja apgabala organizācija – LKP. Taču sakarā ar M. Gorbačova uzsākto reformu kursu, kas ieguva “perestroikas” (sākumā latviski šo terminu tulkoja kā “pārkārtošanās”, vēlāk kā “pārbūve”) nosaukumu, PSKP “dzelzainā” vienotība sāka zust un partijā sevi pieteica reformistu un konservatoru strāvojumi. Gorbačova izsludinātā atklātība (glasnostj), kuru vēlāk papildināja “sociālistiskais pluralisms”, bija tendēta uz tautas atbalsta panākšanu iecerētajām reformām un uz to, lai neitralizētu konservatoru iespējamo savvērestību pret PSKP ģenerāļsekretāru. Acīmredzot, Gorbačovs bija

izdarījis secinājumus no Hruščova neveiksmīgās reformatora pieredzes. "Sociālistiskais plurālisms", kurš tika definēts 1988. gada pirmajā pusē, arī kļuva par pirmo soli ceļā uz daudzpartiju sistēmu ne tikai Latvijā, bet visā PSRS.

Opozicionāru partiju rašanās bija neizbēgams humānisma, demokrātijas un plurālisma principu īstenošanas rezultāts. Tomēr sākotnēji opozīcija komunistiskajai totalitārajai sistēmai (jeb, kā tolaik to dēvēja – administratīvajai sistēmai), pareizāk sakot, opozīcijas lielākā daļa iekļāvās tā saucamo "gaišo spēku" (tas ir, Gorbačova reformu piekritēju un "perestroikas" atbalstītāju) organizācijās, kas sadarbojās ar reformistiem un vērsās pret konservatoriem komunistiskās partijas rindās. Šāda ievirze raksturoja gan Rakstnieku savienības plēnuma (1988. gada 1. – 2. jūnijā), gan LTF I kongresa (1988. gada 8. – 9. oktobrī) programmātiskos materiālus.⁹ Tie gan papildināja Gorbačova "demokrātisko sociālismu" ar nacionāla rakstura prasībām, bet kopumā vēl nepretendēja uz neatkarīgu politisku līniju.

Šajā laikā partiju veidošana Latvijā vēl neguva sabiedrības plašu atbalstu, jo nebija likvidēts PSKP varas monopols un bija nepieciešama antikonservatīvo spēku saliedēšana pret iespējamiem draudiem no neostaļinisma puses. Bez tam masu apziņā valdīja negatīva attieksme pret pašu terminu "partija", to uztvēra sasaistē ar PSKP izveidoto "jaunā tipa partijas" modeli, kur lēmumus pieņēma šaura līderu grupa, kur neeksistēja demokrātija partijas iekšienē, bet vadības lēmumi bija bez ierunām obligāti visiem partijas biedriem. Psiholoģiski pieņemamākas bija politiskās kustības, kas izvirzīja politiskos mērķus, bet nepieprasīja bezierunu sekošanu vadības ģenerāllīnijai. Šo visu apsvērumu dēļ arī visai radikālas organizācijas uzskatīja par nepieciešamu 1988. gadā iekļauties LTF darbībā.

Politisko partiju dibināšana Latvijā aizsākās 1989. gadā, kad politisko uzskatu plurālisms jau kļuva par sabiedriskās dzīves normu. Īpaši šajā ziņā atzīmējams LPSR Augstākās Padomes prezidija lēmums *Par Latvijas Nacionālās Neatkarības kustību* (LNNK).¹⁰ LNNK tika izveidota Arkādijas parkā sasauktajā miņiņā 1988. gada 10. jūlijā. Tajā piedalījās ap 2000 cilvēku. Miņiņu organizēja LNNK padome, kura radās jūnijā (tās sastāvā darbojās agrākais LKP funkcionārs, nacionālkomunists Eduards Berklavs, kas cieta 1959. gada kampaņā pret nacionālkomunismu Latvijā, pavadāms izsūtījumā no Latvijas ilgus gadus, fiziķis Einārs Repše,

kurš vēlāk kļuva par Latvijas Bankas prezidentu, ķīmiķis Juris Dobelis, vēlāk LR AP un LR Saeimas deputāts, Visvaldis Mucenīks, vēlāk LR AP deputāts, kurš dibināja Latvijas Vienības partiju, jurists Andris Pauls-Pāvuls un Jānis Biezais, vēlāk LR AP deputāts). Mītiņā pieņēma LNNK Padomes paziņojumu par LNNK mērķiem.¹¹ Šis dokuments iestājās par nacionālu, suverēnu Latvijas valsti, vienlaicīgi uzsverot, ka LNNK “piedalās sociālistiskā plurālisma, atklātuma un demokrātijas attīstīšanā”. LNNK atbalstīja LPSR radošo savienību plēnuma (resp. Rakstnieku savienības paplašinātā plēnuma ar citu radošo savienību pārstāvju piedalīšanos) lēmumu īstenošanu un izvirzīja savas prasības, kas tika noformētas 14 punktos. Līdzās citām demokrātisko brīvību prasībām 12. punktā tika prasīta atļauja dibināt neatkarīgas demokrātiskās partijas.

1989. gada 18. un 19. februārī Ogrē notikušajā LNNK I kongresā tika pieņemta kustības programma, kas prasīja neatkarīgas un demokrātiskas Latvijas valsts atjaunošanu uz 1922. gada Latvijas Republikas Satversmes pamata un zemes privātīpašuma atjaunošanu.¹² Uz to krasi reaģēja 1989. gada janvārī izveidotā LPSR darbaļaužu internacionālā fronte (Interfronte), kas pamatā balstījās uz impēriski noskaņotajiem “krievvalodīgajiem iedzīvotājiem”, un impēriskie konservatīvie spēki LKP, kas iestājās par viennozīmīgu PSRS saglabāšanu un pretojās jebkādi Latvijas statusa liberalizēšanai PSRS sastāvā. Šie spēki, atsaucoties uz Latvijas PSR Konstitūciju, pieprasīja LNNK aizliegšanu.¹³ Jautājumu par LNNK izskatīja LPSR AP prezidijs, kurš uzdeva LNNK vadībai divu mēnešu laikā saskaņot kustības programmu, statūtus un rezolūcijas ar Latvijas PSR Konstitūciju.¹⁴

Jau šis lēmums rādīja, ka konservatoriem nav vairākuma LPSR Augstākajā Padomē. 1989. gada 28. – 29. maijā notikušais LNNK II kongress veica redakcionāla rakstura labojumus, bet neatteicās no principiāla kursa uz neatkarīgu Latvijas valsti. Tā kā 1989. gada 22. jūnijā Latvijas PSR AP Prezidijs atzina, ka ieceltā komisija nav varējusi konstatēt, ka LNNK vai arī tās darbība neatbilst Latvijas PSR Konstitūcijai, ar to pašu, kā pareizi atzīmē E. Levits, Padomju Latvijas augstākā likumdevējinstāde, kurā tolaik darbojās tā saucamā komunistu un bezpartejisko bloka pārstāvji, respektīvi, komunistiskās partijas izvirzītie kandidāti, bija atzinusi politiskā plurālisma principu un netieši arī daudzpartiju sistēmu kā Latvijas politiskās iekārtas principu.¹⁵

Pirmā politiskā partija, kas izveidojās Trešās atmodas laikā Latvijā, bija Latvijas Atdzimšanas partija (LAP), kuru veidoja antikomunistiski noskaņotais ārsts Juris Vidiņš kopā ar saviem atbalstītājiem no sabiedriskās organizācijas *Helsinki – 86*. Viņš pats bija sastāvējis LKP (citādi nebija iespējams ieņemt Rēzeknes slimnīcas galvenā ārsta amatu), bet par iekļaušanos tiesību aizsardzības organizācijā *Helsinki-86* no LKP tika izslēgts un no vadošā amata atcelts 1988. gada pavasarī.¹⁶ Pēc iekšējām nesaskaņām starp *Helsinki-86* un J. Ziemeļa vadīto Rīgas nodaļu *Helsinki-86* J. Vidiņš un viņa atbalstītāji nolēma dibināt jaunu partiju. LAP dibināšanas kongress notika 1989. gada 2. aprīlī. Tajā tika pieņemti partijas programma un statūti.¹⁷ Partija par savu mērķi izvirzīja neatkarīgu Latvijas valsti, kas balstītos uz demokrātiskiem pamatiem, tā pieprasīja Padomju armijas ātrāku izvešanu no Latvijas, okupācijas likvidāciju, padomju nomenklatūras atcelšanu no varas posteņiem un privatizācijas organizēšanu. Vēlāk LAP savā paziņojumā uzsvēra, ka partijas pamatnostādnes esot pārņēmis LTF II kongress, kas notika 1989. gada 7.–8. oktobrī.¹⁸ LAP nekļuva par masu partiju, bet jāatzīmē, ka tā arī netiecās pēc savu biedru skaita mehāniskas palielināšanas. Pēc neatkarīgiem informatīvajiem datiem, LAP darbojās aptuveni 150 biedru.¹⁹ Pati LAP savā 1993. gada paziņojumā atzīmēja, ka 22 LAP biedri vai 16% no tās personālsastāva kļuvuši par visu līmeņu deputātiem pēc 1989. gada vietējām un 1990. gada AP vēlēšanām (1 LAP pārstāvis Indulis Ozols tika ievēlēts LR AP). Nosauktie procenti ļauj aplēst, ka šo vēlēšanu laikā partijā bijuši 135 biedri.²⁰ LAP izveidoja partijas vadošās institūcijas Domi (21 locekļa sastāvā) un Koordinācijas komiteju (7 locekļu sastāvā). Par partijas priekšsēdētāju kongress ievēlēja J. Vidiņu, kurš šo posteni ieņēma līdz pat partijas pašlikvidācijai. Pēc 5. Saeimas vēlēšanām 1993. gada oktobrī LAP pieņēma lēmumu par savas darbības izbeigšanu, ierosinot LAP biedriem konsolidēties ap Latvijas Nacionālo apvienību “Tēvzeme”, kuras nostādnes atbalstīja partijas vairākums.²¹ Šis lēmums skaidri liecina par LAP nacionālradikālo, etnokrātisko ievirzi.

1989. gada jūlijā Latvijā tika atjaunota legāla Latvijas Sociāldemokrātiskās Strādnieku partijas darbība. Par šā procesa veicinātāju Latvijā kļuva ģeogrāfs, LU pasniedzējs Valdis Šteins, LTF aktīvis, kurš zināmu laiku bija arī LTF valdes priekšsēdētājs. 1989. gada 26. jūlijā pie LTF Koordinācijas centra tika izveidota Iniciatīvas grupa LSDSP atjaunošanai.²² 1989. gada 2. un 3. de-

cembrī Jūrmalā notika LSDSP XX kongress, kurā piedalījās 169 delegāti.²³ Kā redzam no kongresa kārtas numura, LSDSP neveidojās kā jauna partija, bet gan turpināja jau 1904. gadā dibinātās LSDSP darbību. Kongresā pieņemtā programma lielā mērā pārņēma nostādnes no Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas 1959. gada Bad – Godesbergas “Principiālās programmas”.²⁴ LSDSP iestājās par neatkarīgu Latvijas valsti, liekot savas ideoloģijas pamatā demokrātisku sociālo šķiru un slāņu solidarismu, īpašumu formu daudzveidību, paredzot 1940. gadā nacionalizētā īpašuma denacionalizēšanu. LSDSP XX kongresā tika ievēlēta Centrālā Komiteja, kas turpmāk pārņēma LSDSP Ārzemju Komitejas pilnvaras. Par LSDSP priekšsēdētāju ievēlēja V. Šteinu, bet par viņa vietniekiem – Jāni Dinēviču, kas LTF vadīja lektoru grupu, un Zviedrijā atrodošos LSDSP ĀK priekšsēdētāju Bruno Kalniņu.

LSDSP jau pašā sākumā radās nesaskaņas partijas iekšienē. Nacionālradikāli noskaņotais V. Šteins, kuru, kā rāda viņa turpmākā politiskā darbība, maz interesēja sociāldemokrātisma ideoloģija, kopā ar saviem piekritējiem ieņēma krasi antikomunistisku nostāju, ierosinot veidot demokrātisku vēlēšanu bloku, kurš izvirzītu kandidātus pret komunistiem (arī pret reformu piekritējiem LKP rindās, kurus atbalstīja LTF). LSDSP pieņēma lēmumu neuzņemt partijas rindās personas, kas agrāk bija sastāvējušas LKP rindās.²⁵ Šāda nostādne pilnīgi neņēma vērā vienpartijas sistēmas īpatnības, kur cilvēki bieži stājās partijā profesionālās izaugsmes apsvērumu mudināti un nevis augstu komunisma ideālu spārnoti. Rezultātā LSDSP nevarēja papildināt savas rindas ar tiem LKP biedriem, kuri 1989. gadā, vīlušies LKP politikā, masveidā sāka izstāties no partijas.

Šis LSDSP vadības politikas rezultātā no LSDSP atšķēlās mērenākā partijas daļa – Rīgas organizācija (tajā ietilpa gandrīz visi Iniciatīvās grupas locekļi), krievu sekcija, daļa provincē strādājošo LSDSP aktīvistu, kas 1990. gada 7. aprīlī nodibināja Latvijas Sociāldemokrātisko partiju (LSDP; nejaukt ar Jura Bojāra vadīto Latvijas Sociāldemokrātisko partiju, kas tika izveidota uz Latvijas Demokrātiskās Darba partijas bāzes krietni vēlāk). Par LSDP priekšsēdētāju ievēlēja J. Dinēviču.²⁶

LSDSP šķelšanos, kas, bez šaubām, negatīvi ietekmēja iespēju veidot masu sociālreformistisku partiju uz LSDSP bāzes, izdevās pārvarēt tikai pēc 1990. gada 1. – 2. decembrī notikušā LSDSP XXI kongresa, kas notika Cīrulišos.²⁷ Kongresā V. Šteins atkāpās no

partijas priekšsēdētāja posteņa, ķeroties pie pavisam atšķirīgas ideoloģiskās orientācijas – Latvijas Konservatīvās partijas veidošanas. Kongresā kritiku izpelnījās V. Šteina autoritārās vadības metodes. Par jauno partijas priekšsēdētāju ievēlēja dzejnieku Uldi Bērziņu.

1991. gada janvāra dienās, kad politisko situāciju Latvijā saasināja konservatīvo komunistisko spēku izveidotās Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas mēģinājums pārņemt varu savās rokās, notika LSDSP un J. Dinēviča vadītās LSDP pārstāvju tikšanās, kuras organizēšanā nozīmīga loma bija LSDSP Ārzemju Komitejai. Tika pieņemts lēmums par abu partiju apvienošanu, kas noslēdzās 1991. gada 5. oktobrī, kad tika apvienotas abu partiju Rīgas organizācijas. 1991. gada 28.–29. decembrī notika apvienotās partijas XXII kongress.²⁸ LSDSP pieņēma jaunus statūtus, politisko deklarāciju un praktiskās politikas virzienus. Par partijas priekšsēdētāju tika pārvēlēts U. Bērziņš, bet par viņa vietniekiem ievēlēja filozofu Egīlu Baldzēnu, kas bija redzams partijas teorētiķis, un Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas pasniedzēju Arni Mugurēviču. LSDSP rindās bija vairāki simti biedru, bet to skaits nepārsniedza tūkstoti. No vienpadsmit LSDSP izvirzītajiem kandidātiem 1990. gadā LR AP ievēlēja piecus.

1989. gada rudenī Vides aizsardzības kluba aktīvisti izveidoja iniciatīvo grupu Latvijas Zaļās partijas (LZP) dibināšanai.²⁹ Ekoloģiskā kustība bija ieguvusi Latvijā ievērojamu popularitāti. Tā vērsās pret labai kaitīgu saimniekošanu, aicināja sargāt vidi, vainojot tās piesārņošanā un postīšanā totalitāro administratīvo sistēmu. Raksturīgi, ka atšķirībā no Rietumeiropas valstīm “zaļie” Latvijā ieņēma visai labējas pozīcijas, iestājoties gan par nacionālu Latvijas valsti, gan par privatizāciju tautsaimniecībā.

LZP dibināšanas kongress notika 1990. gadā 13. – 14. janvārī Jūrmalā. Kongresā tika pieņemti partijas statūti un manifesti. Tika ievēlēta partijas Centrālā dome un 3 partijas līdzpriekšsēdētāji – Oļegs Batarevskis, Juris Zvirgzds un Valts Vilnītis.³⁰

Par LR AP deputātiem kļuva 5 no 6 LZP izvirzītajiem kandidātiem. Tomēr jāatceras, ka LZP kandidātus atbalstīja LTF. Vēlāk LZP popularitāte ievērojami saruka. LZP jau 1991. gadā tuvinājās LNNK, un kādu brīdi tika debatēts par LNNK, LZP un Latvijas Liberālās partijas (LLP) politisko bloku un kopīga laikraksta izdošanu, bet šis ieceres tomēr netika realizētas.

LNKP izveidošanās

1990. gada februārī Latvijas Neatkarīgās komunistiskās partijas (LNKP) izveidošanas piekritēji publicēja “LNKP darbības pamatprincipu” projektu, kuru bija paredzēts apspriest LNKP atbalstītāju konferencē.³¹ Konference notika 1990. gada 24. februārī Rīgā, un tās dalībnieki pieņēma lēmumu par izstāšanos no PSKP.³²

14. aprīlī notika LNKP dibināšanas kongress. Tā kā nākamajā dienā bija Lieldienas, kādu laiku LNKP mēdza dēvēt arī par Lieldienu partiju. Kongresā piedalījās 565 delegāti, kuri pieņēma LNKP darbības pamatprincipus, respektīvi, partijas programmu.³³ Viņi pārstāvēja 28 095 LNKP piekritējus, kas bija reģistrēti līdz 27. martam, bet kongresa atklāšanas dienā viņu skaits pārsniedza 32 tūkstošus.³⁴ Par partijas priekšsēdētāju tika ievēlēts agrākais LKP ideoloģijas sekretārs Ivars Ķezbers, kuru LKP konservatīvā vadība par “šķeltniecisku darbību” bija izslēgusi no LKP.

Kongresā pārliecinoši tika atklāti partijas šķelšanās cēloņi. Tie bija saistīti ar nepārvaramām domstarpībām starp PSKP atbalstītājiem un Neatkarīgās partijas veidotājiem šādos galvenajos jautājumos: par Latvijas valstiskās suverenitātes atjaunošanu; par Neatkarīgās partijas veidošanu; par atteikšanos no komunistiskās sabiedrības perspektīvas; par privātpašuma atzīšanu; par atteikšanos no demokrātiskā centrālisma principa un ražošanas principa partijas pirmorganizāciju veidošanā. Neatkarīgās partijas piekritēju delegāti izvirzīja šādus partijas darbības pamatprincipus:

Pirmkārt: “... mūsu mērķis ir neatkarīga, sociālaisnīga, atklāta demokrātiska sabiedrība neatkarīgā un tiesiskā Latvijas valstī.

Otrkārt: šā mērķa sasniegšanai Latvijas Neatkarīgai komunistiskajai partijai ir jāķļūst par patstāvīgu sabiedrisku politisku organizāciju, kas nevienam – ne Latvijā, ne ārpus tās – organizatoriski nepakļaujas.

Treškārt: tā ir komunistiskās sabiedrības utopiskā mērķa noliegšana.

Ceturtkārt: tā ir īpašumu formu daudzveidības atzīšana, tajā skaitā arī privātpašuma atzīšana uz ražošanas līdzekļiem un zemi”³⁵.

Partijas programmā netika lietots vārds “sociālisms”, bet gan demokrātiskais sociālisms. “Partijas izpratnē demokrātiskais sociālisms nebija kāda gatava sabiedrība, bet ir ceļš uz šo sabiedrību. Un, ejot šo ceļu, ļaut sabiedrībai attīstīties tās dabisko gaitu.”³⁶

Iztirzājot partijas turpmāko nosaukumu, kas neatbilda pamatprincipu saturam, delegāti piedāvāja līdz referendumam atstāt partijas dubultu pagaidnosaukumu: ““Latvijas Neatkarīgā komunistiskā partija – Latvijas sociāldemokrātija””. Šis nosaukums apliecinātu arī partijas piederību sociāldemokrātiskajai tradīcijai”³⁷.

Tautā šī partija jau bija nosaukta par Lieldienu partiju. Kongresa dalībnieki Lieldienas uzskatīja par Atdzimšanas simbolu, izsakot cerību, ka Atdzimšanas spēks ļaus atdzimt Latvijā kreisajām demokrātiskās kustības tradīcijām, kas savukārt varētu palīdzēt tālāk atdzimt mūsu Latvijai.”³⁸

Statūtos tika paredzēts, ka šī partija atsakās no avangarda partijas statusa un grib kļūt par demokrātiski parlamentāru partiju, ka partija atsakās no demokrātiskā centrālisma, atsakās no ražošanas principa partijas pirmorganizāciju veidošanā.

LNKP programma nepārprotami liecināja par jaunās partijas sociāldemokrātisku ievirzi. Nekas konkrēts netika teikts par privatizāciju un denacionalizāciju, programma vienīgi pieprasīja Vis-savienības pakļautības uzņēmumu nodošanu Latvijas Tautas kontrolei.

Partijas II kongresā, kas notika 1990. gada 15. septembrī, LNKP tika pārdēvēta par Latvijas Demokrātisko Darba partiju (LDDP).³⁹ Skaidrs, ka nosaukums “komunistiskā”, kas bija pārmanots no agrākās LNKP biedru partijiskās piederības, neatbilda jaunajām LNKP programmātiskajām nostādņēm. LNKP arī neizdevās panākt, lai daļu no LKP īpašuma nodotu LNKP. Jaunais partijas nosaukums tika nopietni apspriests. Kādreizējais 50. gadu nacionālkomunists Jānis Krūmiņš pat ierosināja nosaukumu “Raiņa partija”, bet šāds lēmums droši vien radītu sarežģījumus attiecībās ar sociāldemokrātiem. Savukārt M. Rukmane atbalstīja nosaukumu Latvijas Demokrātiskā partija, kas varētu piesaistīt ne tikai strādniekus un ļautu partijai iegūt liberāli demokrātisku centrisku orientāciju. Tomēr partijas vairākums iestājās par sociāldemokrātiskas orientācijas saglabāšanu. Kongresā tika izdarītas izmaiņas statūtos, bet par partijas priekšsēdētāju atkārtoti tika ievēlēts I. Ķezbers.

LDDP III kongress notika 1991. gada 2. – 3. decembrī. Demisijonējušā I. Ķezbera vietā par partijas priekšsēdētāju ievēlēja Starptautisko attiecību institūta direktoru Juri Bojāru, kurš kļuva par LR AP deputātu konkurencē ar LTF atbalstīto kandidātu – arhi-

bīskapu J. Gailīti⁴⁰ J. Bojāra ierosinājumu ietekmē LDDP vērsās pret dubultpilsonību Latvijas pilsoņiem, kā arī atbalstīja nepilsoņu ātrāku naturalizāciju. Neskatoties uz samērā ievērojamu partijas biedru skaitu – pāri pār 3000 – atbalsts LDDP sabiedrībā bija neliels, jo kreisās orientācijas partijas Atmodas periodā nebaudīja īpašu popularitāti. Arī zināma partijas vadības pasivitāte, bažas par iespējamo kritiku no nacionālradikālo spēku puses nesekmēja partijas ietekmes pieaugumu.

LKP politiskais bankrots

Guvis uzvaru pār reformkomunistiem LKP XXV kongresā 1990. gada aprīlī⁴¹, LKP konservatīvais vairākums patiesībā zaudēja. Atstumjot no partijas vadības centriski noskaņoto J. Vagri, konservatori neko neieguva, bet nostādīja LKP atklātas konfrontācijas pozīcijās ar Latvijas tautas nacionālo kustību.

1990. gadā LKP, apzinoties savu ne sevišķi lielo popularitāti latviešu sabiedrībā, centās manevrēt. Tā, piemēram, 1990. gada 1. maijā "Cīņā" publicētajā LKP CK paziņojumā "Par Latvijas Komunistiskās partijas CK attieksmi pret plāniem saraut valstiskus sakarus ar PSRS" tika apgalvots, ka principā jau LKP CK neesot pret Latvijas valstisko neatkarību un atzīstot latviešu tautas tiesības uz suverēnu neatkarīgu valsti, taču uzskatot, ka pašreizējās ekonomiskās un sociālās krīzes apstākļos "valstisko sakaru saraušana ar PSRS ir nepamatota".⁴² Paziņojumā arī tika uzsvērts, ka gadījumā, ja Latvijas tautas intereses nenodrošinās jaunais Savienības līgums, tad LKP nāks "klajā ar iniciatīvu pamazām izveidot neatkarīgu Latvijas valsti ārpus PSRS [...]". Taču šis paziņojums bija tirākā tukšvārdība, jo visa LKP politika arī pēc nacionāli orientēto spēku uzvaras LR AP vēlēšanās un 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarācijas pieņemšanas palika impēriska.

LKP konservatīvajai vadībai bija svešs parlamentārisma princips, tā netaisījās atteikties no "sabiedrības vadošā un virzošā spēka" lomas. Nevarēdama panākt uzvaru LR AP vēlēšanās, tā ķērās pie pretvalstiskas darbības. Ar LKP un to atbalstošo satelītorganizāciju LĻKJS, Interfrontes, Darba kolektīvu apvienotās padomes, Kara un darba veterānu padomes centieniem tika izveidota Vislatvijas sabiedrības glābšanas komiteja. Šī organizācija, kas nepārstāvēja Latvijas Republikas likumīgo varu, 1990. gada decembrī vērsās pie PSRS prezidenta M. Gorbačova ar lūgumu ieviest

tiešo prezidenta pārvaldi.⁴³ 1991. gada 15. janvārī sarīkotajā antinacionālo spēku mītiņā ASK stadionā Vislatvijas sabiedrības glābšanas komiteja paziņoja, ka tā ņem savās rokās varu Latvijā.⁴⁴ Faktiski varas pārņemšana nenotika, bet acīmredzot šo akciju bija iecerēts balstīt uz Maskavas bruņoto atbalstu kā analogu bruņoto akciju Viļņā. Tomēr pēc visā pasaulē negatīvās reakcijas uz notikumiem Viļņā PSKP atteicās no sava agrākā nodoma likvidēt demokrātiski izveidotās Baltijas valstu valdības. LKP nācās aprobežoties ar atsevišķām OMON vienības bruņotām akcijām, piemēram, atkarojot tā saucamo LKP īpašumu – Preses namu.⁴⁵

LKP un tās satelitorganizācijas aktīvi iesaistījās Valsts Ārkārtējā stāvokļa komitejas (VĀSK) darbības atbalstīšanā, kad tā 1991. gada 19. augustā izdarīja valsts apvērsumu, lai atjaunotu valsti partokrātiju un iznīcinātu demokrātiju. LKP lideris A. Rubiks klaji demonstrēja savu atbalstu VĀSK, un ne velti M. Gorbačovs, atgriežoties no Forosas pēc puča izgāšanās, pieminēja trīs personas pasaulē, kas atbalstījušas VĀSK izdarīto valsts apvērsumu – Lībijas lideri M. Kadafi, Irākas lideri S. Huseinu un LKP CK pirmo sekretāru A. Rubiku.⁴⁶

Pēc tam kad divvaldība Latvijā 1991. gada augustā tika izbeigta, 1991. gada 24. augustā LR AP pieņēma lēmumu *Par dažu sabiedrisko un sabiedriski politisko organizāciju darbības apturēšanu*, kas noteica LKP, LĻKJS, LPSR Darbaļaužu internacionālās frontes, Darba kolektīvu apvienotās padomes, Kara un darba veterānu padomes darbības apturēšanu sakarā ar to atbalstu VĀSK, kamēr LR tieslietu ministrs pārbaudītu šo organizāciju darbības raksturu.⁴⁷ Tika apcietināts A. Rubiks, pret kuru tika ievadīta izmeklēšana par pretvalstisku darbību.⁴⁸

Tam sekoja 1991. gada 10. septembra LR AP lēmums *Par dažu sabiedriski politisko organizāciju darbības izbeigšanu*⁴⁹. Uz LR tieslietu ministra ierosinājuma pamata tika aizliegta LKP, LĻKJS, Interfrontes, Darba kolektīvu apvienotās padomes, Kara un darba veterānu padomes, kā arī Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas darbība. Agrākajiem šo organizāciju biedriem tika piesūktas tiesības iestāties citās politiskajās organizācijās.

Tāds bija LKP konservatīvās vadības neostaļiniskās, impēriskās politikas likumsakarīgais bankrots, nonākot konfrontācijā ar Latvijas sabiedrības lielumlielo vairākumu.

Pēc LKP darbības apturēšanas notika šķelšanās LR AP frakcijā “Līdztiesība”, kura orientējās uz LKP. No tās izstājās 9 deputāti,

kas 1991. gada 3. septembrī izveidoja Demokrātiskās iniciatīvas centra (DIC) frakciju.⁵⁰ DIC tika izveidots jau 1989. gada 10. jūnijā⁵¹ uz Baltslāvu biedrības politoloģiskās sekcijas pamata, kura izstājās no Baltslāvu biedrības, jo bija neapmierināta ar tās apolitiskumu. Jaunizveidotā sabiedriskā organizācija DIC apvienoja savās rindās krievvalodīgos intelektuāļus, sevišķi ekonomistus, kas iestājās par tirgus ekonomiku.

Tomēr DIC neatbalstīja Latvijas neatkarības ideju, jo iestājās par atjaunoto padomju republiku savienību. Šāda DIC nostāja tuvināja to LKP, tādēļ LR AP vēlēšanās daļa DIC kandidātu balotējās ar LKP atbalstu. LR AP tika ievēlēti 4 no 5 DIC kandidātiem, bet viens no DIC līderiem – Sergejs Dīmanis kļuva par frakcijas “Līdztiesība” priekšsēdētāju (pēc DIC frakcijas atšķelšanās viņš palika “Līdztiesības” frakcijā).⁵²

1991. gada 26. novembrī DIC tika pārveidota par politisku partiju. Tās vadību īstenoja trīs partijas līdzpriekšsēdētāji – Staņislavs Buka, Mihails Gavrilovs un Oļegs Vovks, kā arī Koordinācijas komiteja 9 locekļu sastāvā. DIC biedru skaits bija apmēram 100.⁵³

Pēc augusta puča sagrāves DIC iestājās par deboļševizāciju, privātīpašuma prioritāti ekonomikā, pret cilvēktiesību pārkāpumiem, saskatot tos Latvijas republikas aktos par pilsonību un valsts valodu, un aizstāvēja “nulles varianta” piemērošanu Latvijas Republikas pilsonības veidošanā.

Pilsonisko partiju veidošanās 1990. un 1991. gadā

1990. gadā tika izveidotas vai arī organizējās vairākas pilsoniskās partijas. 1990. gada janvārī Latvijas kooperatoru politiskā savienība (LKPS), kas tika dibināta 1989. gada 9. jūnijā, tika pārdēvēta par Latvijas Liberālo partiju (LLP).⁵⁴ Par partijas priekšsēdētāju kļuva Jānis Danoss, kas līdz tam bija LKPS priekšsēdētājs. LLP par savu idejisko platformu pasludināja klasisko liberālismu, konsekventi iestājoties par indivīda brīvību un valsts lomas samazināšanu sabiedrībā. Tomēr jauno partiju jau pirmsākumā apdraudēja šķelšanās. 1990. gada martā no LLP atšķēlās LLP priekšsēdētāja vietnieka Gunāra Čulkstēna vadītais grupējums, kurš 1990. gada nogalē izveidoja Latvijas Liberāli Demokrātisko partiju (LLDP). LLDP dibināšanas kongress notika 1991. gada 30. martā.⁵⁵ Arī šī partija orientējās uz klasiskā liberālisma postulātiem.

Savukārt LLP I kongress notika 1991. gada 9. – 10. novembrī.⁵⁶ Kongress pieņēma partijas programmu un statūtus un ievēlēja valdi 7 locekļu sastāvā. Par partijas priekšsēdētāju ievēlēja J. Danosu. LLP biedru skaits ap kongresa laiku sasniedza 60. Tajā darbojās tādas šodien sabiedrībā pazīstamas personas kā uzņēmējs Georgs Lansmanis, Latvijas televīzijas vadītājs Olafs Pulks, ekonomikas zinātnieks doktors, bijusī investīciju valsts ministre Sarmīte Jēgere, 6. Saeimas deputāts un uzņēmējs Valdis Krisbergs un daži citi. Tomēr lielākā daļa partijas aktivistu nevarēja sastrādāties ar J. Danosu, jo nespēja pieņemt viņa autoritāro vadības stilu. Daļa LLP aktivistu bija spiesti izstāties no partijas, citus partijas priekšsēdētājs, ignorējot partijas statūtus, izslēdza no partijas par “separātisku darbību” – N. Grostiņu, G. Lansmani u.c.⁵⁷ Līdz ar to Latvijā neizveidojās stipra klasiskā liberālisma partija, jo LLP ietekme krasi saruka.

1990. gada 9. septembrī notika Latvijas Republikāņu partijas (LRP) dibināšanas sapulce, kurā pieņēma partijas programmu un statūtus.⁵⁸ Jauno partiju izveidoja vairāki LNNK un *Helsinki-86* aktivisti. Arī LRP jāpieskaita pie sīkpartijām. Tās biedru skaits sastādīja aptuveni 40 cilvēku. LRP kvalificējama kā nacionālradikāla partija, kas iestājās par politisku darbību tikai Pilsoņu kongresā (tajā tika ievēlēti 7 deputāti no LRP), bet noraidīja piedalīšanos LR AP, vietējo pašvaldību un 5. Saeimas vēlēšanās, uzskatot šīs institūcijas un to vēlēšanas par nelikumīgām Krievijas karaspēka klātbūtnē. Šāda nostāja nesekmēja LRP popularitāti.

Nozīmīga Latvijas politiskajā vēsturē bija Latvijas Zemnieku savienības izveidošana. 1990. gada 5. jūlijā tika sasaukta Latviešu Zemnieku savienības atjaunošanas piekritēju konference.⁵⁹ Konferences dalībnieki centās apvienot Latvijas lauku ļaudis, kas iestājās par privāto zemnieku saimniecību atjaunošanu laukos un tiecās sekmēt lauksaimniecības uzplaukumu Latvijā. Tā laika sabiedrībā populārie priekšstati par lauksaimniecības iespējamo prioritāti Latvijas tautsaimniecībā sekmēja zemnieku partijas izveidošanos. Tomēr gala rezultātā netika vis atjaunota Latviešu Zemnieku savienība, bet izveidota jauna partija – Latvijas Zemnieku savienība (LZS), kuras nosaukums vairāk atbilda jaunajiem politiskajiem apstākļiem. 1991. gada februārī notika LZS I kongress. Par LZS priekšsēdētāju tika ievēlēts LR AP deputāts Aivars Berķis. Ievēlēja arī centrālo valdi 10 locekļu sastāvā. Kongresā tika pieņemta arī partijas programma un statūti.⁶⁰ LZS var kvalificēt kā mēreni labēju

centrisku partiju, kas aktīvi iestājās par agrārreformu, prasot gan zemes privātīpašuma atjaunošanu, gan zemes atdošanu agrākajiem īpašniekiem, gan valsts atbalstu zemniecībai. LZS tika pārstāvēta LR AP ar 6 deputātiem. Tās skaitliskais sastāvs ātri auga un drīz vien sasniedza 2000 biedru, izvirzot LZS vadošo politisko spēku vidū.

Par parlamentāru partiju kļuva arī Latvijas Kristīgi Demokrātiskā savienība (KDS), kas tika izveidota jau 1989. gada beigās, bet savā sākuma posmā bija visai mazaktīva un puslegāla. 1991. gada 9. martā LKDS konference pieņēma partijas statūtus un programmu.⁶¹ KDS iestājās par kristīgajām morāles vērtībām politikā un turpmākā darbībā ieņēma mēreni labējas, nacionālas pozīcijas. Konferencē tika ievēlēta partijas valde 7 locekļu sastāvā. Par partijas priekšsēdētāju ievēlēja Aivaru Pētersonu. KDS darbība aktivizējās jau pēc Latvijas pilnīgas neatkarības atgūšanas. Partijas izaugsmi sekmēja kristīgās reliģijas renesanse Latvijā apstākļos, kad sabruka komunistiskā ideoloģija un tika likvidēti agrākie ideoloģiskie žņaugi.

Šeit nevar nepieminēt arī mēģinājumu izveidot vēl vienu kristīgi demokrātisko partiju. Tās iniciatīvā grupa tika izveidota 1989. gada 16. jūlijā, bet 1990. gada pavasarī apstiprināja Latvijas Kristīgi Demokrātiskās partijas (LKDP) programmu, kas pēc sava satura atgādināja Rietumeiropas kristīgi demokrātisko partiju programmas. Tika izveidota Vadības komiteja 7 locekļu sastāvā, bet par partijas priekšsēdētāju kļuva Oskars Bogdanovs.⁶² Atšķirībā no daudzām citām partijām LKDP neakcentēja nacionālismu. Partija bija ļoti mazskaitlīga (apmēram 30 biedri) un 1992. gadā izbeidza savu darbību.⁶³ Acīmredzot divas kristīgi demokrātiskās partijas Latvijai bija par daudz.

1991. gada pavasarī tika izveidota arī visai mazskaitlīgā Latvijas Brīvo Pilsoņu Konservatīvā partija (LBPKP). Partijas kongress notika 1991. gada 6. aprīlī, bet par tās priekšsēdētāju kļuva agrākais LSDSP līderis Valdis Šteins.⁶⁴

Partija no neokonservatīvisma pozīcijām iestājās par indivīda brīvības prioritāti, par uzņēmējdarbības brīvību, kā arī par Latvijas Republikas pārveidošanu par federāciju un pārvaldes decentralizāciju. Konservatīvie neguva sevišķus panākumus arī tādēļ, ka tās līderu V. Šteina un K. Leiškalna vidū sākās rīvēšanās.

Ilgāku laiku puslegāli divvaldības apstākļos darbojās radikālā Latvijas Nacionāldemokrātiskā partija (Amerikas ceļš). Tās pamatkodols izveidojās 1991. gada janvāra barikāžu periodā, bet partijas

pirmais kongress notika 1991. gada 4. augustā.⁶⁵ Kongress pieņēma partijas programmu un statūtus, ievēlēja partijas vadību 6 locekļu sastāvā. Par partijas priekšsēdētāju ievēlēja Armandu Māliņu. Augusta puča laikā partija ķērās arī pie bruņotu vienību veidošanas, lai uzsāktu pretestību komunistu centieniem sagrābt varu.⁶⁶

Taču ar visām šīm enerģiskajām akcijām partija nepiesaistīja sev plašākus slāņus. Cilvēkus mulsināja vārdkopa “Amerikas ceļš” partijas nosaukumā, jo ne Latvijas pilsonības tiesību principi, ne valsts pārvaldes forma, ne valsts veidošanās vēsture (ASV izveidoja iecerotāji, izspiežot pamatiedzīvotājus rezervācijās) neatbilda šīs vārdkopas saturam. Beigu beigās to atskārta arī pašas partijas līderi un atmeta iekavās ietvertu vārdkoku partijas nosaukumā.

Politisko partiju loma Latvijas sabiedriskajā dzīvē 1989. – 1991. gadā

Kaut arī periodā no 1989. līdz 1991. gadam Latvijā izveidojās vairāk nekā desmit politiskās partijas, tomēr tās šajā periodā vēl neķļuva par Latvijas politiskās dzīves galvenajām svirām.

Pamatjautājums, ap kuru no 1989. gada koncentrējās Latvijā notiekošie politiskie procesi, bija valstiskā neatkarība. Visas citas politiskās dzīves problēmas atvirzījās otrajā plānā. Šā laika noskaņojumu visai labi raksturo populārā frāze: “Kaut postalās, bet neatkarīgi!” – kā atbilde uz Kremļa vadības izvirzītajiem ekonomiskās lietderības argumentiem par labu atjaunotajai padomju republiku savienībai.

Līdz ar to politiskā cīņa Latvijā notika starp diviem pretpoliem – neatkarības piekritēji konsolidējās ap LTF, bet PSRS atbalstītāji – ap PSKP (LKP). Padomju mažoritārā vēlēšanu sistēma ar vienmandāta vēlēšanu apgabaliem sekmēja šo “divpartiju sistēmu” (tā dēvētu nosacīti). Kaut gan LR AP nelielā skaitā tika ievēlēti arī neatkarīgie deputāti, tie pieslējās vai nu LTF, vai “Līdztiesības” frakcijai.

Partiju veidošanās šajā laikā dažbrīd tika uztverta kā nevēlams process, kas bremsē tautas konsolidāciju cīņā par neatkarību. Pats termins “partija” nebija šajā laikā īpaši populārs, jo sabiedriskajā apziņā asociējās ar komunistisko partokrātiju.⁶⁷

Pirmās partijas bieži veidoja cilvēki ar līderu ambīcijām, kas neatrada sev pienācīgu vietu LTF vai citu tautas politisko kustību vadībā. Tāpat partijas šajā laikā veidoja radikālu uzskatu piekritēji,

kas nebija apmierināti ar, viņuprāt, pārāk mēreno vai pat nodevīgo LTF kursu. Šie cilvēki, kā trāpīgi rakstīja Latvijas prese, pieprasīja Latvijas neatkarību uz brokastu laiku. Jaunu politisku partiju nācās radīt arī reformkomunistiem, lai norobežotos no impēriskajiem spēkiem LKP. Dažas jaunradītās partijas nāca ar jaunu politisko ideoloģiju un problemātiku (Latvijas Zaļā partija), citu (LSDSP un LZS) izveidošanās atspoguļoja sociālās diferenciacijas procesu sākumu.

Lielākā daļa jaunizveidoto partiju bija visai mazskaitlīgas. Tikai dažās partijās (LDDP, LZS, LSDSP) biedru skaits pārsniedza 1000. Politiskās partijas šajā laikā galvenokārt atspoguļoja nevis savu piekritēju sociālās intereses, bet gan viņu priekšstatus par vēlamo Latvijas politisko attīstību. Tie savukārt nereti tika vērsti Latvijas Republikas pagātnē, ignorējot Eiropas politisko pieredzi pēdējos piecdesmit gados un jaunās politiskās realitātes.

Ļoti sarežģīts bija jautājums par politisko spektru un jaunizveidoto politisko partiju vietu tajā. Sākumā prese un politologi par labējiem dēvēja ortodoksālos komunistus, apzīmējot reformistus par kreisajiem.⁶⁸ Zināms pamats šādai pieejai bija, jo politikas vēsturē tradicionāli konservatori tika apzīmēti par labējiem, bet radikālu reformu piekritēji – par kreisajiem. Taču Trešā Atmoda bija vērsta uz pilsoniskās Latvijas republikas restaurāciju un agrāko ipašumtiesību restitūciju un, no šī viedokļa raugoties, spēki, kas iestājās par reformām, bija labēji, tādēļ vēlāk par labējiem tika saukti reformatori, bet par kreisajiem – konservatīvie komunistu spēki.⁶⁹ Savukārt sociāldemokrātus un LDDP apzīmēja par mēreni kreisajiem, LZS par mēreni labējiem, bet LAP par radikāli labējiem, balstoties uz to, kam partiju programmās tika piešķirts vairāk uzmanības – politiskajām brīvībām vai sociālajām tiesībām.

Kaut gan daudzpartiju sistēmas laiks Latvijā ienāca ar 5. Saeimas vēlēšanām 1993. gadā, tomēr jau 1990. – 1991. gadā arvien pieaugošais partiju skaits visai skaidri liecināja par Latvijas politiskās attīstības tendencēm. Latvijas sabiedrība nepārprotami deva priekšroku līdz 1934. gadam pastāvējušajam politiskajam modelim.

Kaut gan jau 1989. gadā tika uzsākts darbs pie likuma par sabiedriskajām organizācijām, tas aplūkojamajā periodā vēl netika pabeigts un līdz 1992. gada decembrim politisko partiju darbību neregulēja speciāls normatīvais akts.

Tomēr jāatzīmē, ka 1990. gada 26. jūnijā LR AP pieņēma lēmumu *Par partiju, sabiedriski politisko organizāciju un politiskās vadības struktūru darbību Latvijas Republikas valsts iestādēs,*

organizācijās un uzņēmumos⁷⁰, kas noteica ierobežojumus politisko partiju darbībai.

Šis normatīvais akts spilgti raksturo gan tā laika nokaitēto, politizēto gaisotni, gan arī nepārprotami liecina par tā mērķi – LKP darbības izskaušanu valsts iestādēs, jo tā jau ar LPSR AP 1990. gada 11. janvāra konstitucionālo grozījumu⁷¹ zaudēja sabiedrības vadošā un virzošā spēka statusu, kā arī zaudēja iespēju piedalīties Augstākās Padomes vēlēšanās. Var secināt, ka arī LR likumdošana divvaldības periodā virzīja sabiedrību parlamentāras daudzpartiju sistēmas virzienā.

Atsauces un skaidrojumi

¹Freimanis J. Daudzpartijība Latvijā. Cēloņi un zāles // Diena, 1997, 23. apr.; Dinevičs V. Saeimas augstajā namā un aiz tā sienām. // DP Saimnieks, 1997. Nr.12., augusts; Seleckis V. Partijas ļaunums vai demokrātijas pamats // Diena, 1992, 16. okt.; Šteins V. Ko gribējām? Ko ieguvām? // Pavalstnieks, 1995, Nr.42., 6. lpp.

²Freivalds O. Latviešu politiskās partijas 60. gadus. [Kopenhāgena], 1961. 160.- 173. lpp.

³Kalniņš A. Melnais kanāls jeb parasta spiegošana ar LSDSP izkārtņi // Dzimtenes Balss, 1981, 11. jūn.

⁴Mēs - Zaļie // Skolotāju Avīze, 1989, 11. okt., 12. lpp; Справочник политических и общественных организаций Латвии. – М, 1990.

⁵Latvijas Tautas frontes statūti // Atmoda, 1992, Nr. 25.

⁶Neatkarība, 1992, 20.-26. maijs, 6. lpp.

⁷Latvijas Tautas frontes statūti // Padomju Jaunatne, 1988, 19. okt.

⁸Birkmanis G. Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība pārtaps partijā // Laiks, 1993, 16. okt., 6. lpp.

⁹Cīņa, 1988, 19. okt., Padomju Jaunatne, 1988, 4. nov.

¹⁰Tauta. Zeme. Valsts. [R.,], 1995, 41.-42. lpp.

¹¹Tas pats, 11.-13. lpp.

¹²Latvijas Nacionālās Neatkarības kustības programma // Latvijas Nacionālās Neatkarības kustības 1. kongress. R, 1989, 53.-55. lpp.

¹³Cīņa, 1989, 13. marts.

¹⁴Tauta. Zeme. Valsts. [R.,] 1995, 42. lpp.

¹⁵Cīņa, 1989, 24. jūn.; Levits E. Latvija padomju varā // Latvijas Vēsture, 1992, Nr. 1(4), 46. lpp.

¹⁶ Vidiņu pazemina, izslēdz no partijas // *Brīvā Latvija*, 1988, 8. febr.

¹⁷ Глубоцкий А. Эстония, Латвия, Литва, Белоруссия. Политические партии и организации. М. – 1993. – с. 48–49.

¹⁸ *Neatkarīgā Cīņa*, 1993, 15. okt.

¹⁹ Глубоцкий А. *Op. cit.*, с. 49.

²⁰ *Neatkarīgā Cīņa*, 1993, 15. okt.

²¹ Turpat.

²² Romanovskis A. No idejas līdz kongresam // *Opozīcija*, 1989, Nr. 1., 38.-39. lpp.

²³ Daugmalis V. LSDSP atdzimšana // *Literatūra un Māksla*, 1989, 9. dec., 3. lpp.

²⁴ Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas programma // *Sociāldemokrāts*, 1989, 16. nov., 4.-14. lpp.; Levits E. *Op. cit.* // *Latvijas vēsture*, 1992, Nr. 1(4), 46. lpp.

²⁵ Глубоцкий А. *Op. cit.*, с. 42.

²⁶ *Nedēļas Lapa*. 1990, Nr. 2, 11. apr.; N3. 18. apr.

²⁷ LSDSP XXI kongress // *Brīvība*, 1991, Nr. 1, 1.-2. lpp.; Rozenbergs A. Sociāldemokrāti apvienojas // *Diena*, 1991, 9. janv.; *Ikstens J. Pastāvēs, kas pārvērtīsies* // *Literatūra un Māksla*, 1980, 8. dec., 3. lpp.

²⁸ Глубоцкий А. *Op. cit.*, с. 43.

²⁹ Zaļūksnis Dz. Top Latvijas Zaļā partija // *Padomju Jaunatne*, 1989, 12. sept; *Latvijas Zaļo partijai – būt!* // *Skolotāju Avīze*, 1989, 4. okt., 12. lpp.

³⁰ *Latvijas Zaļā partija. R.*, 1991, 4.-15. lpp.

³¹ *Cīņa*, 1990, 22. febr.

³² *Cīņa*, 1990, 23. apr.

³³ *Cīņa*, 1990, 19. apr.

³⁴ LVA PA, 101.f., 65. apr., 2.l., 35.lapa

³⁵ LVA PA, 101.f., 65. apr., 2.l., 9.lapa.

³⁶ Turpat, 21.lapa.

³⁷ LVA, 1804.f., neapstrādātie materiāli, 24.lapa.

³⁸ Turpat, 25.lapa.

³⁹ Bērziņa I. Nav vairs LNNK, ir LDDP // *Latvijas Jaunatne*, 1990, 18. sept; Ducmanis M. Mērķis - brīva otrā republika // *Neatkarīgā Cīņa*, 1990, 19. sept.

⁴⁰ *Neatkarīgā Cīņa*, 1991, 3. dec.

⁴¹ LVA PA, 101. f., 65. apr., 2.l., 19. lapa.

⁴² *Cīņa*, 1990, 1. maijs.

⁴³ Grundulis G. Kas tad prasīja prezidenta pārvaldi // Neatkarīgā Cīņa, 1992, 17. janv.

⁴⁴ Juristu Žurnāls, Nr. 4., 68.-70. lpp.

⁴⁵ Diena, 1991, 4. un 5. janv.

⁴⁶ Известия. – 1991. – 24. авг.

⁴⁷ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 35/36, dok. Nr. 334, 1663. lpp.

⁴⁸ Neatkarīgā Cīņa, 1991, 27. aug.; Правда, 1991, 10. сент.

⁴⁹ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 37/38, dok. Nr. 377, 1776. lpp.

⁵⁰ Глубоцкий А. Оp. cit., с. 56.

⁵¹ Центр демократической инициативы: в центре событий // Советская Молодежь. – 1989. – 15. сент. Справочник политических и общественных организаций Латвии. – М, 1990.

⁵² Глубоцкий А. Оp. cit., с. 56.

⁵³ Turpat.

⁵⁴ Tas pats, 45. lpp.

⁵⁵ Tas pats, 45. lpp.

⁵⁶ Rīgas Balss, 1991, 18. dec.

⁵⁷ Šis lēmums tika pieņemts 1992. gada maijā.

⁵⁸ Глубоцкий А. Оp. cit., с. 50.

⁵⁹ Latvijas Zemnieku savienības vēsture. R., 1995, 178.-179. lpp.

⁶⁰ LZS kongress. - Lauku Avīze, 1991, 1. marts; Latvijas Zemnieku savienības vēsture. R., 1995, 180.- 185. lpp.

⁶¹ Jaunā Kristīgo demokrātu partija // Brīvā Latvija, 1992, 7. sept.

⁶² Оpozīcija, 1989, Nr. 2, 63.-67. lpp.

⁶³ Глубоцкий А. Оp. cit., с. 55.

⁶⁴ Tas pats, 39. lpp.

⁶⁵ Tas pats, 42. lpp.

⁶⁶ Turpat.

⁶⁷ Skat.: Seleckis V. Partijas ļaunums vai demokrātijas pamats // Diena, 1992, 16. okt.

⁶⁸ Skat., piemēram: Freimanis J. Par politisko spektru Latvijā un dažām perspektīvām // Atmoda, 1989, 23. janv.; Egle V. Labējiem lemta neveiksme // Diena, 1991, 5. janv.

⁶⁹ Meņšikovs V. Veciškā kreisuma slimība // Sestdiena, 1991, 23. febr.

⁷⁰ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 29, 1523 lpp.

⁷¹ Cīņa, 1990, 12. janv.

Konfrontācija ar Latvijas neatkarības pretiniekiem

Pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas 1990. gada 4. maijā Padomju Savienība krasi palielināja savu politisko, ekonomisko un militāro spiedienu, sistemātiski iejaucās notikumu attīstībā Latvijā. Noliecot Latvijas neatkarības pasludināšanas likumību, tā izvairījās no sarunām par abu valstu attiecību nokārtošanu un situācijas normalizēšanu. Padomju Savienības interešu nodrošināšanai Latvijā, tāpat kā pārējās Baltijas valstīs, kalpoja ievērojams padomju karaspēka grupējums un daudzās PSRS pārvaldes institūcijas, kuras nepārtrauca savu darbību pēc 1990. gada 4. maija. Situāciju destabilizēja arī daļa Latvijas iedzīvotāju, kuri atbalstīja un vēlējās Komunistiskās partijas un padomju varas atjaunošanu. Šādos apstākļos Latvijas pāreja uz pilnīgu neatkarību bija ārkārtīgi apdraudēta un dažkārt šķita pat bezcerīga.

PSRS karaspēka aktivitātes

PSRS karaspēka vienības un to komandieri, virsnieki un karaskolu kursanti nebija neitrāli un sistemātiski iejaucās Latvijas politiskajā dzīvē un iesaistījās pret Latvijas neatkarību vērstos pasākumos. Viens no tādiem notika 1990. gada 14. un 15. maijā Rīgā pie Latvijas Republikas Augstākās Padomes ēkas. Tajā lielā skaitā piedalījās PSRS Bruņoto spēku virsnieki, karaskolu audzēkņi un no padomju armijas demobilizētās personas. Akcijas laikā agresīvi noskaņotais pūlis, protestējot pret Latvijas neatkarības pasludināšanu, centās ielauzties Augstākās Padomes ēkā laikā, kad tur notika kārtējā plenārsēde.

1990. gada rudenī un ziemā militārpersonu aktivitātes Latvijā pastiprinājās, kļuva nekaunīgākas un ciniskākas. Jau tā sakāpinātajā politiskajā atmosfērā arvien biežāk galvaspilsētas centrālajās ielās pārvietojās bruņutransportieru kolonnas un armijas tehnika, nereti nācās vērot zemu lidojošus kara helikopterus un dzirdēt to radīto dārdoņu.

Bruņotie spēki neaprobežojās tikai ar spēka demonstrēšanu, bet dažkārt to izmantoja tieši, lai iejauktos valsts varas, pārvaldes vai tiesu institūciju darbībā. Tā, piemēram, Jūras kara flotes kājnieki ar ieročiem rokās 1990. gada rudenī neļāva izpildīt tiesas spriedumu par Komunistiskās partijas Jūrmalas nodaļas pārvietošanu

uz citām telpām. Savukārt Liepājā kara jūrnieki vairākus mēnešus apsargāja Ļeņina pieminekli pilsētas centrā, izmantojot pat bruņutransportierus, lai nepieļautu izpildīt pilsētas pašvaldības lēmumu par tā nojaukšanu.

Latvijas valsts varas un pārvaldes institūciju izmisīgie pūliņi uzsākt sarunas ar PSRS valdību vai militārā resora vadītājiem, lai šos jautājumus atrisinātu, palika bez atbildes un jebkādas reakcijas. Kad visi līdzekļi izrādījās veltīgi, Latvijas Republikas Augstākā Padome 1990. gada 14. novembrī izšķīrās pieņemt smagu un visai bīstamu lēmumu, ar kuru paredzēja pārtraukt jebkuru Latvijas Republikā izvietoto PSRS Bruņoto Spēku apakšvienību sociālo un materiālo apgādi līdz Latvijas Republikas valdības un PSRS valdības sarunu sākumam par PSRS Bruņoto Spēku statusu Latvijas Republikā. Daudzas Latvijai lojāli noskaņotas amatpersonas un pilsoņi neatbalstīja šo lēmumu, uzskatot, ka nedrīkst nonākt līdz konfrontācijai, jo “mūsu spēki nav tik lieli”.¹ Kā jau tas bija gaidāms, PSRS reakcija bija krasi negatīva pret šo lēmumu², tomēr pēc tā pieņemšanas Latviju apmeklēja PSRS Bruņoto Spēku augsta ranga delegācija un parādījās pirmie solījumi sākt sarunas.

U. Brieža foto (KFFDA)

Latvijas neatkarības pretinieki pie LR Augstākās
Padomes ēkas 1990. gada 15. maijā

Represīvo iestāžu akcijas

Ne mazāks drauds Latvijas drošībai un neatkarībai saistāms ar PSRS pārvaldes institūciju darba turpinājumu Latvijā pēc neatkarības pasludināšanas. To vidū bija arī vairākas represīva rakstura organizācijas ar izvērstu struktūru pa visu Latviju un atbilstošu bruņojumu: Valsts drošības komiteja³, Latvijas PSR prokuratūra, kara komisariāti, transporta milicijas pārvalde, transporta prokuratūra, sevišķas nozīmes milicijas vienība (OMON) u.c. Ar šo struktūru palīdzību PSKP CK turpināja realizēt savu ietekmi politiskajā, ekonomiskajā un militārajā sfērā. Latvijas valdības mēģinājumi pārņemt šīs institūcijas savā pakļautībā sastapa krasu PSRS pretestību līdz pat draudiem izmantot ieročus. Mēģinājums pārņemt savā pakļautībā prokuratūras iestādes 1990. gada 26. septembrī, pieņemot attiecīgu Latvijas likumu un ieceļot Latvijas Republikas ģenerālprokuroru, beidzās ar to, ka Latvijā izveidojās divas prokuratūras. Viena no šīm prokuratūrām turpināja pakļauties PSRS, otra Latvijai un savstarpēji dublēja funkcijas. Paralēlās prokuratūras turpināja konkurēt līdz pat 1991. gada augusta puča beigām.

Daudz nelaimju Latvijai atnesa sevišķas nozīmes milicijas vienība OMON, kuru tautā nereti sauca par “melnajām beretēm”. Šī vienība sākotnēji bija Rīgas pilsētas Iekšlietu pārvaldes speciālā struktūra cīņai ar terorismu un bandītismu, bet kopš 1990. gada septembra tā atteicās pakļauties Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijai un pārgāja tiešā PSRS Iekšlietu ministrijas pakļautībā.

Tā rezultātā OMON vienība, sākot no 1990. gada septembra, ar ieročiem rokās sistemātiski iesaistījās vardarbīgās politiskās akcijās, kas bija kļāji vērstas pret Latvijas neatkarību. Ņemot to vērā, Latvijas Republikas Augstākā Padome ar savu 1990. gada 14. novembra lēmumu atņēma milicijas darbinieku un varas pārstāvju statusu sevišķās nozīmes milicijas vienībai Latvijas Republikā un aizliedza tās iesaistīšanu jebkuru sabiedriskās kārtības sargāšanas uzdevumu veikšanā.⁴

LKP CK varas atgūšanas centieni

To Latvijā dzīvojošo skaits, kas vērsās pret 1990. gada 4. maija Deklarāciju, nebija pārāk liels, taču labi strukturēts un organizēts. Tūlīt pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas 1990. gada 15.

maijā izveidojās jauna sabiedriski politiska organizācija – PSRS un Latvijas PSR konstitūcijas un pilsoņu tiesību aizsardzības komiteja, kas apvienoja visas pret Latvijas neatkarību noskaņotās sabiedriski politiskās un militārpersonu veidotās organizācijas: Latvijas PSR darbaļaužu Internacionālo fronti (Interfronti); Apvienoto darba kolektīvu padomi; Baltijas karavīru savienību; Kara, darba un bruņoto spēku veterānu un karavīru internacionālistu republikānisko padomi; Republikānisko streiku komiteju; Latvijas Republikas Augstākās Padomes deputātu frakciju “Līdztiesība”; starpreģionālo deputātu grupu “Sojuz”.⁵

PSRS un Latvijas PSR konstitūcijas un pilsoņu tiesību aizsardzības komitejas izveidošanas iniciatore un ideoloģiskā vadītāja bija A. Rubika vadītā Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja (LKP CK). Jau 1990. gada 4. maijā notikušajā LKP CK biroja sēdē tika pieņemts lēmums, ar kuru 4. maija Neatkarības deklarācija raksturota kā nepieņemama un visām LKP struktūrām uzdots vērsties pret to un atbalstīt PSRS, kā arī atbalstīt darba kolektīvu iniciatīvu PSRS pilsoņu tiesību aizsargāšanas komiteju veidošanā un sniegt palīdzību to darbības uzsākšanai.⁶ Pēc PSRS un Latvijas

Nezināma autora foto (KFFDA)

Interfrontes līderi un to atbalstītāji aģitē par PSRS saglabāšanu

PSR konstitūcijas un pilsoņu tiesību aizsardzības komitejas izveidošanas A. Rubiks kļuva par tās vadītāju.

LKP CK varas pārņemšanai gatavojās nopietni un ar plašu vērienu, tāpēc nepaļāvās tikai uz PSRS tiešajā pakļautībā esošajām valsts un bruņotajām struktūrām, kuras atradās Latvijā. LKP CK biroja sēdē 1990. gada 11. oktobrī pieņemtais lēmums uzlika par pienākumu LKP pilsētu un rajonu komitejām līdz 1990. gada 1. novembrim pabeigt strādnieku vienību izveidošanu Latvijas rajonos un pilsētās.⁷ Šīs vienības prettiesiski tika apveltītas ar tiesīb-sargāšanas iestāžu pilnvarām un tādējādi kļuva par alternatīvām varas struktūrām, kuras darbojās partijas komiteju ideoloģiskajā vadībā. Tomēr jāatzīst, ka gaidītā aktivitāte vienību veidošanā nebija pārāk liela un vienības veidojās mazskaitlīgas un ļoti lēnām.

LKP CK 1990. gada nogalē veica vairākus organizatoriskus pasākumus, lai radītu un nodrošinātu varas pārņemšanas mehānismu Latvijā. Vispirms jau PSRS un Latvijas PSR konstitūcijas un pilsoņu tiesību aizsardzības komiteja pārtapa par Vislatvijas sabiedrības glābšanas komiteju (VSGK), tādējādi skaidrāk iezīmējot tās galveno mērķi – varas pārņemšanas nodrošināšanu.

Nezināma autora foto (KFFDA)

*Interfrontes organizētais mitiņš pieprasa atlaist
LR Augstāko Padomi*

VSGK otrajā kongresā 1990. gada 25. novembrī pieņēma rezolūciju par Savienības līguma noslēgšanas nepieciešamību un atjaunotu PSRS saglabāšanu. Kongresa vārdā VSGK tika pilnvarota nosūtīt uz Maskavu "tautas" delegāciju jaunā Savienības līguma sagatavošanai un parakstīšanai, delegācijas sastāva sastādīšanu uzdodot VSGK prezidijam un Latvijas Republikas Augstākās Padomes deputātu frakcijai "Līdztiesība".⁸

Svarīga loma varas pārņemšanas mehānismā bija ierādīta PSRS prezidenta tiešās pārvaldes ieviešanai Latvijā. Lai sagatavotu tam formālu pamatu, LKP CK telpās 1990. gada 6. decembrī tika apspriests un sastādīts VSGK Aicinājuma teksts PSRS prezidentam M. Gorbačovam, kurā izteikta un pamatota prasība ieviest prezidenta tiešo pārvaldi Latvijas Republikas teritorijā. Pēc dažām dienām šis dokuments tika parakstīts un nosūtīts uz Maskavu M. Gorbačovam. Šo aicinājumu parakstījušas 15 personas, to vidū A. Rubiks, A. Kauls, V. Stefanovičs.

Likumīgās valdības situācija vēl vairāk sarežģījās pēc tam, kad 1991. gada janvāra pirmajās dienās LKP CK ar bruņota spēka palīdzību ieņēma Preses namu, padzina tā direktoru un centās nodrošināt monopolu Latvijas avīžu un žurnālu izdošanā. Daļēji tas arī izdevās, un janvāra kritiskajās dienās Latvijas neatkarībai uzticīgi izdevumi iznāca ar grūtībām, samazinātā apjomā un ar pārtraukumiem. Šajā situācijā Latvijas stiprākais ierocis varēja būt vienīgi stingra stāja un pārliecība par savas tautas tiesībām būt brīvai un neatkarīgai. Vienīgais, uz ko varēja cerēt – ka tauta kategoriski noraidīs okupāciju un nesadarbosies ar tās režīma piekritējiem.

LTF aicinājums X stundai

Latvijas Tautas frontes valde 11. decembrī nāca klajā ar paziņojumu "Visiem Latvijas neatkarības atbalstītājiem". "Mums nav vajadzīga baīļu un histērijas atmosfēra, taču jau šobrīd ikvienam skaidri jāapsver sava rīcība varbūtējā x stundā, kad tautu brīvības centienu apspiešanai tiks ieviesta PSRS prezidenta vai citāda ārkārtēja pārvalde,"⁹ bija teikts šajā paziņojumā.

Latvijas Tautas frontes minētā aicinājuma saturu nosacīti var dalīt divās daļās: 1) galvenie uzdevumi, kas veicami līdz x stundai; 2) rekomendācijas, kā realizēt pilsoniskās nepakļaušanās kampaņu pēc prezidenta pārvaldes ieviešanas. Šim dokumentam ir vēsturiska nozīme, un tas ļauj izprast paredzēto nemilitārās pretestības

mehānismu, kuru daļēji nācās iedzīvināt 1990. gada decembra un 1991. gada janvāra kritiskajās dienās. Taču arī no konceptuālā viedokļa LTF valdes 11. decembra paziņojumam ir nozīmīga vērtība, un tajā izklāstītās tēzes būtu ņemamas vērā, izstrādājot mūsdienu nemilitārās pretošanās koncepciju.

Barikāžu laiks

Militārās akcijas sākās Lietuvā 12. – 13. janvāra naktī. Padomju armijas daļas un speciālās nozīmes vienības uzbruka Lietuvas galvenajam televīzijas tornim, nogalinot 14 cilvēkus un 110 ievainojot. Uz TV un parlamenta ēku Viļņā virzījās tanki un bruņutransportieri, bet aiz tiem “darbaļaudis” ar sarkanajiem karogiem. Tā tika mēģināts inscinēt kārtējo sociālistisko revolūciju Krievijai pazīstamā izpratnē.

Pēc asiņainās nakts Viļņā nekavējās arī komunisti Rīgā. Neskatoties uz to, ka bija svētdiena, 13. janvārī Rīgā notika Latvijas Komunistiskās partijas X plēnums, kurā pieprasīja Augstākās Padomes atlaišanu un Latvijas valdības demisiju, visas valsts varas

A. Jansona foto (LFM)

1991. gada janvāra barikādes Vecrīgā
pie LR Augstākās Padomes ēkas

nodošanu Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas rokās.¹⁰ Viļņas notikumu iedvesmots, A. Rubiks plēnuma nobeigumā uzsver, ka jāpieņem lēmums, kāds tika pieņemts pirms Oktobra revolūcijas, tas ir – kurss uz bruņotu sacelšanos. Kā līdzekli varas pārņemšanai viņš min VDK un armiju. Plēnumā A. Rubiks arī apgalvojis, ka LKP darbības virzienus un turpmāko rīcību ir saskaņojis un saņēmis to PSRS spēku atbalstu, kas iestājas par sociālistisko iekārtu un kārtību valstī.¹¹

Taču vardarbības akcijas Rīgā līdzīgi kā Viļņā nesākās tūlīt un tādā veidā, kā tas bija iecerēts. Tās kavēja negaidīti straujie un grūti aptveramie pēc saviem mērogiem tautas paš aizsardzības pasākumi. 13. janvāri dienas laikā Rīgā ap svarīgākajām valsts un sabiedriskajām ēkām tika uzceltas barikādes, pieejas ēkām tika apjoztas ar lielaudas tehniku vairākos lokos. Nav šaubu, ka padomju karaspēks šos objektus bija spējīgs ieņemt, taču tas prasītu lielāku upuru skaitu nekā Viļņā un izsauktu krasi negatīvu atieksmi pasaules sabiedrībā; tas Padomju Savienībai draudētu ar smagām politiskām sekām un ekonomiskām sankcijām. Lielais ārzemju korespondentu skaits Rīgā šajā laikā arī bija Padomju Savienībai nepatīkams faktors, ar kuru tomēr bija grūti nerēķināties.

15. janvāri neatkarīgās Latvijas pretinieki bija iecerējuši kā notikumu kulminācijas dienu, lai sagatavotu atbilstošu situāciju PSRS prezidenta tiešās pārvaldes ieviešanai Latvijā. Jau 6.00 no rīta raidstacija "Sodružestvo" paziņoja, ka šajā dienā vara pāriet Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas rokās. Pēcpusdienā 15.00 notika mītiņš ASK stadionā, kurā piedalījās ap 15 tūkstošiem cilvēku¹². Tika atbalstīts Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas t.s. Politiskais paziņojums, kurā, starp citu, bija teikts: "Dotajā situācijā Vislatvijas sabiedrības glābšanas komiteja pēc darbaļaužu pieprasījuma uzņemas atbildību par turpmāko Padomju Latvijas likteni, pasludina visas valsts varas pāriešanu savās rokās situācijas stabilizācijas periodā un Augstākās Padomes un valdības atstādināšanu."¹³

Vienlaicīgi ar plašajām politiskajām akcijām vardarbīgu un cinisku akciju virkni uzsāka LKP CK un VSGK atbalstītā Rīgas OMON vienība. Nakti no 14. uz 15. janvāri OMON, lietojot šaujamo ieročus un asaru gāzi, ielauzās Minskas Augstākās milicijas skolas Rīgas filiāles telpās, piekāva un ņirgājās par kursantiem un pasniedzējiem, nolaupīja ieročus un municiju.

Nezināma autora foto (LFM)

1991. gada janvāra barikādes

Lai destabilizētu politisko situāciju, iedvestu bailes iedzīvotājiem un Rīgas aizstāvjiem, OMON vienības kaujinieki laikā no 14. līdz 16. janvārim izdarīja sešus bruņotus uzbrukumus Vecmīlgrāvja un Brasas tiltu aizstāvjiem, kuri ar lieljaudas automašīnām un lauksaimniecības tehnikas palīdzību kontrolēja pieejas Rīgas centram.¹⁴ Šo uzbrukumu laikā OMON kaujinieki apšaudīja transporta līdzekļus, aizdedzināja dažus no tiem ar degmaisījuma pudelēm, piekāva un ņirgājās par cilvēkiem, nodarot viņiem dažāda smaguma miesas bojājumus. OMON uzbrukuma laikā pie Vecmīlgrāvja tilta viņu raidītā lode nogalināja autovadītāju Robertu Mūrnieku.

1991. gada 17. janvārī Latvijas Republikas Augstākā Padome nāca klajā ar paziņojumu, kurā izvērtēja Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas 15. janvāra paziņojumu par varas pārņemšanu kā dezinformējošu un situāciju destabilizējošu, turklāt tādu, kas satur valsts nozieguma pazīmes. Šajā sakarā Augstākā Padome uzdeva ģenerālprokuroram izskatīt jautājumu par krimināllietas ierosināšanu.¹⁵

Tomēr Latvijas neatkarības pretinieki ietiepīgi negribēja samierināties ar kārtējo zaudējumu un iecerēto nodomu izgāšanos. Vēl viens mēģinājums panākt situācijas destabilizāciju, iespējams, ielu cīņas un līdz ar to iecerēto PSRS prezidenta pārvaldes ieviešanu tika izdarīts 20. janvārī atkal ar OMON vienības rokām. Apmēram 21. 06. šī vienība negaidot atklāja uguni un sāka sturmēt Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas ēku, no kuras bija vislielākā iespējamība sagaidīt bruņotu pretestību un izraisīt savstarpēju apšaudi. Taču pretestības praktiski nebija, un OMON ēku ieņēma, nolaupīja ieročus, raidstaciju un devās atpakaļ uz savu bāzi, pa ceļam apstājoties pie LKP CK un acīmredzot pārspriežot kārtējās izgāšanās iemeslus. Tomēr šis uzbrukums radīja smagus upurus. Tā laikā tika nogalināti milicijas darbinieki S. Konoņenko, V. Gomonovičs, kinooperators A. Slapiņš un skolēns E. Riekstiņš. Kinooperators G. Zvaigzne tika smagi ievainots un slimnīcā mira. Dārgu cenu Latvija samaksāja par savu brīvību.

Pēc šiem traģiskajiem notikumiem vēl vairāk pastiprinājās nosodošā attieksme pret Latvijas neatkarības ienaidniekiem. Pastiprinājās arī pasaules sabiedriskās domas spiediens uz Padomju Savienības vadību.

Latvijas iedzīvotāju vairākuma atbalstu neatkarības atjaunošanas politikai pauda 1991. gada 3. martā organizētā aptauja, kurā

pedalijās 87,6% no visiem Latvijā pastāvīgi dzīvojošiem, kas sasnējuši 18 gadu vecumu. Uz jautājumu “Vai Jūs esat par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latvijas Republiku?” – ar “jā” atbildēja 73,6%.¹⁶

Jauni mēģinājumi destabilizēt situāciju

Kamēr Padomju Savienība turpināja izvairīties no sarunām par Latvijas valstiskās neatkarības atzīšanu un citām savstarpējām problēmām, Latvijā pretvalstiskie spēki negribēja samierināties ar janvāra neveiksmi un “Maskavas nodevību”. Parādījās jaunas aktivitātes un iniciatīvas. Latvijas PSR prokuratūras darbinieki 1991. gada 4. februārī nāca klajā ar aicinājumu PSRS Prezidentam Latvijā ieviest ārkārtas stāvokli un atjaunot tās teritorijā PSRS konstitūcijas darbību, pārtraukt nelikumīgo valsts aparāta struktūru funkcionēšanu.¹⁷ 9. aprīlī sevi atkal pieteica sabiedriski politiskā organizācija “Baltijas karavīru savienība”, kura laikrakstā “Za rodinu” paziņoja, ka tā ar ieročiem rokās un bruņotām vienībām raksturīgām metodēm nodrošinās PSRS nedalāmību un PSRS konstitūcijas darbību Baltijā, kā arī pakļaus tās iedzīvotājus sociālistiskai “izvēlei”.¹⁸

Atsākās sprādzienu sērija, galvenokārt Rīgā. Tā, piemēram, 6. marta naktī notika sprādziens pie Iekšlietu ministrijas kopsētnes dzīvojamās mājas, kurā dzīvoja lielākoties armijas virsnieku ģimenes, kā arī uz Gaujas tilta, kas veda uz karaspēka daļu “Ādažos”.

OMON vienības kaujinieki laikā no 1991. gada 23. maija līdz 12. augustam sistemātiski uzbruka muitas kontrolpostēniem uz Latvijas valsts robežas, kā arī Rīgas dzelzceļa stacijā un lidostā “Rīga”. Pavisam šajā laikā bija 21 uzbrukums.¹⁹ Uzbrucēji nīrgājās un pazemoja muitniekus, nolaupīja muitniekiem un milicijas darbiniekiem dienesta ieročus un citas mantas, dedzināja muitas ēkas un iznīcināja to inventāru. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 29. maijā iesniegtā nota PSRS prezidentam sakarā ar šiem vardarbības aktiem palika bez atbildes un reaģēšanas.²⁰

Situācija atkal mazpamazītēm veidojās arvien draudīgāka, un bija jūtams, ka mērķtiecīgi tiek sagatavota politiskā atmosfēra jaunām akcijām pret Latvijas neatkarību. Nopietnas bažas un pārdomas radīja karaspēka mācības Rīgas ielās 1991. gada 25. maijā, kuru rezultātā tika apgūta pieredze, kā ar bruņutransportieru palīdzību divos dažāda rādiusa lokos bloķēt pieejas Rīgas cen-

trāļajai daļai. Padomju karaspēks acīmredzot gatavojās nepieļaut tās kļūdas, kādas bija janvārī, kad Rīgā tās aizstāvēšanai netraucēti ieradās tūkstošiem traktoru un lieljaudas automašīnu no lauku rajoniem.

Augusta puča notikumi

Ziņas par valsts apvērsumu Maskavā 19. augusta rītā bija negaidītas un pārāk pēkšņas. Izrādījās, ka naktī no 18. uz 19. augustu no savu pienākumu pildīšanas atstādināts PSRS prezidents M. Gorbačovs, varu sagrābuši savērnieki, kuri sevi nodēvējuši par Valsts Ārkārtējā stāvokļa komiteju (VĀSK) un izludinājuši ārkārtējo stāvokli vairākos PSRS reģionos (apzināti tos neminot, kas ļauj domāt par ārkārtas stāvokļa attiecināšanu uz visu Padomju Savienības teritoriju un, protams, Baltijas republikām). Jau 9.00 no rīta 19. augustā Krievijas Federācijas prezidents B. Jeļcins aicinājumā Krievijas pilsoņiem šo apvērsumu novērtēja kā reakcionāru un antikonstitucionālu un aicināja uz vispārēju beztermiņa protesta streiku.

V. Sčerbiņina foto (LFM)

Pučā dienas Rīgā. 1991. gada 21. augusts, ap plkst. 14.00

A. Raudsepa foto (LFM)

Puča dienas Rīgā. 1991. gada 21. augusts, ap plkst. 13.00

19. augustā 10.00 uz kopējo sēdi sanāca Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs un Ministru Padome. Pieņemtajā paziņojumā teikts: "Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs un Ministru Padome paziņo, ka uzskata Valsts ārkārtējā stāvokļa komiteju par nelikumīgu veidojumu, kuram nav nekādu pilnvaru Latvijas teritorijā."²¹ Valsts apvērsumu Padomju Savienībā nosodīja arī Latvijas Republikas Augstākā Padome, kura šajā pašā dienā sanāca uz ārkārtas plenārsēdi.

Tajā pašā laikā nekavējoties sāka rosīties tie spēki Latvijā, kam neizdevās realizēt savus plānus janvārī. Viņi labi saprata, ka ir sītusi viņu stunda un paveras iespējas enerģiskai rīcībai. 19. augustā 11.00 LKP CK ēkā sarīkotajā preses konferencē A. Rubiks nekautrējās žurnālistiem spilgti izklāstīt savas ieceres un nākotnes perspektīvas. Viņš ierosināja aizliegt visas tās sabiedriski politiskās organizācijas, kas nerealizē LKP kursu, slēgt lielu skaitu preses izdevumu, kas uzstājas pret PSRS konstitūciju, noteikt komandanta stundu, saukt pie atbildības Augstākās Padomes deputātus J. Dobeli, D. Īvānu. A. Rubiks sludināja, ka jaunās struktūras apspiedīs jebkuru pretošanos, ja vajadzēšot – arī bruņotā ceļā. "Šie notikumi bija LKP sapnis jau gadu pēc LKP kongresa," sacīja A. Rubiks.²²

Stundu vēlāk, plkst. 12.00, sākās LKP CK un Rīgas pilsētas komitejas kopēja biroja sēde, kurā tika pieņemts kopīgs lēmums un paziņojums par atbalstu VĀSK darbībai, kā arī izveidota operatīvā grupa VĀSK struktūru atbalstīšanai.²³

Tajā pašā dienā LPSR prokurors V. Daukšis nosūtīja telegrammas visiem rajonu un pilsētu prokuroriem, paziņojot, ka vara ir pārgājusi VĀSK rokās un Latvijas Republikas prokuratūras nelikumīgā darbība pārtraukta. V. Daukšis pieprasīja, lai visi prokurori turpmāk pildītu tikai viņa rīkojumus un ievērotu PSRS konstitūciju.²⁴

Baltijas kara apgabala pavēlnieks F. Kuzmins 19. augustā notikušajā telefona sarunā ar A. Gorbunovu kategoriskā veidā pieprasīja, lai tiktu izpildīti visi viņa – VĀSK pārstāvja Latvijā norādījumi, pretējā gadījumā A. Gorbunovam draudot arests.

Bruņotās akcijas Latvijā sākās tās pašas dienas pievakarē. Tajās kopīgi darbojās gan Rīgas OMON vienības, gan Baltijas kara apgabala karaspēka vienības. Janvāra traģiskajās dienās aktīvi strādāja Latvijas televīzija, kura darīja zināmu patiesību iedzīvotājiem par Latvijai naidīgo spēku plāniem un akcijām. Iespējams,

tāpēc kā pirmo uzbrucēji izvēlējās Latvijas televīziju. Ap 18.30 OMON ieradās Zaķusalā, izmantojot gan kara helikopterus, gan bruņutransportierus. OMON atbruņoja televīzijas kompleksa apsardzi, piesavinājās ieročus, piekāva un pazemoja vairākus televīzijas darbiniekus, pārtrauca TV raidījumus, sabojāja un izlaupīja inventāru un aparatūru. Pēc tam televīzijas kompleksu OMON nodeva karaspēka apakšvienības kontrolē.

Līdzīgā veidā laikā no 19. līdz 21. augustam tika ieņemtas vai izdemolētas daudzas valsts un sabiedrisko organizāciju ēkas un telpas: Rīgas pilsētas milicijas pārvaldes ēka, Iekšlietu ministrijas ēka, 1. atsevišķā policijas patruļdienesta bāze, Latvijas Tautas frontes mītne, Latvijas valsts tālsakaru centrs, Radionams u.c. Uzbrukuma rezultātā tika pārtraukta šo iestāžu darbība, Latvijā vairs nedarbojās valsts radio, tika pārtraukti starppilsētu telefona sakari.

Uzbrukuma laikā Rīgas pilsētas milicijas pārvaldei OMON apšaudīja pārvaldei garām braucošo autotransportu. Tā rezultātā nogalināja PSRS Rakstnieku savienībai piederošā mikroautobusa vadītāju un ievainoja pasažieri.

Vienlaikus karaspēka vienības bloķēja autoceļus un tiltus ap Rīgu, lai nepieļautu lieljaudas tehnikas ienākšanu Rīgā un jaunu barikāžu izveidošanu, kā tas bija janvārī. 25. maija karaspēka mācības Rīgas ielās, par kurām minēts iepriekš, kā izrādījās, nebija bijušas veltas.

20. augustā ap 23.40 pēc F. Kuzmina personīgās pavēles OMON un desanta vienība atbruņoja arī Latvijas Republikas Ministru Padomes apsardzi, nolaupt vairākus desmitus automātus, pistoles un munīciju.

Jau 20. augusta vakarā sāka pienākt ziņas, ka apvērsuma mēģinājums Maskavā iegājis strupceļā, bet 21. augustā kļuva skaidrs, ka tas ir izgāzies. Šajā dienā Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma vēsturisko Konstitucionālo likumu *Par Latvijas Republikas valstisko statusu*, kurā noteica, ka pārejas periods valsts varas *de facto* atjaunošanai ir beidzies un Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika.²⁵

Atjaunojusi pilnībā savu neatkarību, kura tika atzīta starptautiski, Latvijas valsts rūpējās par tās nostiprināšanu un pasākumiem drošības garantēšanai. Nedēļas laikā tika pieņemta virkne svarīgu lēmumu un likumprojektu, kas bija vērsti, lai likvidētu vai iespējami neitralizētu draudus valsts drošībai un veiktu pasākumus valsts aizsardzībai. Sakarā ar antikonstitucionālo darbību un

dalību janvāra un augusta valsts apvērsuma mēģinājumos tika aizliegta Latvijas Komunistiskās partijas, Latvijas Ļeņina komunistiskās jaunatnes savienības, Latvijas PSR Darbaļaužu internacionālās frontes, Darba kolektīvu apvienotās padomes, Vislatvijas sabiedrības glābšanas komitejas darbība.²⁶ 24. augustā Augstākā Padome pieņēma lēmumu *Par PSRS Valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijas Republikā*²⁷, bet 29. augustā – *Par PSRS Aizsardzības ministrijas pakļauto kara komisariātu darbības apturēšanu Latvijas Republikā*.²⁸ Vienlaicīgi Latvijas Republikas Augstākā Padome pieprasīja PSRS Bruņoto spēku pilnīgu izvešanu no Latvijas Republikas.²⁹ Tika pārtraukta arī PSRS prokuratūras iestāžu darbība Latvijā.

* * *

Vēl viena smaga un bīstama lappuse latviešu tautas vēsturē bija aizšķirta. Taču ne jau augusta pučs un tā organizatori palīdzēja Latvijai atgūt pilnīgu neatkarību, bet gan pašas tautas nelokāmība un stingrā ticība savai brīvībai, kā arī demokrātiskie spēki Krievijā, kas likvidēja antikonstitucionālo sazvērestību Maskavā. Tomēr liela nozīme šajā procesā bija arī Baltijas valstu politiķiem, viņu konsekvēntajai un savlaicīgajai rīcībai puča dienās un tūlīt pēc tam.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Diena, 1990, 1. dec.

² Šajā jautājumā PSRS Augstākā Padome 1990. gada 20. novembrī pieņēma aicinājumu Latvijas Augstākajai Padomei, aicinot atcelt 1990. gada 14. novembra lēmumu (Cīņa, 1990, 21. nov.).

³ Valsts drošības komitejas konstitucionālās aizsardzības daļas priekšnieks K. Eihmanis kādā intervijā uzsver, ka juridiskais spēks pagaidām Latvijas teritorijā ir tikai PSRS un LPSR konstitūcijām. Pēc viņa vārdiem spriežot, ievēlētā Augstākā Padome gan ir likumīga, bet nelikumīgi ir tās lēmumi, kuri runā preti PSRS konstitūcijai (Lauku Avīze, 1990, 25. maijs).

⁴ Par sevišķas nozīmes milicijas vienības un PSRS Bruņoto Spēku noziedzīgās darbības nepieļaujamību Latvijas Republikas

teritorijā. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. g. 14. nov. lēmums. – Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 48, 2319. lpp.

⁵ Latvijas Republikas prokuratūras krimināllieta Nr. 81203892 A. Rubika un O. Potreki apsūdzībā par noziegumu izdarīšanu, kas paredzēts Latvijas kriminālkodeksa 59. pantā (turpmāk saīsin. – LR prokuratūras LK Nr. 81203892) – 56. sēj., 52. lpp.

⁶ Turpat, 46. – 47. lpp., kā arī 50. sēj., 30. – 31. lpp.

⁷ LR prokuratūras KL Nr. 81203892, 56. sēj., 24. lpp.

⁸ Turpat.

⁹ Latvijas Jaunatne, 1990, 11. dec.

¹⁰ Nezávisimaja Baltijskaja Gazeta. Specvipusk 1991, janv.

¹¹ LR prokuratūras KL Nr. 81203892, 6. sēj., 9. lpp.

¹² Neatkarīgā Cīņa, 1991, 17. janv.

¹³ Latvijas Tautas frontes arhīvs, Lieta Nr. 1018: 10. – 91. lpp.

¹⁴ LR prokuratūras KL Nr. 81203892, 56. sēj., 11. lpp.

¹⁵ Diena, 1991, 18. janv.

¹⁶ Ziņojums par Latvijas Republikas iedzīvotāju 1991. gada 3. marta aptaujas rezultātiem. Latvijas Republikas Augstākā Padome. Diena, 1991, 8. marts.

¹⁷ Novosti Rigi, 1991, 8. febr.

¹⁸ Za rodinu, 1991, 9. apr.

¹⁹ LR prokuratūras KL Nr. 81203892, 56. sēj., 14. lpp.

²⁰ Diena, 1991, 29. maijs.

²¹ Diena, 1991, speciālizlaidums, 19. aug.

²² Turpat.

²³ LR prokuratūras KL Nr. 81203892, 56. sēj., 16. lpp.

²⁴ Sovetskaja Latvija, 1991, 21. aug.

²⁵ Diena, speciālizlaidums, 1991, 21. aug.

²⁶ Par dažu sabiedrisko un sabiedriski politisko organizāciju darbības pārtraukšanu. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 24. augusta lēmums. – Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, 12. sept., Nr. 35/36, 1663. lpp.

²⁷ Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, 12. sept. Nr. 35/36, 1664. – 1665. lpp.

²⁸ Turpat, 1670. – 1671. lpp.

²⁹ Turpat, 1672. lpp.

Centieni ārpolitikā

Pēc neatkarības pasludināšanas Latvijā vecā domāšana lika sevi manīt visās jomās. Iesīkstējušais, padomju okupācijas laikā uzspiestais priekšstats par Latviju kā vienu no Padomju Savienības brālīgajām republikām turpināja figurēt ne tikai sabiedrības lielas daļas apziņā un zemapziņā, bet nereti arī valdības, izpildinstitūciju un dažkārt pat Baltijas valstu kopējos dokumentos. No Latvijas kā republikas (vienas no piecpadsmit) apzīmējuma neizdevās atbrīvoties uzreiz, bet par ārzemēm dēvēt Maskavu un bijušos padomju kaimiņus likās tik neierasti. Otrās jeb "īstās" ārzemes Rietumos, ar kurām saistījās visas cerības, daudzu apziņā (un ne tikai) vēl lielā mērā turpināja atrasties aiz dzelzs priekšvara.

Padomju Savienība nevēlējās samierināties ar neatkarības pasludināšanu nedz Latvijā, nedz pārējās Baltijas valstīs un uzskatīja ārpolitiku par savas kompetences jautājumu, piekodu, ka Latvija, Lietuva un Igaunija ārzemēs var tikt oficiāli pārstāvēta tikai PSRS delegāciju sastāvā. Savukārt Rietumu valstis, kuras konsekventi turpināja neatzīt Baltijas valstu inkorporācijas likumību PSRS sastāvā 1940. gadā, 1990. gadā vēl nesteidzās atzīt Latviju, Lietuvu un Igauniju kā neatkarību atjaunojušas valstis, uzsverot, ka šie jautājumi vispirms risināmi pašām Baltijas valstīm sarunu ceļā ar PSRS. Šādos neierastos un sarežģītos apstākļos Latvijai nācās spert savus pirmos soļus ārpolitikā pēc neatkarības atjaunošanas pasludināšanas.

Jau ar savas darbības pirmajiem soļiem jaunizveidotā AP un tās sastādītā valdība uzsvēra atjaunotās valsts ārpolitikas miermīlīgos mērķus. "Mēs vēlamies, lai Latvijas kaimiņattiecības ar citām tautām nosaka kopīgas intereses, savstarpēja uzticēšanās, demokrātija un taisnīgums, nevis spēks un vara," teikts 1990. gada 4. maijā pieņemtajā LR AP Vēstījumā.¹ Tajā pašā dienā LR AP paziņoja par savu pievienošanos Vispārējai cilvēktiesību deklarācijai un vēl 27 starptautisko tiesību dokumentiem.²

Turpmākās attiecības ar Padomju Savienību LR Augstākā Padome ierosināja veidot kā suverēnai valstij uz tādiem starptautisko tiesību pamatprincipiem kā atturēšanās no spēka un spēka draudu lietošanas starpvalstu attiecībās, strīdu izšķiršana mierīgā ceļā, katras tautas neatņemamas tiesības uz pašnoteikšanos.³ 1990. gada 4. maija Deklarācijas *Par Latvijas Republikas neatkarības*

atjaunošanu 9. punkts paredzēja valstiskās neatkarības atjaunošanai visdrīzākajā laikā uzsākt sarunas ar PSRS.⁴ Neatkarības pilnīgai atgūšanai un nostiprināšanai LR valsts varas un pārvaldes institūcijas paredzēja tikai un vienīgi nevardarbīgas, demokrātiskas formas un metodes.

Ārpolitikas jautājumu risināšanai bija nepieciešams izveidot atbilstošas institūcijas. Latvijas Republikas Augstākajā Padomē par tādu kļuva Ārlietu komisija (lai arī ārpolitikas jautājumu risināšanā iesaistījās citas pastāvīgas deputātu komisijas), bet valdība uzsāka Ārlietu ministrijas veidošanu.

Ārlietu ministrija faktiski bija jārada no jauna, jo padomju varas laikā Savienoto republiku Ārlietu ministrijas darbojās tikai formāli, to štatā bija daži darbinieki, un to galvenais uzdevums bija apliecināt PSRS konstitūcijā propogandiski deklarētās Savienoto republiku suverēnās tiesības, tajā skaitā ārlietu jautājumos. Ārlietu ministrijas izveidošanas sakarā valdība 1990. gada 9. jūlijā pieņēma lēmumu, kurā uzsvēra, ka tās darbības mērķis ir nodrošināt LR neatkarības atjaunošanu *de facto*. Šai nolūkā valdība uzdeva Ārlietu ministrijai izstrādāt pārejas perioda politiski diplomātisko un ārējās ekonomiskās politikas pasākumu sistēmu un saskaņā ar to organizēt savu darbu. Tika arī uzdots izstrādāt ārpolitisko koncepciju projektus Latvijas attiecību veidošanai ar PSRS, KPFSR, Baltijas valstīm un citām valstīm, koordinēt Latvijas sadarbību ar dažādām starptautiskajām organizācijām. Valdība arī noteica Ārlietu ministrijas maksimālo darbinieku skaitu – 32 štata vienības (neskaitot personālu, kas apkalpo un apsargā ēkas).⁵

Jaunizveidotās ārlietu ministrijas darbību dažādi centās ierobežot un kavēt dažādas PSRS struktūras. Tā, piemēram, VDK darbinieki 1990. gada 19. jūnijā pēkšņi un slepeni izraidīja no Latvijas vienu no Ārlietu ministrijas tulkkiem - Ivaru Embrektu, pamatojot savu rīcību ar to, ka viņš ir ASV pilsonis un nav tiesīgs darboties Latvijas Ārlietu ministrijā, kur var atrasties slepeni PSRS dokumenti. Šajā sakarā LR AP izteica kategorisku protestu par PSRS VDK darbinieku nelikumīgo akciju.⁶

Pēc neatkarības pasludināšanas LR ārpolitiskā stratēģija izrietēja no 4. maija Deklarācijas izvirzītajiem mērķiem. Kaut arī netika apstiprināta kāda ārpolitikas koncepcija formāla dokumenta veidā, tomēr ārpolitiskās nostādnes galvenajos jautājumos bija skaidras. Viss bija pakārtots mērķim panākt LR starptautisko atzīšanu. Šajā nolūkā galvenie pūliņi vērsās uz attiecību noregulēšanu sarunu ceļā

ar PSRS. Svarīga un politiski nozīmīga šajā kontekstā bija arī labu attiecību izveidošana ar Krieviju, par kuras Augstākās Padomes priekšsēdētāju 1990. gada maijā bija kļuvis demokrātiski noskaņotais Boriss Jeļcins. Vienlaikus LR galvenā ārpolitiskā mērķa sasniegšanai tika veidotas un attīstītas starptautiskās attiecības arī vairākos citos ne mazāk svarīgos virzienos. To vidū, pirmām kārtām, jāmin:

- 1) sadarbība ar Lietuvu un Igauniju; Baltijas valstu politiskās un ekonomiskās savienības veicināšana;
- 2) attiecību veidošana ar nozīmīgākajām starptautiskajām organizācijām, savas līdzdalības panākšana to darbā;
- 3) divpusēju kontaktu veidošana ar dažādām valstīm, lai panāktu Latvijas Republikas starptautisko atzīšanu.

Šajā laikā vēl nebija kāda vienota oficiāla viedokļa par Latvijas tālāko orientāciju pēc neatkarības starptautiskās atzīšanas. Latvijas Republikas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns tomēr kādā no intervijām 1990. gada jūnijā bija paudis viedokli, ka Latvijas ārpolitika jābalsta uz neitralitātes principiem un nepievienošanos militāriem blokiem.⁷ Laikā, kad saspringtās attiecības ar PSRS draudēja pārāgt militārā konfrontācijā un vēl bija iespējama jebkuras suverenitātes likvidēšana Latvijā, šāda nostāja bija pietiekami gudra, lai vēl vairāk nenokaitinātu PSRS vadītājus.

Centieni sākt sarunas ar PSRS un attiecības ar demokrātisko Krieviju

Īstenojot 4. maija Deklarācijas nostādnes, svarīgi bija panākt, lai PSRS atbildētu uz Latvijas iniciatīvu sākt sarunas par Latvijas valstiskuma atjaunošanu. Taču jau 14. maijā PSRS prezidents M. Gorbačovs pasludināja, ka Baltijas republiku pieņemtās deklarācijas par to valstisko statusu ir pretrunā ar PSRS konstitūciju, un tāpēc atzina tās par spēkā neesošām. M. Gorbačovs arī norādīja, ka Baltijas republiku statusa izmaiņas iespējamas tikai atbilstoši PSRS konstitūcijai un 1990. gada 3. aprīļa likumam.⁸

Latvija nevarēja piekrist šim viedoklim. PSRS noteiktā kārtība par Savienoto republiku izstāšanos no PSRS faktiski izslēdza jebkuru iespēju Savienotajām republikām brīvi aiziet no Padomju Savienības. Turklāt Latvijas parlamenta un valdības doktrīna noliedza, ka Latvija jebkad būtu brīvprātīgi iestājusies PSRS, un tādēļ nevarēja būt runa par tās izstāšanos no PSRS. Latvija pie-

prasīja atzīt par nelikumīgu tās inkorporāciju PSRS sastāvā 1940. gadā ar visām no tā izrietošajām starptautiski tiesiskajām sekām.

Dažas augstākā līmeņa Latvijas amatpersonas ne vienmēr konsekventi aizstāvēja Latvijas oficiālo pozīciju šajā svarīgajā jautājumā. Tā, piemēram, nesen ieceltais LR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks Ilmārs Bišers žurnālistiem vēstīja, ka viņš joprojām atbalstot ideju par konfederācijas izveidošanu un Baltijai esot ejams tieši šis ceļš.⁹ Drīz pēc tam Latvijas Tautas frontes valde nāca klajā ar paziņojumu, kurā noraidīja jebkādas mēģinājumus noslēgt līgumu par LR konfederācijas attiecībām ar PSRS. LR AP priekšsēdētājs A. Gorbunovs, uzstājoties PSRS Federācijas padomes sēdē Maskavā 1990. gada jūnijā, izteica gatavību iesaldēt 4. maija Deklarāciju uz to laiku, kamēr notiks sarunas starp PSRS un LR.¹⁰ Drīz vien arī Mihails Gorbačovs sāka runāt par suverēnu valstu savienības izveidošanu un ierosināja sarunu laikā iesaldēt suverenitātes deklarācijas. Tomēr pēc tam nekādi praktiski soļi sarunu uzsākšanai no PSRS puses nesevoja. Latvijas parlaments tādēļ 1990. gada 10. jūlijā oficiāli uzaicināja PSRS sākt sarunas, piedāvājot sekojošu sarunu tēmu: "Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošanas atzišana, ņemot par pamatu Latvijas Republikas valstiski tiesisko statusu 1940. gada 16. jūnijā, t.i., līdz Latvijas Republikas valstiskās suverenitātes zaudēšanai 1939. gada 23. augusta Molotova–Ribentropa noziedzīgā pakta rezultātā."¹¹ Tika arī apstiprināts sarunu delegācijas sastāvs LR AP priekšsēdētāja vietnieka Andreja Krastiņa vadībā. Sarunu delegācijā iekļāva arī Jāni Peteru, kurš 15. jūnijā bija nozīmēts par Latvijas Republikas Ministru Padomes pastāvīgo pārstāvi pie PSRS Ministru Padomes.¹²

Pa to laiku M. Gorbačovs bija aizrāvēs ar ideju par jaunas suverēnu valstu Savienības izveidošanu uz konfederatīviem pamatiem un centās pārliecināt arī Baltijas valstis par nepieciešamību tām parakstīt jaunās Savienības līgumu. Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks Andrejs Krastiņš, kurš kā novērotājs 1990. gada 20. jūlijā piedalījās PSRS Augstākās Padomes Federācijas padomes sēdē, rūgti konstatēja, ka Latvija vēlas sarunas par neatkarības atjaunošanu, bet Maskava – par Savienības līguma noslēgšanu.¹³

Pretstatā PSRS izvairībai attiecību noregulēšanā ar Latviju jaunās Krievijas vadītājs Boriss Jeļcins bija pretimnākošs un atvērts. Viņš apmeklēja Latviju 1990. gada jūlija beigās un pauda

pilnīgu atbalstu Latvijas neatkarības centieniem. B. Jeļcins atzina par nepieciešamu noslēgt starpvalstu līgumu, kurā Krievija atzitu Latvijas neatkarību. Uztājoties Latvijas parlamentā 1990. gada 1. augustā, B. Jeļcins arī atzina, ka šāds līgums noslēdzams bez jebkādiem iepriekšējiem noteikumiem un neatkarīgi no tā, vai Latvija parakstīs Savienības līgumu.¹⁴ Jeļcina skaidrā nostāja Latvijas neatkarības jautājumā lika sarosīties arī PSRS vadītājiem. 21. augustā PSRS Prezidenta padomes loceklis G. Revenko Maskavā atbraukušajiem Latvijas pārstāvjiem pat paziņoja par sarunu sākumu starp LR un PSRS pēc desmit dienām.¹⁵ Tomēr, ja neskaita vēl citas dažāda līmeņa tikšanās Maskavā ar PSRS vadītājiem, tajā skaitā M. Gorbačovu, faktiski oficiālās sarunas tā arī nesākās. Tam ir vienkāršs izskaidrojums: PSRS vadītājiem kļuva saprotams, ka Latvija nepiekritīs atgriezties jekādā jaunā savienībā, tādēļ sarunas nonāks strupceļā, kas Padomju Savienībai nebija izdevīgi gan no iekšējā politiskā viedokļa, gan starptautiskā konteksta sakarā.

Sarunu vietā M. Gorbačovs un viņa padomdevēji gatavojās PSRS prezidenta tiešās pārvaldes ieviešanai Baltijā. 1990. gada 23. novembrī PSRS AP sēdē no lēmuma projekta par ārkārtējā stāvokļa noteikšanu tiek svītrotā norma, ka PSRS prezidentam pirms ārkārtējo pasākumu veikšanas jākonsultējas ar attiecīgo republiku valdību. Tas pavēra prezidentam neierobežotas pilnvaras diktatūras ieviešanai. Vēl tikai bija jāatrod starptautiskai sabiedrībai daudz maz pieņemama motivācija ārkārtas pasākumu veikšanai Baltijā. Taču tas arī izrādījās klupšanas akmens, ko zināmā mērā veicināja M. Gorbačova politiskais sāncensis Boriss Jeļcins.

Laikā, kad Viļņa tikko bija pārcietusi padomju karaspēka asiņaino akciju un Rīgā sāka celt barikādes, Tallinā notika Anatolija Gorbunova un Borisa Jeļcina tikšanās. 1991. gada 13. janvārī abi valstsvīri parakstīja līgumu "Par Latvijas Republikas un Krievijas Federatīvās Sociālistiskās Republikas starpvalstu attiecību pamatiem", kuru jau nākamā dienā ratificēja Latvijas parlaments.¹⁶ Līguma 1. pantā bija teikts, ka Latvijas Republika un Krievijas PFSR atzīst viena otru par suverēnām valstīm un starptautisko tiesību subjektiem, kā arī atzīst, ka katrai no tām ir tiesības īstenot savu valstisko suverenitāti jebkurās to izraudzītajās formās. Līguma 3. pantā Latvijai nācās piekrist uzņemt saistības garantēt personām, kas šā līguma parakstīšanas brīdī dzīvo Latvijas Republikas teritorijā un ir PSRS pilsoņi, tiesības saglabāt vai brīvi iegūt Latvijas Republikas pilsonību.¹⁷ Šī norma izraisīja asas debates,

*Atbalstam
ar Krieviju (PSRS)*

līgumu ratificējot Latvijas parlamentā, kā arī daudzus protestus un nosodījumus Latvijas sabiedrībā turpmākajos mēnešos un gados pēc līguma ratifikācijas.

Janvāra krīzes laikā pašā kritiskākajā situācijā noslēgtais starpvalstu līgums ar Krieviju, neskatoties uz tā dažām vājajām pusēm, tomēr bija Latvijai ārkārtīgi svarīgs. Ar to bija jārēķinās M. Gorbačovam, kura rīcības brīvību Baltijā te nu ierobežoja vēl viens skaidri formulēts politisks dokuments.

Pēc janvāra (1991. gada) krīzes A. Gorbunovs tikās ar M. Gorbačovu Maskavā un apsprieda situācijas stabilizācijas iespējas. Bija jūtama M. Gorbačova vēlme sākt politisku dialogu ar Latviju.¹⁸ To apliecina arī ASV prezidenta Džordža Buša teiktais par Baltiju 1991. gada 29. janvāra ziņojumā kongresam: “Mūsu nesenantās sarunās ar padomju vadītāju mēs saņēmām apgalvojumus, kuri, ja tos izpilda, vainagosies ar karaspēka daļēju izvākšanu, dialoga atsākšanu ar republikām un atteikšanos no vardarbības.”¹⁹ Tie bija daži no apliecinājumiem, ka Gorbačovs ir pārvērtējis savu viedokli pret Latvijas un pārējo Baltijas valstu neatkarību un uzskata to par neatgriezenisku. To apstiprināja arī bijušais PSRS militārās pretizlūkošanas dienesta darbinieks Bruno Šteinbriks: “Maskavā jau 1991. gada martā par to vairs nebija nekādu šaubu, tikai šeit (Latvijā – *aut.*) neviens neko nezināja.”²⁰

Padomju Savienības vēlmi beidzot sākt politisku dialogu ar Baltiju apliecināja arī fakts, ka PSRS prezidents izveidoja delegācijas sarunām ar Latviju (tāpat Lietuvu un Igauniju), lai apspriestu politisko, sociālo un ekonomisko jautājumu kopumu. LR Augstākā Padome 1991. gada 19. februārī noteica jaunu delegācijas sastāvu sarunām ar PSRS. Tajā iekļāva Ilmāru Bišeru (delegācijas vadītājs), Jāni Dinēviču, Sergeju Dīmani, Jāni Baškeru un Gvido Narkeviču.²¹ Jau pirmajā tikšanās reizē ar PSRS delegācijas vadītāju Vladimiru Veļičko (PSRS premjerministra pirmais vietnieks) I. Bišers vienojās, ka sarunās varētu izskatīt jautājumu par PSRS armijas statusu, republikas īpašuma konversiju, uzņēmumu un organizāciju pakļautību un Latvijas intelektuālo īpašumu. Puses vienojās, ka sarunas varētu sākties pēc 17. martā paredzētā PSRS referenduma.²² Pirmā tikšanās reize delegācijām bija 11. aprīlī Maskavā, tad 6. un 7. jūnijā un vēl viena tikšanās Maskavā 2. jūlijā. Sarunas nevedās, jo PSRS delegācijas pilnvaras bija ierobežotas un tā pat izvairījās no termina “sarunas” lietošanas, tādējādi uzsverot, ka neuzskata sarunu partneri par pilntiesīgu starp-

tautisko tiesību subjektu. Lai sarunas aktivizētu un padarītu mērķtiecīgākas, Baltijas valstis 1991. gada 13. aprīlī pieņēma Islandes Republikas piedāvājumu būt par starpnieci sarunās ar Padomju Savienību, taču arī šāds priekšlikums Maskavu neapmierināja.²³ M. Gorbačovs bija aizņemts ar iekšpolitiskajām kaislībām Maskavā (29. jūnijā PSRS Augstākajā Padomē bija mēģinājums atstādināt viņu no amata konstitucionālā ceļā, kas gan neizdevās) un vairāk rūpējās par jaunā savienības līguma noslēgšanu. Turklāt, zinot Baltijas valstu stingro nostāju neatkarības jautājumā, M. Gorbačovs nevarēja gaidīt no šīm sarunām (konsultācijām) viņam iepriecinošus rezultātus. Tāpēc arī PSRS vadītājs nesteidzināja, drīzāk vilcināja iesākt dialogu, kas vairāk kalpoja starptautiskās sabiedrības nomierināšanai.

Sadarbība ar Lietuvu un Igauniju

Kopīgās problēmas un centieni tikt vaļā no Padomju Savienības nelūgtās aizgādības bija Baltijas valstu sadarbības pamats. Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vadītāji labi apzinājās, ka brīvība atgūstama, tikai apvienojot pūliņus. Laikā no 1990. gada maija līdz 1991. gada augustam Baltijas valstu starpā nebija būtisku politisku domstarpību, un sadarbības intensivitāte, īpaši augstākajā līmenī, šajā periodā bija lielāka nekā turpmākajos gados.

Jau Neatkarības pasludināšanas pirmajā dienā – 1990. gada 4. maijā Latvijas Republikas Augstākā Padome griezās ar aicinājumu pie Igaunijas Augstākās Padomes un Lietuvas Republikas Augstākās Padomes, kurā ierosināja vistuvākajā laikā uzsākt trīspusējas sarunas par starpvalstu politisko līgumu slēgšanu, kā arī par ekonomiskās un ārpolitiskās darbības koordinēšanu.²⁴

Baltijas valstu vadītāju pirmā tikšanās nebija ilgi jāgaida. Jau 12. maijā Tallinā savu kopīgo vēlmi stiprināt sadarbību pauda trīs Baltijas valstu Augstāko Padomju priekšsēdētāji: Anatolijs Gorbunovs, Vītauts Landsberģis un Arnolds Rītelis, parakstot "Deklarāciju par Latvijas Republikas, Lietuvas Republikas un Igaunijas Republikas vienprātību un sadarbību". Tika nolemts atjaunot savstarpējās saprašanās un sadarbības līgumu, kas bija noslēgts starp Latviju, Lietuvu un Igauniju, parakstīts Ženēvā 1934. gada 12. septembrī un prettiesiski pārtraukts 1940. gadā. Parakstītā deklarācija Tallinā noteica, ka tiek izveidota Baltijas valstu padome, lai sekmētu triju republiku valstiskās neatkarības atjaunošanu. Tās

sastāvā ietilpa Baltijas republiku Augstāko Padomju priekšsēdētāji un citas augstas amatpersonas pēc attiecīgo pušu ieskata. Bija paredzēts, ka padome sanāks periodiski pēc jebkuras puses iniciatīvas. Tallinā tika pieņemts arī kopīgs paziņojums par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vēlmi iesaistīties Eiropas drošības un sadarbības apsrīdē.²⁵

Baltijas valstu padomes loma Latvijas, Lietuvas un Igaunijas brīvības atgūšanā un starptautiskās atzišanas panākšana ir nepārvērtējama. Tā vēl ilgi varēs kalpot par piemēru Baltijas valstu vadītājiem savstarpējās sadarbības stiprināšanā.

Padomes sēdes, kas notika gandrīz katru mēnesi un reizēm pat biežāk, palīdzēja saskaņot Baltijas valstu ārpolitiskās aktivitātes un kopīgās akcijas šajā jomā. Pieņemtajos paziņojumos, aicinājumos, vēstuļu tekstos Baltijas valstu vadītāji vērsās gan pie ASV prezidenta un citiem lielvalstu vadītājiem, gan pie starptautiskām organizācijām. Šajos dokumentos Baltijas valstu padome sistemātiski izvērtēja politisko situāciju un aicināja PSRS vadītājus sākt sarunas ar Baltijas valstīm, atturēties no draudu politikas un vardarbības, noteikt PSRS karaspēka izvešanas termiņus. Baltijas valstis arī vairākkārt kopīgi paziņoja, ka nepiedalīsies jaunā Savienības līguma izstrādāšanā un to nekādā gadījumā neparakstīs. Rietumu demokrātisko valstu vadītāji tika lūgti uzskatīt Baltijas valstu jautājumus nevis par PSRS iekšēju lietu, bet starptautiski risināmu problēmu un nekavēties ar Baltijas valstu starptautisko atzišanu. Līdzīgi aicinājumi tika adresēti visām ietekmīgākajām organizācijām.

Nozīmīga politiska akcija, lai pievērstu pasaules uzmanību Baltijas valstu neatkarības centieniem, notika Viļņā, 1990. gada 1. decembrī, kur pirmo reizi vēsturē uz kopīgu sēdi sanāca Latvijas Republikas Augstākā Padome, Igaunijas Republikas Augstākā Padome un Lietuvas Republikas Augstākā Padome. Pieņemtajā aicinājumā pasaules valstu parlamentiem tika lūgts izmantot visu savu ietekmi un pielikt pūles, lai:

- 1) Padomju Savienība izbeigtu draudu, politiskā, ekonomiskā un militārā spiediena politiku pret Baltijas valstīm un nekavējoties sāktu starpvalstu sarunas ar Latviju, Igauniju un Lietuvu par to neatkarības atzišanu;

- 2) tiktu noteikti saskaņoti termiņi PSRS karaspēka izvešanai no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas teritorijas, vienlaikus nodrošinot tā neiejaukšanos Baltijas valstu lietās;

3) kodolbrīvā josla Eiropas ziemeļos aptvertu arī Latvijas, Igaunijas un Lietuvas teritoriju;

4) tiktu likvidēti šķēršļi, kas neļauj Latvijai, Igaunijai un Lietuvai pāri savai robežai uzturēt tiešus sakarus ar visu pasauli;

5) tie apliecinātu gatavību kā trešā puse piedalīties Latvijas, Igaunijas un Lietuvas starpvalstu sarunās ar PSRS;

6) jautājums par Baltijas valstīm tiktu iekļauts Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes izpildītājinstitūciju darba kārtībā.²⁶

Trīs valstu parlamentu kopīgajā sēdē pieņemtajā aicinājumā PSRS Tautas deputātu IV kongresam izteikta nožēla, ka priekšlikumi rīkot sarunas par Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valstiskās neatkarības atzīšanu nav guvuši atbalstu no PSRS puses. Tika arī nosodīti PSRS mēģinājumi destabilizēt Baltijas valstu ekonomiku un bloķēt to tirdzniecības un ekonomiskos sakarus. Vienlaikus parlamentārieši vēlreiz apstiprināja, ka Baltijas valstis nepiedalīsies M. Gorbačova piedāvātā jaunās Savienības līguma sagatavošanā un neparakstīs to. "Mēs kategoriski iebilstam pret mēģinājumiem piespiest Baltijas valstis parakstīt Savienības līgumu, izmantojot ekonomisko spiedienu un draudus lietot militāru spēku," teikts paziņojumā.²⁷

Parlamentārieši arī atzina par nepieciešamu turpmāk pastiprināt savstarpējo sadarbību un kopīgā sēdē nolēma izveidot parlamentu darba komisiju, kas izstrādās Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Augstāko Padomju sadarbības principus.

Par Baltijas valstu padomes darba institūcijām kļuva ārlietu ministru konferences, apspriedes parlamentu komisiju līmenī, konferences ministru līmenī. Jau vienā no pirmajām tikšanās reizēm 1990. gada 26. maijā triju Baltijas valstu ārlietu ministri – Jānis Jurkāns, Lennarts Meri, Alģirds Saudargs nāca klajā ar paziņojumu, ka PSRS prezidentam nav juridisku tiesību pārstāvēt Latvijū, Lietuvu un Igauniju Rietumvalstu vadītāju gaidāmajā konferencē un viņa noslēgtie līgumi nebūs saistoši Baltijas valstīm.²⁸ Arī turpmākā ārlietu ministru sadarbība bija cieša un auglīga. Katrs daudz maz vērā ņemams ārpolitiskais solis tika savstarpēji pārrunāts, un risinājumi tika meklēti un rasti kopīgi. Kopš 1990. gada augusta ritēja kopīgs Baltijas valstu deputātu un dažādu resoru pārstāvju darbs pie dokumenta projekta izstrādāšanas līgumam ar PSRS par PSRS karaspēka pienākumiem un tiesībām līdz tā pilnīgai izvešanai no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas.

Sadarbība risinājās ne tikai politiskajos jautājumos, bet arī ekonomikas u.c. jomās. Baltijas valstu ekonomiskās politikas vispārīgo nostādņu koordinācijai saskaņā ar Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ekonomiskās sadarbības nolikumu, kas bija noslēgts jau 1990. gada aprīlī, 1990. gada augustā tika izveidota Baltijas sadarbības padome, kuru veidoja 3 pārstāvji no katras valsts (viens no Latvijas pārstāvjiem šajā padomē bija LR ekonomikas ministrs J. Āboltiņš). Padomes galvenais uzdevums bija sekmēt Baltijas tirgus izveidošanu, lai vispusīgi attīstītu ekonomisko integrāciju visā reģionā. Par šīs starpvalstu institūcijas pastāvīgi darbojošos izpildu orgānu kļuva Baltijas sadarbības komisija, kurā arī bija pa trim pārstāvjiem no katras valsts. Galvenajos sadarbības virzienos (finansu politika, rūpniecība, lauksaimniecība, likumdošana u.t.t.) tika izveidotas darba grupas, par kuru vadītājiem puses iecēla attiecīgo ministriju vai citu resoru vadītājus.²⁹ Baltijas valstu sadarbības institucionalizācija ekonomikas jomā un citos izpildvaras jautājumos tomēr izrādījās nepietiekami pārdomāta praktiskajam pielietojumam. Nereti radās grūtības risināt problēmas ar maksīgi izveidoto institūciju palīdzību, turklāt ministri bija pārāk noslogoti, lai paši praktiski spētu vadīt izveidotās darba grupas. Tomēr sadarbība noritēja starp dažādām ministrijām, un daudzās jomās tā deva pozitīvus rezultātus.

Baltijas valstu sadarbība notika ne tikai valstiskajā līmenī, bet turpinājās arī t.s. “tautas diplomātijas” līmenī. Turpinot Atmodas laika tradīcijas, sistemātiski tikās Baltijas valstu ietekmīgāko tautas kustību pārstāvji. Baltijas asamblejas vai Baltijas Padomes sēdēs tāpat kā agrāk bija Igaunijas un Latvijas Tautas frontu un Lietuvas kustības “Sajūdis” vadītāji un aktīvistī. Viņi pamatoti noraidīja viedokli, ka līdz ar neatkarības atgūšanu tautas kustību funkcijas būtu izbeigušās. Baltijas tautu vienotību un to neatkarības centienus visai pasaulei uzskatāmi apliecināja vērienīgi noorganizētās tautas akcijas “Baltijas ceļš” (1990. gada 23. augustā) un “Liesmojošais ceļš” (1991. gada 23. augustā).

Attiecību veidošana ar starptautiskajām organizācijām un Rietumvalstīm

Latvijas un pārējo Baltijas valstu ārpolitikā starptautiskajām organizācijām bija ierādīta viena no svarīgākajām lomām. Tikai ar to palīdzību Baltijas valstis cerēja internacionalizēt Baltijas neatkarības jautājumu, padarīt to aktuālāku un pievērst tam nepār-

trauktu pasaules sabiedrības uzmanību. Tādējādi vajadzēja panākt pastāvīgu starptautiski politisku spiedienu uz PSRS vadītājiem, lai ietekmētu tos sākt sarunas un atzīt Baltijas valstu neatkarību.

Lai to panāktu, bija svarīgi ciešāk pietuvināties ietekmīgākajām starptautiskajām organizācijām, nodrošināt jēlcādu līdzdalību to darbībā. Baltijas valstis apelēja gan pie Apvienoto Nāciju Organizācijas sirdsapziņas, atgādinot Baltijas valstu klaji netaisno un nepamatoto Baltijas valstu pārstāvju atstādināšanu no dalības ANO 1946. gadā, gan pie Eiropas drošības un sadarbības apspriedes dalībvalstīm. 1990. gada 30. jūnijā tika nosūtīta kopīga vēstule Eiropas parlamenta prezidentam ar lūgumu izveidot oficiālu triju Baltijas valstu starpparlamentāru delegāciju Eiropas parlamentā, kas ļautu ātrāk atjaunot Latvijas, Lietuvas un Igaunijas reālo valstiskumu un stiprināt demokrātisku kārtību šajās valstīs. Vienlaikus tika nosūtīta vēstule arī Eiropas Padomes Parlamentārās asamblejas prezidentam ar lūgumu dot Latvijai, Lietuvai un Igaunijai speciālu viesu delegācijas statusu šajā organizācijā.³⁰

Starptautiskās organizācijas izcēlās ar spēju konsekventi nesadzirdēt Baltijas valstu lūgumus, īpaši vēl 1990. gadā. Tās vairāk uztrauca PSRS nostāja, un bija jūtama nevēlēšanās Baltijas jautājumu no PSRS iekšējās lietas pārvērst par starptautiski risināmu problēmu, jo tas draudēja ar attiecību saasināšanu ar Padomju Savienību. Nesekmīgi Baltijas valstīm beidzās pirmais mēģinājums būt klāt EDSA konferencē Parīzē 1990. gada 19. novembrī. Saskaņā ar PSRS protestu Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pārstāvji, kuri bija ieradušies uz konferenci, tika izraidīti no sēžu zāles. Ledus nedaudz sakustējās 1991. gadā, kad arvien skaidrāk iezīmējās Baltijas valstu konsekventā virzība uz neatkarību un PSRS bija iedragājusi savu reputāciju ar vardarbīgajām akcijām Baltijā (gan janvārī Viļņā un Rīgā, gan ar terora aktiem pret muitas posteņiem). Viens no nopietnākajiem Baltijas valstu diplomātijas panākumiem bija tas, ka 1991. gada jūnijā Baltijas jautājums beidzot tika apspriests Eiropas Padomes parlamenta asamblejas vasaras sesijā Helsinkos, piedaloties Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vadītājiem, kā arī PSRS pārstāvjiem. Lai arī šeit netika pieņemti kādi nopietni likumi, tomēr pati apspriešana piesaistīja pasaules uzmanību Baltijai, un šim faktam bija svarīga politiska nozīme.

Tika izmantota katra vismazākā iespēja pievērst uzmanību Baltijas valstu situācijai un to neatkarības centieniem. Sakarā ar

sešu valstu ārlietu ministru tikšanos Maskavā jautājumā par Vācijas apvienošanas ārējo aspektu starptautiski tiesisko noregulējumu LR AP 1990. gada 5. septembrī pieņēma memorandu. Tajā bija uzsvērts, ka nevar būt runa par tainīgu Eiropas problēmu nokārtojumu, neatrisinot arī Baltijas valstu pašreizējo statusu. Tika arī atzīmēts, ka Baltijas problēma ir starptautiska mēroga jautājums un nekādā ziņā nav PSRS iekšēja lieta. Tādēļ LR AP aicināja tikšanās dalībniekus apspriest Baltijas jautājumu speciālā četru valstu (PSRS, ASV, Lielbritānija un Francija) konferencē tuvākajā laikā, uzaicinot pilvarotus LR pārstāvjus.³¹

Viens no pirmajiem Latvijas soļiem lielajā diplomātijā bija LR MP priekšsēdētāja Ivara Godmaņa un ārlietu ministra Jāņa Jurkāna viesošānās ASV 1990. gada jūlijā. Lai arī tai bija privāts raksturs, tomēr vizītes laikā Latvijas pārstāvjus pieņēma gan ASV valsts sekretārs Dž. Beikers, gan – pilnīgi negaidīti – arī ASV prezidents Dž. Bušs. Dž. Beikers sarunā uzsvēra, ka ASV joprojām neatzīst Baltijas valstu inkorporācijas tiesiskumu PSRS sastāvā un uzskata, ka Baltijas valstīm ir īpašs statuss salīdzinājumā ar citām PSRS republikām un pilnīgas tiesības atjaunot savu valsts tiesiskumu sarunu ceļā ar PSRS. Atturīgāks savos spriedumos bija Dž. Bušs, kurš galvenokārt uzklauzīja teikto par situāciju Baltijā. Tikšanās laikā I. Godmanis ierosināja Dž. Bušam Rīgā atvērt ASV informācijas centru.³² Šis tikšanās apliecināja, ka Rietumi gan turpina neatzīt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS sastāvā, taču nav gatavi atzīt Baltijas valstu patstāvību tās starptautiski tiesiskajā izpratnē.

Latvijas diplomātiem izdevās nostiprināt labas attiecības ne tikai ar ASV, bet arī ar Skandināvijas valstīm, pirmām kārtām Dāniju, Zviedriju, Norvēģiju, kā arī ar Angliju, nedaudz vēlāk arī ar Franciju, kur 1991. gada maijā tika panākta vienošanās par Baltijas informācijas centra izveidošanu Parīzē.³³ Latvijas informācijas biroji uzsāka darbu Kopenhāgenā, Stokholmā, Briselē, Bonnā un vēlāk kalpoja par labu pamatu vēstniecību izveidošanai. Ne tik ciešas izveidojās attiecības ar Eiropas dienvidu valstīm – Itāliju, Spāniju, Grieķiju u.c. Ārlietu ministrs J. Jurkāns to skaidroja tādējādi, ka labu attiecību nodibināšanā ir lieli trimdas latviešu nopelni tajās valstīs, kurās ir lielas un stipras latviešu emigrācijas organizācijas.³⁴

Latvijas ārpolitikā iezīmējās arī centieni savā neatkarības ceļā gūt Centrāleiropas bijušo sociālistisko valstu atbalstu un sekmēt sadarbību ekonomisko un sociālo problēmu risināšanā, kuras

daudzos parametros bija ārkārtīgi līdzīgas. Tomēr Polija, Ungārija, Rumānija, Čehoslovākija un Dienvidslāvija bija piesardzīgas kontaktu attīstīšanā, jo saprata, ka Latvija tām nav politiski izdevīgs partneris. Šī iemesla dēļ, piemēram, trīs reizes tika atcelta plānotā A. Gorbunova vizīte uz Ungāriju.

Siltāki toni attiecībā ar Centrāleiropas valstīm iezīmējās tikai 1991. gada vasarā. 13. jūnijā tika parakstīta Latvijas un Polijas draudzības un sadarbības deklarācija, kas bija uzskatāma par soli abu valstu attiecību atjaunošanā.³⁵ Polijas gatavība šādas deklarācijas parakstīšanai jāvērtē ļoti augsti, jo tajā laikā Polijā vēl atradās ap 50 tūkstoši liels padomju karaspēka kontingents, kura izvešanu varēja sarežģīt Polijas labvēlīgā attieksme pret Baltiju. Savukārt 2. augustā līgums par ekonomiskajiem sakariem ar Čehijas un Slovākijas Federatīvo republiku, Latvijai bija pirmais šāda veida līgums kopš 1940. gada.

* * *

Latvijas ārpolitika 1990. – 1991. gadā vērtējama kā konsekventa, aktīva un neatlaidīga. Tā laika starptautiskajā sistēmā, kurā valstis nevēlējās sabojāt savas attiecības ar PSRS Baltijas dēļ, Latvijas ārpolitikas veidotāji kopā ar Lietuvu un Igauniju soli pa solim un kopumā sekmīgi virzījās uz galveno mērķi – Baltijas valstu starptautiskās neatkarības atzīšanu. Panāktie rezultāti neliecina par to, ka šajā sarežģītajā laikā ārpolitiku veidoja cilvēki bez atbilstošas izglītības un profesionālas pieredzes šajā jomā. Viņiem palīdzēja ticība Latvijas neatkarībai, kā arī noderēja tautas diplomātiskā skola Atmodas pirmajos gados.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Vēstījums PSRS tautām un demokrātiskajām kustībām. LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1168. lpp.

² LR AP deklarācija par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem un cilvēktiesību jautājumos. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1170. – 1173. lpp.

³ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1165. – 1168. lpp.

⁴ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 20, 356. p.

⁵ Par Latvijas Republikas Ārlietu ministriju. LR MP 1990. g. 9. jūlija lēmums Nr. 53. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 36, 612. p.

⁶ Par deputātu pieprasījumu sakarā ar ASV pilsoņa I. Embrekta izraidīšanu no Latvijas un Valsts drošības komitejas iestāžu darbības likumību. LR AP 1990. g. 16. jūlija lēmums. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 33, 558. p.

⁷ Cīņa, 1990, 25. jūl., 1. lpp.

⁸ Par to jautājumu risināšanas kārtību, kuri saistīti ar Savienotās republikas izstāšanos no PSRS. – PSRS 1990. g. 3. aprīļa likums. – PSRS Tautas Deputātu Kongresa un PSRS Augstākās Padomes Ziņotājs, 1990, Nr. 14, 252. p.

⁹ Latvijas Jaunatne, 1990, 17. maijs, 1. lpp.

¹⁰ Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika. Sastād. D. Bleiere. R., N.I.M.S., 1996, 30. lpp.

¹¹ Par Latvijas Republikas un Padomju Sociālistisko Republiku Savienības starpvalstu sarunām. LR AP 1990. g. 10. jūlija lēmums. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 30, 500. p.

¹² Turpat.

¹³ Latvijas Jaunatne, 1990, 26. jūl., 1. lpp.

¹⁴ Latvijas Jaunatne, 1990, 2. aug., 1. lpp.

¹⁵ Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika, 35. lpp.

¹⁶ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 17/18, 114. p.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Diena, 1991, 24. janv., 1. lpp.

¹⁹ Jurkāns J. Par Latvijas 1991. gada janvāri un augustu // Latvijas Vēstnesis, 1996, 21. augusts.

²⁰ Neatkarīgā Cīņa, 1994, 4. jūn.

²¹ Diena, 1991, 20. febr., 1. lpp.

²² Diena, 1991, 21. febr., 1. lpp. Ilmārs Bišers sarunu perspektīvu raksturoja šādi: “Uz šīm sarunām mēs neraugāties ar rožainu optimismu, jo labi saprotam: delegācijas gan tika izveidotas pēc Gorbačova iniciatīvas, tomēr tas notika janvāra traģēdiju un Rietumu spiediena spēcīgā ietekmē. Tāpat ir skaidrs, ka ne jau šīs delegācijas parakstīs nopietnus lēmumus. Mūsu uzdevums ir sagatavot sarunu nākamo – augstākā līmeņa – posmu un, cik vien iespējams, jau pašreiz vājināt divvaldību Latvijā.” (Latvijas Jaunatne, 1990, 25. apr., 1. lpp.)

²³ Diena, 1991, 16. apr., 1. lpp.

²⁴ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 21, 1168. – 1169. p.

²⁵ Latvijas Jaunatne, 1990, 15. maijs, 1. lpp.

²⁶ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 51, 810. p.

²⁷ Turpat 811. p.

²⁸ Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika, 29. lpp.

²⁹ Par pirmām kārtām veicamajiem pasākumiem Latvijas, Lietuvas un Igaunijas ekonomiskās sadarbības realizēšanai. LR MP 1990. g. 10. augusta lēmums Nr. 90. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 43, 670. p.

³⁰ Latvijas Jaunatne, 1990, 7. jūlijs, 1. lpp.

³¹ LR AP memorands sešu valstu ārlietu ministru Maskavas tikšanās "Par Vācijas apvienošanas ārējo aspektu starptautiski tiesisko galīgo noregulējumu" dalībniekiem. – LR AP un Valdības Ziņotājs, 1990, Nr. 38, 631. p.

³² Latvijas Jaunatne, 1990, 1. aug., 1. lpp.

³³ Latvijas Jaunatne, 1990, 30. maijs, 1. lpp.

³⁴ Turpat.

³⁵ Ārlietu ministrs Jānis Jurkāns augsti novērtēja parakstīto sadarbības deklarāciju ar Poliju, norādot, ka "poļu valdība līdz ar to faktiski atzīst mūsu demokrātiski ievēlēto valdību." (Diena, 1991, 18. jūn., 1. lpp.) Deklarācijas nozīme izpaudās arī tajā faktā, ka tajā bija atzīmēta abu valstu gatavība, tiklīdz tas būs reāli iespējams, atjaunot diplomātiskās attiecības.

Augusta pučs: secinājumi un mācības

1991. gada 21. augusts ir vēstures ritējuma pieturas punkts, kura nozīme, ievedot jaunu pavērsienu Latvijas un Krievijas likteņos, skāra arī Eiropu un visu pasauli.

Latvijai tas cerēti, bet negaidīti atnesa ilgoto faktisko neatkarību. Tā nāca tik pēkšņi, ka mūsu tautai vēl pagāja zināms laiks, iekams tika aptverta jaunā situācija un mēs sākām tai atbilstoši domāt un rīkoties.

Padomju impērijai tas bija klupšanas akmens, kas to tā sašķobīja, ka dažu mēnešu laikā tā beidza eksistēt. Atšķēļoties bijušajām padomju republikām, tās kodols transformējās kā Krievija, kas vēl nespēja sevi definēt.

Eiropā tas noveda pie Austrumeiropas atbrīvošanas no padomju hegemonijas. Visas Eiropas integrācija agrākās bloku konfrontācijas vietā tagad ir kļuvusi par Eiropas valstu iekšējās un ārējās politikas vadmotīvu.

Pasaulei tas nozīmēja vesela laikmeta galu – tā laikmeta, kas sākās 1917. gadā un kura centrālais raksturlielums bija globāla cīņa starp divām sabiedriskām sistēmām – demokrātiju un padomisko totalitārismu. Ideoloģiski demokrātijai vairs nebija nopietnas alternatīvas. Tas gan nenozīmēja "vēstures beigas", kā to eiforiski un reizē rezignatīvi ir formulējis amerikāņu politologs Fukujama. Taču tagad pasaules sabiedrības vairāk vai mazāk iekļaujas vienotā shēmā – tās ierindojas pēc sava demokrātijas atīstības līmeņa, bet vairs nedalās divās alternatīvās sistēmās.

Vēsture ir humora pilna. Komisks ir fakts, ka pēdējo grūdienu globālajām pārmaiņām 1991. gada augustā deva neliela nejēgu grupiņa Maskavā, izdarot puča mēģinājumu, kas atgādināja sliktu operetes izrādi. Ironiska ir sakritība, ka Padomju Savienības un līdz ar to padomiskā sociālisma laikmeta sākumu un galu marķē divi puči – veiksmīgais 1917. gada oktobra pučs un neveiksmīgais 1991. gada augusta pučs. Var pasmaidīt par bezpalīdzību, ar kādu daudzi Rietumu politiķi, kas agrāk vārdos stingri iestājās pret padomju sociālistisko sistēmu, pēc tās reālā sabrukuma reaģēja uz jauno demokrātiju problēmām.

Saprotams, 1991. gada augusta puča mēģinājums nav izolēts notikums. Tas ir notikumu ķēdes pēdējais posms un kulminācija, kurā kompleksi sasaistītas notikumu virknes vairāku gadu garumā ne tikai Maskavā, bet arī Latvijā.

Jā, arī Latvijā. Latviešu tautas Trešā atmoda ir viena no nozīmīgākajām cēloņsakarībām, kas noveda pie šīm globālajām pārmaiņām. Arī pavisam konkrēti: janvāra barikādes Rīgā bija paraugi augusta barikādēm Maskavā. Latvieši kā maza tauta tikai divas reizes savā garajā vēsturē ir nozīmīgi ietekmējuši Eiropas un pasaules vēstures gaitu. Pirmo reizi 1917. – 1920. gadā, palīdzot izveidoties un nostiprināties padomju sistēmai. Otro reizi 1986. – 1991. gadā, palīdzot to likvidēt.

Vairāku gadu pieredze kopš 1991. gada augusta notikumiem māca, ka demokrātija nav viendabīga sabiedrība formācija, proti, ka pastāv dažādu līmeņu demokrātijas, kuru reālās izpausmes formas var būt ļoti atšķirīgas. Attīstīta demokrātija balstās uz pilsonisku sabiedrību un ietver sevī tiesisku valsti. Salīdzināsim šodienas apstākļus 15 bijušajās padomju republikās, kur sākotnējā situācija pirms desmit gadiem visaptverošās totalitārās padomju sistēmas rezultātā bija aptuveni līdzīga. Ņemsim trīs piemērus: Latvija – Baltkrievija – Turkmēnija. Uz šī fona Latvijas demokrātijas līmenis šodien ir vērtējams visai augsti. Taču varam ņemt arī citu salīdzinājumu: Latvija – Čehija – Dānija. Šādā salīdzinājumā Latvijas demokrātija vairs neizskatās tik spoži. Šodien faktiski vairs nepastāv alternatīvas sabiedriskās sistēmas, bet gan vienas sistēmas dažādi līmeņi. Tikai sasniedzot zināmu līmeni, sabiedrību vispār var sākt raksturot par demokrātisku", bet tas vēl nebūt nenozīmē, ka tā jau ir attīstīta demokrātija modernā izpratnē.

Uz šīs sistēmas plašās skalas iespējams novērtēt arī Latvijas situāciju un tās attīstības virzienu. Mēs redzam, ka kopš 1991. gada augusta, kad Latvija atguva reālas iespējas pati veidot savu politiku, tā, salīdzinot ar citām bijušajām "brālīgajām republikām", ir krienīgi pavirzījies uz priekšu – uz augšu. Kopš 1993. gada samērā mērķtiecīgā valsts politika – lauzt vecās padomju struktūras un panākt Latvijas strukturālo savietojamību ar augstāk attīstītajām Eiropas demokrātiskajām valstīm – ir pacēlusi Latviju tiktāl, ka principā jau var pieļaut iespēju, ka agrāk vai vēlāk Latvija varētu sasniegt tādu attīstības pakāpi, lai tā varētu kļūt par Rietumvalsti šī vārda saturiskajā nozīmē. Tā ir 1995. gada jūnijā starp Latviju un Eiropas savienību parakstītā asociācijas līguma dziļākā politiskā būtība un līdz ar to arī uzticības avanss Latvijas rietumu orientācijai.

Taču, vērojot jauno struktūru piemērošanās grūtības, acīmredzams ir arī tas, ka strukturālās reformas Latvijā ir apsteigušas

lielas sabiedrības daļas izpratni, kas balstās padomiskās vai pat arhaiskās domāšanas tradīcijās. "Latvijas līdzšinējais ceļš kopš 1991. gada augusta māca, ka virzīšanās uz augšu pa attīstības kāpnēm prasa ne tikai attiecīgu politisku gribu un rīcību no valdības puses, bet aizvien vairāk nepieciešamās prasmes apgūšanu un jaunu, demokrātisku pamatvērtību pieņemšanu un izpratni plašor sabiedrības slāņos. Tas ir ilgstošs un komplikēts process, taču to var mērķtiecīgi veicināt."¹

1991. gada 21. augusts noslēdz garu, tumšu posmu Latvijas vēsturē. Tā ēna mums sekos vēl ilgi. Tagad Latvija virzās uz augšu pa jaunām kāpnēm. Šajos gados mēs esam veiksmīgi tikuši galā ar pirmajiem pakāpieniem, bet vienlaikus arī konstatējuši, ka kāpšana nav viegla un priekšā vēl daudzi jo daudzi pakāpieni. Taču mūsdienu dinamiskajā pasaulē jāapzinās, ka apstāšanās nozīmē krišanu atpakaļ. Un tā var izrādīties arī neatgriezeniska.

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Diena*, 1995, 15. aug.

Tiesību sistēmas reforma

Straujais Latvijas starptautiskā atpazīšanas process, kas sākās jūnī 22. augustā, mūsdienu likumdošanas sistēmas pārveidošanu LR likumdevēja un valdības rīcībā, izbeidzot divdesmitgades aizbildinātību turpināšanā. Jaunājam parlamentam, kas bija radies tik īsā laikā, daudzkrāsojās likumdevējās darbības sākums. Dija atgājis pabeigot demokratisku iemūru par PSRS represīvo struktūru darbības pārtraukšanu Latvijas teritorijā, par Latvijas komunistiskās valdības atbrīvošanu un tās izbeigšanu, par kara komunistiskā likumdošanas PSRS pirmās izvešanas nepieciešamību un daudz citi. Vislielāko nozīmi šajā laikā ir likumu pieņemšana par saskaņotā saraksta obligāto izpildi, izņemot tos, kas nav saskaņoti ar šo sarakstu. Darbs sākās ļoti intensīvi, ka par galveno lēmumu un konsociāciju bija pamatā aprīlis jūnijā daudz darbu. Demokratiskie principi – ātrāk, ātrāk, vai nu valsts piederība, saskaņotība. Tā, pieņemot likumu skaidrām atzīst, veiktas starptautiskās kļūdas saraksta izstrādāšana, tā laika pašmērķa izstrādāšana Valsts Demokrātiskā 1992. – 1993. gada bija LR Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks un Latvijas Jaunie biedrības prezidents.

IV

DEMOKRĀTISKĀS VALSTS IEKĀRTAS PILNĪGĀ ATJAUNOŠANA

1991. gada 21. augusts –
1993. gada 6. jūlijs

Latvijas jaunie likumi iemūru 1992. gada novembrī bija saraksta, ka Latvija ar šo neatkarības starptautiskā – atpazīšanas par neatkarīgu izveidot valsti. Tās mērķis, ka kopā 1990. gada 4. sajūnā LR AP pieņemusi vairāk nekā 1000 likumu un likumprojektu, tādu veidus izstrādāt vai komisijas grupā izstrādāt par tiesību sistēmas kopumā: "Varbūt pietūkuši ar 10 kodakāriem?" izstrādāt jautājumu

Valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana ir valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana. Valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana ir valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana. Valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana ir valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana.

1991. gada 21. augusta nosaukums ir valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana. Valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana ir valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana. Valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana ir valsts iekārtas pilnīgā atjaunošana.

Atjaunošana un iekārtas

VI

DEMOKRĀTISKĀS VALSTS
IEKĀRTAS PILNĪGĀ
ATJAUNOŠANA
1991. gada 21. augusts -
1993. gada 6. jūlijs

Tiesību sistēmas reforma

Straujais Latvijas starptautiskās atzīšanas process, kas aizsākās jau 23. augustā, mijās ar tikpat strauju varas pārņemšanu LR likumdevēja un valdības rokās, izbeidzot divvaldības situācijas turpināšanos. Jaunajos apstākļos, kas bija radušies tik piepeši, daudzkārstojās likumdevēja darba apjoms. Bija steigšus jāpieņem desmitiem lēmumu par PSRS represīvo struktūru darbības pārtraukšanu Latvijas teritorijā, par Latvijas kompartijas darbības izbeigšanu un tās īpašumu pārņemšanu, par kara komisariātu likvidēšanu, PSRS armijas izvešanas nepieciešamību un daudzi citi. Vienlaikus nevarēja kavēties ar likumu pieņemšanu par zemes-sardzi, obligāto dienestu, izmaiņām jau novecojušos kodeksos utt. "Darba ritms bija tik intensīvs, ka par pretrunām likumos un konstitucionālajā pamatā netika pārāk daudz domāts. Dominēja princips – ātrāk, ātrāk, gan jau vēlāk pieslipēsim, saskaņosim. Taču, pieņemto likumu skaitam augot, pretrunas starp tiem kļuva arvien lielākas," tā šo laika posmu raksturojis Valdis Birkavs, kurš 1992. – 1993. gadā bija LR Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks un Latvijas Juristu biedrības prezidents.¹

Pēkšņi iegūtā politiskā un starptautiski atzītā neatkarība nenāca vienlaikus ar ekonomisko labklājību. Tas lika lielai sabiedrības daļai vilties Atmodas laika ideālos. Latvijas sabiedrībā 1992. – 1993. gadā valdīja dziļa krīze ne tikai ekonomikā, politikā un sociālajā sfērā, bet arī tautas morālajā apziņā un psiholoģijā, nacionālās pašapziņas un identitātes jomā.² Šie sarežģītie procesi ietekmēja likumdevēja darbību un pašu likumdošanas procesu. Tas kļuva arvien haotiskāks un neprognozējamāks, likumi kalpoja kā politiski ielāpi un ekonomiskie plāksteri, kurus piemēroja ik reizi, kad bija kaut kas glābjams. Nereti tie aizstāvēja šauru biznesa grupu intereses.³ Lieki būtu teikt, ka likumdošanas darbs noritēja bez jebkādas noteiktas stratēģijas un priekšstata par veidojamās tiesību sistēmas saturu un struktūru.

Latvijas juristu otrajā forumā 1992. gada novembrī tika atzīmēts, ka Latvijā arī pēc neatkarības starptautiskās atzīšanas nav izdevies izveidot tiesisku valsti. Tika minēts, ka kopš 1990. gada 4. maija LR AP pieņēmusi vairāk nekā 1000 likumu un lēmumu, taču neviena instance vai komisija nav domājusi par tiesību sistēmu kopumā. "Varbūt pietiktu ar 10 kodeksiem?" retoriski jautāja

profesors Kalvis Torgāns.⁴ Savukārt advokāte Laila Freivalde no Zviedrijas norādīja uz daudzajiem grozījumiem likumos, kuriem nav iespējams izsekot. "Caur to zūd respekts pret likumu, rodas necieņa pret likumiem un valsti vispār," viņa teica.⁵ Forumā pieņemtajā rezolūcijā, kura vēršas pie LR AP, atzīmēts: "Likumdošanas process notiek stihiski, bez zinātniski pamatotas likumdošanas sistēmas koncepcijas un tiesību jaunrades reglamentācijas. Pienācis laiks vienoties par tiesību sistēmas būtību un saturu un noteikt tās attīstības un likumu kodifikācijas pamatprincipus."⁶

Likumdošanas izstrādāšanas procesa sakārtošanai tika sperti vairāki soļi, taču tie nedeļa gaidīto efektu. Piemēram, LR AP Prezidijs 1992. gada 12. jūnijā pieņēma lēmumu, kurā bija noteikts, ka par katru normu, kas ir pretrunā ar agrāk pieņemtajiem likumiem, jābalso AP plenārsēdē kā par konceptuālu un, pieņemot jaunu normu, vienlaikus jāatceļ vecā. Tomēr pretrunas likumos nemazinājās, jo Augstākās Padomes Juridiskā pārvalde, kura caurskatīja likumprojektus, bija mazskaitlīga, bet valdības iecerētais Likumdošanas institūts savu darbību tā arī neuzsāka. Lai veicinātu likumprojektu kvalitātes uzlabošanu, 1993. gada pavasarī bija mēģinājumi izveidot pie Tieslietu ministrijas Juridisko padomi, kas arī neattaisnojās. 1991. – 1992. gadā daudzkārt izskanēja priekšlikums par likumu izstrādes un pieņemšanas darba reglamentāciju, pieņemot likumu par likumiem. Tas netika izdarīts, taču tomēr maz ticams, ka šī priekšlikuma realizācija būtu ko devusi. Bija mēģinājumi veicināt sadarbību likumdošanas jomā ar Lietuvu un Igauniju. Viens no 1993. gada maijā Rīgā atjaunotā Baltijas Juridiskā biroja uzdevumiem bija iecerētā likumdošanas harmonizācija starp trim Baltijas valstīm.⁷ Tomēr izveidotais birojs drīz vien savu darbību pārtrauca, tā arī neatstādams aiz sevis kādus labi padarītus darbus.

Paralēli šim saraustītajam un haotiskajam likumu uzlabošanas darbam jauno kodeksu izstrāde nebija apstājusies. Darba grupas, kuras AP Prezidijs šim nolūkam bija radījis jau 1990. gadā, turpināja iesākt darbu. Tomēr šis darbs noritēja gausi, jo darba grupas likumprojektu jaunrades darbu veica papildus saviem tiešajiem darba pienākumiem brīvajā laikā bez pienācīgas apmaksas. Turklāt arī šo grupu locekļi nepārtraukti bija iesaistīti neatliekamo labojumu sagatavošanā vecajiem kodeksiem. Tā rezultātā neviens no kodeksiem, kuru izstrādes pabeigšana sākotnēji bija iecerēta pāris gadu laikā, 1990. – 1993. gadā netika radīts.

Jaunas tendences iezīmējās attieksmē pret Latvijas Republikas 20. un 30. gadu likumu atjaunošanas iespējām. Jau Atmodas laikā un pēc tam daži radikālāk noskaņoti juristi un politiķi bija izvirzījuši ideju par visu pirmskara Latvijas likumu atjaunošanas nepieciešamību. Tomēr juristu vairākums šo viedokli neatbalstīja, uzskatot, ka pirmskara Latvijas likumi ir novecojuši un nav piemēroti jaunajai situācijai. Līdzīgu viedokli aizstāvēja arī speciālisti – juristi civiltiesību jomā, kuri ilgu laiku noliedza 1937. gada Civillikuma atjaunošanas iespējamību. Tomēr tieši šajā jomā 1991. gada beigās un 1992. gada sākumā iezīmējās krasa iepriekšējo uzskatu pārvērtēšana. Strādājot pie jaunā civilkodeksa sadaļām un analizējot vecā 1937. gada Civillikuma pantus, nācās secināt, ka nekā labāka par jau radīto izdomāt vairumā gadījumu neizdodas. Tas noveda ne tikai pie Civillikuma atjaunošanas, bet arī vairāku citu ar to tieši saistīto likumu spēka atjaunošanas. Ņemot vērā šo svarīgo izšķiršanos, 20. un 30. gadu likumi biežāk tika izmantoti vai kļuva par pamatu jauniem likumiem arī citās tiesību sfērās. Tas palīdzēja ātrāk virzīties uz priekšu likumdošanas jomā un tiesību normas veidot uz jau pārbaudītiem pamatiem.

Valsts bez nopietniem tiesiskiem pamatiem

Pēc 1991. gada 21. augusta konstitucionālā likuma *Par Latvijas Republikas valstisko statusu* pieņemšanas radās nopietnas problēmas ar valsts iekārtas pamatu tiesisko noregulējumu. Ja pirms šī likuma pieņemšanas divvaldības apstākļos valsts iekārta balstījās arī uz Latvijas PSR 1978. gada konstitūciju (ar visiem tās daudzajiem labojumiem), tad pēc puča un 21. augusta Konstitucionālā likuma Latvijas PSR konstitūcija vairs netika atzīta par spēkā esošu. Tomēr faktiski saglabājās vecā valsts iekārta, kuras pamatus tikai fragmentāri noteica LR Satversmes atjaunotie četri panti, 1990. gada 4. maija Deklarācija un 21. augusta Konstitucionālais likums, kuram 1991. gada 10. decembrī pievienojās otrs konstitucionālais likums – *Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi*. Tikai pēc vairāk nekā pusgada – 1992. gada 18. martā pieņēma likumu, kas regulēja valdības darbu (*Par Latvijas Republikas Ministru Padomi*), bet dīvainā kārtā nebija neviena konstitucionāla akta, kas regulētu LR AP un tās Prezidija pilnvaras un darbību. Tikai dažus ar likumdevēja darbību saistītos jautājumus atrisināja 1992. gada 25. augustā pieņemtais likums *Par LR Augstākās Padomes darba organizāciju*

līdz Saeimas sanāksšanai, kuram nebija konstitucionāla likuma statusa. Kad 1992. gada rudenī uz ANO kārtējo sesiju bija uzaicināts ierasties LR valsts galva, radās problēma: vai par to uzskatāms Augstākās Padomes vai Ministru Padomes priekšsēdētājs.

Pēc augusta puča visi ietekmīgākie politiskie spēki atbalstīja viedokli, ka Latvijas valsts jāatjauno un jāveido uz 1922. gada LR Satversmes pamata. Turpinājās disusijas par to, vai Satversmi būtu jāpapildina un jāpilnveido, taču nebija šaubu, ka, ja tā, tad to varētu darīt tikai LR Saeima pēc Satversmes spēkā atjaunošanas. Vienlaikus daži juristi izteica pamatotus pārmetumus, ka LR AP neveic mērķtiecīgu darbu, lai pēc PSRS modeļa veidoto Latvijas PSR valsts iekārtu pārveidotu atbilstoši Satversmes principiem un demokrātiskas valsts modelim. Ilmārs Bišers, piemēram, norādīja uz to, ka blakām tiesu varai Latvijā joprojām pastāv prokuratūras vara, kas mantota no PSRS laikiem, izveidotā Saimnieciskā tiesa ir tā pati PSRS tipa Valsts arbitražā, kas neatbilst tiesu sistēmas veidošanas principiem demokrātiskās valstīs. Savukārt LR AP, būdama likumdevēja, savā tiesā pakļautībā izveidojusi daudzas izpildinstitūcijas un pakļāvusi sev arī bruņotus formējumus, kas ir pretrunā ar varas dalīšanas principu.⁸

Pilsonības jautājumos diskusijas turpinājās, bet daži politiskie spēki uzskatīja, ka ilgāk kavēties ar šo jautājumu tiesisko noregulējumu nevar. Soli uz priekšu šajā virzienā LR AP spēra 1991. gada 15. oktobrī, pieņemot likumu *Par Latvijas Republikas pilsoņu tiesību atjaunošanu un naturalizācijas pamatnoteikumiem*. Tas paredzēja izsniegt LR pilsoņu pasēs personām, kurām bija LR pilsonība uz 1940. gada 17. jūniju un šo personu pēcnācējiem. Lēmums arī paredzēja, ka, izņemot dažus specifiskus šajā likumā paredzētus gadījumus, naturalizācija tiks uzsākta ne agrāk par 1992. gada 1. jūliju un veikta saskaņā ar LR likumu *Par pilsonību*.⁹ Ne visi AP deputāti piekrita tam, ka naturalizāciju uzsāktu AP, un apšaubīja tās tiesības pieņemt likumu par pilsonību. Jau pirms tam – 12. septembrī šī iemesla dēļ no LR AP LTF frakcijas izstājās deputāti A. Kiršteins, E. Cilinskis un E. Berkļavs, kuri nepiekrita frakcijas lēmumam, kas paredzēja AP tiesības pieņemt pilsonības likumu. Politisko cīņu rezultātā naturalizācijas uzsākšana tika aizkavēta un nonāca Saeimas rokās, kas juridiski arī bija pareizākais risinājums.

Viens no svarīgākajiem valsts neatkarības atjaunošanas periodā pieņemtajiem likumiem bija Latvijas Republikas konstitūcio-

nālais likums *Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi* (1991. gada 10. decembrī).¹⁰ To pieņēma pēc 1991. gada augusta notikumiem un LR konstitucionālā likuma *Par Latvijas Republikas valstisko statusu* – tad, kad jau bija zudusi nepieciešamība pieņemt pārejas laika Pamatlikumu. Šī Pamatlikuma projekta ietvaros bija sagatavota arī sadaļa par cilvēka un pilsoņa tiesībām, kura tad pārtapa par atsevišķu likumu. Tā pieņemšanas nepieciešamību noteica gan politiski un starptautiska rakstura apsvērumi (parādīt Latviju kā topošu tiesisku valsti), gan arī fakts, ka 1992. gada Satversmē nebija normu par cilvēka un pilsoņa tiesībām. Lai pasvītrotu šī likuma svarīgumu pārējo likumu sistēmā, tas tika nosaukts par konstitucionālo likumu. Kaut arī tas jau bija otrais konstitucionālais likums tūlīt pēc 1991. gada 21. augusta Konstitucionālā likuma, tomēr Satversme šāda veida likuma pieņemšanu neparedzēja, un tā juridiskais spēks nevarētu būt lielāks kā parastiem likumiem.

Viena no šī likuma normām garantēja personu tiesības apvienoties un darboties sabiedriskajās organizācijās. Darbs pie attiecīga likumprojekta sagatavošanas aizsākās jau 1989. gadā, taču noslēdzās tikai 1992. gada 15. decembrī, pieņemot likumu *Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām*. Likums, kas balstījās uz Vācijas un citu Rietumvalstu pieredzi, demokrātiski garantēja konstitucionāli nostiprinātās personu tiesības apvienoties un darboties sabiedriskajās organizācijās. Tas noteica, ka sabiedrisko organizāciju var dibināt desmit vai vairākas 18 gadu vecumu sasniegušas personas, lai kopīgā darbībā un uz līdztiesības pamatiem sasniegtu mērķi, kuram nav peļņas iegūšanas nolūka un rakstura.¹¹

Pašvaldību tiesību pilnveidošana

Līdzās cilvēka un pilsoņu tiesību un pienākumu reglamentācijai turpinājās darbs pie valsts iekārtas zemākā līmeņa – vietējo pašvaldību tiesību pilnveidošanas, kā arī justīcijas iestāžu darba pārkārtošanas uz jauniem tiesiskiem pamatiem. Daudz kas attiecīgu likumprojektu sagatavošanā bija jau paveikts divvaldības apstākļos, tādēļ jaunajā situācijā, kad jaunu likumu pieņemšanu vairs netraucēja ārējie politiskie spēki, bija iespējams ātrāk virzīties uz priekšu.

Pašvaldību reformas tiesiskajam nodrošinājumam kalpoja 1992. gada 5. februārī pieņemtais likums *Par rajona pašvaldību*, kas atcēla

1990. gada 15. februāra tāda paša nosaukuma likumu. Jaunais likums ļāva uzsākt rajonu pašvaldību reorganizāciju, paredzot to patstāvības un pilnvaru tālāku nostiprināšanu, kā arī regulēja rajona pašvaldību ekonomiskos pamatus jaunajos tirgus ekonomikas apstākļos.¹² Taču arī šis likums bija spēkā tikai līdz 1994. gada maijam, kad pieņēma jaunu likumu. Jau 1992. gada 11. martā LR AP paziņoja, ka ir gatava pievienoties 1985. gada 15. oktobra Eiropas hartai *Par vietējo pašvaldību* un arī turpmāk pildīt tās prasības.¹³ 1992. gada 10. jūnijā LR AP apstiprināja likumu *Par galvaspilsētas Rīgas pašvaldību*, kas lielākā mērā ņēma vērā faktu, ka Rīga nav vis sešu atšķirīgu pilsētas rajonu federācija, bet gan vienota, organiski saistīta pilsēta, kuras pašpārvaldei jānodrošina pilsētas saimniecības un sociālās sfēras kompleksa attīstība, ņemot arī vērā atsevišķo rajonu specifiku. Tomēr šis likums vēl saglabāja Rīgas rajonu un priekšpilsētu padomes, papildus Rīgas pilsētas padomei paredzēja izveidot arī Rīgas Domi.¹⁴ Tas padarīja pilsētas pārvaldi nedaudz efektīvāku, bet joprojām saglabāja pārāk sarežģītu un smagnēju pārvaldes mehānismu. Tas bija tipisks pārejas laika likums, kuru 1994. gada maijā nomainīja ar jaunu – pilnīgāku.

Veiktās reformas tomēr kopumā nebija pietiekami efektīvas. Risinot šos jautājumus, pastāvīgi sadūrās divi pretēji viedokļi – viens, kas aizstāvēja decentralizāciju un pašvaldību maksimālu patstāvību; otrs, kas pašvaldības centās pakārtot valdības jeb centra interesēm un pielīdzināt tās Ministru Padomes darba institūcijām. Lai turpinātu rast kompromisu šajos viedokļos un pilnīgāk nodrošinātu iedzīvotāju intereses, kā arī Eiropas pašvaldību hartas principus, LR AP Prezidijs 1992. gada 10. jūlijā izveidoja LR Pašvaldību reformu padomi, kura lika pamatus tālākai pašvaldību reorganizācijai jau pēc Saeimas sanāksšanas.

Tiesu reforma

1991. gada nogalē tiesu sistēmu papildināja tāda jaunizveidota institūcija kā Latvijas Saimnieciskā tiesa. LR AP 1991. gada 27. novembrī pieņēma likumus *Par Latvijas Saimniecisko tiesu*¹⁵, *Par Saimnieciskās tiesas procesu*¹⁶ un attiecīgus labojumus Latvijas civilprocesa kodeksā.¹⁷ Latvijas Saimnieciskā tiesa stājās Latvijas Republikas Valsts arbitražas vietā, tomēr salīdzinājumā ar to maz izmainīja saimniecisko strīdu izskatīšanas kārtību. Kaut arī formāli bija deklarēts, ka Saimnieciskā tiesa ir tiesu sistēmas sastāvdaļa,

tomēr tās likumus varēja pārsūdzēt tikai apelācijas kārtībā un tikai tajā pašā Saimnieciskajā tiesā, kur tad tos izskatīja Saimnieciskās tiesas priekšsēdētājs vai viņa vietnieks un divi tiesneši. Šādā kārtībā pieņemtais lēmums nebija pārsūdzams.

Ieilgušais darbs pie likumprojekta, kas regulētu tiesu sistēmas pamatus un noteiktu tiesnešu statusu, noslēdzās 1992. gada 15. decembrī ar jauna likuma pieņemšanu. Tas balstījās uz ANO Ģenerālās Asamblejas 1985. gada 13. decembra tiesu neatkarības pamatprincipiem un ievēroja Vispārējās cilvēka tiesību deklarācijas prasības. Likums uzsvēra, ka tiesu vara ir neatkarīga un pastāv līdzās likumdošanas un izpildu varai.¹⁸ Lai to pasvītrotu, likums tieši tā arī nosaukts – *Par tiesu varu*. Kad likuma izstrādāšanas darba grupas vadītājam parlamentā nācās pamatot šo nosaukumu, jo Latvijā nebija likuma “Par likumdevēja varu” vai “Par izpildvaru”, tad Gvido Zemribo atsaucās uz to, ka šī sabiedrība nāk no pagātnes, kur tiesām nebija nekādas varas.¹⁹ Tādēļ arī svarīgi bija likumu pieņemt tieši ar šādu nosaukumu.

Likuma svarīgākā iezīme bija tiesnešu patstāvības nostiprināšana. Tam likumā bija veltīti vairāki panti.²⁰ Agrākās divpakāpju tiesas sistēmas vietā likums ieviesa tiesiskas valsts prasībām vairāk atbilstošu tiesu sistēmu, kas atšķīrās no padomju divpakāpju tiesu sistēmas un līdzinājās Rietumos pazīstamajai trīspakāpju tiesu sistēmai. Tika radīta vēl viena tiesu pakāpe (tā bija arī pirmskara Latvijā), kas nodrošināja iespēju lietas otrreizējai izskatīšanai pēc būtības, t.i., apelācijas kārtībā (padomju tiesu sistēmā apelācijas instances vispār nebija). Līdz ar to tiesu sistēmas zemāko līmeni veidoja rajonu (pilsētu) tiesas. Otro līmeni veidoja apgabaltiesas, kas uz likuma pamata bija jārada no jauna tiesu reformas gaitā. Augstāko jeb trešo tiesu sistēmas līmeni veidoja LR Augstākā Tiesa.

Likumprojekta iedzīvināšana prasīja ķerties pie plašas tiesu reformas. Tam vajadzēja papildu finansiālus ieguldījumus, kā arī apjomīgu organizatorisku darbu, kas bija jāuzņemas Tieslietu ministrijai. Nesaņemot pietiekamu valdības atbalstu un finansiālus līdzekļus, kā arī Tieslietu ministrijas vājā darba rezultātā tiesu reforma uz priekšu gandrīz nepavirzījās. Tiesas pameta pieredzējušākie darbinieki, bet palikušie nebija droši par savu nākotni. Tiesām nebija elementāra tehniskā nodrošinājuma, un bieži vien tās mitinājās telpās, kas bija remontējamas. Materiālā un psiholoģiskā situācija tiesās līdzinājās sabrukuma stāvoklim.

Tiesībaizsardzības iestāžu sistēmā advokatūra bija palikusi pēdējā no institūcijām, kuru darbību regulēja vēl padomju laikā – 1980. gadā pieņemtais likums. Lai arī jaunā likuma projekta izstrāde jurista Aivara Niedres vadībā tika uzsākta jau 1990. gadā, tomēr tikai 1993. gada 27. aprīlī LR AP pēc ieilgušas izskatīšanas parlamenta komisijās beidzot pieņēma šo ilgi gaidīto dokumentu – Advokatūras likumu. Pieņemtais likums balstījās uz 1990. gada ANO pamatprincipiem par advokāta lomu.²¹ Tas nostiprināja advokātu darbības neatkarību un paredzēja tās garantijas.

Tautsaimniecības pārkārtojumu tiesiskais regulējums

Likumdošanas uzdevums ekonomikas jomā bija sagatavot apjomīgāko un sarežģītāko tiesisko nodrošinājumu. Bija ne tikai jānojauc vecā plānveida tautsaimniecības sistēma, bet jāatjauno arī sociālais taisnīgums un godā jāceļ privātīpašums. Vienlaikus bija jārada stabila tiesiskā bāze uzņēmējdarbībai un tautsaimniecības attīstībai. Šajā darbā grūtības sagādāja gan pieredzes, gan kompetences trūkums. Likumprojektus izstrādāja un iesniedza dažādas darba grupas, kuras nereti strādāja nesaskaņoti un bez juristu piesaistīšanas. Daudzās un nesaskaņotās izmaiņas viesa pretrunas likumos, un tajos kļuva arvien grūtāk orientēties gan likumu izpildītājiem, gan to kontrolētājiem. Uzņēmēji nevarēja plānot savu darbu un vispārējā nestabilitāte kavēja godīga biznesa iedibināšanu un attīstību.

Vissarežģītākā situācija likumdošanā bija izveidojusies nodokļu sfērā. Šeit likumi tika laboti neskaitāmas reizes, dažkārt tiem nosakot pat atpakaļejošu spēku. Turpinājās arī jaunu likumu pieņemšana un veco nomaiņa. Tā, piemēram, likums *Par apgrozījuma nodokli* tika pieņemts 1991. gada 18. decembrī, kad tas nomaiņīja atbilstošu 1990. gada 14. decembra normatīvo aktu. Tomēr arī šis likums jau 1992. gada 10. jūlijā tika pieņemts jaunā redakcijā, lai atkal zaudētu spēku 1995. gada martā. 1993. gada 12. maijā LR AP pieņēma jaunu likumu *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli*, kas paredzēja iedzīvotāju pienākumu deklarēt savus gada ienākumus (likums stājās spēkā no 1994. gada 1. janvāra).²² Vienlaikus tika atzīts par spēku zaudējušu 1990. gada 12. decembra analogisks likums, kurš bija labots jau 14 reizes.

Viena no lielākajām problēmām Latvijā 1990. – 1993. gadā bija tā, ka reformu procesā, kad notika strauji pārkārtojumi un daudzi

jautājumi likumos vēl nebija pietiekami noregulēti, netika pievērsta pienācīga uzmanība tam, lai radītu efektīvu valsts kontroles sistēmu. Kaut arī Tautas kontroles darbība tika izbeigta jau 1990. gada vasarā, jaunais likums *Par Latvijas Republikas Valsts kontroli* tapa nepiedodami gausi un rezultātā vēl nebija kvalitatīvs. Tikai ar lielām grūtībām tas tika pieņemts 1991. gada 17. decembrī un sastāvēja no 13 pantiem.²³ Taču pagāja vēl gads, iekams Valsts kontrole spēja reāli uzsākt savu darbību. Faktiski tās ietekme nebija jūtama.

Turpinājās Latvijas kodeksu, izņemot civilkodeksu, uzlabošana. 1991. gada 29. augustā LR AP nolēma 12 dažādus Latvijas PSR likumu kodeksus uzskatīt par Latvijas likumu kodeksiem. Atbilstoši 1990. gada nogalē izstrādātajām darba grupu koncepcijām noritēja darbs pie jaunu kodeksu radīšanas, taču vienlaikus bija jāizdara grozījumi un papildinājumi spēkā esošajos vecajos kodeksos.

Latvijas kriminālkodeksā vairākas būtiskas izmaiņas likumdevējs izdarīja 1992. gada 5. februārī. No kriminālkodeksa vispārīgās daļas tika izslēgti deklaratīvie un jaunajai situācijai neatbilstošie panti (par kriminālās likumdošanas uzdevumiem, par attiecībām ar PSRS kriminālo likumdošanu). Būtiski tika samazināta nāves soda piemērošanas iespēja: līdzšinējo 34 noziegumu vietā likumdevējs atstāja tikai 7 noziegumus, par kuru izdarīšanu tiesa var piemērot augstāko soda mēru. No kodeksa izslēdza normu par medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu hroniskiem alkoholiķiem un narkomāniem, uzskatot, ka šāda norma ir pretrunā ar starptautiskajām konvencijām un cilvēktiesībām.²⁴ Bezdarba apstākļos vairs nebija iespējams kriminālkodeksā atstāt sodus, kas nebija praktiski izpildāmi. Tādēļ no kodeksa 1993. gada 25. maijā izslēdza tādus sodus kā labošanas darbi bez brīvības atņemšanas (26. p.) un nosacīta notiesāšana ar brīvības atņemšanu, notiesāto obligāti iesaistot darbā (24. p.). Tika arī atcelts padomju kriminālās likumdošanas princips, ka aizstāt naudas sodu ar brīvības atņemšanu nav atļauts. 1993. gada 25. aprīlī LR AP izslēdza no kriminālkodeksa pantus, kas paredzēja ārpustiesas kārtību atbrīvošanai no kriminālatbildības (nododot lietu biedru tiesai; pret sabiedrisko galvojumu). Līdz ar sodu sistēmas izmaiņām nācās mainīt arī sankcijas kriminālkodeksa Sevišķās daļas 169. pantā.²⁵

Nekavējoties bija jāķeras arī pie grozījumu un papildinājumu izdarīšanas Latvijas kriminālkodeksa Sevišķajā daļā, kurā jopro-

jām greznojās panti par PSRS nodevību, kaitējumu PSRS teritoriālajai neaizskaramībai vai militārajai varenībai, spiegošanu pret PSRS interesēm u.tml. Jau vasarā darba grupa bija izstrādājusi jaunu sadaļu kriminālkodeksam, lai izslēgtu minētos pantus un ieviestu to vietā kriminālatbildību par noziegumiem pret Republiku. Piedāvāto projektu atbalstīja AP pastāvīgās komisijas, un to augusta sākumā sāka izskatīt plenārsēdē. Tomēr izskatīšana tika pārtraukta, jo viens no deputātiem ierosināja sagatavot izmaiņas vēl citos kriminālkodeksa pantos. Tā rezultātā radās nopietni sarežģījumi, saucot pie kriminālatbildības valsts apvērsuma organizatorus un izpildītājus Latvijā sakarā ar viņu aktivitātēm 19. – 21. augustā. Labojumi kriminālkodeksā tika izdarīti tikai 22. augustā, iekļaujot tajā jaunu sadaļu “Noziegumi pret Republiku”.²⁶

Bija svarīgi arī ātrāk atteikties no padomju principa, kas priekšroku deva sociālistiskā īpašuma aizsardzībai salīdzinājumā ar personisko. 1992. gada 25. augustā no kriminālkodeksa Sevišķās daļas izslēdza otro nodaļu – “Noziegumi pret valsts vai sabiedrisko īpašumu”, vienlaicīgi pārdēvējot piekto nodaļu “Noziegumi pret pilsoņu personisko īpašumu” par “Noziegumi pret īpašumu” un pieņemot to jaunā redakcijā.²⁷

Kriminālprocesa kodeksā vispirms nācās izslēgt normas, kas noteica Latvijas kriminālprocesuālās likumdošanas saistību ar PSRS. To likumdevējs izdarīja 1992. gada 5. februārī. Vienlaikus no iepriekšējās izmeklēšanas iestāžu saraksta izslēdza Valsts drošības komitejas izmeklētājus, noteica, ka ārvalstu advokāts var būt aizstāvis krimināllietā tikai starpvalstu līgumos noteiktajos gadījumos un kārtībā. Likumdevējs atteicās arī no padomju kriminālprocesam raksturīgā sabiedriskā apsūdzētāja un sabiedriskā aizstāvja institūta.²⁸

Būtiski labojumi kriminālprocesa kodeksā tika izdarīti 1993. gada 27. aprīlī, un tie izrietēja no likuma *Par tiesu varu*. Kodeksā tika nostiprināts princips, ka krimināllietās tiesu spriež tikai tiesa, lietas tiek izskatītas koleģiāli un tiesvedība krimināllietās notiek valsts valodā. Kodeksā bija nostiprināta arī nevainīguma prezumpcija, ko neatzina padomju kriminālprocess. Tā noteica, ka apsūdzētajam (tiesājamam) nav jāpierāda savs nevainīgums. Līdzīgā veidā kodekss atzina sacīkstes principu tiesvedībā, kas arī netika pieļauts padomju procesuālajās tiesībās. Tas, piemēram, nozīmēja, ka, ja apsūdzētais atsakās no apsūdzības, tad tas atbrīvo tiesu no pienākuma turpināt iztiesāšanu, un tiesājamais šādā gadījumā ir

attaisnojams. Kodekss tika arī papildināts ar jaunu nodaļu, kas ieviesa saīsinātu procesu dažu kategoriju lietās par noziegumiem, kur sākotnējos materiālos bija ziņas par personu, kas to izdarījusi.

Tāpat kā no citiem kodeksiem, arī no Latvijas labošanas darbu kodeksa tika izslēgtas normas, kas to saistīja ar PSRS likumdošanu. Turpinājās sodu izpildes humanizācijas un liberalizācijas politika. Tā, piemēram, 1992. gada 17. novembrī šajā kodeksā ieviesa jaunu pantu "Notiesāto tiesības lietot televizorus un tranzistoru radiouztvērējus". Tika izdarītas arī citas izmaiņas, kas izrietēja no labojumiem kriminālprocesa un krimināltiesību normās.

Jauna pieeja parādījās attiecībā pret civiltiesību tālāko attīstību. Darba grupa profesora Jāņa Vēbera vadībā, kas jau bija sagatavojusi plašu grozījumu un papildinājumu likumprojektu spēkā esošajam 1963. gada civilkodeksam un kuru AP jau bija pieņēmusi otrajā lasījumā, nonāca pie secinājuma, ka lietderīgāk tomēr būtu atjaunot LR 1937. gada Civillikumu, izdarot tajā nepieciešamos terminoloģijas un citus grozījumus.²⁹

Viedokli par LR 1937. gada Civillikuma atjaunošanu pēc ieilgušām diskusijām 1992. gada sākumā nolēma atbalstīt arī LR AP Likumdošanas jautājumu komisija. Tas pavēra ceļu šī jautājuma izskatīšanai plenārsēdē. Pēc nelielām diskusijām LR AP 1992. gada 14. janvārī pieņēma likumu, kas noteica LR 1937. gada Civillikuma spēka atjaunošanu. Tas paredzēja, ka Civillikums stāsies spēkā pakāpeniski pa daļām. Visa apjomīgā kodeksa spēkā stāšanās tūlīt un vienlaikus nebija iespējama, jo vispirms bija jāgatavo izmaiņas novecojušajos pantos, jānosaka spēkāstāšanās kārtība un pārejas noteikumi. Tādēļ 1992. gada 14. janvāra likumam būtībā bija deklaratīvs raksturs, tomēr tas iezīmēja likumdevēja principiālu izšķiršanos par civiltiesību tālāko attīstību.

Atbilstoši šai nostādnei pirmais solis LR AP tika sperts 1992. gada 7. jūlijā, pieņemot likumu *Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību*. Tas stājās spēkā ar 1992. gada 1. septembri.³⁰ Viena no būtiskām atjaunoto mantojuma tiesību iezīmēm bija tā, ka ievērojami paplašinājās mantinieku loks salīdzinājumā ar LPSR 1963. gada Civilkodeksu, kas galvenokārt rūpējās par valsts interešu nodrošinājumu.³¹ Līdzīgā veidā norma par lietu tiesībām vairs nepiešķīra prioritāti valsts īpašuma aizsardzībai, bet gan īstenoja principu par visu īpašuma veidu līdztiesību.

Nākamais solis LR 1937. gada Civillikuma atjaunošanā bija LR AP 1992. gada 22. decembrī pieņemtie likumi *Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību* un *Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļā*.³² Tie stājās spēkā ar 1993. gada 1. martu. Zīmīgi, ka arī saistību tiesību daļa bija izturējusi laika pārbaudi un tajā nācās izdarīt tikai 8 grozījumus un papildinājumus, kaut gan šajā daļā ietverti vairāk nekā 1000 likuma panti. Viens no tiem paredzēja zaudējumu atlīdzību, kuras nodarījis paaugstinātas bīstamības avots, tādā kārtībā, kā to reglamentēja Latvijas PSR 1963. gada civilkodekss, t.i., neatkarīgi no atbildētāja vainas konstatēšanas. Līdzīgā veidā šos jautājumus mūsdienās regulē Rietumvalstu civilā likumdošana. Otrs labojums noteica materiālo atlīdzību arī par morālu kaitējumu, kas nodarīts, aizskarot personas godu un cieņu, jo 1937. gada Civillikumā šāda atbildība nebija paredzēta (tāpat kā 1963. gada Latvijas civilkodeksā).³³

1937. gada Civillikuma atjaunošanu pilnā apjomā pabeidza 1993. gada 25. maijā, kad LR AP pieņēma likumu *Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību*, nosakot tā spēkā stāšanos ar 1993. gada 1. septembri. Atšķirībā no iepriekš minētajām Civillikuma daļām (mantojuma, lietu un saistību tiesībām) ģimenes tiesību daļa profesora Jāņa Vēbera vadībā tika izstrādāta un pēc tam arī pieņemta jaunā redakcijā. Šādu nepieciešamību noteica tas, ka 1937. gada Civillikums nenodrošināja vienlīdzīgas tiesības laulātajiem, ierobežojot sievas tiesības, īpaši mantiskajās attiecībās. Tāpat bija grozāmi noteikumi par ārļaulības bērniem un par adoptāciju, kuri par svarīgāko uzskatīja nevis adoptējamā bērna intereses, bet gan ģimenes mantiskās attiecības.³⁴

1937. gada Civillikuma atjaunošana kļuva iespējama tādēļ, ka tirgus ekonomikas mantisko attiecību principi nebija mainījušies un savulaik Latvijā izstrādātais Civillikums tā pieņemšanas brīdī tika pamatoti atzīts par vienu no modernākajiem Eiropā. Presē gan izskanējuši pārmetumi, ka atjaunotais 1937. gada Civillikums esot arhaisks un par tādu zemnieku tiesību kopojuumu vien to varot uzskatīt. Tomēr vairākums speciālistu civiltiesību jomā ir gandarīti par Civillikuma atjaunošanu. Pretējā gadījumā civiltiesību sakārtošana varētu ilgt desmit un ilgāk gadus, ja tomēr būtu turpinājies darbs pie jauna kodeksa radīšanas un mūsu sabiedrība to vēlētos redzēt kvalitatīvu.

Civillikuma atjaunošana lika rūpīgāk pārskatīt arī citus pirmskara Latvijā pieņemtos likumus – īpaši civiltiesību jomā, un izlemt par to atjaunošanas lietderīgumu. Tādā veidā 1992. gada 15. septembrī tika nolemts atjaunot vēl vienu svarīgu likumu, kurš bija pieņemts jau 1923. gadā (ar labojumiem 1936. un 1937. gadā) – *Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām*. Šis likums bija balstīts uz principu, ka nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskajām vajadzībām pieļaujama izņēmuma gadījumos vienīgi pret atlidzību un tikai uz atsevišķa likuma pamata.³⁵

Civillikuma atjaunošana tieši noteica nepieciešamību atjaunot Zemesgrāmatas, kurās jau pirmskara Latvijā ierakstīja nekustamus īpašumus un nostiprināja ar tām saistītās tiesības. Šajā sakarā LR AP 1993. gada 30. martā pieņēma likumu *Par 1937. gada 22. decembra Zemesgrāmatu likuma spēka atjaunošanu un spēkā stāšanās kārtību*, kā arī izdarīja dažus nelielus grozījumus un papildinājumus šajā likumā. Līdzīgā kārtā 1993. gada 1. jūnijā LR AP atjaunoja 1937. gada 16. decembra Notāru likumu, izsakot to jaunā redakcijā.

Latvijas 1937. gada Civillikuma atjaunošanas koncepcijas ietvaros bija iespējams atjaunot arī divus svarīgākos vērtspapīru tirgus likumus. 1992. gada 26. augustā LR AP atjaunoja 1938. gada 27. septembra Latvijas Republikas Vekseļu likuma un 1938. gada 27. septembra Latvijas Republikas Čeku likuma spēku. Zīmīgi, ka šie likumi stājās spēkā pēc vairāk nekā 50 gadiem ar pāris terminoloģiskiem precizējumiem un kalpo vēl šodien.

Jaunas attiecības strauji ienāca darba tirgū, kur par darba devēju arvien pārliecinošāk sāka nostiprināties privātuzņēmējs. Lai arī jaunās darba attiecības vēl mijās ar veco valsts sektora tradīciju turpināšanu, likumdevējs šajā situācijā mērķtiecīgi ieviesa nepieciešamās izmaiņas spēkā esošajā darba likumu kodeksā. Plašākās no tām tika izdarītas 1992. gada 17. martā, un tās skāra lielāko daļu Latvijas darba likumu kodeksa pantu (vairāk nekā 170). Pēc 1937. gada Civillikuma spēkā atjaunošanas Latvijas darba likumu kodeksā 1993. gada 6. aprīlī izdarīja labojumus pantos par darba līgumiem, kas tieši izrietēja no Civillikuma 15. nodaļas pirmās apakšnodaļas “Darba līgums”.

Vienlaikus ar darba likumu kodifikācijas pilnveidošanu parādījās arī atsevišķi likumi ārpus Latvijas darba likumu kodeksa ietvariem. Vienu no tiem “Par darba aizsardzību” LR AP pieņēma

1993. gada 4. maijā. Uz tā pamata 1993. gada 1. jūnijā tika izdarītas arī dažas izmaiņas Latvijas darba likumu kodeksa pantos par darba aizsardzību.

1991. gada otrajā pusē jau bija jūtamas problēmas ar iedzīvotāju nodarbinātību. Bija steigšus jānodrošina efektīva un vienota valsts politika šajā jomā. Tādēļ LR AP 1991. gada 23. decembrī pieņēma likumu *Par nodarbinātību*, kas regulēja nodarbinātības valsts dienesta funkcijas un paredzēja samērā plašas sociālās garantijas bezdarbniekiem. Likums ieviesa principu, ka bezdarbniekam, kuram ir tiesības saņemt bezdarbnieka pabalstu, tas tiek izmaksāts 90 procentu apmērā no valsts noteiktās minimālās darba algas.

Civilprocesa pilnveidošana risinājās lēnāk nekā citu kodeksu uzlabošana, jo šajā jomā daudz kas bija atkarīgs no gaidāmās tiesu reformas un citu tiesību nozaru attīstības. Tomēr arī šajā jomā darbs turpinājās. 1992. gada septembrī Latvija pievienojās 1954. gada 1. marta Hāgas konvencijai civilprocesa jautājumos, un arī šajā sakarā nācās pārskatīt esošā civilprocesa normas.

Būtiski labojumi Latvijas civilprocesa kodeksā tika izdarīti 1993. gada 20. janvārī.³⁶ Pirmāmkārtām, paplašināja personu tiesības griezties tiesā ar sūdzību, ja tā uzskata, ka ar valsts pārvaldes vai pašvaldības institūcijas vai amatpersonas rīcību (lēmumu) aizskartas tās tiesības. Otrkārt, kodekss tika papildināts ar 5 jaunām nodaļām: “Pēdējās gribas rīkojumu nolasīšanā un stāšanās likumīgā spēkā”, “Mantojuma apsardzība un aizgādība”, “Sludinājums par mantojuma atklāšanos”, “Mantojuma pieņemšana un apstiprināšana mantojuma tiesībās”, “Mantojuma dalīšana”, kas tieši izrietēja no LR 1937. gada Civillikuma darbības atjaunošanas. Grozījumi un papildinājumi, kas tika izdarīti 1993. gada 27. aprīlī, bija vērsti uz civilprocesa vienkāršošanu, paplašinot vienpersoniski izskatāmo lietu kategoriju, kā arī izrietēja no jaunā likuma *Par tiesu varu* normām.

Administratīvo pārkāpumu likumdošana bija visvairāk labotā un uzlabotā tiesību nozare. Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksā 1991. – 1993. gadā vecajā redakcijā nepalika gandrīz neviens no pantiem, taču jauns kodekss tā arī netika izstrādāts. Administratīvās atbildības vispārīgajās normās principiālas izmaiņas nenotika, taču Sevišķajā daļā labojumi sekoja cits citam.

* * *

Pārejas periodam bija jābeidzas ar jaunās Saeimas sanākšanu. Lai Saeimu ievēlētu, bija nepieciešams pieņemt atbilstošu likumu. Tika nolemts neradīt vis kādu jaunu likumu, bet piemērot 5. Saeimas vēlēšanām LR 1922. gada 9. jūnija "Likumu par Saeimas vēlēšanām", izsakot to jaunā redakcijā. Tādējādi 1992. gada 20. oktobrī LR AP pieņēma likumu *Par 5. Saeimas vēlēšanām*. Tas, saglabājot proporcionālo vēlēšanu sistēmu, atteicās no grozāmajiem sarakstiem. Vēlētājs varēja izvēlēties tikai vienu no kandidātu sarakstiem, kurā bija tiesīgs ar "+" zīmi norādīt kandidātu, kura ievēlēšanu viņš īpaši atbalsta, un savukārt varēja svītrot tos kandidātus, kuru ievēlēšanu no šī saraksta viņš neatbalstīja. Izmainījās arī vēlēšanu iznākuma aprēķināšanas kārtība. Lai mazinātu parlamenta politisko sadrumstalotību un nepieļautu sīko partiju iekļūšanu Saeimā, likums noteica, ka deputātu vietu sadalē nepiedalās tie viena nosaukuma kandidātu saraksti, kuri kopā pa visu Latviju saņēmuši mazāk par četriem procentiem no nodoto balsu kopskaita.³⁷ Drīz pēc vēlēšanu likuma pieņemšanas – 1992. gada 22. decembrī LR AP noteica, ka 5. Saeimas vēlēšanām jānotiek 1993. gada 5. un 6. jūnijā.

Tiesību reformu procesus pozitīvi ietekmēja dažu nevalstisko organizāciju darbība, kā arī specializētie preses izdevumi. Darbu turpināja 1990. gadā izveidotā Latvijas Juristu biedrība, kura 1993. gada maijā sanāca jau uz savu IV kongresu. Ievēribu izpelnījās šīs biedrības organizētais Latvijas juristu II forums 1992. gada novembrī, kas deva vispusīgu izvērtējumu situācijai likumdošanā un nosūtīja virkni priekšlikumu LR Augstākajai Padomei.³⁸ 1992. gada februārī darbu sāka Latvijas tiesnešu biedrība Voldemāra Šubrovska vadībā.³⁹ Tā turpināja jau pirmskara Latvijā bijušās analoģiskās biedrības tradīcijas un daudz darīja, lai pasteidzinātu tiesu reformu valstī un palielināja Tiesnešu lomu un neatkarību. Abas šīs biedrības arī tieši iesaistījās likumprojektu izstrādāšanā un izvērtēšanā, tādējādi dodot vērtīgu ieguldījumu likumdošanas pilnveidošanā.

Speciālo preses izdevumu vidū minami žurnāli "Temīda", ko izdeva LR Tieslietu ministrija kopš 1990. gada aprīļa, un Latvijas Juristu biedrības mēnešraksts "Latvijas Jurists". Šiem izdevumiem, kuri gan nemitīgi izjuta finansiāla atbalsta trūkumu, bija zināma pozitīva loma jauno likumprojektu izstrādāšanā, izskaidrošanā un tiesību jaunrades procesu virzīšanā.

Secinājumi

Tiesību reformu analīze valsts atjaunošanas nobeiguma periodā ļauj izdarīt vairākus secinājumus, kuri varētu būt noderīgi un vērā ņemami, virzot likumdošanas procesus arī mūsdienās:

1. Likumdošanas jomā nebija vienotas stratēģijas, darbs noritēja stihiski un haotiski, galvenokārt vadoties no tā brīža nepieciešamības. Nebija skaidrības par veidojamās tiesību sistēmas saturu un struktūru. Likumdevēja darbu apgrūtināja tā dziļā ekonomiskā, politiskā, sociālā un morālā krīze, kas valdīja 1992. – 1993. gadā.

2. Ārkārtīgi zemā līmenī bija pati likumdošanas tehnoloģija. Likumprojektus bieži vien gatavoja cilvēki, kam šajā darbā nebija pieredzes, nereti netika piesaistīti juristi. Neizdevās noorganizēt sagatavoto likumprojektu ekspertīzi un novērst pretrunas pieņemtajos normatīvajos aktos.

3. Neizdevās panākt ciešu sadarbību likumdošanas jomā un jautājumos par normatīvo aktu harmonizāciju ar Lietuvu un Igauniju. Mēģinājums atjaunot Baltijas Juridiskā biroja darbu nedeva gaidītos rezultātus.

4. Darbs pie jauno kodeksu izstrādāšanas dažādās tiesību nozarēs tika gan turpināts, taču uz priekšu virzījās gausi. 1990. – 1993. gadā netika pabeigta neviena jauna kodeksa projekta radīšana.

5. Tiesību sistēmas attīstību kavēja vāji regulētie valsts konstitucionālie pamati un līdz galam neatrisinātie pilsonības jautājumi. Lielākās grūtības radīja ekonomiskā bloka likumu izstrādāšana, nodokļu likumi bija pretrunīgi un ik pēc brīža tika mainīti, kas radīja nestabilitāti uzņēmējdarbībā.

6. 1992. gadā aizsākās darbs pie 20. un 30. gadu LR likumu atjaunošanas. Nopietnākais solis šajā jomā bija LR 1937. gada Civillikuma un ar to saistīto likumu atjaunošana. Tas deva impulsu arī citu veco likumu atjaunošanai un to plašākai izmantošanai, izstrādājot jaunus likumus citās tiesību nozarēs. Lai arī tieša 20. un 30. gadu likumu atjaunošana dažkārt ienesa dažus arhaiskus elementus mūsdienu tiesību sistēmā, taču tā ļāva straujāk attīstīt likumdošanu un būvēt to uz jau pārbaudītiem un savulaik rūpīgi izstrādātiem pamatiem.

7. Paveiktais likumdošanas jomā laika posmā pēc 1991. gada augusta puča līdz Saeimas sanāksšanai 1993. gada jūlijā kopumā

tomēr palīdzēja nostiprināt valsts iekārtu un justīcijas pamatus, regulēt denacionalizācijas un privatizācijas procesus, veidot tirgus ekonomikai atbilstošu tautsaimniecību, kā arī risināt virkni sociālās sfēras jautājumu. Šī perioda tiesisko pārveidojumu lielākais nopelns ir tāds, ka izveidotā tiesiskā bāze ļāva LR 5. Saeimai sekmīgi atjaunot Satversmes darbību un turpināt likumdošanas darbu uz jau izveidotajiem pamatiem.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Birkavs V. Vai Latvija būs tiesiska valsts? // *Latvijas Jurists*, 1992, Nr. 6.

² Birkavs V. Vara un sabiedrība: leģimitācijas problēma pārejas kontekstā // *Temīda*, 1993, Nr. 1/2, 28. lpp.

³ Likumdošanas procesā ne tikai pietrūka mērķtiecības, bet nereti šauru interešu grupas panāca tādu likumu pieņemšanu, kuri nekādi neiederējās vispārējā likumu sistēmā un bija pretrunā ar tās veidošanas principiem. Tipiskākais piemērs šajā sakarā ir likuma "Par cukuru" pieņemšana 1993. gada 11. maijā, kurā blakām deklaratīvām frāzēm dublējās jau esošās civiltiesību un citu likumu normas.

⁴ Torgāns K. Kādas civiltiesības vajadzīgas tiesiskā valstī? // *Latvijas Jurists*, 1992, Nr. 6.

⁵ Freivalde L. Runa Latvijas juristu II forumā // *Latvijas Jurists*, 1992, Nr. 6.

⁶ Latvijas juristu II foruma rezolūcija // *Latvijas Jurists*, 1992, Nr. 6.

⁷ *Latvijas Jurists*, 1993, maijs. Baltijas Juridiskais birojs tika atjaunots Rīgā 1993. gada 6. maijā atbilstoši Baltijas asamblejas lēmumam. Tika apstiprināts arī šī biroja reglaments. Baltijas Juridiskais birojs darbojās jau laikā no 1931. gada līdz 1939. gadam. Jaunā biroja izpilddirektors bija Edvīns Andersons. Bija iecerēts veidot vienotus likumprojektus apdrošināšanas, investīciju, tirdzniecības tiesībās un citās tiesību nozarēs. Biroja izveides mērķis bija trīs Baltijas valstu likumdošanas harmonizācija.

⁸ Bišers I. Latvijas konstitucionālās problēmas // *Latvijas Jurists*, 1993, maijs.

- ⁹ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 43, 462. p.
- ¹⁰ Turpat, Nr. 4/5, 26. p.
- ¹¹ Turpat, 1993, Nr. 1/2, 7. p.
- ¹² Turpat, 1992, Nr. 8/9, 96. p.
- ¹³ Turpat, Nr. 13/14, 173. p.
- ¹⁴ Turpat, Nr. 26, 354. p.
- ¹⁵ Turpat, 1991, Nr. 51, 559. p.
- ¹⁶ Turpat, Nr. 51, 560. p.
- ¹⁷ Turpat, Nr. 51, 562. p.
- ¹⁸ Turpat, 1993, Nr. 1/2, 15. p.
- ¹⁹ Zemribo G. *The judicial power of the courts in Latvia // On the Way Toward Democracy. R., University of Latvia, 1994, 31. lpp.*
- ²⁰ Zemribo G. *Valī, uz kuriem balstās tiesiska valsts // Latvijas Jurists, 1992, Nr. 6.*
- ²¹ *Apvienoto Nāciju pamatprincipi par advokātu lomu // Latvijas Jurists, 1992, Nr. 1.*
- ²² LR AP un Valdības Ziņotājs, 1993, Nr. 22/23, 413. p.
- ²³ Turpat, 1992, Nr. 4/5, 31. p.
- ²⁴ Turpat, 1992, Nr. 10, 123. p.
- ²⁵ Reigase A. *Kriminālā likumdošana Latvijā: vakar, šodien, rīt // Juristu Žurnāls, 1995, Nr. 3, 24. lpp.*
- ²⁶ LR AP un Valdības Ziņotājs, 1992, Nr. 33/34, 299. p.
- ²⁷ Turpat, Nr. 35/36, 465. p.
- ²⁸ Turpat, Nr. 10, 125. p.
- ²⁹ Turpat, 1993, Nr. 22/23, 409. p.
- ³⁰ Turpat, 1992, Nr. 29/31, 414. p.
- ³¹ *sk. Vēbers J. Mantinieki // Neatkarīgā Cīņa, 1992, 22., 26. augustā.*
- ³² LR AP un Valdības Ziņotājs // 1993, Nr. 1/2, 28. p. un 29. p.
- ³³ *sk. Torgāns K. Jāapgūst 1001 // Latvijas Jurists, 1993, Nr. 2.*
- ³⁴ LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1993, Nr. 22/23, 432. p.
- ³⁵ Turpat, 1992, Nr. 39/40/41, 513. p.
- ³⁶ Turpat, 1993, Nr. 3/4, 89. p.
- ³⁷ Turpat, 590. p.
- ³⁸ *sk. Latvijas Jurists, 1992, Nr. 6.*
- ³⁹ Turpat, Nr. 1.

Drošības politika un militāro struktūru veidošana

Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, varēja atkal patstāvīgi realizēt savu drošības politiku un reāli uzsākt valsts aizsardzības sistēmas veidošanu tikai pēc neatkarības starptautiskās atzīšanas 1991. gada augustā–septembrī. Tomēr jau 1991. gada janvāra barikāžu laikā dzima pārlicība un nostiprinājās apņēmība, ka savu brīvību un neatkarību Latvija otrreiz bez cīņas neatdos. Valsts pašaizsardzības sistēmas veidošana faktiski aizsākās jau 1991. gada 24. janvārī līdz ar Sabiedrības drošības departamenta izveidošanu (par tā direktoru kļuva Jānis Baškers).

Zemessardzes izveidošana

Vēl pirms Latvijas kā neatkarīgas valsts starptautiskās atzīšanas 1991. gada jūnijā–jūlijā tika izstrādāts likumprojekts par zemessardzi. Šo likumu Augstākā Padome nevilcinādamās 23. augustā pieņēma. Likums par Latvijas Republikas zemessardzi tādējādi kļuva par vienu no pirmajiem likumiem, kuru Augstākā Padome pieņēma tūlīt pēc augusta puča. Likums noteica, ka zemessardze ir brīvprātīgs sabiedrības pašaizsardzības formējums un tās darbības mērķis ir iesaistīt Latvijas Republikas iedzīvotājus valsts un sabiedrības aizsardzībā.¹ Zemessardzes veidošana sākās vienlaicīgi ar likuma pieņemšanu. Brīvprātīgo bija daudz vairāk, nekā cerēts, un viņi pieteicās zemessardzē visos Latvijas rajonos un pilsētās. Daudzi no viņiem bija janvāra barikāžu dalībnieki. Par LR zemessardzes priekšnieku kļuva LR Augstākās Padomes priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs, bet par Zemessardzes štāba priekšnieku – Ģirts Kristovskis, LR Augstākās Padomes deputāts.

Dažu mēnešu laikā zemessardzes 35 bataljonos visā Latvijā bija jau iesaistījušies 10 000 cilvēku.² To darbības vadību nodrošināja Latvijas Republikas Zemessardzes štābs, kurā sākotnēji bija izveidotas 11 dažādas daļas, kas palīdzēja šo lielā apjoma darbu veikt īsos termiņos un organizēti. Taču lielākā kļūda bija tā, ka Zemessardzes štābs pieļāva ieroču izsniegšanu vēl neapmācītiem un nesagatavotiem, dažkārt arī nepietiekami pārbaudītiem cilvēkiem. Tas negatīvi ietekmēja zemessardzes autoritāti, jo radīja vairākus disciplīnas pārkāpumus, nepāmatotu ieroču lietošanu un pat cilvēku upurus.

Obligātais dienests

Lai izveidotu valsts aizsardzības sistēmu un regulārus bruņotus spēkus, pirmais un svarīgākais jautājums bija par personālsastāva nodrošināšanu ar karavīriem un virsniekiem. Arī šo problēmu izdevās atrisināt bez kavēšanās, jo attiecīgs likumprojekts bija jau gandrīz gatavs pirms augusta puča. 1991. gada 10. septembrī Augstākā Padome pieņēma likumu *Par Latvijas Republikas obligāto valsts dienestu*, kas stājās 1990. gada 1. marta likuma "Par alternatīvo (darba) dienestu" vietā.

Šis likums noteica, ka Latvijas Republikas pastāvīgiem iedzīvotājiem – vīriešiem vecumā no 19 līdz 50 gadiem – ir jāpilda Latvijas Republikas obligātais valsts dienests. Tas sastāvēja no aktīvā valsts dienesta un no valsts dienesta rezervē. Aktīvo dienestu likums paredzēja militāra dienesta veidā, bet valsts dienesta rezervē iekļāva personas vecumā līdz 50 gadiem, kuras bija nodienējušas aktīvajā valsts dienestā paredzēto laiku. Bija arī noteikts, ka pēc Latvijas Republikas pilsoņa statusa noteikšanas militārajā dienestā var iesaukt tikai Latvijas Republikas pilsoņus, bet valsts dienesta rezervē ieskaitāmi visi PSRS Bruņoto spēku rezervisti – Latvijas Republikas pilsoņi.

Likums paredzēja, ka personas aktīvā valsts dienesta pildīšanai militārajā dienestā norīko Iekšlietu ministrijas, Muitas departamenta formējumos. Pēc šo institūciju pieprasījuma apmierināšanas pārējos dienestniekus varēja norīkot darba dienestā, vadoties no uzņēmumu, iestāžu un organizāciju iesniegtajiem pieprasījumiem. Darba dienestu varēja izvēlēties tās personas, kuru konfesionālā pārliecība neļāva pildīt militāro dienestu. Aktīvā valsts dienesta ilgums bija noteikts 18 mēneši, darba dienestā – 24 mēneši.³

Augstākā Padome sakarā ar šī likuma spēkā stāšanos uzdeva valdībai līdz 1991. gada 1. oktobrim izveidot valsts dienesta pārvalžu sistēmu visā Latvijā, jo likums noteica, ka rajonu (pilsētu) valsts dienesta pārvaldes kārtu visus ar jauniešu iesaukšanu un rezervistu uzskaiti saistītos jautājumus. Lielākoties valsts dienesta pārvaldes darbu uzsāka likvidēto kara komisariātu telpās, kur daudzviet izdevās arī pārņemt nepieciešamās mēbeles un inventāru, bet vietām arī uzskaites kartotēku. Tas ļāva īsā laikā samērā normālos apstākļos izvērst valsts dienesta pārvalžu tīklu un jau rudenī uzsākt iesaukšanu aktīvajā valsts dienestā, ko jauniesaukto lielākā daļa devās pildīt robežapsardzē.

Vēl pirms likuma pieņemšanas par obligāto valsts dienestu Ministru Padomes priekšsēdētājs I. Godmanis 1991. gada 29. augustā parakstīja rīkojumu Nr. 326 "Par brīvprātīgo reģistrāciju robežapsardzības dienestam". Tā iesākās reāls darbs pie svarīgākās struktūras izveidošanas valsts aizsardzības sistēmā, kaut arī zināmus priekšdarbus jau bija veikusi Sabiedrības drošības departamenta Robežapsardzības daļa, kura tika izveidota vēl 1991. gada 1. jūlijā. Jau mēneša laikā dienestam robežsargos pieteicās 57 profesionāli sagatavoti bijušās padomju armijas virsnieki un 300 virsdienesta karavīru.

Tiesisks pamats tālākam darbam pie valsts robežu apsardzības nodrošināšanas bija 1991. gada 1. oktobrī pieņemtais likums *Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1990. gada 20. decembrī likumā "Par Latvijas Republikas valsts robežu"*. Izdarīto grozījumu un papildinājumu būtība bija tāda, ka likumdevējs noteica robežapsardzības karaspēka izveidošanas nepieciešamību. Par robežapsardzības karaspēka galveno uzdevumu noteica valsts robežu apsardzību uz sauszemes, ūdens un kontroli gaisa telpā. Likums arī noteica robežapsardzības karaspēka pienākumus un tiesības, stingri reglamentēja gadījumus, kad robežsargs tiesīgs pielietot šaujamieroci, kā arī detalizēti paredzēja kārtību, kādā pildāms dienests robežapsardzības karaspēkā. Likums paredzēja, ka robežapsardzības karaspēks ir militārs formējums, kas pakļaujas Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijai, par kuras izveidošanu Ministru Padomei uzdeva sagatavot attiecīgus priekšlikumus līdz 1991. gada 1. novembrim.⁴

Lai robežapsardzības karaspēku izveidotu, bija nepieciešams īsā laikā noorganizēt robežsargu apmācību sistēmu. Jau 7. oktobrī tika nosūtīti pirmie kursanti uz Mālpils robežsargu mācību centru. Izveidoja vēl trīs robežsargu mācību centrus: Vārves (Ventspils rajonā), Rīgas un Liepājas (jūras robežsargu sagatavošanai).

Robežsargu apmācīšanas noorganizēšana prasīja daudz pūliņu. Grūti bija atrast piemērotus pasniedzējus, jo Latvijā gandrīz nebija robežapsardzības speciālistu, kuri vismaz prastu latviešu valodu. Nebija gandrīz nekādu mācību un uzskaites līdzekļu. Ne visur izdevās uzreiz radīt normālus sadzīves apstākļus kursantiem. Neskatoties uz visām grūtībām, jau 1991. gada novembrī saīsinātu apmācību kursu beidza Mālpils mācību centra pirmie robežsargu instruktori, daļa no tiem deva savu pirmo robežsargu zvērestu Rīgā, Brāļu kapos Lāčplēša dienā – 11. novembrī.

Aizsardzības ministrijas izveidošana un tās pirmie uzdevumi

Neilgi pēc tam Latvijas Republikas Augstākā Padome nolēma nodibināt Latvijas Republikas Aizsardzības ministriju. Atjaunot agrāko Latvijas Kara ministrijas nosaukumu Augstākās Padomes deputāti neuzdrošinājās, baidoties, ka pasaule un pirmām kārtām Padomju Savienība to nesapratīs. Daži deputāti uzstāja, ka Latvijai nevajag savu armiju un līdz ar to arī Aizsardzības ministriju, bet ierosināja tās vietā izveidot Robežapsardzības ministriju. Tomēr deputātu vairākums 1991. gada 13. novembrī nobalsoja par Aizsardzības ministrijas izveidošanu.⁵ 19. novembrī par pirmo atjaunotās valsts aizsardzības ministru Augstākā Padome iecēla Tālavu Jundzi, līdz tam LR Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijas priekšsēdētāju.⁶

Aizsardzības ministrija sāka veidoties uz Sabiedrības drošības departamenta bāzes (tā direktors bija Jānis Baškers), pārņemot tās materiālās vērtības un pieņemot darbā lielāko daļu departamenta darbinieku. Departamentu likvidēja ar valdības lēmumu 1991. gada 5. decembrī.⁷

Aizsardzības ministrijas tiešā pakļautībā nonāca arī valsts dienesta pārvaldes rajonos un pilsētās, kuras kārtoja jauniesaucamo un rezerves virsnieku uzskaites un iesaukšanas jautājumus, kā arī uzņēmās valsts robežas atjaunošanas funkcijas. Tāpat Aizsardzības ministrijai pakļāva jau izveidotos četrus minētos robežsargu apmācību centrus.

Aizsardzības ministrija par savu svarīgāko un neatliekamāko uzdevumu uzskatīja valsts robežu apsardzības nodrošināšanu, pirmām kārtām panākot valsts ekonomiskās robežas nosargāšanu, jo līdz tam uz lielākiem robežceļiem darbojās tikai muitas posteņi. Sabiedrība bija satraukta par to, ka pāri nekontrolētajām robežām aizplūda pārtikas produkti un preces, kas sarazotas Latvijā un iekšējā tirgū bija nepietiekamā daudzumā.

1991. gada 13. decembrī aizsardzības ministrs izveidoja Latvijas Republikas Robežapsardzības karaspēka pārvaldi, kuru nedaudz vēlāk – 1992. gada 31. janvārī pārveidoja par Aizsardzības spēku Robežsargu brigādi. No 13. decembra sākās septiņu robežsargu bataljonu formēšana un Rīgas kontroles caurlaides punkta izveidošana lidostā. Īsā laikā tapa Daugavpils, Jelgavas, Liepājas, Ludzas, Valmieras, Ventspils un Viļakas robežsargu bataljoni, bet nedaudz vēlāk arī Sēlijas robežsargu bataljons.

Latvijas Republikas valsts robežu apsardzības atjaunošana LR Aizsardzības ministrijas vadībā tika uzsākta 1992. gada 1. februārī, pārņemot no Krievijas Federācijas robežsargiem kontroli Rīgas lidostā. Pakāpeniski no 1992. gada februāra Latvijas robežsargi pārņēma un atjaunoja valsts robežas apsardzību ostās, uz autoceļiem un dzelzceļa. Tā kā robežsargu skaits vēl nebija pietiekams (uz 1. maiju bija sagatavoti apmēram 1000 robežsargu), tad 1992. gada pavasarī un vasarā palīdzību robežu sargāšanā sniedza arī zemessargi. Ar 1992. gada 1. septembri tika kontrolētas visas valsts starptautiskās satiksmes līnijas, kā arī valsts sauszemes robeža visā tās garumā, izmantojot patrulēšanu un posteņus uz nelielajiem lauku ceļiem. Kontrole vēl nebija pietiekama un visaptveroša, jo nepietika cilvēku un tehniskais aprīkojums bija vājš, lielas grūtības bija ar transportu un degvielu. Daudz pūļu prasīja arī robežsargu mītnu izveidošana un iekārtošana robežu tuvumā. Neskatoties uz to, laikā no 1992. gada februāra līdz 1993. gada janvārim tika aizturēti 1172 robežpārkāpēji un kontrabandas preces vai priekšmeti 11 003 653 LVR vērtībā. Robežsargi saņēma vairāk nekā 120 mītnes, kas bija izvietotas gar visu Latvijas, robežu vairāk nekā 2000 km garumā. Šim nolūkam noderēja gan bijušās lauku skolu ēkas, gan kādreizējie bērnodārzi, gan padomju armijas atstātie objekti.

Aizsardzības spēku veidošana

Nevarēja kavēties arī ar jūras un gaisa robežu pārņemšanu Latvijas robežsargu kontrolē, jo 1992. gadā vēl to turpināja darīt Krievijas Federācijas robežsargi un attiecīgi gaisa kontroles dienesti. Lai nodrošinātu vienotu vadību, sauszemes, jūras un gaisa robežu apsardzībā un vispirms jau to veidošanā, 1992. gada 21. janvārī nodibināja Aizsardzības spēku štābu, kuram pakļāva jau izveidoto Robežsargu brigādes štābu. Aizsardzības spēku štāba sastāvā 1992. gada 25. janvārī izveidoja Jūras spēku pārvaldi, bet 24. februārī – Gaisa un pretgaisa aizsardzības pārvaldi. Līdz ar to tika likti pamati vienotas valsts aizsardzības spēku sistēmas radīšanai Latvijā. Par tās komandieri kļuva pulkvedis Dainis Turlais.

Nodibinātā Jūras spēku pārvalde jūras kapteiņa G. Zeibota vadībā 1992. gada janvārī–februārī uzsāka Jūras spēku veidošanu, lai visdrīzākajā laikā pārņemtu Latvijas jūras robežu apsardzību. 1993. gada janvārī uz jau nedaudz agrāk izveidotā Liepājas jūras divizona bāzes nodibināja Jūras spēku Dienvidu rajonu. Tā bruņo-

jumā izdevās iegūt 4 kuģus un 2 kuterus, kuri gan nebija piemēroti jūras robežsargu vajadzībām un prasīja lielus remontdarbus. Nepietika arī degvielas, tādēļ neizdevās nodrošināt jūras robežas apsardzību un ekonomiskās zonas kontroli pilnā apmērā.

Robežkontroles nodrošināšanai Rīgas jūras līcī 1993. gada martā sāka veidot Jūras spēku Centrālo rajonu, kura bāzi izvietoja Bolderājā, bijušā Krievijas kara flotes 56. jahtkluba telpās. Tā kā tur vēl atradās Krievijas Federācijas Baltijas flotes daļas, Centrālā rajona darbība bija apgrūtināta. Nepietika arī kuģu u.c. peldošo līdzekļu. Jūras spēku Centrālajā rajonā 1993. gada pirmajā pusē bija tikai 2 kuģi un reida kuteris, ar kuriem vēl neizdevās kontrolēt visu Rīgas jūras līča piekrasti.

Latvijas Gaisa aizsardzības spēku veidošana sākās 1992. gada februārī Aizsardzības spēku Gaisa un pretgaisa aizsardzības pārvaldes vadībā (priekšnieks pulkvedis Kārlis Kīns). Pārvaldes darbinieki sāka darbu pie attiecīgas koncepcijas un normatīvo aktu izstrādes, meklēja nepieciešamos speciālistus un tehniku. 1992. gada jūlijā izveidoja Aviācijas bāzi, kura izvietojās Spilves lidostā. Bāzes rīcībā valsts aviokompānija "Latvijas avioliņijas" nodeva 8 helikopterus Mi-2 un 12 lidmašīnas An-2, bet 2 lidmašīnas L-410 dāvināja Vācijas Federatīvā Republika. Diemžēl materiālo un finansiālo līdzekļu trūkuma dēļ lidojumu skaits bija ierobežots, bet pretgaisa aizsardzības sistēmas izveidošanu neizdevās pat uzsākt.

Nacionālās aizsardzības akadēmijas dibināšana

Aizsardzības spēku veidošana kavējās ne tikai katastrofālā līdzekļu trūkuma dēļ, bet arī tāpēc, ka nepietika kvalificētu instruktoru un virsnieku. Ja instruktoru sagatavošanai kalpoja izveidotie mācību centri, tad par jauno virsnieku kalvi bija jāklūst Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas Nacionālajai Aizsardzības akadēmijai, kuru izveidoja 1992. gada 13. februārī ar Ministru Padomes lēmumu Nr. 54. Šajā lēmumā bija noteikts, ka Nacionālā Aizsardzības akadēmija:

- sagatavo kadrus ar augstāko un vidējo militāro izglītību;
- organizē Aizsardzības spēku karavīru un darbinieku kvalifikācijas celšanu;
- veic zinātniskās pētniecības un metodisko darbu.⁸

Nacionālā Aizsardzības akadēmijā izveidoja divas fakultātes (Robežsargu un Mobilo strēlnieku), sešas katedras (stratēģijas un

vispārējās taktikas, ieroču veidu kaujas pielietošanas, bruņojuma un materiāli-tehniskās apgādes, fiziskās kultūras un sporta, humanitāro zinātņu, svešvalodu). Par akadēmijas priekšnieku iecēla pulkvedi Valdi Matīsu.

Sākotnēji Nacionālā Aizsardzības akadēmija izvietojās Mālpils Lauksaimniecības tehnikuma telpās, bet kopš 1992. gada oktobra sāka iekārtoties bijušās S. Birjuzova kara skolas telpās Rīgā.

Lai gan mācību un sadzīves apstākļi bija visai nepiemēroti, laikā no 1992. gada 6. aprīļa līdz 1992. gada 30. septembrim Nacionālā Aizsardzības akadēmija sagatavoja pirmos virsniekus un virsniekvietniekus; kopskaitā kursu pabeidza 73 cilvēki, no tiem 61 piešķīra leitnanta dienesta pakāpi. 1992. gada decembrī šeit sāka virsnieku un virsniekvietnieku sagatavošanas 6 mēnešu neklātienes kursu, kuru beidza 136 cilvēki. 1993. gada martā sākās pirmās kadetu apmācības pēc 3 gadu virsnieku sagatavošanas programmas, bet maijā pēc divgadīgas programmas mācības vakara nodaļā uzsāka 43 Latvijas Republikas Drošības dienesta virsnieki.

Aizsardzības konceptuālie un tiesiskie pamati

Vienlaicīgi ar valsts aizsardzības sistēmas veidošanu turpinājās diskusijas par valsts aizsardzības koncepciju. Tās pirmie varianti bija sagatavoti jau 1990. gada rudenī, bet visu laiku tika pārstrādāti un pilnveidoti. Diskusija galvenokārt turpinājās par diviem jautājumu kompleksiem: pirmāmkārtām, vai un kāpēc Latvijai vajadzīga armija (aizsardzības spēki); otrāmkārtām, kādai būt optimālai valsts aizsardzības sistēmai Latvijas apstākļos.

Lai šos strīdīgos jautājumus beidzot atrisinātu, pēc LTF iniciatīvas 1992. gada 22. – 23. februārī Jūrmalā notika plaša diskusija ar politiķu, speciālistu, virsnieku līdzdalību par Latvijas optimālāko aizsardzības modeli. Tās rezultātā izveidoja īpašu saskaņošanas komisiju, kurā ietilpa Augstākās Padomes Aizsardzības un iekšlietu komisijas, Aizsardzības ministrijas, Zemessardzes, LTF, Latviešu Strēlnieku apvienības, Nacionālo karavīru biedrības pārstāvji. Komisijas locekļiem izdevās atrast savstarpēju kompromisu un vienoties par optimālāko ceļu problēmas risināšanā. Komisijas sagatavoto dokumentu iesniedza Latvijas Republikas Aizsardzības un iekšlietu komisijai. Pēc detalizētas izskatīšanas tās sēdē 1992. gada 23. martā komisijas locekļi atbalstīja dokumentu ar nosaukumu “Latvijas Republikas aizsardzības koncepcija (politiskie un militārie pamati)”

un nodeva to publicēšanai un iedzīvotāju apspriešanai. Konceptija bija publicēta laikraksta "Diena" 1992. gada 3. aprīļa numurā, taču būtiski priekšlikumi vairs saņemti netika. Tāpēc uz tās pamata izstrādāja likumus *Par valsts aizsardzību*⁹ un *Par Aizsardzības spēkiem*¹⁰, kurus Augstākā Padome pieņēma 1992. gada 4. novembrī.

Likums *Par valsts aizsardzību* noteica, ka Latvijas Republikas aizsardzība ir valsts politisko, militāro, ekonomisko un sociāli tiesisko pasākumu sistēma, ko izveido, lai garantētu valsts drošību un iedzīvotāju aizsardzību. Tāpat likumā bija noteikts, ka valsts aizsardzības sistēma sastāv no Nacionālajiem bruņotajiem spēkiem, nemilitārajām valsts aizsardzības institūcijām un valsts tautsaimniecības struktūrām.

Atsevišķa nodaļa šajā likumā bija veltīta Nacionālajiem bruņotiem spēkiem, kuru sastāvā likumdevējs iekļāva Latvijas Republikas Aizsardzības spēkus, Zemessardzi, Latvijas Republikas Drošības dienestu, bet kara laikā vai citā izņēmuma stāvoklī – arī atsevišķus Iekšlietu ministrijas bruņotos formējumus.

Aizsardzības koncepcija un attiecīgie likumi precizēja arī Aizsardzības spēku un Zemessardzes funkcijas, jo svarīgi bija panākt, lai tās pēc iespējas nedublētos un Nacionālie bruņotie spēki iekļautos vienotā valsts aizsardzības sistēmā. Daļēji tas izdevās, kaut gan daži politiski un arī Zemessardzes pārstāvji bieži vien centās pierādīt, ka tikai un vienīgi Zemessardze ir Latvijai uzticamākais, nozīmīgākais un svarīgākais bruņotais formējums, kam ierādāma centrālā vieta Nacionālo bruņoto spēku sistēmā.

Nenoliedzot Zemessardzes lojalitāti un zemessargu patriotisma jūtas, bija jāpanāk, lai zemessardze neveidotos par otru armiju, bet gan uzņemtos teritoriālās aizsardzības funkcijas un sniegtu palīdzību robežapsardzības spēkiem. Valsts aizsardzības koncepcijā izdevās panākt, ka zemessardzes uzdevumi tika formulēti sekojoši:

- piedalīties Latvijas Republikas aizsardzībā;
- aizsargāt svarīgus valsts, pašvaldību un tautsaimniecības objektus;
- aizsargāt iedzīvotājus un viņu mantu no noziedzīgas rīcības;
- palīdzēt valsts un pašvaldību iestādēm, kā arī iedzīvotājiem dabas un ekoloģisko katastrofu vai saimniecisku avāriju gadījumos un piedalīties to seku likvidēšanā.¹¹

Daļēji šie uzdevumi tika iekļauti jaunajā likumā *Par Latvijas Republikas Zemessardzi*, kuru Augstākā Padome pēc karstiem strīdiem pieņēma 1993. gada 6. aprīlī.¹²

Zemessardzes tiesiskais regulējums nenoliedzami bija pilnveidojams, jo tā strauji attīstījās, un uzkrātā pieredze atklāja arī trūkumus likumdošanā. 1993. gada sākumā Zemessardzes rindās bija jau vairāk nekā 17 000 cilvēku. No tiem apmēram 7% vai 1300 cilvēkiem Zemessardze bija pamatdarba vieta.

Jaunais likums precizēja Zemessardzes uzdevumus un funkcijas, sīki reglamentēja zemessargu iedalījumu un dienesta pakāpes, uzņemšanas kārtību Zemessardzē, paredzēja plašas zemessargu tiesības, viņu dienesta un sociālās garantijas. Būtiska izmaiņa, kas radīja daudzus iebildumus, bija paredzētā iespēja daļai jauniešu pildīt obligāto dienestu Zemessardzē. Iebildumi galvenokārt saistījās ar bažām, lai Zemessardze nekļūtu par alternatīvu Aizsardzības spēkiem, bet gan organiski papildinātu un veicinātu to darbību, iesaistot savās rindās iespējami lielāku brīvprātīgo skaitu.

Aizsardzības koncepcijā skaidri un pārskatāmi bija parādīta Aizsardzības spēku vieta Nacionālajos bruņotajos spēkos, Aizsardzības spēku struktūra un galvenie uzdevumi.

Koncepcija noteica, ka Aizsardzības spēkos ietilpst robežapsardzības spēki, mobilo strēlnieku spēki, gaisa un pretgaisa aizsardzības spēki un jūras spēki, kā arī speciālās (sakarū, sapieru u.c.) daļas un apakšvienības. Militārā uzbrukuma gadījumā mobilās strēlnieku apakšvienības tiktu papildinātas ar rezervistiem un kopīgi ar zemessargu formējumiem izvērstos strēlnieku vienībās.

Aizsardzības koncepcija un vēlāk arī likums *Par Aizsardzības spēkiem* Aizsardzības spēku struktūrām izvirzīja sekojošus uzdevumus:

1. Robežapsardzības spēki:

- sargā un aizstāv valsts robežu;
- novērš vai pārtrauc visu veidu kontrabandas nogādāšanu pāri valsts robežai;
- nodrošina pierobežas zonas tiesiskā režīma ievērošanu un starptautisko līgumu izpildi, kurus Latvijas Republika noslēgusi valsts robežas jautājumos.

2. Mobilie strēlnieki:

- pilda valsts aizsardzības uzdevumus izņēmuma stāvokļa situācijās;
- piedalās avāriju un stihisku nelaimju novēršanā un to radīto sekū likvidēšanā;
- palīdz robežapsardzības spēkiem aizstāvēt valsts robežu;

– sagatavo un uztur gatavībā mobilizācijas rezerves.

3. Gaisa un pretgaisa aizsardzības spēki:

– kontrolē un sargā valsts gaisa telpu;

– aizsargā svarīgus valsts objektus;

– pilda neatliekamās transporta un sanitārās avārijas funkcijas;

– piedalās glābšanas operācijās.

4. Jūras spēki:

– kontrolē un sargā valsts teritoriālos ūdeņus;

– kontrolē valsts ekonomisko zonu;

– novērš vai pārtrauc preču vai citu vērtību kontrabandu pāri valsts robežai;

– piedalās cilvēku meklēšanā un glābšanas operācijās jūrā un kuģu avāriju seku likvidēšanā;

– veic ekoloģisko uzraudzību jūrā.

No šo funkciju uzskaitījuma redzams, ka Aizsardzības spēku galvenais uzdevums bija valsts sauszemes, jūras un gaisa robežu

A. Blumberga foto

Pirmās Baltijas valstu Nacionālo bruņoto spēku formējumu parādes laikā pie Brīvības pieminekļa 1992. gada 23. augustā (parādes devīze "Vienoti Baltijas brīvībai")

apsardzība un kontrole. Līdz ar to katrs karavīrs bija arī sagatavots kā robežsargs, savukārt katrs robežsargs tika sagatavots arī kā karavīrs, kurš nepieciešamības gadījumā aizstāv savas valsts teritoriju. Šī koncepcija, kā redzams, strikti nenorobežoja armijas un robežapsardzības funkcijas, bet tās organiski savienoja. Mazas un trūcīgas valsts apstākļos tas bija īpaši svarīgi, jo ļāva ievērojami ietaupīt līdzekļus, neveidojot atsevišķu robežapsardzības dienestu un armiju. Tāpēc arī šai bruņoto spēku sastāvdaļai nolēma izvēlēties pietiekami neitrālu nosaukumu, nesaucot to par armiju vai robežapsardzi, bet gan par Aizsardzības spēkiem. Rietumvalstu un NATO militārie speciālisti atzinīgi novērtēja šādu pieeju valsts aizsardzības sistēmas veidošanā sākotnējā periodā, lai arī tai nebija analoģu nevienā Eiropas valstī, izņemot Lietuvu.

Aizsardzības koncepcija arī noteica, ka, ņemot vērā robežapsardzības prioritāti valsts aizsardzībā, Aizsardzības spēku skaitliskais sastāvs aktīvajā dienestā varētu būt 1992. gada bei-

A. Blumberga foto

*Latvijas karavīri pirmajā Baltijas valstu Nacionālo bruņoto spēku formējumu parādē pie Brīvības pieminekļa
1992. gada 23. augustā*

gās – 6000 cilvēku, 1993. gada beigās – 9000 cilvēku. Tomēr pārsniegt 6000 cilvēku robežu neizdevās arī 1993. gadā, jo valsts aizsardzībai nepietika piešķirto līdzekļu. Tā, piemēram, 1993. gadam piešķirto līdzekļu daudzums sastādīja 2,9% no valsts budžeta. Ja Aizsardzības spēkiem jau būtu nepieciešamā infrastruktūra, transporta līdzekļi un bruņojums, tad šī summa tik tikko pietiktu 5000 – 6000 vīru uzturēšanai. Necīgās budžeta summas valsts aizsardzībai liecināja arī par tā laika valdības un Augstākās Padomes deputātu vairākuma skeptisko attieksmi pret valsts aizsardzības sistēmas veidošanu, jo politiķi nenovērtēja militārā faktora lomu mazas valsts apstākļos, jo vairāk – ar tik lielu kaimiņu Austrumos.

Valsts aizsardzības koncepcija un likums *Par valsts aizsardzību* noteica arī nemilitārās valsts aizsardzības sistēmas institūcijas. Par tādām tika atzītas Satversmes aizsardzības birojs, nevardarbīgās aizsardzības struktūrvienības un civilās aizsardzības sistēma.

A. Blumberga foto

*Lietuvas karavīri pirmajā Baltijas valstu Nacionālo bruņoto spēku formējumu parādē pie Brīvības pieminekļa
1992. gada 23. augustā*

Tomēr Latvijas Republikas Augstākās Padomes darbības laikā nepaguva izveidot Satversmes aizsardzības biroju, kaut gan bija jau sagatavoti un apspriesti vairāki likumprojekta varianti. Palika neizveidotas arī nevardarbīgās aizsardzības struktūrvienības, galvenokārt tāpēc, ka daļa deputātu tā arī nespēja saprast un novērtēt nevardarbīgās aizsardzības jēgu un nozīmi.

Likums *Par valsts aizsardzību* sakārtoja Nacionālo bruņoto spēku struktūru, precizēja to funkcijas, taču vēl nespēja izveidot vienotu aizsardzības sistēmu, kurā visas struktūras būtu pakļautas valdībai, vienai ministrijai un vienam komandierim. Aizsardzības spēki bija pakļauti Aizsardzības ministrijai, bet Zemessardze un Drošības dienests atradās ārpus valdības un ministriju kontroles, pakļaujoties tieši Augstākajai Padomei. Diemžēl pašā sākumā neizdevās valsts aizsardzības sistēmu sakārtot atbilstoši pasaules demokrātisko valstu standartiem. Kavēja gan politiskās ambīcijas, gan zināšanu un pieredzes trūkums.

A. Blumberga foto

*Igaunijas karavīri pirmajā Baltijas valstu Nacionālo bruņoto spēku formējumu parādē pie Brīvības pieminekļa
1992. gada 23. augustā*

* * *

Novērtējot padarīto aizsardzības jomā kopumā, jāsecina, ka nepilnu divu gadu laikā (1991. – 1993.) tika izveidotas svarīgākās valsts aizsardzības institūcijas un izvēsta paš aizsardzības sistēma, kas balstījās uz brīvprātības principiem (zemessardze). Tika izstrādāta saprātīga valsts aizsardzības stratēģija, pamatvilcienos nodrošināta sauszemes un jūras robežu kontrole, sagatavoti jauni virsnieki un instruktori. Īsā laikā tika izstrādāti un pieņemti arī visi nepieciešamie likumi, reglamenti u.c. normatīvie akti, kas nodrošināja valsts aizsardzības tiesisku funkcionēšanu, kā arī civilās kontroles īstenošanu pār militārajām struktūrām.

Atsauces un skaidrojumi

¹Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 35/36, 1658. lpp. Likums ietvēra 5 nodaļas: 1) vispārīgie noteikumi; 2) zemessargu pienākumi, tiesības un atbildība; 3) zemessardzes organizatoriskā uzbūve; 4) zemessargu sagatavošana; 5) zemessargu darbības garantijas.

²Diena, 1991, 13. dec.

³Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 39, 1843. lpp.

⁴Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991, Nr. 42, 2048. lpp.

⁵Turpat, 2291. lpp.

⁶Turpat, 2295. lpp.

⁷Par Latvijas Republikas Ministru Padomes Sabiedrības drošības departamenta likvidāciju. LR Ministru Padomes lēmums Nr. 345, Diena, 1991, 17. dec.

⁸Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992, Nr. 15/16, 808. lpp.

⁹Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992, Nr. 46/47/48, 2470. lpp.

¹⁰Turpat, 2475. lpp.

¹¹Latvijas valsts aizsardzības likumi. – R., Junda, 1994, 18. lpp.

¹²Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1993, Nr. 16/17, 1001. lpp.

Atgriešanās starptautiskajā apritē – atjaunotās Latvijas ārpolitika

Pēc augusta puča notikumiem un pilnīgas neatkarības pasludināšanas Latvijas ārpolitikas pamatuzdevums bija nodrošināt atjaunotās valsts neatkarību un drošību. Lai šo uzdevumu īstenotu bija nepieciešams: 1) panākt iespējami plašāku Latvijas starptautisko atzīšanu; 2) nodibināt diplomātiskās attiecības ar valstīm, kas atzinušas Latviju; 3) atvērt vēstniecības Latvijai nozīmīgajās valstīs un izvērst to darbību.

Īsā laikā pēc pilnīgas neatkarības pasludināšanas Latvijas Republiku bija atzinušas vairāk nekā 100 valstis. Diplomātiskas attiecības nodibinājās ar 53 valstīm. 22 valstis atvēra Latvijas vēstniecības, konsulātus un pārstāvniecības.¹ Ar vairākiem desmitiem valstu Latvijas Republika noslēdza divpusējus starptautiskos līgumus, galvenokārt par sadarbību ekonomikā, tirdzniecībā un transportā.

Ārpolitikā diemžēl neizdevās izstrādāt un pieņemt vienotu un konsekventu darbības koncepciju. Līdz ar to netika noteiktas valsts darbības prioritātes un galvenie drošības virzieni šajā svarīgajā jomā, realizētā ārpolitika reizēm bija haotiska un nekonekventa. Par to, protams, lielākā daļa atbildības jāuzņemas Ārlietu ministrijai un Augstākās Padomes Ārlietu komisijai, lai arī ārlietās trūka profesionālu, pieredzējušu kadru, nebija pietiekami daudz līdzekļu un tehniskā nodrošinājuma.

Neskatoties uz viedokļu dažādību politiķu vidū un ārpolitikas koncepcijas trūkumu, laikā no 1991. gada septembra līdz 6. Saeimas vēlēšanām 1993. gada jūnijā Latvijas realizētajā ārpolitikā pietiekami skaidri iezīmējās centieni rast starptautisko atbalstu savām drošības interesēm un to optimālāko ceļu meklējumi, kuri varētu Latvijai sniegt drošības sajūtu, bet tālākā perspektīvā, iespējams, arī drošības starptautiskās garantijas. Latvijas valdības un politiķu centieni starptautiskajā arēnā šajā laikā galvenokārt vērsās uz to, lai realizētu sekojošas drošības intereses:

1) panāktu okupācijas karaspēka ātru un pilnīgu izvešanu no Latvijas un pārējo Baltijas valstu teritorijas, kā arī okupācijas seku likvidēšanu;

2) veicinātu Latvijas ātrāku tuvināšanos un integrēšanos Eiropas un pasaules politiskajā, ekonomiskajā un drošības sistēmā;

Arturo Mari foto

Ar Romas pāvestu Jāni Pāvilu II 1993. gada 21. maijā Vatikānā tiekas
LR aizsardzības ministrs Tālavas Jundzis un LR ārlietu ministrs Georgs Andrejevs

3) rastu atbalstu Latvijas valsts aizsardzības sistēmas pamatu izveidē un robežapsardzības nodrošināšanā;

4) stiprinātu Baltijas valstu vienotību, saskaņotu realizējamo drošības politiku un panāktu vienotus principus Baltijas valstu aizsardzības sistēmu izveidē.

Karaspēka izvešanas problēmu risināšana

Latvijas un pārējo Baltijas valstu ārpolitikā tika ziedotas visas pūles, lai pēc iespējas ātrāk panāktu okupācijas karaspēka pilnīgu izvešanu no Baltijas reģiona. Laikam gan nevienam citam jautājumam ārpolitikā 1991. – 1993. gadā netika veltīts tik daudz laika, enerģijas un līdzekļu. 1991. gada septembrī Latvijā bija PSRS bruņoto spēku 51 348 militārpersonas, to skaitā 13 530 virsnieki, 7513 praporščiki, 30 305 karavīri un seržanti. Latvijā izvietojās 3 padomju divīzijas, 7 brigādes, 3 atsevišķi pulki, 3 karaskolas.²

Šī svarīgā jautājuma atrisināšanu Latvija gribēja panākt tūlīt pēc neatkarības atzīšanas, cenšoties uzsākt starpvalstu sarunas ar PSRS un Krieviju. Taču 1991. gada rudenī politiskā situācija Maskavā bija tik svārstīga un neskaidra, ka nebija iespējams skaidri pateikt, vai karaspēka izvešana ir vairāk atkarīga no PSRS prezidenta M. Gorbačova nostājas vai jaunās Krievijas vadītāja B. Jeļcina lēmumiem. Ņemot to vērā, Latvijas Republikas Augstākā Padome izveidoja delegāciju sarunām ar PSRS un Krieviju. Par tās vadītāju 1. oktobrī iecēla deputātu un LTF frakcijas vadītāju Augstākajā Padomē J. Dineviču. Beidzot arī PSRS izveidoja delegāciju sarunām ar Latviju. Par tās vadītāju nozīmēja PSRS prezidenta sevišķu uzdevumu padomnieku A. Jakovļevu.

J. Dinēviča un A. Jakovļeva pirmā tikšanās notika 1991. gada 3. oktobrī Maskavā, un tā ilga apmēram 20 minūtes. Šajā laikā J. Dinēvičs spēja pamatot Latvijas pozīciju, ka starpvalstu sarunās vispirms izskatāms jautājums par armijas izvešanu, jo tā destabilizē situāciju un neļauj normalizēt attiecības ar cittautiešiem. Savukārt A. Jakovļevs pasvītvoja, ka galvenais jautājums sarunās būšot par vienādām tiesībām visiem Latvijas iedzīvotājiem.³ Taču nestabilā situācija Padomju Savienībā noveda pie tā, ka sarunas nesākās ne oktobrī, ne novembrī. Decembra sākumā PSRS vadība izlēma, ka sarunām jānotiek ārlietu ministrijas līmenī, un ar PSRS prezidenta M. Gorbačova dekrētu 11. decembrī par Padomju Savienības delegācijas vadītāju sarunām ar Latviju iecēla sūtni V. Kop-

teļcevu.⁴ Taču jau 23. decembrī Alma-Atā 11 republiku vadītāji parakstīja nolīguma protokolu par Neatkarīgo valstu savienības (NVS) izveidošanu, atzīstot, ka Padomju Savienība beigusī pastāvēt. Līdz ar to nedz Latvijai, nedz pārējām Baltijas valstīm tā arī nebija lemts pat uzsākt starpvalstu sarunas ar Padomju Savienību.

Okupācijas sekas Latvijā neizpaudās tikai padomju karaspēka klātbūtnē. Okupācijas laikā nelikumīgi tika atsavināta arī daļa Latvijas teritorijas. Ar PSRS 1944. gada 23. augusta dekrētu "Par Pleskavas apgabala izveidošanu" Latvijai atsavināja Abrenes apriņķa Kocēnu, Upmales, Linavas, Purvmalas, Augšpils, Gauru pagastu teritorijas, pievienojot tās KPFSR. Latvijas Republikas Augstākā Padome 1992. gada 23. janvārī izskatīja šo jautājumu un atzina par nelikumīgu Abrenes apriņķa daļas aneksiju. Pieņemtais lēmums tika pamatots ar to, ka Abrenes apriņķis jau kopš bīskapa Alberta laikiem piederējis Latvijai. Krievija to atzinusi jau 1920. gadā parakstītajā miera līgumā ar Latviju, un līgums spēku nav zaudējis.⁵

Pieņemtais lēmums Abrenes apriņķa jautājumā radīja ne tikai negatīvu rezonansi Krievijā. Zviedrijas premjerministrs K. Bildts tikšanās reizē ar visu trīs Baltijas valstu premjerministriem 1992. gada martā atzina: "Rudenī, kad Zviedrija atzina Baltijas valstis, mēs to izdarījām šo valstu tagad eksistējošās robežās. Tas nozīmē, ka mēs vadāmies no tā, ka šodienas robežām jāpaliek nemainīgām. Igaunijas un Latvijas prasībai atjaunot starpkaru posma robežas acimredzot trūktu atbalsta Eiropas sabiedrībā."⁶

Arī ārlietu ministrs Jānis Jurkāns par šo lēmumu izteicās noraidoši. Intervijā laikrakstam "Diena" 1992. gada 7. maijā viņš paziņoja: "... tiek pieņemti karstgalvīgi bīstami lēmumi – pirmāmkārtām Abrenes jautājumā. Pasaules sabiedrība mūs ir atzinusi pēckara robežās, un mēs šo pieeju atzinām, parakstīdami Helsinku procesa noslēguma dokumentus."⁷ Šis bija viens no J. Jurkāna vēlākās demisijas iemesliem.

Pēc PSRS sabrukuma kādu laiku nebija skaidrības par Baltijas valstīm izvietotā bijušās Padomju Savienības karaspēka pakļautību. Tikai 1992. gada janvāra otrajā pusē Krievija paziņoja, ka uzņemas atbildību par bijušās PSRS Bruņotajiem Spēkiem aiz NVS robežām.

Latvijas starpvalstu sarunas ar Krieviju sākās 1992. gada 1. februārī, kad Rīgā uz dažām stundām ieradās Krievijas delegācija vicepremjera S. Šahraja vadībā. Pirmais sarunu raunds liecināja par Krievijas vēlmi iespējami ātri savu karaspēku pilnīgi izvest, bet līdz tā izvešanai ievērot Latvijas likumus un citus noteikumus.

S. Šahrajs piekrita, ka karaspēka izvešana sāksies jau martā. Parakstītajā protokolā visai cerīgi atspoguļojās daudzi Latvijai svarīgi jautājumi, kuri būtu risināmi nākamajos sarunu raundos, t.sk. par Latvijai nepieciešamo ieroču, municijas un kara tehnikas atstāšanu. Izvešanas beigu termiņu S. Šahrajs saistīja tikai ar dzīvokļu un sociālo jautājumu atrisināšanas nepieciešamību.

Pirmā tikšanās reize starpvalstu sarunās Latvijai deva cerības un pārliecību, ka pie sarunu galda sēdušies nevis vecās Padomju Savienības pārstāvji, bet jaunās demokrātiskās Krievijas delegācija. Diemžēl tā bija vienīgā reize, kad sarunas ar Krieviju par karaspēka izvešanu viesa optimismu, un vienīgā reize, kad Krievijas delegāciju vadīja demokrātiski noskaņotais un saprātīgi domājošais S. Šahrajs.

Pēc dažiem mēnešiem, kad darbu turpināja ekspertu grupas un par Krievijas delegācijas vadītāju iecēla Krievijas Ārlietu ministrijas sevišķo jautājumu vēstnieku S. Zotovu, Latvijas delegācijas optimisms noplaka. Sarunas nevedās un bieži nonāca tuvu strupceļam. 1992. gada maijā Latvijas Republikas Augstākās Padomes Ārlietu komisijas vadītājs I. Bērziņš bija spiests konstatēt: "Krievija bīstami atražo veco PSRS politiku. Vecā domāšana, kur tikai vārds PSRS tiek nomainīts ar vārdu Krievija, mums ir bīstama, un, formāli apstiprinot armijas izvešanas nepieciešamību, nekas netiek darīts, lai to izvestu."⁸

S. Zotova vadītā delegācija vispirms jau kategoriski noliedza atzīt Latvijas okupācijas faktu 1940. gadā un līdz ar to aizstāvēja pozīciju, ka karaspēka atrašanās Latvijā ir likumīga un tikai Krievijas labā griba ir pamats tam, ka šis karaspēks no Latvijas tiek izvests. Dažkārt Krievijas delegācijas locekļi sarunās aizrunājās pat tik tālu, ka Krievijas karaspēkam Latvijā esot diplomātiska imunitāte un no tās izrietošās tiesības. Krievijas puse karaspēka izvešanu saistīja ar neskaitāmiem nosacījumiem, pieprasīja garantēt Latvijas Republikas pilsonību visiem krieviem, kas vēlas palikt uz dzīvi Latvijā, to skaitā no izvedamās armijas demobilizētiem un, protams, viņu ģimenes locekļiem. Visu īpašumu, kas atrodas armijas pārzinā Latvijā, Krievijas puse uzskatīja par savu, izņemot ēkas, kas celtas pirms 1940. gada. Tajā pašā laikā Krievija izvairījās atzīt Latvijas pretenzijas uz Latvijas armijai 1940. gadā atņemto īpašumu, kā arī neatzina Latvijas tiesības uz bijušās PSRS īpašuma, tajā skaitā bruņojuma proporcionālu daļu, kas atbilstu Latvijas ieguldījumam PSRS budžetā okupācijas laikā. Krievija uzstāja, lai Latvijā paliktu

un funkcionētu tās militārie objekti – Skrundas RLS, Ventspils kosmiskās izlūkošanas centrs un Liepājas kara osta.

Latvijas politiķos nostiprinājās pārliecība, ka vienīgā cerība panākt Krievijas karaspēka ātru izvešanu ir šī jautājuma aktīva izvirzīšana visos iespējamajos starptautiskajos forumos un starptautiskajās organizācijās, kuras risina drošības problēmas. Šajā ziņā Baltijas valstis darbojās saskaņoti un nodrošināja sev zināmu starptautisku atbalstu. 1992. gada 7. jūlijā pasaules septiņas ekonomikā vadošās lielvalstis aicināja Krieviju izstrādāt grafiku padomju karaspēka izvešanai no Baltijas valstīm. “Lielā septiņnieka” vārdā Vācijas ārlietu ministrs K. Kinkels paziņoja, ka Krievijas ekonomiskās grūtības nevar attaisnot to, ka tās armija atrodas citu valstu teritorijā bez šo valstu piekrišanas.⁹ 10. jūlijā Helsinkos notika EDSA galotņu konference, kurā Helsinku procesa 52 dalībvalstu līderi parakstīja vairāk nekā 100 lappušu garu dokumentu “Pārmaiņu laika izaicinājums”. Baltijas valstu pārstāvji jau iepriekš bija krietni pastrādājuši, lai šī nozīmīgā dokumenta 15. paragrāfā tiktu izteikts aicinājums Krievijai nekavējoties noslēgt divpusējus līgumus par ātru, organizētu un pilnīgu ārvalstu karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm.¹⁰

Sakarā ar lielvalstu un starptautisko organizāciju politisko spiedienu Krievija bija spiesta sarosīties karaspēka izvešanas jautājumā. 1992. gada 6. augustā Maskavā A. Kozirevs visiem trim Baltijas valstu ārlietu ministriem nodeva prezidenta B. Jeļcina akceptētu un ar Krievijas militārā resora vadību saskaņotu priekšlikumu paketi. Krievija aicināja baltiešus:

- 1) nodrošināt krievu tiesības Baltijas valstīs;
- 2) atteikties no teritoriālajām pretenzijām;
- 3) panākt vienošanos par Krievijas stratēģisko objektu saglabāšanu Baltijā uz ilgāku laiku;
- 4) atteikties no PSRS laikā radīto zaudējumu atlīdzināšanas, vienlaikus paredzot kompensāciju Krievijai par karaspēka atstāto nekustamo īpašumu, kā arī piedalīties dzīvokļu celtniecībā izvedamajam karaspēkam.¹¹

Minēto priekšlikumu paketē nebija konkretizēts, par kādiem stratēģiskiem objektiem iet runa un kurās Baltijas valstīs tie būtu saglabājami. Taču var saprast, ka Krievija arī šajā gadījumā konsekventi centās realizēt savu nostāju par Krievijas karabāžu vai cita veida militārās klātbūtnes saglabāšanu visās Baltijas valstīs uz pietiekami ilgu laiku.

Baltijas valstīm šie priekšlikumi nebija pieņemami. Latvijas Republikas Augstākā Padome, atbildot uz tiem, 1992. gada 15. septembrī pieņēma lēmumu, kurā formulēja pamatprincipus sarunām ar Krieviju:

- 1) armija izvedama bez jebkādiem nosacījumiem;
- 2) Latvijas Republikai ir starptautiskos līgumos noteiktas robežas, un ar Krieviju tās regulē 1920. gada 11. augusta miera līgums;
- 3) Krievijas karaspēka klātbūtnē netiks grozīts Latvijas Republikas pilsoņu kopums, naturalizējot jaunus pilsoņus;
- 4) turpmāk Krievijas militārajām iestādēm un kara daļām Latvijā būs jāievēro Augstākās Padomes apstiprināta uzturēšanās kārtība.¹²

Pieņemtajā lēmumā nav atrodams termina "okupācijas karaspēks" lietojums, jo, balsojot par to, pietrūka viena deputāta balss.

Sarunas nonāca strupceļā tad, kad B. Jeļcins, pakļaujoties totalitārisma un impērijas aizstāvju spiedienam iekšzemē, 1992. gada 29. oktobrī izdeva dekrētu par karaspēka izvešanas apturēšanu no Baltijas valstīm.¹³ Vienlaicīgi Krievija, atbildot uz Baltijas valstu pārstāvju nemītīgajām prasībām starptautiskajos forumos, par svešzemju karaspēka izvešanu, izvērta plašu un agresīvu propagandu par it kā izplatītajiem cilvēktiesību pārkāpumiem un krievu likumīgo interešu aizskārumiem Baltijā.

1992. gada 8. novembrī Baltijas valstu vadītāji iesniedza kopēju vēstuli ANO ģenerālsekretāram B.B. Gali, lūdzot pievērst sevišķu uzmanību situācijai Baltijā, kas izveidojusies sakarā ar B. Jeļcina lēmumu apturēt karaspēka izvešanu. Tajā pašā dienā ANO ģenerālsekretārs saņēma B. Jeļcina parakstītu dokumentu par cilvēktiesību masveida pārkāpumiem Baltijā un lūgumu šo jautājumu iekļaut izskatīšanai ANO Ģenerālās asamblejas 47. sesijas dienas kārtībā.¹⁴ B. Jeļcina vēstuli nodeva izskatīšanai ANO komitejā, bet 47. sesijā skatīja jautājumu tikai par ārvalstu karaspēka izvešanu no Baltijas valstīm.

Latviju šeit pārstāvēja premjerministrs I. Godmanis, kurš savā runā no ANO tribīnes pasvītvoja, ka ārzemju karaspēka klātbūtnē Baltijā ne tikai apdraud šo valstu drošību, bet arī veicina spriedzi starp šo valstu etniskajām grupām. Šis karaspēks apdraud arī starptautisko mieru un drošību, var izraisīt un iesaistīties potenciālos pilsoniskos konfliktos, kas būtu drauds arī citām Eiropas valstīm.

Par Baltijas diplomātu panākumu var uzskatīt to, ka ANO Ģenerālās asamblejas 47. sesijā 1992. gada 25. novembrī pieņēma

rezolūciju, kas aicina pilnīgi izvest ārzemju karaspēku no Latvijas, Igaunijas un Lietuvas. Rezolūcija aicina ieinteresētās valstis pēc iespējas ātrāk panākt attiecīgas vienošanās, uzliek par pienākumu ANO ģenerālsekretāram veicināt šo procesu un regulāri informēt ANO dalībvalstis par karaspēka izvešanas gaitu, un sniegt par to ziņojumu Ģenerālai asamblejai tās nākamajā 48. sesijā.¹⁵

Zīmīgi, ka pēc ANO rezolūcijas pieņemšanas sarosījās arī Krievijas Tautas deputātu kongresa delegāti. 1992. gada 7. decembrī pieņemtajā lēmumā "Par Krievijas militāro politiku" cita starpā rekomendēts Krievijas prezidentam B. Jeļcinam maksimāli īsā laikā pabeigt sarunas ar Baltijas valstīm par Krievijas karaspēka statusu to teritorijā un karaspēka izvešanas kārtību.¹⁶

Diemžēl Baltijas valstis, pakļaujoties Krievijas spiedienam, parasti visai bikli nosauca ārzemju karaspēku tā istajā starptautiski tiesiskajā apzīmējumā par okupācijas karaspēku. Ņemot vērā, ka starpvalstu sarunās karaspēka statusa noteikšanā bija pretēji viedokļi, kas līdz ar to ļāva katrai pusei izvirzīt savu koncepciju un pamatot atšķirīgus viedokļus par izrietošajiem pienākumiem, tad svarīgi bija panākt okupācijas fakta atzišanu attiecībā uz 1940. gada jūnija notikumiem starptautiskajā līmenī. 1992. gada 26. novembrī Latvijas Republikas Augstākās Padomes Ārlietu komisija atzina par nepieciešamu griezties ANO Drošības padomē ar lūgumu noteikt agresijas faktu pret Baltijas valstīm 1940. gadā. Taču šis lēmums tā arī palika tikai uz papīra. Arī pārējās Baltijas valstis šajā virzienā neizrādīja pietiekamu aktivitāti un konsekvenci, cerot, ka būs labāk, ja attiecības ar Krieviju šajā jautājumā netiks saasinātas. Diemžēl tālākā notikumu gaita šo pieeju parādīja kā politisku tuvredzību, kas ne tikai nesekmēja starpvalstu sarunas, bet vēl vairāk tās sarežģīja.

Neskatoties uz politiskajiem cīņiem starptautiskajā arēnā un B. Jeļcina dekrētiem par karaspēka izvešanas apturēšanu, tā skaitliskais sastāvs konsekvēnti saruka. Uz 1993. gada 1. janvāri Latvijā vairs bija tikai 40% no tā kontingenta, kas bija pirms starpvalstu sarunu uzsākšanas, t. i., apmēram 27 000 vīru, kas izvietojās 680 karaspēka daļās un vienībās.¹⁷ Arī 1993. gadā karaspēka daudzums turpināja būtiski samazināties, no Latvijas Krievija nepārtraukti veda projām bruņojumu, tehniku, inventāru, munīciju.

Sarunas 1993. gada pirmajā pusē turpinājās ar mainīgiem panākumiem. Pēdējā sarunu raundā – pirms 5. Saeimas vēlēšanām Latvijā – 1993. gada maija beigās Maskavā tika parakstīti 10 nolī-

gumi, kas reglamentēja dažādus ar Krievijas karaspēka izvešanu saistītus jautājumus. 1993. gada maijā S. Zotovs pirmo reizi izteicās, ka karaspēka izvešanu būtu iespējams pabeigt 1994. gadā, ja Latvijas puse piekritis Krievijas nosacījumiem. Viens no tiem toreiz saistījās ar Skrundas lokatora atstāšanu līdz 2003. gadam, t.i., vēl uz 10 gadiem. 1993. gada maijā, atbildot uz Latvijas delegācijas pieprasījumu, Krievijas puse oficiāli atteicās maksāt par tās karaspēka uzturēšanos Latvijā. Tomēr kopumā pēdējie sarunu raundi 1993. gada pavasarī bija konstruktīvāki un lietišķāki nekā pirms tam.

Sarunas bija lēnas un smagas ne tikai tāpēc, ka Krievijas puse ietiepīgi neatzina okupācijas faktu 1940. gadā un centās ignorēt mūsu taisnīgās un uz starptautisko tiesību normām pamatotās prasības, bet arī tāpēc, ka Latvijas delegācijai un tās vadītājiem trūka pieredzes un zināšanu šādu atbildīgu starptautiska līmeņa sarunu vešanai. Neskatoties uz to, sarunās bija jūtams progress, tās nepārtrūka, karaspēks turpināja atstāt Latviju nepārtraukti, un Latvijas delegācija palika nepiekāpīga principiālākos jautājumos.

Orientācija uz Rietumiem

Daudz pūliņu Latvijas ārpolitikā tika veltīti tam, lai pēc valsts neatkarības starptautiskās atzīšanas iespējami ātri tuvinātos un integrētos Eiropas un pasaules politiskajā, ekonomiskajā un drošības sistēmā. Neitralitātes politika Latvijā nebija populāra, un vairums politiķu saprata, ka integrācija starptautiskajās struktūrās vairo arī Latvijas drošību. Savas drošības intereses Latvija saistīja pirmām kārtām ar tādām ietekmīgām starptautiskām organizācijām kā Apvienoto Nāciju organizācija, Eiropas Padome, Eiropas Kopiena, Eiropas Drošības un sabiedrības apspriede, Ziemeļatlantijas līguma organizācija, Rietumeiropas savienība, Ziemeļatlantijas asambleja, Baltijas jūras valstu padome.

Latvijai kopā ar pārējām Baltijas valstīm necerēti ātri izdevās pārvarēt visas formalitātes un jau 1991. gada 11. septembrī kļuva par Apvienoto Nāciju Organizācijas locekļiem. Zīmīgi, ka tieši pirms 70 gadiem – 1921. gada septembrī Latvija bija kļuvusi par Tautu Savienības locekli.

Vēl pirms iestāšanās ANO Latvija kopā ar pārējām Baltijas valstīm 1991. gada 10. septembrī Maskavā notiekošajā konferencē vienbalsīgi tika uzņemta par Eiropas Drošības un sadarbības

apspriedes (EDSA) pilntiesīgām dalībvalstīm. Pēc neilga laika – 15. oktobrī Helsinkos Latvija, Lietuva un Igaunija pievienojās arī EDSA 1975. gada Noslēguma aktam, bet 1991. gada 6. decembrī – Parīzes hartai. EDSA ietvaros Latvija, tāpat kā pārējās Baltijas valstis, rada iespēju aktualizēt un risināt Krievijas karaspēka izvešanas jautājumus (jau pieminētais EDSA 1992. gada 10. jūlija Helsinku dokuments), kā arī piedalīties citās samērā daudzveidīgajās EDSA aktivitātēs.

Vēl viens Latvijas ceļš uz Eiropu un drošību aizsākās 1991. gada 18. septembrī Strasbūrā, kur Eiropas Padomes parlamentārās asamblejas 43. sesijā Latvija, kā arī Lietuva un Igaunija tika uzņemtas Eiropas Padomē speciālā viesu statusā. Arī šeit Baltijas valstis ne reizi vien iesaistījās jautājumu apspriešanā par Krievijas karaspēka izvešanas nepieciešamību no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas. Savas valsts neatkarības un drošības intereses Latvija spēja aizstāvēt arī daudzajās Eiropas Padomes komisijās, kuru pavisam bija apmēram piecdesmit.

1991. gada rudenī Latvijas politiķu skati pavērsās arī uz Ziemeļatlantijas līguma organizācijas (NATO) pusi. Lielākais Padomju Savienības bijušais ienaidnieks nu varēja kļūt par Latvijas draugu. “Tie, kas pazina 40 gadus pastāvējušo Ziemeļatlantijas aliansi, nebūtu varējuši iedomāties, ka NATO uzsāks kontaktus ar Austrumiem,” 1991. gada decembrī teica NATO ģenerālsekretāra vietnieks politiskajos jautājumos G. fon Moltke, “ir sākusies jauna ēra – kā NATO, tā Eiropas vēsturē.”¹⁸

Vēsturiskais brīdis pienāca pavisam drīz – 1991. gada 20. decembrī Briselē NATO mītnē pirmo reizi kopā ar NATO 16 valstu ārlietu ministriem sanāca sešu bijušā Varšavas līguma valstu ārlietu ministri, lai nodibinātu Ziemeļatlantijas Sadarbības padomi. Tajā iekļāvās postsociālisma valstis, kuru ārlietu ministri bija pārstāvēti šajā sanāksmē (vēlāk Sadarbības padomei pievienojās arī daudzas citas jaunizveidojušās valstis). Ziemeļatlantijas Sadarbības padomes izveidošanas koncepcija tika apstiprināta 1991. gada novembra NATO valstu vadītāju tikšanās laikā Romā, pamatojoties uz jauno stratēģiju un nepieciešamību izstrādāt krīžu novēršanas mehānismu, kas Rietumiem mazinātu draudus Austrumu nestabilitātes dēļ.¹⁹

Latvija šajā laikā neizvirzīja mērķi kļūt par NATO dalībnieci. Taču Latvijas politiķi apzinājās, ka Latvija tehnisku un finansiālu iemeslu dēļ tuvākajos gados nespēs iekļauties Rietumu tipa militārajā struktūrā. Savukārt no politiskā viedokļa paziņojums par

Latvijas vēlmi iestāties NATO tikai destabilizētu jau tā nestabilo politisko situāciju valstī un neizbēgami saasinātu attiecības ar Krieviju, kā arī palielinātu Krievijas virsnieku un militārās vadības pretestību armijas izvešanai no Latvijas.

NATO Sadarbības padomes ietvaros Latvijai radās iespēja nodibināt tiešus un sistemātiskus kontaktus ar NATO struktūrām, piedalīties drošības un aizsardzības problēmu apspriešanā, saņemt nepieciešamās Rietumvalstu militāro ekspertu konsultācijas, piedalīties semināros un apgūt speciālus kursus NATO mācību iestādēs.

Latvijas integrēšanās procesu starptautiskajā drošības sistēmā sekmēja arī tās iekļaušanās kopš 1991. gada novembra Ziemeļatlantijas asamblejā ar asociētās locekles tiesībām. Šajā ietekmīgajā organizācijā, kuru veidoja NATO valstu parlamentu pārstāvētie deputāti, radās iespēja Augstākās Padomes deputātiem sadarboties ar citu valstu parlamentāriešiem un attiecīgi ietekmēt viņu viedokļus Latvijai labvēlīgā virzienā.

1992. gadā Latvija uzsāka tuvināšanos Eiropas Kopienai, kuras jaunā stratēģija pēc Māstrihtas līguma parakstīšanas paredz vienotas Eiropas drošības un aizsardzības sistēmas izveidošanu.²⁰ Latvija 1992. gada 11. maijā parakstīja līgumu ar Eiropas Kopienu par tirdzniecību un sadarbību, tādējādi aizsākot Latvijai svarīgu, bet pietiekami grūtu un ilgstošu integrācijas ceļu Eiropā.

Sadarbības uzsākšana vai iesaistīšanās dažādās starptautiskajās organizācijās Latvijai faktiski bija tikai meklējumi, lai censtos atrast savu vietu un noskaidrotu iespējas starptautiskajā sistēmā, kura pati šajā laikā strauji pārveidojās. Ne vienmēr un visur Latvijas politiķus, kuriem, protams, nebija pietiekamas pieredzes, sagaidīja ar izpratni: "Tādēļ," norāda toreizējais ārlietu ministrs G. Andrejevs, "dažkārt nācās atklātā tekstā jautāt – kur jūs bijāt pēc Otrā pasaules kara, kad pametāt mūs likteņa varā".²¹ Tomēr samērā īsā laikā Latvijas politiķi panāca izpratni un atbalstu.

Baltijas vienotības stiprināšana

Pēc 1991. gada augusta notikumiem turpinājās darbs, lai stiprinātu Baltijas valstu vienotību, saskaņotu realizējamo ārējo un drošības politiku un panāktu vienotus principus Baltijas valstu aizsardzības sistēmu izveidē. Galvenokārt šos jautājumus risināja Baltijas padomes un Baltijas asamblejas ietvaros, Baltijas valstu ārlietu un aizsardzības ministru limenī.

Jau pirmajā Baltijas padomes sēdē pēc Baltijas valstu starptautiskās atzīšanas 1991. gada 5. oktobrī Viļņā drošības jautājumi ieņēma centrālo vietu. Šajā reizē Baltijas padome pieņēma paziņojumu par nekavējošu PSRS karaspēka izvešanas nepieciešamību no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas. Pieņēma arī rezolūciju par Baltijas valstu kopīgu darbu, lai izstrādātu drošības koncepciju.

Baltijas padomes loma nemazinājās arī turpmāk. Tajā tika saskaņota Baltijas valstu vadītāju pozīcija gan pirms EDSA Helsinku apspriedes, gan ANO Ģenerālās asamblejas sesijās, kurās tika pieņemtas Baltijas valstīm tik nozīmīgās rezolūcijas par Krievijas karaspēka izvešanas nepieciešamību. Baltijas padome uz savām sēdēm sanāca regulāri un ne tikai apsprieda jautājumus, bet pieņēma attiecīgus lēmumus, aicinājumus, paziņojumus. Lai arī dažkārt Baltijas padomes sēdes nebija pietiekami sagatavotas, tajās ne vienmēr izdevās atrisināt visas savstarpējās domstarpības, tomēr šī Baltijas valstu sadarbības forma, kurā valstis bija pārstāvētas augstākajā līmenī, sevi attaisnoja.

Baltijas valstu vienotību stiprināja arī sadarbība parlamentu līmenī. Šim nolūkam kalpoja Baltijas asambleja, kurā Baltijas valstu Augstākās Padomes bija deleģējušas savus pārstāvjus – deputātus. Baltijas asamblejas pirmā plenārsēde notika Rīgā 1992. gada 24. un 25. janvārī. Tajā pieņēma asamblejas nolikumu. Nolikumā bija teikts, ka Baltijas asambleja ir konsultatīva starpparlamentu institūcija trijām Baltijas valstīm interesējošo jautājumu un projektu apspriešanai. Arī Baltijas asamblejas pirmās sēdes svarīgākais jautājums bija okupācijas karaspēka izvešanas problēma.

Baltijas asambleja, protams, nespēja risināt jautājumus tik operatīvi kā Baltijas padome, taču arī tā pamazām uzkrāja pieredzi, izvērsa sadarbību ar analogiskām Ziemeļvalstu un Beniluksa valstu organizācijām. Ārpolitikas jautājumi, okupācijas seku likvidēšanas problēmas Baltijā pastāvīgi bija tās uzmanības centrā.

Cieša sadarbība izveidojās starp Baltijas ārlietu un aizsardzības ministriem. 1992. gada 2. jūnijā Pērnavā Latvijas, Lietuvas un Igaunijas aizsardzības ministri parakstīja vienošanās protokolu par sadarbību aizsardzības jomā. Tas paredzēja: pirmkārt, sadarbību militāri tehniskajos jautājumos, otrkārt, operatīvās informācijas apmaiņu un militāro atašeju institūta izveidošanu, treškārt, nepieciešamību izstrādāt konkrētu plānu rīcības koordinācijai krīzes gadījumos. Bija paredzēta arī sadarbība, kas varētu sekmēt vienošanas pretgaisa aizsardzības sistēmas izveidošanu, ieroču un sakaru

sistēmu standartizēšanu. Ministri arī vienojās, ka rīkos kopīgas Latvijas, Lietuvas un Igaunijas bruņoto spēku mācības un treniņus, veicinās sadarbību militāro zinātņu jomā. Lai arī ne visas šajā protokolā iekļautās idejas izdevās ātri un pilnīgi realizēt, tomēr tas ielika stabilu pamatu Baltijas vienotības stiprināšanai drošības un aizsardzības jomā.

Nebūtu pareizi pārspilēt vai idealizēt Baltijas vienotības reālos rezultātus. Līdzās nenoliedzami daudziem pozitīviem sasniegumiem ārpolitikas un drošības politikas saskaņošanā tomēr ne vienmēr domstarpības izdevās pārvarēt un ne mazums kopējo lēmumu un ieceru palika neizpildītas. Nereti pietrūka saskaņotības, nemaz nerunājot par vienotas taktikas trūkumu varāku jautājumu risināšanā. Viens no šādiem acīmredzamiem jautājumiem diemžēl ir Baltijas valstu nesaskaņotība starpvalstu sarunās ar Krieviju par karaspēka izvešanu.

Starpvalstu sarunās katrai valstij bija sava pieeja, kas nereti nostādīja smagā stāvoklī pārējās Baltijas valstis. Tā, piemēram, ja Lietuva varēja atļauties piešķirt pilsonību visiem okupācijas armijas demobilizētajiem, tad to nevarēja atļauties Igaunija un Latvija, kurās jau tā bija kritiski zems pamatnācijas īpatsvars. Lietuva izvēlējās 1992. gada 14. jūnijā sarīkot referendumu, kurā 90,7% no balsotājiem pieprasīja PSRS karaspēka izvešanu no Lietuvas, kā arī atlīdzināt Lietuvas iedzīvotājiem un valstij nodarītos zaudējumus. Taču to nedarija Latvija un Igaunija. Tas vājināja Lietuvas referendumu nozīmi. Ja V. Lansberģis un B. Jeļcins 1992. gada 9. septembrī Maskavā vienojās par karaspēka izvešanu no Lietuvas līdz 1993. gada 31. augustam, tad to nespēja izdarīt ne Latvijas, ne Igaunijas vadītāji.

* * *

Latvijas ārpolitikas galvenie mērķi 1991. – 1993. gadā tika sasniegti daļēji. Okupācijas karaspēka izvešana šajā laikā vēl netika pabeigta, lai arī diplomātisko aktivitāšu rezultātā šajā ziņā iezīmējās daži panākumi. Sekmīgi noritēja integrēšanās nozīmīgākajās starptautiskajās organizācijās, kā arī divpudsējo diplomātisko attiecību veidošana ar Rietumvalstīm. Iezīmējās arī pirmās nopietnākās pretrunas Baltijas valstu starpā. Lai arī Latvijas ārpolitika īstenojās samērā aktīvi, tajā arvien biežāk ielavījās arī apšaubāmi kompromisi un nepamatota laišošana.

Atsauces un skaidrojumi

- ¹ *Labrīt*, 1994, 1. jūl.
- ² *Diena*, 1991, 24. dec.
- ³ *Turpat*, 4. okt.
- ⁴ *Turpat*, 14. dec.
- ⁵ *Par Abrenes pilsētas un sešu Abrenes apriņķa pagastu aneksijas neatzišanu. LR Augstākās Padomes 1992. gada 22. janvāra lēmums. – LR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992, Nr. 6/7, 175. – 176. lpp.*
- ⁶ *Diena*, 1992, 28. apr.
- ⁷ *Turpat*, 7. maijs
- ⁸ *Diena*, 1992, 23. maijs
- ⁹ *Turpat*, 8. jūl.
- ¹⁰ *Turpat*, 11. jūl.
- ¹¹ *Turpat*, 7. aug.
- ¹² *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1992, Nr. 39/40/41, 2091. lpp.*
- ¹³ *Diena*, 1992, 30. okt.
- ¹⁴ *Turpat*, 10. nov.
- ¹⁵ *Turpat*, 26. nov.
- ¹⁶ *Turpat*, 8. dec.
- ¹⁷ *Turpat*, 1993, 12. janv.
- ¹⁸ *Turpat*, 1991, 20. dec.
- ¹⁹ *The Alliance's Strategic Concept. Brussels. NATO Office of Information and Press, 1991, 3. – 4. lpp.*
- ²⁰ *Ozoliņš A. Eiropas Kopiena – Latvijas vārti uz Eiropu? R., LĀI, 1992, 35. lpp.*
- ²¹ *Diena*, 1993, 5. janv.

Sabiedriski politiskās domas un partiju sistēmas attīstība

Periods pēc augusta puča sagrāves, kad Latvija ieguva pilnu neatkarību *de facto*, līdz 5. Saeimas vēlēšanām bija ļoti nozīmīgs Latvijas Republikas politiskās sistēmas izveidē. Ja līdz 1991. gada augustam politiskā cīņa Latvijā, atspoguļojot visā PSRS notiekošo sadursmi starp centrīecies un centrībēdzies spēkiem, norisā galvenokārt starp Latvijas Tautas fronti un Latvijas Komunistisko partiju un tās satelītoorganizācijām, ko atspoguļojā arī divas pretimstāvošās frakcijas LR Augstākajā Padomē, tad ar 1991. gada augustā beigām šī cīņā bija noslēgusies. LKP bija atbalstījusi valsts apvērsumā organizētājus, un radās tiesisks pamats tās darbības aizliegumam.

Jaunajos apstākļos pretrunas starp dažādājiem idejiski politiskājiem strāvojumiem, kas bija apvienojušies LTF ar vienotu mērķi – nodrošināt Latvijas tautas suverenitāti, sāka iezīmēties arvien spilgtāk. LTF vadībā arvien vairāk pieaugā nacionālrādikālā spārņā ietekme, bet LTF frakcijā LR Augstākajā Padomē bija ievērojāmi mērenāka. Elastīguma mazināšanās LTF vadības politikā nozīmēja LTF kā plašās demokrātiskās tautas kustības galu.

Mērenie demokrātiski noskaņotie LTF aktīvistie – pirmais LTF priekšsēdētājs D. Īvāns, kā arī J. Škapars, V. Dozorcevs, P. Laķis, J. Celmiņš, I. Cālītis u.c. 1991. gada beigās ķērās pie demokrātiskās centriskās politiskās partijas izveides, kas turpinātu pirmājos divos LTF kongresos nospraustās politiskās līnijas īstenošanu.

1992. gada janvārī tika izveidota nākamās partijas orgkomiteja¹. 1992. gada 22. februārī notika orgkomitejas organizētais Demokrātisko spēku kongress². Topošo politisko organizāciju kādu laiku dēvēja par Demokrātisko spēku aliānsi, lai sekmētu plašāku demokrātiski noskaņotu politiķu un organizāciju iesaistīšanos jaunveidojamajā organizācijā, bet pēc dažiem mēnešiem šis nosaukums tika mainīts uz Demokrātisko centra partiju (DCP). 1992. gada maijā beigās tika publicēts Demokrātiskās centra partijas programmas projekts ar devīzi "Demokrātija, stabilitāte, progress"³. 1992. gada jūlijā LR AP tika izveidota DCP deputātu grupa, kurā ietilpa 15 deputāti⁴.

Tomēr jau pirms DCP dibināšanas kongresa 1992. gada oktobrī vairāki redzāmi DCP orgkomitejas dibinātāji – J. Jurkāns, J. Āboltiņš, V. Dozorcevs, Ā. Kļockins atstāja DCP, būdami neapmierināti

ar DCP nostāju pilsonības jautājumā⁵. Šis notikums vājināja jaundibināmās DCP ietekmi Latvijas sabiedrībā.

Pēc liberāli noskaņoto demokrātu, tā saucamo "gaišo spēku" aiziešanas no LTF tās iekšienē iesākās cīņa starp LR AP un Pilsoņu kongresa piekritējiem. Ārkārtīgi radikāli noskaņotie Pilsoņu kongresa piekritēji ierosināja 1992. gada pavasarī sasaukt LTF ārkārtas kongresu, bet 1992. gada 25. aprīli LTF Domes vairākums šo priekšlikumu noraidīja⁶. LTF 5. kongresā 1992. gada 24. – 25. oktobrī Pilsoņu kongresu atbalstošie radikāļi izdarīja mēģinājumu iegūt LTF vadību, tomēr viņu kandidāts uz LTF priekšsēdētāja amatu – A. Ručs, kuru izvirzīja LTF Vidzemes priekšpilsētas nodaļa – vēlēšanās zaudēja. Ar nelielu balsu pārsvaru par LTF priekšsēdētāju ievēlēja RTU docentu U. Augstkalnu, kurš nomainīja LTF priekšsēdētāja posteni R. Ražuku⁷. Kongresa radikālākā daļa, kas nebija apmierināta ar U. Augstkalna ievēlēšanu, jo viņš savā laikā bija strādājis par RPI Zinātniskā komunisma katedras vadītāju, izstājās no LTF. A. Ručs paziņoja, ka tiks dibināta jauna organizācija – Latvijas Nacionālā fronte.⁸ Tomēr, gatavojoties kongresam, kuru sasauca 1992. gada 12. decembrī, jaunā politiskā organizācija ieguva nosaukumu Latvijas Nacionālā apvienība "Tēvzeme". Uzsaucumā "Latvijas un latviešu tautas patriotiem" LNA "Tēvzeme" raksturoja sevi kā opozīciju LTF atbalstītajai korumpētajai valdībai un par mērķi izvirzīja 1918. gada 18. novembra republikas atjaunošanu.⁹ Pēc abu spārnu – mēreni demokrātiskā un nacionāli radikālā – atšķelšanās no LTF ievērojami sašaurinājās LTF politiskā bāze. Vienā otrā avīzē jau sāka rakstīt par LTF sabrukumu. Notiekošie politiskie procesi acīmredzami liecināja, ka Latvijā ir iesācies jaunas politiskās sistēmas strukturēšanās posms, kur par sabiedrības politiskās aktivitātes pamatelementiem kļūst politiskās partijas.

Zīmīgs bija arī LTF 5. kongresā pieņemtais aizliegums LTF frakcijai Augstākajā Padomē izmantot LTF nosaukumu. Šo aizliegumu LTF frakcija ignorēja. Tas liecināja, ka LTF vadība neuzskata LTF frakciju par LTF pārstāvi, jo tā vairs nesekoja LTF pieņemtajiem lēmumiem, piemēram, pilsonības jautājumā.¹⁰

Arī pati LTF frakcija Augstākajā Padomē drīz pēc Latvijas neatkarības pilnīgas atjaunošanas sašķēlās – daļa deputātu izveidoja frakciju "Satversme", kas iestājās par Pirmās republikas konstitucionālu atjaunošanu.¹¹ No 130 deputātiem, kas sākotnēji bija LTF frakcijā, kuru sākumā vadīja sociāldemokrāts Jānis

Dinēvičs, bet vēlāk – nākamais "Latvijas ceļa" aktīvistis Indulis Bērziņš, 1992. gada vidū bija palikuši mazāk par 80.¹² Jāatzīmē, ka 1992. gada beigās izveidotā LNA "Tēvzeme" nolēma parlamentārā darbā balstīties uz frakcijas "Satversme" locekļiem.¹³

Pēc neatkarības *de facto* izcīnīšanas krasi sāka sarukt LTF ierindas biedru skaits, LTF nodaļas kļuva pasīvas un pārtrauca savu darbību. Arī tas liecināja, ka masu politisko organizāciju laiks ir garām. Amorfo, tautas entuziasmā balstīto organizāciju sāka nomainīt šaurākas domubiedru apvienības ar noteiktāku ideoloģisko ierāmējumu un politisko platformu. Nācijas politiskās saliedētības posms bija noslēdzies, un sākās dažādu politisko attīstības ceļu un ideoloģiju piekritēju norobežošanās.

Arī pati LTF arvien vairāk ieguva politiskas partijas vaibstus. Tā, piemēram, LTF 5. kongresā pieņemtie statūti aizliedza politisko partiju biedriem ieņemt vadošos amatus LTF.¹⁴

Ārkārtīgs šoks, no kura LTF vairs nespēja atgūties, bija LTF zaudējums 5. Saeimas vēlēšanās. Tajās LTF saraksti, kuru priekšgalā bija LR MP priekšsēdētājs I. Godmanis, savāca tikai 2,6% balsu un nepārvarēja 4% barjeru.¹⁵ Politiskā organizācija, kas iepriekšējās vēlēšanās pārliecinoši sakāva LKP, jaunos apstākļos nebija spējīga panākt vismaz četru deputātu ievēlšanu.

Tomēr jāatceras, ka 1993. gadā Saeimas vēlēšanās LTF vairs nebija visaptveroša nacionāli demokrātiska kustība kā 1990. gadā, bet viena no daudzām politiskām organizācijām un partijām apstākļos, kad neatkarīga Latvijas valsts bija kļuvusi par realitāti. Daudzu citu sarakstu līderi arī bija nākuši no LTF vadības – tādi bija gan panākumiem vainagotajā vēlēšanu apvienībā "Latvijas ceļš", gan Demokrātiskā centra partijā, gan apvienībā "Saskaņa", gan LNNK, gan arī tikpat neveiksmīgi kā LTF startējušās Latvijas Konservatīvajā partijā un LDDP.

Tādēļ par LTF neveiksmi vēlēšanās var runāt visai nosacīti. Drīzāk būtu pamats apgalvot, ka neuzticības votumu izpelnījās I. Godmaņa vadītās valdības politika, jo tieši I. Godmanis bija visu LTF sarakstu priekšgalā.

Bez šaubām, var jau izteikt kritiku LTF vadībai, ka tā nespēja pārvarēt šķelšanos LTF rindās. Taču ir jāsaprot, ka pretrunas starp strāvojumiem LTF bija fundamentālas, un varbūt tikai nacionālā mērogā populāri, harizmātiski līderi varētu saglabāt LTF vienotību. Ne R. Ražuks, ne U. Augstkalns šādi līderi nebija, tādēļ arī daudzpartiju sistēmas veidošanās neatkarīgajā Latvijas valstī netika brem-

zēta. Arī Igaunijā un Lietuvā noritēja līdzīgi politiski procesi – tautas demokrātiskās politiskās kustības nomainīja politiskās partijas.

Aplūkosim tagad politisko partiju veidošanās un attīstības procesu Latvijā laika posmā no 1991. gada rudens līdz 1993. gada vidum, izpētes pamatā liekot politisko partiju vietu ideoloģiskajā spektrā. Jāpatur prātā, ka Latvijas partijas un politiskās organizācijas vēl joprojām ir jaunas un atrodas veidošanās posmā (partijas visai bieži apvienojas, šķeļas, tiek veidotas jaunas partijas un likvidētas vecās), gan politiskajā, gan idejiskajā jomā tās meklē sev atbilstošu nišu, un tādēļ nav viegli precīzi noteikt vienas vai otras partijas vietu ideoloģiskajā spektrā, jo bieži labējās un kreisās nostādnes veido visai eklektisku kokteili, kur var atrast gan liberālas, gan sociālistiskas idejas.

Latvijas politiskajai situācijai vispiemērotāk ir dalīt partijas pēc ideoloģiskās ievirzes:

- 1) nacionālistiskajās (etnokrātiskajās) partijās,
- 2) konservatīvajās (kristīgajās) partijās,
- 3) liberālajās (personas brīvības) partijās,
- 4) sociāldemokrātiskajās (sociālo reformu) partijās,
- 5) ekoloģiskajās (zaļajās) partijās.

Pirmās partijas par galveno vērtību savā politikā izvirza nācijas (šī jēdziena etniskajā izpratnē), tautības, nacionālās minoritātes intereses (ja runājam par minoritāšu politiskajām partijām). Ideāls mērķis šādām partijām ir nacionāli homogēnās vides izveidošana (viena valoda, viena kultūra, viena tautība).

Prioritārais stāvoklis nācijai ir līdzeklis, kā šīs partijas reaģē uz internacionalizācijas procesu negatīvajām tendencēm, kas nesekmē nacionālo kultūru attīstību un apdraud arī nacionālo valstiskumu.

Konservatīvās partijas savukārt visvairāk norūpējušās par tradicionālo vērtību – ģimenes saišu, tradicionālās morāles, reliģijas, privātīpašuma, lauku patriarhālisma saglabāšanu. Valsts politikai šīs vērtības ir jāatbalsta un jāsekmē.

Klasiski liberālās partijas orientētas uz personas suverenitāti kā augstāko vērtību. Klasiskie liberāļi orientē sabiedrību uz brīvdomību, tiesisko vienlīdzību un valsts pilnvaru ierobežošanu ar indivīdu brīvības nodrošināšanu, nepieļaujot citu indivīdu brīvības pārkāpšanu. Mūsdienā liberāļi tam klāt pievieno arī valstisku ekonomikas regulēšanu saimniecības attīstības nodrošināšanai, respektīvi, iestājas par sociālu tirgus saimniecību. Klasiskos libe-

rājus mūsdienās mēdz dēvēt gan par neokonservatoriem, gan par libertāriešiem, radot lielu sajukumu terminoloģijā.

Moderno liberālismu ir pamats dēvēt arī par centrismu, jo tas cenšas apvienot brīvā tirgus principus ar indivīdu sociālās aizsardzības pasākumiem.

Sociāldemokrātisms (vai sociālreformisms) priekšplānā izvirza cilvēku sociālo aizsardzību, cenšoties ar sociālo reformu palīdzību mazināt atšķirības starp pārtikušo un trūcīgo iedzīvotāju stāvokli, paaugstinot trūcīgo dzīves līmeni. Sociālreformisti, pirmkārt, aizstāv tos, kam nepieder privātīpašums (tas ir, darba ņēmēju) intereses, uzskatot, ka valstij galvenokārt jānodarbojas ar ienākumu pārdalīšanu par labu trūkcumcietējiem.

Savukārt ekoloģiskās partijas par galveno vērtību izvirza veselīgas vides nodrošināšanu. Ekoloģijas jautājumu sekmīgai risināšanai tās ir ar mieru ierobežot privātīpašnieku tiesības, palielinot viņu atbildību sabiedrības priekšā.

Ārpus šī dalījuma paliek totalitārie ideoloģiskie strāvojumi, taču Latvijas legālajā politiskajā dzīvē šie strāvojumi atklāti neizpaužas.

Nacionālistiskās (etnokrātiskās) partijas, organizācijas un kustības

Visnozīmīgākā nacionāli orientētā politiskā kustība, kas arvien vairāk strukturējās par partiju, šajā laika posmā bija LNNK. Tā bija galvenais spēks, kas sacentās 5. Saeimas vēlēšanās par varu ar "Latvijas ceļu"(LC). Vēlēšanās tā ieguva 13,35% vēlētāju balsu, paliekot otrajā vietā aiz LC, un 15 vietas Saeimā.¹⁶ Neskatoties uz labajiem panākumiem, LNNK izšķīrās palikt opozīcijā, jo nevarēja vienoties ar LC nacionālpolitikas jomā.

Mēģinājums veidot 1994. gadā A. Krastiņa kabinetu izrādījās neveiksmīgs, jo etnokrātiskajai LNNK pietrūka atbalstītāju parlamentā.¹⁷

LNNK darbību šajā laikā apzīmogo arī iekšējās pretrunas starp liberāli nacionālo un radikālo spārnu un sāncensība, kā arī sadarbība ar radikālo LNA "Tēvzeme".

1992. gada 8. februārī notika LNNK trešā konference, kurā no LNNK priekšsēdētāja amata atkāpās Visvaldis Lācis, izsakot savu neapmierinātību ar LNNK valdes politisko līniju.¹⁸ Šis lēmums vēlāk izraisīja izmaiņas LNNK statūtos. 1992. gada 1. un 2. maijā notikušajā LNNK 5. kongresā tika likvidēts priekšsēdētāja postenis, un turp-

māk LNNK vadība tika uzticēta valdei 15 locekļu sastāvā.¹⁹ Kaut arī kongresā nenotika LNNK strukturēšanās par partiju, faktiski tas jau bija noticis, jo jaunie statūti aizliedza LNNK biedriem paralēli sastāvēt kādās citās partijās.²⁰ Rezultātā LNNK biedru skaits kritās no 11–12 tūkstošiem līdz 7–8 tūkstošiem biedru, bet vēlāk turpināja samazināties.²¹

1992. gada 17. oktobrī notika LNNK šķelšanās. Radikālāk noskaņotie LNNK aktivisti sasauca 6. ārkārtējo kongresu, kurā paziņoja LNNK valdi par atceltu un ievēlēja jaunu valdi ar Oļģertu Dzenīti vadībā.²² Saprotams, ka LNNK valde neatzina ārkārtējā kongresa pilnvaras un sasauca leģitīmo 6. kongresu 1993. gada 6. martā.²³ Tajā LNNK tika pasludināta par nacionāli konservatīvu politisku organizāciju. Tika izdarītas statūtu izmaiņas un pieņemta priekšvēlēšanu programma. Šķelšanās rezultātā LNNK biedru skaits saruka un 6. kongresā 1993. gada 6. martā LNNK bija tikai 1577 biedri.²⁴

Savukārt O. Dzenīša vadītā LNNK iekļāvās "Tēvzemei un Brīvībai" bloka sastāvā, bet vēlāk kļuva par Latviešu neatkarības partiju.²⁵

Jau 3. konferencē 1992. gada februārī LNNK viennozīmīgi nostājās pret jebkādiem centieniem pieņemt pilsonības likumu līdz Saeimas vēlēšanām.²⁶ Par LR pilsoņiem LNNK bija gatava atzīt tikai tos, kas bija kļuvuši par LR pilsoņiem līdz 1940. gada 17. jūnijam, kā arī viņu pēctečus. Kas attiecas uz PSRS pilsoņiem, kuri bija ieradušies Latvijā pēc 1940. gada okupācijas, tad LNNK iebilda pret pastāvīgu iedzīvotāju statusa piešķiršanu viņiem, uzlūkojot viņus par nelegāliem imigrantiem.²⁷

Kaut arī, tīri formāli vērtējot, šāda pozīcija bija tiesiski pamatota, praktiskās politikas jomā tai trūka elastības, jo 50 gadu laikā paaudzes jau bija mainījušās un liela daļa nepilsoņu bija dzimusi Latvijas teritorijā. Bez tam tai nepilsoņu daļai, kas atbalstīja Latvijas demokrātisko spēku centienus, šāda nostāja nedeļa cerības uz integrāciju Latvijas sabiedrībā.

Tomēr LNNK nostādne nepieļāva "nulles variantu" pilsonības jautājumā un sekmēja latviskas Latvijas idejas popularizāciju arī citu politisko spēku vidū.

Par redzamākajiem LNNK politiskajiem līderiem kļuva agrākais nacionālkomunists Eduards Berklavs, vēstures skolotājs Odisejs Kostanda, jurists, agrākais iekšlietu darbinieks, kā arī LKP biedrs Andrejs Krastiņš, labējais vācu politiķis un uzņēmējs Joahims Zīgerists, kuram tika atzīta Latvijas pilsonība pa tēva līniju,

arhitekts Aleksandrs Kiršteins, filozofe Baiba Pētersone, ķīmiķis Juris Dobelis. Lai gan LNNK rindās bija (arī lideru vidū) lielāks bijušo LKP biedru skaits, kustība ieņēma izteikti antikomunistiskas pozīcijas. Šajā sakarībā atzīmējams LNNK Saeimas frakcijas 1993. gada novembri izvirzītais likumprojekts "Par amatu ierobežojumiem personām, kas aktīvi sadarbojušās ar okupācijas režīmu". Tas paredzēja noliegumu ieņemt amatus padomju laika funkcionāriem. Likumprojekts tomēr par likumu nekļuva, jo tam pretojās mērenāk noskaņotais Saeimas deputātu vairākums: pārstāvētajās partijās daudzi redzami politiķi bija agrākās Padomju Latvijas politiskās elites pārstāvji.²⁸

Saeimas vēlēšanu kampaņā LNNK sevišķi izcēlās ar J. Zīgerista organizētajiem vēlēšanu autobusiem no Rīgas uz Jelgavu, kurp, izmantojot Latvijas vēlēšanu likumā noteiktās vēlēšanu tiesības balsot jebkurā Latvijas vēlēšanu apgabalā, tika vadāti tie, kuri vēlējās nobalsot par J. Zīgeristu Zemgales vēlēšanu apgabalā.²⁹ Ceļā vēlētajiem tika piedāvāti bezmaksas banāni, tādēļ piekrišana autobusiem bija visai liela, īpaši no vecāka gadagājuma maznodrošināto un nacionāli noskaņoto pilsoņu puses. Kaut arī J. Zīgerists nerunāja latviski, viņš pieteica sevi arī ar eiropiska stila reklāmu, kurai bija liels iedarbības spēks. (Pēc J. Zīgerista pārmetumiem "Dienā" publicētajā priekšvēlēšanu reklāmā A. Gorbunovam, vienai no "LC" "lokomotīvēm", laikraksts lauza ar Zīgeristu līgumu un pārstāja šīs reklāmas iespiest, tā demonstrējot savu atbalstu "LC".)³⁰ Nemitīgā J. Zīgerista labdarības akciju popularizēšana un utopisku solījumu bārstīšana vainagojās ar viņa ievēšanu Saeimā.

Par LNNK frakcijas priekšsēdētāju tika ievēlēts Aleksandrs Kiršteins, bet par vietnieku – Aristīds Lambergs. Frakcija ieguva Saeimas priekšsēdētāja vietnieka (A. Krastiņš) un četru Saeimas komisiju priekšsēdētāju posteņus.³¹

Tomēr opozīcijā valdošajai koalīcijai – LNNK frakcijai neizdevās iegūt atbalstu savai kandidatūrai (A. Jerumanis) Valsts prezidenta amatā. Rezultātā A. Jerumanis nolika deputāta mandātu, atgriezās uz savu mītnes zemi – ASV un pazuda no Latvijas politiskās skatuves.³²

LNNK darbību un LNNK viedokli atspoguļoja nedēļas laikraksts "Nacionālā Neatkarība", par kura redaktori kļuva filozofe Baiba Pētersone.

Par otru nopietnāko – radikālāku par LNNK – etnokrātisku spēku kļuva LNA "Tēvzeme", kura izveidojās pēc šķelšanās LTF 5.

kongresā 1992. gada oktobrī. Tās dibināšanas kongress 1992. gada 12. decembrī pieņēma LNA "Tēvzeme" statūtus, programmu, lēmumu par politiskās organizācijas nodibināšanu un uzsaukumu "Latvijas un latviešu tautas patriotiem", kā arī vairākas rezolūcijas.³³

Statūtos LNA "Tēvzeme" tika definēta kā demokrātiska, nacionālpatriotiskos spēkus apvienojoša politiska organizācija, par kuras uzdevumiem pasludināja trīs "D" – deokupācijas, dekolonizācijas, debolejševizācijas – īstenošanu, bet par mērķi – latviešu tautas izdzīvošanas nodrošināšanu.³⁴

Organizācijā uzņēma gan personas, gan grupas. LNA "Tēvzeme" izšķīrās par piedalīšanos Saeimas vēlēšanās ar mērķi atjaunot 18. novembra Latviju.³⁵

LNA "Tēvzeme" programmā paredzēja nepilsoņu kā nelikumīgi ieceļojušu ārvalstnieku repatriāciju uz Krieviju, aizliegumu ieņemt valsts amatus agrākās komunistiskās nomenklatūras un okupētājvalsts represīvo orgānu pārstāvjiem, Baltijas valstu militāras savienības izveidi, sarunu uzsākšanu ar Krieviju un Vāciju par deokupāciju un okupācijas nodarīto zaudējumu atlīdzību.³⁶

J. Jākobsona nolasītajā ziņojumā LNA "Tēvzeme" dibināšanas kongresā tika izvirzīta prasība pasludināt par spēkā neesošiem visus LPSR likumus un atjaunot LR likumus pēc noteikta kalendārā grafika. Ziņotājs noraidīja iespēju asimilēt cittautiešus latviskā vidē, pareģojot, ka vienīgā alternatīva latviešu tautas asimilācijai, ja netiktu veikta "kolonistu repatriācija", būtu nacionālās atbrīvošanās karš.³⁷

Kongresā tika ievēlēta stratēģiskā padome, kurai bija jākoordinē LNA "Tēvzeme" darbība līdz apvienības Domes vēlēšanām. Par tās priekšsēdētāju kļuva Roberts Milbergs.³⁸

1993. gada 17. februārī LNA "Tēvzeme" kopā ar vēl 5 nacionāli patriotiskām organizācijām – 18. Novembra savienību, "nelegitīmo" O. Dzeniņa LNNK, Radikālo apvienību, Antikomunistu apvienību, Latvijas Nacionālo partizānu apvienību parakstīja vienošanos par priekšvēlēšanu koalīcijas "Tēvzemei un Brīvībai" izveidi.³⁹

Nozīmīgākā no šīm piecām bija 18. Novembra savienība – etnokrātiska partija, kuras dibināšanas sapulce notika 1991. gada 22. decembrī. Tajās piedalījās aptuveni 40 personas. Par partijas priekšsēdētāju kļuva J. Straume, tika arī ievēlēta izpildkomiteja 7 locekļu sastāvā partijas 1. kongresa sasaukšanai.⁴⁰

18. Novembra savienības kongress notika tikai 1993. gada janvārī. Kaut arī vairākums atbalstīja piedalīšanos Saeimas vēlēšanās,

mazākums atteicās lēmumu atbalstīt.⁴¹ 18. Novembra savienības mērķis, kā to apliecināja partijas nosaukums, bija pirmās republikas atjaunošana. Tāpat kā LNA "Tēvzeme", 18. Novembra savienība iestājās par Latvijas deokupāciju, dekolonizāciju un deboļševizāciju, par agrāko īpašnieku tiesību atjaunošanu, par latviešu nācijas uzplaukuma nodrošināšanu nacionālā, demokrātiskā valstī. Lai nekavētu dekolonizācijas procesu, 18. Novembra savienība ar īpašu paziņojumu 1993. gada aprīlī vērsās pret brīvo ekonomisko zonu (BEZ) veidošanu Latvijā, kas "draud nostiprināt Latvijā Honkongas tipa daudzkopienas sabiedrības modeli". Kaut arī Honkongas piemērs bija neveiksmīgi piemeklēts, jo tur iedzīvotāju pamatmasu veido ķīnieši, jāatzīmē visu etnokrātisko partiju noraidošā nostāja pret BEZ, ko daļēji stimulēja objektīvas informācijas trūkums, daļēji pieņēmums, ka no to izveidošanas iegūs tikai nelatviešu darbaspēks pilsētās.⁴²

18. Novembra savienībai bija cieša saikne ar Pilsoņu kongresu (liela daļa Latvijas komitejas locekļu bija 18. Novembra savienības biedri; arī Ē. Vēbers, kas pildīja Pilsoņu kongresa priekšsēdētāja pienākumus, bija 18. Novembra savienības biedrs).⁴³

Priekšvēlēšanu koalīcija "Tēvzemei un Brīvībai" (TB), lai gan solīja izveidot Saeimas komisiju, kas izmeklētu Gorbunova – Godmaņa administrācijas darbības atbilstību Latvijas valsts un tautas interesēm un ieviestu diferencētas pensijas atkarībā no Latvijā pavadītajiem darba gadiem, ieguva tikai 5,36% vēlēšanu balsu un 6 Saeimas vietas.⁴⁴

Atšķirībā no LNNK TB pauda antikomunistiskas nostādnes tādējādi, ka TB izvirzītajos kandidātu sarakstos 5. Saeimas vēlēšanām netika iekļauti agrākie komunistiskās partijas biedri.⁴⁵ Tomēr arī šāds solis neļāva TB pārspēt savu konkurentu – LNNK nacionāli noskaņotajā elektorātā.

Mazāks atbalsts "Tēvzemei un Brīvībai" izskaidrojams ar tās īsāku darbības vēsturi un mazāku parlamentārisma pieredzi. Nākamajā 6. Saeimā sakarā ar radikālāku TB nostāju, kā arī tās likumdošanas aktivitātēm un LNNK darba trūkumiem Rīgas Domē, TB ar LNNK apmainījās vietām. TB ieņēma nacionālistisko spēku līdera lomu Saeimā, bet atšķirībā no LNNK tā vienlaicīgi prata iekļauties valdošajā koalīcijā un iegūt ministru amatus.

Par TB frakcijas vadītāju 5. Saeimā kļuva filozofs M. Grinblats, kurš mēģināja radīt konkurenci A. Gorbunovam, balotējoties uz Saeimas priekšsēdētāja posteni.⁴⁶ Redzamāko TB politiku vidū

jāatzīmē R. Milbergs, P. Lāce, A. Jirgens, J. Sinka un N. Pēterkops. Arī TB frakcija mēģināja nobremzēt bijušo komunistu funkcionāru turpmāku atrašanos valsts amatos, 1993. gada novembrī iesniedzot attiecīgu likumprojektu, bet cieta neveiksmi.⁴⁷

1993. gada 30. jūlijā LNA "Tēvzeme" un 18. Novembra savienība noslēdza līgumu par politisku sadarbību apvienībā "Tēvzemei un Brīvībai", tika radīta apvienības koordinācijas padome.⁴⁸ Tā tika likts pamats vienotas politiskās partijas izveidē, kurai turpmāk izdevās palielināt savu iespaidu nacionālistiski noskaņoto vēlētāju vidū.

Citu nacionālistisko partiju iespajds Latvijas politikajā dzīvē bija ievērojami vājāks. Tā, piemēram, Latvijas Republikāniskā partija, kuras dibināšanas kongress notika 1990. gada 9. septembrī, aprobežojās ar piedalīšanos Pilsoņu kongresa vēlēšanās, kurās ieguva 7 deputātu vietas, bet atteicās piedalīties Saeimas vēlēšanās.⁴⁹

Lai arī LNDP (Amerikas ceļš) centās pieteikt sevi ar dažādām publiskām, dažbrīd skandalozām akcijām, tā arī atteicās piedalīties Saeimas vēlēšanās, jo uzskatīja, ka demokrātiskie spēki nevarēs gūt uzvaru vēlēšanās, kuras organizē bijusī komunistiskā nomenklatūra.⁵⁰ Tikai 1993. gada 4. jūlijā notikušais LNDP (AC) 3. kongress pieņēma lēmumu par partijas reģistrāciju, kas notika šā gada 6. septembrī.⁵¹ Legālais LNDP (AC) statuss ļāva tai turpmāk piedalīties pašvaldību vēlēšanās 1994. gadā un pat gūt vienu vietu Rīgas Domē.⁵² Tomēr LNDP (AC) nebūtu pareizi uzskatīt par klasisku etnokrātisku partiju, drīzāk vajadzētu akcentēt tās radikālo antikomunismu. Savās programmātiskajās nostādnēs LNDP (AC) uzsvēra cilvēktiesību prioritāti pār šķiriskajām un nacionālajām tiesībām. Tomēr pilsonības jautājumā LNDP (AC) orientējās uz nacionālajām vērtībām, pieprasot latviešiem vismaz 75% no visu pilsoņu kopskaita un iestājoties par naturalizācijas kvotu noteikšanu nepilsoņiem.⁵³

Kopā ar tādām sabiedriski politiskajām organizācijām kā *Hel-sinki-86*, Latvijas sieviešu nacionālo līgu un dažām citām, LNDP (AC) iestājās Latvijas Republikas Nacionālajā Padomē (LRNP, dibināta 1991. gada septembrī kā nacionāli orientēto spēku konsultatīvā organizācija) un ieguva tajā dominējošās pozīcijas.⁵⁴ 1992. gada 11. februārī LRNP izveidoja savu bruņotu spēku – Latvijas Nacionālo gvardi apmēram 300 vīru sastāvā, balstoties uz LNDP (AC) bruņotajām vienībām. Par Latvijas Nacionālās gvardes komandieri kļuva LNDP (AC) priekšsēdētājs A. Māliņš.⁵⁵ Tomēr bažas par iespējamu komunistisko spēku jaunu bruņotu apvērsumu Latvijā izrādījās nedibinātas, un 1993. gada pavasarī Latvijas

Nacionālās gvardes darbība tika apturēta, jo vairāk tādēļ, ka savu darbību attīstīja Latvijas Republikas bruņotās struktūras, bet 1993. gada beigās izčakstēja arī pati LRNP.⁵⁶

Lai gan nelatviešu īpatsvars Latvijā bija un joprojām ir ievērojams, nelatvieši nav bijuši sevišķi aktīvi nacionālo partiju veidošanā. Par nopietnāko mēģinājumu pieteikt krievu nacionālo politisko spēku uz Latvijas politiskās skatuves jāatzīmē Demokrātiskās iniciatīvas centra (DIC), kas kļuva par partiju 1991. gada novembrī, sadarbibā ar Baltijas konstitucionālo partiju 1993. gadā Saeimas vēlēšanās izvirzītais krievu nacionālais demokrātiskais saraksts, kas ieguva tikai 1,16% balsu un Saeimā neiekļuva.⁵⁷

Atšķirībā no 20. gadu un 30. gadu sākuma Saeimām, kurās bija pārstāvēti vairāki deputāti no krievu nacionālajām politiskajām apvienībām, 5. Saeimā tādu nebija. Acīmredzot internacionālisma ideoloģijas ilgstošas sludināšanas radītais iespaids noteica mazāku nacionālās idejas popularitāti krievu tautības pilsoņu vidū.

Konservatīvās (Kristīgās) partijas, organizācijas un kustības

Pievērsīsimies tagad Latvijas konservatīvo politisko spēku analīzei. Latvijas politiskajā gaisotnē pats termins "konservatīvisms" ir lietots visai nekonsekventi, sākotnēji apzīmējot par konservatoriem dogmatiskos, ortodoksālos komunistus, kas nebija gatavi "pārkārtoties", bet vēlāk gan nacionālistus, gan klasiskā liberālisma piekritējus, gan radikālus antikomunistus, kā arī kristīgo politisko mācību piekritējus.

Šajā apcerē par konservatīvajiem tiek apzīmēti tie politiskie spēki, kas iestājas par tradicionālajām sabiedrības vērtībām, vienlaicīgi noraidot pārmērīgu brīvību gan tirgus, gan personas brīvību realizācijas jomā.

Par visietekmīgāko politisko partiju konservatīvo spēku vidū, kuru būtu pareizi raksturot kā mēreni labēji konservatīvu, kļuva Latvijas Zemnieku savienība. Tās locekļu skaits uz 1993. gadu sasniedza 2074.⁵⁸ Latvijas Zemnieku savienības popularitāti tautā nodrošināja gan visai lielais lauksaimniecībā nodarbināto latviešu īpatsvars, gan daudzu latviešu zemnieciskā izcelsme, gan LZS vārda sasaiste ar Latvijas Valsts dibinātāja un pēdējā Valsts prezidenta K. Ulmaņa vārdu, ko vēl vairāk nostiprināja viņa brāļadēla G. Ulmaņa iekļaušanās šīs partijas darbībā.

LZS iestājās par zemes reformas veikšanu, īpašumtiesību atjaunošanu uz zemi atbilstoši stāvoklim uz 1940. gada 16. jūniju, valsts lauksaimniecībā izmantojamās zemes privatizāciju, individuālo zemnieku saimniecību atjaunošanu, paredzot monopoltiesības zemes īpašuma iegūšanā vienīgi Latvijas pilsoņiem.⁵⁹ LZS aizstāvēja arī Latvijas zemnieku saimniecību subsidēšanu, lai sekmētu Latvijas zemnieku pozīcijas konkurences cīņā ar ārvalstu pārtikas un citas lauksaimniecības produkcijas ražotājiem. LZS aktīvi iestājās arī par vairākām izmaiņām Satversmē, atbalstot tautas vēlēta Valsts prezidenta institūta ieviešanu ar plašākām pilnvarām.⁶⁰

1992. – 1993. gadā LZS notika trīs kongresi (2. – 1992. gada 28. – 29. februārī; 3. – 1993. gada 26. – 27. martā; 4. – 1993. gada 6. augustā). Visos trijos kongresos par partijas priekšsēdētāju tika ievēlēts žurnālists Aivars Berķis. Vadošā partijas institūcija kongresu starplaikos bija Centrālā padome, ko veidoja, deleģējot pa diviem partijas pārstāvjiem no katras apriņķa organizācijas.

5. Saeimas vēlēšanās LZS startēja veiksmīgi, iegūstot 10,64% balsu un 12 deputātu vietas.⁶¹ LZS iekļāvās valdošajā koalīcijā kopā ar "Latvijas ceļu", iegūstot 3 ministru portfeļus no 13. Bez tam LZS piespieda "Latvijas ceļu" atteikties no savas kandidatūras Valsts prezidenta amatam – G. Meierovica – par labu G. Ulmanim, kurš 7. jūlijā tika ievēlēts par Valsts prezidentu.⁶² LZS priekšsēdētājs A. Berķis savukārt tika ievēlēts par Latvijas Saeimas priekšsēdētāja vietnieku.⁶³ Par Saeimas sekretāra vietnieku tika ievēlēts partijas priekšsēdētāja vietnieks Zigurds Tomiņš, kuram gan vēlāk sakarā ar skandalozo incidentu komandējuma laikā ASV nācās no šī amata atkāpties.⁶⁴ Redzamāko LZS darbinieku vidū jāmin (bez nosauktajiem) Andri Rozentālu, kurš vadīja LZS frakciju parlamentā, Jāni Riteni – pensionētu Austrālijas sociālā dienesta darbinieku, kurš kļuva par labklājības ministru V. Birkava kabinetā, tomēr nespēdams īstenot savu Austrālijas pieredzi atšķirīgajos Latvijas apstākļos, Jāni Kinnu, kurš kļuva par lauksaimniecības ministru, kā arī LZS sekretāru, LU vēstures docentu Antoniju Zundu.

LZS piedalīšanās valdošajā koalīcijā tomēr nebija sevišķi ilgstoša, jo koalīcijas partneris – liberāli orientētais "Latvijas ceļš" nebija gatavs akceptēt Latvijas zemniecības atbalstīšanas programmu. Tā rezultātā 1994. gadā krita Valda Birkava vadītais kabinets, kad no tā aizgāja LZS pārstāvji.⁶⁵ Turpmāk LZS pārgāja opozīcijā, lai aizkavētu savas popularitātes krišanos vēlēšanu vidū, kuri sāka

debatēt par tā saucamo "bruģa zemnieku", respektīvi, LZS Rīgā dzīvojošo politisko līderu neieinteresētību laucinieku problēmās. Šajā laikā noplaka arī pēc neatkarības atjaunošanas radusies eiforiskā noskaņa par Latvijas iespējām kļūt par lauksaimniecības produkcijas ražotāju Eiropai – kā tas bija trīsdesmitajos gados – jo arvien vairāk kļuva skaidrs, ka Latvijas zemniekiem izmisīgi jācinās par pašmāju tirgu un izdzīvošanu.⁶⁶

Par LZS sāncensi mēģināja kļūt Latviešu Zemnieku savienība – no LZS atšķēlusies nacionāli orientēta sīkpartija, kuras līderi apgalvoja, ka tieši viņi ir K. Ulmaņa partijas – kuru patiešām sauca par Latviešu Zemnieku savienību – īstenie pēcteči, bet viņi neguva popularitāti tautā un neiekleuva Saeimā.⁶⁷

Cita konservatīvā partija, kas ieguva pārstāvniecību 5. Saeimā, bija Latvijas Kristīgi demokrātiskā savienība (LKDS). Partijas darbība aktivizējās 1992. gadā, kad par tās priekšsēdētāju kļuva ārsts Andris Saulītis.⁶⁸ 1993. gada 17. aprīlī notika LKDS 1. kongress, kurā tika pieņemta priekšvēlēšanu platforma "Par godīgu, gudru un labāku Latviju!".⁶⁹ Partijas pieaugošo popularitāti sabiedrībā noteica arī tas apstāklis, ka idejiskā vakuuma apstākļos, kas izveidojās uzreiz pēc komunistiskā režīma sabrukuma, šķita, ka kristīgās idejas veido stabilus pamatus sabiedrības eksistencei, jo modernās Rietumu pasaules politiskā ideoloģija Latvijā vēl nebija plaši pazīstama.

LKDS 5. Saeimas vēlēšanās ieguva 5,01% balsu un 6 deputātu mandātus.⁷⁰ Saeimā tika ievēlēti sabiedrībā populāri LKDS kandidāti: ASV latvietis, bijušais Latvijas goda konsuls Losandželosā, Aivars Jerumanis (pēc neveiksmīga mēģinājuma kļūt par Latvijas prezidentu viņš gan atteicās arī no deputāta mandāta), Andris Saulītis, biologs Pēteris Cimdiņš, žurnāliste un reliģiskā darbiniece Aīda Prēdele.

LKDS frakcija saruka drīz vien pēc 5. Saeimas ievēlēšanas. Par partijas prestiža graušānu un frakcijas disciplīnas neievērošanu 1. septembrī tika izslēgts A. Saulītis, kuru 31. augustā atcēla no LKDS priekšsēdētāja amata un izslēdza no partijas valdes.⁷¹ 1993. gada 9. oktobrī tika sasaukts LKDS 2. kongress, kurā par partijas priekšsēdētāju kļuva P. Kļaviņš.⁷² Lai gan partija pieprasīja A. Saulītim nolikt deputāta mandātu, viņš šai prasībai nepakļāvās un kļuva par pirmo neatkarīgo deputātu.⁷³

Iekšējās nesaskaņas partijas vadībā turpmāk mazināja LKDS ietekmi. Arī tādi jautājumi kā abortu aizliegšana, kurā partija

stāvēja kristīgo dogmātu pozīcijās, iebilstot pret abortiem, nevarēja sekmēt partijas popularitāti, it īpaši dzīves līmeņa krasās lejupslīdes apstākļos.⁷⁴

Kas attiecas uz tā saucamo O. Bogdanova Latvijas Kristīgi demokrātisko partiju, patiesībā politisku grupu 30 cilvēku sastāvā, tad tā 1992. gada beigās pieņēma lēmumu par partijas darbības apturēšanu uz laiku, bet vēlāk tās darbība netika atjaunota.⁷⁵

Aktīvu darbību pirms 5. Saeimas vēlēšanām izvērsa 1991. gada pavasarī izveidotā Latvijas brīvo pilsoņu Konservatīvā partija (LBPKP). Partijā darbojās ap 300 cilvēku. Par tās priekšsēdētāju kļuva agrākais LSDSP priekšsēdētājs, pirms tam viens no LTF valdības locekļiem – LR AP deputāts, ģeogrāfs V. Šteins.⁷⁶

Partija iestājās par indivīda un uzņēmējdarbības brīvību, par Latvijas decentralizētu un federatīvu iekārtu. LBPKP kopā ar Latviešu Zemnieku savienību izveidoja vienotu priekšvēlēšanu sarakstu “Konservatīvie un zemnieki”, 1993. gada 14. aprīlī pieņēmot kopīgu priekšvēlēšanu programmu. Abas partijas iestājās par nodokļu pazemināšanu un īpašuma atdošanu iepriekšējiem īpašniekiem vai, ja to nebūtu iespējams izdarīt, kompensācijas izmaksu.⁷⁷ Neskatoties uz vilinošiem solījumiem, vēlēšanās saraksts saņēma tikai 0,25 % balsu un neiekļuva Saeimā.⁷⁸ Turpmāk LBPKP darbība apsīka, bet tās vadītājs deva priekšroku biznesa sfērai.

Liberālās partijas un kustības

Liberālo politisko spēku vidū 1991. - 1993. gadā atzīmējami divi strāvājumi - pirmais ar izteiktu rietumniecisku ievirzi (spilgts piemērs – “Latvijas ceļš”), otrs - ar centieniem par prioritāti izvirzīt nacionālās valsts vērtības (Demokrātiskā centra partija).

Apvienība “Latvijas ceļš” radās tikai 1993. gadā. To veidoja visdažādāko politisko spēku redzami pārstāvji, un no dibināšanas brīža LC pretendēja uz nišu politiskajā spektrā, ko agrāk ieņēma mērenākā Latvijas Tautas frontes daļa. 1993. gada 13. februārī slepenajā konsultatīvajā apspriedē viesnīcā “Jūrmala” tika panākta vienošanās par bloka izveidošanu, kurā iekļāvās mēreni nacionāli un liberāli noskaņoti ārzemju latvieši, kā arī agrākās padomju un pēcpadomju perioda elites pārstāvji.⁷⁹ Kaut arī skaitliski LC apvienoja tikai 150 biedru, tajā bija liels Latvijā pazīstamu personību īpatsvars: LR AP priekšsēdētājs, agrākais LKP funkcionārs A. Gorbunovs, ārlietu ministrs, ārsts G. Andrejevs, (vēlāk, atzinis faktu par savu sadarbību padomju

laikā ar VDK, G. Andrejevs bija spiests atkāpties no amata), LTF frakcijas priekšsēdētājs LR AP vēsturnieks I. Bērziņš, "Satversmes" frakcijas priekšsēdētājs LR AP J. Vaivads, kuram pēc ievēlēšanas par LC valdes priekšsēdētāju nācās no frakcijas priekšsēdētāja amata atkāpties,⁸⁰ Latvijas Brīvo Latviešu apvienības (PBLA) priekšsēdis G. Meierovics, PBLA valdes loceklis A. Kadeģis, Latvijas Juristu biedrības priekšsēdētājs, "Kluba - 21" viceprezidents, LR AP priekšsēdētāja vietnieks V. Birkavs, LR AP cilvēktiesību un nacionālo jautājumu komisijas priekšsēdētājs A. Panteļejevs un vēl daudzi citi LR AP deputāti.

1993. gada 28. februārī tika oficiāli paziņots par apvienības LC izveidošanu, kura balstījās uz PBLA principiem.⁸¹ Aprīļa sākumā Jūrmalā tika apstiprināta LC priekšvēlēšanu programma, kurai par pamatu tika ņemta ekonomistu A. Bataragas, O. Kehra, U. Oša, J. Viksniņa, U. Vītoliņa u.c. sagatavotā programma "Latvija-2000."⁸²

LC priekšvēlēšanu programmā iestājās par sociālu tirgus saimniecību, prioritārajiem netiešajiem patēriņa nodokļiem, privatizācijas pēcīstenošanu un nacionalizētā privātīpašuma atdošanu agrākajiem īpašniekiem.⁸³ LC paredzēja līdz 1996. gadam privatizēt vismaz 75% valsts uzņēmumu un palielināt ģimenes vidējos ienākumus divas reizes, tomēr dzīves realitātes neļāva īstenot drosmīgos plānus.

LC atbalstīja prasību par pamattiesību garantijām visiem Latvijas iedzīvotājiem, ārpolitikā nospraužot kursu uz integrāciju Eiropas struktūrās (ES, EP) un iekļaušanos NATO, kā arī uz Baltijas valstu reģionālo integrāciju.

Jau pēc 5. Saeimas vēlēšanām, kurās LC guva ievērojamus panākumus sīvā sacensībā ar nacionālistiskajiem un konservatīvajiem spēkiem,⁸⁴ 1993. gada 25. septembrī notika partijas dibināšanas kongress. Kongresā apstiprināja LC deklarāciju un statūtus. Par partijas programmu apstiprināja LC priekšvēlēšanu programmu. Kongresā tika ievēlēta valde 15 cilvēku sastāvā. Par partijas priekšsēdētāju ievēlēja Ministru prezidentu V. Birkavu.⁸⁵

Atšķirīgs bija Demokrātiskā centra partijas (DCP) veidošanās ceļš, kuras iniciatori bija LTF mēreni demokrātiskā spārna – tā saucamo "gaišo spēku" pārstāvji.

1992. gada 17. oktobrī notika šīs partijas dibināšanas kongress.⁸⁶ Par partijas valdes priekšsēdētāju kļuva agrākais disidents un politiešlodzītāis, LR AP deputāts I. Cālītis, bet par viņa vietnieku – vēsturnieks, LR AP deputāts J. Celmiņš. Kongress pieņē-

ma programmu un statūtus, paredzot izveidot partijas domi un valdi.⁸⁷ Valdē tika ievēlēti agrākais avīzes "Literatūra un Māksla" redaktors, vēlāk LTF aktivists J. Škapars, vēsturniece, agrākā LKP CK Partijas vēstures institūta līdzstrādniece I. Kreituse, ķīmiķis A. Kreituss, J. Celmiņš, I. Cālis un jurists, LU profesors, agrākais LR MP priekšsēdētāja pirmais vietnieks I. Bišers. Kongresā tika pieņemts arī aicinājums LR AP, kas mudināja deputātus pieņemt demokrātisku likumu par pilsonību, paredzot lojālo iedzīvotāju naturalizāciju.⁸⁸

Rezolūcijā "Par politisko stāvokli Latvijas Republikā" DCP aicināja nekavējoties pieņemt likumus par pilsonību, politiskajām partijām, konstitucionālo tiesu un sabiedriskajām organizācijām.⁸⁹ 1993. gada 3. aprīlī sanāca DCP II kongress, kas tolaik pārstāvēja 190 partijas biedrus un pieņēma partijas priekšvēlēšanu programmu ar devīzi "Nekādu žņaugu, brīvu attīstību visiem", izmantojot jaunlatvieša K. Valdemāra saukli.⁹⁰

Jāatzīmē, ka DCP uzsvēra sevi kā inteliģences un vidusslāņu interešu paudēju ar liberālu nostāju. Partijā atzīmējams labēji liberālais un kreisi sociālais strāvojums.

Pret DCP izvērša propagandas kampaņu LC un LNNK, kā arī daži preses izdevumi, cenšoties iztēlot to par bijušo kompartijas funkcionāru partiju.⁹¹ Amizantākais šajā kampaņā bija tas, ka aktīvi pret DCP it kā saskatāmajām komunistiskajām tendencēm uzstājās bijušie LKP biedri.⁹²

Pēc 5. Saeimas vēlēšanām notika DCP III kongress. Tā pirmajā posmā 27. augustā lēma par partijas nosaukuma maiņu uz Demokrātisko partiju (DP).⁹³ Tas bija domāts, lai paplašinātu DCP politisko bāzi, bet sevišķu panākumu partijas nosaukuma maiņai nebija. DP III kongresa otrajā posmā – 1993. gada 16. oktobrī tika izveidots jauns – partijas priekšsēdētāja amats, kurā ievēlēja A. Kreitusu, DCP parlamenta frakcijas (5 deputātu sastāvā) priekšsēdētāju.⁹⁴

Pēc tam kad 1994. gada pavasarī tika ierosināta lieta pret A. Kreitusu, izvirzot pret viņu (kopā ar vēl četriem Saeimas deputātiem) apsūdzību par sadarbību ar VDK padomju varas gados,⁹⁵ A. Kreituss bija spiests no DP priekšsēdētāja amata atkāpties. DP biedru skaits sasniedza 250.

Pie liberālajiem spēkiem būtu jāpieskaita arī nenopietno Latvijas Republikas Muļķu partiju (LRMP). LRMP izveidošanas iniciators, šķiet, bijis žurnālists J. Vilnītis, kurš šādas partijas ideju izteica 1992. gada 18. februārī laikraksta "Diena" redakcijā. Redakcijas žurnālisti

izveidoja iniciatīvas grupu 11 cilvēku sastāvā un publicēja partijas deklarāciju "Dienā", kas, atzīmēsim, bija valdības laikraksts.⁹⁶ Uz partijas paziņojumu atsaucās tūkstotis cilvēku, un 100 no viņiem uzņēma partijā. Daudzi tiešām jutās apmulšoti, jo nemanīja solītās straujās izmaiņas pēc neatkarības atgūšanas. Partija tā arī netika reģistrēta, jo Tieslietu ministrija nepieļāva partijas abreviatūru - LR MP (tāds pats saīsinājums bija Ministru Padomei).⁹⁷

Mulķu partija izveidoja priekšvēlēšanu apvienību "Latvijas laime", kas solīja vēlētajiem zagt mazāk nekā citi. Nopietnības trūkums priekšvēlēšanu kampaņā noteica Mulķu partijas vājos panākumus.⁹⁸

Pievērsīsimies tagad tiem spēkiem, kuri Latvijā reprezentēja klasisko liberālismu.

Abas uz klasiskā liberālisma idejām orientētās partijas - Latvijas Liberālā partija (LLP) un Latvijas Liberāldemokrātiskā partija (LLDP) nespēja palielināt savu ietekmi sabiedrībā. Noteicošais šeit bija vairākas šķelšanās partiju iekšienē. 1993. gada 3. aprīlī notika LLP ārkārtējais kongress, kurā piedalījās arī lielāka grupa LLDP pārstāvju kopā ar tās priekšsēdētāju G. Čulkstenu.⁹⁹ Kongresā ievēlēja jaunu vadību ar G. Čulkstenu kā LLP priekšsēdētāju, bet agrākais partijas priekšsēdētājs, J. Danoss, neieradās uz šo kongresu un neatzina tā lēmumus, paturot gan LLP zīmogu, gan reģistrācijas dokumentus (LLP tika reģistrēta 1993. gada 26. martā).¹⁰⁰

5. Saeimas vēlēšanās startēja gan J. Danosa, gan J. Čulkstena vadītās partijas (otrā-sarakstā "Liberālā alianse"), bet kopumā tās savāca mazāk par divām desmitdaļām procentu balsu.¹⁰¹

Iespējams, ka klasiskā liberālisma partiju popularitāti sabiedrībā vājināja ne tikai organizatoriska rakstura neveiksmes, bet arī neprasme samērot savas programmas ar plašāka elektorāta interesēm. Tā, piemēram, LLP vadība iestājās par likumu atjaunošanu Latvijā atbilstoši situācijai 1940. gadā,¹⁰² pasludinot padomju likumus par spēkā neesošiem kopš to izdošanas brīža un neņemot vērā to progresu tiesību jomā, kas bija panākts attīstītājās valstīs piecdesmit gadu gaitā.

Sociāldemokrātiskās (sociālreformistiskās) un kreisi radikālās partijas un kustības

Pievērsīsimies tagad kreisajai Latvijas politiskā spektra daļai, tiem politiskajiem spēkiem, kas kā pamatvērtību savā politikā

izvirzīja Latvijas iedzīvotāju sociālo aizsardzību, kuras nodrošināšanu vajadzēja uzņemties valstij.

Pēc 1991. gada augusta notikumiem šie spēki nevarēja sacensties ar nacionālistiskajiem, konservatīvajiem un liberālajiem spēkiem, kas par politiskajiem mērķiem izvirzīja nacionālu valsti, demokrātiju, pilsoniskas brīvības un privātīpašumu.

Uz kreisajiem liela daļa sabiedrības raudzījās ar neuzticību, kuru izraisīja "sociālistiskās sabiedrības" bēdīgā pieredze pēdējo piecdesmit gadu garumā.

Vislabākos panākumus Saeimas vēlēšanās guva centram tuvāk stāvošā priekšvēlēšanu apvienība "Saskaņa - Latvijai, atdzimšana - tautsaimniecībai", kuras sastāvā iekļāvās Latvijas Atbalsta fonds, Latvijas Lauksaimnieku savienība, Latvijas Tautsaimnieku līga, Latvijas Jaunatnes progresā savienība (LJPS – radās 1990. gada vasarā kā agrākās Latvijas komjaunatnes reformistisks turpinājums), u.c.¹⁰³ "Saskaņas koordinācijas padomē iegāja daudzas populāras politiskas figūras: J. Ābolstiņš (I. Godmaņa valdības ekonomikas ministrs), A. Ameriks (LJPS priekšsēdētājs), V. Bresis (pēdējais LPSR MP priekšsēdētājs), V. Dozorcevs (LTF aktivists), J. Jurkāns (I. Godmaņa valdības ārlietu ministrs), M. Vulfsons, J. Rozenvalds (Latvijas Demokrātiskās darba partijas ideologs) u.c. Apvienība iestājās par zemes nodošanu tiem, kas to apstrādā, pieprasot ieviest augstu nodokli par neapstrādātu zemi. Atšķirībā no "Tēvzemei un Brīvībai" apvienība "Saskaņa" iestājās par zemes pirkšanas tiesību piešķiršanu ārvalstu investoriem. Tā pieprasīja valsts monopola ieviešanu vairākās nozīmīgās nozarēs - alkohola ražošanā, valūtas operācijās, koksnes eksportā, dzelzceļa pārvadājumos u.t.t.

Ļoti iecietīgas pret nepilsoņiem bija apvienības nostādes Latvijas pilsonības iegūšanas jautājumā. Paredzēja piešķirt Latvijas pilsonību visiem tiem pastāvīgajiem iedzīvotājiem, kuri Latvijā jau bija nodzīvojuši 10 gadus un prata latviešu valodu (pensionāri drīkstēja to arī nezināt).¹⁰⁴

Apvienība "Saskaņa" iestājās arī par Satversmes grozīšanu un Valsts prezidenta ievēlēšanu tautas vēlēšanās (kā tas tika īstenots Lietuvas konstitūcijā).

Šī kreisi reformistiskā apvienība 5. Saeimas vēlēšanās guva trešo rezultātu,¹⁰⁵ daļēji sakarā ar vairākām tautā populārām personām tās sarakstā (piemēram, J. Jurkāns un V. Dozorcevs), bet daļēji arī ar liberālo attieksmi pilsonības jautājumā. Tā deva "Saskaņai" daudzu nelatviešu pilsoņu atbalstu. Vēlāk uz apvienības

bāzes izveidojās Tautas saskaņas partija, kas tika reģistrēta 1994. gada martā. Tiesa, tad otrs apvienības spārns – “tautsaimnieki” jau atšķēlās no “Saskaņas”, izveidojot atsevišķu frakciju un Tautsaimnieku politisko apvienību ar E. Kidi vadībā.¹⁰⁶ Paradoksālā kārtā apvienība, kas greznojās ar “Saskaņas” vārdu, nespēja nodrošināt saskaņu savās rindās.

Latvijas Sociāldemokrātiskā Strādnieku partija ar tādiem panākumiem kā “Saskaņa” lepoties nevarēja, neskatoties uz savu 75 gadus ilgo vēsturi.¹⁰⁷ Vārds “strādnieku” partijas nosaukumā lika daudziem politiski aktīviem cilvēkiem izturēties vienaldzīgi pret šo partiju, kura patiesībā kļuva nevis par arodbiedrību politisko pārstāvi, bet gan par, tā sacīt, “garīgā proletariāta”, respektīvi valsts iestādēs nodarbinātās intelīģences politisko spēku (taču intelīģence, atzīmēsim, aktīvi darbojās arī vairākās citās partijās). Iespējams, ka tas apstākļi, ka partijas vadībā bija lielākoties intelīģences pārstāvji un mazākā mērā politiķi – praktiķi arī noteica tās vājos panākumus vēlēšanu ciņā, jo Saeimā LSDSP neieguva nevienu mandātu.¹⁰⁸

1991. gada 28. un 29. decembrī notika LSDSP XXII kongress, kurā tika pieņemti jauni statūti, politiskā deklarācija un LSDSP praktiskās politikas virzieni,¹⁰⁹ bet 1993. gada janvārī LSDSP XXIII kongresā tika pieņemtas jaunas programmas politiskajos, ekonomiskajos un sociālajos jautājumos. Dzejnieku U. Bērziņu LSDSP priekšsēdētāja amatā nomainīja līdzšinējais priekšsēdētāja vietnieks filozofs E. Baldzēns, bet par līdzpriekšsēdētājiem kļuva U. Bērziņš, J. Dinēvičs un A. Mugurēvičs.¹¹⁰

Neviens no šiem vīriem nevarēja lepoties ar proletāriskumu. LSDSP saņēma nopietnu atbalstu no savām ārzemju organizācijām, sevišķi Zviedrijā, kur turpināja iznākt laikraksts “Brīvība”. Partijas biedru skaits 1993. gadā sasniedza 600 cilvēku, kas, ņemot vērā arī lielāku partijas ārzemju biedru skaitu (ap 100), nebija sevišķi liels.¹¹¹

Neskatoties uz tās sociālreformistisko programmu, partija nekļuva par pilsoniskajām partijām nozīmīgu opozicionāru spēku. Bija liela atšķirība starp politisko situāciju Latvijā 20. un 90. gados.

Par nozīmīgu sāncensi LSDSP kļuva Latvijas Demokrātiskā darba partija (LDDP), kuras kodolu veidoja no LKP atšķēlušies reformaunisti. Arī LDDP kļuva par sociālreformistisku partiju, taču atšķirībā no LSDSP tajā bija daudz vairāk praktiskās politikas cilvēku. Partijas biedru skaits šajā periodā saruka līdz 3000 bied-

riem, tomēr bija lielāks nekā citās jaunizveidotajās partijās. Līdz 1991. gada novembrim partijas priekšsēdētājs bija I. Ķezbers, kurš vēlāk izšķīrās nodarboties ar hamburgeru biznesu Latvijā (gan ne sevišķi veiksmīgi) un iesniedza atlūgumu.¹¹² LDDP III kongresā 1991. gada decembrī par partijas priekšsēdētāju tika ievēlēts LU Starptautisko attiecību institūta direktors, LR AP deputāts J. Bojārs, harizmātisks līderis (atcerēsimies viņa uzvaru AP vēlēšanās pār luteriskās baznīcas arhibīskapu Gailīti, kuru atbalstīja LTF, bruņoto vēršanos pret automobiļu aizdzinējiem un drosmīgo polemiku ar valdošo establišmentu).¹¹³ J. Bojāra agrākā darbība VDK īpaši nespēja mazināt viņa popularitāti Latvijas sabiedrībā.

Ja sociālajā jomā LDDP iestājās par darbaļaužu aizsardzību, sociālo taisnīgumu un uzsāka sadarbību ar arodbiedrībām, tad pilsonības jomā LDDP bija vērojamas domstarpības starp tiem, kas vēlējās nodrošināt liberālāku politiku pret nepilsoņiem un J. Bojāru, kurš ieņēma ievērojami nacionālākas pozīcijas. Jāatzīmē gan, ka J. Bojārs iestājās par dubuļpilsonības atcelšanu arī tiem Latvijas pilsoņiem, kas Rietumu valstīs pēckara periodā bija kļuvuši par šo valstu pilsoņiem.

1993. gada februārī notikušajā LDDP IV kongresā kopumā uzvarēja J. Bojāra pozīcija nacionālajā jautājumā,¹¹⁴ bet tā nespēja palīdzēt LDDP vēlēšanās – partija neieguva nevienu deputāta vietu, kaut gan tās padomes biedri E. Kide un V.E. Bressis iekļuva Saeimā no “Saskaņas” saraksta, vēlāk no LDDP norobežojoties.

Kā zināms, pret pašu J. Bojāru tika piemērots likums, kas aizliedza bijušajiem VDK darbiniekiem un aģentiem balotēties Saeimas vēlēšanās.¹¹⁵ Droši vien, ja pats J. Bojārs balotētos, LDDP iegūtu pārstāvniecību Saeimā. Neskatoties uz neveiksmi vēlēšanās, LDDP V ārkārtējais kongress, kas pulcējās 1993. gada 18. jūlijā, izanalizējis neveiksmju cēloņus vēlēšanās, tomēr apliecināja savu uzticību partijai padomei.

Ievērojami labāki politiskie panākumi nekā sociālreformistiem bija tiem, kuru saknes nepārprotami norādīja uz 1991. gada rudenī aizliegto Latvijas Komunistisko partiju. Uz LR AP frakcijas “Līdztiesība” pamatiem 1993. gada sākumā tika izveidota politiska kustība “Par sociālo progresu un līdztiesību”.

Tās dibināšanas konference notika 1993. gada 27. februārī. Tajā tika pieņemti kustības statūti, programmātisks paziņojums un izveidots republikāniskais centrs. Par kustības līderi kļuva S. Dīmanis, bet par koordinatori – T. Ždanoka.¹¹⁶

“Līdztiesība” pasludināja kursu uz otrās Latvijas Republikas izveidi, ko iecerēja veidot kā daudz nacionālu valsti, nosakot “nulles principu” Latvijas pilsonības iegūšanā visiem, kas Latvijā dzīvojuši līdz 1990. gada 4. maijam.¹¹⁷

“Līdztiesība” savā priekšvēlēšanu sarakstā iekļāva arī apcietinātā A. Rubika kandidatūru, un viņš saskaņā ar nevainīguma prezumpciju tika ievēlēts 5. Saeimā,¹¹⁸ atrodoties apcietinājumā.

Pēc Saeimas vēlēšanām 1993. gada 24. jūlijā notika “Līdztiesības” I republikāniskā konference.

Tajā tika pieņemta darbības programma, kā arī A. Rubiku atbalstoša rezolūcija.¹¹⁹

1994. gadā uz “Līdztiesības” kustības bāzes tika izveidota Latvijas Sociālistiskā partija.¹²⁰

“Līdztiesība” acimredzot sev piesaistīja tos cilvēkus, kas jūta sava stāvokļa nestabilitātes pieaugumu pēc 1991. gada. Daļēji tie bija cilvēki, kas savas nākotnes cerības saistīja ar PSRS saglabāšanu, kā arī tie, kuru dzīves līmenis krasi pazeminājās jaunajos ekonomiskajos apstākļos, cilvēki, kas bija cieši saistīti ar partokrātisko eliti un bija pārliecināti komunistisko uzskatu piekritēji.

Ja nacionāli noskaņotie vēlētāji varēja šajā laikā ignorēt latviskas orientācijas sociāreformistus un izvēlēties visdažādākos pilsoniskos politiskos spēkus, tad internacionālistiski noskaņotiem vēlētājiem bija jāizvēlas starp liberālāko “Saskaņu” un konservatīvi sociālistisko “Līdztiesību”, kas, protams, vairāk imponēja konservatīvai domāšanai.

Atzīmēsim, ka A. Rubiks, atrodoties apcietinājumā, tika ievēlēts arī nelegālās Latvijas Komunistu savienības (LKS) republikāniskajā padomē. Tās iniciatīvas grupa tika izveidota jau 1991. gada 15. augustā, tūlīt pēc LKP darbības apturēšanas.¹²¹

1992. gada aprīlī izveidojās partijas orgkomiteja. 1992. gada 12. septembrī notika LKS dibināšanas konferences pirmais posms, kurā piedalījās 50 delegāti. Tajā tika pieņemts programmātisks paziņojums, statūti, pretkrīzes programma un ievēlēta LKS republikāniskā padome 15 locekļu sastāvā, kurā līdztekus A. Rubikam ievēlēja arī bēdīgi slaveno Ī. Lopatinu, J. Budživu u.c.¹²²

1993. gada 6. martā notika LKS dibināšanas konferences otrais posms, kurā tika ievēlēti 7 delegāti uz PSKP XXIX kongresu. LKS nolēma Saeimas vēlēšanās atbalstīt “Līdztiesības” sarakstu.¹²³

LKS politiskā līnija bija orientēta uz PSRS atjaunošanu vai vismaz Latvijas integrāciju NVS. Neko citu kā komunistisko per-

spektīvu LKS piedāvāt nespēja. Šajā ziņā LKS atšķīrās no "Līdztiesības", kas bija gatava zināmām sociālām un politiskām reformām.

1993. gada augustā LKS griezās LR Tieslietu ministrijā ar lūgumu to reģistrēt, bet saņēma atteikumu, kuru pamatoja ar LKP darbības aizliegumu. 1993. gada oktobrī Latvijas valdība pieņēma lēmumu par LKS darbības aizliegumu Latvijas teritorijā¹²⁴ (pēc tam kad atklātībā parādījās informācija, ka Latvijas Komunistiskā savienība un vairākas ar to saistītas organizācijas plānojušas nelegāli atbrīvot no cietuma A. Rubiku), bet jāšaubās, ka pie nelegālas darbības pieradušie komunisti to tiešām pārtrauca.¹²⁵

Ekoloģiskās (zaļās) partijas

Noslēdzot Latvijas politiskā spektra analīzi periodā no LR neatkarības atjaunošanas pilnā apjomā 1991. gada 21. augustā līdz 5. Saeimas vēlēšanām 1993. gada jūnijā, pieminēsim vēl ekoloģiskos politiskos spēkus.

Atšķirībā no Rietumiem, kur ekoloģiskās partijas tradicionāli veidojušās ar kreisu ievirzi, Latvijā Zaļā partija kļuva par labējo nacionālo spēku sabiedroto. Tam ir izskaidrojums, ja atceramies, ka par ekoloģiskās politikas trūkumiem Latvijā bija atbildīgi komunisti, tātad "Zaļie" loģiski kļuva par opozicionāriem spēkiem, atbalstot nacionālistus, sasaistot cīņu par tīru vidi ar nacionālās valsts atjaunošanu. Rietumos ekoloģiskās kustības par dabas piesārņotību varēja vainot vienīgi kapitālistus. Ne velti "Zaļo" saraksts uz 5. Saeimas vēlēšanām nāca ar devīzi "Zaļa Latvija – brīva, tiesiska, latviska Latvija".¹²⁶

Sākotnēji "Zaļajiem" bija lielāka rezonanse sabiedrībā, bet vēlāk viņu ietekme saruka.

1993. gada 6. un 7. martā notika Latvijas Zaļās partijas (LZP) IV kongress, kurā ievēlēja jaunu partijas Domi un apstiprināja nolikumu par Politisko padomi.¹²⁷ Par partijas līdzpriekšsēdētājiem ievēlēja O. Batarevski, J. Zvirgzdu un P. Jansonu. LZP nolēma 5. Saeimas vēlēšanās startēt kopā ar Vides aizsardzības klubu, no kura partija bija izveidojusies un kura prezidents tolaik bija I. Emsis.¹²⁸

Tomēr šis lēmums ne vienam, ne otram spēkam panākumus nedeja.

* * *

Rezumējot šo īso Latvijas politisko spēku spektra apskatu, var izdarīt sekojošus secinājumus.

Ja 1991. gada nogalē politiskās partijas vēl nebūt nebija galvenais sabiedrības politiskās organizācijas elements, tad stāvoklis acīmredzami bija mainījies 5. Saeimas vēlēšanu priekšvakarā.

Kļuva skaidrs, ka turpmāk politiskās partijas būs sabiedrības politiskās organizācijas pamatelements, bet masu politiskās kustības savu lomu ir izspēlējušas, pat ja to lideri vēl līdz galam to nepajauta. LTF neveiksme 5. Saeimas vēlēšanās to apliecināja spilgtāk, nekā to varētu izdarīt jebkāda polemika presē.

Daudzpartiju sistēmu Latvijā sevišķi stimulēja proporcionālā vēlēšanu sistēma, kas nodrošina pārstāvniecību Saeimā ne tikai vairākuma, bet arī mazākuma spēkiem. Tomēr 4% barjera vairs neļāva Saeimā iekļūt politiskajiem spēkiem ar mazāku deputātu skaitu nekā 5. Atšķirībā no 20. gadiem Latvijā 90. gados vairs neguva piekrišanu reģionālas, nacionālo minoritāšu vai arī uz konfesionāliem pamatiem būvētas partijas. Šie simptomi liecina par augstāku nacionālās konsolidācijas pakāpi, nekā tā bija 20. gados.

Pretstatā līdzīgākam labējo un kreiso spēku samēram 20. gados, kad LSDSP visās Saeimās ieguva lielāko vietu skaitu, 90. gados ievērojami stiprāks izrādījās labējais spārns un visai vāji kreisie spēki.

Ja 20. gados Latvijas partijas lielākoties bija šķiriskas vai arī nacionāli etniskas, 90. gadu sākumā tās drīzāk bija ideoloģiskas, jo sabiedrības sociālā diferenciacija nule tika aizsākta. Atzīmējams arī partiju mazskaitlīgais sastāvs (1000 biedru partija jau tika uzskatīta par lielu) un vispār mazs iedzīvotāju skaits, kas saistīja sevi ar politiskajām partijām.

Lielā skaitā jauno politisko partiju vadībā nāca agrākie LKP un komjaunatnes funkcionāri un padomju aparāta darbinieki, kas, aptvēruši dziedošās revolūcijas politiskos virzītājmotīvus, iesaistījās neatkarīgās valsts atjaunošanas procesos.

Partiju darbības tiesiskos aspektus nodrošināja jaunais 1992. gada 15. decembra likums "Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām".¹²⁹

Daudzpartiju sistēmas veidošanās 90. gadu sākumā liecināja par demokrātiskas, plurālistiskas, pilsoniskas sabiedrības nostiprināšanos Latvijā, bet tās stabilizācija un konsolidācija norisinājās turpmākajos XX gadsimta pēdējās desmitgades gados.

Atsauces un skaidrojumi

¹ LTF veterāni nostājas centrā // Diena, 1992, 22. janv. LTF veterānu dibinātā organizācija – pagaidām vēl tapšanas stadijā // Diena, 1992, 14. febr.

² Centristu nākotne neskaidra // Diena, 1992, 25. febr.

³ Demokrātiju, brīvību, neatkarību! // Diena (Sestdiena). – 1992. – 30. maijā.

⁴ Demokrātiskais centrs – topoša AP frakcija // Diena, 1992, 2. jūn.; Vakar sevi pieteica Demokrātiskā Centra partija // Diena, 1992, 14. aug.

⁵ Šķēļas vēl nenodibinātā Demokrātiskā centra partija // Diena, 1992, 24. sept.

⁶ Tautas frontes ārkārtas kongresa nebūs, šķēļšanās plešas plašumā // Diena, 1992, 28. apr.

⁷ I. Bērziņš paliek stāvēt pie LTF frakcijas drupām // Diena, 1992, 30. maijā; Bērziņš: TF frakcija iegūs jaunu kvalitāti // Diena, 1992, 2. jūn.; LTF izsaka uzticību Godmanim un atsakās no parlamenta frakcijām // Diena, 1992, 27. okt.

⁸ Tautfrontieši dibina Nacionālo fronti // Diena, 1992, 17. nov.

⁹ Nodibināta LNA "Tēvzeme" // Diena, 1992, 15. dec.

¹⁰ LTF izsaka uzticību I. Godmanim un atsakās no parlamenta frakcijām // Diena, 1992, 27. okt.; Neviena AP frakcija no LTF vārda neatteiksies.

¹¹ U. Augstkalns. Nacionālās intereses politisko spēku sacensībā // Diena, 1993, 28. sept.; "Satversmei" šodien – gada jubileja // Diena, 1992, 27. nov.

¹² Глубоцкий А. Эстония, Латвия, Литва, Белоруссия. Политические партии и организации. М. – 1993. – с. 46.

¹³ Diena.

¹⁴ U. Augstkalns. Parlamentārā demokrātija un politiskās organizācijas. LTF pieredze // Diena, 1992, 10. dec.

¹⁵ Diena, 1993, 7. jūn.; Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika / Sast. D. Bleiere – R., 1996, 113. lpp.

¹⁶ Diena, 1993, 7. jūn.; Latvija 1985. – 1996. gadā, 113. lpp.

¹⁷ Latvija 1985. – 1986. gadā. Notikumu hronika / Sast. D. Bleiere – R., 1996, 86.-87. lpp.

¹⁸ 18. novembra savienība gatavojas Saeimas vēlēšanām // Diena, 1993, 26. janv.; 18. novembra savienības politiskais paziņojums // Diena, 1993, 28. janv.

¹⁹ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 36.

²⁰ Turpat.

²¹ Turpat.

²² Notiek šķelšanās LNNK // *Diena*, 1992, 20. okt.

²³ Otrā LNNK sevi uzskata par īsto LNNK // *Diena*, 1992, 24. okt.

²⁴ LNNK kongress izvēlas kandidātus Saeimai // *Diena*, 1997, 9. marts.

²⁵ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 36.

²⁶ Turpat.

²⁷ Taisnīgs pilsonības likums nodrošinās latviešu tautas izdzīvošanu // *Diena*, 1993, 25. maijā

²⁸ "Bijušajiem" vēl nebūs amatu ierobežojumu // *Diena*, 1993, 5. nov.

²⁹ Ar ... uz Jelgavu – balsot // *Rīgas Balss*. – 1994. – 2. jūn.

³⁰ Gorbunovs mokošā apjukumā. Zīgerists jautā: "Ko jūs slēp-jat?". "Nolieciet uz galda savus VDK dokumentus, priekšsēdētāja kungs!" // *Diena*, 1993, 7. apr.; Ar Dievu, Zīgerista kungs! // *Diena*, 1993, 8. apr.

³¹ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 59.

³² Jerumanis atsakās no mandāta // *Diena*, 1993, 17. jūl. A. Jerumanim, kas vēlēšanās startēja kristīgo demokrātu sarakstā pēc viņa paša apgalvojuma it kā tika solīts vēstnieka amats Vatikānā, bet Latvijas valdība atsauc šo apgalvojumu.

³³ *Diena*, 1993, 13. janv.

³⁴ Turpat.

³⁵ Turpat.

³⁶ Turpat.

³⁷ J. Jākobsons. Ziņojums LNA "Tēvzeme" dibināšanas kongresā // *Diena*, 1993, 28. janv.

³⁸ Nodibināta LNA "Tēvzeme" // *Diena*, 1992, 15. janv.

³⁹ Nacionālpatriotiskie spēki veido koalīciju // *Diena*, 1992, 19. febr.

⁴⁰ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 51.

⁴¹ 18. novembra savienība gatavojas Saeimas vēlēšanām // *Diena*, 1993, 26. janv.; 18. novembra savienības politiskais paziņojums // *Diena*, 1993, 28. janv.

⁴² LNNK – par stabilu un nacionālu tautsaimniecību // *Diena*, 1993, 24. maijā.

⁴³ Pilsoņu kongress debatē par Saeimas velēšanu likumību // *Diena*, 1993, 10. maijā.

⁴⁴ *Diena*, 1993, 7. jūn.; *Latvija 1985. – 1996. gadā*, 113. lpp.

⁴⁵ “Tēvzemei un Brīvībai” cer uz uzvaru // *Diena*, 1993, 7. apr.

⁴⁶ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 58.

⁴⁷ “Tēvzemieši” ierosina jaunus likumprojektus // *Diena*, 1993, 29. jūl.; “Bijušajiem” vēl nebūs amatu ierobežojumu // *Diena*, 1993, 5. nov.

⁴⁸ “Tēvzemei un Brīvībai” pārtop politisko organizāciju apvienībā // *Diena*, 1993, 3. aug.

⁴⁹ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 50.

⁵⁰ *Turpat.* – 42. lpp.

⁵¹ *Latvija 1985.–1996. gadā. Notikumu hronika / Sast. D. Bleiere.* – R., 1996. – 115. lpp.; Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 42.

⁵² Rīgas Domē ievēlēti // *Rīgas Balss.* – 1994. – 2. jūn.

⁵³ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 42.

⁵⁴ Frakcija “Satversme” maina vadību // *Diena*, 1993, 9. martā.

⁵⁵ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 42.

⁵⁶ *Turpat.* – 44. lpp.

⁵⁷ *Turpat.* – 56. lpp.

⁵⁸ LZS kongress apstiprina Saeimas kandidātu sarakstu // *Diena*, 1993, 27. martā.

⁵⁹ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 41.

⁶⁰ LZS kongress apstiprina Saeimas kandidātu sarakstu // *Diena*, 1993, 27. martā.

⁶¹ *Diena*, 1993, 7. jūn.; *Latvija 1985. – 1996. gadā*, 113. lpp.

⁶² LC un LZS vienojas par koalīcijas izveidi // *Diena*, 1993, 6. jūl.; Ievēlēts prezidents – Guntis Ulmanis // *Diena*, 1993, 8. jūl.; Latvijas Republikas Ministru Kabinets // *Diena*, 1993, 21. jūl.; LC un LZS parakstījuši līgumu // *Diena*, 1993, 24. jūl.; Kas tie tādi – ministri? // *Diena*, 1993, 3. aug.

⁶³ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 41.

⁶⁴ Saeimas sekretāra biedru arestē Vašingtonas policija // *Vakara Ziņas.* – 1995. – 7. febr.; Tomiņš esot novērsis ielaušanos viesnīcas numurā // *Vakara Ziņas.* – 1995. – 8. febr.; Zigurds Tomiņš atsakās no Saeimas sekretāra biedra amata // *Vakara Ziņas.* – 1995. – 8. martā.

⁶⁵ *Latvija 1985. – 1996. gadā. Notikumu hronika / Sast. D. Bleiere – R., 1996, 86. lpp.*

⁶⁶ Latvijas Brīvā Tirdzniecības institūta veiktā socioloģiskā aptaujā 1992. gada augustā 56,8 % aptaujāto Latvijas iedzīvotāju uzskatīja, ka Latvijai ir jākļūst par zemi, kur lauksaimniecībai un mež-

saimniecībai piešķirama prioritāra loma. – Skat. V. Blūzma. Iedzīvotāji netic, ka būs labāk // *Dienas Bizness*. – 1992. – 6. okt.

⁶⁷ Latvijas zemnieki neatzīst latviešu zemniekus // *Diena*, 1993, 16. apr.

⁶⁸ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 55.

⁶⁹ Dimants A. Kristīgo demokrātu savienība debesīs un uz zemes // *Diena*, 1993, 20. apr.

⁷⁰ Jerumanis atsakās no mandāta // *Diena*, 1993, 17. jūl.; *Diena*, 1993, 7. jūn.; *Latvija 1985. – 1996. gadā*, 113. lpp.

⁷¹ Saulītis izslēgts no LKDS frakcijas Saeimā // *Diena*, 1993, 2. sept.

⁷² Kristīgo demokrātu kongress cīnās ar bijušo vadību // *Diena*, 1993, 11. nov.

⁷³ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 55.

⁷⁴ LKDS 1. kongresā tomēr, ņemot vērā Latvijas medicīnas nožēlojamo stāvokli, sagatavotos dokumentus par abortu aizliegumu nepieņēma. – Skat. J. Rimšāns. Līdzsvarotība izvēlē // *Rīgas Balss*. – 1993. – 19. apr.

⁷⁵ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 55.

⁷⁶ *Turpat*. – 39. lpp.

⁷⁷ *Turpat*. – 40. lpp.

⁷⁸ *Diena*, 1993, 7. jūn.

⁷⁹ Tiek dibināta plaša politiska spektra pirmsvēlēšanu savienība // *Diena*, 1993, 17. febr.; Dimants A. Kur tu teci, pirmsvēlēšanu savienība? // *Diena*, 1993, 25. febr.

⁸⁰ Frakcija "Satversme" maina vadību // *Diena*, 1993, 9. martā.

⁸¹ Izveidota vēlēšanu savienība "Latvijas ceļš" // *Diena*, 1993, 2. martā.

⁸² "Latvijas ceļš" iepazīstina ar saimnieciskās reformas programmu // *Diena*, 1993, 12. maijā.

⁸³ *Turpat*.

⁸⁴ *Diena*, 1993, 7. jūn.; *Latvija 1985. – 1996. gadā*, 113. lpp.

⁸⁵ Valdis Birkavs pilnvarots sastādīt jauno valdību // *Diena*, 1993, 9. jūl.

⁸⁶ Nodibināta Demokrātiskā centra partija // *Diena*, 1993, 20. nov.

⁸⁷ *Turpat*.

⁸⁸ *Diena*, 1992, nov.

⁸⁹ DCP dibināšanas kongresa rezolūcija "Par politisko stāvokli Latvijas Republikā" // *Diena*, 1992, 30. nov.

⁹⁰ Dimants A. DCP kļūs saimnieciski rosīgāka? // *Diena*, 1993, 6. apr.; DCP gatava priekšvēlēšanu programma, kandidātu saraksts vēl pagaidām top. - Turpat.

⁹¹ Piemēram, skat.: Berklavs E. Latviešiem "draugu" pulks aug. Kādu Latviju viņi tautai piedāvā? // *Nacionālā Neatkarība*. - 1992. - 10.-17. nov. - 3. lpp.

⁹² Piemēram, bijušais LKP biedrs un LPSR iekšlietu darbinieks, LNNK līderis un LR AP priekšsēdētāja vietnieks A. Krastiņš uzrunā Vašingtonas latviešu sabiedrībai 1993. gada 4. aprīlī paziņoja, ka DCP apvienojušies "ar žurnālistiku saistītie bijušie kompartijas darbinieki" // *Sk. Krastiņš: "Vēlēšanās uzvarēs labejie. Opozīcijā būs "Latvijas ceļš"* // *Diena*, 1993, 6. apr.

⁹³ Kongresā DCP maina nosaukumu // *Diena*, 1993, 8. aug.

⁹⁴ DP ievēl vadību un kritizē valdību // *Diena*, 1993, 18. nov.

⁹⁵ *Latvija 1985. - 1996. gadā*, 83. lpp.

⁹⁶ *Latvijā dzimusi Muļķu partija* // *Diena*. - 1992. - 26. febr.; Глубоцкий А. Ор. cit., c. 49.

⁹⁷ Глубоцкий А. Ор. cit., c. 49.

⁹⁸ Jauna vēlēšanu apvienība "Latvijas laime" // *Rīgas Balss*. - 1993. - 21. apr. - 4. lpp.; Глубоцкий А. Ор. cit., c. 44.

⁹⁹ Глубоцкий А. Ор. cit., c. 45.

¹⁰⁰ Liberāļi savā starpā cīnās ar neliberālām metodēm // *Diena*, 1993, 21. maijā. *Latvija 1985. - 1996. gadā*, 77. lpp.

¹⁰¹ *Diena*, 1993, 7. jūn.; *Latvija 1985. - 1996. gadā*, 113. lpp.

¹⁰² "Mazie" saraksti apdraudēšot "lielos" // *Diena*, 1993, 11. maijā.

¹⁰³ Jauna priekšvēlēšanu apvienība // *Diena*, 1993, 17. martā; Jaunā vēlēšanu koalīcija apvieno centriskas un kreisas organizācijas // *Diena*, 1993, 23. martā.

¹⁰⁴ Глубоцкий А. Ор. cit., c. 51.

¹⁰⁵ *Diena*, 1993, 7. jūn.; *Latvija 1985. - 1996. gadā*, 113. lpp.

¹⁰⁶ *Latvija 1985. - 1996. gadā*, 115. lpp.

¹⁰⁷ Latvijas Sociāldemokrātiskajai Strādnieku partijai avotos tiek minēti divi partijas dibināšanas datumi - 1904. gads, kad tika nodibināta Latviešu Sociāldemokrātiskā strādnieku partija un 1918. gads, kad no lielnieciskās LSD atšķēlusies maziņu-internacionālistu grupa kopā ar maziņkiem-aizsardzībniekiem, kas no LSD tika izslēgti jau 1915. gadā, izveido Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju. Partijas pieņemtā kongresu un konferenču numerācija rāda, ka pati LSDSP atzīst savu pastāvē-

šanu no 1904. gada, neiekļaujot šajā numerācijā 1917. gadā notikušās LSD konferences un V kongresu, kuros dominēja lielinieki. Tādā gadījumā 1993. gadā LSDSP piepildījās gandrīz 90 gadi; Skat. arī Kalniņš B. Latvijas sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma, 1956.

¹⁰⁸ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 43.

¹⁰⁹ *Diena*, 1993, 7. jūn.; *Latvija* 1985. – 1996. gadā, 113. lpp.

¹¹⁰ LSDSP palēnām gatavojas Saeimas vēlēšanām // *Diena*, 1993, 19. janv.

¹¹¹ *Turpat.*

¹¹² Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 37.

¹¹³ *Sk. piem.*, Bojārs J. Kā aplaupa tautu un kas vainīgs tautsaimniecības katastrofā // *Diena*, 1992, 3. un 4. dec.

¹¹⁴ Juris Bojārs atkārtoti kļuvis par LDDP priekšsēdētāju // *Diena*, 1993, 23. febr.; Dimants A. LDDP pirmsvēlēšanu izvēle. – *Turpat.*

¹¹⁵ Bojāram var rasties šķēršļi ceļā uz Saeimu // *Diena*, 1993, 5. martā; AP aizliedz čekistiem balotēties Saeimai // *Diena*, 1997, 17. martā.

¹¹⁶ "Līdztiesība" cer uz desmit vietām piektajā Saeimā // *Diena*, 1997, 3. martā.; *Latvija* 1985. – 1996. gadā, 76. lpp.

¹¹⁷ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 49.

¹¹⁸ Līdztiesības konference apšauba Saeimas un tās pieņemto lēmumu likumību // *Diena*, 1993, 26. jūl.

¹¹⁹ *Latvija* 1985. – 1996. gadā.. – 115. lpp.

¹²⁰ *Turpat.*

¹²¹ Глубоцкий А. *Op. cit.*, c. 52.

¹²² *Turpat.*

¹²³ *Turpat.* – 53. lpp.

¹²⁴ *Vēstnesis.*

¹²⁵ Arī Latvijā vakar plānoja apvērsumu // *Diena*, 1993, 6. okt.

¹²⁶ Zaļais saraksts // *Rīgas Balss.* – 1993. – 18. maijā. – 8.–9. lpp.

¹²⁷ "Zaļie" Saeimas vēlēšanās startēs ar savu sarakstu // *Diena*, 1993, 9. martā.

¹²⁸ Latvijas vides aizsardzības kluba aicinājums. LZP Politiskās Padomes paziņojums // *Diena*, 1997, 5. martā.

¹²⁹ LR AP un Valdības Ziņotājs. – 1993. – 14. janv. – Nr. 1./2., 7., 8.

5. Saeimas vēlēšanas un 1922. gada Satversmes atjaunošana

Latvijas Republikas Augstākā Padome trijos gados sagatavoja pamatu Saeimas vēlēšanām. 1992. gada 2. decembrī Augstākā Padome pieņēma lēmumu par Saeimas vēlēšanām 1993. gada 5. – 6. jūnijā. Tā pēc sešdesmit divu gadu pārtraukuma Latvijā varēja organizēt augstākā valsts likumdevēja – 5. Saeimas – demokrātiskas daudzpartiju vēlēšanas. Iepriekšējās "4. Saeimas vēlēšanas notika 1931. gada 3. un 4. oktobrī"¹.

Pēc Pilsonības un imigrācijas departamenta sniegtajām ziņām par iedzīvotāju reģistrācijas datiem Centrālā vēlēšanu komisija izveidoja 5 vēlēšanu apgabalus un sadalīja attiecīgi mandātu skaitu: "Rīgas apgabalā – 24, Vidzemes – 26, Latgales – 20, Kurzemes – 14 un Zemgales apgabalā – 16 mandāti"².

Atšķirībā no Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanām "5. Saeimas vēlēšanās tika dotas tiesības piedalīties tikai Latvijas Republikas pilsoņiem, kuru kopumu noteica Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 15. oktobra lēmums"³.

Pēc vēlēšanu izsludināšanas Latvijā aktivizējās politiskā dzīve. Sāka veidoties jaunas partijas, vēlēšanu savienības un apvienības, organizācijas un pilsoņu kopas. Pirms vēlēšanām pastāvēja šādas partijas: Latvijas Zemnieku savienība (LZS), Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP), Latvijas Demokrātiskā darba partija (LDDP), Demokrātiskā centra partija (DCP), Kristīgo demokrātu savienība (KDS), Latvijas Vienības partija un Liberālā partija. Tātad sabiedrība atradās vairākpartiju sistēmas veidošanās posmā. Līdztekus norisinājās aktīva vēlēšanu kampaņa ar dažādu nosaukumu kandidātu sarakstiem. Saeimas vēlēšanās Centrālā vēlēšanu komisija "pieņēma 23 kandidātu sarakstus"⁴. Partijas, savienības, organizācijas, kandidātu saraksti vēlēšanās nāca ar savām plašām un īsām programmām, tēzēm un platformām.

Priekšvēlēšanu kampaņas laikā LSDSP partija izvirzīja šādas sociālās problēmas, kas būtu jāatrisina: iedzīvotāju nodarbinātība, algas, pabalsti, medicīniskā palīdzība, izglītība⁵. Sociāldemokrāti uzsvēra valsts nozīmi ekonomikā. Viņi bija par valsts kontroli darba devēju un darba ņēmēju attiecībās, stingru pretmonopola politiku, nodokļu atvieglojumiem tiem, kas kapitālu iegulda ražošanā, tā radot jaunas darba vietas. Sociāldemokrāti pieprasīja iedzīvotāju

ienākumu indeksāciju, kā arī izvirzīja prasību pieņemt LR pilsonības likumu, kas balstītos uz Latvijas un Eiropas demokrātiskajām tradīcijām.

Demokrātiskā centra partija izauga no Tukuma frakcijas Atmodas laikā. Tā bija grupa, no kuras nāca atmodnieki – demokrātiskie centristi Juris Celmiņš un Vilis Seleckis. Partijas pirmā un otrā kongresa starplaikā pieņemtie dokumenti liecināja, ka DCP stabili nostājusies uz Latvijas Republikas tiesiskās pēctecības ceļa, akcentējot Satversmes atjaunošanu un atbalstot parlamentāru republiku.

Partijas priekšvēlēšanu platformā akcentēts: "Tieši ar integrēšanos latviešu kultūrā – valodas apguvi un mūsu pamatvērtību izpratni – par Latvijas pilsoņiem jākļūst tiem, kas savu likteni saista ar brīvo un demokrātisko Latvijas valsti, un robežšķirtne ir 10 šeit nodzīvotie gadi. Tiem, kas integrēties nevēlas, jāpalīdz atgriezties savā etniskajā dzimtenē."⁶

Saimnieciskajā jomā DCP partija iestājās par strauju privatizāciju, ne pārāk plaši izmantojot sertifikātus, par tiešo nodokļu samazināšanu, par to, lai ar muitas nodevām regulētu cenas, ievērojot kā ražotāju, tā patērētāju intereses, par zemes pārdošanu ārvalstniekiem kā galveno kredītu garantu šiem uzņēmējiem.⁷

Kristīgo demokrātu savienība (KDS), izveidojot savu partiju priekšvēlēšanu laikā, reprezentēja sevi kā laicīgu organizāciju. KDS uzsvēra savus centienus pārstāvēt visas Latvijas tautas intereses, taču latviešu nacionālā valstī. Šī tēze guva atspoguļojumu vēlēšanu platformā: "Par godīgu, gudru un labāku Latviju. KSD iestājās par plašu un godīgu valsts īpašuma privatizāciju un pārvaldīšanu."⁸

Zemnieku savienība balstījās uz politisko mantojumu, kas daudzus pulcēja kopā priekšvēlēšanu kampaņā, lai atjaunotu partiju. "Ar vārdiem "sakārtot Latviju" mēs vispirms saprotam nepieciešamību atjaunot latvisko garu. Atjaunot sakoptību darbos un dvēselēs. Kad tīrums ir līdzens un ar apātiem stūriem, kad siena mazumu neatstāj zālē, kad katrs darbs tiek paveikts līdz galam," – tāda bija Latvijas Zemnieku savienības kongresā pieņemtā vēlēšanu un 5. Saeimas darbības platforma. Partijas platformā tika akceptēta zemnieku interešu aizstāvība un valsts saimnieciskā spēka balsts lauksaimniecībā, kuras attīstībā bija paredzēta viensētu atjaunošana un to nodrošināta nākotne.

Zemnieku savienības partija cieši sadarbojās ar Latvijas Zemnieku federāciju un Politiski represēto apvienību, veidojot vēlēšanu koalīciju.

Vēlēšanu kampaņas laikā ar izvērstām programmām nāca savienība "Latvijas ceļš", "Tēvzemei un Brīvībai", Latvijas Tautas fronte, Latvijas Nacionālās neatkarības kustība, "Līdztiesība", Zaļo saraksts, Saimnieciskās rosības līga. Ar īsākām programmām iestājās atsevišķas politiskas organizācijas un apvienības, tās bija: "Saskaņa Latvijai – atdzimšana tautsaimniecībai", Krievu nacionālais demokrātiskais saraksts, konservatīvie un zemnieki.⁹

Vēl pirms vēlēšanām parādījās Saeimas kandidātu saraksti, kas pārstāvēja atsevišķas pilsoņu kopas, pie kurām piederēja: Pretkomunistu apvienība, Republikas platforma, Neatkarīgo savienība, "Mūsu Zeme", Liberālā alianse, "Latvijas laime" (veidojusies no Muļķu partijas).¹⁰ Tātad Latvijas Centrālajai vēlēšanu komisijai pieteicās 24 kandidātu saraksti, tas ir – četras reizes mazāk nekā iepriekšējās 1931. gada Saeimas vēlēšanās, kad bija iesniegti 104 saraksti.¹¹ Vai iesniegto sarakstu skaits liecināja par vēlēšanu demokrātijas attīstības pakāpi un parlamentārās sistēmas stabilitāti? Tas vēl nav pētīts.

Vienīgi tas bija skaidrs, ka visu sarakstu programmas pauda kritiku pastāvošajai Augstākajai Padomei un valdībai. Neviens no pastāvošām partijām, organizācijām, apvienībām neuzņēmas atbildību par nerealizētiem vai nepareizi realizētiem programmatiskiem virzieniem, par kļūdām, par Latvijas izsaimniekošanu. Šo grēku varētu pierakstīt tautfrontiešiem, kuri 1990. gadā bija ievēlēti Augstākajā Padomē un izveidojuši valdību. Tātad viņi trīs gadus bija noteicēji Augstākajā Padomē. Pieļaudami Latvijas tautsaimniecības izsaimniekošanu, viņi lielā mērā bija sabojājuši savu reputāciju vēlētajū acīs. LTF autoritātei vairs nelīdzēja tautas atmiņas par kopējām cīņu gaitām neatkarības atgūšanas laikā. Viņu darbību vēlētajī vērtēja kā enerģiskas rīcības trūkumu.

Visoriģinālākais priekšvēlēšanu veidojums bija savienība "Latvijas ceļš", kas tapa 1993. gada marta sākumā, īsi pirms vēlēšanu kampaņas sākuma. Savienība "Latvijas ceļš" apvienoja vairāk nekā 100 biedru, viena trešdaļa no tiem bija LR Augstākās Padomes deputāti¹² – tie, kurus LTF balstīja 1990. gada vēlēšanās. Darbojoties par deputātiem, pēc trīs gadiem viņi atstāja LTF frakcijas sliktstošo kuģi. Vienīgais, kuram nevarēja pārmest nodevību pret LTF, bija Ivars Godmanis, kurš palika Tautas frontei uzticīgs līdz galam, startējot Saeimas vēlēšanās LTF sarakstā.

Vēlēšanu savienība "Latvijas ceļš" prasmīgi savienoja savas pragmatiskās nostādnes ar sabiedrības vairākuma nostādnēm. "Tā

bija apzināta peldēšana pa straumi, un nav nekā divaina, ka tik atšķirīgus peldētājus – *Klubu 21*, abu karojošo AP frakciju liderus, Gorbunova kungu, PBLA vadītājus – viena un tā pati pielāgošanās straume sanesa vienkop.¹³ Šādai savienībai sabiedrībā bija dažādi vērtējumi – gan negatīvi, gan pozitīvi. Tomēr tā laika “Latvijas ceļš” oponenti uzskatīja, ka tā varētu pasargāt sabiedrību no tālākas šķelšanās. Tā izrādījās racionālākā kompromisu taktika.

Savienības “Latvijas ceļš” kandidātu saraksts startēja vēlēšanu kampaņā ar izstrādātu Ojāra Kehra, Ulda Oša un PBLA ekonomistiem sagatavotu programmu – “Latvija 2000”, ko papildināja Jāņa Vaivada, Valda Birkava, Pētera Elferta un Dzintara Ābiķa priekšlikumi.¹⁴ Programma bija balstīta uz privātīpašumu un brīvā tirgus saimniecību, kurā konsekventi vajadzēja īstenot secīgas un pēctecīgas reformas. Realizējot īpašuma reformu, paredzēja atdot vai kompensēt īpašniekiem nelikumīgi atsavināto īpašumu. Paredzēja Privatizācijas aģentūras izveidošanu; integrāciju Eiropas ekonomiskajā sistēmā, mazinot Latvijas ekonomisko atkarību no NVS valstīm.¹⁵

Lauksaimniecības attīstības pamatā “Latvijas ceļš” lika dažāda lieluma un specializācijas zemnieku saimniecības. Tika solīts ātri izveidot Valsts zemes dienestu, lai zemi un ražošanas objektus nostiprinātu kā privātīpašumu. Tika paredzētas arī noteiktas kvotas lauksaimniecības produktu iepirkšanai valsts pārtikas rezervei, kuru lielumam un iepirkuma cenām katru gadu apstiprinātu Ministru kabinets.

Izglītības jomā plānoja izveidot mūsdienīgu izglītības sistēmu, kura balstītos uz pasaules pieredzi un nacionālo savdabību.

Programmā solīja ievērot 1922. gada Satversmi. Pilsonības piešķiršanai pēc Saeimas vēlēšanām izvirzīti noteikti kritēriji: latviešu valodas prasme; Latvijā patstāvīgi nodzīvoto gadu cenzs; atteikšanās no citas valsts pilsonības. Visi šie pasākumi paredzēja nodrošināt Latvijā vienkopienas latviešu nacionālo valsti.

Ar savu programmu vēlēšanu kampaņā nāca apvienība “Tēvzemei un Brīvībai”. Tā sludināja “pilsoņu loka paplašināšanas nepieļaujāmību līdz valsts pilnīgai deokupācijai, nepieciešamību pieņemt likumu par terminētiem ierobežojumiem ieņemt valsts amatus bijušajiem PSKP nomenklatūras un PSRS represīvo orgānu darbiniekiem; nepieciešamību izveidot komisiju Gorbunova – Godmaņa administrācijas darbības izmeklēšanai”¹⁶.

Laika posms no 5. Saeimas vēlēšanu 5. un 6. jūnijā pirmo rezultātu pasludināšanas līdz oficiālajiem vēlēšanu rezultātiem

ievilkās līdz pusotrai nedēļai. Tajā laikā notika aktīva ievēlēto politisko spēku rosība, veidojot koalīcijas, apvienības un blokus. Tā, vēlēšanu apvienībai "Tēvzemei un Brīvībai" notika konsultācijas gan ar LNNK, gan arī ar KDS un LZS, gan pat ar savienību "Latvijas ceļš" un DCP.¹⁷ Tēvzemieši uzskatīja, ka jāprot runāt ne tikai ar domubiedriem un konkurējošiem spēkiem, bet arī ar tiem, kuru viedoklis ir atšķirīgs. Apvienība "Tēvzemei un Brīvībai" pēc vēlēšanām atkārtoti turpināja apliecināt savas programmas nostāju, "ka šīs vēlēšanas ir pārejas posma vēlēšanas un ka tagadējās Saeimas uzdevums ir radīt priekšnoteikumus likumīgas Saeimas vēlēšanām"¹⁸. Tātad apvienība "Tēvzemei un Brīvībai" neuzskatīja šo ievēlēto 5. Saeimu vēl par likumīgu, kuras darbība jāveic atbilstoši Satversmei.

Pēc pirmajām neoficiālajām ziņām par vēlēšanu rezultātiem savienība "Latvijas ceļš" izvērta lielu aktivitāti un pieteica 5. Saeimas darbības pirmo 100 dienu programmu.¹⁹ Tā bija 5. Saeimas – likumdevējas politika, kas bija virzīta uz Latvijas Republikas tiesiskās un saimnieciskās reformas īstenošanu, uz Satversmes darbības atjaunošanu. Par programmas galveniem virzieniem tika piedāvāti:

"1. Satversmes darbības atjaunošana un tiesiskās kārtības pilnveidošana;

2. Cilvēka un pilsoņa konstitucionālo tiesību nostiprināšana;

3. Saimnieciskās attīstības priekšnoteikumu radīšana".²⁰

5. Saeimas darbības sākumposma 100 dienu programma paredzēja, ka 6. jūnijā plkst. 12.00 Saeima paziņo par Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanos un Saeimas darbības saskaņošanu atbilstoši Satversmei; pirmajā sēdes dienā atjaunot 1929. gadā pieņemto Saeimas kārtības rulli (novēršot tajā arhaismus), kas ļaus ievēlēt Saeimas priekšsēdētāju, Valsts prezidentu un citas amatpersonas atbilstoši LR Satversmes prasībām.

LC 100 dienu priekšlikumos iestājās par 1925. gada Ministru kabineta (MK) iekārtas likuma atjaunošanu jau Saeimas pirmajā darbības nedēļā; par Valsts civildienesta likuma atjaunošanu jaunā redakcijā; par neatliekamam Satversmes tiesas atjaunošanu. Vienlaikus tika ierosināts pieņemt Likumu par prokuratūras, kā arī administratīvā procesa likumu.

Minētie likumi bija jāpieņem Saeimas pirmajās 100 dienās. Līdz ar to vajadzēja izbeigt okupācijas perioda tiesisko normu haosu un radīt stingru tiesisko normu hierarhiju.

Lai pavērtu Latvijas Republikas valstij plašāku ceļu uz starptautiskajām politiskajām un ekonomiskajām organizācijām, *Latvijas ceļš* piedāvāja bez kavēšanās pieņemt Pilsonības likumu, kura saturs bija formulēts "Latvijas ceļa" programmā. Bez tam LC priekšlikumā ietilpa kritiski pārvērtēt 1991. gada 10. decembra LR konstitucionālo likumu *Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi*. Tajā paredzēja novērst nepilnības un pieņemt to jaunā uzlabotā redakcijā. Šis likums tika vērtēts politiskajā un tiesiskajā aspektā: "*politiskajā* – šis likums vēlreiz pierādīs visai pasaulei, ka Latvija respektē ne tikai savas valsts pilsoņu, bet arī visu pārējo mūsu valstī dzīvojošo cilvēku starptautiski atzītās tiesības; *tiesiskajā* aspektā šim likumam vajadzētu kļūt par LR 1922. gada Satversmes otro daļu, kas aizstātu 1922. gadā nepieņemtos Satversmes "pamatnoteikumus par pilsoņu tiesībām un pienākumiem" (87. – 117.p.)"²¹.

Pirmo 100 dienu priekšlikumos paredzēja arī saimniecības attīstības priekšnoteikumus. Tādēļ bija iecere pēc valdības izveidošanas nekavējoties uzsākt valsts īpašuma pārvaldes un privatizācijas procesa reorganizāciju. Šim nolūkam vajadzēja pieņemt likumu par valsts īpašuma fondu, kurā noteikt, kādus īpašumus valsts pārvalda un kādā kārtībā, likumu par Privatizācijas aģentūru, kurā noteikta valsts īpašuma privatizācijas kārtība, aģentūras tiesības un pienākumi, attiecības ar ministrijām un valsts īpašuma fondu. Vienlaikus paredzēja Latvijas Ekonomiskās attīstības padomes un Latvijas Sociālās un ekonomiskās stabilitātes padomes izveidošanu.

Atbilstoši LC nostādnēm tika paredzēta jauno likumu pieņemšana lauksaimniecības attīstībā, kas paredzētu gan valsts pārtikas rezerves veidošanas regulēšanu; gan lauksaimniecības produkcijas standartizācijas un kvalitātes kontroles kārtību, nosakot, kā regulēt valsts garantētajam iepirkumam cenas.

Līdztekus "Latvijas ceļš" paredzēja 100 dienu priekšlikumos pieņemt veselu virkni likumus, kas saistīti ar naudas, Bankas un fiskālās politikas reformu realizāciju.

Uzvarējušās partijas, organizācijas, savienības, kandidātu saraksti 5. Saeimas vēlēšanās formēja frakcijas un meklēja koalīcijas variantus, lai sastādītu vairākuma valdību. Neapšaubāmi, Saeimā lielākā frakcija bija savienība "Latvijas ceļš", bez tās līdzdalības vairākuma valdību nevarēja sastādīt. Tādēļ jau laikus tika uzsāktas savstarpējas frakciju konsultācijas par koalīcijas veidošanu. Diskusiju rezultātā šajā ziņā veidojās trīs galvenie virzieni.

Tos komentēja Andrejs Panteļejevs.²² *Pirmais variants* – “Latvijas ceļš” kopā ar *Zemnieku savienību* veido mazākuma koalīcijas valdību ar 48 balsīm Saeimā, panāk uzticības votumu šai valdībai ar individuālu deputātu balsojumu un vēl dažām balsīm. *Otrais variants* – trīs partijas veido koalīcijas līgumu, tas ir “Latvijas ceļš”, *Zemnieku savienība* un viena no mazajām partijām. Tā stabila koalīcijas līguma ietvaros ievēl valdību. *Trešais variants* – visi politiskie spēki pa labi no *Saskaņas Latvijai* veido sarežģītu līgumu sistēmu. Varbūt divu bloku līgumu sistēma, kura tiktu pārstāvēta valdībā. Pavisam diskusijas gaitā izveidojās seši varianti. Ja neizveidojās koalīcija, tad paredzamas vēl vienas vēlēšanas. Diskusiju periods bija saistīts ar nesaskaņas izpaušmēm un dažādām galējībām koalīciju veidošanā.

Starp “Latvijas ceļa” frakciju un *Zemnieku savienības* frakciju strīda objekti bija Budžeta un lauksaimniecības subsīdijas, Finanšu ministrijas saistība ar Ekonomiskās attīstības ministriju un visbeidzot Prezidenta jautājums. “Latvijas ceļš” piedāvāja premjera kandidātu, savukārt *Zemnieku savienība* pastāvēja uz prezidenta kandidāta izvirzīšanu.

Koalīcijas līguma veidošanā sarežģījumi radās ar LNNK frakciju, kura pieņēma politisku lēmumu neslēgt koalīcijas līgumu ar LC. Šo frakciju uzskatu atšķirības bija pilsoņu jautājumā, kā arī ekonomiskajās nostādnēs. LNNK paredzēja lielu valsts iejaukšanos ekonomikas funkcionēšanā. Tas bija sarežģīts periods Satversmes atjaunošanā. Katram kandidātu sarakstam bija sava nostāja un virzība.

Beidzot 1993. gada 16. jūnijā Latvijas Centrālā vēlēšanu komisija paziņoja oficiālos 5. Saeimas vēlēšanu rezultātus.²³ Paziņojumā tika fiksēts, ka Latvija Republikas 5. Saeimas vēlēšanās piedalījās 1 118 316 vēlētāji, tas ir, 89,9% no balstiesīgo pilsoņu kopskaita. Ārvalstīs nobalsojušo pilsoņu kopskaits bija 18 413.²⁴ Lai iegūtu vietas Saeimā, katrai partijai vajadzēja savākt visā Latvijā vismaz četrus procentus balsu.

Liela interese vēlēšanās tika izrādīta ne tikai Latvijas iekšzemē, bet arī ārzemēs. Vēlēšanu norises novērošanā pēc ielūguma ieradās 55 starptautiskie novērotāji no 16 ārvalstīm, novērotāji pārstāvēja arī 16 starptautiskas organizācijas. Vienīgi Krievijas Federācija atteicās piedalīties vēlēšanu gaitas novērošanā, aizbildinoties, ka nepiedalīsies politisku iemeslu dēļ, jo Latvijā tiekot pārkāptas cilvēktiesības. Vēlēšanu gaitā vispusīgu informāciju presē, radio

un televīzijā sniedza 246 vēlēšanu preses centrā akreditētie ārvalstu žurnālisti no 18 valstīm²⁵.

Centrālā vēlēšanu komisija ziņoja, ka no 784 kandidātiem LR 5. Saeimā tika ievēlēti 100 cilvēki. Četrus procentus barjeras pārvarēja 8 deputātu kandidātu saraksti – savienība “Latvijas ceļš” (36 mandāti), LNNK (15 mandāti), apvienība “Saskaņa Latvijai – atdzimšana tautsaimniecībai” (13 mandāti), LZS (12 mandāti), kustība “Līdztiesība” (7 mandāti), LKDS (6 mandāti), apvienība “Tēvzemei un Brīvībai” (6 mandāti) un DCP (5 mandāti). Vispopulārākais izrādījās saraksts “Latvijas ceļš”, kas ieguva 32,4% vēlēšanu balsu. Visvairāk par LC nobalsoja Vidzemē – 110 002 vēlētaji. Šā saraksta tuvākie konkurenti – LNNK – Vidzemē ieguva 36 943 balsis.

Par īpašu atbalstu liecināja kandidātiem pievilktie krustiņi. Visvairāk atbalstu guva Anatolijs Gorbunovs (216 551), Georgs Andrejevs (126 490), Gunārs Meierovics (64 319), Ivars Godmanis (16 533), pēc viņa – Joahims Zīgerists (15 837). Popularitātes rādītāji procentos: Anatolijam Gorbunovam (59,74%), Ivaram Godmanim (56,24%) un Aivaram Kreitusam (52,44%).

5. Saeimas darba uzsākšanai izveidoja piecas starpfrakciju darba grupas, kurām bija uzdots izstrādāt sesijas pirmo plenārsēžu darba kārtību un gaitu; izveidot Saeimas komisijas; Saeimas administrācijas (aparāta) struktūras; balsu skaitīšanas komisiju; mandātu komisiju.

Pirms 5. Saeimas darba sākuma uz savu pēdējo plenārsēdi 1993. gada 5. jūlijā sanāca Latvijas Republikas Augstākā Padome. Šķiroties no Augstākās Padomes un tās deputātiem, Anatolijs Gorbunovs sniedza tās darba vērtējumu. Viņš atzīmēja: “Tautfrontiskā parlamenta vairākums ir izpildījis savu pamatuzdevumu – valstiskās neatkarības atgūšanu. Latvija kā valsts atzīta visā pasaulē. Ar savu konsekvento darbību šajā laikā esam radījuši priekšnoteikumus reālai Latvijas neatkarībai.”²⁶ A. Gorbunovs atgādināja, ka AP darbs ritējis sarežģītos apstākļos, jo vajadzēja vienlaicīgi graut un celt, ka AP vairākumam nevar pārņemt konsekvences trūkumu nedz mērķa apzināšanās, nedz 1991. gada asiņainā janvāra notikumos, nedz augusta puča laikā.

Iekšpolitikā Latvijas valsts sasniegumi tika vērtēti šādi: Augstākā Padome trijos gados radīja likumdošanas pamatbāzi lauku un pilsētu reformai, sakārtoja īpašumtiesību jautājumus, radīja likumdošanu uzņēmējdarbībai, izveidoja nodokļu sistēmu, valsts budžetu,

banku sistēmu, valsts aizsardzības struktūras, atjaunoja pilsoņtiesības, juridiski nostiprināja arī pārējo Latvijas iedzīvotāju tiesības un pienākumus, reglamentēja imigrācijas pamatlikumdošanu.

Ārpolitikā Latvija parakstījusi vairāk nekā 170 divpusēju starptautisku līgumu, iekļāvusies pasaules starptautiskajās politiskās un ekonomiskās struktūrās. EDSA Helsinku galotņu tikšanās deklarācijā, kā arī ANO Ģenerālās Asamblejas rezolūcijās tika iekļauti punkti par Krievijas armijas izvešanu no Baltijas valstīm.

A. Gorbunovs uzrunas nobeigumā pasvītroja, ka "mēs apzināties, ka kopumā par sakārtotu likumdošanu Latvijā runāt nevaram. Pretrunu novēršana mūsu likumdošanā, kā arī tās saskaņošana ar Satversmi līdzās ar citiem darbiem aizņems daudz laika jaunajai 5. Saeimai."²⁷

1993. gada 6. jūlijā Latvijas Republikas 5. Saeima uzsāka savu darbu. "Pirmo 5. Saeimas sēdi atklāja un vadīja Latvijas Centrālās vēlēšanas komisijas priekšsēdētājs Atis Kramiņš."²⁸

Viņš uzsvēra, ka "pēc vairāk nekā 60. gadiem notiek tas, par ko vairākas paaudzes ir sapņojušas, par ko latviešu tauta ir cīnījusies un daudzi atdevuši savas dzīvības. Latvijas valsts ir spērusi vēl vienu soli uz priekšu demokrātijas un neatkarības virzienā. 5. Saeima ir sanākusi, un Latvijas Republikas Satversme varēs realizēties pilnā apjomā"²⁹.

5. Saeimas deputāti pieņēma šādu dienas kārtību:

1. Saeimas paziņojums par Latvijas Republikas Satversmes stāšanos spēkā pilnā apjomā.
2. Balsu skaitīšanas komisijas ievēlēšana.
3. Pagaidu mandātu komisijas ievēlēšana.
4. Balsu skaitīšanas komisijas ziņojums par elektronisko balsu skaitīšanas iekārtu.
5. Pagaidu mandātu komisijas ziņojums.
6. Par Saeimas kārtības rulli.
7. Saeimas prezidija vēlēšanas.
8. Ministru Padomes paziņojums.
9. Saeimas kārtības rullja izstrādāšanas komisijas izveidošana.
10. Valsts Prezidenta vēlēšanas.

Apspriežot pirmo dienas kārtības jautājumu, deputāti pieņēma 5. Saeimas paziņojumu, kurā tika konstatēts, ka "5. Saeima ir sanākusi uz savu pirmo sēdi 1993. gada 6. jūlijā, pulksten 12.00. Un līdz ar to Latvijas Republikas Satversme ar grozījumiem, kas

tajā izdarīti, ar 1993. gada 21. marta likumu stājusies spēkā pilnā apjomā un izbeigušās Latvijas Republikas Augstākās Padomes pilnvaras.³⁰ Šādu Saeimas paziņojumu parakstīja visi klātesošie. Līdz ar to Latvijas Republikas Satversme stājās spēkā pilnā apjomā.

Sēdes turpinājumā A. Kramiņš ziņoja deputātiem par frakcijas *Līdztiesība* pieprasījumu par Alfrēda Rubika ierašanos Saeimas sēdē. Par *Līdztiesības* priekšlikumu balsoja 6 deputāti. Par M. Budovska ierosinājumu skatīt šo jautājumu pie mandātu komisijas ziņojuma – balsoja 91. deputāts.

5. Saeimas pirmajā sēdē tika ievēlēta balsu skaitīšanas komisija, mandātu skaitīšanas komisija. Pēc šo komisiju ziņojumiem notika Saeimas prezidija vēlēšanas. "Par Saeimas priekšsēdētāju tika ievēlēts Anatolijs Gorbunovs, par Saeimas priekšsēdētāja biedriem – Aivars Berķis un Andrejs Krastiņš, par Saeimas sekretāru – Imants Daudišs, par Saeimas sekretāra biedru – Zigurds Tomiņš."³¹ Tā no pieciem prezidija locekļiem tikai viens nepārstāvēja *Latvijas ceļu* un LZS koalīciju.

Sēdes tālākā gaitā par valdības pilnvaru nolikšanu ziņoja Latvijas Republikas Ministru Padomes priekšsēdētājs Ivars Godmanis. Saeimas deputāti nobalsoja par pilnvaru piešķiršanu esošajai Ministru Padomei pildīt savus pienākumus līdz jaunā Ministru kabineta izveidei.³²

Līdz ar to noslēdzās vēl viens posms Latvijas vēsturē, kuru vadīja 1990. gada maijā ievēlētā valdība. Tai nācās pārdzīvot 1991. gada janvāri, augusta puču un pirmajai iesākt darbu atjaunotajā neatkarīgajā Latvijas Republikā. Šī valdība tika gan atbalstīta un mīlēta, gan ķengāta, pat nīdēta. Taču, neraugoties ne uz ko, tā ar nelielām izmaiņām noturējusies visus trīs gadus, realizējusi pāreju uz tirgus ekonomiku, atjaunojusi savu naudu, organizējusi Dziesmu svētkus un daudz ko citu.³³

Pirmā Saeimas darba diena bija daudzu vēlēšanu diena. Sarežģīti notika Latvijas Valsts prezidenta vēlēšanas. Valsts prezidenta postenim Saeimas sēdē tika izvirzīti trīs kandidāti – Gunārs Meierovics, Aivars Jerumanis un Guntis Ulmanis. Pirmajā balsošanas reizē no kandidātiem uz prezidenta posteni absolūto vairākumu neieguva neviens. Otrā balsošanas kārtā tika pārcelta uz nākošo dienu – 7. jūliju. No rīta "Latvijas ceļa" kandidāts G. Meierovics paziņoja, ka atsauc savu kandidatūru un aicināja balsot par Zemnieku savienības izvirzīto kandidatūru. G. Meierovica paziņojums noteica balsošanas rezultātus. 1993. gada 7. jūlijā, pulksten

Nezināma autora foto

Latvijas Republikas Ivara Godmaņa vadītā valdība pēc sēdes 1993. gada 7. maijā

14.10 Guntis Ulmanis (Latvijas Zemnieku savienības biedrs) ar 53 balsīm "par" trešajā kārtā tika ievēlēts par Latvijas Republikas Valsts prezidentu. Saskaņā ar Satversmi Guntis Ulmanis tika ievēlēts uz trim gadiem.³⁴

Vienlaikus jau preses konferences laikā Valsts prezidents kā visreālāko kandidātu uz valdības galvas posteni minēja "Latvijas ceļa" pārstāvi Valdi Birkavu.

1993. gada 8. jūlijā Guntis Ulmanis Saeimā nodeva svinīgu solījumu un stājās Valsts prezidenta amatā.³⁵

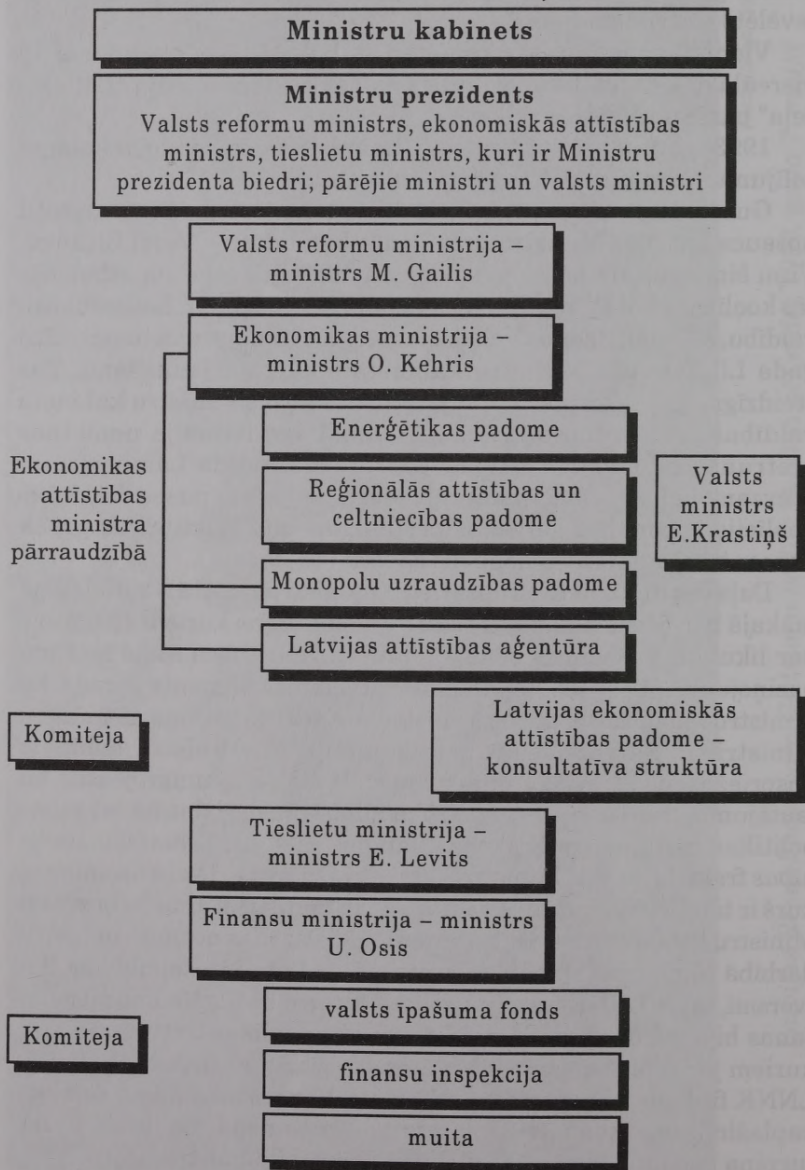
Guntis Ulmanis pēc svinīgā solījuma nodošanas Saeimai tūlīt nosauca Latvijas Ministru prezidenta kandidātu – Valdi Birkavu. Viņu šim amatam izvirzīja savienība "Latvijas ceļš" un atbalstīja tās koalīcijas partnere – *Latvijas Zemnieku savienība*. Lai sastādītu valdību, sākumā Saeimā vajadzēja pieņemt likumprojektu par 1925 gada Likuma par Ministru kabinetu iekārtu atjaunošanu. Tas steidzīgi bija jāakceptē 14. jūlijā, – dienu pirms Ministru kabineta valdības sastāva nosaukšanas. Šāda steiga izraisīja nopietnas pretrunas no LNNK frakcijas pārstāvja Aristīda Lamberga un "Tēvzemei un Brīvībai" pārstāvja Māra Grinblata puses. Valdošās koalīcijas oponentu galvenās pretenzijas bija saistītas ar pārāk koncentrēto ministriju uzbūves shēmu (*sk. shēmu*).

Daļa deputātu likuma apspriešanas laikā pat atstāja zāli. "Turpmākajā balsošanā piedalījās tikai 50 deputāti, no kuriem 48 balsoja par likumu."³⁶ Saeimas sēdē 16. jūlijā LNNK nāca klajā ar šādu paziņojumu: "Latvijas Republikas Satversmes 55.pants paredz, ka Ministru kabinets sastāv no Ministru prezidenta un viņa aicinātiem ministriem. Satversmes 61.pants paredz, ka Ministru kabinets apspriež visus atsevišķu ministriju izstrādātos likumprojektus un jautājumus, kuri attiecas uz vairāku ministriju darbību, kā arī valsts politikas jautājumus. Frakcija "Latvijas ceļš" un *Zemnieku savienības* frakcija paredz Ministru kabineta sastāvā arī valsts ministru, kurš ir tikai vienas nozares vadītājs savā ministrijā ar balsstiesībām Ministru kabinetā atsevišķos jautājumos. Dažādas nozīmes ministru darbībā Ministru kabinetā ir pretrunā ar Latvijas Republikas Satversmi, tāpēc LNNK frakcija uzskata, ka pirms šāda likuma pieņemšanas bija jāizdara grozījumi Latvijas Republikas Satversmē, par kuriem jānobalso vismaz 2/3 klātesošo Saeimas deputātu skaita. LNNK frakcija to novērtē kā mākslīgu Ministru kabineta sastāva paplašināšanu, kas nav pamatota ne ekonomiski, ne juridiski un turpina padomju sistēmas kolektīvās bezatbildības tradīcijas."³⁷

Shēma

Latvijas ceļa piedāvātā valdības struktūra un kandidāti ministru posteņiem.³⁸

Shēma (turpinājums)

Komiteja

Latvijas ekonomiskās
stabilitātes padome –
konsultatīvs orgāns

Ārlietu ministrija – ministrs
G. Andrejevs

Valsts ministrs
G. Meierovics

Aizsardzības ministrija –
ministrs V. Pavlovskis

Iekšlietu ministrija –
ministrs D. Skulte vai
Ģ. Kristovskis

Vides aizsardzības un
reģionālās attīstības
ministrija – ministrs
Ģ. Lūkins

Labklājības ministrija –
ministrs J. Ritenis

Satiksmes ministrija –
ministrs A. Gūtmanis

Zemkopības ministrija –
ministrs J. Kinna

Izglītības, kultūras un
zinātnes ministrija – ministrs
J. Vaivads

Valsts ministrs
R. Pauls

Pēc Likuma pieņemšanas par Ministru kabineta iekārtas atjaunošanu uzsāka veidot Ministru kabinetu. "Latvijas ceļš" un LZP bija vienojušies par ministru portfeļu sadalīšanu. Tomēr bija jāņem vērā apstākļi, kas varēja ietekmēt kabineta veidošanu. Kristīgo demokrātu savienība negribēja sevi asociēt ar valdības veidošanu, tādēļ ieņēma atturīgu pozīciju, bet, no otras puses, viņi tomēr bija vēlējušies ieņemt zināmus posteņus valdībā. Neskaidra bija arī

J. Bula foto ("Diena")

Pirmā Saeimas sēde 1993. gada 6. jūlijā

Demokrātiskā centra partijas nostāja pēc viņa līdera Aivara Kreitusa atteikšanās no valsts ministra amata Ekonomikas ministrijā un partijas vispārējās neapmierinātības ar valsts ministra amata ieviešanu un tā pakļaušanu ministrijas vadītājam. Arī LZS, būdama koalīcijā ar LC, vēl pieprasīja mainīt 100 dienu programmas agrārā jautājuma formulējumu un iekļaut tajā jautājumu par politiski represētajiem. LZS pieprasīja lauksaimniecības ministra un vides un reģionālās attīstības ministra posteņus. Viņi piedāvāja savas kandidatūras Finanšu ministrijā, Ārējās tirdzniecības ministrijā un Labklājības ministrijā.³⁹

Valdības veidošana ilga daudzas dienas. No 8. jūlija līdz 20. jūlijam ilga karstas debātes Saeimā par likumprojektu atjaunot 1925. gada likumu "Par Ministru kabineta iekārtu", kā arī par Ministru kabineta sastāvu. Pirms valdības sastāva apstiprināšanas Ministru prezidenta amata kandidāts Valdis Birkavs Saeimas sēdē nolasīja ziņojumu par Ministru kabineta sastādīšanu un deklarāciju par kabineta iecerēto darbību. Deklarācija ietvēra LC un LZS programmas tēzes. Nolasītā deklarācija un valdības sastāva nominēšana izsauca aktīvas debātes. Uzstājās gandrīz trešā daļa no Saeimas deputātiem. Neapmierinātību pauda LNNK frakcijas priekšsēdētājs Aleksandrs Kiršteins. "Pēc LNNK domām, V. Birkava runa neesot uzskatāma pat par valdības programmas uzmetumu, daudzi jautājumi tajā vispār neesot skarti. DCP frakcijas priekšsēdētājs Aivars Kreituss pauda neapmierinātību ar to, ka LC un LZS neesot ņēmuši vērā DCP ierosinājumus izveidot atsevišķu ministriju valsts īpašuma privatizācijai, kuru ar ministru prezidenta biedra pilnvarām vadītu A. Kreituss. Pēc viņa domām, V. Birkavs nav devis atbildi uz galveno jautājumu – kur ņemt budžeta līdzekļus jaunās valdības programmas īstenošanai. Kā zināms, koalīcija A. Kreitusam savā valdībā piedāvāja privatizācijas valsts ministra portfeli Ekonomikas ministrijā, ko A. Kreituss savā runā nosauca par "trešās šķiras amatu ceturtās šķiras vietā".⁴⁰ Arī citu frakciju deputātu uzstāšanās bija kritiskas.

Lai apstiprinātu valdību, "Latvijas ceļa" un LZS koalīcijai Saeimā bija 48 balsis, tas nozīmēja, ka koalīcijai ar savām balsīm nepietiek. Tādēļ tika meklēta vēl vismaz viena balss – un tā bija Kārļa Leiškalna balss no DCP partijas.

Ministru prezidenta amata kandidāts Valdis Birkavs 1993. gada 20. jūlijā atbilstoši Satversmei iepazīstināja Saeimu ar Ministru kabineta sastāvu.

Balsojuma brīdī Saeimas sēdē reģistrējās 92 deputāti. No tiem par uzticības izteikšanu valdības sastāvam balsoja 48 deputāti, pret – 11 un atturējās – 32. Pret balsoja "Līdztiesības" frakcijas biedri Aleksandrs Bartaševics, Martijans Bekasovs un Nikolajs Krasohins, DCP pārstāvji Aivars Kreituss un Alfrēds Čepānis, "Tēvzemei un Brīvībai" pārstāvji Māris Grīnblats, Roberts Milbergs, Juris Sinka un Jānis Straume, LNNK pārstāvji Joahims Zigerists un Anna Seile.⁴¹

Satversme nosaka, ka valdība uzskatāma par apstiprinātu, ja par uzticības izteikšanu tai nobalsojusi puse un vēl vismaz viens deputāts no klātesošiem. Tātad balsojuma rezultātā par Ministru kabineta pilntiesīgiem locekļiem kļuva 13 ministri, kā arī 11 valsts ministri. Līdz ar to tika izteikta uzticība valdībai šādā sastāvā:

"Ministru prezidents – Valdis Birkavš (LC), valsts reformu ministrs, Ministru prezidenta biedrs – Māris Gailis (LC), ekonomikas ministrs, Ministru prezidenta biedrs – Ojārs Kehris (LC), tieslietu ministrs, Ministru prezidenta biedrs – Egils Levits (LC), finansu ministrs – Uldis Osis (LC), ārlietu ministrs – Georgs Andrejevs (LC), izglītības, kultūras un zinātnes ministrs – Jānis Vaivads (LC), zemkopības ministrs – Jānis Kinna (LZS), iekšlietu ministrs – Ģirts Kristovskis (LC), labklājības ministrs – Jānis Ritenis (LZS), satiksmes ministrs – Andris Gūtmanis (LC), aizsardzības ministrs – Valdis Pavlovskis (LC), vides un reģionālās attīstības ministrs – Ģirts Lūkins (ieteikusi LZS), ministrs īpašiem uzdevumiem (ministrs bez portfeļa) – Edvīns Inkēns (LC), kā arī enerģētikas valsts ministrs Ekonomikas ministrijā – Andris Krēslis, valsts īpašuma valsts ministrs Finanšu ministrijā – Edmunds Krastiņš, budžeta valsts ministrs Finanšu ministrijā – Jānis Platais, ārējās tirdzniecības un Eiropas Kopienas lietu valsts ministrs Ārlietu ministrijā – Gunārs Meierovics, kultūras valsts ministrs Izglītības un zinātnes ministrijā – Raimonds Pauls, mežu valsts ministrs Zemkopības ministrijā – Kazimirs Šļakota, darba valsts ministrs Labklājības ministrijā – Andris Bērziņš, vides aizsardzības valsts ministrs Vides un reģionālās attīstības ministrijā – Indulis Emsis."⁴² Diviem valsts ministra amatiem – privatizācijas valsts ministram Ekonomikas ministrijā un veselības valsts ministram Labklājības ministrijā – nebija atrastas kandidatūras.

Šajā sastāvā Ministru prezidenta kabinets 1993. gada 3. augustā stājās pie savu pienākumu pildīšanas.

Līdztekus tam arī Saeima turpināja savu darbu. Tā pievērsās savam galvenajam uzdevumam – likumu pieņemšanai. Tas bija

5. Saeimas visgrūtākais un nepateicīgākais laiks, jo Latvijā vēl "pastāvēja trīs likumdošanas sistēmas – Latvijas laika, LPSR un Latvijas Republikas Augstākās Padomes likumi"⁴³. Tātad 5. Saeimai no jauna bija jāradā tiesiskā sistēma un jāpanāk Latvijas likumu atbilstība Satversmei. Tas bija darbietilpīgs un sarežģīts darbs.

Par 5. Saeimas paveikto pirmajā darbības pusgadā liecināja likumdošanas bāzes radišana valsts reformai; tiesiskās kārtības nodrošināšana valstī; privatizācijas un privātīpašumu tiesiskās bāzes radišana; pašvaldību reforma un to vēlēšanas; sociālā nodrošināšana; pilsonības problēmu atrisināšana. Tas viss bija virzīts uz likumu atbilstību Satversmei. Tā 1993. gada 16. jūlijā tika pieņemts likums par 1925. gada likumu *Par Ministru kabineta iekārtu atjaunošanu*⁴⁴, kā arī oktobrī pieņemti likumi *Par valsts ieņēmuma dienestu* un *Par valsts kontroli*⁴⁵. Šo likumu pieņemšana atjaunoja 1923. gada Satversmes attiecīgo likumu darbību. 9. decembrī Saeimas plenārsēdē pirmajā lasījumā pieņēma likumprojektu *Par budžetu un finansu vadību*.⁴⁶

Bez tam svarīgs Saeimas darbības virziens bija likumdošanas pilnveidošana tiesiskās kārtības nodrošināšanai valstī. Likumdošanas sakārtošana tika virzīta uz jaunas valsts struktūras radišanu atbilstoši Satversmei. Tas prasīja lielu ilglaicīgu likumdevēja darbu ne tikai 5. Saeimas ietvaros, bet arī nākošo Saeimu darbībā.

* * *

Aktīvie Atmodas spēki, kas cīnījās par Latvijas neatkarības atgūšanu, vienlaikus cīnījās arī par Latvijas Satversmes atjaunošanu. 1990. gadā ievēlētā tautfrontiskā Augstākā Padome bija tā, kas izveidoja valsts iekārtu, sagatavoja sabiedrības spēkus Satversmes atjaunošanai. 1993. gadā demokrātiski ievēlētā 5. Saeima savā pirmajā sēdē 6. jūlijā atjaunoja Latvijas Satversmi. Tātad "kopš 1993. gada 6. jūlija mūsu valsts konstitūcija atkal ir 1922. gada 15. februārī pieņemtā Satversme. Tā nosaka neatkarīgās Latvijas valsts iekārtu – attiecības starp pilsoni un valsti kopumā, kā arī attiecības starp pieciem valsts konstitucionālajiem orgāniem – Saeimu, Ministru kabinetu, Valsts prezidentu, tiesu un Valsts kontroli. Saskaņā ar Satversmi mūsu valstī pastāv tipiska parlamentārās demokrātijas iekārta."⁴⁷

Satversme ir atjaunota pilnā apjomā, tādā veidā ir panākts, ka Latvijas valsts iekārta balstās uz Rietumu demokrātijas un tiesis-

kas valsts ideju pamatiem. Satversme ir juridisks dokuments un valsts pamats, un tās principiēm jāveido sabiedrība demokrātiskāka, tiesiskāka un eiropeskāka.

Atsauces un skaidrojumi

¹ Latvijas Republikas 5. Saeimas vēlēšanas. Rīga, 1993, I daļa, A – 7.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Agris Strautmanis. LSDSP kurss: sociālā partnerība // Diena, 1993, 21. apr.

⁶ Ainārs Dimants. Vai DCP kļūs saimnieciski rosīgāka? // Diena, 1993, 6. apr.

⁷ Turpat.

⁸ Sk. Ainārs Dimants. Kristīgo demokrātu savienība Debesīs un uz zemes // Diena, 1993, 20. apr.

⁹ Sk. Ainārs Dimants. Opozīcijas saldā nasta // Diena, 1993, 3. maijā.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat.

¹² Diena, 1993, 2. apr.

¹³ Guntis Valujevs. Priekšvēlēšanu tēli flangos un centrā // Diena, 1993, 23. apr.

¹⁴ Sk. Diena, 1993, 2. apr.

¹⁵ Turpat.

¹⁶ Jānis Jākobsons. Jaunam darba posmam gatavojas arī vēlēšanu apvienība Tēvzemei un Brīvībai // Atmoda Atpūtai, 1993, 3. jūl.

¹⁷ Turpat.

¹⁸ Askolds Rodins. LPOP: Skats no malas // Atmoda Atpūtai, 1993, 7. jūl.

¹⁹ Valdis Birkavs. Saeimas pirmās 100 dienas. LC priekšlikumi // Atmoda Atpūtai, 1993, 9. jūn.

²⁰ Turpat.

- ²¹ Valdis Birkavs. Saeimas pirmās 100 dienas. LC priekšlikumi // *Atmoda Atpūtai*, 1993, 9. jūn.
- ²² Par koalīciju veidošanu Saeimā Latvijas ceļa valdes priekšsēdētājs // *Diena*, 1993, 19. jūn.
- ²³ *Diena*, 1993, 18. jūn.
- ²⁴ Latvijas Republikas 5. Saeimas vēlēšanas. Rīga, 1993, I daļa, A – 7.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ *Diena*, 1993, 7. jūl.
- ²⁷ *Diena*, 1993, 7. jūl.
- ²⁸ *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 7. jūl.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 7. jūl.
- ³¹ Turpat.
- ³² Viktors Zanis. Bija laiks darbam un laiks pārdomām // *Diena*, 1993, 10. jūl.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 8. jūl.
- ³⁵ *Diena*, 1993, 9. jūl.
- ³⁶ *Atmoda Atpūtai*, 1993, 21. jūl.
- ³⁷ *Atmoda Atpūtai*, 1993, 21. jūl.
- ³⁸ *Diena*, 1993, 14. jūl.
- ³⁹ *Diena*, 1993, 12. jūl.
- ⁴⁰ *Diena*, 1993, 19. jūl.
- ⁴¹ *Latvijas Vēstnesis*, 1993, 21. jūl.
- ⁴² *Diena*, 1993, 21. jūl.
- ⁴³ Tupešu Jānis. LR 5. Saeimas paveiktie un nākotnes uzdevumi // *Diena*, 1994, 20. janv.
- ⁴⁴ LR valdības Ziņotājs, 1993, jūl.
- ⁴⁵ Tupešu Jānis. LR 5. Saeimas paveiktie un nākotnes uzdevumi // *Diena*, 1994, 20. janv.
- ⁴⁶ Turpat.
- ⁴⁷ Egils Levits, tiesnesis Eiropas Cilvēktiesību tiesā. Satversme 1995. gada 18. novembrī // *Diena*, 1995, 17. nov.

Latvijas tautas atjaunošana

Latvija

1945. gada 18. jūnijā Latvijas tautas atjaunošana sākās ar tautas atgriešanos no izkrišanas. Tautas atgriešanās rezultātā Latvijā atgriezās ap 120 000 latviešu, kas bija 1940. gada sākumā dzīvojušo latviešu apmēram ceturks. Tautas atgriešanās rezultātā Latvijā atgriezās arī daudzas citas tautas, kas bija izceļojušas no Latvijas. Tautas atgriešanās rezultātā Latvijā atgriezās arī daudzas citas tautas, kas bija izceļojušas no Latvijas.

V

**TRIMDAS LATVIEŠU DEVUMS
LATVIJAS NEATKARĪBAS
ATJAUNOŠANĀ**

Latvijas tautas atjaunošana bija process, kas sākās 1945. gada 18. jūnijā un turpinājās līdz 1946. gada beigām. Tautas atgriešanās rezultātā Latvijā atgriezās ap 120 000 latviešu, kas bija 1940. gada sākumā dzīvojušo latviešu apmēram ceturks. Tautas atgriešanās rezultātā Latvijā atgriezās arī daudzas citas tautas, kas bija izceļojušas no Latvijas. Tautas atgriešanās rezultātā Latvijā atgriezās arī daudzas citas tautas, kas bija izceļojušas no Latvijas.

V

TRIMDAS LATVIŠU DEVŪMS
LATVIŠAS NĒTKARĪBAS
ATLAUŅOŠANA

Īss atskats trimdas politisko aktivitāšu vēsturē

1944. un 1945. gadā no Latvijas bēgļu gaitās vai vācu okupācijas varas rīcības rezultātā Rietumos nonāca ap 120 000 latviešu (un ap 100 000 lietuviešu un ap 50 000 igauņu). Lielākā bēgļu daļa bija atradusi patvērumu sabiedroto okupācijas zonās Vācijā, mazākā skaitā viņi atradās Zviedrijā, Dānijā, Beļģijā un Austrijā. Šo bēgļu kodols bija no Staļina terora izbēgusi Baltijas valstu vidusšķira, kuru papildināja vācu militārajos spēkos iekļautie un uz Vāciju pārvestie karavīri un citi evakuētie vai piespiedu kārtā izvestie pilsoņi. Tikai nedaudzi no viņiem nolēma atgriezties okupētajās Baltijas valstīs, bet pārējie palika Rietumu pasaulē.

Jau pirms kara beigām Vācijā un Zviedrijā nodibinājās bēgļu organizācijas, kuru mērķis bija rūpēties par viņu likteni un saglabāt nacionālo kopību svešumā. Kad piecdesmito gadu sākumā noslēdzās izceļošana uz aizokeāna zemēm, arī tajās jau bija izveidojušās centrālās organizācijas, kuru aktīvās darbības rezultātā nākošajos gadu desmitos saglabājās vitāla trimdas latviešu kopība.

Rietumu pasaules lielākās latviešu organizācijas – Amerikas Latviešu apvienības un visu citu latviešu centrālo organizāciju statūtos goda vietā bija noteikums, ka blakus etniskiem un nacionāliem uzdevumiem jaunajās mītnes zemēs šīs organizācijas turpinās savu darbību, lai realizētu divus augstākus mērķus – atgūtu tautas brīvību un nacionālās valsts neatkarību.¹ Trimdas politiskā vadība vienlaicīgi apzinājās, cik nereāli un tāli nākotnē šie mērķi izskatījās piecdesmito gadu politiskās īstenības gaismā. Un tomēr Berlīnes blokāde, Korejas kara notikumi un it sevišķi ASV prezidenta Eizenhauera valdības ārlietu ministra Dallesa (*John Foster Dulles, 1953 – 59*) īstenotā ārpolitika pret Padomju Savienību lika cerēt, ka Rietumu pasaule pakāpeniski pārņems iniciatīvu un pavērs jaunas iespējas pozitīvi risināt arī okupēto Baltijas valstu jautājumu.

Lai kopīgiem spēkiem strādātu Latvijas brīvības un valsts neatkarības atjaunošanas labā un šim darbam apvienotu visus brīvās pasaules latviešus, 1960. gados sāka darboties Pasaules Brīvo Latviešu apvienība (PBLA). PBLA ir inkorporēta kā bezpeļņas organizācija Merilendas pavalstī ASV, kur atrodas tās galvenais birojs. Rīgā darbojas PBLA pārstāvniecība. PBLA biedri

ir latviešu centrālās organizācijas dažādos kontinentos un zemēs: Amerikas Latviešu apvienība (ALA), Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē (LAAJ), Latviešu Nacionālā apvienība Kanādā (LNAK), Rietumeiropas Latviešu apvienība (RLA) un Dienvidamerikas Latviešu apvienība (DLA). Tās deleģē savus pārstāvjus PBLA 14 locekļu valdē: ALA – 5 valdes locekļus, LAAJ – 3, LNAK – 2, RLA – 3 un DLA – 1. Katrs valdes loceklis ir atbildīgs savai organizācijai, kas to ir ievēlējusi. Valde no sava vidus ar balsu vairākumu ievēlē valdes priekšsēdi un priekšsēža vietnieku uz diviem gadiem. PBLA administratīvo darbu veic valdes ievēlēts ģenerāls sekretārs. Citi valdes izraudzītie darbinieki veic virkni citus PBLA uzdevumus. PBLA iegūst līdzekļus savai darbībai no Latvijas Brīvības Fonda (LBF), no biedru iemaksām un vispārējiem ziedojumiem. Pašreizējā PBLA valdes priekšsēde ir Vaira Paegle, bet vicepriekšsēdis ir Tālvāldis Kronbergs.

Kopš dibināšanas PBLA ir bijusi latviešu trimdas politiskā darba vadītāja un ir aktīvi darbojusies Latvijas valsts atjaunošanas procesā. Līdztekus politiskai darbībai PBLA aktivitātes izvērsās Rietumu pasaules latviešu izglītības, kultūras un informācijas jomā.

Politiskās stratēģijas un taktikas attīstība

Latviešu un baltiešu politiskie vadītāji pirmajos pēckara desmitos veidojās no Baltijas valstīs augušu un izglītotu cilvēku vidus. Viņu nostāja Baltijas valstu okupācijas jautājumā bija skaidra un tieša: nebija taču ne mazāko šaubu, ka Baltijas valstis, tāpat kā visas pārējās, ir tiesīgas uz neatkarību un netraucētu dzīvi. Tādēļ tām jādod tās pašas iespējas uz brīvību un neatkarību, kādas ir citām valstīm. Daudzie memorandi un vēstules, vizītes un sēdes, kas tika vēltītas, lai ar latviešu un baltiešu prasībām iepazīstinātu Rietumvalstu valstsvīrus un diplomātus, izpelnījās gan simpātijas un izpratni par Baltijas valstu likteni, bet vispārējo stāvokli neuzlaboja.

Aneksijas neatzišanas politika

Baltijas tautu delegāciju pūliņi vienmēr beidzās ar to pašu rezultātu: jā, Rietumu lielvalstis zina Baltijas valstu likteni un vienmēr ir izteikušas savu nostāju, ka Baltijas valstu iekļaušana PSRS ir neleģitīms akts, ko Rietumi nekad neatzīs. Tātad: "Jums ir taisnība, mēs jums piekrītam. Diemžēl pašreizējā situācija

pasaulē nerada nekādas iespējas Baltijas valstu likteni uzlabot." Gadu desmitiem Rietumvalstis Baltijas valstu labā varēja piedāvāt tikai pasīvu inkorporācijas neatzišanas politiku.

Tuvākie kontakti atklāja arī to, ka Rietumvalstis no interniem avotiem ir ļoti labi informētas gan par situāciju okupētajās Baltijas valstīs, gan par tautas noskaņojumu un tur notiekošajiem procesiem, kā arī regulāri seko notikumiem un pārmaiņām šajās valstīs.

Jauna maiņa, jaunas idejas

1960-to gadu beigās uz trimdas politiskās skatuves parādījās jauna maiņa. Tie bija jau Rietumvalstīs izauguši un izglītojušies latvieši, kurus neapmierināja vecās maiņas politiskās aktivitātes un it sevišķi panākumu trūkums. Trimdas jaunās politiķu grupas cilvēki ne tikai pārvaldīja mītnes zemes valodu, bet daudz labāk izprata mītnes zemes mentalitāti, kā arī politiskās dzīves nianšes. Viņi trimdas vadību nepārņēma bez cīņas, jo Latvijas laika paaudzei bieži šķita, ka jaunie ir savā kritikā neiecietīgi, bet savā garīgajā ievirzē jau bīstami cittaautojušies un pilnībā neizprot politiskos jautājumus, kas saistās ar neseno Baltijas tautu vēsturi. "Lai gan šajā paaudžu nomaiņas procesā bija savi sarūgtinājumi, visumā jākonstatē, ka šī bija ļoti pozitīva attīstība, un ALA bija viena no pirmajām latviešu centrālajām organizācijām, kas nonāca vidējās un jaunākās paaudzes vadībā. Šajā ziņā ALA bija priekšzīme citām latviešu organizācijām, rādot, ka tikai apzinīga rīcība var pasargāt trimdas latviešu sabiedrību no organizatoriskas novecošanās."²

Tieši Rietumvalstu uzsāktais dialogs ar PSRS 1960-tajos gados un tās mēģinājumi leģitimizēt savas kara un pēckara posmā iegūtās teritorijas pavēra baltiešiem jaunas iespējas politiskā darba paplašināšanai. Jaunā maiņa latviešu organizācijās bija gatava dotās iespējas efektīvi izmantot un izvērst aktivitātes.

Darbinieki

Lai intensificētu un pārkārtotu politisko darbību, bija nepieciešami darbinieki un līdzekļi. Jau 1961. gadā ASV tika nodibināta Apvienotā Baltiešu komiteja (ABK), ko veidoja Amerikas Latviešu apvienība kopīgi ar Igauņu nacionālo padomi un Lietuviešu nacionālo padomi. Kopš 1970. gada šajā komitejā centrālās baltiešu

organizācijas izraudzīja pastāvīgus pārstāvjus no katras tautības, bet ar 1974. gadu algoja štata lietvedi Vašingtonā. 1980-tos gados darbību paplašināja, piesaistot no katras tautības vienu vasaras praktikantu. ABK, kas vēl joprojām darbojas, uztur centrālās baltiešu organizācijas.

Jau 1951. gadā, toreizējā Latvijas sūtņa ASV Jūlija Feldmaņa pūļu rezultātā iesākās *Amerikas Balss* raidījumi latviešu valodā, kas turpinās vēl šodien. 1970-tos gados, pateicoties baltiešu lobija palīdzībai, tiem pievienojās ASV finansētā un kontrolētā *Brīvības raidītāja (Radio Liberty)* raidījumi Baltijas tautām, kuri vēlāk nonāca *raidstacijas Brīvā Eiropa* pārziņā. Abus pasākumus finansēja no ASV valsts līdzekļiem, bet latviešu valodas programmas gatavoja latviešu personāls.

Līdzekļi

Lai trimdas organizācijas varētu realizēt savas iecerētās programmas, bija nepieciešami prāvi līdzekļi. To avots bija trimdas latviešu sabiedrība. Ja, piemēram, 1959. – 1960. gadā ALA kopējais budžets bija 51 028 dolāri, tad 1973. – 1974. gadā tas jau sasniedza 134 000 dolāru, bet 1985. – 1986. gadā – 404 405 dolārus. To ALA varēja atļauties, balstoties uz jaunām, efektīvām līdzekļu vākšanas metodēm – mūža biedru un vēlāk arī zelta mūža biedru institūcijai, ikgadējām vienai vai vairākām speciālām ziedojumu vākšanas kampaņām, kā arī lielākai latviešu kopības intereses piesaistīšanai ALA darbam.

PBLA darba finansēšanai 1973. gadā nodibināja Latvijas Brīvības fondu, kura neaizskaramajā kapitālā jau pirmajos desmit gados ieplūda miljons dolāru. Enerģisku līdzekļu vākšanas kampaņu veica arī citas latviešu un baltiešu organizācijas. Savāktie līdzekļi nodrošināja stabilu bāzi tālākam politiskam darbam, kas, gadiem ejot, izvērtās arvien plašāks, piesaistīja arvien lielāku darbinieku skaitu un prasīja lielākus līdzekļus.

Darba metodes

Ar 1970-to gadu sākumu latviešu un baltiešu politiskajā darbībā ieviesa jaunas metodes, vadoties no vietējo zemju politisko aktivitāšu prakses. ASV, kur atradās politiskās darbības centrs, politiskā atbalsta meklējumi koncentrējās Vašingtonā pie ASV Kongresa,

Ārlietu ministrijas (*State Department*), kā arī Baltā nama. Paralēli darbība izvērsās pa visu Ameriku, veidojoties politisko aktīvistu tīklam, kura uzdevums bija risināt Baltijas valstu jautājumus ar ASV politiķiem un viņu vēlēšanu apgabalu darbiniekiem lokālā līmenī.

Jaunās taktikas mērķis bija iesaistīt Baltijas valstu jautājumā tautas vēlētos pārstāvjus, aicināt viņus veidot Baltijas atbalsta grupu Kongresā. Latvieši, respektīvi baltieši, šajā darbā iesaistījās

ASV Baltā Nama oficiālais fotogrāfs (Vašingtona)

Prezidents Reigans Baltajā namā 1982. gada 14. jūnijā paraksta baltiešu Brīvības dienas rezolūciju. No kreisās: Apvienotās baltiešu komitejas priekšsēdis Jonas Valaitis, Amerikas baltiešu Brīvības līgas priekšsēdis Avo Pirsiūlds, Amerikas Lietuviēšu apvienības priekšsēdis Dr. T. Blinstrubas, PBLA priekšsēdis Oļģerts Pavlovskis, Amerikas Lietuviēšu apvienības priekšsēdis Stanlejs Gecis, Amerikas Igauņu apvienības priekšsēdis Juhans Simonsons, Amerikas Latviešu apvienības priekšsēdis Aristīds Lambergs, senators Dons Riegle, kongresmens Viljams Karnejs

kā ASV pilsoņi – vēlētāji, kuriem rūp savas etniskās dzimtenes liktenis. Ja šādas rūpes neatlaidīgi izteic plašāka pilsoņu kopība, par tām līdzatbildību sāk just arī viņu Kongresa locekļi.

Tā kā visus ASV Tautas vietnieknama pārstāvjus un vienu trešo daļu no senatoriem pārvēl katrus divus gadus, baltieši plaši iesaistījās arī vietējo politiķu vēlēšanu kampaņās, vāca līdzekļus kandidātu atbalstīšanai, kas pozitīvi ietekmēja ievēlēto pārstāvju interesi par Baltijas jautājumiem.

Kongresa darbības ietvaros Baltijas valstu Neatkarības atceres datumos draudzīgi noskaņotie kongresmeņi teica runas, kuras publicēja Kongresa darbības dokumentācijā (*Congressional Record*) un kas bieži izpelnījās arī lielo ASV laikrakstu uzmanību. Kopš 1982. gada baltiešu organizāciju pūliņu rezultātā ASV Kongress ik gadu 14. jūniju atzīmēja kā Baltijas Brīvības dienu. Šo piemiņas dienu izsludināja ar speciālu rezolūciju, aicinot ASV prezidentu to parakstīt, kā arī izlaist šim gadījumam sagatavotu proklamāciju. 1982. gadā 269 no 535 Kongresa locekļiem kļuva par Baltijas Brīvības dienas rezolūcijas sponsoriem. Proklamāciju parakstīja prezidents Ronalds Reigans svinīgā ceremonijā Baltajā namā, baltiešu politisko vadītāju klātbūtnē. Šī tradīcija turpinājās līdz Baltijas valstu neatkarības atgūšanai.

Paveroties iespējai Baltijas valstu likteni plaši popularizēt ASV Kongresā, tur valdošais, Baltijas tautām simpatizējošais noskaņojums ietekmēja arī ASV ārpolitisko nostāju un pavēra plašāk durvis baltiešu aktīvistiem gan Ārlietu ministrijā, gan Baltajā namā. Kā spilgtu piemēru baltiešu interešu ievērošanai bijušais PBLA priekšsēdis Dr. Olģerts Pavlovskis min šādu gadījumu: "ASV prezidents Džeralds Fords pirms došanās uz Helsinkiem 1975. gada jūlijā, lai parakstītu EDSK Nobeiguma akta dokumentu, Baltajā namā tikās ar baltiešu līderiem un paziņoja, ka dokumenta parakstīšana nenozīmē Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu. ASV turpinās neatzīt Baltijas valstu aneksiju, deklarēja ASV prezidents."

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Latvju Enciklopēdija (LE) 1962 – 82, 3. sēj., 28. lpp.*

² B. Albāts un V. Klīve. "Amerikas Latviešu apvienība 1951 – 1986".

Trimdas latviešu darbs Latvijas valsts atjaunošanas procesā

Rietumvalstīs dzīvojošā latviešu kopība 1985. gada sākumā bija politiski un etniski labi organizēta, organizācijām netrūka ne sabiedrības finansiālā atbalsta, ne arī spējīgu un lietpratīgu darbinieku. Trimdas latviešu jumta organizācija Pasaules Brīvo Latviešu apvienība (PBLA) apvienoja dažādo mītnes zemju latviešu centrālās organizācijas, kuru 14 pārstāvji izveidoja PBLA valdi, kas no sava vidus izvēlēja PBLA priekšsēdi un vicepriekšsēdi. PBLA birojs atradās ASV galvaspilsētas Vašingtonas pievārtē, un PBLA informācijas birojs darbojās Minsterē, Vācijā.

PBLA politiskā darbība

Jau kopš 1970-to gadu sākuma PBLA bija iesaistījusies politiskā cīņā par latvju tautas interesēm. Uzsākot darbību 1956. gada 25. novembrī, PBLA (kas toreiz saucās Brīvās Pasaules Latviešu apvienība) par savu galveno darbības mērķi izvēlējās cīņu par neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanu. Lai to sasniegtu, PBLA veica nacionālpolitiskas akcijas starptautiskos forumos gan viena pati, gan ciešā sadarbībā ar igauņu un lietuviešu centrālajām organizācijām (Pasaules igauņu padomi un Augstāko padomi Lietuvas atbrīvošanai). Vispirms Stokholmā, bet vēlāk Minsterē, Vācijā, darbojās PBLA informācijas birojs ar darbiniekiem, informējot starptautisko presi par situāciju okupētajā Latvijā: pārkrievošanu, genocīdu, nacionālpolitisko darbību utt.¹

PBLA darbība Eiropas Drošības un sadarbības konferencēs (EDSK, vēlāk ODSE)

Spilgts piemērs PBLA nacionālpolitiskajām aktivitātēm latviešu tautas un interešu aizstāvēšanā un Latvijas brīvības un neatkarības idejas uzturēšanā, neļaujot šīm idejām izgaist no pasaules politiskās arēnas un cilvēku sirdsapziņas, bija darbība Eiropas Drošības un sadarbības konferencēs un Eiropas Parlamentā, kur 1983. gada 13. janvārī pieņēma rezolūciju, kas nosodīja PSRS par Baltijas valstu okupāciju un ierosināja Baltijas valstu jautājumu izskatīt Apvienoto Nāciju Organizācijā, ko PBLA, neskatoties uz lielām pūlēm, diemžēl neizdevās realizēt.²

Baltiešu darbs EDSK bija nepārtrauktu aktivitāšu virkne, kurā iesaistījās ne tikai PBLA, tās informācijas birojs un Sabiedriskais institūts, bet arī citas trimdas latviešu organizācijas un draudzes, sākot no lielākajām – Amerikas Latviešu apvienība un Daugavas Vanagi – līdz sīkākām tautiešu grupām Beļģijā un pat Honkongā. O. Pavlovskis pasvītro, ka visus šo akciju finansiālos un materiālos izdevumus sedza pašu Rietumu latviešu ziedojumi.

Baltiešu kopdarbība

Politiskā cīņa par Latvijas neatkarību bija cieši saistīta ar līdzīgiem igauņu un lietuviešu centieniem. Lai darbu uzlabotu un koordinētu, pēc PBLA ierosmes 1972. gada 18. novembrī tika nodibināta Pasaules Baltiešu apvienība (PBA).³

Eiropas Drošības konference Helsinkos 1973. gadā (no 3. līdz 7. jūnijam)

Jau 1966. gadā PSRS ierosināja sasaukt Eiropas valstu konferenci, kas apstiprinātu Eiropas robežas un aizpildītu robu, ko izraisīja nekad nenoslēgtais Otrā pasaules kara miera līgums. Tikai 1972. gadā, kad pēc Rietumeiropas valstu pieprasījuma konferencē pieaicināja arī ASV un Kanādu, varēja sākties tās plānošana.

Gaidāmās konferences ietvaros ASV Katskiļos un Ņujorkā 1972. gada novembrī uz sēdi sanāca PBLA valde, kurā pirmo reizi piedalījās pārstāvji no visas pasaules latviešu mītnes zemju centrālajām organizācijām. U. Gravas vadītajā apspriedē tika izteiktas bažas, ka gaidāmajā Eiropas Drošības konferencē PSRS mēģinās legalizēt Baltijas valstu inkorporāciju PSRS. Valde atzina, ka šajā konferencē un visur nākotnē, kur lems par šo jautājumu un Baltijas valstu likteni vispār, ir jābūt klāt PBA un PBLA pārstāvjiem un jāaizstāv latvju un visu Baltijas tautu intereses.⁴

Helsinki konferencē piedalījās 10 PBA pārstāvji, lai uzturētu prasību par Baltijas valstu neatkarību un neiekļaušanu PSRS robežās. Savas prasības baltieši iesniedza angļu valodā sagatavotā memorandumā "*Memorandum on Reestablishing Freedom and Independence in Connection with the European Security and Cooperation Conference*" (Memorands par brīvības un neatkarības atjaunošanu sakarā ar Eiropas Drošības un sadarbības konferenci). Šo memorandu baltieši izplatīja klātesošo valstu ārlietu ministriem un delegācijām.

Vācijas vēstniecības rīkotajā pieņemšanā ar preses karti izdevās iekļūt PBLA priekšsēdīm U. Gravam, kurš izmantoja šo gadījumu, lai grieztos pie PSRS ārlietu ministra A. Gromiko un pastāstītu viņam, ka arī latvieši savā zemē grib būt brīvi. Gromiko reakcija, protams, bija negatīva. Gravas prasība radīju lielu interesi un atspoguļojās starptautiskajā presē. Pēc PSRS pieprasījuma Somijas valdība bija spiesta baltiešus izraidīt. Baltieši, to vidū latvieši U. Grava, P. Reinhardts un A. Teivena, nakti pirms izraidīšanas tika noturēti apcietinājumā.⁵ Igaunu pārstāvim I. Plēram izdevās par notikušo informēt ASV valdības pārstāvjus, pēc kuru protesta somi baltiešus atbrīvoja. Ar šo incidentu baltieši savas prasības bija deklarējuši atklātībā.

Baltiešu prasības tiek ievērotas

Pēc Helsinku sanāksmes tālākā EDSK darbība norisinājās komitejā, lai sagatavotu konferences dalībnieku vienošanās tekstu, ko bija paredzēts 1975. gadā parakstīt Helsinkos. Pirms došanās uz Helsinkiem, reaģējot uz enerģisku baltiešu lobija spiedienu, ASV prezidents Džeralds Fords 1975. gada 25. jūlijā pieņēma baltiešu līderus Baltajā namā un deklarēja, ka dokumenta parakstīšana Helsinkos nekādā ziņā nenozīmē Baltijas valstu inkorporācijas atzīšanu. ASV turpinās neatzīt Baltijas valstu aneksiju. Lai gan šī deklarācija neparādījās Baltā nama preses ziņojumā, tā tika iespiesta ASV EDSK komisijas kārtējā oficiālajā ziņojumā. Līdzīgus uzskatus Baltijas valstu statusa jautājumā vairāk vai mazāk oficiāli izteica arī citas Rietumvalstis.

Helsinku parakstītā EDSK Nobeiguma akta dokuments kā baltiešu ierocis tālākajās akcijās

Kaut gan ar dokumenta parakstīšanu PSRS it kā bija panākusi ilgi loloto robežu nokārtojumu, ko līgumvalstis tagad bija atzinušas un ko mainīt varēja tikai miera ceļā, līgumā bija arī svarīgi argumenti baltiešu tālākajā cīņā par savām interesēm. Nozīmīgs arguments bija dokumenta 1. daļas ("groza") 8. princips, kas deklarēja, ka visām tautām ir tiesības brīvi noteikt savu politisko stāvokli un politisko un saimniecisko attīstību, kas Baltijas tautām padomju okupācijā bija liegts. Līgumā plaši tika izskaidrotas arī cilvēktiesības, kuras līdz šim padomju diktatūras apstākļos netika ievērotas, bet tagad to ievērošanu varēja prasīt arī no PSRS.

PBLA un citas organizācijas nekavējoties uzsāka darbu, lai, izmantojot Nobeiguma akta dokumenta saturu, paplašinātu savas aktivitātes.

Pirmā EDSK Nobeiguma akta izpildīšanas izvērtēšana konferencē Belgradā un Madridē

1975. gada rudenī Belgradā notika pirmā izvērtēšanas konference. Kā jau komunistu valstī ir pieņemts, bija sagaidāms, ka Dienvidslāvijas valdība stingri ierobežos informācijas materiālu, memorandu izplatīšanu un EDSK delegāciju apmeklēšanu. Lai sagatavotos uz to, PBLA nolēma sūtīt vairākas delegācijas. Pirmie Belgradā ieradās Olģerts Pavlovskis (ASV) un Mudīte Krasta (Zviedrija). Pēc otrās dienas darba naktī "draudzīgi" avoti viņus brīdināja, ka, ja PBLA pārstāvji nākošā rītā dosies paredzētajās vizītēs pie Zviedrijas un ASV delegācijām, viņi tiks apcietināti. Neskatoties uz draudiem, nākošā rītā, žurnālistu un TV sagaidīti, pie Zviedrijas vēstniecības ieradās O. Pavlovskis un M. Krasta. Pēc vizītes, atgriežoties viesnīcā, viņi tika arestēti, sešas stundas pratināti un pēc tam izraidīti, bet visi pie viņiem atrastie materiāli konfiscēti. (Daļu no tiem Dienvidslāvijas valdība vairākus mēnešus vēlāk uz pieprasījumu atdeva.) Apcietināšanu novēroja un vēlāk plaši aprakstīja pasaules žurnālisti. Dienas laikrakstu pirmajās lappusēs parādījās ziņas par apcietināšanu, par latviešu prasībām un Latvijas nelegālo okupāciju. ASV delegācijas vadītājs Artūrs Goldbergs izteica Dienvidslāvijas valdībai oficiālu protestu. Neapmierinātību par šo apcietināšanu izteica arī Zviedrijas valdība un pieprasīja atdot konfiscētos materiālus. Dienvidslāvijas valdība bija spiesta atvairināties.

Bez šaubām, preses lielā uzmanība bija neatsverama Latvijas jautājuma popularizēšanai, bet svarīga bija arī medaļas otra puse. Pēc šī diplomātiskā incidenta tika nostiprināts precedents: Pavlovskā un Krastas apcietināšana un sekojošie protesti panāca to, ka tika atzīts: EDSK konferencēs ārpus valdībām esošām organizācijām ir tiesības netraucēti apmeklēt EDSK delegācijas un veikt lobija darbu par tiem tematiem, kuri skar EDSK Nobeiguma aktu, deklarācijas un dokumentus.

Pēc šī incidenta nākošā PBLA delegācija ieradās Belgradā un varēja netraucēti darboties. Novembra vidū Belgradā ieradās PBLA

vicepriekšsēdis Gunārs Meierovics un lietuviešu pārstāvis Dr. Kazis Bobelis, kurš pārstāvēja arī Apvienoto Baltiešu komiteju. Viņi jau Vašingtonā bija cieši sadarbojušies ar ASV vadošo delegācijas locekli, senatoru Robertu Dolu. Baltiešu delegāti Belgradā sagatavoja Dola runas, kas skāra Baltijas valstu okupāciju un tās neatzīšanas politiku, kā arī asistēja Dolam preses konferencēs, kur tika skarti šie jautājumi. Senatoru Dolu pavadīja uz konferenci Alda Tālberga-Vita, viņa asistente tautību jautājumos. Neņemot vērā PSRS protestu, ASV delegācijas vadītājs A. Goldbergs Meierovicu un Bobeli ieveda sēžu zālē, kur ASV delegācijas loceklis senators Roberts Dols teica runu par Baltijas valstu nelegālo okupāciju. Vienā no preses konferencēm Belgradā Goldbergs, kurš pirms tam bija ASV Augstākās tiesas loceklis, apzīmēja Baltijas valstu okupāciju par "ši gadsimteņa lielāko izvarošanu".⁶

1980. gadā Madridē sākās nākošā EDSK izvērtēšanas konference, kas ilga vairākus gadus. PBLA jau mēnešiem ilgi pirms konferences uzsāka sagatavošanas darbu. Mēnesi pirms konferences atklāšanas Madridē sāka darboties PBLA informācijas birojs Jūlija Kadeļa vadībā. PBLA izraudzīja O. Pavlovski par aktivitāšu vadītāju. Uz konferenci nolēma sūtīt vairākas delegācijas, ar dažu mēnešu atstarpēm. PBLA sagatavoja plašu dokumentu – *Report on the Implementation of the Helsinki Final Act of August 1, 1975 in Soviet-Occupied Latvia (1980)*, (Ziņojums par 1975. gada 1. augusta Helsinku Nobeiguma akta izpildi padomju okupētajā Latvijā – 1980), kurā plaši tika apskatītas pašnoteikšanās tiesību un nolīguma akta pārkāpumi Latvijā. Vēlāk iznāca otrs memorands ar šādu pašu virsrakstu, kas apskatīja situāciju līdz 1982. gadam. Memorandus izplatīja delegācijām, Spānijas Ārlietu ministrijai, ārzemju diplomātiem un presei.

Tā kā konference notika Spānijā, PBLA demonstrācijās, kontaktos ar žurnālistiem un citās aktivitātēs plaši iesaistīja Dienvidamerikā dzīvojošos latviešus, spāņu valodas pratējus. Svarīgu darbu informācijas birojā veica S. Zalta no Argentīnas. Plašu līdzdalību šajā kontinentā ņēma A. Vītols no Venecuēlas.

PBLA darbība Madridē izvērsās divās jomās – pirmkārt, pievēršot pasaules preses un sabiedrības uzmanību Baltijas valstu okupācijai un neatkarības atgūšanas centieniem un, otrkārt, darbojoties diplomātiskā laukā ar EDSK valstu delegācijām – gan oficiālās vizītēs, gan personiskos kontaktos. Pēdējos galvenokārt veica PBLA pārstāvji Dr. I. Spilners un Dr. O. Pavlovskis (ASV), Dr. L. Lukss

(Kanāda), I. Freimanis (Zviedrija), J. Kadelis (Vācija), A. Abakuks (Apv. Karaliste), A. Vītols (Venecuēla) un M. Graudiņš (Amerikas Latviešu Jaunatnes apvienība) kopā ar igauņu un lietuviešu organizāciju pārstāvjiem.

Madridē kopumā darbojās ap 100 baltiešu aktīvistu (to vidū 77 latvieši) no deviņām valstīm. No demonstrācijām visdramatiskākā, kas īpaši ieguva pasaules preses un TV ievēribu, bija mācītāja M. Ķirsona protests konferences ēkas priekšā, pilinot no savām vēnām asinis uz zemē izklāta PSRS karoga. Spānijas policija viņu par to apcietināja un nogādāja slimnīcā.

Latviešu jaunieši A. Muška, A. Bobkovs un A. Neimanis naktī pirms konferences atklāšanas iekļuva lielajā Madrides futbola stadionā un īsi pirms konferences atklāšanas, kad uz to devās simtiem delegātu un žurnālistu, izkāra pāri stadiona sienai 3 x 20 m garu plakātu *Lettonia Libre*. Sekoja preses ievēriba un aresti. Apcietināti par dažādām demonstratīvām rīcībām tika arī citi.

Oficiāli baltiešu demonstrāciju Madrides *Puerto del Moro* laukumā vadīja PBLA priekšsēdis I. Spilners. Gājiens ar Baltijas valstu karogiem izsauca sajūsmu spāņu skatītājos. Lai baltieši nenovirzītos no atļautā demonstrācijas maršruta, viņus pavadīja ar automātiem bruņoti sargi. Kad preses uzmanība un spāņu atsaucība pieņēmas spēkā, policija gājienu pārtrauca. Demonstranti sadalījās mazākās grupās un ar plīvojošiem karogiem turpināja gājienu pa Madrides ielām.

Madrides Operas namā notika Andrejam Saharovam par godu noorganizēts koncerts, kurā piedalījās arī latviešu vijolniece Rasma Lielmane. Kaut arī klausītājos netrūka daudz augstu spāņu viesu, valdība aizliedza koncertā spēlēt valsts simfoniskajam orķestrim, lai nekaitinātu Padomju Savienības pārstāvjus. Jāatzīmē, ka visās EDSK konferencēs rīkotāji – ar dažiem izņēmumiem – vienmēr centās minimalizēt pret PSRS vērstās demonstrācijas un par visu bija noraizējušies, ko un kā gan uz to reaģēs Padomju Savienība. Un pēdējā vienmēr jutās aizvainota un aizskarta.

PBLA darbs Madridē noslēdzās ar 18. novembra Latvijas Neatkarības svinībām, kurās uz pieņemšanu ieradās ne tikai baltieši, bet arī ap 150 ārzemju diplomātu un viesu, to vidū ASV delegācijas vadītājs Grifins Bels, kā arī Kanādas, Dānijas, Šveices un citu delegāciju pārstāvji.

ASV izvirza Baltijas jautājumu

Varbūt kā svarīgāko no Madrides konferences pirmajā posmā teiktā varētu atzīmēt ASV delegācijas vadītāja vietnieka V. Zimmermaņa runu, kuras sacerēšanā piedalījās arī O. Pavlovskis. Zimmermanis teica, ka konferencē vajadzējis būt 38 valstīm, jo, proti, tur vieta pienākas arī Baltijas valstīm. Baltijas valstu okupācija ir pretrunā ar Nolīguma akta 4. un 8. principu. Zimmermanis arī pieminēja, ka Baltijā tiek vajāti tie, kuri aizstāv tautas un nacionālās intereses. PSRS pārstāvis savā atbildē nevienam nesaprotamu iemeslu dēļ salīdzināja Baltijas valstu inkorporāciju ar Aļaskas pievienošanu Amerikai.

Konferences noslēguma posmā Madridē ieradās vairākas mazākas PBLA delegācijas ar papildu dokumentiem un informāciju par pārkāpumiem Latvijā, kā arī ar prasībām pārtraukt etnisko un nacionālo interešu aizstāvju vajāšanu un viņu rīcības ierobežošanu.

Pēc Madrides PBLA darbs turpinājās EDSK konferencē Stokholmā, kur darbojās PBLA informācijas birojs J. Kadeļa vadībā un Otavas konferencē (1985. g. 7.V – 16.VI), kur aktīvi piedalījās PBLA Dr. Luksa vadībā. Tur tika iekārtots arī PSRS apspiesto tautu kopīgs informācijas centrs.

Redzamus panākumus baltiešiem deva EDSK konference Budapeštā (1985. gada oktobrī – novembrī), kurā aplūkoja galvenokārt kultūras jautājumus. Šajā konferencē kā Ungārijas valdības akreditēti PBLA pārstāvji darbojās Olģerts Pavlovskis un Gunārs Meierovics. Par to EDSK delegātos valdīja neizpratne: kāpēc Ungārijas valdība ir spērusi šādu soli, atzīstot PBLA pārstāvjus arī kā latviešu tautas pārstāvjus. Šo panākumu palīdzēja īstenot ASV Kongresa komiteja, kas izkārtēja Budapeštā abiem latviešiem satikšanos ar 14 valstu delegāciju vadītājiem un locekļiem. Budapeštā varēja manīt, ka ilgo gadu PBLA politiskie pūliņi EDSK konferencēs sāk nest augļus. G. Meirovics raksta (LE 1962 - 82, 3.sej., 379. un 380. lpp.): "Nekad iepriekš PBLA pārstāvjiem nebija bijusi iespēja tikties un pārrunāt Baltijas problēmas, īpaši Latvijas likteni, ar tik daudziem un tik augsta ranga valdību pārstāvjiem. Viens no svarīgākajiem panākumiem bija Vācijas Federālās republikas pārstāvja Ekerda Eikhofa (*Eickhoff*) deklarācija, ka Vācija jūtas lidzātbildīga par Baltijas valstu pašreizējo likteni. Viņš apliecināja, ka tā ir Vācijas valdības oficiāla nostāja..."⁷ Somijas delegāts Arto Mansalu uzsvēra, ka baltiešu pagājušā

(1985. g. – O.C.) gada aktivitātes – Kopenhāgenas tribunāls un demonstrācijas Helsinkos – bija atstājušas neizdzēšamas pēdas, kas ietekmējušas Somijas valdības lēmumu turpmāk neizdot PSRS pārbēdzējus. Ļoti pozitīvas sarunas, kas izraisīja delegātu atsaucību Baltijas jautājumos, notika arī ar Francijas, Itālijas, Lielbritānijas, Spānijas, Īrijas un Beniluksa valstu delegātiem. PBLA konferencē izplatīja ziņojumu *"Report of the World Federation of Free Latvians to the CSCE Cultural Forum October 1985 in Budapest"*.

Bernes konference (1986. gada aprīlī – jūnijā) bija veltīta cilvēku sakaru iespējām un turpinājās sešas nedēļas. PBLA konferencei bija sagatavojusi dokumentu krājumu *"Report to the CSCE - Experts Meeting on Human Contacts"*, kurā plaši tika aprakstītas šādu sakaru grūtības padomju okupācijā: traucējumi ģimenes locekļu sakaros, ģimeņu apvienošanās laulībās starp pilsoņiem no dažādām valstīm, politiski apcietināto tiesības, traucējumi pasta sakaros un radio raidījumos. Ar saviem materiāliem nāca klajā arī igauņi un lietuvieši. Baltiešu delegācija darbojās Bernē vairāk nekā mēnesi, apmeklējot 25 valstu delegācijas, sarīkojot preses konferenci un ielu demonstrācijas. Baltiešu delegāti darbojās arī paralēli noorganizētajā "Līdztekus konferencē", kur bez apspiesto tautu pārstāvjiem piedalījās arī vairāku Rietumvalstu pārstāvji. Šīs "Līdztekus konferences" rezolūcijas par PSRS cilvēktiesību neievērošanu nodeva atklātībai. Šajā konferencē baltieši aktīvi iestājās pret PSRS dezinformācijas mēģinājumiem un par nepieciešamību ievērot demokrātiskos principus miera saglabāšanai diktatorisku draudu vietā. Septiņi baltiešu delegāti saņēma *"NGO Observer"* (nevalstiskas organizācijas novērotāja) statusu no Šveices valdības. Baltiešu aktivitātes atspoguļojās Šveices televīzijā un lielajos vācu, šveiciešu un amerikāņu laikrakstos.⁸

Vīnes EDSK izvērtēšanas konference 1986. gada novembrī bija pēdējā, kur PBLA izvērta plašākas akcijas. Priekšdarbus vadīja Dr. O. Pavlovskis, bet pēc tam, kad ASV EDSK komiteja vasaras vidū viņu izraudzīja par vienu no ASV delegātiem, vadību pārņēma PBLA valdes priekšsēža vietnieks L. Lukss. Akcijas pamatā palika jau Madridē izstrādātais plāns ar vairākām nozīmīgām pārmaiņām. Vīnē darbojās ne tikvien PBLA, bet arī PBA Informācijas birojs. Ievērojot atšķirības Baltijas valstu demogrāfiskos, rūpniecības un citos tematos, kas tika apskatīti konferencē, PBLA atzina, ka divi biroji nevis traucēs darbu, bet viens otru papildinās.

Sadarbība starp abiem birojiem bija ļoti laba. PBLA konferencei materiālus šoreiz sagatavoja visās oficiālās EDSK valodās.

Demonstrācijas

Konferences laikā baltieši sarīkoja demonstrāciju ar vairākiem simtiem dalībnieku. Tās laikā notika gājiens ar tautas deju priekšnesumiem un dziedāšanu. Gājienu filmā uzņēma krievu valodā runājoši, ādas jakās tērpti aģenti. Vairāki no tiem pat mēģināja dejas izjaukt, jaucoties starp dejotājiem, grūstot tos un tamlīdzīgi. Kadri no uzņemtās filmas vēlāk esot rādīti arī Baltijas valstīs un citur PSRS televīzijā, salīdzinot demonstrantus Vīnē ar mierīgajiem jauniešiem PSRS, kuri skaisti un mierīgi dzied un dejo, kamēr Rietumu huligāni kliez un lamājas.

Interesantu incidentu, kas piesaistīja lielu preses uzmanību, izraisīja Zviedrijas latviešu teātra dekoratora Gunāra Pāvula inscenējums kopā ar vairākiem jauniešiem. Izmantojot skatuves tehniku, ap krievu būvēto Austrijas "atbrīvošanas" pieminēkli viņš sarīkoja milzu sārta ar uzrakstu "Tas ir tikai sākums". Par to Austrijā Pāvulu notiesāja uz diviem mēnešiem cietumā.

Minsteres Latviešu ģimnāzijas skolēni, ieradušies it kā ekskursijā, pie Sv. Stefana katedrāles uzstādīja karātavas, kur simboliski tika pakārtas Baltijas valstis, bet konferences pils priekšā viņi izrādīja "ielu teātri", kur sarkanarmijas formās tērpti tankisti sabrauc Baltijas valstis. Veikalu skatlogos veikalnieki uz jauniešu lūgumu izstādīja kvadrātmetru lielas četrkrāsainas Pāvula sagatavotas afišas ar uzrakstiem "*Freiheit für Lettland. Russen raus*" un "*Freedom for Latvia. Russians out.*" (Brīvību Latvijai. Krievi, ārā.) Austriešu policija kļuva tik jūtīga pret PSRS apvainošanu, ka sāka uz ielām apturēt latviešu jauniešus un pārbaudīt dokumentus.

Kamēr uz ielām notika politiskas manifestācijas, EDSK kongresā darbojās PBLA delegāti. Īpaši izdevīgs baltiešiem bija fakts, ka ASV delegācijā bija PBLA priekšsēdis. Pateicoties ASV delegācijas vadītāja V. Zimmermaņa rīcībai, kurš vairākkārt savā dzīvoklī sarīkoja pusdienas, ielūdzot tajās citu delegāciju vadītājus un O. Pavlovski, pēdējais neoficiālā gaisotnē gan divatā, gan mazā sabiedrībā varēja runāt par latviešiem svarīgām tēmām, arī tādām, kuras nedrīkstēja vai nevarēja risināt konferencē. Šādās sarunās bija iesaistīti arī Austrumeiropas pārstāvji. Tāpat O. Pavlovskim

bija iespēja ierosināt tematus, par kuriem delegāciju vadītāji varētu izteikties vai tos iekļaut kādā dokumentā. Tā, piemēram, EDSK delegātus plenārsēdē ļoti pārsteidza Zimmermaņa paziņojums, ka Latvijā ir nodibināta *Helsinki – 86* grupa. Tas nāca kā zibens spēriens no skaidrām debesīm. Arī Gunāra Astras un citu aktivistu vajāšana tika vairākkārtīgi pieminēta. Kad *Helsinki – 86* paziņoja, ka 14. jūnijā rīkos demonstrāciju pie Brīvības pieminekļa, tika sasaukta preses konference, un šī ziņa tika pieminēta debatēs. Kad 18. novembrī PBLA rīkoja savu tradicionālo pieņemšanu, V. Zimmermanis pārtrauca sēdi, ko pašlaik vadīja, pateikdams, ka latvieši plkst. 19-os svin savu Neatkarības dienu un viņam jāiet turp, un viņš cerot tur redzēt arī pārējos delegātus.

Ar šo konferenci noslēdzās PBLA akcijas EDSK. Drīz nāca Latvijas politiskā Atmoda, un Latviju tad jau pārstāvēja jaunais ārlietu ministrs Jānis Jurkāns un citi. Apzinoties, ka tagad latvieši Latvijā paši var pārstāvēt sevi, PBLA Atmodas un neatkarības sākuma gados attiecībās pret EDSK un Latviju pildīja galvenokārt administratīvu lomu Kopenhāgenā, Ņujorkā un Parīzē. Šodien PBLA vairs neiesaistās EDSK un var ar lepnumu atskatīties uz paveikto – kas padarīts, kopš parādījās pirmās vēstis, ka notiks Eiropas valstu, ASV un Kanādas konference, kurā lems par Otrā pasaules kara robežu nostiprināšanu.

Kopenhāgenas tribunāls⁹

Šo Baltijas tribunālu baltiešu organizācijas sarīkoja Kopenhāgenā 1985. gada 25. un 26. jūlijā, lai izvirzītu apsūdzību pret PSRS pārkāpumiem Baltijas valstīs. Tribunālu bija ierosinājusi PBLA 1983. gada valdes sēdē Karakasā, Venecuēlā, un to noorganizēja Pasaules Baltiešu apvienība. Tribunālu vadīja PBA un PBLA valdes priekšsēdis Olgerts Pavlovskis, kurš nolasīja PSRS apsūdzību sakarā ar pārkāpumiem pret Baltijas valstīm: šo valstu okupācija, aneksija, tautu tiesību ierobežošana, administratīvā un kultūras pārkrievošana un vispārējo cilvēktiesību un brīvību apspiešana, kā arī deportācijas un krievu un citu tautu ieplūdināšana Baltijas telpā. Plaši dokumentēto apsūdzību papildināja 17 cilvēku liecības. No tiem 14 liecināja atklāti – bijušais britu vicekonsuls Rīgā Kenets Bentons, sportiste Rita Brūvere, bijušā politieslodzītā Helēna Celmiņa, politieslodzītais Kestutis Jakubinas, igauņu dziedātāja Leila Millere, bijušais IPSR tieslietu darbinieks Valdo Randepere, bijušais polit-

ieslodzītais Gunārs Rode, profesors-tiesībnieks Aleksandras Štromas, dziedātāja Violeta Štroma, bijušais Igaunijas pagrīdes kustības darbinieks un nacionālā pagrīdes izdevuma redaktors Sergejs Soldatovs, bijušais Lietuvas PSR saimnieciskais eksperts un diplomāts Bromins Venclova, dzejnieks un Lietuvas *Helsinki grupas* aktivists Tomass Venclova, bijušais politieslodzītais Boriss Veils un bijušais Jūrmalas komjaunatnes sekretārs Sergejs Zamaščikovs. Tribunālā darbojās pieci starptautisko tiesu speciālisti: Pērs Almorks (Zviedrija), Maikls Bordo (Anglija), Žan-Marī Daijē (Francija) un Dr. Teodors Feiters (Austrija). PSRS bija dota iespēja piedalīties tribunālā ar saviem lieciniekiem, bet tā šo iespēju noraidīja. Padomju prese vairākkārt uzbruka tribunāla organizētājiem, bet tomēr nosūtīja divus žurnālistus, kas ziņoja par tribunāla norisi PSRS iestādēm. Tiesnešu kolēģija tribunāla noslēgumā publicēja atzinumu, ko nosauca par Kopenhāģenas manifestu.¹⁰ Par tribunālu pasaules presē parādījās ap 1000 rakstu, un tribunāla gaitai sekoja 133 žurnālisti. Tribunāla apsūdzība, liecības u.c. materiāli publicēti izdevumā "*Baltic Tribunal Against the Soviet Union*"¹¹.

Baltiešu Brīvības un miera kuģa brauciens (BBMK)

1985. gada 25.VII – 1.VIII¹²

Baltiešu jauniešu ierosinātais un PBLA atbalstītais pasākums tika saskaņots ar Kopenhāģenas tribunālu un Helsinku konferences 10. gadadienas atzīmēšanu Somijā. Šīs idejas autors bija Zviedrijas latvietis Vilnis Zaļkalns, bet tās īstenošanā lieli nopelni bija latviešu jaunatnei visā pasaulē. Latviešu vidē organizators bija Māris Graudiņš no ASV, par finansēm rūpējās Mārcis Štāls, par preses piesaistīšanu – Baņuta Rubesa un Juris Kaža. Braucienam noīrēja zviedru pasažieru kuģi "*Baltic Star*". Braucienā piedalījās 206 latvieši, 40 igauņi, 55 lietuvieši, 12 cittautu piederīgie un 45 starptautiskās preses pārstāvji.

BBMK programma iesākās ar demonstrāciju Kopenhāģenā, turpinājās ar kuģa braucienu no Stokholmas garām Latvijas un Igaunijas krastiem. Brauciena laikā notika referāti, muzikāli sarīkojumi; vainaga iemešana Baltijas jūrā, godinot neskaitāmās Baltijas bēgļu zaudētās dzīvības un pieminot Baltijas valstīs nebrīvībā smakošos igauņus, latviešus un lietuviešus. Programmu noslēdza demonstrācija Somijas galvaspilsētā. Pēc tam demonstranti ar kuģi atgriezās Stokholmā.

Kuģa braucienu pavadīja PSRS draudi un karakuģa mēģinājumi izraisīt incidentus. Tikmēr uz kuģa 28. jūlijā vienbalsīgi pieņēma deklarāciju, kurā tika pieprasīta PSRS militāro spēku izvākšana no Baltijas valstīm un tautu plebiscīts par neatkarības atjaunošanu. Tika atbalstīta arī ieslodzīto Baltijas brīvības cīnītāju prasība radīt no kodolieročiem brīvu zonu Ziemeļeiropā, ietverot tajā Baltijas valstis un Baltijas jūru.

Helsinkos BBMK dalībnieki sarīkoja pirmo pretpadomju demonstrāciju pēc Otrā pasaules kara, ja neskaita demonstrācijas, kurās somi pauda savas simpātijas ungāru cīnītājiem 1956. gada revolūcijas laikā. Somi izteica arī baltiešiem savas simpātijas un situācijas izpratni.

BBMK programmas ietvaros Stokholmas universitātē notika plašs akadēmisks seminārs Ata Lejiņa vadībā, kā arī citi sarīkojumi, kuros piedalījās starptautiski pazīstami dalībnieki no dažādām nācijām.

L. Niedre foto

*Baltijas Brīvības kuģis atgriežas Stokholmā
1985. gada 29. jūlijā*

BBMK budžets pārsniedza 200 000 dolāru, no kuriem 30 000 deva PBLA, 10 000 lietuvju un 4 000 igauņu organizācijas. BBMK programma izraisīja pasaules presē ap 2000 rakstu un bija plaši atainota Eiropas televīzijā.

Tālākā darbība

Kad spēcīgākas kļuva pašu Baltijas tautu aktivitātes, PBA un PBLA mainīja savu darbu tautu brīvības centienu stiprināšanā, bet centrālās mītņu zemju organizācijas, piemēram, ALA un Baltiešu Apvienotā komiteja enerģiski turpināja darbu, lai Baltijas valstis ASV Kongresā un valdības aprindās vienmēr gūtu pelnīto uzmanību.

Tika gādāts, lai dažādās ASV valsts sponsorētās organizācijas, kas radās PSRS sabrukuma gados ar uzdevumu popularizēt demokrātiju Austrumeiropā un palīdzēt atjaunotajām valstīm ātrāk

V. Semjonova foto (KFFDA)

*ASV prezidents Bils Klintonš Rīgā,
1994. gada 6. jūlijā*

izveidot Rietumu tipa infrastruktūru, prāvus līdzekļus un palīdzību dotu arī Latvijā plaukstošiem pasākumiem.

Kad, gatavojoties 1992. gada vēlēšanām ASV, latviešiem bija izvēle atkal balsot par prezidentu Džordžu Bušu vai viņa pretkandidātu Bilu Klintonu, Buša prokrieviskās orientācijas un nokavētās Baltijas tautu neatkarības *de facto* atzīšanas dēļ daļa ALA vadības un latviešu politiskie aktīvisti izvēlējās atbalstīt Klintonu, to apliecinot priekšvēlēšanu kampaņā ar sludinājumiem laikrakstos. Klintons šo ASV mērogā niecīgo žestu tomēr atcerējās un savas prezidentūras laikā baltiešus netika pievilis. To viņš arī apliecināja savā apciemojuma laikā Rīgā 1994. gadā.

Noslēgumā jāpiemin, ka atjaunotā Latvijas valsts var vienmēr balstīties uz Rietumvalstīs dzīvojošo latviešu nacionālo kopību un izmantot to savas ārpolitikas centienos. Līdzšīnējās Latvijas valdības nav plašāk izmantojušas šo Latvijas ārpolitikas potenciālu un nav to veiksmīgi iestrādājušas savos plānos. Par to varam izteikt vienīgi nožēlu. Jaunajām Baltijas valstīm priekšā stāv vēl daudzi ārpolitiski pārbaudījumi, kuros savu mērķu sekmīgai realizēšanai vienmēr noderēs spēcīga un simpātiska Rietumvalstu aizmugure. Baltijas tautu ārzemju lobijs varētu kļūt izcila un svarīga ārpolitiskā darba sastāvdaļa, kas šo aizmuguri vienmēr varēs nodrošināt labāk nekā pašu Baltijas valstu diplomāti, jo latvieši šādu atbalstu var pieprasīt kā mītnes zemes pilsoņi. Cik sekmīgi savu neatkarību, piemēram, spētu uzturēt Izraēla, ja aiz tās nestāvētu bagātas un ietekmīgas ebreju minoritātes ASV un citur? Ja arī Baltijas tautu izcelsmes amerikāņi ne skaita, ne bagātības ziņā netuvojas ASV ebreju minoritātei, viņu darbība pagātnē ir devusi daudz pozitīvu rezultātu. Par labi organizētā ASV latviešu lobija spējām arī nākotnē nevajadzētu būt nekādām šaubām.

Atsauces un skaidrojumi

¹ *Intervija ar Dr. Oļģertu Pavlovski, PBLA valdes priekšsēdi (1982 – 87).*

² *Turpat.*

³ *LE 1962 – 82, 3.sēj., 375. lpp.*

⁴ *Turpat, 374. – 375. lpp.*

⁵ *Turpat, 375. lpp.*

⁶ *Intervija ar Gunāru Meierovicu, PBLA valdes priekšsēdi (1988 – 93).*

⁷ *Kad otrā dienā O. Pavlovskis jautāja Eikhofam, vai viņa vakar teikto par Baltijas valstīm var citēt, Eikhofs atbildēja: "Jā."*

⁸ *LE 1962 – 82, 3.sēj., 380. lpp.*

⁹ *Turpat, 380. – 382. lpp.*

¹⁰ *Turpat, 381. lpp.*

¹¹ *Baltic Tribunal Against the Soviet Union, July 25 and 26, 1985, Copenhagen, red. Ingrīda Kalniņa, Library of Congress Cat. No. 85-63678.*

¹² *LE 1962 – 82, 3.sēj., 382. lpp.*

Rietumu latviešu līdzdalība demokrātijas attīstībā Latvijā

Trimdas latviešu aktīvs 1985. gadā

Trimdas latviešu politiskajā dzīvē dominēja cilvēki, kuriem paralēli latviešu politiskajam aktīvismam bija darbs, profesija, kas pati par sevi jau prasīja normālu darba slodzi. Darbs latviskā sfērā šiem cilvēkiem prasīja papildu piepūli, tam bija jāveltī brīvais laiks, nedēļas nogales, bieži arī atvaļinājumi. Šo darbu neviena instance neapmaksāja, pašiem darītājiem par bezatalgojuma stundām vēl bieži nācās piemaksāt no personiskajiem līdzekļiem.

Trimdas latviešu nacionālpolitisko darbu veica tie, kuriem bija iekšēja vajadzība kalpot savai tautai, kuriem piemita ideālisms, daudz enerģijas un liela nesavtība, arī spēja atbīdīt malā personiskās intereses.

Atalgojuma vietā trimdas aktīvistu ieguva ievēribu, popularitāti, atzinību un gandarījumu par paveikto. Kalpošana izvērtās par tradīciju, un no spējīgākiem un uzņēmīgākiem trimdas sabiedrība to arī gaidīja.

Trimdas aktīva cilvēks parasti bija ar augstāko un vēl arī speciālo izglītību, savā nozarē guvis panākumus un ieguvis zināmu personīgās turības līmeni. Lieki piebilst, ka šis cilvēks bija latviski ievirzīts un nacionāli orientēts, parasti ar labu latviešu valodas prasmi. Vecākie viņu vidū bija dzimuši Latvijā, bet augstāko izglītību ieguvuši svešumā, jaunākie jau bija paši dzimuši trimdā un Latviju pazina tikai no ģimenē, skolā un sabiedrībā apgūtā, kā arī no Latvijas apmeklējumiem padomju okupācijas laikā.

Atšķirīgās vides

Rietumu latvieša kultūras un politikas tradīcijas bija veidojušās, piecdesmit gadus dzīvojot Rietumu pasaulē. Viņi vēlējās atjaunotajā Latvijā izveidot iekārtu uz ideālisma principiem, lai tajā valdītu tiesiskums, patiesība, taisnība. No austrumu bizantiskajām tradīcijām ietekmētais Latvijas latvietis postkomunisma ērā tomēr ne vienmēr varēja šķirties no ierastās dzīves kārtības un paradumiem, kas bija izveidojušies beztiesiskās padomju sistēmas varas piramīdas dažādajos slāņos, kur ideālisma vietā parasti bija savtīgi un personiski apsvērumi par varas kontroli un tās mak-

simālu izmantošanu kapitālisma dzīves apstākļos, lai gūtu sev personisku labumu.

Pāreja bez asinsizliešanas

Latvijas Tautas frontē 1991. gada augusta liktenīgajās dienās kopīgā darbā jau bija sajaukušies komunistu "gaišie spēki" ar nekomunistiem un pretkomunistiem. Varas pārņemšana no padomju okupantiem notika bez kādas izlases vai atlases. Tie, kas labprātīgi pievienojās jaunās valsts atbalstītājiem, neatkarīgi no savas pagātnes turpināja darboties pārvaldes sistēmā. Atļaujot vecās pārvaldes darbiniekiem turpināt strādāt Latvijas administrācijā līdzšinējās kapacitātēs, tika saglabāta un pārmantota arī padomju laiku prakse, kurā prominēta bija kukuļdošana un ņemšana, interešu un varas sfēru sadalīšana un ar to saistītās iedzīvošanās iespējas jaunajā kapitālisma vidē, ierēdniecības rupjība un augstprātība, kā arī vispārēja likumu neievērošana vai apiešana. Pēc brīvības atgūšanas Latvijā netika enerģiski veikta vispārēja padomju sistēmas demontāža, kas vēlāk radīja lielas grūtības visās varas un pārvaldes nozarēs.

Vara mainās, tikumi ne

Rietumu latvieši bija cerējuši, ka, mainoties sistēmai, pozitīvi mainīsies arī darbs tajā, un latvieši ar savu tradicionālo centību, godīgumu un taisnīgumu spēs strauji pacelt dzīves kvalitāti un materiālo līmeni Latvijā, kā tas jau reiz bija noticis divdesmitajos gados. Viņi tagad ar bažām vēroja pretējo – strauju ekonomisko lejupslīdi, savtību un ierautkāri visos varas līmeņos, kā arī intereses trūkumu par godīgas, taisnīgas un tiesiskas valsts izveidošanu jaunajos apstākļos.

Trimdas latviešu politiskā galotne un arī pienācēji no malas iesaistījās Latvijas politiskajā dzīvē un meklēja tajā savu vietu. Viņi atrada, ka pastāv liela plaša mentalitātē starp viņiem un Latvijā dzīvojošajiem darbiniekiem.

Rietumu latviešu līdzdalība

Neskatoties uz dažādām grūtībām, Rietumu latvieši gan organizēti, gan individuāli ir ietekmējuši attīstības procesus Latvijā. Te

jāmin izglītības materiālu sagatavošana skolām, 3x3 nometņu kustība, daudzie un dažādie izglītības projekti, ko PBLA un citas organizācijas ar plašiem Rietumvalstu līdzekļiem un talcinieku līdzdalību ir izvērsušas Latvijā. Sadarbība un līdzdalība iesākās jau "dziesmotās revolūcijas" laikā un turpināja augt ik gadu. Apskatīsim to hronoloģiskā secībā.

Šatokvas konference Jūrmalā, Latvijā, 1986. gadā no 15. līdz 19. jūlijam

Kad Padomju Savienība ieteica nākošo Šatokvas konferenci-dialogu starp PSRS un ASV pilsoņiem noturēt Jūrmalā, Latvijā, ASV valdības pārstāvji uzaicināja ALA un PBLA vadītājus uz pārrunām Ārlietu ministrijā Vašingtonā. Sarunas notika 1986. gada 7. maijā. ASV valdības pārstāvji un Šatokvas konferences organizētāji iepazīstināja ar plāniem PBLA priekšsēdi Dr. Oļģertu Pavlovski un ALA ārējās informācijas biroja lietvedi Ojāru Kalniņu. ASV puse apgalvoja, ka šī konference nekādā ziņā nelabvēlīgi neiespaidos ASV Baltijas valstu okupācijas neatzišanas politiku, bet gan to pasvītros.¹ ASV latviešu vadība un sabiedrība ideju par šīs konferences rīkošanu Jūrmalā, okupētās Latvijas teritorijā, uzņēma ar dalītām jūtām. Konservatīvākā sabiedrības daļa priekšlikumu noraidīja, pārējiem arī netrūka skeptisku jautājumu, kaut daudzi jau sākumā saskatīja iespējas šādā konferencē izvirzīt virkni latviešu un baltiešu prasību pret padomju režīmu, kā arī informēt tautu par to, kāds ir ASV viedoklis okupācijas jautājumos. Tā kā Šatokvas konferences rīkošanu pamatvēlēšanās bija atklāta dialoga izveidošana starp PSRS un Ameriku visdažādākās sfērās, latvieši pamatoti šaubījās par iespējām šādā atmosfērā izvirzīt arī savas prasības.

Pēc ilgām un intensīvām sarunām ASV puse pieņēma ALA priekšsēža A. Lamberga prasības: 1) ASV Jūrmalā pasvītros Baltijas valstu okupācijas neatzišanas politiku un garantēs, ka debatēs tās pārstāvji šo politiku publiski uzsvērs. 2) Netiks noklusēti padomju cilvēktiesību pārkāpumi Baltijā un rusifikācijas politika. 3) Delegācijā uzņems zināmu skaitu ASV latviešu pārstāvju, kurus rekomendēs ALA; lai PSRS nedotu iespēju sagatavoties pretakcijai, par šiem plāniem ASV iepriekš neinformēs PSRS. 4) Visi ASV delegācijas locekļi tiks iepazīstināti ar Latvijas vēsturi un kultūru pirms ceļojuma, arī ar PSRS okupāciju un aneksiju un latviešu vēlēšanos atgūt brīvību un neatkarību.²

Uz konferenci devās delegācija 200 cilvēku sastāvā. To vadīja vēstnieks un prezidenta speciālais asistents Džeks Metloks. Bija paredzēts, ka Jūrmalā runās bijusi ASV vēstniece pie Apvienotajām Nācijām Džīna Kirkpatrika, Ārlietu ministrijas vadošie ierēdņi Rozanne Ridžveja un Marks Palmers, Aizsardzības ministrijas vadošais ierēdnis Ričards Perle, bijušais Valsts drošības padomnieks Roberts Makfārleins, žurnāla "Times" biroja šefs Strobs Talbots un citi. Latviešu delegāciju septiņu personu sastāvā vadīja Ojārs Kalniņš. Astotajai latviešu delegātei – Vitai Tēraudai PSRS noraidīja iebraukšanas vīzu.³

11. septembra brīfingā ASV Ārlietu ministrijā Džeks Metloks paskaidroja Šatokvas delegācijai: "Šī nav konference Padomju Savienībā. Šī konference ir Latvijā starp amerikāņiem, sovjetiem un latviešiem."⁴ Metloks sniedza delegātiem detalizētu padomju okupācijas raksturojumu un runāja par farsu, kādā notika Latvijas okupācija un pievienošana PSRS.

Par konferenci Džeks Metloks savā grāmatā "*Autopsy of an Empire*"⁵ veltī vairākas lappuses. Viņš saka: "Jūrmala bija kā sacīkstes, kurās abas puses gribēja pierādīt, ka tās kontrolē situāciju. ASV nebija daudz ko zaudēt, bet PSRS un latviešiem gan. ASV to uzskatīja kā *glasnostj* pārbaudījumu, bet PSRS gribēja izspēlēt Baltijas kārti – amerikāņi brauc uz Latviju, tātad atzīst to PSRS robežās!"

Metloku lidmašīnā uz Rīgu pavadīja bijušais konsulāta darbinieks Pēterburgā un vēlākais vēstnieks Latvijā Ints Siliņš un Ojārs Kalniņš. Viņi kopā ar Metloku sagatavoja runu, kuras sākums bija latviešu valodā, bet turpinājums krievu valodā, ko Metloks pārvaldīja. Šo runu konferences atklāšanā pārraidīja PSRS televīzija, un tajā Metloks Latvijas un PSRS klausītājiem tekošā krievu valodā pateica, ka ASV nekad nav atzinusi Baltijas valstu okupāciju un iekļaušanu Padomju Savienībā. Tai jābūt pašu latviešu, igauņu un lietuviešu izvēlei, vai viņi tālāk grib dzīvot kaut kādā lielākā savienībā, vai grib būt neatkarīgi.

Šatokvas konference ASV Ārlietu ministrijas un preses, bet īpaši ALA aktivitāšu dēļ lika pasaulei atcerēties, nevis aizmirst padomju rīcību Latvijā. Šī bija pirmā reize, kad latvju tauta savā zemē no ASV valdības pārstāvja dzirdēja vārdus, ka ASV nekad nav atzinusi un neatzīs Latvijas inkorporāciju Padomju Savienībā. Tā arī bija pirmā reize, kad ASV valdība tik plaši sadarbojās ar Amerikas latviešu centrālo organizāciju un ievēroja Amerikas latviešu izteiktās intereses.

Būvēsim tiltus uz tautu Latvijā

1987. gada maija sākumā ALA 36. gadskārtējā kongresā delegāti par savu motto izvēlējās Ata Kronvalda vārdus: "Mans augstākais prieks, manas lielākās bēdas stāv latviešu tautas laimē un nelaimē." Šajā un nākošajos gados latviešu organizācijas Rietumu pasaulē palīdzēja no Latvijas izraidītajiem pretestības kustības darbiniekiem uzrunāt pēc iespējas lielāku skaitu trimdas latviešu, izkārtot plašas turnejas dažādās pasaules zemēs.⁶

1987. gadā ALA informēja ASV valdību un Kongresu par 14. jūnijā, 23. augustā un 18. novembrī izteiktajām tautas noskaņojuma izpausmēm un par PSRS varas iestāžu rupjo reakciju pret tām.⁷ ALA aicināja ASV valdību ieteikt Padomju Savienībai konkrētus risinājumus, lai noskaņojums Latvijā un Baltijā vispār neizraisītu teroru un asinsizliešanu. Ieteikumi, ko ALA bija izstrādājusi 11 punktos, paredzēja vietējo valodu atzišanu par oficiālo nacionālo valodu Baltijā, piešķirt trim republikām lielāku autonomiju, kas aptvertu visas iekšējās dzīves sfēras, apturēt nebaltešu ieceļošanu, atļaut baltiešiem netraucēti svinēt savus nacionālos, kulturālos un reliģiskos svētkus, "atvērt" Baltiju Rietumu preseī, atļaut brīvi darboties cilvēktiesību un reliģiskām grupām, pastiprināt nacionālo valodu mācīšanas programmas, iesaistot valodu mācībās arī migrantus un ievadot vietējās valodas visos dzīves sakaros, palielināt nacionālā valodā TV programmu daudzumu, izbeigt traucēt Brīvības raidītāju, netraucēti ļaut izplatīt Baltijā Rietumu preses izdevumus, arī Rietumos izdotās baltiešu avīzes, žurnālus un grāmatas. ALA iesniegumā sevišķi bija pasvītrotā režīma vardarbība 18. novembra demonstrācijas laikā. Iesnieguma nobeigumā, ko parakstīja ALA priekšsēdis Aristīds Lambergs, bija teikts, ka ASV latvieši cer, ka ASV prezidents un valdība liks M. Gorbačovam un viņa delegācijai galotņu sanāksmē šos faktus saprast un ieteiks Maskavai rīkoties konstruktīvi un pozitīvi, lai ieteiktās pārmaiņas realizētu.

Šim iesniegumam sekoja otrs konkrēts iesniegums pirms plānotās ASV un PSRS galotņu konferences, kurā prezidentam Reiganam, viceprezidentam Bušam un ārlietu ministram Šulcam, kā arī Kongresa senatoriem un Tautas vietnieknama pārstāvjiem tika izteiktas latviešu prasības, kas būtu jāpārrunā sarunās ar Gorbačovu.⁸ ALA priekšsēža vietnieks Valdis Pavlovskis iesniegumā pasvītvoja sekojošus punktus: 1) PSRS jāizvāc okupācijas pārvalde

un militārie spēki no Latvijas un pārējām Baltijas valstīm. 2) nekavējoties jāpārtrauc pārkrievošana un kultūras genocīds. 3) padomju varai jāatbrīvo no cietumiem un psihiatriskām slimnīcām nacionālisti, disidenti un visi citi, kas ieslodzīti savu politisko vai reliģisko uzskatu dēļ. 4) padomju iestādēm jāizbeidz *Helsinki* – 86 cilvēktiesību grupu darbības traucēšana. 5) padomju valdībai jāizbeidz latviešu jauniešu iesaukšana kara dienestā, lai kalpotu padomju armijā Afganistānā.

Visas prasības kopā ar attiecīgiem dokumentiem, pamatojumiem un Kopenhāģenas tribunāla konstatējumiem ALA izplatīja lielākajiem ASV laikrakstiem. Ievadvēstulē viceprezidentam Bušam V. Pavlovskis pārmeta, ka Bušs, būdams savā amatā, nekad nav pieskāries Baltijas okupācijas jautājumam.

1985. – 1991. gada periodā regulāri notika baltiešu organizētas demonstrācijas gan pie padomju vēstniecības Vašingtonā, gan pie PSRS konsulāta Sanfrancisko. Plašas demonstrācijas notika arī Gorbačova viesošanās laikā ASV 1990. gada jūnijā.

Padomju iestādes noraidīja vīzas ALA priekšsēdim V. Pavlovskim un PBLA priekšsēdim L. Luksam, kurus Latvijas Tautas fronte aicināja uz kongresu Rīgā 1988. gada 8. un 9. oktobrī. Šajā kongresā piedalījies tomēr izdevās neoficiālās tirdzniecības delegācijas pārstāvjiem Dr. V. Dzenim, A. Grasim, P. Jurjānam un J. Strautniekam, kuri kongresa laikā atradās Rīgā. Viņi atgriezās Amerikā ar idejām un ieteikumiem par sakaru un sadarbības paplašināšanu starp trimdu un Latviju.

ALA Ārkārtas kongress Vašingtonā 1988. gada 10. decembrī⁹

Šī kongresa nolūks bija pārrunāt straujo situāciju maiņu Latvijā un meklēt veidus, kā trimda var savu darbu intensificēt, lai atbalstītu notiekošo "dziesmoto revolūciju" un palīdzētu Latvijai neatkarības atgūšanā. Kongresā piedalījās Latvijas Tautas frontes (LTF) valdes sekretāre un domes locekle Sandra Kalniete un LTF domes loceklis un ārlietu komisijas priekšsēdis, "Labvakar" televīzijas programmas vadītājs Edvins Inkēns. Abi viesi sniedza plašus referātus par situāciju un notikumiem Latvijā un atbildēja uz daudziem rietumnieku jautājumiem. Šī satikšanās bija iesākums plašam un intensīvam trimdas un Latvijas politisko darbinieku iepazīšanās procesam. Kongresā piedalījās 121 delegāts no ALA un

dažādām latviešu organizācijām un draudzēm ASV. LTF viesi pauda vienotības un kopības idejas. S. Kalniete: "Mūs vieno briesmu sajūta. Ja mēs neesam vienoti, mūsu drīz vairs nebūs." E. Inkēns: "Mēs esam viena tauta, tikai dzīvojam dažādās zemēs."

ALA Ārkārtas kongress ievadīja jaunu ēru attieksmē pret politiskajiem aktivistiem Latvijā un iesāka plašu un garu sadarbības procesu. Līdztekus sarunām un kontaktiem ar tautu Latvijā ALA un citas organizācijas mobilizēja latviešu sabiedrību pasaulē, iesaistīja to Latvijas brīvības atgūšanas centienu atbalstīšanā gan ar atsaucību darbā, gan ar līdzekļu vākšanas akcijām, lai finansētu arvien pieaugošās sadarbības apjomu. ALA nodibināja jaunu posteni valdē un biroju speciāli sadarbībai ar Latviju. Tāpat tika paplašināta Ārējās informācijas biroja darbība un palielināti tā līdzekļi. Tika nolemts, ka nepieciešamības gadījumos līdzekļus darbībai ņems arī no neaizskaramā kapitāla – organizācijas pamatlīdzekļiem.

Jau 1988. gada maijā, analizējot situācijas maiņu, Ojārs Kalniņš, toreizējais ALA Ārējās informācijas biroja lietvedis, norādīja, ka M. Gorbačovs Maskavā tiekot plaši informēts par situāciju Baltijas valstīs, lai viņš būtu sagatavots šajā jautājumā sarunām ar ASV prezidentu Reiganu, sevišķi attiecībā uz legālām implikācijām, kas saistās ar 1939. gada Molotova-Ribentropa paktu.¹⁰ Viņš teica, ka Maskava plāno svarīgas pārmaiņas savā politikā attiecībās ar Baltijas tautām. To apmēri būs atkarīgi no tā, cik liels būs ASV spiediens nākošajā galotņu konferencē. Jau toreiz oficiālajā vadības lokā Latvijā ticēja, ka nozīmīgs spiediens no ASV puses varētu ietekmēt Gorbačovu dot kādā ierobežotā formā autonomiju Baltijas valstīm. Trimdas latviešu vadība apzinājās, ka šis ir kritisks periods Baltijas valstīm un ka ir jādara viss iespējamais, lai ASV spēcīgāk iestātos par Baltijas valstu nākotnes jautājuma pozitīvu atrisināšanu sarunās ar Padomju Savienību.

Ganonokves konference Kanādā 1989. gada 7., 8. un 9. aprīlī

Ganonokves konferenču centrā Kanādā, Sv. Labrenča upes krastā, šajās aprīļa dienās pulcējās 23 Latvijas Tautas frontes pārstāvji, ap 30 Kanādas un ap 70 ASV latviešu dzīves vadītāji un speciālisti, lai pirmo reizi kopīgi pārrunātu Latvijā izveidojušos situāciju. Galvenais rīkotājs bija Toronto organizācija "Lats".

Konferences darbs notika gan kopīgi, gan darba grupās, kurās apsvēra ekonomikas, ekoloģijas, jurisprudences, baznīcas un tautas, akadēmiskās izmaiņas, Latvijas Kultūras fonda un Latvijas Tautas frontes jautājumus.

No Latvijas bija ieradusies LTF priekšsēdis Dainis Īvāns, Ilmārs Bišers, Pēteris Cimdiņš, Jānis Dripe, Elmārs Grēns, Arnis Kalniņš, Jānis Lucāns, Ilmārs Lazovskis, Valdis Šteins, Valdis Tauriņš, Ramona Umblija un citi. Kanādu pārstāvēja Vaira un Imants Freibergi, Valdemārs Gulēns, Valdis Liepiņš un citi, no ASV piedalījās Uldis Grava, Visvaldis Klīve, Māris Ķirsons, Ilgvars Spilners, Gunārs Meierovids, O. Pavlovskis, O. Kalniņš un citi.

Konferences nobeigumā darba grupas izstrādāja virkni priekšlikumu tālākai sadarbībai un specifiskiem projektiem. Dalībnieki no Latvijas grupās un individuāli apceļoja latviešu centrus ASV un Kanādā, tikās ar Kanādas un ASV politiķiem un nokļuva Kanādas un ASV avižu un TV reportieru uzmanības lokā.

Latvijas un trimdas vadību Galotņu konference Abrenē, Francijā, no 1989. gada 12. līdz 19. maijam

Semināru kopīgi rīkoja LTF, PBLA un Latviešu Tautas augstskola *Abrene*. Tajā piedalījās 53 delegāti: desmit no Latvijas un 43 no trimdas. LTF pārstāvēja J. Freimanis, J. Golde, A. Klotiņš, P. Laķis, J. Mellēns, J. Rozenvalds, V. Šteins, V. Zeile; LNNK pārstāvēja E. Berklavs un Latvijas Atdzimšanas partiju – J. Vidiņš. Trimdas saimi pārstāvēja delegāti no ASV, Anglijas, Austrālijas, Kanādas, Šveices, Vācijas un Zviedrijas. Pirmo reizi Latvijas un trimdas pārstāvji tikās tik lielā skaitā un pavadīja intensīvās sarunās tik ilgu laiku. P. Vasariņa pēckonferences memorandā¹¹ dotais atzinumu sakopojums raksturo paveikto:

"1) Pēdējos trīs gados stāvoklis Latvijā radikāli un kvantitatīvi mainījies.

2) Latvijā radušās neatkarīgas politiskas struktūras, kas var organizēt un vadīt pret okupācijas režīmu vērstu asu politisku cīņu par Latvijas neatkarības atgūšanu.

3) Okupācijas vara, lai gan vājināta, vēl pastāv, un Latvijas brīvība vēl ir tikai tāls mērķis.

4) Lai gan Latvijā organizētu kustību darbība risinās okupācijas varas žņaugos un tām tādēļ pagaidām jāakceptē pagaidu kompromisi, tās ir stratēģiski un taktiski ārkārtīgi svarīgas, jo tās

reprezentē vienīgo organizēto spēku, kas izdevīgā brīdī varētu pārņemt varu un atjaunot brīvu, neatkarīgu Latvijas valsti.

5) Latviešu tautas glābšanai un Latvijas jaunuzbūvei nepieciešamais atbalsts prasa ne tikai visu trimdas spēku mobilizāciju, bet arī patvēruma zemju palīdzību.

6) Atbalsts Latvijai jāorganizē uz visplašākās iespējamās bāzes un, lai to panāktu, jāatrisina vesela virkne problēmu, lai šai darbā kopēji iesaistītos ne tikai mazas grupiņas, bet visa trimda un tās vadība.

7) Trimdas sadarbību organizējot, nedrīkst sakompromitēt savu inkorporācijas neatzišanas pozīciju.

8) Padomju sistēmas neizbēgamais saimnieciskais sabrukums paredzamā nākotnē var piespiest Padomju Savienību mīkstināt vai pat pilnīgi izbeigt savu pašreizējo kontroli pār impērijas perifēriju, līdzīgi tam, kā tā ir bijusi spiesta atkāpties no Afganistānas, Ungārijas un Polijas. Tādēļ Baltijas valstu neatkarības atjaunošana ir reāla nākotnes iespējamība, un mums uz to ir jābūt organizatoriski gataviem."

Praktiskā palīdzība Latvijai

Ar 1989. gada sadarbības konferencēm martā Ganonokvē – Kanādā, un maijā *Abrenē* – Francijā, iesākās plašāka mēroga sadarbība starp trimdas un Latvijas politiskajiem darbiniekiem. Tas drīz izpaudās arī Latvijas pārstāvju atbalstā ārzemēs, kad viņi meklēja kontaktus un palīdzību no Rietumvalstu valdībām. Pēc 1990. gada valdes sēdes *Straumēnos*, Anglijā, PBLA sagatavoja plašāku pārskatu par organizācijas darbību pagātnē un aktuālām aktivitātēm. Par pēdējām ziņojumā teikts sekojošais: "Kā varētu aprakstīt PBLA darbu šodien? Vispirms jāuzsver lielā loma, kādu PBLA spēlē Eiropas politikas veidošanā. Kopā ar Latvijas pārstāvniecībām Anglijā un Francijā PBLA pavada neskaitāmas stundas sarunās un pārrunās ar Eiropas valdību vadītājiem. PBLA ir palīdzējusi izkārtot Latvijas Republikas pārstāvju vizītes pie Eiropas politiķiem un ir vienmēr pēc labākās apziņas pārstāvējusi trimdas latviešu viedokli dažādajos jautājumos, kas skar mūsu tautu. PBLA darbību Eiropā veicina tas, ka valdes priekšsēdis G. Meierovics, kuram ir ilga un dziļa pieredze starptautisko jautājumu kārtošanā, dzīvo Mīnhenē.

...PBLA darbojas arī Latvijā. Organizācija palīdz kārtot trimdas latviešu palīdzības ceļojumus uz Latviju, tāpat arī Latvijas iedzī-

votāju ceļojumus uz Rietumiem. PBLA ir palīdzējusi finansēt dažādu mantu nogādāšanu Latvijā, kā arī piedalījusies dažādos Latvijas politiskajos pasākumos, tajā skaitā LTF kongresos un Pilsoņu kongresa notikumos.

...PBLA turpina uzskatīt par savu vienīgo mērķi Latvijas atbrīvošanu – ar vienalga kādiem līdzekļiem. Valde uzskata, ka varbūt vissvarīgākais darbs, kādu PBLA var darīt šodien, ir Baltijas jautājuma uzturēšana pasaules uzmanības lokā.

...Vēl ilgus gadus pēc tam, kad Latvijai pienāks ilgi gaidītā neatkarība, ārzemēs paliks latviešu sabiedrība. ...turpināsies nepieciešamība latviešiem reprezentēties Eiropā, Amerikā un citās pasaules malās. Visas pasaules latvieši var priecāties, ka tai brīdī tiem būs organizācija, kurai jau ir trīsdesmitgadīga pieredze šo jautājumu kārtošānā."

Neatkarība un padomju sistēmas demontāža

Latvijas sūtniecība Vašingtonā 1990. gada ziemā un pavasarī izteica savu viedokli Latvijas neatkarības atjaunošanas jautājumā: vispirms pieņemama deklarācija par Latvijas neatkarības atjaunošanu uz 1922. gada Satversmes pamata; kad un kā tas darāms, tas jāizšķir LTF. Tad jānodrošina jaunās valdības *de facto* atzīšana, lai varētu saņemt saimniecisko palīdzību no Rietumvalstīm. Sūtniecības prasība – pirms atzīšanas jānotiek padomju sistēmas demontāžai. 1990. gadā Latvijā darbojošos valdību sūtniecības deklarācijā neuzskatīja par to varu, kas panāks Latvijas neatkarības atzīšanu.

Pēc Latvijas republikas diplomātiskā un konsulārā dienesta sanāksmes 23. un 24. aprīlī Latvijas sūtniecība Vašingtonā izdeva vēl papildu ziņojumu neatkarības jautājuma atzīšanā, kurā deklarēja, ka:

"1) Molotova-Ribentropa pakta rezultātā 1940. gadā izdarītā Latvijas militārā okupācija un tai sekojošā inkorporācija Padomju Savienībā ir starptautisko tiesību pārkāpums un tādēļ nelikumīga.

2) Latvijas Republikas pastāvēšana joprojām balstās uz: a) 1920. gada 11. augusta Rīgā parakstīto Latvijas Republikas un Padomju Savienības miera līgumu; b) Uz Latvijas Republikas 1922. gada 15. februāra Satversmi.

3) Latvijas Republikas *de facto* atjaunošanai ir nepieciešama Latvijas 1922. gada Satversmes atjaunošana visā pilnībā ... Grozī-

jumus Satversmē var izdarīt vienīgi Saeima Satversmē paredzētā kārtībā. Latvijas PSR Augstākā Padome tāda nav, bet ir vienīgi pārejas laika orgāns.

4) ...Nedrīkstētu pieņemt kādu kondicionālu neatkarību un tās atzīšanu. Latvijas sūtniecības un konsulāti ārzemēs reprezentē Latvijas republikas *de iure* neatkarību, ko ir jāsaglabā Latvijas tautai.

5) Savās prasībās atjaunot *de iure* pastāvošo Latvijas republiku, arī *de facto* mēs nedrīkstam piekāpties. Tiem, kuri domā, ka sākumam varētu apmierināties arī ar ierobežotu neatkarību, ar kādu "jaunu Latviju", kura iederas PSRS sastāvā, mums jāatgādina, ka ierobežota neatkarība var viegli novest atpakaļ pie atkarības. Tad, kad būs atjaunota pilnīgi neatkarīga Latvija, tad tās suverēnā tauta pati lems par iekļaušanos neatkarīgu valstu kopībā, bet ne pirms tam."

Arī trimdas latviešu organizāciju viedoklis šajā jautājumā bija principiāls – Latvijas republikas *de facto* atjaunošanai ir vispirms nepieciešama Satversmes atjaunošana, Saeimas vēlēšanas Satversmē paredzētajā kārtībā un valdības izveidošana pēc Saeimas darbības atjaunošanas.

Tomēr notikumi aizsteidzās šai secībai priekšā un valdība, kas bija palikusi spēkā padomju varas sabrukuma brīdī, bija tā, kas prasīja Latvijas *de facto* atzīšanu pasaulē, kļūstot par Latvijas republikas Pagaidu valdību līdz 5. Saeimas vēlēšanām.

Ciešāka Latvijas un trimdas pārstāvju sadarbība

PBLA valdes un LBF padomes sēdē no 1990. gada 7. līdz 9. aprīlim *Straumēnos*, Anglijā, piedalījās arī LTF priekšsēža vietnieks Ivars Godmanis, Ārlietu komitejas priekšsēža vietnieks Jānis Jurkāns, LNNK biroja vadītājs Aleksandrs Kiršteins un Pilsoņu komitejas priekšsēža vietnieks Valdis Šteins.

Šajā un vēl vairāk nākošajā gadā PBLA intensīvi strādāja, lai Latvijas politiskie pārstāvji spētu nodibināt pēc iespējas plašus kontaktus ar Rietumvalstu vadītājiem. Šeit jāizceļ EDSK ārlietu ministru sanāksme 1990. gada 1. un 2. oktobrī Ņujorkā, kur PBLA sadarbībā ar ALA un ABK bija gatavas cīnīties par EDSK dalībnieču statusa piešķiršanu Baltijas valstīm. Tā kā Igaunijas un Lietuvas pārstāvji vēlējās tikai novērotāja statusu, par tādu izvēli pēdējā brīdī izšķīrās arī Latvijas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns. Baltijas valstu uzņemšanas jautājums formāli netika izvirzīts, jo tam trūka 100% atbalsta, resp. PSRS bija pret to.¹²

Konferences laikā PBLA un ALA pārstāvji apmeklēja visu valstu EDSK delegācijas un iesniedza attiecīgos materiālus par Baltijas valstīm. 2. oktobrī konferences preses centrā notika Skandināvijas delegācijas sponsorēta Baltijas valstu ārlietu ministru preses konference. Olģerts Pavlovskis (EDSK darba grupas vadītājs) savā ziņojumā par EDSK Ņujorkā teica: "Lai gan galvenais mērķis – Baltijas valstu uzņemšana EDSK – netika panākts, šai virzienā tika sperti Ņujorkā... PBLA delegācijām un vietējām organizācijām no jauna ir jāapmeklē savas valdības un jāizdara stingrs, neatlaidīgs spiediens, lai tās atbalsta Baltijas valstu uzņemšanu EDSK."¹³ Baltijas valstu līdzdalību EDSK atbalstīja mazās Eiropas valstis, it sevišķi Skandināvijas valstis, bet lielvalstis sekoja ASV prezidenta Buša politikai – saglabāt Gorbačova pozīcijas Padomju Savienībā, novērst PSRS sabrukumu, negaidot, ka tajā notiks kardinālas, demokrātiskas pārmaiņas, un pagaidām nobīdīt malā mazo tautu centienus no PSRS atbrīvoties. Šajā sakarā Bušs izteicās: "Attiecībā uz Latviju, Lietuvu un Igauniju – mēs vēlreiz apstiprinām prezidenta Forda vārdus (Helsinki konferences) galējā akta parakstīšanas laikā, ka tas nemainīs ASV nostāju par Baltijas valstu statusu. Ir jānotiek sistemātiskam dialogam, lai Baltijas tautas spētu sasniegt savus mērķus."¹⁴

Par sadarbību ar grupām Latvijā PBLA priekšsēdis Gunārs Meierovics 1990. gadā rakstīja: "Ir skaidrs, ka pašreizējos apstākļos cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu PBLA vislabāk var iesaistīties, sadarbojoties ar latviešu nacionālpolitiskajām kustībām Latvijā," un pieminēja, ka kontakti jau ir nodibināti pagājušajā gadā. "Starplaikā ir saradušās desmitiem jaunu kustību un grupējumu, kas vai visi pretendē uz nozīmīgu lomu latviešu tautas nākotnes problēmu risināšanā. Tās bieži viena otru apkaro." Šādā situācijā, raksta Meierovics, nav, kā sākotnē bija iecerēts, iespējams sadarboties ar visām grupām, kas kalpo nacionāliem mērķiem. Viņš piezīmē, ka ir tādas, kas darbojas, lai tiktu pie Latvijā izdaudzinātajiem trimdas "naudas podiem" un pēc tam pazustu – kā tas jau arī ir gadījies.¹⁵

ASV latviešu trauksmes stunda

ALA vadība, sekojot notikumiem Latvijā 1990. gada otrajā pusē, pareizi izprata notikumu gaitu un pieaugušo sasprindzinājumu. Pieņemot, ka tas varētu beigties ar vispārēju padomju spēku uzbrukumu latviešu aktivistiem un varas grožu stingrāku pievil-

šanu, ALA ar Informācijas biroja starpniecību izveidoja sakarnieku tīklu pa visiem latviešu centriem ASV, kuri ar faksa un telefona palīdzību bija savienoti ar biroju, bet lokāli varēja telefoniski ļoti ātri izplatīt informāciju savos centros, presē un politiķu vidū.

Kad 1991. gada janvārī sākās dramatiskie notikumi Viļņā, ALA paplašinātais baltiešu sakaru tīkls gādāja, lai visa latviešu sabiedrība dzīvotu līdzti notikumiem Baltijā.

Irēna Karule: "ALA birojā jau sākot ar 11. janvāri 24 stundas dežurēja ALA valdes locekļi un darbinieki, uzturot nepārtrauktus sakarus ar Rīgu un sniedzot informāciju ASV valdībai, Kongresam un preseī. Nomodā bija arī ASV Ārlietu ministrija, kas, sekojot ALA biroja darbinieku priekšzīmei, bija noorganizējusi līdzīgu 24 stundu dežūru. Tajās dienās sadarbība starp ALA biroju un ASV Ārlietu ministriju bija neiedomājami cieša. Telefoniskā ziņa, ka Rīgā notiek apšaudīšanās, kuras rezultātā nogalināja Andri Slapiņu un viņa cīņas biedrus, sasniedza ASV Ārlietu ministriju nepilnu 15 minūšu laikā pēc šī notikuma."¹⁶

Jau 7. janvārī ALA priekšsēdis Valdis Pavlovskis vēstulē prezidentam Bušam bija rakstījis par saspīlēto stāvokli Rīgā un citur Baltijā un ieteica dažādas rīcības formas, kas palīdzētu Baltijas tautām grūtajā brīdī.

Pēc notikušās traģēdijas Viļņā un Rīgā ALA kopā ar Baltiešu Amerikāņu brīvības līgu veica plašu telegrammu un telefonisku akciju uz Balto namu, aicinot prezidentu Bušu enerģiskāk reaģēt uz Baltijas valstīs notiekošo un iestāties stingrāk par Baltijas valstīm.

Akcijas rezultātā Baltijas tautu ASV centrālo organizāciju pārstāvji tika 22. janvārī aicināti uz slēgtām pārrunām Baltajā namā ar Nacionālās drošības padomes priekšsēdi ģenerāli Skoukroftu. Dažbrīd asajās un atklātajās pārrunās piedalījās arī prezidents Bušs un tās ilga gandrīz stundu.

P. Goubls (*Goble*), Baltijas nodaļas vadītājs Ārlietu ministrijā, izteicās, ka sakarā ar ALA labi organizēto informācijas sistēmu 60% no informācijas par Baltijas valstīm ASV saņēma tieši no ALA. Ārlietu ministrija bieži ALA darbiniekiem lūdza pārbaudīt ziņas, ko tā saņēma no citiem avotiem.

Kontaktu un sadarbības nostiprināšana

1991. gada 16. un 17. februārī Gretemā, Vācijā, notika konference, veltīta sadarbības koordinēšanai starp Latviju, Latvijas

sūtniecībām un PBLA. No Latvijas konferencē bija ieradušies LR AP priekšsēža vietnieks Dainis Īvāns, Ministru Padomes priekšsēdis Ivars Godmanis un ārlietu ministrs Jānis Jurkāns; ārzemju līdzstrādnieki no sūtniecībām Imants Grošs (Zviedrija), Jānis Ritenis (Dānija), Andrejs Urdze (Vācija). No sūtniecībām – Jānis Lūsis (ASV), Aina Ābola (Francija), Tālivaldis Mednis (Vācija) un Marie-Anne Zariņa (Lielbritānija). PBLA pārstāvēja valdes priekšsēdis Gunārs Meierovics un valdes locekļi Guntis Bērziņš (Lielbritānija), Zaiga Blumberga-Vasariņa (Zviedrija), Artūrs Cipulis (Vācija) un Kārlis Ņuzulis (ASV), kurš pārstāvēja arī ALA. Sēdi vadīja Jānis Muchks no Vācijas. Kā referenti sēdē vēl piedalījās Andris Kadeģis, Egils Levits, Imants Lieģis un Pēteris Vasariņš. Šī konference bija liels solis uz priekšu dažādo instanču savstarpējās sadarbības izstrādāšanā un praktisku atrisinājumu meklēšanā dažādām problēmām, kas saistījās ar Latvijas ārpolitiskā darba izveidošanu un nostiprināšanu aktuālās situācijas iespēju rāmjos.

21. septembrī Vašingtonā, notika pirmā konference – Sadarbība ar Latviju, lai koordinētu dažādu grupu pasākumus kontaktos ar Latviju.

Foto no PBLA arhīva

PBLA, Latvijas valdības un diplomātiskā dienesta pārstāvju konference 1991. gadā februārī Gretemā, Vācijā

Trimda kļūst ārzemju latviešu kopība

1990. gada vasarā strauji paplašinājās tautas un trimdas kontakti. Tūkstošiem latviešu no ārzemēm plūda uz Dziesmu svētkiem. Tajos piedalījās kori un dziedātāju grupas, tautas deju grupas. Vasarā notika pirmā 3x3 nometne Madlienā ar 300 dalībniekiem kā no Latvijas, tā no ārzemēm. Šo vasaru ārzemju latvieši pelnīti nodēvēja par "dziesmoto vasaru".

Ne tikai Latvijā joprojām valdīja padomju laikos izveidotā iekārta, bet turpināja pastāvēt padomju varas infrastruktūra, kā arī valstī atradās svešautiešu masa, kas skaitliski bija tikai nedaudz mazāka par latviešiem, bet veidoja majoritāti visās lielākās Latvijas pilsētās.

R. Resnā foto (KFFDA)

XX Vispārējie latviešu Dziesmu un X Deju svētki. Svētku dalībnieku gājiena sākums pie Brīvības pieminekļa. Centrā Austrālijas latvieši – "Latviešu deju kopa". Rīga, 1990. gada 7. jūlijā

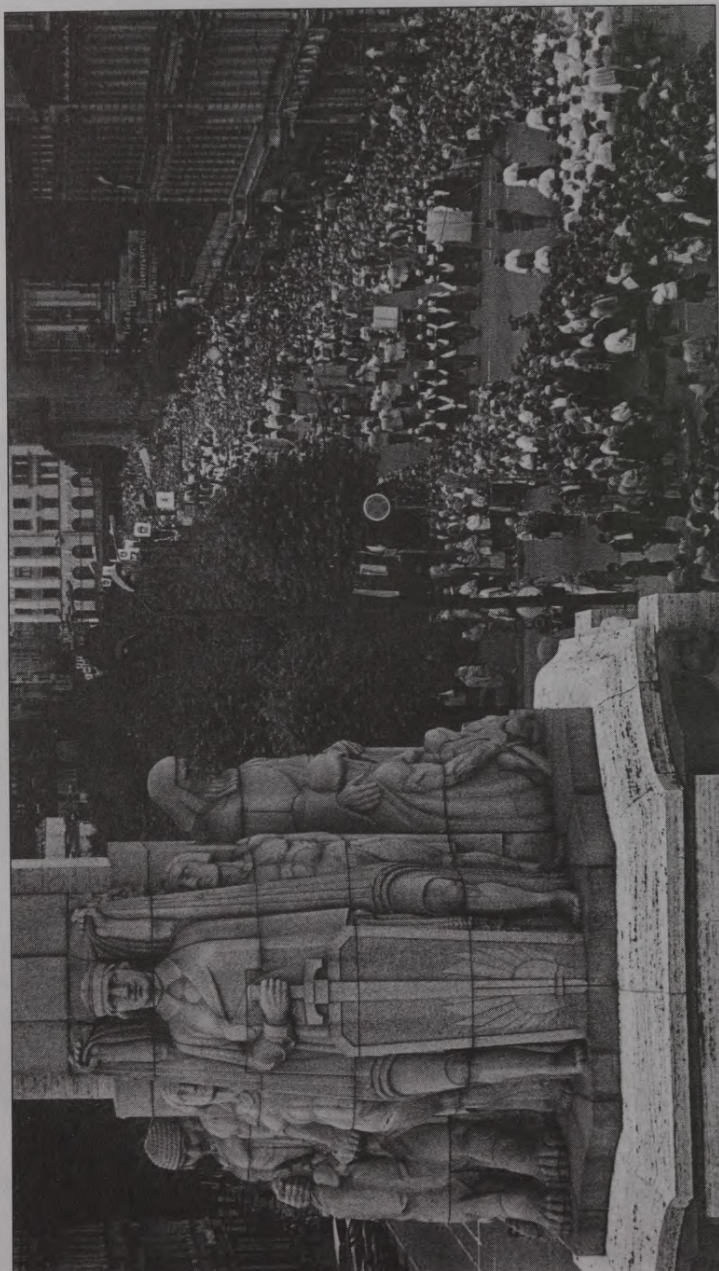

R. Resnā foto (KFFDA)

XX Vispārējo latviešu Dziesmu un X Deju svētku dalībnieku
gājiena svinīgs sākums pie Brīvības pieminekļa.

Ņujorkas latviešu koris (ASV).

Rīga, 1990. gada 7. jūlijs

A. Liepiņa foto (LFM)

XX Vispārējie latviešu Dziesmu un X Deju svētki 1990. gada 7. jūlijā Rīgā

Ar Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu mainījās Rietumzemju latviešu statuss. Viņi vairs nebija trimdinieki, bet tautas daļa, kas dzīvo ārzemēs – emigrācijā. Latvija bija neatkarību atguvusi, bet atjaunotajā Latvijas Republikā pie varas bija padomju laiku institūcijas. Varētu teikt, ka tauta kā tēvzemē, tā trimdā bija negaidīti nostādīta jaunā situācijā: brīvība ir atnākusi, bet padomju sistēma nav demontēta. Bez tam Latvijā atradās liels, nedraudzīgs karaspēks, no kura bija nepieciešams visdrīzākā laikā atbrīvoties. Latvijas iztīrīšana no svešā karaspēka varēja notikt tikai diplomātisku sarunu ceļā.

Pilsonības jautājums

1991. gada 15. oktobrī LR AP pieņēma pilsonības likumu, kas liedza Latvijas pilsonību ārzemju latviešiem, kuri nevēlējās atteikties no savas mītnes zemes pilsonības. PBLA nostājās pret AP lēmumu, jo tas neievēroja starptautiskos principus, kas atļauj pilsoņiem, kuriem okupācijas vara ir atņēmusi pilsonību, kļūt par "objektīviem divpilsoniem" un reizē neatļauj atņemt cilvēkiem pilsonību pret viņu gribu. Tāpēc PBLA ieņēma kategorisku nostāju: "Latvijas Republikas likumdošanā ir jāparedz iespēja, ka tie latvieši, kam pilsonība 1940. gadā tika nelikumīgi atņemta, un viņu pēcteči drīkst atjaunot savas likumīgās Latvijas Republikas pilsonības bez atteikšanās no savas mītnes zemes pilsonības."¹⁷

Jurists un politologs Egils Levits savā apercē¹⁸, analizējot Latvijas pilsonības institūta atjaunošanu trimdas latviešiem, pārliecinoši norādīja, ka juridiski un arī savas stājas rezultātā trimdas latviešiem pieņākas Latvijas pilsonība un ka ap 20 000 latviešiem, kas dzīvo Rietumos, ir Latvijas sūtniecības izdotas Latvijas Republikas pases. Tādēļ 15. oktobrī pieņemtais likums ir diskriminatorisks. Viņa secinājums pilsonības jautājumā: "Trimda, tāpat kā Latvijā dzīvojošie pilsoņi, vispār nekandidē uz Latvijas pilsonību – tie ir Latvijas pilsoņi." Ir tādi arī tad, ja viņi Latvijas okupācijas laikā no 1940. gada 17. jūnija līdz 1991. gada 21. augustam ir ieguvuši otro pilsonību. Levits piemetināja, ka fakts, ka šāda diskusija par pilsonību vispār notiek, "norāda uz politiskas, juridiskas un ētiskas izpratnes trūkumu."

Likums tika grozīts un trimdas latviešu tiesības uz pavalstniecību atzītas, jo par tām iestājās arī LTF 4. kongresā 1991. gada 17. novembrī, kur tika pieņemta īpaša rīcības programma, lai šo jautājumu atrisinātu.

PBLA paplašina darbību Latvijā un atbalstu Latvijai ārpolitiskajā darbā

PBLA valdes sēde Rīgas pilī no 1991. gada 19. līdz 21. novembrim ir ievēribas cienīga ar to, ka PBLA no sava neaizskaramā kapitāla atvēlēja 0,5 milj. dolāru dažādu projektu atbalstīšanai Latvijā, kā arī nekavējoties aizdeva Latvijas Republikai 60 000 dolārus. Straujais rubļa kritiens iepretim pasaules valūtām bija Latviju atstājis ar ļoti ierobežotiem līdzekļiem.

Valde izšķirās par sava Informācijas biroja pārcelšanu no Minsteres uz Rīgu, kur tas atrada pagaidu telpas LTF paspārnē.

PBLA darbinieki un vadītāji atjaunotās Latvijas republikas sākuma posmā un jau pirms neatkarības atgūšanas ļoti enerģiski iesaistījās Latvijas ārlietu ministra un citu darbinieku kontaktu veidošanā ar Rietumvalstu valdībām, kā arī asistēja tiem dažādās konferencēs. PBLA Informācijas biroja vadītājs Jānis Ritenis ziņojumā par darbības posmu laikā no 1990. gada aprīļa līdz 1991. gada februārim dod ieskatu šajās aktivitātēs:

Foto no PBLA arhīva

*Pirmā PBLA valdes sēde Rīgā.
Rīgas pilī 1991. gada 19. novembrī*

1) Divas nedēļas pirms un divas pēc 4. maija AP Neatkarības deklarācijas pavadījis kā padomnieks pie AP vairākuma frakcijas un AP komisijās.

2) Kad LTF izveidoja valdību, darbojies kā konsultants pie tās, it sevišķi koncentrējoties uz Ārlietu ministrijas pārveidošanu un ārpolitiskā darba plāna izstrādāšanu.

3) Kopš 1990. g. jūnija vidus kopā ar PBLA priekšsēdi Gunāru Meierovicu darbojies Ārlietu ministrijas starptautisko kontaktu veidošanā, ko pats uzskata par vienu no svarīgākajiem trimdas devumiem Latvijai. Ritenis uzskaita 13 specifiskas vizītes šajā laika posmā pie Eiropas valstsvīriem, kā arī kontaktu veidošanas pasākumus starptautiskās sanāksmēs, kur PBLA pārstāvji savas ilgga-dīgās darbības rezultātā bija izveidojuši sakarus ar valstsvīriem un diplomātiem, ko tagad varēja izmantot, ievēdot jauno ārlietu ministru un citus Latvijas valstsvīrus un diplomātus Rietumeiropas nāciju saimē.¹⁹

Iepazīšanās ar tautu

1991. gada jūlijā pēc LR AP ielūguma PBLA valdes priekšsēdis Gunārs Meierovics un ALA priekšsēža vietnieks Kārlis Ūzulis apmeklēja Latvijas novadus un tautas sanāksmēs un preses konferencēs stāstīja par latviešu centrālo organizāciju darbību Rietumzemēs, iestājoties par neatkarības atgūšanu Latvijai.

Ārzemēs dzīvojošo latviešu atgriešanās jautājums

Pie AP bija nodibināta speciāla Repatriācijas komisija, un Latvijā darbojās Pilsonības un repatriācijas departaments. Tautiešu atgriešanās, resp. repatriācijas jautājums vairākkārt tika pārrunāts dažādu līmeņu sēdēs. Tā kā Latvijā vēl atradās Krievijas karaspēks, privatizācija un valdības politika laukos bija radījusi dzīves līmeņa katastrofālu pasliktināšanos, saimnieciski valsts bija nonākusi lielā nabadzībā, ierēdņu darbībā bija vērojama korupcija, iestādēs un sabiedriskajā apkalpošanā joprojām valdīja padomju laiku tradīcijas, kas izpaudās nelaipnībā un ierēdņu patvaļā, rietumu latvietim, kurš 1991. – 1993. gada periodā apskatīja un novērtēja savu tēvu zemi, par vispārējo situāciju radās samērā negatīvs vērtējums. Latvija nebija tāda, kādu bijušais trimdinieks bija to savos ilgu saņņos iedomājies, un

tā negrasījās arī mainīties. Dziļā plaisa starp Rietumu kultūrā dzīvojošo latvieti un viņa tautu, kura tikko bija atguvusi brīvību, bija grūti pārvarama. Rietumu latvietis, kuram 50 gadus Latvija bija bijusi kā sapņu tēls, izskaistināts un nereāls, šo tēlu nespēja mainīt pret skaudro īstenību. Daudzos gadījumos uz Latviju atvestie līdzekļi izgaisa un mēģinājumi sākt kopīgus saimnieciskus pasākumus visbiežāk cieta neveiksmi. Latvijas likumdošanā joprojām neskaidrs bija arī repatrianta juridiskais statuss, viņa tiesības un iespējas – vai tās ir tādas pašas kā Latvijā jau dzimušam un augušam iedzīvotājam? Kādas ir viņa tiesības uz sociālo un medicīnisko aprūpi, ko viņš no savām mantiskajām vērtībām var nenomuitotu pārvest tēvzemē – tādi un citādi jautājumi nodarbināja trimdas latviešus.

Skaidrā īstenība atvēsināja ieinteresēto trimdas latvieti, un rezultātā Latvija pirmajos gados atgriezās tikai simti, nevis tūkstoši no svešumā dzīvojošajiem tautas locekļiem.

Pilsoņu reģistrācija ārzemēs

Kad beidzot bija nokārtots ārzemju latviešu pilsoniskais statuss, steidzami bija jāsāk reģistrēt pilsoņi ārvalstīs, lai tiem būtu iespēja piedalīties 5. Saeimas vēlēšanās. Reģistrācijas darbs pirmām kārtām gūlās uz Latvijas Republikas konsulāro pārstāvniecību pleciem. Lai to veiktu sekmīgāk un ātrāk, pārstāvniecībām ārzemēs devās palīgā latviešu centrālās organizācijas, atsevišķās valstīs noorganizējot talcinieku tīklu, kas latviešu centros reģistrē pilsoņus, kā arī kārtojot reģistrāciju pa pastu. Šī reģistrācija diemžēl sasniedza tikai mazliet pāri par 15% no svešumā dzīvojošiem potenciālajiem pilsoņiem. Kad reģistrācijas kampaņa 1993. gada pavasara sākumā bija noslēgusies, tiem, kuri vēl nebija reģistrējušies, bija pilsonības formalitātes jākārtu konsulārās iestādēs ārzemēs vai apciemojuma laikā Latvijā.

Pilsoņu reģistrācijas kampaņa ārzemēs deva tikai daļējus panākumus un rādīja, ka 50 gadi svešumā ir nacionālo kopību krietni padeldējuši. Kaut arī trimdas latviešu laikrakstos un vietējo centru un organizāciju biļetenos reģistrācijas akcija bija plaši izsludināta un tās īstenošanai bija dots pietiekams laika periods, lielākā daļa ASV un citu valstu tautas skaitīšanās uzdoto latviešu netika aizsniegti vai arī viņus pilsonības atjaunošanas iespējas pagaidām neinteresēja.

Ceļā uz 5. Saeimas vēlēšanām

Rietumvalstu latviešu politiskās, saimnieciskās, kultūras un izglītības aktivitātes Latvijā pēc neatkarības atgūšanas sīta augstu vilni. It sevišķi PBLA darbinieki un arī daudzi politiskie aktīvistu ārpus šīs organizācijas meklēja sadarbības iespējas ar jaunajām politiskajām partijām, kas uzplauka Latvijā.

PBLA vadība visus gadus bija paudusi uzskatu, ka ir tikai viena latviešu tauta, lai kur tās locekļi arī nedzīvotu. Tuvojoties 5. Saeimas vēlēšanām, neizbēgami izvirzījās jautājums, vai PBLA, kas kā organizācija bija plaši iesaistījies Latvijas atjaunošanas darbā un arī politiskajā dzīvē, vēlēšanās piedalīsies kā neatkarīgs deputātu kandidātu bloks vai sadarbosies ar citiem politiskiem grupējumiem Latvijā. Vai PBLA izstrādās savu politisko platformu?

Vēl 1992. gada oktobrī, kā var noprast no PBLA valdes locekļu iekšējās sarakstes dokumentiem, valdes vairākums vēlējās nogaidīt un uzskatīja, ka balsojums par vai pret savu sarakstu vai citādu atrisinājumu ir priekšlaicīgs. Tādi pati bija valdes nostāja savas platformas jautājumā.

Jau gadu desmitus agrāk PBLA – un trimdas latvieši vispār – noraidīja okupētajā Latvijā okupācijas režīma pausto apgalvojumu, ka jaunajos apstākļos ir radusies jauna padomju latviešu tauta, kas acīmredzot ir etaps ceļā uz saplūšanu "padomju tautā". PBLA to noraidīja, pasvīturojot, ka ir tikai viena latviešu tauta, kuras lielākā daļa smok padomju okupētajā tēvu zemē.

Vienas tautas ideju PBLA pasvīturoja arī pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas – nevar būt jēdzieni "mēs" un "viņi", mums jābūt vienotiem.

5. Saeimas priekšvēlēšanu valdes sēdē Mellužos (Latvijā) 25., 26. un 27. februārī valde izstrādāja virkni rezolūciju²⁰ par priekšstāvošajām vēlēšanām un atkal aicināja tautu Latvijā un svešumā uz vienotību. Valdes rezolūcijās bija teikts, ka ir jāgādā, lai uzvaru gūst tie kandidāti, kuri veidotu valsti pēc sekojošiem principiem: 1) Parlamentāra daudzpartiju demokrātija. 2) Tiesiska valsts. 3) Uz privātpašumu balstīta, sociāli atbildīga brīvā tirgus sabiedrība. 4) Latviešu interešu aizstāvība Latvijā kā nacionālā valstī. 5) Visu Latvijas iedzīvotāju cilvēku pamattiesību garantijas. 6) Baltijas valstu cieša integrācija.

PBLA aicināja kā dzimtenē, tā ārzemēs pilsoņus piedalīties vēlēšanās un norādīja, ka šos pamatprincipus ir izvēlējušās LTF,

LNNK, Zemnieku savienība un jaunveidojamā vēlēšanu apvienība, kuru tā uzskatīja "par nākamās Saeimas reformu mugurkaulu", novēlot tai visdrīzākā laikā kļūt par stipru politisku organizāciju. PBLA aicināja šos četrus politiskos spēkus apzināties, ka ievēlētajā Saeimā tiem būs jāstrādā kopā un jāveic valsts atjaunošanas darbs.

No šī brīža PBLA bija atteikusies kā ārzemju latviešu pārstāve piedalīties vēlēšanās ar savu sarakstu vai ar sarakstu, kurā tā vēlēšanās ietu kopīgi ar kādu Latvijas politisko partiju.²¹ Šī un tālākā PBLA rīcība tomēr skaidri nepasvītvoja politisko neitralitāti, un tautā radās iespaids, ka PBLA simpatizē *Latvijas Ceļa* politiskajai līnijai, jo tajā iestājās PBLA bijušie priekšsēži un lielāks skaits ārzemju latviešu aktīvistu.

PBLA, neskatoties uz šo neskaidrību, principā palika neitrāla organizācija un nepievienojās nevienas partijas programmai, kaut par savu politisko viedokli uzskatīja to, ko gandrīz vienprātīgi puda ārzemju latviešu sabiedrība: centriski un pa labi no centra ieturētu politisku līniju, bez ekstrēmisma un ar darbību, kas balstās uz stingriem, demokrātiskiem pamatiem.

PBLA valdes locekļi, kuri nolēma kandidēt 5. Saeimas vēlēšanās, no saviem amatiem PBLA atteicās.

PBLA definē savu lomu nākotnē

PBLA valde sanāca uz sēdi Vašingtonā 1993. gada 28. oktobrī, lai definētu tālāko PBLA darbu un politiskās pozīcijas.²² Valde par saviem turpmākiem uzdevumiem uzskatīja:

- turpināt darboties ārzemēs kā latviešu kopības vadītājam un veicinātājam,
- turpināt veikt lobija darbu, lai panāktu Latvijai labvēlīgu politiku,
- koordinēt ārzemju latviešu darbību, lai tā sekmētu Latvijas ārpolitiku un būtu ar to saskaņota,
- rūpēties, lai novērstu dezinformāciju par Latviju,
- izplatīt zemju centrālām organizācijām praktisku informāciju par Latviju,
- iesaistītus latviešu repatriācijas lietu kārtošānā,
- iespēju robežās konsultēties ar Latvijas Ārlietu ministriju par Goda konsulu nozīmēšanu ārzemēs.

PBLA izvēlējās G. Meierovicu par sakaru uzturētāju ar Ārlietu ministriju, tomēr formālas attiecības starp valdību un PBLA nekad

neizveidojās. PBLA definēja par savu pienākumu aizstāvēt ārzemju latviešu intereses Latvijā un īpaši Saeimā, kur jāsāk lobija darbs, lai Latvijas likumdošanā ievērotas būtu arī ārzemju latviešu intereses. PBLA ar šiem lēmumiem bija uzņēmies atbildību būt par tilta veidotāju ārzemju latviešu attiecībās ar Latviju, kā arī kļūt par Latvijas valsts atbalstu gan materiāli, gan kulturāli, veidojot talcinieku programmas, atbalstot ar līdzekļiem dažādus kultūras un izglītības pasākumus utt.

Rietumu latvieši pazaudē savu ietekmi Latvijā

Dziesmotās revolūcijas un tautas brīvības atgūšanas laikā Rietumu latviešu prestižs Latvijā bija ļoti augsts. No Rietumu latviešiem sagaidīja, ka tie palīdzēs Latvijai ātri atplaukt kā politiski, tā saimnieciski. Savās cerībās tauta Latvijā pievilās, jo Rietumu aktīvistu maz spēja ietekmēt Latvijā notiekošos procesus. Retrospektā varam jautāt, kāpēc šī ietekme izrādījās tik maza. Lai uz to atbildētu, ir plašāk jāizpēta 1988. – 1993. gada periods, kas nav šīs apceres nolūks.

Tomēr atļaušos minēt īsu periodu, kas izšķīra turpmākās norises, kurās būtu bijis iespējams ar ietekmīgu sviru palīdzību mainīt notikumu gaitu.

Tas bija 5. Saeimas priekšvēlēšanu laiks, kad bija jau izveidojušās politiskās partijas un samazinājies Latvijas Tautas frontes iespaids. Degpunktā bija grūtības, ko bija izraisījis pārejas posms. Padomju laikā AP ievēlēto cilvēku izraudzītā valdība, kurā domnēja LTF, nebija izvirzījusi augstas morālās prasības saviem jaunajiem ministriem un līderiem, tā nebija arī steidzinājusi tiesiskas valsts izveidošanu, ne arī spējusi iegrožot korupciju un vispārējo noziedzību valstī. Ivara Godmaņa valdība nebija sagatavojusi zemi normālai valsts dzīvei, kādai būtu jāsākas ar 1922. gada Satversmes atjaunošanu.

Tauta cerēja, ka ar Rietumu latviešu pieredzi un pieeju stāvoklis tagad mainīsies. Tas nemainījās, jo rietumnieku nedaudzās balsis bija izkaisītas pa dažādām politiskām partijām, viņi darbojās kā indivīdi. Aiz viņiem vairs nestāvēja ne PBLA, ne kāda cita organizācija ar ideālistiski motivētām daudzu desmitu gadu tradīcijām kalpot un ziedoties latviešu tautai, dot tai trimdā uzkrāto morālisko spēku.

Mēs varam tikai zīlēt un konstruēt scenārijus, kā būtu, ja PBLA 1993. gadā būtu nolēmusi nākt Latvijā kā politisks spēks ar savām tradīcijām, morāli un Rietumu ētiskām vērtībām. Tas, protams, nenotika, un rietumniekuniecīgais skaits un politiskais iespaids izkusa plašajā straumē, kas nesa Latviju tālāk pa gultni, ko bija jau izgraudzušas no padomju laikiem mantotās tradīcijas.

Nobeiguma komentārs

Lai arī Baltijas tautas nevarēja pasaules politiskajā arēnā iziet ne ar lielu cilvēku masu, ne plašiem līdzekļiem, šo triju tautu pārstāvju kopīgā darbība Rietumu pasaulē bija nozīmīga Baltijas valstu neatkarības atgūšanas procesā. Runājot par šī darba stratēģiju, taktiku un vispārējām sekmēm, visvairāk ir jānovērtē tas, kas tika darīts pasaules spēcīgākās nācijas – ASV ietekmēšanā, bet reizē ir jāievēro, ka baltiešu kopdarbības panākumi bija nozīmīgi visur, kur vien mita šī diaspora.

Latviešu, lietuviešu un igauņu centrālo organizāciju un plašās aktīvistu saimes iedvesmotā Baltijas tautību kopība piedesmito – deviņdesmito gadu posmā it sevišķi pozitīvi ietekmēja ASV politiku okupēto Baltijas valstu problēmu risināšanā.

Šī neatlaidīgā darba sekmes sakņojās galvenokārt aktivitātēs, kurās Baltijas valstu intereses trimdas aktīvistu pārstāvēja kā ASV pilsoņi ar "baltisku" izcelsmi. Kā pilsoņi viņi varēja līdzdarboties abu galveno ASV politisko partiju un to veidoto ASV valdību un Kongresa politiskās domas un noskaņojuma virzīšanā.

1) Baltijas valstu jautājums, valstu varmācīgā iekļaušana Padomju Savienībā nebija ASV principā pieņemama, un tā savu viedokli izteica speciālā deklarācijā jau 1940. gada 23. jūlijā²³, kas visus gadus bija pamatā ASV nostājai Baltijas valstu jautājumā. Pēc Otrā pasaules kara beigām ASV ne *de facto*, ne *de iure* neatzina Baltijas valstu iekļaušanu PSRS un aicināja arī citas Rietumvalstis ieņemt šādu nostāju.

2) ASV un citu valstu politika – neatzīt Baltijas valstu inkorporāciju Padomju Savienībā tomēr bija tikai pasīvs solis, kas šīm valstīm netraucēja kārtot diplomātiskus un saimnieciskus jautājumus ar Padomju Savienību. Okupācijas neatzīšanas politikai draudēja arī vēstures aizmirstības liktenis – jo tālāk šis traģiskais notikums aizslidēja pagātnē. Šis briesmas labi apzinājās Baltijas tautu politiskie darbinieki un arī vēl dzīvie Baltijas valstu diplomāti

Rietumzemēs. Latvijas valdība viņiem nebija atstājusi detalizētas amatu pārņemšanas instrukcijas, kā rīkoties, lai diplomātiskās pārstāvniecības varētu turpināt darbību, kad Latvijas valsts ieceltie diplomāti būs pensionējušies vai miruši. Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas jautājums tomēr laimīgi atrisinājās vēl pēdējo aktīvo diplomātu mūža laikā.

3) Par Rietumos pēc kara nonākušo Padomju Savienības varas sfērā pamesto tautu politiķiem gādāja dažādi Rietumvalstu fondi, kas atļāva šiem politiķiem ierobežotā veidā darboties kā savu okupēto zemju pārstāvjiem. Savu darbību ar šādu palīdzību izvērsa 1951. gadā Ņujorkā dibinātā Komiteja Latvijas Brīvībai, kuras locekļi bija V. Hāzners, A. Bērziņš, A. Bļodnieks, A. Klīve, V. Māsēns u.c., kā arī līdzīga organizācija Eiropā. Kad trimdas latviešu centrālajās organizācijās nāca paaudžu maiņa, pēc kara dibināto minēto organizāciju darbība jau bija apstājusī.

4) Pagrieziens trimdas organizāciju darbībā ap 1970. gadu un vēlāk deva daudzus pozitīvus rezultātus: a) Jaunā taktika palīdzēja aktivitātēs iesaistīt (it īpaši ASV) savu mītņu zemju politiķus, kas strauji paplašināja to cilvēku skaitu, kas līdzdarbojās akcijās Baltijas valstu labā. b) Agresīvāk un sekmīgāk Baltijas valstu jautājums tika ienests pasaules politikā. c) Tika panākts, ka PBLA un PBA darbojas EDSK un citur kā nevalstiska organizācija (NGO), kurai ar zināmiem ierobežojumiem ar laiku tika ļauts starptautiskajās konferencēs pārstāvēt Baltijas tautu intereses. d) Savas darbības rezultātā PBLA izaudzina virkni spējīgu diplomātisku un politisku darbinieku, kuri pārejas laikā un arī vēlāk spēja veikt nozīmīgu darbu atjaunoto Baltijas valstu interesēs. e) Materiāli mobilizēja trimdas sabiedrību politiskā darba finansēšanai (latvieši šajā ziņā bija daudz vienotāki un tāpēc arī sekmīgāki nekā igauņi un lietuvieši). f) Tuvojoties PSRS sabrukumam, PBLA darbība koncentrējās arī uz Latviju, labvēlīgi ietekmējot tur notiekošos procesus, piedaloties gan ar līdzekļiem, gan darbiniekiem, lai attīstītu demokrātiju un rietumniecisku infrastruktūru atjaunotajā valstī.

Atsauces un skaidrojumi

¹ "Chatauqua / Jurmala 1986, a Latvian-American Perspective". Izd. ALA, 1987, 3. lpp., red. Ojārs Kalniņš.

² Turpat, 12. – 13. lpp.

³ Kaut vīzas noraidīšanai oficiālu iemeslu PSRS neminēja, noskaidrojās, ka vīza noraidīta tāpēc, ka "Tērauda ir pārāk aktīva baltiešu-amerikāņu sabiedrībā, un padomju vara baidās, ka viņa varētu izraisīt problēmas ("will stir up trouble"). Vīzas līdzīgu iemeslu dēļ noraidīja arī lietuvietim Linam Kojelim un ASV ebreju jautājumu aktīvistei Lizai Paulai. (Chatauqua / Jūrmala 1986).

⁴ "Chatauqua / Jurmala 1986", 31. lpp.

⁵ *Autopsy of an Empire*, Jack F. Matlock, Jr., Random House, New York, 1995, 106. – 108. lpp.

⁶ Irēna Karule. Ceļā uz Latvijas brīvību, 63. lpp. (nepublicēts manuskripts). ALA 1986 – 1991.

⁷ Turpat, 10. – 11. lpp.

⁸ Turpat, 12. – 13. lpp.

⁹ Turpat, 22. – 28. lpp.

¹⁰ Ojārs Kalniņš. "Reported Soviet Expectations Concerning Baltic States at Reagan-Gorbachev Summit", ekspresmemorands, 1988. g. 17. maijā.

¹¹ P. Vasariņš. "Latvijas un trimdas vadību galotņu konference Abrenē", iekšējs PBLA memorands.

¹² Intervija ar Gunāru Meierovicu, PBLA valdes priekšsēdi (1988–93).

¹³ O. Pavlovskā. CSCE darba grupas vadītāja ziņojums PBLA, 1990. g. 25. oktobrī.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ G. Meierovica ziņojums PBLA valdei par sadarbību ar nacionālpolitiskajām grupām Latvijā, 1990. gada rudenī.

¹⁶ Irēna Karule. Ceļā uz Latvijas brīvību, 63. lpp. (nepublicēts manuskripts).

¹⁷ PBLA viedoklis par 1991. gada 15. oktobrī LR AP pieņemto LR pilsonības likumu. G. Meierovics, PBLA valdes priekšsēdis, 1991. gada 30. oktobrī.

¹⁸ E. Levits. Trimda - pilsoņu kopuma un latviešu nācijas sastāvdaļa.

¹⁹ Izvilkumi no PBLA Informācijas biroja vadītāja Jāņa Rīteņa ziņojuma par darbību no 01.04.90. līdz 01.02.91.

²⁰ PBLA sēdes protokols, 1993. g. 25.-27.II.

²¹ Pēc Melližu sēdes PBLA vadošie darbinieki iknedēļas sanāksmē satikās ar LNNK līderiem A. Kiršteinu, A. Krastiņu, E. Berklavu un citiem, pārrunājot ciešas sadarbības un kopīga saraksta veidošanu 5. Saeimas vēlēšanām. Sadarbība izjuka, kad LNNK savās rindās kā "lokomotīvi" un nozīmīgu materiālo atbalstītāju uzņēma vācu radikāli Joahimu Zigeristu.

²² PBLA "minisēdē" pieņemtie ieteikumi un atzinumi, 1993. gada 28. un 29. oktobrī.

²³ Dr. E. Andersons. *Latvijas vēsture 1920 – 1940, Ārpolitika II*. Daugava, 1984, 504. lpp.

Summary

From *Helsinki-86* to the Reinstitution of the Constitution

This book is devoted to one of the most important and interesting topics in the history of Latvia – the restoration of the country's statehood and independence.

The authors have sought to reflect the process of restoring independence in its historical context. Therefore, the period of restoring statehood is linked at the beginning of the book to the loss of Latvian independence in 1940, evaluating the events of that time from the legal perspective. That is necessary not only because there is a logical link between the loss of independence and the restoration of independence, but also, and especially, because an evaluation of the events of the 1940s became the foundation for the idea of restoring statehood.

The five decades of Soviet occupation, however, are treated only in passing, because an evaluation of that period is not the purpose of this collection of articles. One aspect of the occupation – the opposition movement – is analyzed more extensively, thus emphasizing that the national movement of the Latvian nation in the late 1980s, which led to the restoration of Latvia's statehood, was first and foremost a natural reaction to the model of society that was proposed by the occupation regime of the soviet Union.

In order to reflect the restoration of Latvian statehood as an historical accomplishment of the entire Latvian nation, the collection also discusses the contributions of migr Latvians in reaching this goal. A brief look at the history of political activities by migr Latvians is also included.

The authors would like to focus the attention of the reader on the period of restoration in Latvia – the time period between 1986 and 1993. The authors have divided this period into four phases.

The first phase covers the period from 1986, when *Helsinki-86* emerged as the first political organization which dared to make open political demands against the regime, thus laying the groundwork for the idea of restoring Latvia's statehood, until the establishment of the Latvian Popular Front in October 1988. This period saw initially slow, but then increasingly rapid politicization

and organizational structuring of the Latvian nation. A small and isolated human rights group grew to become a mass movement. This can be termed a period of "liberation" for the Latvian people. It was primarily an internal and psychological process during which a nation which had been splintered by the totalitarian regime lost its fear of the regime – fear which was so deeply rooted that it often went unnoticed. People regained their ethnic self-understanding, as well as the right to express their own views. This "liberation" gained expression as an unprecedented political dynamic for the Latvian nation as a whole.

The second phase, which could with reservations be described as a period of political confrontation, covers the time period between the founding of the Latvian Popular Front and the declaration of independence of the Republic of Latvia on 4 May 1990. Because the Latvian Popular Front became the organizational foundation for the Latvian national movement (and managed to attract the support of a good many non-Latvians, as well), it emerged as a politically viable structure. The more radical wing of the Latvian Popular Front, which was constituted of the Latvian National Independence Movement and other groups, placed intensive pressure on the reform-minded communists of the front, thus helping to direct the Latvian national movement with increasing purposefulness toward the restoration of national independence. Concurrently to this process, the Soviet Communist Party lost its monopoly on power in Latvia, which meant the collapse of the totalitarian regime. In part it can be said that the regime fell apart on its own.

The third phase, conditionally termed the period of dual governance in Latvia, lasted from the adoption of the declaration of independence in May 1990 until the actual restoration of independence in late August 1991. During this period, the confrontation between the Latvian national movement and the Soviet regime persisted and was exacerbated, but the character of the conflict had shifted – it was now an issue of relations between states. It was both an internal and an external conflict – an internal conflict between supporters and opponents of Latvia's national independence, and an external conflict between the Republic of Latvia and the Soviet Union. This period was marked by a "parallelism of power" in that a certain checkmate existed between the two sides in the process. There was no opportunity for lasting compromise, but neither side had full control over the situation in Latvia.

The fourth and final phase, conditionally called the period of reorientation (or, if one is inclined to a more critical view, the period of "disorientation"), lasted from the restoration of independence in August 1991 until the reinstatement of the Latvian constitution on 6 July 1993. During this period Latvia was an independent country with an internationally recognized government. It soon proved to be the case, however, that even though the Latvian nation had fought actively for freedom, the public was not in all instances prepared for it when it arrived quite unexpectedly. There were considerable difficulties in engaging in purposeful, goal-oriented activities and in elaborating constructive policies. In other words, when the "shell" of the independent state had to be filled with appropriate content, it became clear that the "inheritance" from the Soviet period – the institutional system, the basic values of society, the political self-understanding, the administrative skills (or lack thereof), the political culture, etc. – all of these were inappropriate for the new situation. Society was forced to deal with more or less contoured and frequently contradictory views, and conclusions about the overall goals of the Latvian state in terms of establishing state structures, an economy, a new type of society, a new foreign policy, emerged quite slowly. The period ended on 6 July 1993, when Parliament, elected in Latvia's first free and democratic elections in 62 years, reinstated the democratic constitution of Latvia, thus demonstrating that the country had been restored not only as an independent, but also as a democratic country. The authors feel that this event concluded the process of restoring the Latvian state.

Simultaneously, however, there emerged a process of transformation of Latvia into a country which is politically, economically, socially, intellectually and culturally integrated into the modern western world. This process continues still and will in all likelihood persist for a long time to come. That, however, is a new and different phase in the history of Latvia.

The book is arranged chronologically, but the authors would like to emphasize that the division of Latvia's recent history into periods must not become an end unto itself. It is only a resource toward a better understanding of the specific period of time. The causes and effects of many historical developments, as the reader will see, cannot be and need not be "forced" into this structure.

The book is not a unified monograph which the authors prepared jointly. It is rather a collection of articles that were written

under the framework of an overall subject. Each author has provided an individual contribution with specific evaluations and specific internal structures, styles and terminology. This can be seen in the table of contents and in the text itself, where authorship is always clearly designated. Each author is answerable only for his or her own contribution. The authors have discussed the content of the book extensively, and with respect to most issues they hold common views. The reader will note, however, that there are some differences among the authors with respect to several specific issues. This is perhaps inevitable, given the interdisciplinary nature of this work. Each author has approached the issue differently – from an historical perspective, a political perspective, or a legal perspective.

In conclusion, a few words about the attitude of the authors vis-a-vis the object of analysis in this book – the events of Latvia's recent history. Each author, in his or her own way, was involved to a greater or lesser extent in these processes of restoring the independent Latvian state, even though the start positions of the various authors were very much, even diametrically, opposed. The authors feel, however, that this has not hampered them in seeking to analyze and reflect the process as objectively as possible, albeit with no effort to deny or to ignore personal experience and the personal perspective.

The collection is a unified work, but it has been created with a variety of approaches. Perhaps this is a reflection of the overall process of independence restoration which is described herein – the various and often contradictory views and activities of the particular time period, when viewed with hindsight, turn out to have merged, perhaps paradoxically, into a singular achievement – the restoration of an independent and democratic Latvian state.

Autoru biogrāfijas

Valdis Blūzma dzimis 1951. gadā Rīgā. 1974. gadā ar izcilību beidzis Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāti vēstures specialitātē. Strādājis LPSR Revolūcijas muzejā par zinātnisko līdzstrādnieku un Rīgas Politehniskajā institūtā par vecāko pasniedzēju. Kopš 1990. gada strādā Latvijas Universitātē par lektoru Juridiskās fakultātes tiesību teorijas un politisko zinātņu katedrā. 1998. gadā ieguvis vēstures doktora grādu par pētījumu “Kreisā radikālisma viņņa Latvijā (1917. gada marts – 1920. gada janvāris) vēstures problēmas un to atspoguļojums historiogrāfijā”. Ir vairāk kā 100 publikāciju autors par Latvijas un pasaules vēstures, tiesību vēstures, politikas un ekonomikas zinātnes tematiem. Kopš 1991. gada vada sabiedrisko bezpeļņas organizāciju – Latvijas Brīvo Tirgus institūtu. 1993. gadā LR Ministru kabineta rīkotajā konkursā par brīvās ekonomiskās zonas projektu Latvijā kopā ar līdzautoriem ieguvis pirmo vietu. Ir žurnāla “Latvijas Vēsture” redkolēģijas loceklis un LR izglītības un zinātnes ministra ārštata padomnieks.

V. Blūzma bijis Atmodas perioda aktīvs dalībnieks, LTF rindās no tās dibināšanas brīža. Piedalījies LTF pirmās programmas izstrādāšanā. Darbojās LTF komisijā LKP CK 1959. gada jūnija plēnuma seku izvērtēšanā. Atmodas laikā piedalījies diskusijās par sabiedrības procesu demokratizāciju un Latvijas suverenitātes atgūšanu, atklātību vēstures izpētē.

Ojārs Celle, dzimis 1929. gadā Rīgā. Pamatskolu beidzis Latvijā, ģimnāziju – bēgļu nometnē Vācijā, pēc tam Kalifornijas universitāti Berklijā ASV, iegūstot ģeologa specialitāti. 1963. gadā apprecējies ar tautieti Māru Lāci. Dēls Kārlis dzīvo ASV, meita Ieva Siliniece – Rīgā.

No 1962. līdz 1994. gadam atrādājis raķešu rūpniecībā un pie Kosmosa izpētes projektiem Kalifornijā, vispirms firmas “Mc Donnell–Douglas Corporation” aerokosmisko aparātu būvniecības nodaļā, vēlāk “Westinghouse Electric Corporation” uzņēmuma jūrniecības nodaļā. 1994. gada decembrī devies pensijā.

Sākot ar 1995. gadu O. Celles dzīve un darbība saistīta galvenokārt ar Latviju. Sākumā bijis Pasaules Brīvo Latviešu apvienības pārstāvis Latvijā šīs organizācijas birojā Rīgā, vēlāk – padomnieks.

Trīsdesmit gadus bijis laikraksta *Ziemeļkalifornijas Apskats* redaktors, daudz rakstījis arī citiem Rietumu latviešu preses izdevumiem par politiskās un sabiedriskās dzīves jautājumiem. No 1975. līdz 1982. gadam *Latvju Enciklopēdijas 1962–82* redakcijas sekretārs.

Deviņus gadus vadījis Ziemeļkalifornijas Latviešu biedrību, darbojies Latviešu Fonda padomē, bijis 2x2 un 3x3 noņemtu lektors, ilggadējs Latvijas Brīvības Fonda pārstāvis Ziemeļkalifornijā. Kopš 1996. gada Rīgas Latviešu Biedrības Domes loceklis.

Atmodas laikā ņēmis aktīvu dalību Baltijas tautu politiskajās aktivitātēs Ziemeļkalifornijā, atbalstot un izvēršot baltiešu centrālo organizāciju politisko darbu ar vietējiem ASV politiķiem, presi un sabiedrību.

Tālavas Jundzis, tiesību doktors, dzimis 1951. gadā Gulbenē. Beidzis Latvijas Universitātes Juridisko fakultāti. Strādājis prokuratūras iestādēs, aizstāvējis disertāciju kriminoloģijā, vadījis kriminoloģijas nodaļu Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un tiesību institūtā. 1990. gadā ievēlēts par LR Augstākās Padomes deputātu un vadījis tās aizsardzības un iekšlietu komisiju. 1991.–1993. gados bijis LR aizsardzības ministrs. Vienlaikus pildījis arī Rīgas pilsētas Tautas deputātu Padomes deputāta pienākumus (1989.–1994.). No 1993. gada līdz 1997. gadam bijis Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centra direktors, papildinājis zināšanas Londonas karaliskās universitātes Kara studiju departamentā un NATO Aizsardzības koledžā Romā. Kopš 1997. gada jūnija – LR aizsardzības ministrs. Publicējis vairāk nekā 50 zinātniskus rakstus valsts un tiesību vēsturē, kriminoloģijā, starptautisko attiecību un drošības jautājumos. Monogrāfijas “Latvijas drošība un aizsardzība” (1995. g.) autors.

Piedalījies un uzstājies ar runu vēsturiskajā Rakstnieku u.c. radošo savienību plēnumā 1998. gada 1.–2. jūnijā, darbojies Latvijas Tautas frontē. Bijis viens no Latvijas juristu biedrības dibinātājiem (1988. g.) un tās viceprezidents, piedalījies Latvijas Olimpiskās komitejas atjaunošanā (1988. g.) un bijis tās loceklis. Daudzu likumprojektu autors un līdzautors (1989.–1993. g.), t.sk. piedalījies darba grupā, kas izstrādāja 1990. gada 4. maija Neatkarības Deklarācijas projektu.

Dītrihs Andrejs Lēbers (Loeber) dzimis 1923. gadā Rīgā senatora Augusta Lēbera (Loeber) ģimenē. Izceļojis 1939. gadā. Studējis tiesības Mārburgas Universitātē (Dr. iur.). Ieguvis Hāgas Starptautisko tiesību akadēmijas diplomu (1951), beidzis Kolumbijas Universitāti Ņujorkā ar maģistra grādu (1953). Specializējies Salīdzināmās un Starptautiskās tiesībās, stažējies Maskavā.

Zinātnisks līdzstrādnieks Maksa Planka institūtā Hamburgā (1958–1966). Rediģējis žurnālu "Osteuropa-Recht" (1955–1960). Tiesību profesors Ķīles Universitātē (kopš 1966), Juridiskās fakultātes dekāns (1985–1987), emeritēts (1989). Atkārtoti viesprofesors ASV universitātēs, arī Austrālijā.

Baltijas studiju veicināšanas asociācijas (aabs) viceprezidents (1986–1992). Latvijas Universitātes viesprofesors, lasījis kursu par Eiropas tiesībām (1991), tāpat Tērbatas Universitātē. Latvijas Zinātņu akadēmijas ārzemju loceklis (1990), Latvijas Universitātes goda doktors (1991). Apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni (1995).

Atmodas procesā piedalījās galvenokārt zinātnes laukā. Iestājis rakstos par Latvijas neatkarības atgūšanu arī pirms Atmodas laika, sastādot piemēram 1973. gada Pasaules Brīvo Latviešu Apvienības memoranda juridisko daļu, kas tika iesniegts Eiropas Drošības un sadarbības konferencei Helsinkos. Zinātniskā simpozija Tallinā 1988. gadā Lēbers pacēlis jautājumu par 1939. gada Molotova-Ribentropa pakta Slepējaiem protokoliem. Turpat 1989. gada konferencē par Molotova-Ribentropa paktu viņš izdalīja Slepēno protokolu faksimiltekstus un vadīja konferences rezolūciju komiteju. 1990. gadā Pasaules latviešu juristu kongresā Lēbers referēja par Latvijas pirmskara tiesisko mantojumu un izplatījis 1937. gada Latvijas Civillikuma pārspiedumu, kas veicinājis šīs kodifikācijas atjaunošanu.

Egils Levits, jurists un politologs, dzimis 1955. gadā Rīgā. 1972. gadā beidzis Rīgas 2. vidusskolu, kopā ar vecākiem pārcēlies uz VFR, 1973. gadā beidzis Minsteres Latviešu ģimnāziju. 1982. gadā beidzis Hamburgas universitātes Juridisko fakultāti, 1986. gadā – Hamburgas universitātes Sabiedrisko zinātņu un filozofijas fakultāti politologa specialitātē. Strādājis zinātniskā darbā Hamburgas universitātes Juridiskās fakultātes Austrumeiropas tiesību pētniecības institūtā, Ķīles universitātes Juridiskajā fakultātē, Vācijas parlamenta Zinātniskajā dienestā, Vācijas un Austrumeiropas pētniecības institūtā Getingenē. Praktiskā jurista darbā Šlēzvigas-Holšteinas apgabaltiesas dienestā un kā patstāvīgs advokāts Getingenē. Daudzu juridisku ekspertīžu autors par starptautisko un publisko tiesību problēmām, kā arī par politiskiem jautājumiem. 1991.–1992. gadā LR Augstākās padomes padomnieks. 1992.–1993. gadā vēstnieks Vācijā un Šveicē. 1993.–1994. gadā Ministru prezidenta biedrs, tieslietu ministrs, Saeimas deputāts. 1993.–1994. gadā vēstnieks Austrijā, Ungārijā un Šveicē. Kopš 1995. gada Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnesis. E. Levitam ir vairāk kā 80 publikāciju par tiesību un politisko zinātņu jautājumiem, kā arī par jaunāko laiku Latvijas vēstures problēmām.

Atmodas laikā konsultējis Tautas fronti, 1990.–1991. gadā “divvaldības” laikā arī Latvijas valdību valsts atjaunošanas jautājumos. Rakstījis Latvijas un ārzemju presē, zinātniskos žurnālos, piedalījies kā eksperts konferencēs un izstrādājis zinātniskas ekspertīzes par Latvijas starptautiski-tiesisko statusu (tajā skaitā ekspertīze Vācijas parlamentam 1988. gadā par Molotova-Ribentropa paktu), Latvijas valstiskās neatkarības un Latvijas pilsonības atjaunošanas jautājumiem. 1989.–1991. gadā Latvijas Tautas frontes Domes loceklis, 1990. gadā Pilsoņu kongresa delegāts. Viens no 1990. gada 4. maija deklarācijas *Par Latvijas Republikas Neatkarības atjaunošanu* līdzautoriem.

Ļubova Zile, vēsturniece, dzimusi 1928. gadā Abrenes apriņķa Tilžas pagastā. Beigusi Maskavas Valsts universitātes Vēstures fakultāti. Strādājusi partijas darbā. 1959. gadā pēc nacionālkomunistu sagrāves viņa atstāj partijas darbu, pārejot asistentes darbā Rīgas Politehniskajā institūtā.

1965. gadā aizstāvēja kandidāta disertāciju par Latvijas strādnieku šķiras izaugsmi (1940.–1965.).

Būdama LKP CK Partijas Vēstures institūta direktore (1977.–1990.), Ļ. Zile aktīvi atbalsta Atmodas centienus. Modinot sabiedrības domu viņa organizē diskusijas: *Ulmanis un viņa laiks; Par 1940. gada vēsturiskajiem notikumiem; Kolektivizācijas rezultātu sekas*. 1989.–1990. gados viņa kopā ar vēsturniekiem-atmodniekiem tiek aicināta uz daudzām lauku rajonu un pilsētu partijas komiteju rīkotām diskusijām jautājumos par Latvijas suverenitātes atgūšanu. Visaptverošas diskusijas sabiedrībā noveda pie Latvijas kompartijas krīzes un tās sašķelšanās.

Ļ. Zile vairākkārt ir droši uzstājusies Latvijas kompartijas CK plēnemos, kritizējot augstākā līmeņa partijas funkcionārus, kuri atbalstīja Interfrontes rīcību pret Latvijas neatkarības atgūšanu.

1990. gada 16. aprīlī Latvijas kompartijas CK birojs A. Rubika vadībā Ļ. Zili izslēdza no komunistiskās partijas un atbrīvoja no Partijas Vēstures institūta direktora amata par Latvijas kompartijas sašķelšanu.

1990. gada 1. maijā Ļ. Zile pāriet darbā Latvijas Valsts Universitātē, kur vada XX gs. sociālpolitiskās vēstures nodaļu. Kopā ar Universitātes vēsturniekiem viņa izveido LU žurnālu "Latvijas Vēsture", kļūstot par tā galveno redaktori. 1991. gada jūlijā nāk klajā pirmais žurnāla numurs.

Ļ. Zile ir publicējusi daudzus zinātniskus rakstus par Latvijas Atmodas periodu, par Latvijas-Krievijas attiecībām Atmodas laikā. Ir uzstājusies ar referātiem zinātniskās konferencēs Latvijā un Vācijā.

1980. gada Latvijas Republikas Augstākās Padomes deputāti

Augstākās Padomes deputāti

Rīgas pilsētas Centrālā rajona

Andrejs Panteļejevs (TF) 1. Rīgas vēstures apgabals
Ruta Marjasa (TF) 2. Rīga, vēl. apg.
Vilnis Eglīte (TF) 3. Rīga, vēl. apg.
Aleksandrs Kiršteins (TF, LPPK) 4. Rīga, vēl. apg.

Rīgas pilsētas Ziemeļus priekšpilsēta

Čeris Krūmiņš (TF) 5. Rīga, vēl. apg.
Indulis Ozols (L) 6. Rīga, vēl. apg.
Oļegs Batarevskis (TF, LPP) 7. Rīga, vēl. apg.
Jānis Čallins (TF) 8. Rīga, vēl. apg.
Igors Čerņevs (L, PSKP) 9. Rīga, vēl. apg.
Ivars Krastiņš (TF) 10. Rīga, vēl. apg.
Viktors Stefanevičs (L, PSKP) 11. Rīga, vēl. apg.

Rīgas pilsētas Kurzemes priekšpilsēta

PIELIKUMI

Vladimirs Smirnovs (L, PSKP) 12. Rīga, vēl. apg.
Juris Lajna (L, PSKP) 13. Rīga, vēl. apg.
Jānis Duntars (L, PSKP) 14. Rīga, vēl. apg.
Alberts Žuks (L, PSKP) 15. Rīga, vēl. apg.
Jānis Gulbis (TF) 16. Rīga, vēl. apg.
Aleksandrs Perovs (L, PSKP) 17. Rīga, vēl. apg.
Balodis Rikards (L) 18. Rīga, vēl. apg.
Mihails Berdikova (L, PSKP) 19. Rīga, vēl. apg.
Dmitrijs Abiljts (TF, LPP) 20. Rīga, vēl. apg.
Sergajs Zolotarevs (L) 21. Rīga, vēl. apg.
Grigorijs Morozs (L, PSKP) 22. Rīga, vēl. apg.
Nikolajs Mihailova (L, PSKP) 23. Rīga, vēl. apg.
Alfrēds Rubiķis (L, PSKP) 24. Rīga, vēl. apg.

1963. gadā Latvijas Vēstures institūta direktors, profesors, Latvijas Pēteris Mārtiņš un Valsts universitātes Vēstures katedras direktors profesors, 1969. gada nacionālās revolūcijas laikā bijis aktīvi iesaistīts, pārisot ar studentu darbību Krievijā un citās valstīs.

1965. gadā aizsūtījis pirmo darbu disertācija par Latvijas ārsād-
zības laiku (1914-1918).

1967. gadā izvēlēts PS Partijas Vēstures institūta direktors (1977-
1988). A. B. Latvijas ārsād-
zības laika (1914-1918) pētniecība. Maģistra sa-
nāksmē, kas notika 1968. gada beigās, diskutējot "Latvijas un viņa laika",
1970. gadā izveidots "Latvijas Vēstures institūta Kolektīvā darba grupā",
1970-1975. gados izveidots Kopa ar vēsturniekiem-stud-
entiem, kas nodarbojās ar ārvalstu tautu rajonu un pilsoņu partijas
darbu pētniecību, organizējot pētījumus par Latvijas emigrantu
darbību. Vēsturnieku kolektīva darbu grupa noveda pie Latvijas
Vēstures institūta izveidošanas.

1975. gadā izveidots "Latvijas kompartijas CK
pētniecības grupa", kas nodarbojās ar Latvijas kompartijas, kuri
darbojās ārvalstīs, pētniecību par Latvijas neatkarības atgūšanu.

1975. gada beigās izveidots "Latvijas kompartijas CK birojs" A. Rubins
vadībā, kas nodarbojās ar kompartijas un ārvalstīs no
Latvijas kompartijas darbinātā darbu par Latvijas kompar-
tijas darbību.

1976. gada beigās A. B. izveidots "Latvijas Vēstures un
Arheoloģijas institūta Vēstures nodaļa". Kopā ar
profesoru A. B. izveidots "Latvijas Vēstures un Arheoloģijas
institūta Vēstures nodaļa". 1977. gada beigās "Latvijas
Vēstures un Arheoloģijas institūta Vēstures nodaļa" ir
izveidota kā "Latvijas Vēstures un Arheoloģijas institūta
Vēstures nodaļa".

1978. gada beigās izveidots "Latvijas Vēstures un
Arheoloģijas institūta Vēstures nodaļa". Kopā ar
profesoru A. B. izveidots "Latvijas Vēstures un Arheoloģijas
institūta Vēstures nodaļa". 1979. gada beigās "Latvijas
Vēstures un Arheoloģijas institūta Vēstures nodaļa" ir
izveidota kā "Latvijas Vēstures un Arheoloģijas institūta
Vēstures nodaļa".

BIBLIŅUMS

1990. gada Latvijas Republikas Augstākās Padomes deputāti

Augstākās Padomes deputāti¹

Rīgas pilsētas Centra rajons

Andrejs Panteļejevs (TF) 1. Rīgas vēlēšanu apgabals
Ruta Marjaša (TF) 2. Rīgas vēl. apg.
Vilnis Eglājs (TF) 3. Rīgas vēl. apg.
Aleksandrs Kiršteins (TF; LNNK) 4. Rīgas vēl. apg.

Rīgas pilsētas Zemgales priekšpilsēta

Ģirts Krūmiņš (TF) 5. Rīgas vēl. apg.
Indulis Ozols (LF) 6. Rīgas vēl. apg.
Oļegs Batarevskis (TF; LZP) 7. Rīgas vēl. apg.
Ints Cālītis (TF) 8. Rīgas vēl. apg.
Igoris Garajevs (L; PSKP) 9. Rīgas vēl. apg.
Ivars Krastiņš (TF) 10. Rīgas vēl. apg.
Viktors Stefanovičs (L; PSKP) 11. Rīgas vēl. apg.

Rīgas pilsētas Kurzemes priekšpilsēta

Vladimirs Smirnovs (L; PSKP) 12. Rīgas vēl. apg.
Jurijs Ļaļins (L; PSKP) 13. Rīgas vēl. apg.
Jānis Dzintars (L; PSKP) 14. Rīgas vēl. apg.
Alberts Žuks (L; PSKP) 15. Rīgas vēl. apg.
Jānis Gulbis (TF) 16. Rīgas vēl. apg.
Aleksandrs Peršins (L; PSKP) 17. Rīgas vēl. apg.
Rolands Rikards (LT) 18. Rīgas vēl. apg.
Mihails Berdikovs (L; PSKP) 19. Rīgas vēl. apg.
Dzintars Ābiķis (TF; LZP) 20. Rīgas vēl. apg.
Sergejs Zaļetajevs (L) 21. Rīgas vēl. apg.
Grigorijs Morozļi (L; PSKP) 22. Rīgas vēl. apg.
Nikolajs Mihailovs (L; PSKP) 23. Rīgas vēl. apg.
Alfrēds Rubiks (L; PSKP) 24. Rīgas vēl. apg.

Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsēta

- Ojārs Kehris (TF) 25. Rīgas vēl. apg.
Rolands Repša (TF) 26. Rīgas vēl. apg.
Romāns Apsītis (TF) 27. Rīgas vēl. apg.
Jānis Krūmiņš (TF) 28. Rīgas vēl. apg.
Oļegs Ščipcovs (L; PSKP) 29. Rīgas vēl. apg.
Aleksejs Zotovs (N) 30. Rīgas vēl. apg.
Vladimirs Hodakovskis (L; PSKP) 31. Rīgas vēl. apg.
Vladimirs Kostins (L; PSKP) 32. Rīgas vēl. apg.
Eduards Maharevs (L; PSKP) 33. Rīgas vēl. apg.
Genadijs Romašovs (L; PSKP) 34. Rīgas vēl. apg.
Vjačeslavs Gerasimovs (L; PSKP) 35. Rīgas vēl. apg.
Eduards Āboltiņš (L; PSKP) 36. Rīgas vēl. apg.
Leonids Kurdjumovs (L; PSKP) 37. Rīgas vēl. apg.
Ivans Ivanovs (L; PSKP) 38. Rīgas vēl. apg.
Staņislavs Buka (L; PSKP) 39. Rīgas vēl. apg.
Tatjana Ždanoka (L; PSKP) 40. Rīgas vēl. apg.
Pāvels Šapovalovs (L; PSKP) 41. Rīgas vēl. apg.
Vladimirs Mihailovs (L; PSKP) 42. Rīgas vēl. apg.

Rīgas pilsētas Ziemeļu priekšpilsēta

- Ojārs Blumbergs (TF) 43. Rīgas vēl. apg.
Konstantins Matvejevs (L; PSKP) 44. Rīgas vēl. apg.
Ivans Prokofjevs (L; PSKP) 45. Rīgas vēl. apg.
Ilma Briņķe (TF; LZP) 46. Rīgas vēl. apg.
Anatolijs Safonovs (L; PSKP) 47. Rīgas vēl. apg.
Anatolijs Aleksejevs (N; PSKP) 48. Rīgas vēl. apg.
Edgars Eglītis (L; PSKP) 49. Rīgas vēl. apg.
Nikolajs Builovs (L; PSKP) 50. Rīgas vēl. apg.
Bronislavs Salītis (TF) 51. Rīgas vēl. apg.

Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsēta

- Juris Karlsons (TF) 52. Rīgas vēl. apg.
Andris Teikmanis (TF) 53. Rīgas vēl. apg.
Mārcis Cīrulis (TF) 54. Rīgas vēl. apg.
Arturs Punovskis (TF) 55. Rīgas vēl. apg.
Ivars Ēlerts (TF) 56. Rīgas vēl. apg.

Einars Cilinskis (TF; LNNK) 57. Rīgas vēl. apg.
Mihails Gavrilovs (L) 58. Rīgas vēl. apg.
Sergejs Dīmans (L; PSKP) 59. Rīgas vēl. apg.
Aleksandrs Smoļuks (L; PSKP) 60. Rīgas vēl. apg.
Jānis Freimanis (TF) 61. Rīgas vēl. apg.
Viktors Alksnis (L; PSKP) 62. Rīgas vēl. apg.
Mihails Stepičevs (TF) 63. Rīgas vēl. apg.
Andrejs Beluha (L; PSKP) 64. Rīgas vēl. apg.
Aivars Endziņš (TF; LDDP) 66. Rīgas vēl. apg.
Māris Budovskis (TF) 67. Rīgas vēl. apg.
Valerijs Priščeņpovs (L; PSKP) 68. Rīgas vēl. apg.
Atis Kramiņš (TF) 69. Rīgas vēl. apg.

Daugavpils

Mihails Ivanovs (L; PSKP) 70. Daugavpils vēl. apg.
Aleksejs Vidavskis (L; PSKP) 71. Daugavpils vēl. apg.
Vladimirs Rodins (L; PSKP) 72. Daugavpils vēl. apg.
Aleksejs Providenko (L; PSKP) 73. Daugavpils vēl. apg.
Vladimirs Žarkovs (L; PSKP) 74. Daugavpils vēl. apg.
Sergejs Beskrovnovs (L; PSKP) 75. Daugavpils vēl. apg.
Jevgeņijs Drobotovs (L; PSKP) 76. Daugavpils vēl. apg.
Grigorijs Agafonovs (L; PSKP) 77. Daugavpils vēl. apg.
Jevgeņijs Jagupecs (L; PSKP) 78. Daugavpils vēl. apg.

Jelgava

Gunārs Preinbergs (TF) 79. Jelgavas vēl. apg.
Andris Tomašūns (TF) 80. Jelgavas vēl. apg.
Igoris Movels (TF) 81. Jelgavas vēl. apg.
Imants Geidāns (TF) 82. Jelgavas vēl. apg.
Indulis Bērziņš (TF) 83. Jelgavas vēl. apg.

Jūrmala

Leonīds Alksnis (TF) 84. Jūrmalas vēl. apg.
Velta Čebotarenoka (TF) 85. Jūrmalas vēl. apg.
Vladlens Dozorcevs (TF) 86. Jūrmalas vēl. apg.
Ivars Silārs (TF) 87. Jūrmalas vēl. apg.

Liepāja

- Vladimirs Einiņš (TF) 88. Liepājas vēl. apg.
Arnolds Bērzs (TF) 89. Liepājas vēl. apg.
Jānis Lagzdiņš (TF) 90. Liepājas vēl. apg.
Linards Muciņš (TF) 91. Liepājas vēl. apg.
Oļegs Mantuļņikovs (L; PSKP) 92. Liepājas vēl. apg.
Teodors Eņiņš (TF) 93. Liepājas vēl. apg.
Jurijs Antons (L; PSKP) 94. Liepājas vēl. apg.
Boriss Feršalovs (L; PSKP) 95. Liepājas vēl. apg.
Igorš Rjabinins (L; PSKP) 96. Liepājas vēl. apg.

Rēzekne

- Anatolijs Bartaševičs (L; PSKP) 97. Rēzeknes vēl. apg.
Martijans Bekasovs (L; PSKP) 98. Rēzeknes vēl. apg.
Andrejs Rešetņikovs (L; PSKP) 99. Rēzeknes vēl. apg.

Ventspils

- Aivars Lembergs (TF) 100. Ventspils vēl. apg.
Alfrēds Mačtams (TF) 101. Ventspils vēl. apg.
Ģirts Kristovskis (TF) 102. Ventspils vēl. apg.
Valentīns Gaponenko (L; PSKP) 103. Ventspils vēl. apg.

Alūksnes rajons

- Viktors Kalnbērzs (TF; LDDP) 104. Alūksnes vēl. apg.
Andris Apinītis (TF) 105. Apes vēl. apg.
Ivars Caune (TF) 106. Malienas vēl. apg.

Balvu rajons

- Andris Līgotnis (TF) 107. Balvu vēl. apg.
Kazimirs Šļakota (TF) 108. Viļakas vēl. apg.
Juris Cibulis (TF) 109. Rugāju vēl. apg.

Bauskas rajons

- Georgs Andrejevs (TF) 110. Bauskas vēl. apg.

Dainis Vanags (TF) 111. Iecavas vėl. apg.
Valdis Birkavs (TF) 112. Vecumnieku vėl. apg.
Emerita Buķele (TF) 113. Īslices vėl. apg.

Cēsu rajons

Edvīns Kide (TF; LDDP) 114. Cēsu vėl. apg.
Jānis Endeļe (TF) 115. Pārgaujas vėl. apg.
Druvis Skulte (TF) 116. Piebalgas vėl. apg.
Jānis Kinna (TF; LZS) 117. Līgatnes vėl. apg.

Daugavpils rajons

Viktors Krols (N; PSKP) 118. Vecpils vėl. apg.
Larions Kucāns (L; PSKP) 119. Kalkūnas vėl. apg.
Stefans Rāzna (TF; LZS) 120. Ilūkstes vėl. apg.

Dobeles rajons

Ludvigs Teteris (TF) 121. Auces vėl. apg.
Raits Černaļs (TF) 122. Dobeles vėl. apg.
Jevgēņijs Zaščerinskis (TF; LDDP) 123. Krimūnu vėl. apg.

Gulbenes rajons

Pēteris Laķis (TF) 124. Gulbenes vėl. apg.
Pēteris Gabranovs (TF) 125. Daukstu vėl. apg.
Sarmis Mednis (TF) 126. Lizuma vėl. apg.

Jēkabpils rajons

Galaktions Rodionovs (L; PSKP) 127. Jēkabpils vėl. apg.
Andris Felss (TF) 128. Kūku vėl. apg.
Indulis Strazdiņš (TF) 129. Jēkabpils vėl. apg.
Ludis Skosta (TF) 130. Salas vėl. apg.
Vilnis Edvīns Bresis (N; LDDP) 131. Viesītes vėl. apg.

Jelgavas rajons

Mavriks Vulfsons (TF; LDDP) 132. Eleļas vėl. apg.

Andris Plotnieks (N; LDDP) 133. Kalnciema vėl. apg.
Mārtiņš Arnītis (N) 134. Ozolnieku vėl. apg.

Krāslavas rajons

Viktors Kokorišs (N) 135. Krāslavas vėl. apg.
Pēteris Koroševskis (N) 136. Grāveru vėl. apg.
Jurijš Kirjušins (L; PSKP) 137. Indras vėl. apg.

Kuldīgas rajons

Aleksandrs Lange (TF) 138. Alsungas vėl. apg.
Ivars Godmanis (TF) 139. Kuldīgas vėl. apg.
Brigita Zeltkalne (TF) 140. Skrundas vėl. apg.

Liepājas rajons

Valdis Biķis (TF) 141. Aizputes vėl. apg.
Egils Einārs Jurševics (TF; LSDSP) 142. Durbes vėl. apg.
Juris Aizezers (TF) 143. Grobiņas vėl. apg.
Imants Kalniņš (TF; LNNK) 144. Nīcas vėl. apg.

Limbažu rajons

Jānis Lucāns (TF) 145. Lēdurgas vėl. apg.
Jānis Škapars (TF) 146. Limbažu vėl. apg.
Indulis Emsis (TF; LZS) 147. Salacgrīvas vėl. apg.

Ludzas rajons

Aleksejs Grigorjevs (TF) 148. Ludzas vėl. apg.
Marija Kārkla (TF) 149. Kārsavas vėl. apg.
Filips Stroganovs (L; PSKP) 150. Zilupes vėl. apg.

Madonas rajons

Eduards Berklavs (TF; LNNK) 151. Madonas vėl. apg.
Jānis Gavars (TF) 152. Cesvaines vėl. apg.
Valdis Šteins (TF) 153. Ērgļu vėl. apg.
Pēteris Krūgaļaužs (TF; LZS) 154. Varakļānu vėl. apg.

Ogres rajons

Visvaldis Mucenieks (TF) 155. Jaunogres vēl. apg.
Kārlis Liepiņš (TF) 156. Ogres vēl. apg.
Skaidrīte Albertiņa (TF; LZP) 157. Ogres vēl. apg.
Tālavš Jundzis (TF) 158. Lielvārdes vēl. apg.
Guntis Grūbe (TF) 159. Madlienas vēl. apg.

Preiļu rajons

Valentīna Zeile (TF) 160. Preiļu vēl. apg.
Normunds Beļskis (TF) 161. Līvānu vēl. apg.
Andris Puzo (TF) 162. Pelēču vēl. apg.

Rēzeknes rajons

Kazimirs Špoģis (TF) 163. Viļānu vēl. apg.
Antons Seiksts (TF) 164. Dricēnu vēl. apg.
Gunārs Klindžāns (N) 165. Kaunatas vēl. apg.

Rīgas rajons

Ārijs Ūdris (TF) 166. Ādažu vēl. apg.
Artūrs Kodoliņš (TF) 167. Babītes vēl. apg.
Jānis Biezais (TF; LAP) 168. Ķekavas vēl. apg.
Andris Grūtups (TF) 169. Mālpils vēl. apg.
Anatolijs Gorbunovs (TF) 170. Mārupes vēl. apg.
Antons Buls (TF) 171. Olaines vēl. apg.
Mihails Rogaišs (L; PSKP) 172. Salaspils vēl. apg.
Jānis Vaivads (TF) 173. Salaspils vēl. apg.
Juris Dobelis (TF) 174. Saulkrastu vēl. apg.
Juris Bojārs (TF; LDDP) 175. Siguldas vēl. apg.
Alberts Bels (TF) 176. Ropažu vēl. apg.

Saldus rajons

Imants Daudišs (TF) 177. Saldus vēl. apg.
Mārtiņš Bērziņš (TF) 178. Saldus vēl. apg.
Arvids Ulme (TF; LZP) 179. Saldus vēl. apg.
Imants Ziedonis (N) 180. Stučkas vēl. apg.

Odisejs Kostanda (N) 181. Kokneses vėl. apg.
Raimonds Krūmiņš (TF) 182. Jaunjelgavas vėl. apg.

Talsu rajons

Anna Seile (TF; LZP) 183. Rojas vėl. apg.
Ivans Cuprunš (TF) 184. Valdemārpils vėl. apg.
Einārs Repše (TF; LNNK) 185. Sabiles vėl. apg.
Pēteris Simsons (TF) 186. Talsu vėl. apg.

Tukuma rajons

Juris Celmiņš (TF) 187. Tukuma vėl. apg.
Vilis Seleckis (TF) 188. Tukuma vėl. apg.
Pēteris Lazda (TF) 189. Slampes vėl. apg.
Agris Jaunkļaviņš (TF) 190. Kandavas vėl. apg.

Valkas rajons

Alfrēds Čepānis (TF) 191. Valkas vėl. apg.
Dainis Īvāns (TF; LNNK) 192. Smiltenes vėl. apg.
Andrejs Krastiņš (TF; LNNK) 193. Strenču vėl. apg.

Valmieras rajons

Andris Bērziņš (TF) 194. Valmieras vėl. apg.
Jānis Dinēvičš (TF; LSDSP) 195. Valmieras vėl. apg.
Ivars Briedis (TF) 196. Rūjienas vėl. apg.
Ziedonis Ziediņš (TF) 197. Mazsalacas vėl. apg.
Edmunds Krastiņš (TF; LZS) 198. Kocēnu vėl. apg.

Ventspils rajons

Jānis Blažēvičš (TF) 199. Zūru vėl. apg.
Ilmārs Geige (TF) 200. Tārgales vėl. apg.
Voldemārs Strīķis (TF) 201. Ugāles vėl. apg.

Atsauces un skaidrojumi

¹ LR AP deputāti. – Rīga, 1991. – 20. lpp.–80. lpp.

Pielikums Nr. 2

Latvijas Republikas 5. Saeimas deputāti

(alfabētiskā secībā)

1. Andris AMERIKS
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
2. Georgs ANDREJEVS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
3. Romāns APSĪTIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
4. Dzintars ĀBIĶIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
5. Aleksandrs BARTAŠEVIČS
"LĪDZTIESĪBA"
6. Martijans BEKASOVŠ
"LĪDZTIESĪBA"
7. Eduards BERKLAVS
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
8. Aivars BERĶIS
LATVIJAS ZĒMNIĒKU SAVIENĪBA
9. Gundars BĒRZIŅŠ
LATVIJAS ZĒMNIĒKU SAVIENĪBA
10. Indulis BĒRZIŅŠ
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
11. Valdis BIRKAVS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
12. Inese BIRZNIECE
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
13. Vilnis Edvīns BRESIS
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
14. Olafs BRŪVERS
LATVIJAS KRISTĪGO DEMOKRĀTU SAVIENĪBA
15. Māris BUDOVSKIS
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
16. Igors BUKOVSKIS
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
17. Pēteris CIMDIŅŠ
LATVIJAS KRISTĪGO DEMOKRĀTU SAVIENĪBA
18. Alfrēds ČEPĀNIS
DEMOKRĀTISKĀ CENTRA PARTIJA
19. Imants DAUDIŠS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"

20. Ilmārs DALIŅŠ
VĒLĒŠANU APVIENĪBA "TĒVZEMEI UN BRĪVĪBAI"
21. Olga DREĢE
DEMOKRĀTISKĀ CENTRA PARTIJA
22. Pēteris ELFERTS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
23. Aivars ENDZIŅŠ
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
24. Gaļina FJEDOROVA
"LĪDZTIESĪBA"
25. Irēna FOLKMANE
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
26. Māris GAILIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
27. Anatolijs GORBUNOVŠ
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
28. Ilga GORE
DEMOKRĀTISKĀ CENTRA PARTIJA
29. Māris GRAUDIŅŠ
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
30. Oskars GRĪGS
LATVIJAS ZEMNIEKU SAVIENĪBA
31. Māris GRĪNBLATS
VĒLĒŠANU APVIENĪBA "TĒVZEMEI UN BRĪVĪBAI"
32. Andris GŪTMANIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
33. Edvīns INKĒNS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
34. Juris JANEKS
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
35. Aivars JERUMANIS
LATVIJAS KRISTĪGO DEMOKRĀTU SAVIENĪBA
36. Ernests JURKĀNS
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
37. Jānis JURKĀNS
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
38. Andris KADEĢIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
39. Imants KALNIŅŠ
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
40. Viesturs Pauls KARNUPS
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
41. Ēriks KAŽA
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI

42. Ojārs KEHRIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
43. Edvīns KIDE
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
44. Aleksandrs KIRŠTEINS
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
45. Visvaldis Varnesis KLĪVE
LATVIJAS ZEMNIEKU SAVIENĪBA
46. Jānis KOKINS
LATVIJAS ZEMNIEKU SAVIENĪBA
47. Odisejs KOSTANDA
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
48. Nikolajs KRASOHINS
"LĪDZTIESĪBA"
49. Andrejs KRASTIŅŠ
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
50. Aivars KREITUSS
DEMOKRĀTISKĀ CENTRA PARTIJA
51. Ģirts Valdis KRISTOVSKIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
52. Vilis KRIŠTOPANS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
53. Ludmila KUPRIJANOVA
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
54. Janīna KUŠNERE
LATVIJAS NACIONĀLĀ NEATKARĪBAS KUSTĪBA
55. Andris ŅESTERIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
56. Jānis LAGZDIŅŠ
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
57. Aristīds LAMBERGS
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
58. Kārlis LEIŠKALNS
DEMOKRĀTISKĀ CENTRA PARTIJA
59. Egils LEVITS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
60. Andris LĪGOTNIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
61. Jānis LUCĀNS
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
62. Ruta MARJAŠA
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
63. Gunārs MEIEROVICS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"

64. Roberts MILBERGS
VĒLĒŠANU APVIENĪBA "TĒVZEMEI UN BRĪVĪBAI"
65. Voldemārs NOVAKŠANOVŠ
LATVIJAS ZEMNIEKU SAVIENĪBA
66. Uldis OSIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
67. Andrejs PANTELĒJEVS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
68. Oļģerts PAVLOVSKIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
69. Aleksandrs PĒTERSONS
VĒLĒŠANU APVIENĪBA "TĒVZEMEI UN BRĪVĪBAI"
70. Andris PIEBALGS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
71. Aida PRĒDELE
LATVIJAS KRISTĪGO DEMOKRĀTU SAVIENĪBA
72. Velta PURIŅA
LATVIJAS NACIŅONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
73. Egils RADZIŅŠ
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
74. Irina RAJUŠKININA
"LĪDZTIESĪBA"
75. Gunārs RESNAIS
LATVIJAS ZEMNIEKU SAVIENĪBA
76. Jānis RITENIS
LATVIJAS ZEMNIEKU SAVIENĪBA
77. Andris ROZENTĀLS
LATVIJAS ZEMNIEKU SAVIENĪBA
78. Alfrēds RUBIKS
"LĪDZTIESĪBA"
79. Anta RUGĀTE
LATVIJAS KRISTĪGO DEMOKRĀTU SAVIENĪBA
80. Andris SAULĪTIS
LATVIJAS KRISTĪGO DEMOKRĀTU SAVIENĪBA
81. Antons SEIKSTS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
82. Anna SEILE
LATVIJAS NACIŅONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
83. Ivars SILĀRS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
84. Andrejs SILIŅŠ
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
85. Juris SINKA
VĒLĒŠANU APVIENĪBA "TĒVZEMEI UN BRĪVĪBAI"

86. Dainis STALTS
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
87. Anita STANKĒVIČA
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
88. Leonards STAŠS
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
89. Jānis STRAUME
VĒLĒŠANU APVIENĪBA "TĒVZEMEI UN BRĪVĪBAI"
90. Filips STROGANOVŠ
"LĪDZTIESĪBA"
91. Pēteris TABŪNS
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
92. Zigurds TOMIŅŠ
LATVIJAS ZEMNIEKU SAVIENĪBA
93. Jānis Ārvaldis Miķelis TUPESIS
LATVIJAS ZEMNIEKŪ SAVIENĪBA
94. Guntis ULMANIS
LATVIJAS ZEMNIEKU SAVIENĪBA
95. Valdis V. PAVLOVSKIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
96. Jānis VAIVADS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
97. Mārtiņš VIRŠIS
SAVIENĪBA "LATVIJAS CEĻŠ"
98. Jevgēnijs ZAŠČERINSKIS
SASKAŅA LATVIJAI – ATDZIMŠANA TAUTSAIMNIECĪBAI
99. Joahims ZĪGERISTS
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA
100. Alfrēds ŽĪGURS
LATVIJAS NACIONĀLĀS NEATKARĪBAS KUSTĪBA

Atsauces un skaidrojumi

¹ Latvijas Republikas 5. Saeimas vēlēšanas. – Rīga, 1993. – II. daļa.

Pielikums Nr. 3

**Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas
pirmie sekretāri:**

- Jānis Kalnbērziņš – no 1940. līdz 1959. gadam.
Arvīds Pelše – no 1959. līdz 1966. gadam.
Augusts Voss – no 1966. līdz 1984. gadam.
Boriss Pugo – no 1984. gada līdz 1988. gada oktobrim.
Jānis Vagris – no 1988. gada oktobra līdz 1990. gada aprīlim.
Alfrēds Rubiks – no 1990. gada aprīļa līdz 1991. gada augustam.

Pielikums Nr. 4

Latvijas Tautas frontes priekšsēdētāji:

- Dainis Īvāns – no 1988. gada oktobra līdz 1990. gada maijam.
Romualds Ražuks – no 1990. gada maija līdz 1992. gada oktobrim.
Uldis Augstkalns – no 1992. gada oktobra līdz 1995. gadam.

Pielikums Nr. 5

Pilsoņu komitejas vadītāji:

- Aigars Jirgens – no 1989. gada līdz 1990. gada maijam bija Pagaidu sakaru centra vadītājs.
Aigars Jirgens – 1990. gada maijā Pilsoņu kongresa pirmajā sesijā ievēlēts par Latvijas Pilsoņu komitejas priekšsēdētāju.
Māris Grīnblats – 1991. gada 29. jūnijā Pilsoņu kongresa 6. sesijā ievēlēts par Latvijas Republikas Pilsoņu Kongresa priekšsēdētāju.

Notikumu hronika*

1986. gads

10. jūlijā Liepājā Linards Grantiņš, Raimonds Biteņiņš un Mārtiņš Bariss nodibina Cilvēktiesību aizstāvju grupu *Helsinki-86*.
- 15.–19. septembrī Jūrmalā, Dzintaru koncertzālē notiek PSRS un ASV sabiedrības pārstāvju Šatokvas II konference.

1987. gads

17. februārī Mihails Gorbačovs ierodas vizītē Rīgā.
28. februārī Nodibināts Vides aizsardzības klubs Arvīda Ulmes vadībā.
14. jūnijā Grupa *Helsinki-86* piemiņ deportāciju upurus ar ziedu nolikšanu pie Brīvības pieminekļa.
23. augustā Grupa *Helsinki-86* pie Brīvības pieminekļa rīko protesta akciju pret parakstīto Ribentropa-Molotova paktu.
28. augustā Šatokvas pilsētā Amerikas Savienotajās Valstīs norisinās kārtējā trešā amerikāņu un padomju sabiedrības pārstāvju konference.
- oktobrī Nāk klajā *Helsinki-86* grupas izveidotais žurnāls "Auseklis".
- oktobrī Nāk klajā Vides Aizsardzības kluba dibinātais žurnāls "Staburags".
18. novembrī Sakarā ar Latvijas Valsts svētkiem milicija aplenkusi Brīvības pieminekļa teritoriju, lai neļautu cilvēkiem nolikt ziedus. Tajā pašā laikā pie Strēlnieku pieminekļa ar LKP CK norādījumu rīko "darbaļaužu mītiņu", kas atbalsta padomju varas pastāvēšanu.

1988. gads

30. janvārī Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupa *Helsinki-86* iesniedz LKP CK Memorandu. LPSR prokurors J. Dzenīts, izvērtējot Memorandu klasificē to kā līdzekli "socialistiskās iekārtas sasniegumu nomelnošanai, buržuāzisko tikumu rehabilitācijai,..".

25. marts Pirmoreiz LKP CK atļauj Brāļu kapos pieminēt deportāciju upurus. Radošās inteliģences vadībā atceres brīža dalībnieki noliek ziedus pie Mātes tēla. Tajā pašā laikā milicijas spēki neļauj nolikt ziedus deportācijas upuru atceŗei pie Brīvības pieminekļa.
19. aprīli maijā Atvadišanās no Gunāra Astras (1931–1988). Pēc Partijas vēstures institūta ierosmes, kopīgi ar ZA Vēstures institūtu, laikrakstiem “Cīņa”, “Sovetskaja Latvija” un Rakstnieku Savienību tiek rīkota diskusija “Ulmanis un viņa laiks”.
- 1.–2. jūnijā Latvijas Rakstnieku Savienības paplašinātais plēnums. Mavrika Vulfsona paziņojums, ka 1940. gadā Latvija okupēta.
14. jūnijā Padomju režīma atļautais deportācijas upuru piemiņas mītiņš pie Politiskās izglītības nama.
18. jūnijā LKP CK ārkārtas plēnums izskata jautājumu “Par politisko situāciju republikā”. Tas izvērtē radošās inteliģences plēnumu ... “kā bezatbildīgu, sabiedrisko domu dezorientējošu un istenību sagrozošu..., kas kalpo nacionālistiski noskaņoto elementu konsolidācijai”.
8. jūlijā Politiskās izglītības namā Partijas vēstures institūta un ZA Vēstures institūta Zinātniskā padome rīko diskusiju par 1940. gada vēsturiskajiem notikumiem. Piedalās ap diviem tūkstošiem dalībnieku.
8. augustā PSKP CK politbiroja loceklis CK sekretārs Aleksandrs Jakovļevs ierodas Rīgā.
23. augustā Latvijā, Lietuvā un Igaunijā tiek rīkota manifestācija pret Molotova-Ribentropa paktu.
29. septembrī LPSR AP Prezidijs pieņem dekrētu, kas ļauj tautas piemiņas dienās, ģimenes svētkos, kultūras un masu pasākumos lietot sarkanbalt-sarkano karogu un izmantot nacionāletniskus, kultūrvēsturiskus simbolus.
30. septembrī Igaunijas Tautas frontes dibināšanas kongress.

4. oktobrī Jānis Vagris ievēlēts par Latvijas komunistiskās partijas pirmo sekretāru.
6. oktobrī LPSR AP pieņem lēmumu par valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai.
Par LPSR Augstākās Padomes priekšsēdētāju ievēl Anatoliju Gorbunovu.
Par Ministru Padomes priekšsēdētāju ieceļ Vilni Edvinu Bresi.
7. oktobrī Pirms LTF 1. kongresa atklāšanas notiek manifestācija Mežaparkā *Par tiesisku valsti*.
- 8.–9. oktobrī Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongress.
20. oktobrī Aļģirds Brazauskas ievēlēts par Lietuvas KP CK pirmo sekretāru.
22. oktobrī Lietuvas pārbūves kustības *Sajūdis* dibināšanas kongress.
11. novembrī Lāčplēša simtās jubilejas gads.
Ēvalds Valters un Alberts Bels Rīgas pils Svētā Gara tornī paceļ nacionālo karogu.
18. novembrī Pirmo reizi Padomju režīma apstākļos tiek svinēta Latvijas valsts proklamēšanas diena.
5. decembrī Grupas *Helsinki-86* aktīvisti ierodas vizītē ASV vēstniecībā Maskavā.
10. decembrī Sanāk Latvijas tautu forums.

1989. gads

8. janvārī Internacionālās frontes (Interfrontes) dibināšanas kongress.
18. februārī Latvijas Nacionālās neatkarības kustības dibināšanas kongress Ogrē. LKP CK birojs uzskata LNNK par antikonstitucionālu veidojumu LPSR.
23. februārī Interfrontes organizētā mītiņā pieņem rezolūciju pret valdības lēmumu par migrācijas pārtraukšanu.
25. februārī Interfrontes organizētā mītiņā iestājas pret valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai.
Vides aizsardzības kluba (VAK) I kongress.

12. martā LTF manifestācija Daugavmalā. Tiek nolasīta satraukuma pilna telegramma M. Gorbačovam. Piedalās 230 tūkstoši cilvēki.
25. martā Pieminot deportāciju upurus tiek rīkots sēru gājiens uz Brāļu kapiem.
26. martā PSRS Tautas deputātu vēlēšanas. Latvijas deputātu vidū ievēlēto vairākumu veido LTF atbalstītie kandidāti. Viņi ieguva 30 no 41 mandātiem.
5. maijā LPSR Augstākā Padome pieņem Valodu likumu, piešķirot latviešu valodai valsts valodas statusu.
13. maijā Tallinā notiek Baltijas asamblejas izveidošana.
- 28.–29. maijā Latvijas Drāmas teātrī notika LNNK II ārkārtējais kongress.
31. maijā LTF pieņem aicinājumu, kurā piedāvā apspriest visās LTF pirmorganizācijās Latvijas pilnīgu politisko un ekonomisko neatkarību.
14. jūnijā Ar valsts varas atļauju deportācijas gada dienu oficiāli atzīmē kā staļiniskā terora upuru piemiņas dienu.
13. jūlijā LPSR AP Prezidija lēmums "Par darbību pilsoņu Komitejas veidošanā" atzīst pilsoņu reģistrāciju par nelikumīgu.
28. jūlijā LPSR AP sesijā pieņem Deklarāciju par Latvijas valsts suverenitāti.
23. augustā LTF, ITF, Sajūdis rīko cilvēku ķēdi *Baltijas ceļš*: Tallina–Rīga–Viļņa.
26. augustā PSKP Politbiroja paziņojums nosoda Baltijas ceļa veidotājus.
- 7.–8. oktobrī Sanāk LTF II kongress.
10. novembrī LPSR AP pieņem likumu par valsts svētku dienām, nosakot Jāņu dienu, Ziemassvētkus, 18. novembrī. 11. novembrī – par vēstures atceres dienu.
11. novembrī LPSR AP izmeklēšanas komisija par 1939. un 1940. gadu notikumiem sniedz ziņojumu, kurā norāda, ka Hitlera un Staļina pakta re-

- zultātā Latvija tika okupēta un anektēta. Līdz ar to Latvijas Saeimas 1940. gada 21. jūlija deklarācija par Latvijas iestāšanos PSRS sastāvā un PSRS AP 1940. gada 5. augusta lēmums par Latvijas uzņemšanu PSRS ir nelikumīgi kopš to pieņemšanas brīža.
18. novembrī Latvijas Republikas proklamēšanas dienā Daugavmalā notiek manifestācija *Par neatkarīgu Latviju*. Pusmiljonu klātesošo vārdā pieņem vēstuli Mihailam Gorbačovam un Džordžam Bušam.
27. novembrī Publicē radikālo nacionālkomunistu *Aicinājumu Latvijas komunistiem*. Aicinājuma autori – 8 LKP CK locekļi, 32 partijas rajonu un pirmorganizāciju sekretāri tajā pauž uzskatu, ka Latvijas komunistiskajai partijai jāklūst par parlamentārās Latvijas valsts politiskās sistēmas sastāvdaļu, atsakoties no konstitucionāli garantēta varas monopola.
5. decembrī Rīgas pilsētas partijas aktīva sanāksme nosoda *Aicinājuma Latvijas komunistiem* autorus.
24. decembrī PSRS Tautas deputātu II kongress pieņem rezolūciju, kurā nosoda un atzīst par spēkā neesošiem kopš parakstīšanas brīža slepenos protokolus, ko PSRS un Vācija parakstīja 1939. gada 23. augustā.
28. decembrī LPSR Augstākās Padomes sesijas sēdē ar 220 balsīm par un 50 pret izslēdz no konstitūcijas 6. pantu, kas noteica komunistiskās partijas “vadošo lomu”.

1990. gads

7. februārī PSRS CK plēnums nosoda Lietuvas Komunistiskās partijas XX kongresa lēmumu par organizatorisku un politisku atdalīšanos no PSKP.
15. februārī LPSR AP pieņem likumu par oficiālo valsts simboliku: sarkanbaltsarkano karogu, valsts ģērboni un himnu “Dievs, svētī Latviju”.
23. februārī Notiek Interfrontes manifestācija, aizstāvot PSRS.

24. februārī Notiek Neatkarīgās Latvijas Komunistiskās partijas piekritēju konference ar devizi – veidot neatkarīgu partiju.
27. februārī Uz LPSR AP, LPSR Ministru Padomes un Rīgas pilsētas padomes ēkām tiek pacelts sarkanbaltsarkanais karogs.
28. februārī Interfronte rīko draudu mītiņu, lai likvidēt Latvijas valsts neatkarību.
11. martā Sanāca Igaunijas Republikas Pilsoņu kongress.
Lietuva pasludina valsts neatkarību.
18. martā LPSR Augstākās Padomes vēlēšanas.
2. aprīlī Rīgā tiek rīkota preses konference par Pilsoņu komiteju darbību.
- 6.–7. aprīlī Notiek Latvijas Komunistiskās partijas 25. kongress. Kongresa gaitā kompartija sašķeļas divās daļās – lielāko daļu pārstāv galējie ortodoksālie un daļēji liberālie komunisti, mazāko daļu – nacionālkomunisti-reformisti, kuri atstāj kongresu, lai veidotu savu partiju. Par LKP, kas paliek PSKP sastāvā, pirmo sekretāru ievēl Alfrēdu Rubiku.
- 8.–23. aprīlī Notiek Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa delegātu vēlēšanas.
14. aprīlī Notiek Latvijas Neatkarīgās komunistiskās partijas (LNKP) dibināšanas pirmais kongress. Par partijas priekšsēdētāju tiek ievēlēts Ivars Ķezbers.
- 17.–18. aprīlī PSRS uzsāk Lietuvas ekonomisko blokādi.
30. aprīlī Latvijas Republikas Pilsoņu kongress uzsāk savu darbību.
3. maijā Pēc vēlēšanām uz savu pirmo sēdi sanāk LPSR AP, kurā par AP Prezidija priekšsēdētāju ievēl Anatoliju Gorbunovu, par AP priekšsēdētāja pirmo vietnieku – Daini Īvānu.
4. maijā LPSR AP pieņem **Deklarāciju Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu**. Latvijas Republikas Valsts varas *de facto* atjaunošanai noteikts pārejas periods, kas beidzas ar LR Satversmes atjaunošanu. Pārejas

- periodā augstāko Valsts varu Latvijas realizē LR Augstākā Padome.
- LKP CK birojs nosoda AP 4. maijā pieņemto Deklarāciju un uzdot visām LKP struktūrām vērsties pret Deklarāciju.
7. maijā Par Latvijas Republikas Ministru Padomes priekšsēdētāju ieceļ Ivaru Godmani.
12. maijā Tiek izveidota Baltijas Valstu Padome, kurā Baltijas republikas pārstāv Augstākās Pado-
mes priekšsēdētāji.
14. maijā PSRS prezidents Mihails Gorbačovs paraksta Dekrētu, kurā nosoda Latvijas Neatkarības Deklarāciju un pasludina to par spēkā neeso-
šu.
15. maijā Interfrontes atbalstītāji ar formā un civilā tērtajiem militāristiem rīko Augstākās Pado-
mes ēkas aplenkumu.
20. maijā Notiek PSRS un Latvijas PSR konstitūciju un pilsoņu tiesību aizstāvēšanas komitejas dibi-
nāšanas kongress.
21. martā LKP CK ēkā notiek Baltijas republiku kom-
partiju sekretāru tikšanās.
30. maijā Boriss Jeļcins ievēlēts par KPFSR AP priekš-
sēdētāju.
26. jūnijā LR AP Prezidijs pieņem lēmumu par depoliti-
zāciju valsts struktūrās, kur nedrīkst darbo-
ties partijas pirmorganizācijas.
27. jūlijā Jūrmalā notiek Baltijas valstu vadītāju tikša-
nās ar KPFSR AP priekšsēdētāju B. Jeļcinu.
1. augustā LR AP sēdē uzstājas KPFSR AP priekšsēdē-
tājs Boriss Jeļcins.
26. septembrī LR AP pieņem likumu *Par prokurora uzrau-
dzību LR*. Par LR ģenerālprokuroru ieceļ Jāni
Skrastiņu. Izveidojas divas paralēlas proku-
ratūras – LR prokuratūra un LPSR prokura-
tūra PSRS pakļautībā.
27. septembrī Preses namā ielaužas OMON “lai aizsargātu”
kompartijas īpašumu.
8. oktobrī Rīgā tiek atklāts 1. pasaules latviešu juristu
kongress.

7. novembrī Sakarā ar Gorbačova dekrētu Rīgā notiek armijas parāde. OMON uz Preses nama jumta paceļ sarkano karogu.
14. novembrī LR AP pieņem lēmumu par OMON vienības un PSRS bruņoto spēku noziedzīgās darbības nepieļaujamību Latvijas teritorijā, par karaspēka daļu apgādes pārtraukšanu, kamēr netiks noteikts PSRS padomju bruņoto spēku statuss Latvijā.
17. novembrī M. Gorbačovs atkārtoti aicina A. Gorbunovu un I. Godmani parakstīt savienības līgumu. Pēc šī priekšlikuma noraidīšanas M. Gorbačovs draud ar prezidenta pārvaldes ieviešanu.
25. novembrī PSRS un LPSR konstitūciju un pilsoņu tiesību aizstāvēšanas komiteja tiek pārveidota par Vislatvijas sabiedrības glābšanas komiteju.
1. decembrī Viļņā notiek Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Augstākās Padomes kopīgā sēde.
6. decembrī Vislatvijas sabiedrības glābšanas komiteja aicina PSRS prezidentu M. Gorbačovu ievest Latvijas teritorijā prezidenta pārvaldi.
13. decembrī LTF savāktos 911 tūkstošus parakstu pret savienības līguma noslēgšanu nogādā uz Maskavu.
- decembrī Rīgā notiek vesela virkne organizētu sprādzienu, lai radītu nekārtību šķietamību.
15. decembrī Notiek Latvijas Interfrontes 3. kongress, kurā tā pieprasa Latvijā ieviest prezidenta pārvaldi.
20. decembrī PSRS Tautas deputātu 4. kongresā PSRS ārlietu ministrs Eduards Ševarnadze paziņo par savu demisiju, brīdinot par diktatūras tuvošanos.

1991. gads

2. janvārī PSRS Iekšlietu ministrijas karaspēks okupē Lietuvas kompartijas CK ēku un preses namu Viļņā.
7. janvārī PSRS aizsardzības ministrs D. Jazovs nosūta uz Latviju, Lietuvu, Igauniju, Moldovu, Uk-

- rainu, Armēniju un Gruziju desanta kara-spēka vienības.
10. janvārī Pie Latvijas Republikas MP ēkas notiek nesankcionēts mītiņš, kurā piedalās ap 10 000 cilvēku, pieprasot valdības atkāpšanos.
12. janvārī KPFSR AP Prezidijs aicina PSRS vadību invest bruņoto papildu kontingentu no Baltijas.
13. janvārī Naktī tanki aplenc Lietuvas AP ēku, ieņem Lietuvas TV, radio, telegrāfu. Nogalināti 14 un ievainoti 110 cilvēki.
Plkst. 4.45 LTF priekšsēdētājs Dainis Īvāns pa radio aicina iedzīvotājus pulcēties Doma laukumā.
10.00 sākās LR AP Prezidija sēde.
12.00 AP plenārsēde.
14.00 Rīgā krastmalā notiek LTF rīkota Vislatvijas protesta manifestācija pret bruņotām akcijām Lietuvā. Piedalās ap 500 000 cilvēku, tiek celtas barikādes.
AP izveido Aizsardzības štābu šādā sastāvā:
Andrejs Krastiņš (priekšnieks),
Odisejs Kostanda (vietnieks),
Tālavš Jundzis (vietnieks).
Tallinā ielido B. Jeļcins, kurš tiekas ar Igaunijas un Latvijas AP priekšsēdētājiem. Viņi paraksta paziņojumu, kurā nosoda bruņoto vardarbību pret Baltijas valstu patstāvību.
Tallinā A. Gorbunovs un B. Jeļcins paraksta starpvalstu attiecību līgumu.
- 13.–27. janvārī Latvijas iedzīvotāji ceļ barikādes, apsargā AP, MP, TV, radio, Rīgas telefona un telegrāfa centrāli, Rīgas tiltus.
14. janvārī LR AP ratificē Latvijas un Krievijas 13. janvārī noslēgto starpvalstu līgumu.
Baltijas kara apgabala virspavēlnieks F. Kuzmins pieprasa LR AP priekšsēdētājam A. Gorbunovam pildīt PSRS prezidenta M. Gorbačova 14. maija dekrētu.
NATO nosoda Padomju armijas spēka lietošanu pret demokrātiski ievēlētu Lietuvas valdību.

- 14.–21. janvārī OMON uzbrukumi Rīgas Policijas skolai, Brasas un Mangaļu tiltu sargātājiem.
15. janvārī Rīgā ASK stadionā Interfrontes rīkotajā mītiņā Ojārs Potreki nolasa Vislatvijas glābšanas komitejas paziņojumu, ka tā Latvijas teritorijā uzņemas likumdošanas un izpildvaras funkcijas līdz jaunas LPSR AP ievēlēšanai.
16. janvārī Plkst. 16.45 Vecmilgrāvī pie Mangaļu tilta no OMON lodes mirst LR Satiksmes ministrijas šoferis Roberts Mūrnieks.
20. janvārī Maskavā notiek demonstrācija, kuras dalībnieki pieprasa PSRS prezidenta M. Gorbačova, aizsardzības ministra D. Jazova, iekšlietu ministra B. Pugo un VDK priekšsēdētāja V. Krjučkova demisiju sakarā ar 14 cilvēku nogalināšanu Viļņā.
OMON iebrūk Latvijas Iekšlietu ministrijas ēkā. Uzbrukuma laikā nogalināti milicijas leitnants Vladimirs Gomonovičs, iekšlietu daļas inspektors Sergejs Konoņenko, Rīgas kinostudijas režisors Andris Slapiņš, skolnieks Edijs Riekstiņš. Sašautais kinooperators Gvido Zvaigzne mirst 5. februārī.
22. janvārī Krievijas valdība paziņo, ka ir pret prezidenta pārvaldes ieviešanu Baltijā.
3. martā Notiek Latvijas iedzīvotāju aptauja, kurā piedalās 87,5% iedzīvotāju. Par demokrātisku un neatkarīgu Latviju nobalso 73,8%.
23. maijā Naktī OMON uzbrūk pieciem Latvijas Republikas muitas posteņiem.
14. jūnijā Sakarā ar B. Jeļcina uzvaru Krievijas prezidenta vēlēšanās, LR AP priekšsēdētājs A. Gorbunovs nosūta apsveikuma telegrammu.
31. jūlijā Notiek uzbrukums Medininku muitas punktam Lietuvā. 7 cilvēki noslepkavoti, viens smagi ievainots.
19. augustā Naktī notiek valsts apvērsums PSRS. Varu pārņem Valsts Ārkārtējā stāvokļa komiteja, kas izsludina ārkārtējo stāvokli.

- Plkst. 11.00 preses konferencē A. Rubiks paziņo par atbalstu apvērsumam.
- Plkst. 12.00 notiek LR AP plenārsēde, kurā pieņem paziņojumu, ka Ārkārtējā stāvokļa valsts komiteja ir nelikumīgs veidojums. Baltijas kara apgabala pavēlnieks F. Kuzmins informē A. Gorbunovu, ka viņš ir nozīmēts par galveno ārkārtēja stāvokļa realizētāju Baltijā. LTF valde paziņo, ka apvērsums noticis kaimiņvalstī un tā arī nepieciešams pret to izturēties. LTF vietējas struktūras tiek aicinātas atjaunot decembrī pieņemtās X stundas darbības programmu.
- Plkst. 18.00 LNNK valde pieņem lēmumu prasīt no saviem deputātiem AP pasludināt Latvijas neatkarību.
- Plkst. 19.15 OMON un desantnieki ieņem Latvijas TV centra pirmo stāvu.
- Plkst. 19.30 Latvijas TV pārtrauc raidīt.
- Plkst. 20.30 OMON ieņem Rīgas pilsētas iekšlietu pārvaldi.
- Plkst. 20.45 OMON ieņem LR Iekšlietu ministriju.
- Plkst. 22.15 OMON kaujinieki pie Rīgas pilsētas iekšlietu pārvaldes nošauj Jūrmalas Jaunrades nama šoferi Jāni Salmiņu.
- Plkst. 22.30 OMON ieņem un izdemolē LTF mītņi.
- Plkst. 22.30 sāk darboties Latgales TV.
20. augustā Plkst. 4.30 OMON ieņem Rīgas starptautisko telefona centrāli un telegrāfa staciju.
- Plkst. 4.53 sāk darboties Latvijas radio nelegālais raidītājs.
- Plkst. 5.00 OMON vienība ieņem Radio namu. LR AP pieņem lēmumu 21. augustā, solidarizēties ar Krieviju, sākt vispārējo streiku.
- Plkst. 23.50 PSRS desanta karaspēks atbrūņo LR MP apsardzi.
21. augustā Plkst. 13.00 Doma laukumā iebrauc četri OMON bruņutransportieri.

- Plkst. 13.10 LR AP pieņem Konstitucionālo likumu par Latvijas Republikas valstisko statusu. Tiek atcelts 1990. gada 4. maijā noteiktais pārejas periods valsts varas atjaunošanai *de facto*.
- Plkst. 14.10 OMON bruņutransportieri aizbrauc no Doma laukuma.
- Krievija aicina pasaules valstis atzīt Baltijas valstu neatkarību.
- Plkst. 19.45 desantnieki atstāj TV ēku.
22. augustā LR AP izveido parlamentāro komisiju Latvijā 1991. gada augustā izdarītā pretlikumīgā Valsts apvērsuma mēģinājuma izmeklēšanai.
23. augustā Arestē Latvijas Komunistiskās partijas pirmo sekretāru A. Rubiku.
24. augustā Krievijas prezidents B. Jeļcins paraksta dekretu par Lietuvas, Latvijas un Igaunijas valstiskās neatkarības atzīšanu.
- LR AP pieņem lēmumu apturēt to sabiedrisko un sabiedriski politisko organizāciju darbību, kas izteikušas atbalstu valsts apvērsumam – LKP, LPSR Darbaļaužu internacionālo fronti, Darba kolektīvu apvienoto padomi, kara un darba veterānu organizāciju, LĻKJS.
25. augustā F. Kuzminu atbrīvo no Baltijas kara apgabala pavēlnieka pienākumiem; viņa vietā ieceļ V. Mironovu.
31. augustā No Latvijas uz Tjumeņu tiek pārvietota OMON kaujinieku vienība.
6. septembrī PSRS Valsts Padome pieņem lēmumu atzīt Baltijas valstu neatkarību.
11. septembrī Latviju uzņem Eiropas Drošības un sadarbības apspriedē (EDSA).
18. septembrī Latvija kļūst par Apvienoto Nāciju Organizāciju pilntiesīgu locekli.
5. oktobrī Baltijas Valstu padome pieņem paziņojumu par nekavējošu PSRS karaspēka izvešanu no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas.
15. oktobrī Latvija nodibina diplomātiskās attiecības ar PSRS.

- novembrī Notiek Liberālās partijas 1. kongress.
8. novembrī Izveidota Baltijas asambleja – konsultatīva
starpparlamentu institūcija.
13. novembrī LR AP pieņem likumu par Aizsardzības mi-
nistrijas izveidošanu.
10. decembrī PSRS prezidents M. Gorbačovs ieceļ delegā-
ciju vadītājus sarunām ar Baltijas valstīm.
21. decembrī PSRS beidz pastāvēt.

1992. gads

7. janvārī Dainis Īvāns atkāpjas no AP priekšsēdētāja
pirmā vietnieka amata.
14. janvārī LR Augstākā Padome atjauno Latvijas Repub-
likas 1937. gada Civillikumu.
22. janvārī LR Augstākā Padome pieņem lēmumu par
Abrenes pilsētas un sešu Abrenes apriņķa
pagastu aneksijas neatzīšanu.
1. februārī Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas
valsts delegācijas līmenī panākta vienošanās
sākt Krievijas karaspēka izvešanu no Latvijas
1992. gada martā.
LR Pilsoņu kongresa 9. sesija pieņem lēmumu
izteikt neuzticību AP un MP un izveidot pa-
gaidu valdību, kura “panāktu Latvijas deoku-
pāciju, dekolonizāciju, izbeigtu nelikumīgo
privatizāciju, nodrošinātu priekšnoteikumus
latviešu nācijas pastāvēšanai”.
3. februārī LR MP pieņem lēmumu Par Latvijas Repub-
likas valsts robežas pārņemšanu un apsard-
zības nodrošināšanu.
6. martā 10 valstis (Norvēģija, Zviedrija, Somija, Krie-
vija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, Vācija
un Dānija) nodibina Baltijas Jūras valstu pa-
domi.
19. martā Sākas Krievijas karaspēka izvešana no Lat-
vijas.
Boriss Jeļcins paraksta dekrētu par Krievijas
delegācijas vadītāju iecelšanu divpusējām
sarunām ar Baltijas valstīm.

1. aprīlī Sākas iesaukums LR Aizsardzības spēkos.
26.–28. maijā Maskavā norit sarunas starp Latvijas un Krievijas delegācijām par karaspēka izvešanu.
23. augustā Svinot Baltijas neatkarības atgūšanas gada dienu pie Brīvības pieminekļa notiek Igaunijas, Latvijas un Lietuvas aizsardzības spēku kopējā parāde.
29. septembrī Jautājums par Krievijas armijas izvešanu no Baltijas valstīm tiek iekļauts ANO Ģenerālās asamblejas 47. sesijas dienas kārtībā.
17. oktobrī Demokrātiskā Centra partijas dibināšanas kongress.
20. oktobrī Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņem likumu par 5. Saeimas vēlēšanām.
31. oktobrī Krievijas prezidents Boriss Jeļcins paraksta lēmumu apturēt karaspēka izvešanu no Baltijas, motivējot to ar cilvēktiesību pārkāpumiem.
4. novembrī LR AP pieņem likumu *Par aizsardzības spēkiem un Par valsts aizsardzību*.
12. novembrī Latvijas Nacionālās apvienības *Tēvzeme* dibināšanas kongress.
25. novembrī ANO pieņem rezolūciju par ārzemju karaspēka izvešanu no Latvijas, Igaunijas un Lietuvas.

1993. gads

27. februārī Notiek pirmās Latvijas un Lietuvas zemes-sargu kopējās mācības, piedaloties arī abu valstu robežsargiem.
Sabiedriskās kustības *Līdztiesība* dibināšanas kongress.
28. februārī Nodibināta priekšvēlēšanu savienība *Latvijas ceļš*.
6. aprīlī Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņem jaunu likumu *Par Latvijas Republikas Zemessardzi*.

27. aprīlī Latvijas Republikas AP pieņem jaunu likumu *Par Latvijas Republikas obligāto valsts dienestu.*
28. maijā Ādažos notiek Latvijas, Lietuvas un Igaunijas aizsardzības spēku rotu pirmās kopīgās mācības.
- 5.–6. jūnijā Latvijas Republikas 5. Saeimas vēlēšanās.
10. jūnijā Rīgā tiek atklāts Latvijas ebreju vispasaules 1. kongress .
5. jūlijā Ministru Padome noliek savas pilnvaras.
6. jūlijā Sāk darbu Latvijas Republikas 5. Saeimas 1. sesija, tā atjauno Latvijas Republikas Satversmi.
7. jūlijā Latvijas Republikas 5. Saeima par valsts prezidentu ievēl Gunti Ulmani.
15. jūlijā Latvijas Republikas Saeima pieņem lēmumu Par 1925. gada 1. aprīļa likuma *Par Ministru Kabineta iekārtu* atjaunošanu.
20. jūlijā Latvijas Republikas 5. Saeima izsaka uzticību Valda Birkava (LC un LZS koalīcija) sastādītajam Ministru Kabinetam.
3. augustā Latvijas Republikas Ministru Kabinets sāk pildīt savas funkcijas.

Atsauces un skaidrojumi

* *Hronikas sagatavošanai daļēji izmantoti materiāli no grāmatas "Latvija 1985.–1996. gadā: Notikumu hronika" / Sast. Daina Bleiere. – Rīga, 1996.*

Bibliogrāfija

- Baltijas valstis likteņgriežos.** Rakstu krājums / Dr. Tālava Jundža redakcijā. – Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmija, 1998. – 742 lpp.
- Bleiere D.** Latvija 1985. – 1996. gadā: Notikumu hronika. – Rīga: N.I.M.S., 1996. – 134 lpp.
- Birze M.** Bijušā gada dienasgrāmata: 1988. g. jūlijs – 1989. g. jūnijs. – Rīga: Raiņa Literatūras un mākslas muzejs, 1991. – 96 lpp.
- Birze M.** Bijušā gada dienasgrāmata: 1989. g. jūlijs – 1990. g. jūnijs. – Rīga: Teātra anekdotes, 1992. – 103 lpp.
- Birze M.** Bijušā gada dienasgrāmata: 1990. g. jūlijs – 1991. g. jūnijs. – Rīga: Raiņa Literatūras un mākslas muzejs, 1991. – 96 lpp.
- Čaklais M.** Impērijas pēdējās kapeikas: Lūzumlaika dienasgrāmata. 1991 – 1996. – Rīga: Likteņstāsti, 1997. – 156 lpp.
- Dreifelds J.** Latvia in Transition. – London: Cambridge University Press, 1996. – 214 p.
- Gailis M.** Varas tehnoloģija. – Rīga: Jumava, 1997. – 321 lpp.
- Ģermanis U.** Jaunie laiki pagātnes ēnas: Fakti un vērtējumi. 1991 – 1995. – Stokholma: Mementa; Rīga: Zinātne, 1995. – 183 lpp.
- Hidden J., Salmon P.** The Baltic Nations and Europe: Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century. – London; New-York: Longman, 1994. – 227 p.
- Īvāns D.** Gadījuma kara kalps. – Rīga: Vieda, 1995. – 380 lpp.
- Jundzis T.** Latvijas drošība un aizsardzība. – Rīga: Junda, 1995. – 572 lpp.

- Laķis P.** Vara un sabiedrība: Varas maiņa Latvijā astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1997. – 160 lpp.
- Latvija.** 1991. gada janvāris: [Fotoalbums] – Rīga: Latvijas Kultūras fonds, 1991. – 170 lpp.
- Lieven A.** The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania, and the Path to Independence. – New Haven; London: Yale University Press, 1993. – 454 p.
- Melvin N.** Russians Beyond Russia: The Politics of National Identity. – London: The Royal Institute of International Affairs, 1995. – 170 p.
- Misiunas R.J., Taagepera R.** The Baltic States: Years of Dependence. 1940 – 1990. – London: Hurst & Company, 1993. – 400 p.
- Neatkarības atgūšana:** Atmosferas laiks dokumentos / sast. E. Pelkaus. – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1996. – 70 lpp.
- Perko S.** Nordic – Baltic Region in Transition: New Actors, New Issues, New Perspectives. – Tampere: Tampere Peace Research Institute, 1996. – 176 p.
- Seile A.** Annas burtniņiņas: dienasgrāmatas, atmiņas, dokumenti. – Rīga: Mans Īpašums, 1997. – 150 lpp.
- Smith G.** The Baltic States: The National Self – Determination of Estonia, Latvia and Lithuania. – New-York: St. Martin's Press, 1996. – 214 p.
- Stradiņš J.** Trešā atmoda: Raksti un runas 1988. – 1990. g. Latvijā un par Latviju. – Rīga: Zinātne, 1992. – 402 lpp.
- Škapars J.** Latvijas ceļi un neceļi. – Rīga: Vērmanparks, 1996. – 231 lpp.

Tauta. Zeme. Valsts: LNNK dokumenti. – Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1995. – 130 lpp.

The Baltic States at Historical Crossroads. A Collection of Scholarly Articles / Edited by Dr. Tālavš Jundzis. – Rīga: Academy of Sciences of Latvia, 1998. – 787 pp.

Thomson C. The Singing Revolution: A Political Journey Through the Baltic States. – London: Michael Joseph, 1992. – 273 p.

Trīs mēneši + trīs dienas: Latvijas hronika (1991. g. janvāris – augusts) / sast. V.Hermanis. – Rīga: Tēvzemes avīze, 1992. – 116 lpp.

Utena I. Cilvēks Godmanis. – Rīga: Apgāds Jāņa Sēta, 1997. – 208 lpp.

Vulfsons M. Kārtis uz galda! – Rīga: Liesma, 1997. – 206 lpp.

Ziemiņš M. Kā žņaudza Baltiju. – Rīga: Aut. izd., 1997. – 280 lpp.

Personu rādītājs

A

Abakuks A.	424
Ābiķis Dzintars	393
Ābola Aina	447
Āboliņš Mārtiņš	113
Āboltiņš J.	304, 361, 378
Akmentiņš Armands	124
Akmentiņš Roberts	124
Akurātere Ieva	138
Albāts B.	418
Ālers Augusts	114
Almarks Pērs	429
Ameriks A.	378
Ancāns Jāzeps	240
Andžijevskis Māris	77
Andersons Edgars	31, 37, 38, 39, 41, 57, 61, 461
Andersons Edvīns	331
Andrejevs Georgs	348, 357, 374, 375, 397, 402, 406
Apals Gints	131, 132, 148, 187
Apine Ilga	190, 232
Apītis Romāns	221, 222, 250
Astra Gunārs	78, 99, 114, 211, 428
Augškalns-Aberbergs J.	190, 204
Augškalns U.	362, 363, 384
Avotiņš Viktors	117, 118, 124, 134, 136, 188
Azarova Ludmila	101

B

Baidekalns M.	136
Baikaus Vītolds	78
Balabkins Nikolajs	83
Baldzēns Egils	265, 379
Balodis Agnis	31, 59, 122, 131, 184
Balodis Jānis	15, 16, 24
Baltvilks Jānis	134
Bariss Mārtiņš	94, 95, 113
Barkāns Jānis	103

Bartašēvics Aleksandrs	406
Bastjānis Voldemārs	190, 204
Baškers Jānis	300, 333, 336
Bataraga A.	375
Batarevskis Oļegs	233, 254, 265, 382
Beikers Dž.	306
Beimanis Aivars	124
Bekasovs Martijans	406
Belševica Vizma	183
Bels Grifins	424
Bentons Kenets	428
Berezovs V.	199
Bergmane Anta	120, 174
Berķis Aivars	271, 372, 399
Beriņa Lavrentijs	24, 52, 67, 74
Berkļavs Eduards	54, 55, 62, 63, 74, 75, 120, 124, 125, 128, 168, 183, 318, 366, 388, 441, 461
<i>Berzinsh Alfreds</i>	37
Bērziņš Andris	242, 406, 459
Bērziņš Gunārs	79
Bērziņš Guntis	447
Bērziņš Indulis	276, 351, 363, 375, 384
Bērziņš Uldis	134, 265, 379
Bērziņš V.	232
Biezais Jānis	255, 262
Bildts K.	350
Bilmanis Alfreds	7, 60
Birkavs Valdis	154, 315, 331, 372, 375, 387, 393, 401, 405, 406, 408, 409
Birke E.	59
Birkmanis G.	275
Bisenieks Nikolajs	74
Bišers Ilmārs	222, 224, 298, 300, 308, 318, 331, 376, 441
Bitēna Vaira	144
Biteniece Eva	97
Bitenieks Raimonds	94, 95
Bleiere D.	308, 384, 386
Blinkena Aina	63, 156
Blinstrubas T.	417

Bļodnieks A.	459
Bluķis Raimonds	154
Bluķis Uldis	81, 86
Blumberga-Vasariņa Zaiga	447
Blumbers Jānis	18
Blūms Kārlis	66
Blūzma Valdis	4, 9, 34, 129, 190, 192, 232, 387, 467
Bobelis Kazis	423
Bobkovs A.	424
Bogdanovs Oskars	272, 374
Bojārs Juris	9, 35, 73, 154, 222, 250, 264, 267, 268, 380, 389
Bombins Mihails	112
Bordo Maikls	429
Borovkovs Aivars	154
<i>Bothe Michael</i>	38
Brakovskis Jānis	77
Brastiņš Ernests	23, 39
Brazausks Aļģirts	199, 200
Brežņevs L.	55, 56
Bresis Vilnis Edvīns	165, 223, 224, 378, 380
Briedis Jānis	79, 80
Brinkmanis Visvaldis	184
<i>Broms Bengt</i>	36
<i>Brownlie Ian</i>	36
Brūvere Rita	428
Brūveris Olafs	233
Brūvers Pāvils	184
Budovskis M.	399
Budživu J.	381
Buka Staņislavs	270
Būmeisters Juris	78, 259
Bungšs Dzintra	85
Bušs Džordžs	300, 306, 432, 438, 439, 445, 446

C

Cālītis Ints	82, 361, 375, 376
Celle Ojārs	4, 468
Celmiņa Helēna	428
Celmiņš Juris	361, 375, 376, 391

Cielava Valdis	222
Cilinskis Einārs	174, 185, 318
Cimbulis Gunars	40
Cimdiņš Pēteris	373, 441
Cipulis Artūrs	447
Cīrulis A.	136
<i>Cybichowski Siegmund</i>	38

Č

Čakste Jānis	209
Čakste Konstantīns	65
Čakste Mintauts	35
Čepānis Alfrēds	202, 203, 406
Čerkovskis P.	128
Čevers Ziedonis	114
Čiščakovs A.	203
Čulkstēns Gunārs	270, 377
Čulkstens J.	377

D

Daijē Žan-Marī	429
Dalless	413
Danoss Jānis	270, 271, 377
Daudišs Imants	232, 399
Daugmalis Viktors	127, 129, 138, 143, 148, 276
Daukšis Valentīns	240, 291
Derevjanskis V.	46
Dīmans Sergejs	270, 300, 380
Dimants Ainārs	387, 388, 389, 408
Dinēvičs Jānis	221, 222, 264, 265, 300, 349, 362, 379
Dinevičs V.	275
Djamins Boriss	154
Dobelis Juris	183, 185, 262, 291, 367
Dols Roberts	423
Doronina-Lasmane Lidija	78, 112
Dozorcevs Vladlens	225, 361, 378
Dreifelds Juris	93
Dribins L.	232
Dripe Jānis	441
Drizulis Aleksandrs	7, 60, 127, 231, 232

Dubovičs	68
Ducmanis M.	276
Ducmanis P.	232
Dūda	173
<i>Dulles John Foster</i>	413
Dunsdorfs Edgars	31, 39, 41, 58, 81, 82, 85
Dzērve Pauls	54, 55, 75
Dzenis V.	439
Dzenītis Jānis	109, 110, 160, 171
Dzenītis Oļģerts	366, 368

E

Eglājs Vilnis	222
Egle I.	256
Egle V.	277
Eihmanis K.	293
Eikhofs (<i>Eickhoff</i>) Ekerds	425
<i>Eizenhauers</i>	413
Ekmanis Rolfs	62
Ēlerte Sarmīte	134
Elferts Pēteris	393
Embretks I.	308
Emsis Indulis	382, 406
Endziņš Aivars	222, 250
Ezera Regīna	101
Ezergailis Andrievs	40
Ezeriņš Jānis	64

F

Fedosejevs Leonīds	32
Feiters Teodors	429
Feldmanis Inesis	31, 41, 57
Feldmanis Jūlijs	416
<i>Fenwick Charles</i>	36
Finkelšteins Eitans	81
Fogels Aivars	222
Fords Džeralsds	418, 445
Frēzers M.	80
Freiberģa Vaira	441
Freiberģs Imants	441

Freimanis I.	424
Freimanis J.	275, 277, 441
Freivalde Laila	316, 331
Freivalds O.	275
G	
Gailis Māris	403, 406
Gailītis, arhibīskaps	380
Gailītis J.	268
Gailītis Kārlis	183
Gali B.B.	353
Garucks Karols	81
Gavrilovs Mihails	270
Gecis Stanlejs	417
Gerčikovs U.	136
Ginsburgs A.	79
Glubockijs (<i>Глубоцкий</i>) A.	384, 385, 386, 387, 388, 389
Godmanis Ivars	177, 180, 181, 188, 221, 223, 256, 306, 335, 353, 363, 369, 378, 384, 392, 397, 399, 400, 444, 447
Golanskovs J.	79
Goldbergs Artūrs	422, 423
Golde J.	441
Goldmanis Juris	57
Gomonovičs V.	287
Gorbačovs Mihails	82, 89, 90, 91, 92, 95, 99, 109, 110, 114, 126, 165, 172, 173, 196, 199, 200, 214, 224, 260, 261, 268, 269, 283, 289, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 308, 349, 438, 439, 440, 445
Gorbunovs Anatolijs	92, 93, 120, 122, 126, 129, 138, 156, 163, 165, 166, 173, 223, 224, 291, 298, 299, 300, 301, 307, 333, 367, 369, 385, 393, 397, 398, 399
Gore (Kreituse) Ilga	37, 57, 58, 62, 83, 192, 198
Goubls (<i>Goble</i>) P.	446
Grabarjs (<i>Грабарь</i>) Vladimirs	35, 36
Grantiņš Linards	94, 95, 98, 99, 104
Grasis A.	439

Graudiņš Māris	424, 429
Grava Ūldis	420, 421, 441
Grēns Elmārs	118, 441
Grinbergs Kristaps	78
Grinblats Māris	183, 184, 188, 312, 369, 401, 406
Grinovskis Ervids	117
Grošs Imants	447
Gromiko A.	421
Grostiņš N.	271
Grundulis G.	277
Gulbis Kārlis	35
Gulēns Valdemārs	441
Gumpenbergs	69
Gūtmanis Andris	402, 406
Gūtmanis Gunārs	77
H	
<i>Hackworth Green H.</i>	36
<i>Hall William</i>	35
Hasmanis Viktors	64
Hāzners V.	459
<i>Hehn Jürgen von</i>	63
Hildebrants Mārtiņš	90
Hincs Artūrs	78
Hitlers Ā.	81, 82, 194, 197
<i>Hold-Ferneck Alexander</i>	35
<i>Hough William J. H.</i>	59
Hruščovs N.	52, 53, 54, 55, 56, 73, 74, 75, 261
Huseins S.	269
<i>Hyde Charles</i>	36
I	
Ikstens J.	205
Indrikovs Zenons	61, 241, 245, 257
Inkēns Edvīns	115, 128, 173, 406, 439, 440
<i>Ischreyt Heinz</i>	58
Īvāns Dainis	100, 104, 107, 115, 138, 143, 148, 173, 179, 180, 181, 188, 194, 196, 200, 205, 221, 223, 224, 235, 291, 361, 441, 447

J

Jadzēvičs Jānis	78
Jakimovičs Jānis	78, 79
Jākobsone Vija	222, 245, 247, 257
Jākobsons Jānis	368, 385, 408
Jakovičs Aivars	112
Jakovļevs A.	349
Jakubāns Andris	118
Jakubinas Kestutis	428
Jansons Uldis	85
Jansons P.	382
Jaundāldere Benita	90
Javoišs Bruno	77
Jazovs D.	173
Jēgere Sarmīte	271
Jeļcins Boriss	289, 297, 298, 299, 349, 352, 353, 354, 259
Jerumanis Aivars	367, 373, 385, 399
Jirgens Aigars	174, 184, 185, 187, 188, 189, 370
Johansons, E.	256
Juhnevičs Antons	66, 69
Jundzis Tālavš	4, 9, 31, 38, 35, 41, 154, 222, 225, 234, 245, 256, 348, 469
Jurjāns P.	439
Jurkāns Jānis	223, 297, 303, 305, 308, 309, 350, 361, 378, 428, 444, 447
Jūrmalnieks Jānis	31, 41

K, Ķ

Kadžiševskis Jānis	77
<i>Kadafi M.</i>	269
Kadeģis Andris	375, 447
Kadelis Jūlijs	423, 424, 425
Kaksītis Juris	245, 257
Kalinka A.	63
Kalnberziņš Jānis	47, 51, 53, 55, 68, 72, 73, 74, 75
Kalniete S.	440
Kalniņa Ingrīda	433
Kalniņš Arnis	233, 275, 441

Kalniņš Bruno	190, 204, 259, 264
Kalniņš Dzintars	90
Kalniņš Imants	181
Kalniņš Ojārs	91, 437, 440, 441, 436, 460
Kalniņš Reinholds	78, 120
Kalniņš Viktors	77, 78
Kalpaks Oskars	102
Kalpiņa Rudīte	134
Kalpiņš Voldemārs	54, 75
Kamo Kaido	182
Kapeniece I.	232
Karaļuns V.	232
Kārkls Jānis	124
Karnejs Viljams	417
Karule Irēna	446, 460
Kauls A.	283
Kavass Igors I.	7, 58
Kazaks	72
Kaža Juris	429
Kehris Ojārs	375, 393, 403, 406
Ķezbers Ivars	165, 173, 198, 203, 266, 267, 380
Ķlaviņš M.	69
Ķlaviņš P.	373
Kide E.	379, 380
Kings Andress	83, 84
Kinkels K.	352
Kinna Jānis	372, 402, 406
Kīns Kārlis	338
Kiršteins Aleksandrs	134, 222, 318, 367, 405, 444, 461
Kirhenšteins Augusts	12, 21, 32, 33, 44, 127
Kirkpatrika Džina	437
Ķirsons Māris	424, 441
<i>Kitching Laurence P. A.</i>	233
Klaucēns Arnolds	105, 122, 166
Klibiķe V.	136
Klintons Bils	431, 432
Klīve A.	459
Klīve Visvaldis	418, 441
Ķlava G.	59
Ķlockins Ābrams	144, 361

Klotiņš A.	441
Kociņš Fricis	10, 13, 18, 29
Kojels Lins	460
Kolbergs Andris	126
Konoņenko S.	287
Kopteļcevs V.	349
Kostanda Odisejs	225, 366
Kosteņecka Marina	119
Kozirevs A.	352
Kramiņš Atis	398, 399
Krasohins Nikolajs	406
Krasta Mudīte	422
Krastiņš Andrejs	174, 222, 250, 253, 298, 365, 366, 367, 388, 399, 461
Krastiņš Edmunds	403, 406
Krēsliņš Andris	406
Kreichbergs H.	232
<i>Kreindler Isabella T.</i>	63
Kreituss Aivars	376, 397, 405, 406
Krims Miervaldis	120
Krisbergs Valdis	271
Kristovskis Ģirts	225, 333, 402, 406
Kronbergs Tāļivaldis	414
Kronvalds Atis	438
Kruglovs S.	67
Krūkliņš Vilnis	77
Krūmiņš Jānis	267
Krūmiņš, Vilis	54, 62, 74, 201, 232
<i>Kueljars Peres de</i>	196
Kukaine Rita	100, 115
Kupcis Z.	72
Kusiņš Gunārs	222
Kuzmins F.	173, 291, 292
Ķuzulis Kārlis	447, 453
L	
Labsvīrs Jānis	187
Lāce P.	370
Lāce Māra	464
Lācis Jūlijs	49

Lācis Vilis	44, 46, 50, 53, 55, 58, 75
Lācis Visvaldis	184, 365
Laķis Pēteris	200, 361, 441
Lāms Visvaldis	118
Lambergs Aristīds	90, 367, 401, 417, 436, 438
Landsbergis Vītauts	301, 359
Lansmanis Georgs	271
Lappuķe Rolands	39
Latkovskis Ilmārs	187
Latkovskis Vikentījs	44
Lauterpacht H.	36
Lazdiņš Hugo	23, 39
Lazovskis Ilmārs	117, 441
Lēbers (<i>Loeber</i>)	
Dītrihs Andrejs	4, 8, 59, 233, 235, 470
Leiškalsns Kārļis	272, 405
Leiškalsns Pēteris	184
Lejiņš Atis	430
Leņins V.	190, 232
Leontjevs A.	67
Levits Egils	4, 9, 35, 59, 61, 62, 63, 84, 85, 148, 166, 173, 184, 186, 187, 188, 222, 232, 233, 262, 275, 276, 403, 406, 409, 447, 451, 460, 471
Levtovs (<i>Левтов</i>) A.	61
Ližbovskis Evalds	78
Līce Anda	118
Līdums Jānis	77
Lieģis Imants	447
Lielmane Rasma	424
Liepiņa Kristīne	112
Liepiņš Valdis	441
Lietuvietis Imants	77, 78
Līgotnis Andris	222
Lismanis Dainis	78, 259
Litavnieks	69
Lopatins I.	381
Lucāns Jānis	117, 441
Ludvīgs Māris	124
Lūkins Ģirts	402, 406

Lūks Valērijs	79
Lukss Dr.	425
Lukss L.	423, 426, 439
Lūsis Jānis	447
M	
Maiželis Gunārs	171
Makfārleins Roberts	437
Māliņš Armands	273, 370
Mansals Arto	425
Mareka Kristina	9, 34
Markants Laimons	79
Māsēns V.	459
Masulis Zigurds	78
Matiss Valdis	339
Mednis Tāivaldis	447
Medvedjeva V.	167
Meers M.	72
Meierovics Gunārs	182, 372, 375, 397, 399, 402, 406, 423, 425, 433, 441, 442, 445, 447, 453, 456, 460
Meierovics Zigfrīds	209
Meļķis Edgars	222
Meisners Boriss	9, 34, 37, 58, 59, 235
Mellēns J.	441
Melngailis Nils	90
Meņšikovs V.	277
Meri Lennarts	303
Metloks (<i>Matlock</i>) Džeks	91, 437, 460
Mišutins	68
Milbergs Roberts	368, 370, 406
Miller V. O.	59
Millere Leila	428
Millers Visvaris	9, 34
Molotovs Vjačeslavs	13, 18, 23, 32, 129
Moltke G. fon	356
Mucenieks Visvaldis	262
Muchks Jānis	447
Muška A.	424
Mugurēvičs Arnis	265, 379

Muhitdinovs	75
Mūkins E.	75
Munters Vilhelms	23, 24, 39
Mūrnieks Roberts	287
<i>Myllyniemi Seppo</i>	58

N

Narkevičs Gvido	300
Neimanis Aivars	124, 424
Neimanis Aldis	115
<i>Neumann R.</i>	59
<i>Newmann Bernard</i>	58
Niedre Aivars	245, 257, 322
Niedre Ojārs	37, 59, 64, 66, 83, 84, 192, 232

O

Ofkints Uldis	78, 82
Ogrīņš Emīls	204
Oherins J.	198
Osis Uldis	375, 393, 403, 406
Ozoliņš Jānis	242
Ozoliņš A.	360
Ozoliņš Kārlis	54, 74
Ozols Indulis	263

P

Palmers Marks	437
Panteļejevs Andrejs	375, 396
Paula Liza	460
Pauls Ramonds	144, 223, 402, 406
Pauls-Pāvuls Andris	174, 262
Pāvils II Jānis	348
Pavlovskis Olgerts	69, 417, 418, 420, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 432, 433, 436, 441, 445, 460
Pavlovskis Rolands	182
Pavlovskis Valdis	402, 406, 438, 439, 446
Pāvuls Gunārs	427
Pērkons K.	84
Pēterkops N.	370

Pētersone Baiba	174, 367
Pētersons Aivars	272
Pētersons Uldis	154, 256
Peive Jānis	55
Pelše Arvīds	55, 56, 75, 77
Pelkaus Elmārs	126, 129, 190, 192, 198, 232
Peniķis Jānis	35
Perle Ričards	437
Peters Jānis	112, 116, 121, 129, 135, 137, 141, 142, 144, 160, 173, 298
Petkus Viktors	81
Petss K.	58
Piebalgs Andris	223
Pinksis Indriķis	54, 74, 232
Pirisiūlds Avo	417
Pizāns Pāvels	54, 74
Platais Jānis	406
Plāte Modris	114, 124
Plērs I.	421
Plotnieks Andris	222
Podnieks Kārlis	200
Poskiene Ona	81
Postnieks Gunārs	184
Potreki Ojārs	203, 294
Prāne Rīta	120
Prēdele Aīda	373
Prosere (<i>Prosser</i>) Luīze	90
Prunskiene Kazimira	233
Pugo Boriss	56, 103, 104, 105, 112, 121, 122, 127, 182
Pulks Olafs	271
Pumpurs Andrejs	144
Pupurs Konstantīns	113, 120
Puriņa Antra	61
Putriņš Juris	188
R	
Ražuks Romualds	175, 242, 362, 363
Radziņš Egils	222
Randepere Valdo	428

Rasa M.	232
Rasnacis	73
Ratermanis Lina	41
Rauda Māra	108
Raupā Alģis	240
Redisons Ivars	154
Reigans Ronalds	91, 417, 418, 438, 440
Reigase A	332
Reinhardts P.	421
Repše Einārs	125, 183, 187, 261
Revenko G.	299
Ridžveja Rozanne	437
Riegle Dons	417
Riekstiņš E.	287
Riekstiņš Jānis	61, 62, 190, 192, 232
Rikards Rolands	221, 222
Rimšāns J.	387
Rītels Arnolds	301
Ritenbergs Ainārs	154
Ritenis Jānis	35, 182, 372, 402, 406, 447, 452, 453, 460
Rode Gunars	78, 429
Rodins Askolds	408
Romanovskis A.	276
Ronis Indulis	32, 39, 41, 58, 232
Rozenbergs A.	205, 276
Rozenbergs Ziedonis	78
Rozenfelds J.	249
Rozentāls Andris	372
Rozenvalds Juris	200, 378, 441
Roznieks Jānis	245
Rubenis Juris	114, 123, 124
Rubenis Ojārs	115
Rubesa Baņuta	429
Rubiks Alfrēds	105, 166, 202, 203, 204, 269, 281, 282, 283, 285, 291, 294, 381, 382, 399, 468
Rudzītis Ojārs	252, 257
Rudzītis Valters	77, 78
Ručs A.	362
Rukmane Mārīte	197, 198, 200, 201, 203, 267

Rumpēters Augusts	35
Rūsis Armins	35
Ruskulis Vladislavs	54, 75
S	
Saharovs Andrejs	79, 114, 424
Saliņš Aivars	241
Salnais Voldemārs	31
Saudargs Alģirds	303
Saušs	73
Saulītis Andris	373
Savins	73
Savisārs Edgars	181, 194, 233
Scelle Georges	35
Schulz Lothar	59
Seile Anna	406
Seleckis Vilis	117, 200, 275, 277, 391
Serovs I.	49
Silaraups Rolands	97, 98, 109
Siliņš Elmārs	242
Siliņš Ints	437
Silmale Maija	78
Simonsons Juhans	417
Sinka Juris	370, 406
Skoukrofts	446
Skrastiņš Jānis	240
Skudra Viktors	223
Skujiņš Zigmunds	117
Skulme Džemma	112, 116, 128, 144
Skulte Druvis	198, 402
Slapiņš Andris	287, 446
Smetona A.	58
Snips Artūrs	100
Soboļevs Vitālijs	136, 138, 165, 166, 167, 198
Sņeckus A.	67
Soldatovs Sergejs	429
Spilners Ilgvars	423, 424, 441
Sprūdžs Ādolfš	7, 9, 35, 58
Spure Žanis	47

Staļins J.	52, 73, 81, 82, 95, 98, 100, 120, 190, 194, 197, 413
<i>Stanley V. Vardys</i>	233
Stefanovičs V.	283
<i>Stowell E. C.</i>	35
Stradiņš Jānis	100, 107, 118, 119, 131, 136, 138
Stranga Aivars	31, 37, 39, 40, 41, 57, 58, 190
Straume Jānis	368, 406
Strautmanis Pēteris	63
Strautmanis Agris	408
Strautnieks J.	439
Streips Kārlis	189
Striķis Miķelis	35
Strods Heinrihs	62, 67, 70, 83, 84
Strupulis-Grīnbergs Māris	77
Sudoplatovs Anatolijs	39
Sudoplatovs Pāvels	39
Suslovs Mihails	79

Š

Šahrajs S.	350, 351
Šēfers Kārlis	78
Šļakota Kazimīrs	69, 406
Šilde Ādolfs	35, 39, 60, 61, 62, 84, 85
Šipkēvics Jānis	115
Širiņš K.	126
Škapars Jānis	135, 137, 200, 361, 376
Štagars	69
Štāls Mārcis	429
Šteimanis J.	232
Šteinbriks Bruno	300
Šteins Valdis	134, 181, 183, 263, 264, 265, 272, 275, 374, 441, 444
Štroma Violeta	429
Štroma Aleksandrs	35, 429
Šubrovskis Voldemārs	329
Šulcs	438

T

Tālbergs-Vits Aldis	423
---------------------	-----

<i>Talbots Strobs</i>	437
Tauriņš Valdis	441
Tērauda Vita	437
Teivāns V.	201
Teivens A.	421
Tille A.	59
Timrots Viesturs	90
Titovs Igors	77
Tomiņš Zigurds	372, 386, 399
Torgāns Kalvis	249, 316, 331, 332
Trapāns Jānis Arveds	231
Treijs Benjamiņš	62
Trops Kokars	124
Tupešu Jānis	409
Turins Valdis	97, 112, 124, 125
Turlais Dainis	337

U

Ūdris E.	59
<i>Uhler Oscar M.</i>	38
Ulmanis Guntis	371, 372, 386, 399, 401, 468
Ulmanis Kārlis	9, 14, 15, 16, 17, 21, 24, 25, 26, 29, 31, 32, 33, 37, 39, 40, 41, 43, 44, 48, 58, 60, 126, 209, 371, 373
Ulme Arvīds	101, 102
Umblīja Ramona	441
Upmacis Ints	222
Upmanis Juris	80
Urdze Andrejs	447

V

Vadzis	78
Vagris Jānis	165, 166, 167, 182, 193, 198, 201, 203, 268
Vaitheds Džons C.	90
Vaivads Jānis	375, 393, 402, 406
Valaitis Jonas	417
Valdemārs K.	376
Valdheims Kurts	82
<i>Valgamæ Mardi</i>	58

Valmiers Modris	72
Valters Ēvalds	140
Valujevs Guntis	408
Vanags Jānis	66, 124, 198
Vasariņš Pēteris	441, 447, 460
Vēbers Ē.	369
Vēbers Jānis	245, 249, 326, 332
Veļičko Vladimirs	300
Veils Boriss	429
Veljass V.	174
Venclovs Bromins	429
Venclovs Tomass	81, 429
Verdross Alfred von	35
Višinskis Andrejs	18, 22, 23, 24, 43, 127
Vidiņš Juris	109, 110, 113, 120, 168, 169, 183, 263, 441
Viksnīņš J.	375
Vilciņš Tāļivaldis	39, 66, 83
Vilnītis J.	376
Vilnītis Valts	265
Viņķelis Juris	233
Virsis Mārtiņš	31, 41, 128, 198, 232
Vītoļiņš U.	375
Vītols A.	423, 424
Vizulis Izidors	35
Volkovs Osvalds	77
Voss Augusts	55, 56, 63, 75
Vovks Oļegs	270
Vulfsons Mavriks	119, 126, 128, 173, 378

Z

Zaļkalns Vilnis	429
Zaļūksnis Dz.	276
Zālīte Māra	117, 138
Zalta S.	423
Zamaščikovs Sergejs	429
Zanis Viktors	409
Zariņa Aina	85
Zariņa Marie-Anne	447
Zariņš Alfrēds	120

Zeibots G.	337
Zeile V.	441
Zelgalvis Elmārs	242
Zemītis G.	72
Zemribo Gvido	245, 321, 332
Zibauka Aina	78
Ziedainis Miervaldis	66
Ziediņš Edvīns	240
Ziedonis Arvīds	58
Ziedonis Imants	117
Ziemelis Juris	78, 82, 120, 263
Ziemelis S.	60
Zigerists Joahims	366, 367, 385, 397, 406, 461
Zīle Ļubova	4, 60, 85, 127, 171, 190, 192, 198, 201, 203, 232, 472
Zimmermanis V.	425, 427, 428
Zotovs S.	351, 355
Zujāns I.	68, 69, 72, 73
Zunda Antonijs	372
Zutis Aleksandrs	66
Zvaigzne G.	287
Zvirgzds Juris	265, 382
Ž	
Žagars Ē.	232
Ždanoka T.	380
Žīgurs Visvaldis	77
Žukovskis Ivars	78, 82, 112
Žurkins	91
Žvinklis Arturs	39
W	
<i>Weiß Hellmuth</i>	59, 61, 62
<i>Whitehead</i>	90
<i>Widmer Michael Jean</i>	63
<i>Winter William L.</i>	58
Y	
<i>Yakemtchouk Romain</i>	8

Lietotie saīsinājumi

ALA	– Amerikas Latviešu apvienība
ANO	– Apvienoto Nāciju Organizācija
AP	– Augstākā Padome
ASV	– Amerikas Savienotās Valstis
BBMK	– Baltiešu Brīvības un miera kuģis
CK	– Centrālā Komiteja
DCP	– Demokrātiskā centra partija
DIC	– Demokrātiskās iniciatīvas centrs
DLA	– Dienvidamerikas Latviešu apvienība
EDSA	– Eiropas Drošības un sadarbības apspriede
EDSK	– Eiropas Drošības un sadarbības konference
EP	– Eiropas Padome
ES	– Eiropas Savienība
IeM	– Iekšlietu ministrija
ITF	– Igaunijas Tautas fronte
KDS	– Kristīgo demokrātu savienība
KF	– Krievijas Federācija
KFFDA	– Latvijas valsts kinofotofonodokumentu arhīvs
KP	– Komunistiskā partija
KPFSR	– Krievijas Padomju Federatīvā Sociālistiskā republika
L	– <i>Līdztiesība</i>
LAAJ	– Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzelandē
LAP	– Latvijas Atdzimšanas partija
LBF	– Latvijas Brīvības Fonds
LBPKP	– Latvijas Brīvo Pilsoņu Konservatīvā partija
LC	– <i>Latvijas ceļš</i>
LCP	– Latvijas Centrālā Padome
LDDP	– Latvijas Demokrātiskā Darba partija
LFM	– Latvijas Foto muzejs
LJPS	– Latvijas Jaunatnes progressa savienība
LKDP	– Latvijas Kristīgi Demokrātiskā partija
LKDS	– Latvijas Kristīgi Demokrātiskā savienība
LKP	– Latvijas Komunistiskā partija
LKPS	– Latvijas kooperatoru politiskā savienība
LKS	– Latvijas Komunistu savienība
LLDP	– Latvijas Liberāli Demokrātiskā partija
LLP	– Latvijas Liberālā partija

LLKJS	- Latvijas Ļeņina Komunistiskās jaunatnes savienība
LNAK	- Latviešu Nacionālā apvienība Kanadā
LNDP (AC)	- Latvijas Nacionālā Demokrātiskā Partija (Amerikas Ceļš)
LNKP	- Latvijas Neatkarīgā Komunistiskā partija
LNNK	- Latvijas Nacionālās Neatkarības kustība
LPSR	- Latvijas Padomju Sociālistiskā republika
LR	- Latvijas Republika
LRMP	- Latvijas Republikas Muļķu partija
LRP	- Latvijas Republikāņu partija
LSDSP	- Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija
LTA	- Latvijas Telegrāfa agentūra
LTF	- Latvijas Tautas fronte (TF)
LZA	- Latvijas Zinātņu akadēmija
LZP	- Latvijas Zaļā partija
LZS	- Latvijas Zemnieku savienība
LU	- Latvijas Universitāte
MK	- Ministru Kabinets
MP	- Ministru Padome
N	- Neatkarīgais deputāti
NATO	- Ziemeļatlantijas sadarbības padome
NKVD	- Valsts Drošības Tautas komisariāts
NVS	- Neatkarīgo Valstu Sadraudzība
OMON	- Sevišķas nozīmes milicijas vienības
PBLA	- Pasaules brīvo latviešu apvienība
PSKP	- Padomju Savienības Komunistiskā partija
PSRS	- Padomju Sociālistisko Republiku savienība
RLA	- Rietumeiropas Latviešu apvienība
TB	- Apvienība "Tēvzemei un Brīvībai"
TV	- televīzija
VAK	- Vides aizsardzības klubs
VĀSK	- Valsts Ārkārtējā stāvokļa komiteja
VDK	- Valsts drošības komiteja (KGB)
VK(b)P	- Vissavienības Komunistiskā boļševiku partija
VSGK	- Vissavienības Glābšanas komiteja

STAMPED
TEXT

Isoprene A.R. Polymers, K.V. Vaidyanathan & Bhat, IV-1910
Pat. No. 460

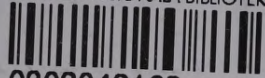
1.1.1.1	Latvian People's Republic
1.1.1.2	Latvian Soviet Socialist Republic
1.1.1.3	Latvian People's Democratic Party
1.1.1.4	Latvian Communist Party
1.1.1.5	Latvian National Front
1.1.1.6	Latvian People's Republic
1.1.1.7	Latvian People's Party
1.1.1.8	Latvian People's Party
1.1.1.9	Latvian People's Party
1.1.1.10	Latvian People's Party
1.1.1.11	Latvian People's Party
1.1.1.12	Latvian People's Party
1.1.1.13	Latvian People's Party
1.1.1.14	Latvian People's Party
1.1.1.15	Latvian People's Party
1.1.1.16	Latvian People's Party
1.1.1.17	Latvian People's Party
1.1.1.18	Latvian People's Party
1.1.1.19	Latvian People's Party
1.1.1.20	Latvian People's Party
1.1.1.21	Latvian People's Party
1.1.1.22	Latvian People's Party
1.1.1.23	Latvian People's Party
1.1.1.24	Latvian People's Party
1.1.1.25	Latvian People's Party
1.1.1.26	Latvian People's Party
1.1.1.27	Latvian People's Party
1.1.1.28	Latvian People's Party
1.1.1.29	Latvian People's Party
1.1.1.30	Latvian People's Party
1.1.1.31	Latvian People's Party
1.1.1.32	Latvian People's Party
1.1.1.33	Latvian People's Party
1.1.1.34	Latvian People's Party
1.1.1.35	Latvian People's Party
1.1.1.36	Latvian People's Party
1.1.1.37	Latvian People's Party
1.1.1.38	Latvian People's Party
1.1.1.39	Latvian People's Party
1.1.1.40	Latvian People's Party
1.1.1.41	Latvian People's Party
1.1.1.42	Latvian People's Party
1.1.1.43	Latvian People's Party
1.1.1.44	Latvian People's Party
1.1.1.45	Latvian People's Party
1.1.1.46	Latvian People's Party
1.1.1.47	Latvian People's Party
1.1.1.48	Latvian People's Party
1.1.1.49	Latvian People's Party
1.1.1.50	Latvian People's Party

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

3. 95

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

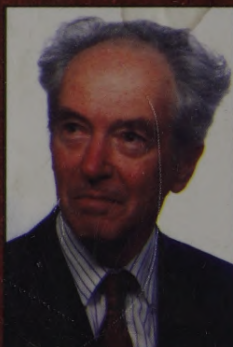

0302042162

Tālav Jundzis

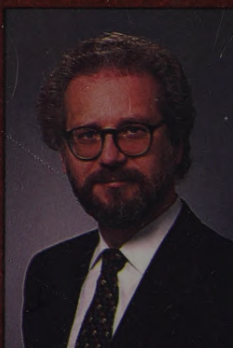
D. A. Lēbers

Ļubova Zīle

Valdis Blūzma

Egils Levits

Ojārs Cēle

AUTORU VELTĪJUMS
LATVIJAS REPUBLIKAS
80. GADADIENAI